ANI

Farah Pehlevi

Yıkılan bir rejimin ve bitmeyen bir aşkın öyküsü

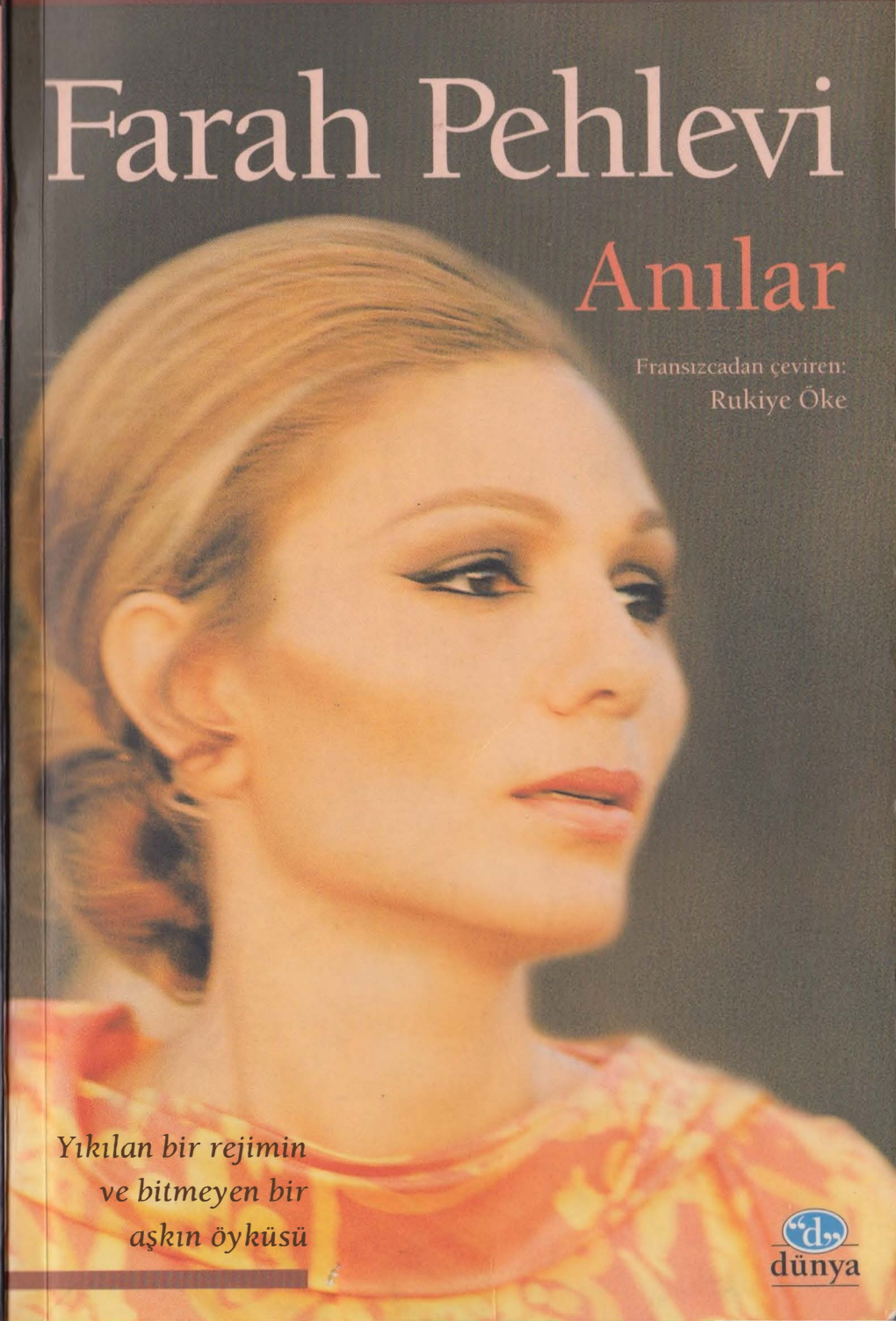
Anılar

dünya kitapları

Farah Pehlevi

Anılar

Fransızcadan çeviren:
Rukiye Öke

Yıkılan bir rejimin ve bitmeyen bir aşkın öyküsü

dünya

DÜNYA KİTAPLARI / ANI

FARAH PEHLEVİ

ANILAR

Fransızcadan Çeviren
Rukiye Öke

DÜNYA KİTAPLARI 293

Anı 12

Farah Pehlevi - Anılar

(Farah Pahlavi - Mémoires)

Yayın Yönetmeni Feridun Andaç

Sanat Yönetmeni Fatih Durmuş

Fransızcadan Çeviren Rukiye Öke

Editör Volkan Atmaca

Grafik Uygulama Erdal Bayraktar

Düzelti Mine Çerçi

Dizgi Duygu Kaplan

Teknik Hazırlık ve Basım Dünya Yayıncılık A.Ş.

Birinci Basım Nisan 2004

ISBN: 975-304-188-8

©XO Éditions, Paris, 2003

Tüm hakları saklıdır.
Bu kitabın ve içindeki fotoğrafların yayın hakları Dünya Yayıncılık A.Ş. tarafından satın alınmıştır. İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz.

Dünya Yayıncılık A.Ş.
"GLOBUS" Dünya Basınevi
100. Yıl Mahallesi 34440 Bağcılar/İstanbul
Tel: (0212) 440 24 24 pbx
Fax: (0212) 440 23 67 / 440 23 70
http://www.dunya.com
e-posta: dunyayayincilik@dunya.com
internet satış adresi: http://www.dunya.com

FARAH PEHLEVİ

ANILAR

Fransızcadan Çeviren
Rukiye Öke

dünya
kitapları

Farah Pehlevi, 14 Ekim 1938'de Tahran'da doğdu. Babası Sohrab Diba, İran Ordusu subaylarındandı. Aynı zamanda Sorbonne'da hukuk eğitimi gördü. Diba (Farsçada "ipek" anlamına gelir) ailesinin kökenleri Azerbaycan ve Hazar Denizi kıyısında yaşayan Kutbi hanedanına dayanır. Farah Pehlevi, Tahran'daki Jeanne d'Arc ve Razi okullarını bitirdikten sonra Paris'te mimarlık okudu. Mimariye duyduğu büyük sevgi, bütün yaşamı boyunca devam etti.

21 Aralık 1959'da İran Şahı Muhammet Rıza Pehlevi ile evlendi. 1967'de kraliçe oldu ve İran tarihi boyunca taç giyen ilk kadın unvanını kazandı. Evlendikten sonra tüm ilgisini sosyal çalışmalara yöneltti. Kadınların özgürleşmesine, spor ve sanat faaliyetlerinin geliştirilmesine önem verdi. Eğitim, sağlık, kültür ve yardım konulu yirmi dört derneğin başkanlığını yürüttü. Sanata olan tutkusunun, İran'daki kültürel ortamın canlanmasına büyük katkısı oldu. İranlı genç sanatçıları desteklemesi, eski geleneksel sanatlar ve mimarlıkla ilgili müzelerin açılmasında itici güç oldu.

Ülkede çıkan gerici ayaklanmalardan ötürü, Şah ile birlikte ülkesini terk etti. İran'daki şahlık rejiminin 16 Ocak 1979'da devrilmesinden sonra, Bahamalar'dan Meksika'ya uzanan geniş bir coğrafyada sürgün hayatı yaşadı. Ciddi bir hastalığa yakalanan Şah, 27 Temmuz 1980'de Mısır'ın Kahire şehrinde vefat etti.

Rıza, Ferahnaz, Ali Rıza ve Leylâ adlarında dört çocuk dünyaya getirdi. Kızı Leylâ, 10 Haziran 2001'de Londra'daki bir otel odasında ölü bulundu. 2003 yılında, 65. yaş gününü kutlayarak *Anılar* adlı kitabını yayımladı. Halen çocuklarıyla birlikte Amerika'da sürgün olarak yaşamaktadır.

Çevirenin Önsözü

Her çevirinin, çeviren için uygun soluk gerektiren ve ona çok şey öğreten bir serüven olduğu kuşku götürmez.

Farah Pehlevi'nin çarpıcı yaşamöyküsünün çevirisi bana, Atatürk Devrimleri öncesindeki Anadolu'nun yaşamı ve gelenekleri ile çok benzer yanları olan komşumuz İran'ın acılarla ve derslerle dolu, pek iyi bilinmeyen yakın tarihini öğrenme fırsatını verdi.

Farah Pehlevi'nin kişisel öyküsü kadar, Şah döneminde gerçekleştirilen reformların bir karşı devrim süreciyle tümden yok edildiği dönemin hikâyesinin de okurlar için ibretle dolu olduğuna inanıyorum.

Anılar'ı çevirmem için beni yüreklendirerek olağanüstü bir serüven yaşamamı sağlayan Sayın Didem Demirkent'e ve Sayın Feridun Andaç'a, uzun çeviri sürecinde ihtiyaç duyduğumda daima yanımda olan dostum Anne-Marie Timonier'ye, İran tarihi, coğrafyası ve kültürüne ilişkin bilgi almak istediğim her defa, sorularımı doğululara has o incelik ve sabırla yanıtlayan Sayın Ferhat Haşempur'a, tıbbi terimlerin ağır bastığı bölümleri anlamama yardımcı olan ve gerekli düzeltmeleri yapan Profesör Doktor Sayın Yücel Tangün'e ve Profesör Doktor Sayın İnci Yıldız'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Rukiye Öke

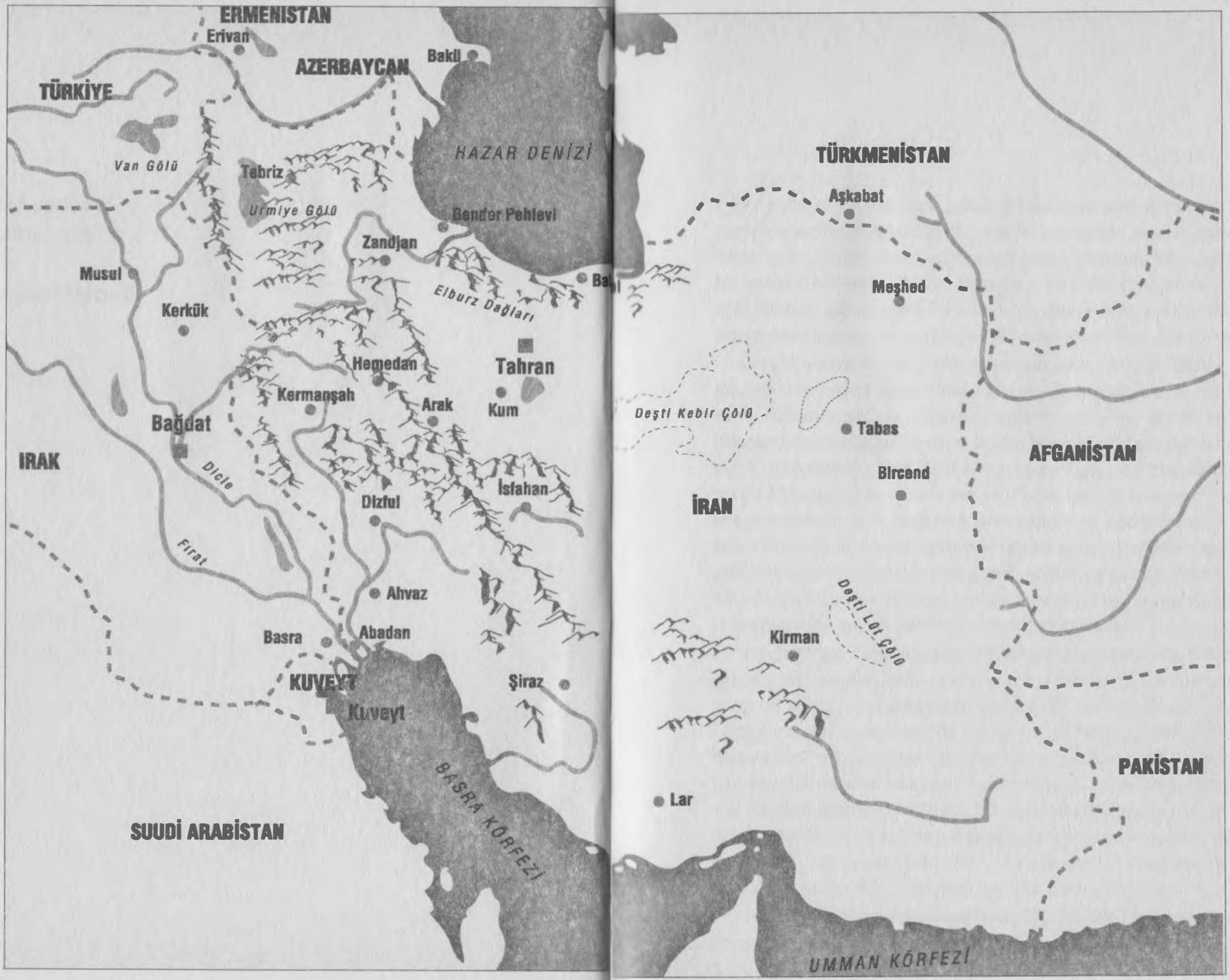
Aydınlığın düşmanları
tarafından katledilenlerin anısına.

İran'ın bütünlüğü için
yaşamlarını yitirenlerin anısına.

İran halkına.
Çocuklarıma.
Şahıma olan sevgim adına.

Sen uçuşu hatırla,
Kuş ölümlüdür.

Ferruh Farukzâde

ERMENİSTAN
Erivan
AZERBAYCAN
Bakü
TÜRKİYE
HAZAR DENİZİ
Van Gölü
Tebriz
Urmiye Gölü
Bender Pehlevi
Zandjan
Musul
Elburz Dağları
Kerkük
Hemedan
Tahran
Kermanşah
Arak
Kum
Bağdat
IRAK
Dicle
Dizful
İsfahan
Fırat
Ahvaz
Basra
Abadan
KUVEYT
Kuveyt
Şiraz
BASRA KÖRFEZİ
SUUDİ ARABİSTAN
TÜRKMENİSTAN
Aşkabat
Meşhed
Deşti Kebir Çölü
Tabas
AFGANİSTAN
Bircend
İRAN
Deşti Lot Çölü
Kirman
PAKİSTAN
Lar
UMMAN KÖRFEZİ

Ne zaman o 1979 Ocak sabahını hatırlasam aynı derin acı gelir, yüreğime saplanır. Aylardan beri ateş ve kan içinde yaşayan başkentimiz sanki aniden soluğunu tutmuş gibiydi, insanın içini daraltan bir sessizlik çökmüştü Tahran'ın üzerine. 16 Ocak günü ülkemizden ayrılıyorduk. Şah'ın geçici bir süre için çekilmesinin, ayaklanmanın yatışmasına katkısı olur düşüncesiyle yurdumuzu terk ediyorduk.

Gitmek zorundaydık. Bu karar on gün önce alınmıştı. Resmi olarak, sanki birkaç haftalık bir tatil için yurt dışına gidiyorduk. Şah durumu halka bu şekilde bildirmeyi arzu etmişti. Ama zaman zaman bakışlarında okuduğum o derin keder, buna kendisinin de inanmadığını gösteriyordu. Ben de pek inanmıyordum ama tüm kalbimle ümit ediyordum. Yaşamının otuz yedi yılını halkına adayan bir insanın gelecekte bir gün, milletinin güvenini tekrar kazanmaması bana göre olanaksızdı. Onun hükümdarlığı süresince İran durmaksızın gelişme sağlamıştı. Ortalık yatıştığında herkes bu gerçeği elbette teslim edecekti. Ben bu ümidimi muhafaza ediyordum. Bütün yaptıklarını anımsanacak ve ona yapılan haksızlık giderilecekti.

Kar yağmıştı. Gün doğarken, Elburz dağlarından esen sert rüzgâr buz gibi kar tanelerini etrafa savuruyordu. Gece sakin geçmişti garip bir şekilde, öylesine sakin geçmişti ki Şah birkaç saat uyuyabilmişti, bu da az şey değildi! Geçen bir yıl boyunca Şah çok kilo kaybetmişti, olaylar onun içini yiyip bitiriyordu, bu da yetmezmiş gibi hastalık da kendisini zayıf düşürmüştü. Üstelik son haftalarda, sıkı yönetim yasalarına rağmen, her gece askerleri hiçe sayan ve binaların çatılarına tırmanmayı başaran göstericilerin kin dolu çığlıkları saraya, bize kadar ulaşıyordu: "Allahuekber!" "Kahrolsun Şah!" Bu hakaretlerden Şah'ı korumak için her şeyimi verirdim.

Artık çocuklarımız yanımızda değildi. Küçük Leylâmın aniden kapıyı açıp içeri dalışları, Ferahnaz'ın babasına biraz ürkek, sevgi do-

lu bakışları, Ali Rıza'nın yaptığı ve eşimin her zaman şefkatle hoş gördüğü saçma sapan şakaları, gülüşleri... Bütün bunlardan yoksunduk. Saray ıssızlaşmıştı. Yirmi yıl boyunca bizi mutlu kılan bir aile yaşamının kesinlikle sonu demek olduğunu önceden hissettiğim için olsa gerek, çocukların gidişini son ana kadar geciktirmiştim. Büyük oğlum Rıza Amerika'da savaş pilotu olmak için eğitim görüyordu. O zaman on yedi yaşındaydı ve her gün bize telefon ediyordu. Amerikan televizyonlarının aktardığı şekliyle İran'daki durum onu son derece kaygılandırıyordu. Ülkenin çaresiz bir şekilde kaosa sürüklendiğini görmekle beraber, oğlumu yatıştırmaya çalışıyor, onu dayanması ve bilhassa ümidini kaybetmemesi için ikna etmeye gayret ediyordum.

Ülkenin hemen hemen her yerinde insanlar işlerini bırakmışlardı, rafineriler durmuş, ekonomi bozulmuştu. Her gün yeni gösteriler yapılıyor, kinle dolu yeni kışkırtmalar görülüyor, uydurma haberler sel gibi akıyordu. Şah oğluyla, telefonda çok kısa konuşuyor ve o da babasına kaygısını hiç belli etmemeye çalışıyordu. Ve insanlar kaçıyorlardı. Her ay firma şefleri, mühendisler, araştırmacılar, devlet memurları ülkeyi terk ediyorlardı. Kısa bir süre sonra biz de, karanlık güçlerin kesinlikle batırma kararı verdikleri bu gemide son "meşruiyetçiler" olarak yerimizi alacaktık.

Çocukların hareketinden hemen önceki birkaç gün korkunç geçmişti. Henüz sekiz yaşında olan Leylâ yaşadığımız, o insanı dehşete düşüren gerilimin pek farkında değil gibiydi ama on beş yaşındaki Ali Rıza ve on ikisinde olan Ferahnaz huzursuzluklarını gizlemiyorlardı. Büyük kızımızın, bahçenin parmaklıkları önünde uzun süre durduğunu ve sessizce boş sokakları izlediğini görüyordum. Eskiden ara sıra oynadığı, konuştuğu o neşeli çocukları görememek onu da şaşırtıyordu. Nereye kaybolmuştu bütün o çocuklar? Bu arada generaller, politikacılar, öğretim üyeleri ve bazı din adamları birbiri ardına saraya gelip, eşime düşüncelerini arz ediyorlardı. Bazıları barış yanlısı ve siyasal çözüm yolları öneriyorlar, bazıları ise vakit kaybetmeden orduya ateş açma emri vermesi için Şah'a yalvarıyorlardı. Ama o her defasında "Bir hükümdar tahtını, yurttaşlarının kanı pahasına kurtarmaya kalkışmaz, bir diktatör bunu düşünebilir ama bir hükümdar bunu asla yapmaz!" diyerek hepsini kesinlikle reddediyordu.

Şah en akıllıca çözümün ülkeden uzaklaşmak olduğunu düşünüyordu; böylece çocuklardan ayrılma kararını aldık. Ferahnaz zaten bir ay önce, 1978 Aralık ortalarında ağabeyi Rıza'nın yanına, Amerika'ya gitmişti. Leylâ ve Ali Rıza'yı da annemle birlikte, onların yanına gönderdik. Ali Rıza'nın, bütün kalbiyle bağlı olduğu hükümdarlık bayrağı ile muhafız alayı üniformasını yanına aldığını hatırlıyorum. Onları tekrar ne zaman görecektik acaba? Amerika önce bizi kabul edeceğini beyan etmiş, ancak sonra söylemini değiştirmişti; anlaşılan orada artık pek istenmiyorduk. Cumhurbaşkanı Sedat'ın ülkesi dost Mısır bu nedenlerle ilk durağımız olacaktı. Çocuklarımızdan ne kadar uzaktık!

O sabah kahvaltımızı ayrı ayrı yaptık. Şah erkenden kalkmış ve her zaman yaptığı gibi çalışma odasına gitmişti. O kadar çok sevdiği bu ülkede son saatlerini geçirmekte olduğunu düşünüyor muydu? Bundan sonra ülkesine hiç dönemeyeceği acaba aklından geçmiş miydi? Bugün bile bunları düşündüğümde yüreğim burkulur.

Kişisel bazı eşyaları toplamak için öğleye kadar vaktim vardı. Gece çocukların resimleri, aile albümleri aklıma gelmişti, onları geride bırakma düşüncesi beni tarifsiz bir sıkıntıya sokmuştu. Albümleri acele toplamalıydım. Geçmişte kalan mutluluğumuzun tüm anıları bu sayfaların içinde yaşıyordu. Başkaca neleri götürmeliydim? Öyle altüst olmuş bir ruh hali içindeydim ki, aniden şehir dışında giymeyi sevdiğim bir çift çizmeyi alıp ayırdığımı anımsıyorum. Gözüm çizmelere takılmıştı çünkü bundan böyle istediğimiz kadar yürümeye zamanımız olacağını düşünmüştüm. Cesaretimizi kaybetmemek ve dengemizi korumak için yürümek son derece önemliydi. Evet, bu çizmeler benim en değerli dostlarım olacaktı. Onları beraberimde götürme fikri garip bir şekilde beni rahatlatmıştı. Birkaç gün sonra onları bir valizin içinde görünce kendi kendime acı acı güldüm. Bu tür çizmelerin dünyanın her yerinde bulunduğunu nasıl olup da aklıma getirmemiştim yarabbim! Ne tür bir ıssız ve dondurucu sürgüne doğru yol alıyorduk?

Sonra kütüphaneyi dolaştım, en sevdiğim kitapları, İran'da ve dünyanın her yerinde tanıdığım şairlerin, devlet başkanlarının ve yazarların bana ithaf etmiş oldukları kitapları ayırdım. Saray çalı-

şanlarından bana yardım etmeye gelen birisiyle birlikte benim çalışma odamdaydık.

"Minyatürler sizin, Majeste. Onları alınız!" dedi bana. Büyük bir hüzünle bu adama baktığımı hatırlıyorum.

"Hayır, olmaz, hepsi kalmalı. Bu biblolardan hiçbirini götürmek istemiyorum."

Kararsızdım; bir taraftan bir gün geri döneceğimizi ümit ediyor, diğer taraftan da gözümün önüne gelen bir görüntüyle irkiliyordum: öfkeden çılgına dönmüş göstericilerin saraya girdiklerini, dolaplarımızı, çekmecelerimizi yağmaladıklarını görüyordum. Her ne pahasına olursa olsun, hiç kimsenin değerli eşyalarımızı beraberimizde götürdüğümüzü düşünmesini istemiyordum! Yalnızca ülkemizin iyiliği için durmadan çalıştığımızı biliyorduk ve ülkemizden başımız dimdik ayrılıyorduk. Evet, bazı hatalar yapmış olabilirdik ama her zaman yalnız ülkemizin yararını düşünmüştük.

Bazı hükümdarlar ve devlet başkanları tarafından bize sunulmuş olan birkaç değerli armağanı ve bazı kişisel eşyaları almaları için bir gün önce müze sorumlularını çağırmıştım. Hiç olmazsa bu eşyalar çalınamayacaktı. Onların maddi değerinin benim için bir önemi yoktu. İnsanın arkasından, ruhundan bir parça bırakır gibi isteyerek, bilerek terk ettiğim geleneksel İran kıyafetlerim dahil, diğer her şeyin, resimlerin, kişisel eşyalarımızın, halıların vb. öylece yerlerinde kalmasını istiyordum. Yağmalamaya ve kötü niyetli girişimlere önlem olarak televizyondan birkaç görevliyi, sarayın içini filme almaları için davet etmiştim. Ayrıca yerli ve yabancı gazetecileri de çağırmıştım. Bizim hayatımız İran'ın kaderiyle iç içe geçmişti ve bugün kişisel eşyalarımızın ülkemizden hiç ayrılmamış olmasından ötürü gurur duymaktayım.

Duygusal açıdan son derece yoğun anlar, Tahran kışının sert ışığında parkın ağaçlarını seyrederken dalıp gitmeler, o kadar yoğun yaşadığımız, bize ait sıcacık anılarla dolu alanlar arasında, son saatler çok çabuk aktı gitti. Bu halet-i ruhiye içindeyken, Amerika'daki Ferahnaz'ı aradığımı hatırlıyorum. Aniden, onun bir ay önce, odasına ve genç yaşına ait mutluluklara yeniden kavuşacağına emin olarak gittiğinin ayırdına vardım. Zavallı çocuk! Bu anıları yazdığım şu

ana kadar İran'ı bir daha göremeyeceği hiç aklına gelir miydi? Ona ne istediğini sordum:

"İyi düşün, Nanazcığım, özellikle almamı istediğin bir şey var mı? Söyle..."

Kızımın, o zamanlar, İran'da çok beğenilen bir şarkıcı olan. Settar'ın, odasının baş köşesinde duran resmini istediğini duyunca şaşırdım. Başkaca hiçbir arzusu yoktu. Öyle sanıyorum ki, benim çizmelerim gibi, bu afiş de onu rahatlatacak, bilinçaltında daha sonra yaşayacağını sezdiğim mutsuzluğu hafifletecekti.

Rıza'ya gelince, o, sarayda özel bir dairede oturuyordu; Amerika'ya gittiğinden bu tarafa bir senedir pancurlar kapalıydı. Büyük bir muhabbetle sakladığım çocukluk giysileri, ilk kelimelerini, ilk adımlarını kaydettiğimiz kaseti, fotoğraf albümleri, tüm anıları orada duruyordu. Oğlumu aramayı akıl edemedim, her şeyi bıraktım. Bugün benim için hazine değerinde olan bu eşyalara tekrar kavuşmayı ne kadar isterdim.

Öğle olmak üzereydi. Şah çalışma odasına kapanmıştı, sarayın içindeki hava her geçen dakika biraz daha ağırlaşıyordu. Şaşkın bir halde koşuşturup duran, kadın erkek saray çalışanlarını anımsıyorum. En yaşlıları eşimin babası Rıza Şah'a hizmet etmiş kimselerdi; bazıları ise yirmi yıl önceki evlilik törenimizde hazır bulunmuş kişilerdi. Ve hepsi de bizim ülkeyi terk edecek olmamızdan altüst olmuş durumdaydılar. Alışık olmadığımız bir sessizlik içinde gidip geliyorlardı, adeta dilsiz gibi dolaşmalarından, artık hiçbir ümitleri kalmadığını seziyordum. Böyle ayrılıp gidemezdik, güvenlerini yitirmememiz gerekiyordu.

Bizi uğurlamak için toplanmışlardı. İran'ın uzun tarihindeki acı dönemlerinden birini daha yaşamaya hazırlandığımızı onlara anlatmaya çalıştım; ilkbahar geldiğinde yeniden buluşacağımızı ve Şah'ın dönüşünü kutlayacağımızı söyledim. Esasında, korkunç bir kâbusun ülkenin geleceğini nasıl karartacağını o anda kim bilebilirdi ki? Gözyaşlarımızı içimize akıtıyorduk. Bazıları kendilerinde gülümseme gücünü buldular. Her birine değerli bir eşya, kendi mücevherlerimden birini ya da biraz para verdim. Uzun bir ayrılış dönemi öncesinde bağlarımızın güçlü olduğunu göstermek istiyordum.

Nihayet Şah geldi. Onu görünce hepsi ağlamaya başladılar. Duygularına her zaman son derece hâkim olan Şah heyecanını saklamakta zorlanıyor gibiydi. Birkaç küçük sözle, ayrı ayrı her birinin gönlünü almaya çalıştı. Birçoğu, hıçkırıklar içinde, kendilerini bırakmaması için yalvardılar. Bizi Mehrabad Havaalanı'na götürecek olan iki helikopterin hazır olduğu bildirildiğinde, saray çalışanları hemen merdivenlerde sıralandı. Artık gidiyorduk, eşyalarımız önceden götürülmüştü. Bazıları ellerini uzattılar, perişan yüzleri gözümün önündedir. Şah hepsini son kez selamladı, ben de bana en yakın olanları kucakladım. Sonra, pervanelerin gürültüsü arasında sarayın, şehrin evlerinin arkasında kaybolduğunu gördüm. Güvenlik mensuplarını taşıyan helikopter eşliğinde kraliyet pavyonuna indik. Çok sert esen dondurucu rüzgâr altında titreşen, birbirine sokulmuş subaylardan ve bazı sivillerden oluşan küçük bir grup pistte bizi bekliyordu. Esasında Şah hepsinden bu çetin günlerde Mehrabad'a gelmemelerini, görevlerinin başlarında kalmalarını istemişti. Her zaman jet gürültüleriyle sarsılan havaalanı aniden bir ölüm sessizliğine bürünmüştü. Grev yüzünden yerde hareketsiz kalan uçakların görüntüsü iç karartıyordu. Bomboş gökyüzünde sadece Elburz tepelerinden esen rüzgârın inatçı ıslığı duyuluyordu.

Eşim gergin ama dimdik, birkaç dost ve sadık yakınını selamladı. O anda muhafız alayından bir subay, Şah'ın ayaklarına kapanarak gitmemesi için yalvardı. Her zaman kendine hâkim olan Şah'ın, onu kaldırmak için eğildiğinde gözlerinin buğulandığını gördüm. Ağladıklarını gizlemeyen birçok subay da kendisinden, ülkeden ayrılmamasını istirham ettiler. Şah, Genelkurmay Başkanı ile özel ve kısa bir konuşma yaparak vedalaştı. İranlı gazeteciler de biraz geriden, şaşkın bir durumda bu töreni izliyorlardı. Yabancı basın davet edilmemişti. Kısa bir süre sonra, Şah gazetecileri fark edip onlara doğru yöneldi. Hükümetin başına Şahpur Bahtiyar'ı atamıştı ve tam o sıralarda başbakan mecliste güven oyu almayı bekliyordu. Şah, kararını meclis kısmen onaylamadan ülkeyi terk etmek istemiyordu.

Gazetecilere: "Hükümet kurulduğunda söylediğim gibi kendimi yorgun hissediyorum ve dinlenmeye ihtiyacım var, işler yoluna girdiğinde ve hükümet göreve başladığında bir seyahate çıkacağımı da söylemiştim. İşte bu yolculuk şimdi başlıyor" dedi.

Ben de ülkemizin uzun tarihi boyunca bazen zor anlar yaşadığını ama İran kültür ve kimliğinin her şeyin üstesinden geleceğine kesinlikle emin olduğumu ifade ettim.

İşte en sonunda "yolculuğa" çıkıyorduk. İnsanların kendine gelmesi ve kinin yatışması için zaman gerekiyordu; biz de bir süre gözlerden uzak kalarak onlara bu zamanı veriyorduk. Birkaç hafta sonra insanlar anlayacaklardı... Evet, inanmak, geleceğe inanmak gerekiyordu. Ne olursa olsun, ümitsizliğe boyun eğmek istemiyordum.

Istırap dolu bir gerilim içinde geçen birkaç dakikadan sonra Şah'a, meclisin Şahpur Bahtiyar'ın başbakanlığını onayladığı bildirildi. Kendisi helikopterle havaalanına gelmekteydi.

Kısa bir süre sonra Bahtiyar'ın eğilerek helikopterden indiğini, bıyıklarını düzeltip pavyon merdivenine doğru yürüdüğünü gördük. Meclis Başkanı Cevat Said onunla birlikteydi. İkisi geldi, önümüzde eğilip bizi heyecanla selamladılar.

Eşim yumuşak bir sesle Şahpur Bahtiyar'a "Şimdi her şey sizin elinizde. Başaracağınıza inanıyor, İran'ı size, sizi de Tanrı'ya emanet ediyorum" dedi.

Otuz yedi gün sonra Şahpur Bahtiyar, Ayetullah Humeyni'nin atadığı birinci İslam Hükümeti tarafından devrilecek ve ölümden kurtulmak için İran'dan kaçmak zorunda kalacaktı.

Her yola çıktığımızda, geleneksel duaları okumak için daima hazır bulunan Tahran'ın Cuma İmamı Doktor Hasan İmani bu defa bizimle birlikte değildi. Sonradan, bize çok yakın olan bu din adamının, uğurlamaya gelmemek suretiyle bizi kınadığını, gidişimizi onaylamadığını göstermek istediği iddia edildi. Acı gerçeği bir süre sonra öğrendik: Cenevre'de hastaneye kaldırılmıştı. Birkaç hafta sonra öldüğünü duyduk.

Artık gidebilirdik. Rüzgâra karşı yürüyerek resmi ziyaretler için kullandığımız "Şahin" isimli mavi beyaz Boeing 707 uçağımıza ulaştık. Merdivenin altına gelince Şah döndü, bizi izleyen küçük grup durdu. Yüz yüze geldiğimizde saklanması güç bir heyecan yaşadığımızı anımsıyorum. Bizi uğurlamaya gelen subaylar, pilotlar, saray erkanı, saray muhafız alayı mensupları cesaretlerini kanıtlamış insanlardı. Ancak, yine de o anda tanımlanması güç bir üzüntü içinde

Şah Muhammet Rıza ile Farah Pehlevi'nin Gülistan Sarayı'ndaki tablosu.

oldukları görülüyordu. Gözyaşlarına boğularak birer birer Şah'ın elini öptüler. Esasında bizim gitmemizi talep eden Şahpur Bahtiyar'ın da gözleri sulanmıştı.

Şah daha sonra anılarını yazdığı kitabında[1], "Yurdumdan ayrılırken bana sadakatlerini gösterenler beni çok duygulandırmıştı; hıçkırıklarla bölünen, insanın yüreğine bıçak gibi saplanan bir sessizlik hâkimdi ortama" diye yazacaktı.

Nihayet bizimle gelmek isteyen birkaç kişiyle birlikte kendimizi uçağın içine attık. Protokol şefi Emir Aslan Afşar, babası Ebulfeth Atabey, eşimden önce sırasıyla Ahmet Şah ve Rıza Şah'a hizmet eden Kambiz Atabey, bizim özel güvenliğimizi sağlayan iki albay Kioumars Cihanbini ve Yazdan Nevisi ile muhafız subayları bunlar arasındaydı. Ayrıca uzun zamandan beri hizmetimizde olan başka insanlar da vardı. Sarayda son anda etrafımda hiçbir kadın bulunmadığını fark etmiş ve dört çocuğumuzun doktoru olan akrabalarımızdan Doktor Lioussa Pirnia'ya, sonu belirsiz bu yolculuğa benimle gelmeyi isteyip is-

1. Muhammet Rıza Pehlevi, *Tarihe Yanıt*, Albin Michel Yayınevi, Paris, 1979. Şah'ın anıları ile ilgili bütün referanslar bu eserde bulunabilir.

temediğini sormuştum. Hemen kabul etmiş, arkasında ailesini bırakarak, sadece elbiselerini koyduğu küçük bir valizle bize katılmıştı. Aşçımız da bizimleydi. İran'ı, alışık olduğu mutfağı bir daha göremeyeceğini sezdiğinden olsa gerek, son derece titiz olan bu adam, yanına kocaman bakır tencerelerini ve çuvallar dolusu nohut, pirinç ve mercimek almıştı... Kısaca, herkes bir şeylere tutunmaya çalışıyordu.

Uçağa biner binmez Şah kumanda bölümüne oturdu. Bu, öteden beri en büyük zevklerinden biriydi. Böylece, yaşadığı bitkinliğe rağmen, hatta belki de bu çöküntü yüzünden kendisini sonsuza dek İran'dan uzaklaştıracak, yakınlarından söküp alacak olan bu seyahatte uçağı kendisi şahsen kullanmak istiyordu. Yaşadığımız olayların yoğunluğundan şaşkına dönmüştüm ama için için de direnmeyi bırakmadığımdan ötürü kendimle gurur duyuyordum. Uçağımızın havalanışı ile ilgili başkaca bir anım yok.

İran hava sahasında uçtuğumuz sürece eşim uçağı kullanmaya devam etti. Sonra, kumandayı pilotlara bırakarak yanımıza geldi. İşte o zaman tarihin bizi içine ittiği uçurumu tüm derinliğiyle hissettim. Hemen o anda direnmek için bir şeyler yapmaz, bazı girişimlerde bulunmazsam aklımı kaçıracaktım. Dünyaya zavallı ülkeme yardım çağrısında bulunmayı düşündüm. İsyancılara karşı olan, ancak savunma olanakları bulunmayan pek çok kişiyi arkamızda bırakmıştık, yakında mutlaka peşlerine düşülecekti. Onlara acilen yardım ulaştırmak gerekiyordu, bize yakın olan devlet başkanlarına haber verilmeliydi. İçlerinden bazılarına mesaj göndermek için hemen Şah'tan izin istedim. Bana garip bir şekilde baktı, sonra istemeye istemeye razı oldu. Afşar Bey'in yardımı ile bu çağrıları kaleme aldım. Sonra, ilk kez, Mısır'ın güneyinde Assouan'a doğru uçarken, heyecanla bir defterin ilk sayfalarını karalamaya başladım. Bu defteri on sekiz ay boyunca, Şah'ın ölümüne kadar yanımdan ayırmadım. Aşağıya o defterden birkaç satırı aktarıyorum:

"*16 Ocak 1979.*

Sarayda durum korkunçtu, çok korkunçtu. Yapılması gereken son işler, telefonla aranması gerekenler, çevredeki insanların hıçkırıkları...

Umutsuzluğa kapılmamalı, ağlamamalıyım, güven vermeliyim. Tüm yaşamımı arkamda bırakıyorum, geri dönme ümidimi muhafaza ediyorum ama aynı zamanda üzüntüden göğsüm daralıyor. Sarayda ayaklarımıza kapanan, yalvaran, sorular soran insanlar: 'Nereye gidiyorsunuz? Ne zaman döneceksiniz? Niçin bizi terk ediyorsunuz? Bizi öksüz bırakmayın...'

'Hayır, ayağa kalkın, Tanrı'ya güvenin. Siz subaysınız, ağlamamanız gerekir' dedim. Ben içimden ağlıyordum ama onlar görmüyorlardı.

'Helikopterden inerken gülümsemeli, doğru sözcükleri bulmalı, daima güçlü olmalıyım. Eminim ki ulusal birlik bu durumun üstesinden gelecek, ben İran halkına güveniyorum.' Gazetecilere söylediklerim bunlardı. İçlerinden birisi bana 'Tanrı yardımcınız olsun!' diye fısıldadı. Sonra herkes uçağa yöneldi. Orada insanlar Şah'ın önünde diz çöktüler. Eşim perişan olmuştu, gözleri yaşla doluydu. Pilotlar, subaylar, gazeteciler, muhafızlar, herkes hıçkırarak ağlıyordu.

Bomboş gökyüzüne yükseldik. Her şeyi kaybettiğim duygusu içimi korkunç bir şekilde acıtıyor. Çocuklarım, dostlarım, ülkem... yüreğim paramparça! Bu sonu, belirsiz yolculuğa çıkmaktansa yurdumda ölmeyi tercih ederdim. Sonu bilinmeyen bu yolculuk bizi nereye götürecek? Kalbim bu kadar parçalanmışken, yaşamaya, soluk almaya nasıl devam edeceğim?"

İlk gençlik yıllarımda geleceğimi düşünürken, kendimi kültürlü, gurur duyacağım bir erkeğin yanında hayal ederdim. Gitgide daha çok sayıda kadının İran'ın gelişmesine katkıda bulunmak için seferber oldukları bir dönemde, 50'li yılların sonunda, öğrenimimi bitirmeden önce evlenmeyi düşünmüyordum. Günün birinde ülkemizin en büyük insanı ile evlenmek aklımın köşesinden bile geçmezdi. Şah'a bir gün:

"Niçin beni seçtin?" diye sormuştum...

O da hafif bir tebessümle şu cevabı vermişti:

"İlk karşılaşmalarımızdan birinde, bir öğleden sonra yedi taş* oynamıştık, hatırlıyor musun? Oldukça kalabalıktık. Taşların çoğu hedefe ulaşmadan düşüyordu, sen de çok nazik bir şekilde hemen koşup oyuncuların taşını topluyordun. Seni daha önceden de beğenmiştim ama o gün doğallığını sevdim."

* Çevirenin Notu. Iran'da bugün de çok yaygın olan; iki ekip, yedi taş ve bir topla oynanan bir oyun.

Birinci Bölüm

Bebekliğime ait ilk anılarımın tanığı, mutluluktan uçan babamın kendi elleriyle resimler yapıp notlar aldığı, her satırından sevgi taşan bir defter olmuştu. Babam bu deftere kilomu, ilk gülüşlerimi, ilk sözcüklerimi ya da sözcük kabul ettiği sesleri kaydetmiş. Mutluluktan havalarda dolaştığı apaçık görülüyor ve sonra birdenbire sevinci en koyu bir kâbusa dönüşebiliyor; işte beşinci sayfada yazdıkları: "Bu cuma hayatımın en üzüntülü günlerinden biri: Farah soğuk almış. Sersem bakıcısı gereken özeni göstermemiş. Hastalandığını öğrendiğimde Tahran'ın merkezindeydim, hemen bir arabaya atlayıp Şemirân'a gittim. Bebeğim uzanmış yatıyordu, çok kötü görünüyor ve güçlükle nefes alıyordu. Annesi ağlamaktaydı. Sonunda Doktor Tevfik geldi, kızımın şiddetli bir anjin geçirdiğini söyledi. Farah'ın ateşi yüksekti. Bütün gece ona kompres yaptık, sabaha kadar gözümüzü kırpmadık."

Babam, burada beni yatakta, alnımda büyük bir kompresle gösteren bir resim yapmış; üzerimde kocaman bir soru işareti var. Bana, kendi kendine "Kızım acaba yaşayacak mı?" diye soruyor gibi geldi. Babam, solumda annemi gözyaşı dökerken, öbür tarafımda kendisini, başı ellerinin arasında düşünürken çizmiş; üzüntüsü yüzünden açıkca okunuyor.

Birkaç gün sonra durumum düzelmiş. Babam "Tanrı'ya şükürler olsun, Farah iyileşiyor ama bizim gözlerimiz ağlamaktan kan çanağına döndü" diye yazmış.

1939 yılında dünyaya geldim. Tahran'ın kuzeyinde, yüzyılın başından kalma, bahçeli bir evde oturuyorduk. Ben bu evde büyüdüm. Dayım Muhammet-Ali Kutbi ve karısı Louise de bizimle birlikte yaşıyorlardı. Annemle babamın ve dayımla eşinin giriş katında büyük birer yatak odaları vardı, oturma odası ortak kullanılıyordu. İran'da âdet olduğu üzere, misafir ve yemek odaları birinci kattaydı

ve sadece misafirler veya davetliler geldiğinde kapıları açılıyordu. Babamın çalışma odası da aynı kattaydı.

Ben doğmadan altı ay önce dayımların bir oğlu olmuştu. Kuzenim Rıza ile birlikte büyüdük. Gülümsediğim ilk çocuk yüzü onunki olmuştu. İlk adımlarımızı birlikte attık ve Rıza, benim hep özlemini duyduğum erkek kardeşim oldu.

Çok sonraları annem ve babamın bir çocuk sahibi daha olmayı istediklerini ancak İkinci Dünya Savaşı'nın İran'daki dramatik sonuçları yüzünden bu düşüncelerinden vazgeçmek zorunda kaldıklarını öğrendim. Ülke 1941 Ağustos'unda İngiliz ve Sovyet birliklerinin işgali altındaydı ve durum dört yıl boyunca hiç de umut verici görünmüyordu.

Böylece tek çocuk olarak kaldım, anne ve babamın göz bebeğiydim. Babamın hep benim için kaygılandığını, hastalanmamdan çok korktuğunu anlatmışlardı. O dönemde bazı aşılar henüz İran'da bulunmadığı için, önlem olarak, bana dokunulmasını ve özellikle beni öpmelerini yasaklamıştı; ama bütün bunlar yine de bütün çocuk hastalıklarına yakalanmamı engelleyememiş, o başka. Zaten büyüdükçe bağımsızlığımı kazanıyordum, babam da başka çocuklarla oynamamı artık pek yasaklamıyordu.

Ailemin dışında bana en yakın olanlar evdeki insanlardı: büyük bir sevgiyle bağlı olduğum, cana yakın ve espri küpü dadım Münevver, aşçı, annemin hizmetçisi ve ufak tefek işlere bakan iki kişi daha. Rıza ve ben bütün bu insanları çok seviyorduk, onlar bizi daha çok seviyorlar ve aşırı şımartıyorlardı. Hepsi de bahçenin öbür tarafında bulunan, yeni bir binada oturuyorlardı. Anne-babalarımız evden çıkar çıkmaz hemen onların yanına giderdik. Bizi dizlerine oturtur, öyküler anlatırlardı. Bazen korkunç olan bu öykülerden, dünyanın, bize annelerimizin anlattığından çok daha gizemli ve ürkütücü olabileceğini anlardık.

Personelin kaldığı bu binanın bir bölümünü kiler gibi kullanıyor; fasulye, nohut, pirinç, şeker, badem, yağ gibi besinleri aylarca burada saklıyorduk. Bir gün kilere erzak almak için girdiğinde farelerle karşılaşan annemin avazı çıktığı kadar bağırdığını anımsıyorum. Aşçı hemen yardımına koşmuştu. Rıza ile ben de fırsattan ya-

rarlanıp, heyecanla onun peşinden koşarak hiç bilmediğimiz, binbir kokuyla dolu bu kilere dalmıştık.

Anne-babalarımızın gözünde tehlike ve hastalıklarla dolu olan dış dünyanın uğultusu, bahçenin yüksek tuğla duvarlarının üstünden bize ulaşıyordu. Genelde sokağa çıkmamız yasaktı ama büyüklerin evde olmadığı zamanlar sundurmanın eski basamaklarına oturup, parmaklıkların arkasında, yoldan geçen insanları seyrederdik. Ülke işgal altındaydı ve yaşam hiç de kolay değildi. Bazen büyüklerin, kuzeydeki tehlikeli komşumuz SSCB'de, uzaklarda, dağların ardındaki savaştan söz ettiklerini duyardık. İngiliz askerlerinin cipleri de her zaman dikkatimizi çekerdi. Pek çok dilenci düzenli olarak bizim eve uğrardı. Kendilerini isimleriyle tanırdık. Büyükler de onları düşünerek hiçbir şey atmazdı. Geldiklerinde yalnız yiyecek değil, giysi, hatta çocukları için oyuncak bile verirdik.

Yazın sokak, dışarıda oynamalarına izin verilen çocuklarla doluydu, biz de parmaklıkların arkasından onlarla çene çalardık. O dönemlerde araba sahibi olmak gerçek bir ayrıcalıktı; genelde insanlar faytonlarla dolaşırdı. Çocukların en sevdiği oyunlardan biri de, bedava gezebilmek için arabanın arkasına asılmaktı; bu bizi mesteden bir görüntüydü. Yayalar "Arkada biri var" diye bağırırlar, arabacı da kamçısını havada şaklatıp arkadaki kaçak yolcuya savururdu. Bize de soluğumuzu tutup bu sahneleri izlemek düşerdi.

Sokakta gördüklerim arasında beni büyüleyenler özellikle, seyyar satıcılardı. Eşek sırtında veya kendi yaptıkları renkli resimlerle süsledikleri arabalarda, ya da başlarının üstünde ustalıkla taşıdıkları büyük sepetler içinde bize mevsim meyvelerini getirirlerdi. Kışın mandalinalar, portakallar, fırında pişirdiğimiz pancarlar; sonra sabırsızlıkla ilkbaharı beklerdik, çilekleri, yeşil erikleri, çağlaları tatmak için. Satıcılar diri kalmaları için turpların, taze soğanların, nane, tarhun otu ve fesleğenlerin üzerine devamlı su serperlerdi. Nihayet Tahran'ın her zaman çok sıcak geçen ilk yaz günlerinde kirazlar, mis kokulu elmalar, kayısılar, daha sonra da kavunlar, karpuzlar gelirdi. Ve elbette dondurma satıcıları! Biz bütün bunlara bayılsak da satıcılara yaklaşmamız yasaktı. Büyükler sırayla, düşünülebilecek her türlü mikropla dolu bu dondurmaların sağlığa ne kadar

zararlı olduğunu anlatmaya çalışırlardı. Yine de Rıza ile beraber tavşan gibi kapının üstünden atlayarak kâğıt helva arasındaki bu nefis zehiri yediğimizi unutmadım. Sokağın tozuyla kaplı oldukları için horoz şekeri dediğimiz emme şekerleri de bize yasaklamışlardı.

Ancak gerçek tehlike sudan geliyordu; su şehirde çok değerliydi ve o dönemin Tahran'ında yaşamın akışını adeta su satışı belirliyordu. Şehri besleyen sadece iki kaynak olduğundan, içilebilir su çok azdı. Atların çektiği tüm şehri gezen sarnıç arabalar bize de su getiriyordu. Seyyar sebze satıcıları gibi sucular da geldiklerini haber vermek için, kendilerine has şarkılarını söyleyerek seslenirlerdi. Hemen testiler çıkarılır, saka da onları birkaç kuruş karşılığında doldurup giderdi.

Temizlikte ve ev işlerinde kullanılan su Tahran'ın kuzeyindeki Elburz dağlarından geliyor ve küçük açık kanallardan oluşan ilkel bir şebeke bütün sokaklara su sağlıyordu. Bu bulanık suyu almak için her semte belirli bir gün ayrılmıştı. Küçük engeller yardımıyla suyun akış yönü değiştiriliyor, böylece suyun birkaç saat boyunca evlerin altındaki sarnıçlara ya da bahçedeki, avludaki havuzlara akması sağlanıyordu. Bizim evde hem sarnıç hem de havuz vardı. Havuza akan suda, yukarılardan sürüklenerek gelen karpuz kabuklarını, kuru yaprakları, sigara izmaritlerini, küçük tahta parçalarını ilgiyle izlerdim. Birkaç gün sonra tortular dibe çöker, su tavan arasındaki bir sarnıca pompalanarak mutfakta ve banyoda kullanılırdı. Sarnıca atılan kireç kaymağına rağmen suyun içinde kurtçuklar kaynardı bu yüzden, bize musluklardan asla su içmememiz gerektiği durmadan tekrarlanırdı.

Sokağın bizi büyüleyen karmaşası arasında bazen oyuncak satıcısının sesi de duyulurdu. Çocukların hayallerini süsleyen her türlü oyuncak, başının üstünde taşıdığı sepetinin iki tarafında salkım saçak diziliydi. Tahta veya pişmiş topraktan kavallar, rengârenk kâğıt fırıldaklar, balonlar, çatapatlar, çalparalar ve benzeri oyuncakların hepsi biz çocuklar için hazine değerindeydi. Ara sıra satıcıdan bize oyuncak alınsa da genellikle oyuncaklarımızı kendimiz yapıyorduk, bazen evde çalışanlar da bize yardım ediyordu. Bebeklerimizi araba niyetine ayakkabı kutularında gezdiriyorduk. Erkek çocuklar eski

bisiklet tekerleklerini çember gibi çeviriyorlardı. Kaykaylarımızı da büyük bir ustalıkla, oradan buradan topladıkları parçalarla yapıyorlardı... Benim hazinemde iki harika oyuncak vardı: "Anne" diyen bir bebek ve sahibine ayrıcalık kazandıran BSA marka, gerçek İngiliz malı bir bisiklet.

Oyuncak satıcısından başka bazen "seyyar sinema" oynatıcısı da ortaya çıkar ve bir sihirbaz gibi bizi büyülerdi. Parlak bakırla kaplı kutusunda dört adet göz deliği vardı. Çocuklar parayı verip gözlerini bu deliklere dayadıklarında, adam inanılması güç, harikulade bir öykü eşliğinde resimleri ve şekilleri gösterirdi. Sesi de öykünün heyecanlı ya da komik oluşuna göre değişen tonlara bürünürdü; şarkı söylediği de olurdu. Kelime anlamı "Avrupa kenti" (*Shâhre Farang*) olan bu büyülü kutunun cazibesine bizim karşı koymamız olanaksızdı. Oysa trahomaya yakalanmamızdan korkan ailemiz bize bu sihirli kutuyu da yasaklamıştı. Trahomanın o korkunç bakterisi çok çabuk göze bulaşıyor ve birçok çocuğun kör olmasına neden oluyordu.

Rıza ve ben şans eseri trahomaya yakalanmadık ama ben "Şark Çıbanı"ndan kurtulamadım. Bu trahoma kadar tehlikeli bir hastalık olmamakla beraber, çıbana neden olan sineğin bıraktığı iz ömür boyu kalıyor. Benim çıban izim sağ elimin üzerindedir. Felaketi yine de ucuz atlattığımızı düşünen babam, doktordan kalacak izin küçük olması için elinden geleni yapmasını rica etmiş. Ona: "Belli olmaz, Doktor Bey, belki de günün birinde insanlar kızımın elini öpecekler..." dediğini annem bana anlatmıştı.

Sokakta beni cezbeden o kadar çok şey olmasına karşın, en büyük mutluluk yazın Tahran'dan ayrılıp Elburz yamaçlarında kurulu Şemirân'a gitmekti. Böylece şehrin insanı bunaltan, cehennem gibi sıcağından, tozundan kurtuluyor, tepelerin temiz havasını soluyabiliyor, akşamları da keyif veren bir serinliği hissediyorduk. Bugün Şemirân, Tahran'ın kuzeyinde zenginlerin oturduğu, çok gözde bir sayfiye kentine dönüştü. Ben çocukken şehir merkezine oniki kilometre uzaklıkta, bin sekiz yüz metre yükseklikte kurulu, küçük sevimli bir kasabaydı. Bu cennet köşesinde iki aylığına bir villa kiralıyorduk. Keyif daha yolculukta başlıyordu. Hepimiz babamın büyük Ford arabasına sıkışıyorduk, hizmetkârlar da faytonla peşimizden geliyorlardı.

Sanki bir kervanda, bir yere göç ediyor gibiydik. Kocaman çınarlarla, küçük sarı gül fidanlarının arasından kıvrılarak giden bu yola bayılırdım. Annemler topladıkları gonca güllerden reçeller yaparlardı.

Şemirân'da evleri olan pek çok akraba ve arkadaşla buluşurduk. Onlarla ara sıra evcilik oynadığım olurdu ama bu pek uzun sürmezdi. Ben daha çok erkek çocuklar gibi yakan topu, saklambaçı ve eşek sırtında veya yürüyerek dağda bayırda dolaşmayı sever, öğle uykusundan kaçmak için mümkün olan her şeyi yapardım. Ellerim çamura bulanarak toprakla ev yapmaktan hoşlanır, taze ceviz kırar, parmaklarımın simsiyah olmasına aldırmazdım. Elimizi karadut yapraklarıyla temizlediğimizi hatırlıyorum. Bayıldığım şeylerden biri de ağaçlara tırmanmaktı. Hepsi benim dostlarımdı. Armut, elma, ceviz, döngel, dut ağaçlarını tek tek tanırdım, bazen bir ağacın tepesine çıktığımda oyunu bile unutur, inmeyi hiç aklıma getirmezdim. Dalların uygun bir yerine örtü koyarak kendime bir yuva yapıp otururdum; gökyüzünün sonsuzluğuna dalar, hayaller kurardım; akşam olur, evdekiler beni göremeyince kaygılanırlardı.

Şemirân'da akşamlar son derece güzeldi. Hepimiz ailece köy meydanında toplanırdık. Şiş kebap, közlenmiş mısır, taze ceviz, her türlü kurabiye, şekerleme satıcıları da orada olurdu. Dondurma burada artık yasak değildi. Ana-babalar gezinir ya da kahvelerin önünde otururlarken, biz çocuklar küçük dükkânların arasında dolaşıp şekerleme yer, eğlenirdik. Eve dönüşte çoğu kez büyük salonda hep birlikte uyumamıza izin verilirdi. Bütün kış uslu uslu anne babalarımızın odasında uyuduğumuzdan, Rıza ile benim için, yere serilen şiltelerde uyumak inanılmaz bir eğlenceydi, dünya tersine dönüyor gibiydi sanki.

Tahran'daki İtalyan okuluna gittiğim ilk günlerde o dünyada savaş devam ediyordu. Ailem özellikle Fransızca öğrenildiği için bu okulu seçmiş. Babam da Fransızca konuşurdu ve Fransa'ya çok bağlıydı.

Önce Kaçar Hanedanı döneminde sarayda çalışmış, sonra Rıza Şah'a hizmet etmiş Azerbaycanlı bir aileye mensup olan babamın babası da Fransızca ve Rusçayı akıcı bir şekilde konuşan bir diplomatmış. Babam on iki yaşındayken küçük kardeşi Behram ile Saint-

Petersbourg'daki harp okuluna gönderilmiş. On altı yaşındayken 1917'deki Bolşevik İhtilali patlak vermiş, onlar da bizim büyükelçinin yardımıyla kaçmayı başarmışlar. Daha sonra babam Fransa'ya gidip lise öğrenimini tamamlamış, hukuk öğrenimine başlamış ve Saint-Cyr'deki askeri okula kabul edilmiş. Diplomasını alınca İran'a geri dönmüş, müstakbel eşimin babası Rıza Şah'ın ordusunda askerliğini yapmış.

Anneme gelince, onun kökeni Hazar Denizi kıyısında bulunan Gilan şehri. Annem çok sayılan bir sufi olan Kutbettin Muhammet Gilani'nin soyundan geliyordu. Öğrenimini Tahran'da, Fransız rahibelerin yönetimindeki Jeanne-d'Arc okulunda yapmıştı. Aynı okula seneler sonra ben de gidecektim.

İtalyan okulunda öğrenimime başladığımda henüz altı yaşındaydım. Annemin o gün bana beyaz bir bluz ve kareli bir etek giydirdiği dün gibi aklımda. Çekingenliğimi de anımsıyorum. Diğer çocukların arasına karışmam gerektiği söylenmişti ama ben, annemin içine bir defter, bir kurşun kalem ve teneffüste yemem için bir elma koyduğu küçük çantama sımsıkı sarılmış, bir köşede büzülüp kalmıştım.

Neyse ki okula alışmam uzun sürmedi. Yeni okul yaşamı bana özgürlük sağlamış, dünyama bir pencere açmıştı. Babam ara sıra Ford arabasıyla beni okula bırakıyordu ama çoğu kez hizmetçilerden birine beni okula götürüp getirmesini söylüyor, fayton parasını da veriyordu. Hizmetçi bu parayı genellikle kendine saklamış olmalı ki ben, iki yanında yalancı akasya ağaçlarının sıralandığı caddeler boyunca gördüklerime hayran olarak uzun uzun yürüdüğümüzü hatırlıyorum. Çiçek açmış bu yalancı akasya ağaçlarını çok seviyordum; bugün bile kokularını duyduğumda Tahran özleminden burnum sızlar.

Okulda bize Kuran da öğretiliyordu. Daha doğrusu anlamını açıklamadan yalnızca Kutsal Kitabı okumayı öğretiyorlardı. Satırları parmağımızla izlememize izin verilmediği için, kağıttan yaptığımız bir göstergeyi kullanıyorduk, bu da beni çok şaşırtıyordu. Annem ve babam İranlıların büyük çoğunluğu gibi müslümandılar, annem din kurallarına babamdan daha çok bağlıydı. Mollaların, din uğruna şehit olanların yaşantılarını anlattıkları ve bazen profesyonel ağlayıcı kadın-

ların da katıldıkları dini toplantılarda, annem de diğer kadınlarla birlikte hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Biz çocuklar neden ağlaşıldığını anlamasak da, dua sonunda herkese helva dağıtıldığı için pek mutlu oluyorduk.

Annem Ramazan ayı boyunca oruç tutup namaz kılsa da bizi bu konuda hiç zorlamazdı. Rıza ve ben sadece biraz daha az yiyorduk, hepsi bu kadar! İran'da buna "Kuş Orucu" denir. Ben de annemle birlikte kutsal yerleri ziyarete gidiyordum; böylece uhrevi bir yolculuğa çıkma ve dilek tutma fırsatını buluyorduk. Küçükken büyükbabamın mezarının bulunduğu kutsal Kum şehrine de gittiğimi hatırlıyorum. Birkaç sene sonra, yedi sekiz yaşlarındayken Hazar kıyısında kutsal bir yerdeydik, orada bir çocuğun belleğinde unutulmaz bir iz bırakan, görünüşte önemsiz ve anlamsız bir olay yaşadım: başım açıktı, bir molla bana sert bir tonla: "Saçlarını ört, yoksa cehenneme gidersin!" diye bağırdı. Hoşgörüden yoksun bu adamın bende uyandırdığı korkuyu hiç unutamadım. Otuz dört yıl sonra Ayetullah Humeyni bu korkuyu yeniden canlandırdı.

Babamı genellikle birinci kattaki çalışma odasında okuyup yazarken görürdüm. Farsça veya yabancı dilde yayın yapan radyoları da daima dinlerdi. Onu hiç üniformasıyla görmedim; her zaman son derece zarif giyinirdi, hatta en sevdiği spor olan tenis oynarken bile tertemiz pantalonunun üzerinde beyaz bir yelek olurdu. Orduda hukuk danışmanıydı, savaş sırasında Yugoslavya büyükelçiliğinde çalışıyordu. Onun evden her ayrılışında ne kadar üzüldüğümü çok net hatırlıyorum. Uzaklaştığını gördüğümde sanki bir daha hiç dönmeyecekmiş hissine kapılırdım, içim parçalanırdı. Bu, sonradan yaşayacağımız bir felaketle ilgili bir önsezi miydi acaba? Her neyse, ben öyle ağlardım ki annem ve babamın evden ayrıldığını benden saklardı. Babam akşam döndüğünde ödevlerime yardım etmek için yanıma oturunca her şeyi unuturdum. Nadiren de olsa akşam yemeğini dışarıda yemesi gerekirse, sabah yastığımın altında bulduğum küçük bir hediyeyle gönlümü alırdı.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Azerbaycan krizi patlak verdi. Küçük yaşıma rağmen olaylardan kişisel olarak çok etkilenmemin nedeni babamın Azerbaycanlı oluşuydu. Orada yaşayan amcalarım ve halalarım hemen sınır dışı edilmişlerdi. Güneyde İngiliz, kuzeyde Sov-

yet birliklerinin işgali altında bulunan İran, ancak barıştan sonra özgürlüğüne kavuşabildi. İngiltere ve SSCB, 1942 yılında imzaladıkları bir anlaşmayla, çarpışmalar sona erdikten en geç altı ay sonra birliklerini topraklarımızdan geri çekmeyi kabul etmişlerdi. İki ülke bu anlaşmaya sadık kaldılar ama Moskova, birliklerini Azerbaycan'da tutmaya devam etti. 1942 yılında kurulmuş olan komünist Tudeh Partisi, Sovyetler'in varlığından yararlanarak özellikle Azerbaycan'da çok büyümüştü. Azerbaycan Demokratik Partisi'nin lideri komünist Cafer Pişevari artık Azerbaycan'ın bağımsızlığını talep ediyordu. Sovyetler Birliği de bölgenin kucağına düşmesini bekliyordu.

Bu olasılık gerçekleşti, akrabalarımızın bu trajediyi nasıl yaşadıklarını anlatacak kelimeleri bulamıyorum. Annemin ailesinde dayılarım ve teyzelerim, bir zamanlar "Sovyet Sosyalist Gilan Cumhuriyeti" olarak ilan edilen Gilan şehrinden, 1920 yılında komünistler tarafından zor kullanılarak sürülmelerinin acı izlerini belleklerinden silememişlerdi. O komünistler yüzünden annem daha çocukken Tahran'a gelmişti. Ve işte şimdi aynı dayatma, bu defa babamın yakınlarına yapılıyordu.

Benim çok uzun zaman komünistlere karşı duyduğum korkunun nedeni işte bu 1945-1946 yıllarında akrabalarımızın yaşadıklarına tanık olduğum felaket ve anne-babamın üzüntüsüydü. Komünistleri sevmiyordum, Şah'a karşı oldukları için onlardan korkuyordum. Başka bir politik görüşüm yoktu. Çok koyu Şah yanlısı ve meşruiyetçi olan anne-babamın gözünde Tudeh Partisi İran'a ihanet ediyordu, bu da kötülüğün ta kendisiydi çünkü bu eylemiyle topraklarımızın bir bölümünü yabancı bir güce bırakıyordu.

On üç yıl sonra yaşamımı birleştireceğim genç Şah'a ilişkin ilk anım bu 1946 yılına aittir. Muhammet Rıza Pehlevi 16 Eylül 1941 tarihinden beri hükümdardı. Büyük Rıza Şah'tan sonra işgal güçleri tarafından dize getirilen bir milletin yönetimini o ele almıştı. Azerbaycan'ın kurtuluşu, hiç kuşkusuz, ona bütün İranlıların minnet duymasını sağlayan ilk tarihi gerçekti.

Dahi bir diplomat olan başbakanımız Ghavam-Os-Saltaneh yönetimindeki Tahran hükümeti, yabancı ülkelerin de desteğiyle Stalin'i, imzasının gereğini yapmaya ikna etti ve nihayet 10 Mayıs 1946'da Sovyet

birliklerine İran topraklarından çıkma emri verildi. Ama özerkliğini ilan etmiş olan Azerbaycan'da hâlâ Tudeh Partisi'ne mensup olan isyancıların işgali devam ediyordu. Yasal düzeni kurmak için İran ordusu Azerbaycan'a girdi ve sonunda 12 Aralık 1946'da başkent Tebriz kurtuldu.

Ailem bayram sevincini yaşıyordu, bu çok büyük bir gündü. Azerbaycan'dan dönen Şah'ın Tahran'a girdiği öğrenilince, bütün şehir onu alkışlamak için sokaklara döküldü. Şah bizim sokağın köşesindeki caddeden de geçecekti. Hepimiz oradaki bir garajın çatısına çıktık. Şahı görmek için insanlar birbirini itiyor, bağırıyor, alkışlıyorlardı. Nihayet Şah göründü. Benim gibi henüz sekiz yaşındaki bir çocuk için bu, göz kamaştırıcı bir görüntüydü; ona hayran olmuştum.

O akşam ya da ertesi gün bu olayı aile içinde de kutladık. Ben Azerbaycan'ı bilmiyordum. Babam bir gün birlikte gideceğimize söz verdi, ancak ailesinin yaşadığı yerleri bana göstermesi kısmet olmadı; ertesi yıl babamı kaybettik.

Bütün dünyada olduğu gibi İran'da da ufkun aydınlandığı, artık geleceğe ilişkin hayaller kurabileceğimiz bir sırada ortaya çıkan babamın ani rahatsızlığı bizi derinden yaraladı. Sağlıklı ve düzgün bir yaşam süren babamda aniden yorgunluk belirtileri başladı. Hemen hemen aynı anda gözleri ve cildi sararmaya başlayınca doktorlar sarılığa yakalandığını sandılar. Hastalığın ilk haftalarından özellikle aklımda kalan, babamın durmadan kaşınmasıydı. Kollarının, bacaklarının kaşınması onu sinirlendiriyor, hiçbir şey uzun süre rahatlamasını sağlamıyordu.

Sarılığa karşı en yeni ilaçlarla tedavi görüyor, ayrıca geleneksel olarak evlerde yapılan ilaçların hepsini de içiyordu. Ailemizde İran'da çok yaygın olarak kullanılan, bitkilerden yapılmış doğal ilaçların yararına hepimiz inanırdık, bugün bile ben hâlâ bu geleneksel ilaçları laboratuvar ürünü ilaçlara tercih ederim. Babam da kara hindiba suyu içiyor, tatlı su balıkları yiyordu ama hiçbiri işe yaramıyordu, ne kaşıntıları geçiyor ne de cildinde bir düzelme oluyordu.

Hepimizi çok yakından etkileyen ama her şeye karşın denetim altına almaya çalıştığımız bu hastalık, aniden başka her şeyi unutturdu, günlük yaşamımızı altüst etti: babam hastaneye kaldırıldı. Doktorların daha sonraki teşhisi alarm çanlarının çaldığını gösteriyordu. Haftalardır sarılık tedavisi uyguladıkları babamın aslında pankreas kanserine yakalandığı ve ameliyat edilmesi gerektiği ortaya çıkmıştı. Bu gerçeği bana çok sonra söylediler ama onun hastaneye yatırıldığı gün sözle anlatılamaz, derin bir kaygı duymuştum. Babama ne olmuştu? Beni ziyaretine götürdüklerinde onu tanıyamamıştım; zayıflamıştı, yüzünün kül rengindeki derisi kırış kırıştı, bana bir iki kelime olsun söyleyemeyecek kadar bitkin düşmüştü. En çok da annemin "dren" dediği, karnına konmuş olan ve içinden sarı bir sıvı akan o boru beni korkutmuştu. Niçin bu boruyu takmışlardı? Hastalığı neydi? Eve

ne zaman dönecekti? Üzüntüleri yüzlerinden okunan annem, dayım, yengem sanki dillerini yutmuşlardı, sorularımı zoraki bir tebessümle geçiştiriyorlardı: "Merak etme canım, iyileşecek."

Sonra birdenbire hastane ziyaretleri bitti. Nedenini anlamakta zorluk çekiyordum. Babamın tedavi olmak için Avrupa'ya gittiğini söylediler. Yalandı bu! Babam ölmüştü ama ben tüm gücümle bu yalana sarıldım, sonunda bunu okulda övünme konusu yapmayı bile başardım. O devirde herkesi büyüleyen Avrupa'ya tedavi olmaya gitmek ancak çok zenginlerin, ünlü kişilerin harcıydı. Böylece babam da Avrupa'dan saygınlık kazanmış olarak dönecekti.

Bir gün annemi ve Louise yengemi hıçkıra hıçkıra ağlarlarken yakaladım. Annemin bir teyzesinin öldüğünü söylediler; bu da evde herkesin, özellikle annemin neden o kadar üzgün olduğunu açıklamaya yetiyordu. Onlara inandım. Öyle sanıyorum ki benden sakladıkları dayanılmaz gerçeği kabullenmektense, söyledikleri her şeye inanmaya, kandırılmaya razıydım.

Günler, haftalar geçiyor, babamdan hiç haber alamıyorduk.

"Babam niçin bize mektup göndermiyor?"

"O hasta, Farah, hastalar mektup yazamaz."

"Bu doğru değil! İffet teyze de hasta ama ailesine yazıyor."

Bu teyze gerçekten de Avrupa'daydı ve ailesi düzenli olarak ondan uzun mektuplar alıyordu.

Yas tutulduğu besbelli olan bu kocaman evde yavaş yavaş, ben dahil, herkes babamdan söz etmeyi tamamen bıraktık. Kapıyı vurmadan bir odaya girdiğim zaman insanlar susuyor ya da hemen konu değiştiriyorlardı, yengemden daha da solgun, üzüntüden harap olmuş annemse durmadan ağlıyordu.

Aylar geçtikçe babamı bir daha asla göremeyeceğim düşüncesi aklıma nasıl yerleşti, hiç bilemiyorum. Bilinçaltı bir kurnazlıkla, kelimelere dökmeden oldu bu. Madem ki bana onun öldüğünü söylememişlerdi, madem ki mezarına gitmemiştim, öyleyse resmi olarak babam ölmüş sayılmazdı. Tahran'ın güneyinde İmamzade Abdullah'ta yatan babamın kabrine ilk gittiğimde on yedi yaşındaydım. Evet, resmi olarak ölü değildi ama ben onu kelimenin tam anlamıy-

la kaybetmiştim. Yaşamımda kocaman bir boşluk vardı, bekliyordum... Sonra her şey bir hüzün perdesiyle buğulandı. Ben tek damla gözyaşı dökmeden, asla dayanamayacağım şey olmuştu. Bugün bazı kimselerin babamın kabrini gizlice ziyaret ettiklerini, çiçek diktiklerini biliyorum. Hatta babamın hatırasına saygısızlık yapılmaması için kabrindeki adını silmek inceliğini gösterdiklerini de biliyorum.

Aradan kırk yıl geçtikten sonra, bir doktorun muayenehanesinden dönerken aynı yoğun acı beni yine yakaladı. Eşimi kaybedeli birkaç yıl oluyordu. Yaşadığımız onca olaydan sonra çocuklara ve bana çok acı veren bir yastan, geçmişten ve aile yaşantımızdan söz ediyorduk. Babamı "kaybetmemi" anlatma tarzımda bir şeyler garip gelmiş olmalı ki doktor ansızın bana olup biteni neden açıkça adlandırmadığımı sordu:

"Babanız öldü, değil mi? Neden böyle söylemiyorsunuz?"

Bunu başaramayacağımı sanıyordum ama sonunda bana çok ağır gelen bu iki kelimeye bir araya getirip "babam öldü" dedim ve hıçkırıklara boğuldum.

Birkaç ay sonra, çocukluğumu geçirdiğim bu büyük evden ayrılmak zorunda kaldık, annem ve dayım, babamın sağlığında yaşadığımız hayatı sürdürme imkânına sahip değildiler artık. Bir binanın çatı katındaki dairemize taşındık. Kocaman terasından başkentin büyük bir kısmının, özellikle Tahran Üniversitesi'nin şantiyesinin görülebildiği bu daireye hemen ısındım. 50'li yılların başındaydık. Üniversitenin, sayısı hızla çoğalan yeni nesil için yeni binalara gereksinimi vardı. Vinçlerin çalışmalarını, kamyonların manevralarını izleyerek, geçen yüzyıldan kalan bir şehrin, yer yer gökdelenlerin yükseldiği, otomobillerin sel gibi aktığı geniş caddelerle bölünmüş devasa bir başkente dönüşmesini izleyerek ne uzun saatler geçirdim bu terasta!.. Öyle sanıyorum ki, birkaç yıl sonra seçtiğim mimarlık mesleğine olan ilgim bu dönemde başladı. Bizimle aynı evde oturan dayım da mimardı, akşam onu, projelerinin üzerine eğilmiş çalışırken seyretmek hoşuma giderdi.

Yazın sıcaktan kurtulmak için şiltelerimizi terasa çıkarıyor ve hep birlikte açık havada uyuyorduk. Uykuya dalmadan önce yanılsama-

nın mükemmel olması için bir gözüm kapalı, kolumu uzatıp bir yıldızı veya ayı parmaklarından birine geçirir, değerli bir taştan yüzüğüm olduğunu hayal ederdim, bu oyuna bayılırdım. Başka geceler, Rıza ile Tahran'ın açık hava sineması olan Diana'nın kocaman perdesinden gökyüzüne yansıyan görüntüleri büyülenmiş gibi izlerdik.

Şemirân'daki uzun yaz tatillerine de veda etmiştik, annemin artık orada bir villa kiralayacak kadar parası yoktu. Şemirân'a ara sıra ancak birkaç günlüğüne, orada evleri olan üç dayımdan birisine gidiyordum. Bu değişiklikten pek zararlı çıktığımız söylenemezdi çünkü büyükler tatilimizi Şemirân yerine Gilan ve Azerbaycan'daki akrabalarımızın yanında geçirmeyi kararlaştırdılar. Bu tatiller ve özellikle oraya gitmek için yaptığımız yolculuklar, büyüme çağımın kesinlikle en güzel anılarını oluştururlar. Otobüslere binerdik. O devirde yollar henüz asfaltlanmamıştı, yakıcı bir rüzgârla savrulan toz bulutları açık pencerelerden içeri dolardı. Yolun kenarında bir limonata içmek için durduğumuzda –su içmemiz yasaktı– saçlarımız ve kirpiklerimiz tozdan bembeyaz, tanınmaz hale geldiğimizi, yaşlılara benzediğimizi görüp çılgınlar gibi gülerdik.

Azerbaycan'da Tebriz'e amcam Manuşehr'in evine giderdik. Orada, aileye ait büyük eski bir evde kalırdık. Amcam bizi meyve ağaçlarıyla dolu geniş arazisinde piknik yapmaya götürür, ben de doya doya kayısı, kiraz yerdim.

Geçimlerini topraktan sağlayan tüm kuzenlerimin en büyük korkuları kuraklıktı. Hep yağmur yağması ümit edilir, yağmur duasına çıkılırdı. Adeta saplantıya dönüşen bu yağmur beklentisi, benim için de yavaş yavaş ıstırap konusu olmaya başlamıştı. Toprak sahibi olmadığımız için Tanrı'ya içimden şükrettiğimi anımsıyorum. Başka bir dünyanın güçlüklerini öğrenmeye başlamıştım; adaletin olmadığı, acımasız, ilkel bir dünyanın... Toprak reformu henüz yapılmamıştı, fakir bir köylü, ailesini beslemek için biraz buğday çalar ya da yanlış bir şey yaparsa toprak ağası onu dövebilir, hatta daha ağır bir ceza verebilirdi. Bu durumu kabullenemiyor, isyan ediyordum, hatta iki üç kez köylüleri sömüren bu büyük toprak ağalarına çok kızmış, hırsımdan ağlamıştım. Onları gece, projektörlerin aydınlattığı cipleriyle ceylanları avlarken gördüğüm zaman da aynı isyanı yaşa-

mıştım. Gözleri ışıktan kamaşan zavallı hayvanların en küçük bir kurtulma şansları yoktu! Sevilen bir çocuktum, yakınlarım duygularımı ciddiye alıyorlardı ama ağaların bu aşağılayıcı ve zalimce davranışlarının benim gibi küçük, şehirli bir kızı ne kadar çok yaralayabileceğini tam olarak kavrayamıyorlardı.

Zencan'da oturan halam Aziz'in yanındayken, ciple uzak köyleri ziyarete ya da şenliklere katılmaya giderdik. Halam bu vesileyle bazı ailelere ilaç götürürdü. Bu yolculuklar benim İran'ın ne kadar büyük ve doğasının ne kadar sert olduğunu görmemi sağlıyordu çünkü tehlikeler hiç eksik değildi. Nehirleri aşmamız, korkudan nefesimizi kesen daracık koyakların çevresinden dolaşmamız, hayvanlardan, özellikle kurtlardan sakınmamız gerekiyordu; erkekler bu nedenle silah taşırlardı.

Ara sıra ata binerek tarlaların arasında dolaşıp köylülerle sohbet ettiğimiz de olurdu. Öğle vakti hep birlikte çimenlerin üzerine oturur, erkeklerin kestikleri karpuzları paylaşırdık. İnsanlar Azerbaycan'ın komünist kampa katılmasına ramak kalan günleri hâlâ korkuyla anımsıyorlardı. Bir gün eski bir ahırı gezerken yanımdaki köylü bir atın önünde durdu:

"Bu ata iyi bak Farah," dedi, "amcan Mahmut Han işte bu atın üstünde Tudeh ile savaştı."

Çok yaşlı, beyaz bir attı bu. Onu gördüğümde üzerine güneşin ışığı vurmuştu. İnsana heyecan veren bu güzel görüntüyü belleğime kazıdım.

Annemin ağabeyi Hüseyin dayımın yaşadığı Gilan'a gitmek için, Tahran'ın kuzeyinde, doruğu dört bin beş yüz metreyi geçen Elburz sıradağlarını aşmak gerekiyordu. İnsanı şaşkınlıktan şaşkınlığa sürükleyen bir yolculuktur bu. Bir nehir yatağını izleyerek saatler boyunca kayalık ve çorak bir arazide tırmanırsınız, sonra yol ansızın yumuşak bir eğimle Hazar Denizi'nin plajlarına kadar göz alabildiğine yayılan yemyeşil bir vadiye uzanır. Nemin aniden arttığı bir ortamda, birbiri ardına pirinç tarlalarını, çay bahçelerini görürsünüz, gökyüzü adeta elle tutulacak kadar yakın ve kapalıdır. Yazın, olgunlaşan pirincin kokusu insanı sarhoş eder. Genellikle kuraklık çeken Elburz'un güney bölgesinin aksine, Gilan yaylalarının suyu boldur.

Birdenbire karşınıza incir, portakal, kestane ağaçları, mimozalar, bizde "ipek ağacı" diye bilinen pembe çiçekli *albizyalar* çıkar, büyülenir kalırsınız.

Dayımın Lahican yakınlarında çay bahçeleri vardı – çay geçen yüzyılda Çin'den getirilmişti. Ben de dayımın çocuklarıyla birlikte çay toplamayı severdim. İşçilere akşam, gün boyu topladıkları çayın ağırlığına göre ücret ödeniyordu, biz de en yorgun olanların sepetlerinin dolmasına yardım ederdik. Bebekleriyle gelip çalışmaktan başka çareleri olmayan gencecik annelerin anısı belleğimde öylece saklıdır. Bebekleri sakin dursun, uyusun diye onlara çok küçük dozda afyon veriyorlardı. Bir gün bebeklerden birisi mosmor olmuştu, biz de korkudan taş kesilmiş, genç annenin bebeğini yaşama döndürmek için başına su döküp yanaklarına vurmasına bakakalmıştık.

Komünistlerin Gilan'a geçici bir süre hâkim olmalarının yol açtığı sürgün ve korku burada da anlatılıyordu. Ama birkaç ayrıcalıklı ağanın toprakların önemli bölümünü elinde tuttuğu ve insanların çoğunun kiralık kol güçlerinden başka bir şeylerinin olmadığı o günkü sistemde, yoksul köylülerin ayakta kalmasının mümkün olmadığı da açıktı. Acilen bir toprak reformu yapılması zorunluydu, genç Şah'ın da bu reformdan yana olduğu söyleniyordu. Zaten tahta geçişinden sonraki ilk birkaç ayda, kendi sahip olduğu toprakların büyük bir kısmını hükümete bırakıp, onların köylülere dağıtılmasını isteyerek bu konudaki kararının ilk işaretlerini de vermişti. Reformu bazı insanlar kaygıyla, başkaları da sabırsızlıkla bekliyorlardı. Bizim düğünümüzden kısa bir süre sonra Şah'ın alacağı en önemli kararlardan birinin de toprak reformu olacağı o zamanlar aklımın ucundan geçmezdi elbette!..

On bir on iki yaşlarındaydım, ülkemin Tahran ve Tahranlılardan ibaret olmadığını anlamaya başlıyor, kendimden önceki kuşaklar gibi ben de İranlı olmayı öğreniyordum. Bu aidiyet duygusunu okullu gençler şairlerimizin en büyüğü olan Firdevsî'nin "Şahnâmesi" (Şahların Kitabı)nin göz kamaştırıcı şiirlerinde bulurlar. Biz çocuklar için o, İran kimliğini ve İranlı olmanın gururunu temsil ediyordu. Ben de Firdevsî'yi okulda tanıyıp sevmiş, Rıza ile onun kitabını okumuştum. *Şahnâme* İslamiyet öncesindeki dört hanedanın, yani İran'ın kurucu-

larının destanıdır. 995 yılında bu başyapıtı yazan Firdevsî, eserinde efsanevi kahramanlarımızın yiğitliklerini, trajedilerini, Perslerin tarihini, bin yıldır güzelliği hiç eskimeyen bir ifadeyle anlatır.

Firdevsî, bu anıt eseri çok zorlukla elde ettiği ve içinde pek çok güzel hikâye olan, eski zamanlardan kalma bir kitaptan yola çıkarak yazmayı başardığını söyler:

"Bu kitabı elde etmeyi istememin nedeni, içindeki hikâyeleri şiire dökme arzumdu. Birçok insana onu bilip bilmediklerini sordum. Zaman ilerledikçe bu eseri başkalarına aktarabilecek kadar uzun yaşayamayacağım korkusuyla yüreğim sıkışıyordu. Bir müddet böylece kitabı arayarak geçti. Amacımı gizli tutuyor, kimseye söylemiyordum. Şehirde sadık bir dostum vardı: sanırım benimle aynı hamurdan yapılmış. Ona sırrımı açınca bana şunları söyledi: 'Bu güzel bir düşünce, sonunda amacına ulaşacaksın, bunca zaman boşuna aramadın, bu eski kitabı sana ben getireceğim. Bekle! Sende şiir yeteneği var, güzel söz söylüyorsun, gençsin, eskilerin dilini de biliyorsun. Şahnâme'yi yaz ve onun yardımıyla büyüklerin yanında şanlı yerini al!' Sonra kitabı bana getirdi, içimdeki üzüntü mutluluğa dönüştü."

Okulda arkadaşlarımla, evde de Rıza ile Firdevsî'yi okurken aynı coşkuyu yaşardık. Onun eserinde, savaş sahnelerinden sonra birdenbire, hiçbir çocuğun kayıtsız kalamayacağı ve şu öğüdün harikulade betimlediği bir sevgi fışkırır dizelerden:

"Sana bir yaşam bağışlanmış; sen başkasının canını almayı nasıl düşünebilirsin?"

"Bir buğday tanesini sürükleyen karıncayı dahi incitme, çünkü onun da bir hayatı var; bir karınca için bile yaşam çok değerlidir."

Cesaret ve gücün ahlâkla yarıştığı bu destanı şiirlerle *Şahnâme* genç İranlılara bin yıllık kimliklerine saygı duymayı öğretir. Onun amaçlarından birisi budur ve asırlardır süregeldiği gibi, benim çocukluğumun İran'ında da gezgin ozanlar o köyden bu köye dolaşıp Firdevsî'nin eserini okur ya da şarkıyla söylerlerdi. *Şahnâme*'nin bir başka hedefi de bizzat hükümdarların siyasi ve ahlâki eğitimine yardım-

cı olmaktır. "Şahların Kitabı'nı yazmayı bitirdiğinde onu Şahlara ver," diye yazar Firdevsî. Çünkü ona göre İran'ın büyüklüğü, hükümdarlığın sürekliliğine veya hükümdarlık dağılır ya da çökerse onun yeniden doğuşuna sımsıkı bağlıdır.

Ben yeni evlendiğimde Tahran Üniversitesi'nde profesör olan Joseph Santa Croce'a "İran'ın kaderi ile Şahnâme arasında çok sıkı bir bağ var" dedirten de aynı şey olmalı. Croce'nun şöyle bir yorumu da var:

"Yüzyıllar boyunca yeni hanedanların ortaya çıktığı görülüyor. Bu hanedanlar ülkeye yeniden bağımsızlık kazandırıyorlar, dilini güçlendiriyorlar, evrensel uygarlığı zenginleştiriyorlar. Bu sürekli yeniden doğuşların kaynağının Firdevsî'nin eseri olduğunu söylemek ne hafife alınacak bir şeydir, ne de boş bir iddiadır. Bu eserin İran tarihinin büyük imparatorlarını yönlendirdiğinden, onlara esin kaynağı olduğundan hiç şüphe yok."

50'li yılların İranlıları için, Kaçar Hanedanı'ndan sonra başa geçen Pehlevi Hanedanı, Firdevsî'ni kitabındaki kehanetin mantığına uygun düşüyor. Başka nasıl olabilirdi ki? Meclisin kararı sonucunda Rıza Şah Pehlevi taç giydiği zaman İran, sanki ortaçağı yaşayan, başsız bir ülkeydi. Kaçarlar'ın sonuncusu Ahmet Şah'ın hükümdarlığının sınırları, Tahran'ın ötesine geçmiyordu. Ülke kabile reislerinin ve büyük toprak ağalarının elindeydi, her yerde geçerli olan tek yasa "Gücü yeten yetene" idi. Ulusal kurumlar da, belli başlı yeraltı kaynakları da yabancılara terk edilmişti: İngilizler petrolümüzü sömürüyorlardı; ordu denebilecek bir şey kalmamıştı ama kalan güçler kuzeyde Rus, güneyde İngiliz subaylarına bağlıydılar; Belçikalılar gümrüğümüzü, İsveçliler jandarmamızı yönetiyorlardı. İran dünyadaki en büyük sefaleti yaşayan ülkelerden biriydi, ortalama yaşam süresi otuz yıla düşmüştü, çocuk ölüm yüzdesi gezegenimizdeki en yüksek oranlardan biriydi. Okuma yazma oranı erkeklerde yüzde bire ulaşmıyordu, kadınlara hiçbir hak tanınmıyordu, okula bile gidemiyorlardı. Kısaca Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük komşularının aksine, ülkede ne doğru dürüst karayolu vardı, ne demiryolu, ne elektrik ne de su...

Çeyrek yüzyıl sonra benim büyüdüğüm İran ise artık okullara, üniversitelere sahipti; tümüyle asfalt olmasa da yollar yapılmıştı, en azından ulaşım sağlanmıştı; ve nihayet İran Demiryolları, Hazar Denizi'ni Basra Körfezi'ne bağlıyordu. Hiç şüphesiz daha yapılması gereken pek çok şey vardı, ama katedilen mesafeye bakıldığı zaman, ebeveynimin kuşağına göre Mustafa Kemal "Atatürk" Türkiye'de ne yapmışsa, Rıza Şah da ülkesinde aynı başarıyı göstermişti: tek damla kan dökmeden sanayi ve kültür devrimi gerçekleşmişti. Onu minnetle anmamak mümkün mü? Firdevsî'den "aydın hükümdar"a saygı ve sevgiyi öğrenen biz çocukların, bu genç Pehlevi hanedanında şairin haber verdiği yeniden dirilişi görmemeleri mümkün müydü?

Firdevsî'den sayfalar dolusu şiirleri ezberlediğimiz gibi, başka şairleri de okurduk. Şiire duyduğumuz bu saygı eskilere dayanır. Bu nedenle nesir yazarımızın sayısı çok değildir ve okulda öğrendiğimiz ulusal kültür zenginliğimizi özellikle klasik şairler oluşturur. Onları burada anmamın nedeni, şiire olan bu ilgimin yalnız okulda değil, evde de günlük yaşantımı doldurmasıdır. Annem, dayım, yengem ve Rıza ile en sevdiğimiz oyun –İranlı ailelerin çoğunda olduğu gibi– okunan ilk dizenin son harfiyle başlayan yeni bir dize bularak şiir okumaktı. Kim dizeyi bulamaz ya da fazla düşünürse oyun dışı kalır, böylece çember küçülerek devam ederdi. Doğal olarak belleği en güçlü, kültür birikimi en yüksek olan, oyunu kazanırdı.

Hafız'ı sevmeyi bana öğreten annem ve Kutbi dayımdır. Kraliçe olduğum zaman Şiraz'da onun kabrini ziyaret etmiş, akşam serin bir rüzgâr eserken yaşam ve mutluluk konusunda düşüncelere dalmıştım. Hafız da kabrine uğrayan gezginleri buna davet eder:

"*Benim toprağıma şarap ve sazla otur, ta ki kokunu duyarak ben de kalkıp raksla sana eşlik edinceye kadar...*"

Bana göre şairlerimizin en insancıl, en cömert, en sıradışı olanıdır Hafız. İnsan karmaşık bir ruh hali içindeyken ne karar vereceğini, nereye gideceğini bilmiyorsa, eseri rastgele açıp cevabı mutlaka onun dizelerinde bulur. "Gaipten gelen ses" olarak adlandırılan şair, yanıtı esrarengiz bir şekilde size fısıldar. Hafız, hayatın güç anlarında size yoldaşlık edip, acının üstesinden gelme ya da kaderin

önüne geçemediğiniz zaman ona boyun eğme gücünü verir. Şu satırları yazan da odur:

"*Amacına ulaşmak için çölü aşman gerekse de ilerle, yoluna devam et, dikenlerin açtığı yaralara aldırma.*"

Annem tepeden tırnağa şiirle dolu yaşardı. Her olayla ilgili hatırladığı bir şiir olurdu mutlaka, yüzü aniden aydınlanır, şiirini ezbere okurdu. Ben de ona başka bir şiirle cevap verebilirsem çok sevinirdim. Bu oyundan daha fazla bir şeydi. Yeryüzünde gelip geçici olduğumuz kabul etmenin ve alçakgönüllülükle düşünürlerimizin bilgeliğine sığınmanın bir başka yoluydu şiir. Ben gene Şirazlı olan Sadi'yi, Mevlâna Celaleddin Rumi'yi, Ömer Hayyam'ı ve çağdaş şairlerimizden Ferruh Farukzâde'yi, Feridun Meclisi'yi, Sohrap Sepehri'yi ve daha birçoklarını da severim.

Zamanla evdeki üzüntülü hava biraz dağılmıştı, babamın kaybının acısını hepimiz yüreğimize gömmüştük. Dayılar, yengeler, çocuklarla iç içe bir yaşamımız vardı. Artık okul arkadaşlarımı da eve getiriyordum, böylece Rıza ile oluşturduğumuz ayrılmaz ikili yaşamımız ve aile çevresi genişliyordu. Pek çok dostum vardı, genellikle çocuklarla iyi anlaşıyordum, etrafımdaki büyüklerin şefkat taşan ilgilerinin odağıydım. Niçin herkes bana bu kadar büyük ilgi gösteriyordu? Başkalarından ne daha parlak, ne de daha sevimli buluyordum kendimi. Sonra düşündüm ki, yakınlarımın üstüme titremelerinin sebebi ne güzel gözlerimin hatırıydı, ne de kişisel çekiciliğimdi. Tek neden babam öldüğü için bana acıyor olmalarıydı.

Bu durum aylar boyunca beni tedirgin etti. Bu sevgi gösterilerini kabul etmek eğilimiyle, kulağıma çok hoş gelen o sevgi sözlerinin samimi olmadığını fısıldayan iç sesime inanma arasında bocaladım durdum. Bu endişem daha sonra geçti. Ama bu dönemden kalma bir şüpheciliğim vardı; bana yapılan iltifatları sorgularım. Bu nedenle kraliçe olduğumda dalkavuklardan, saraydaki yaltakçılardan hep sakınmışımdır. Ara sıra onların oyununa geldiğim olduysa da, bana söylediklerini nadiren dikkate almışımdır. Böylece ayaklarımın yerden kesilmemesini sağladığını sanıyorum. Kanımca pohpohlamalar, içten gelmeyen davranışlar, insan zekâsına hakaret anlamını taşır, insan aldat-

maktan farkı yoktur. Muhataplarımı incitmemek için onların yüzüne hiçbir şeyi vurmam ama bu durum beni derinden yaralar.

Binlerce yıldır hep aynı tarihlerde kutladığımız, yaşamın her şeye rağmen devam etmesi gerektiğini, paylaşılacak ortak mutluluklar olduğunu gösteren ulusal bayramlarımız vardır. Bu bayramların en önemlisi, ilk baharın birinci günü olan 21 Mart'a rastlayan Nevruz (sözlük anlamı "yeni gün") herkesin en çok hazırlandığı bayramdır. Onun gelişi ailedeki dirlik düzenliği güçlendirirdi çünkü çocukken Nevruz'u hep birlikte büyük evde kutlar, birbirimize çeşit çeşit şekerlemeler, pastalar, meyveler sunardık.

Bu hep böyle olagelmişti. Evlerde bayramdan iki hafta önce tepeden tırnağa temizlik başlardı, zira Nevruz her şeyden önce yeniliğin sembolüydü: kırgınlıklar unutulur, temizlenip paklanıp yeni elbiseler giyilir, evler temizlenir ve yeni yıl farklı bir iç alemiyle karşılanırdı. Bizim küçük ailemizin bu coşkuyla harekete geçmesinin ilk belirtisi temizlikle ilgili işlerdi. Ev nihayet pırıl pırıl olunca o meşhur pasta, şekerleme hazırlıklarına başlanılabilirdi. Bunun için mükemmel bir aşçısı olan Emcet teyzemin evinde toplanırdık. Bodrum katındaki geniş mutfağa doluşup aşçıya yardım ederdik. Bu hazırlıkların günlerce sürdüğü olurdu... En sonunda, arife günü masa hazırlanırdı. Yeryüzünün tüm nimetleri Nevruz masasında bulunur: doğumu simgeleyen yumurtalar, sağlık için sarımsak, aşk için küçük kuru yemişler, güzellik için elma, refah için altınlar, ışık için mumlar ve bir ayna, yeniden doğuşu simgelemek için, önceden güzel bir kapta özenle çimlendirilmiş buğday, bir kase su içinde dünyanın ebedi olduğunu simgeleyen bir turunç ve nihayet, bu dünyada fani olduğumuzu gösteren bir ağaç yaprağı. Elbette inanılan dine göre, Kutsal Kitap da masanın üzerindeki yerini alır.

Vakit geldiğinde –ilkbaharda gündüz ve gecenin eşit olduğu gün; saati yıllara göre değişir– ailece bu masanın etrafında toplanılıp kucaklaşılır, bayram kutlanır, yeni yıl için dilekler tutulur. Büyükler çocuklara genellikle bayram parası verir: bazen bozuk para, bazen de yepyeni kâğıt paralar.

Bu ilk günde, bütün ülke bayram havasına bürünür. Gelenekler önce ailenin en yaşlısının ziyaretini gerektirir, sonra diğerleri: büyük

anne-babalar, amcalar, dayılar, teyzeler, halalar, yeğenler, öyle ki İran sokakları rengârenk giyinmiş, neşeli, kolları çiçeklerle dolu, bale yapar gibi gidip gelen, gülen, birbirine şeker sunan binlerce insanla dolar ve bu şenlik güneş batıncaya kadar devam eder.

On üç gün sonra gelen Sizdah kesinlikle dışarıda geçirilmesi gereken bir gündür, aksi takdirde uğursuzluk getireceğine inanılır. Senenin on üçüncü günü bütün ülke pikniğe gider sanki. Zenginler, yiyecek dolu arabalarıyla şehir dışına çıkarlar, durumu daha az iyi olanlar ise sokaklara ya da bir dere kıyısında, bir çınarın altına halılarını serip, semaverlerini yerleştirir, ilkbaharın ilk ışıkları altında mangal kömüründe şiş yapar, aşurelerini pişirirler. Her yer davul, saz, zurna çalan çalgıcılarla doludur.

Tahran'da dışarıda yemek yemek için en güzel günlerdir bu günler. Hava henüz çok sıcak değildir. Elburz'un hâlâ karlı tepelerinden şehre hafif, ince bir rüzgâr eser. Yeni senenin uğurlu olması için, şafaktan önce, çimlenmiş buğdayı götürüp akar suya atmak gerekir. Biz bu görevi annemle birlikte yerine getirirdik.

Ülkemden çok uzaklarda olduğum bugün bile, başka nehirler alıp götürür benim buğday filizlerimi. Bir keresinde Amerika'da sürgündeyken ve nereye gideceğimizi bilemezken, sonunda denizde karar kıldığımızı hatırlıyorum. Ama o tarihte plaj kapalıydı ve benim güvenliğimden sorumlu olan kişilerin muhatabı, bir plaj bekçisiydi. Ona Nevruz geleneğimizden söz ettiğimde –Amerikalılar gelenekler konusunda son derece duyarlıdırlar– bekçi bizim buğday filizlerimizi dalgalara bırakmamıza izin verdi.

Nevruzdan önce "Çarşamba Suri" kutlanır. Bu senenin son salı gününe denk gelir. Son salı günü ateşin üstünden atlanır, böylece sembolik olarak içimizdeki tüm kötülükleri alevlere bırakır ve ateşten sıcaklık ve ışık alırız. Biz bu Nevruz ateşini Tahran'da bahçelerde, köylerde başka bir olanak yoksa sokakta yakardık. Belki yadırganabilir ama bugün bile kimliğimizi oluşturan bu geleneklerden vazgeçmektense evimde sembolik olarak bir mum yakıyor ve onun üstünden atlıyorum. Bu küçük hareket kültürümüze olan aidiyetimi kesin olarak belirleyerek bana sürgün acılarına dayanma gücü veriyor gibidir.

Büyüyordum, yavaş yavaş titiz annemin gözetimi altında çocukluktan çıkıyordum. Çok küçüklüğümden itibaren annemle birlikte haftada bir kere hamama giderdik, bir tür merasim gibiydi bu. Annem bir çantaya temiz giysilerimizi koyduktan sonra el ele tutuşup hamamın yolunu tutardık. Küçük bir kızken hamam beni biraz ürkütürdü çünkü beni yıkayan kadın kaçmayayım diye bacaklarının arasına sıkıştırırdı, sıcak su cildimi yakar, sabun gözlerimi acıtırdı. Natırın adı Tuba idi. Beni rahatlatmak için Tuba'nın şarkı söylediğini hatırlıyorum: "Seni öyle sıradan birine vermeyeceğiz. Şah bile ordusunu alıp, bakanıyla seni istemeye gelse belki veririz, belki de vermeyiz."

Yıllar geçtikçe hamamı ve oradaki törensel havayı sevmeyi öğrendim. Herkes kendi çantasını hazırlardı. Oturmak için gümüş kaplı, yuvarlak bir tepsi ve üzerine dualar kazılmış bir bakır tas da götürmek gerekiyordu. Yıkanma faslı bitince, duaların bizi koruyacağına inanarak bu tasla su dökünürdük. Temizlik kaygısıyla hiçbir zaman hamama ait hasır minderlerin üzerine oturmazdık; kızlara, mindere oturdukları takdirde hamile kalabilecekleri söylenirdi. Bu aptalca düşüncenin beni nasıl dehşete düşürdüğünü hâlâ hatırlarım. Artık Tuba'nın sırtımı kıl eldivenle keselemesinden hoşlanıyordum, oldukça uzun süren bu keseleme faslı cildimi yeniliyor, ben de bundan keyif duyuyordum. Bizde hamamın başka bir işlevi daha vardır: anneler arada evlenme çağındaki oğullarına göstermek ve belki de evlendirmek için kız beğenirlerdi...

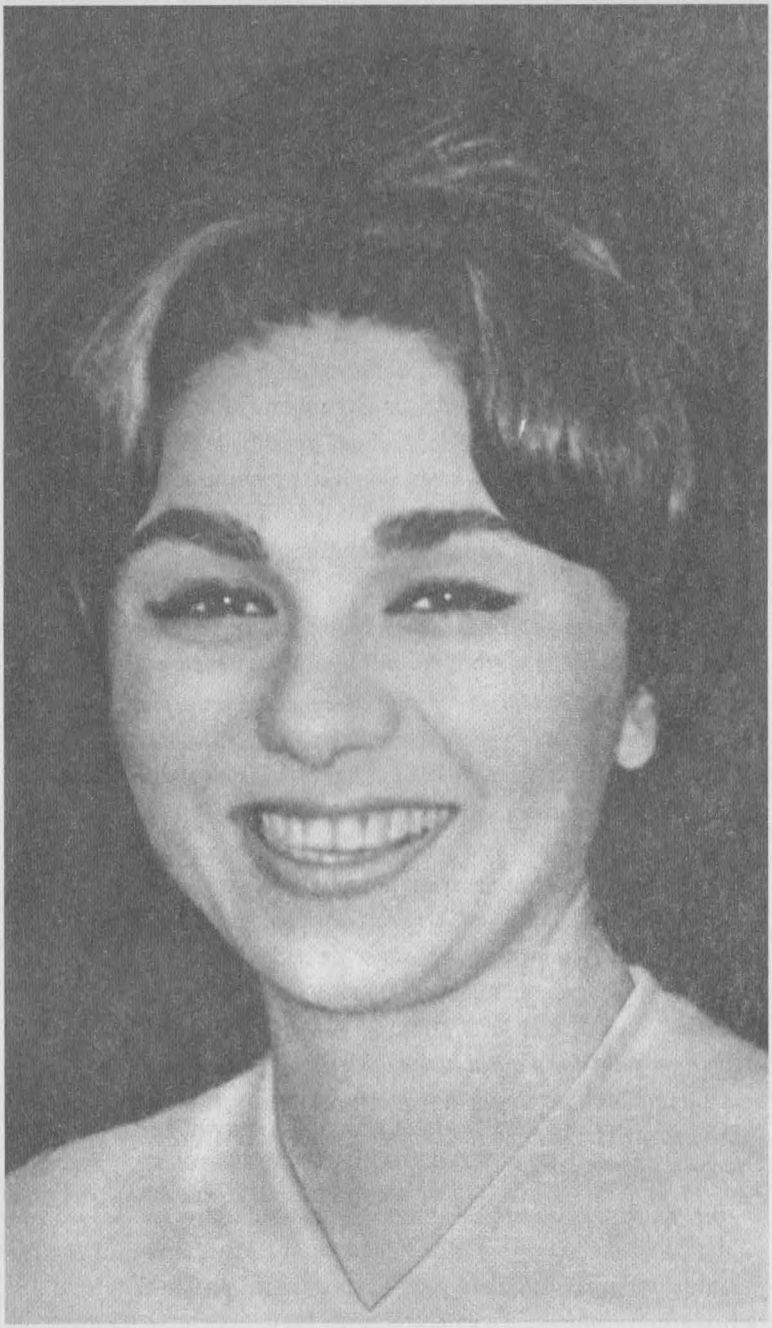
Bir gün Azerbaycanlı bir kadın, onun dilini anlamadığımı sanarak bir arkadaşına beni ne kadar zarif bulduğunu söylemişti: "*Bou guiz geuzal di*" – yani Türkçe "bu kız güzel" demişti. Gençlik çağımın eşiğindeyken duyduğum bu övgü beni mahcup ettiği kadar sevindirmişti de.

Gençkızlığa ilk adımlarımı, on yaşında girdiğim Tahran'daki Jeanne-d'Arc okulunda attım. Annem de öğrenimini orada yapmıştı. Benim için de bu okulu seçmiş olmasından dolayı ona minnettarım. Hayatın bu dönüm noktasında, kişiliğimi en çok geliştirdiğim yıllarımı orada yaşadım. Bunu da kısmen, girişimleriyle okulu şaşırtan genç bir rahibe olan Claire'i tanımama borçluyum. Rahibe Claire bir basketbol ekibi kurmuştu. Önceden çekingen bir çocuktum, bu basketbol ekibi iki üç yılda beni kendine güvenen, dışa dönük bir genç kız yaptı.

Jeanne-d'Arc'a gelir gelmez bu ekibe katıldım ve hayat dolu bu Fransız rahibeyle tanıştım. İşte onun benim için söyledikleri:

"Ekibe yalnız orta iki ve son sınıf öğrencilerini almayı karar vermiştim. Çocuklar çok küçükken her şeye heves edip, başladıkları hiçbir şeyi bitirmiyorlar. Farah daha ortaokulun ilk sınıfındaydı ama, nedendir bilmem, onu görür görmez sevdim. Aramızda özel bir bağ oluştuğunu hissetmiştim. Karakterimiz benziyordu yalnız o biraz fazla ağırbaşlı görünüyordu. Hiçbir kusuru olmayan, tertemiz, çok içten bakışları olan küçük bir kızdı. Siyah önlüğünü, kenarları kırmızı biyeli, beyaz bir yaka tamamlıyordu. Kendinden emin görünse de neden olduğunu bilemediğim bir çekingenliği vardı, mesafeliydi. Ama çok neşeli, yanındakileri hep güldüren bir çocuktu. Asla surat asmazdı. Rahibelerin kaldığı binada sakladığım topu gidip hep o alırdı. Çok küçük yaşta babasını kaybetmiş olmasına karşın mutlu, sorunsuz bir çocuktu. Sanırım girişimci ve güçlü kişiliğim nedeniyle o da diğer rahibelerden çok beni seviyordu."

Bir yıl sonra, basket takımına kaptan seçildim. Bu da sanırım yalnız spor yeteneğimden ötürü değil, aynı zamanda yumuşak tabiatlı oluşumdandı. Oldukça sade ve doğaldım, nazlanmayı sevmez, dedikoduları dinlemezdim. Zaten birisi bana gücenirse hiç oralı ol-

Farah Pehlevi, 1959

maz, kendiliğinden gelip benimle konuşuncaya kadar onu kendi haline bırakırdım. Bir süre sonra, Jeanne-d'Arc basketçilerinin başı olarak kızlara örnek olduğumu, beni kahraman gibi gördüklerini fark ettim. Başka okullardaki kızlarla maç yaptığımızda kazanan her zaman biz olurduk, bir süre sonra herkesin kazanmak için can attığı "Tahran Şampiyonu" unvanını da biz aldık. Gazeteler grubumuzun resmini yayımlamıştı, sık sık çocukların beni ebeveyinlerine parmakla gösterdiklerini duyuyordum: "Anne, bak, bu Farah!"

Rahibe Claire'in coşkusu bize güç veriyordu. Rekabet duygusunun yardımıyla başka dallarda da çalışmaya başladım, uzun atlama, yüksek atlama ve koşu yaptım. 1954 yılında İran Kızlar Atletizm Şampiyonası'nda yüksek atlama ve koşu dallarında birinci gelmiş ve o dönemde İran'da spordan sorumlu General İzzet Panahı'ın elinden Şah adına İran bayrağıyla birlikte iki madalya almıştım. Madalyalar hâlâ gözümün önündedir, üzerlerinde Şah'ın ve İmparatoriçe Süreyya'nın resimleri vardı.

Okula da her gün istiyerek gidiyordum, birçok arkadaşım vardı, öğretmenlerimin çoğunu seviyordum, öyle sanıyorum ki onlar da benden memnundu. Jeane-d'Arc'ın en belirgin özelliği olan ciddiyet ve öğrenciler arasındaki arkadaşlık duygularını beğeniyordum.

L harfi şeklinde bitişik yapılmış yüzyıllık iki binası olan okul, daha ilk girişte saygı ve ciddiyet telkin ediyordu. Kanatlardan biri rahibelere ayrılmıştı, arada bir bahçe vardı. Öbür kanatta sınıflar, iri köknarların gölgelediği, büyük bir taş avluya açılıyordu. Ayrı bir yerdeki kilise bu binaların tümüne dini ve kutsal bir hava veriyordu. Bu ağır hava özellikle öğle yemeklerinde gülmemize engel olmazdı. Benim zamanımda okulda kantin yoktu, her öğrenci kendi yiyeceğini sefertasında getirirdi. Bodrum katında bulunan eski kömür sobalarının üzerinde yemeklerimizi ısıtır ısıtmaz oradan çıkmakta acele ederdik, bodrum katı bizi biraz ürkütürdü.

Başkalarını ve kendimi keşfettiğim, kişiliğimin ortaya çıktığı bu yıllar boyunca nasıl bir çocuktum ben? Burada sözü rahibe Claire'in beni çok duygulandıran, pek de yansız olmayan tanıklığına bırakıyorum:

"O belki diğer çocuklardan çok üstün değildi ama zeki, yetenekli ve sorumluluk duygusu olan bir çocuktu. Dersleri Fransızca alıyordu. Bunu

sadece dile yetenekli çocuklar yapabiliyordu. Edebiyattan çok matematik ve fen dallarında daha başarılıydı. Giyimine her zaman çok özen gösterirdi. Çalışması mükemmeldi, arkadaşlarının üzerinde büyük etkisi vardı, yaşama sevinciyle dolu, sağlıklı ve her zaman yardıma hazır biriydi. Bana göre o, İranlı bir genç kızın en iyi yanlarını kişiliğinde toplamıştı: ince, ölçülü, zarif, dostlarına sıcak davranan, sadık biri."

Dosdoğru, yapmacıksız, doğal olarak mutluluğa yatkın olma gibi yanlarımı babamdan miras aldığıma hiç şüphe yok. Yine de bu özelliklerimin esasını, gözünden hiçbir şey kaçmayan annemin sert kişiliğine borçluydum. Genç kızların eğitimi söz konusu olduğunda, özellikle çatık kaşlı olan bir toplumda beni tek başına büyütmek zorunda olması annemi elbette çok korkutuyordu. Gerçi Kutbi dayım bana yavaş yavaş babalık yapmaya başlamıştı ama o, günlük sorunlarla pek ilgilenmiyordu, bana destek oluyor, yaşam hakkında rehberlik yapıyor, geleceğimi hazırlıyordu. Eşi Louise yengem benden hiçbir şeyi esirgemezdi. Beni hiç eksilmeyen bir sevgiyle severdi, onun gözlerinde kusursuzdum; şimdi geriye dönüp baktığımda onun, annemle birlikte beni en çok seven kişi olduğunu düşünüyorum.

Annemin gözü daima üstümdeydi, en küçük yanlışımda sanki eşi görülmemiş bir felakete neden olmuşum gibi öfkesinden küplere binerdi. On üç on dört yaşlarımdaydım, sene sonunda imla dersinden başarısız olup, eylülde bütünlemeye kalmıştım. Annem katlandığı onca fedakârlıktan sonra ona böyle bir üzüntü yaşatmaya hakkım olmadığını tekrarlayıp durmuş, adeta kendini kaybetmişti, ailenin yüz karası olduğumu düşünmüştüm. Korkunç bir durumdu bu, üzüntüden altüst olmuştum, aklıma geldiğinde bugün bile hâlâ heyecanlanırım. İmladan başarısız olmam sanki geleceğimi yıkmış gibi, bütün gün odama kapanıp ağlamıştım.

Diğer yandan, hemen hemen aynı yıllarda ülke genelinde, benim politik bilincimi hızla geliştirecek çok daha önemli olaylar oluyordu. 1952 yılındaydık, hükümet petrolün millileşmesini sağlamak için çelik gibi bir iradeyle İngilizlere karşı mücadele veriyordu. İranlıların İngilizlere duyduğu öfkeyi yönlendirmeyi bilen Milliyetçi Cephe'nin başındaki Muhammet Musaddık, Şah tarafından hükü-

meti yönetmekle görevlendirilmişti. Musaddık cesur ve kararlı davranmıştı ama uzlaşmaz tutumu yüzünden İngilizler bizim petrol işletmelerimizi dondurdular: İran'dan bir damla petrol ihraç edilemiyordu, dolayısıyla ulusça ekonomik gerileme başlamıştı. Ülkemiz her alanda kaybediyordu: uluslararası mahkemelerde haklarını kazanması gecikiyordu ve ayrıca İngiliz ambargosunun kurbanı olduğundan, İran toplumunun tüm katmanlarını etkileyen bir krize sürükleniyordu.

Şah'ın çok endişeli olduğu söyleniyordu. Şah, millileştirme girişimlerinde İngilizlerin bütün müzakere isteklerini inatla reddeden Musaddık'ın çok ileri gittiğini düşünüyordu. Halkın gitgide yoksullaşması, hoşnutsuzluğun artışı da şüphesiz komünist Tudeh Partisinin ekmeğine yağ sürüyordu. Tudeh hiçbir zaman bu kadar güçlü olmamıştı. Bazıları Musaddık'ın istemeden komünistlerin oyununa geldiğini iddia ederken, başkaları izlediği politikanın başarısızlığına rağmen, milliyetçi karşı duruşuyla ulusun gururunu yücelttiği düşüncesiyle ona destek oluyorlardı.

Krizin tehlikeli bir hal alması üzerine Şah, başbakanından istifasını istedi ama Musaddık çekilmeyi kabul etmedi; onun bu konuda gösterdiği direnç İranlıların zihninde, bugün bile yara izleri hâlâ acı veren bir vicdani çatışmaya yol açtı.

Petrolün millileştirilmesinin nasıl sağlanacağı konusu bütün ailelerde tartışmalara yol açtı. Pek çok aile, Şah yanlıları ve Musaddık sempatizanları olarak ikiye bölünmüştü. Bizim ev de bu çatışmadan nasibini aldı: bir akşam, ateşli bir Musaddık yanlısı olan dayılarımdan birinin, öfkesini denetleyemeyen kuzenlerimden birinin hakaretine maruz kaldığına tanık oldum. O devirde, koyu bir komünist düşmanı ve şahlık rejimi yanlısı olan kuzenim Rıza Pan-iranist Parti'ye yakınlık duyuyordu. Henüz on üçünde olmasına karşın sular seller gibi bildiği *Şahnâme* hakkında yaptığı yorumlarla ün kazanmıştı. Arkadaşları ona komposizyonlarını, hiç olmazsa giriş bölümünü yazması için yalvarırlardı... Ben de tüm benliğimde Şah yanlısı ve milliyetçiydim. Bu özelliğim yalnız, aldığım eğitimden kaynaklanmıyordu, ayrıca Firdevsî'nin öğütlerindeki ilkelerin içime işlediğine hiç şüphe yoktu: bizde sadece Şahlar yasaldı.

Tartışmadan tabiatıyla Jeanne-d'Arc'ın sınıfları da etkileniyordu, öğrenciler okulda ailelerinin tercihlerini yansıtıyorlardı. Ama o günkü yaşımızda sorunu büyük bir duygusallıkla ele alıyor, henüz siyasi argümanları açıklamayı beceremiyorduk; şu ya da bu kişiyi tutmamızın nedeni yalnızca ona duyduğumuz sevgiydi. Beni samimi ve kararlı bakışlarıyla derinden etkileyen genç Şahımıza nasıl karşı olunabileceğini ben, şahsen anlayamıyordum. Teneffüste avluya çıktığımızda bu konuda tartışırsak, kızıp birbirimize portakal kabukları attığımız da oluyordu. Ama petrolün millileştirilmesi söz konusu olduğunda hepimiz aynı görüşteydik. O güçlü İngiliz şirketi BP'nin amblemini "Benzine Pars" (İran Benzini) olarak çevirmekten gurur duyuyorduk.

Dayımın oğlu Rıza'nın okulu Elburz'da, özellikle oğlanlar arasında durum ciddileşiyordu. Tudeh'in komünist militanları geliyor, okul çıkışında bağırarak gazetelerini satmaları için öğrencileri kışkırtıyorlardı. Ortam hızla gerginleşiyor, ses tonu yükseliyor ve heyecanını yenemeyen Rıza, gazeteleri yırtmaktan çekinmiyordu. Tudeh taraftarları da savaşı kızıştırıyorlardı. Sonunda bir akşam, korktuğumuz başımıza geldi. Rıza bıçaklandı. Onun hastanede olduğunu öğrendik. Çok büyük bir şans eseri o gün üzerinde kalın bir giysi vardı, bıçağın ucu hayati bir organına zarar vermemişti.

Daha sonra Şah'ın, gerilimin bir iç savaşa dönüşmemesi için ülkeyi terk etmeyi düşündüğü söylentileri çıktı. Binlerce insan, özellikle gençler sarayın önünde toplanıp ondan kalmasını istediler. Hepimiz kaygılıydık. İran yeniden uçurumun eşiğine gelmiş gibiydi. Tahran'da tanklar kavşakları tutmuştu. Tanrım, Şah bizi bırakırsa neler olacaktı? Bu olasılık beni öyle tedirgin ediyordu ki ne yemek yiyebiliyor ne de uyuyabiliyordum; dayım ve yengem çok üzgündüler, annemin ağzını bıçak açmıyordu, onların bu durumu endişelerimi artırıyordu. Her akşam Meclis Meydanı yakınındaki bir evde oturan amcam Ahmet Diba'ya telefon ediyor, ondan en son haberleri almaya çalışıyorlardı.

Sonunda "ateş düştü, kâbus sona erdi" diye düşünürken o korkunç 1953 yazında çok daha kötü olaylar yaşadık. On beş yaşıma girmek üzereydim. Şah'ın ülkeden ayrıldığı haberi bize ulaştığında Hazar Denizi kıyısında, Bender Pehlevi'de ailece tatildeydik. Bu defa

söylenti değildi; radyo, haberi doğruluyordu. Hükümdarın Musaddık'ı azlettiği ama onun direndiği ve ayaklanan yandaşlarının başbakanı desteklemek için sokaklara döküldüğü bildiriliyordu. Kaldığımız pansiyonda otuz beş yıl önceki Bolşevik İhtilali'nden kaçmış "beyaz" Rus bir kadın vardı. "Tamam, burası da Rusya'ya dönecek!" diye tekrarlayıp duruyordu. Zavallı kadın korkudan bembeyazdı, ümitsizdi. Belki de İran'ın kaderini belirleyecek çok zor günler yaşayacağımızın bilincindeydik. Kaldığımız tatil köyüne, her saat başında haberleri yayımlamak için ses yükselticiler konmuştu. İnsanlar asık bir yüzle ortalıkta dolaşıp duruyorlardı. Şah karşıtlarının daha şimdiden "Anzali! Anzali!" diye bağırdıkları duyuluyordu. Anzali, Bender Pehlevi limanının eski adıydı. Bu sembolik bir öfke gösterisiydi ama Şah'ın adını şimdiden sildikleri için çok derin bir anlam yüklüydü. Biz ne olacaktık? Yüreğim eziliyordu, üzüntüm öyle derindi ki ağlayamıyordum.

Üç gün boyunca, asiler Tahran'da büyük bir kargaşa yarattılar. Komünistler, Musaddıkçılar, hatta din adamları Şah'a karşı kinle dolu sloganlarla sokağa hâkim olmuşlardı. Şah da ülkenin yararına olacak bir şeyler yapar gibi görünmüyordu. Ülkeden ayrılmadan önce Muhammet Musaddık'ın yerine general Fazlullah Zahidî'yi başbakan olarak atamıştı. Ordu general Zahidî'nin tarafına geçti ve Musaddık'ın villasının bir tankla yerle bir edilmesi, duruma hâkim olunmaya başlandığının ilk belirtisi oldu.

Gerçekten de, ertesi gün Şah halkın candan gösterileri arasında Tahran'a döndü. İmparatoriçe Süreyya ile gittiği, bir hafta bile sürmeyen bu sürgün, pek çok İranlı gibi beni de kaygılandırmıştı.

Ölmeden kısa bir süre önce yazdığı anılarında, Şah bu kısa sürgünden söz ediyor. Benim genç kızlık anılarım göreceli olduğu, tarihi bir değer taşımadığı için buraya Şah'ın yazdıklarını aktarıyorum:

"Musaddık'ın yapmak istediklerini ve ihtirasını biliyordum. Zora başvurulmadan önce İran'ı terk etme kararı vererek kan dökülmesini önlemek ve ülkeyi, seçimini özgürce yapması için serbest bırakmak istiyordum. [...]

Özellikle Tahran'da ayaklanma üç gün sürdü. İlk iki gün Musaddık ve Tudeh yandaşları gösteriler düzenlediler. Ancak üçüncü gün, 19 Ağus-

tos 1953'te işçiler, zanaatkârlar, öğrenciler, serbest meslek mensupları, askerler, jandarmalar, kadınlar, hatta çocuklar olağanüstü bir cesaretle, o çılgın dikta yanlısının tüfeklerine, mitralyözlerine, hatta tanklarına göğüs gererek durumu tersine çevirdiler. Sabık başbakanın villasına Şah yanlısı bir tanktan yapılan tek bir uyarı ateşi, üç sene süren siyasi çılgınlığa son vermeye yetmişti. [...]

"Hemen Tahran'a döndüm, halk beni coşku dolu sevgi gösterileriyle karşıladı. Gerçekten de İran'ın her tarafında hiç kimsenin karşı koyamayacağı bir halkoylamasıydı bu. Böylesine zorlu bir sınavdan geçmeden önce tahtı babasından miras almış bir hükümdardım. Bundan böyle, artık gerçekten halk tarafından seçilmiş olduğumu söyleme hakkına sahiptim. [...]

"Musaddık rejiminin devrilmesini izleyen yargılama süreci, 1951- 1953 yılları arasında yaşanan olaylara ilişkin birçok garip gerçeğin ortaya çıkmasını sağladı. Örneğin 1951 yılında Musaddık Savaş Bakanlığı'nı üstlendiğinde sadece yüz on olan Komünist Tudeh yanlısı subay sayısı, o 1953 yılında bertaraf edildiğinde altı yüz kırka çıkmıştı.

"Komünistlerin planı, önce beni devirmek için Musaddık'ı kullanmaktı. Tudeh Partisi'nde ele geçirilen belgelere göre ben ayrıldıktan iki hafta sonra Musaddık safdışı bırakılacaktı. İlan edilmesi düşünülen İran Halk Cumhuriyeti'nin pullarının bile basılmış olduğunu gördüm. [...]

"Üç yıl hapis yattıktan sonra serbest kalan Musaddık, başkentin batısındaki Ahmet-Abad'daki malikânesine çekildi, 1967 yılında orada öldü."

Yakın tarihte ülkemizde yaşanan şiddetli sosyal çatışmalar geride kaldı. Bugün artık, Şah'ın petrolün millileştirilmesi sırasında Musaddık'ı hararetle savunduğunu ve ona saygı duyduğunu kesin olarak söyleyebilirim. Onu azletmeden önce uzun uzun düşünmüştü. İnancım odur ki eğer Musaddık, Şah'ın umut ettiği gibi, İngilizlere karşı biraz daha uzlaşmacı, daha ölçülü davransaydı, ülke yıllarca süren bu kavgayı yaşamayacaktı. Bugün tüm kalbimle, İranlıların, yarının İran'ında artık yeri olmaması gereken bu elli yıllık savaşa son vermelerini ve İran'ında hep birlikte yeniden ayağa kaldırmalarını diliyorum.

Ortalık yatıştı, ülkede ve evde hayat normal akışına döndü. Rahip Michel Goyaux'nun çoban sopasının peşinden giderek izciliği keşfetmiştim. Jeanne-d'Arc'ın erkek şubesi olan, Lazarist rahipler yönetimindeki Saint-Louis okulunda, küçük çocukları yavrukurt olarak yetiştirmek üzere gönüllü aranıyordu. Zaten basketbol takımının kaptanıydım. Kısa bir süre sonra da oymak başı oldum.

İzcilikte, sorumluluklarımı öğrenme konusunda büyük deneyim kazandım, kraliçe olduğum zaman izcilikte dönemimi gizlice, şükranla andım. Daha on beş yaşımdayken, otuz kadar çocuğun sorumluluğunu omuzlarımda taşımak, kampın iki-üç hafta sürdüğü göz önüne alınırsa, hiç de kolay bir şey değildi. Kampta düzen, fedakârlık, soğukkanlılık, cesaret ve sabır sahibi olmayı öğrendik. Bundan başka, çok ender olan serbest saatlerde, yapılan hatalar üzerinde, günlük telaş içinde söylediğimiz ve yaptığımız için pişman olduğumuz şeyler hakkında tekrar düşünmeyi öğrendik. Evet, genç yaşımda kraliçe olduğumda, bana sorumluluk duygusunu çok erken öğrettiği için Rahip Goyaux'ya minnet duydum. Onun dinamizmini, insanlara karşı içtenliğini, cömertliğini sevmiştik. İran'da izcilik hareketini o yönetiyordu. Ben sürgüne gidinceye kadar mektuplaşmamız devam etti.

Gene izcilik sayesinde 1956 yazında Fransa'ya ilk seyahatimi yaptım. Paris yakınlarında Jambville Şatosu'nda uluslararası bir izci topluluğuna içimizden iki kız, iki erkek öğrenci gönderildi, ben onların arasındaydım. Gerçi davetliydik ama uçak biletinin parasını kendimiz ödemek zorundaydık. Tahran'da bir tiyatro ile Saint Louis okul yönetimi arasındaki dostça ilişkiler sayesinde Marcel Pagnol'un "Topaz" adlı oyununu sergileyip, hasılatı ile Fransa'ya gidiş-dönüş biletimizi satın alabildik.

Paris'i görme düşüncesi beni müthiş heyecanlandırıyordu. Bu şehrin benim ailemin gönlündeki yeri özeldi, babam hep beni Paris'e götürebilmeyi hayal etmişti. Büyük babam Mehdi Diba, yüzyılın başında Fransa'da, İran'ın ortaelçiliğinde sekreter olarak çalışmıştı. Baba-oğul mükemmel Fransızca konuşurlardı, babam Fransa'ya, özellikle onun başkentine karşı beslediği sevgi ve dostluk duygularını bana da geçirmişti.

Paris'e iner inmez Champs Elysees Caddesi'ne gidip Etoile Meydanı'na kadar yürüdük. Gözlerim kamaşmıştı, heyecandan uçuyordum, hemen o gün öğleden sonra bütün Paris'i gezmek istiyordum, zaman çok azdı. Çocukluğumda hayallerimi süsleyen Invalides, Saint-Germain-des-Près, Sorbonne, Notre-Dame ve Eiffel Kulesi gibi yerlerden geçerek gezimizi sürdürdük. Akşam –bizi misafir etmeyi kabul eden ailelerin yanında kalıyorduk– son derece mutluydum ama ayaklarım su toplamıştı, patlayan, kanayan yerler bile vardı.

Ve metro! O dönemde küçük bir İranlı kız çocuğu için metro akıllara durgunluk veriyordu. Haritaya bakıyor, inceliyor, sonra metroya dalıyor, on beş dakika sonra bambaşka bir semte, ağustos ayının mavi gökyüzü altına, yerin üstüne çıkıyordunuz. Oymak başı olmama rağmen, birkaç kuruşluk bozuk para karşılığında şeker, sakız ve özellikle bize çocukluk yıllarımızın "horoz şekeri"ni anımsatan lolipoplar veren otomatik makineleri kullanmayı beceremediğimizi anımsıyorum.

Sonra Jambvill'e gittik. Dünyanın dört bir köşesinden gelmiş olan çocuklar çeşitli gösterilerle ülkelerini tanıtmaya çalıştılar. Kimileri kendi halk şarkılarını söyledi, kimileri gösteriler yaptı. Çok heyecan verici bir deneyimdi bu, dil engeline rağmen iletişim kurmayı başarabilmiştik. O dönemde kullanılan deyimle bu "Kendini anlatma kampı" bizleri grup animasyonlarına hazırlama amacı güdüyordu. Toplum karşısında konuşmayı, dikkati toplamayı, gerilimin dozunu ayarlayarak bir öykü anlatmayı, hepsini orada öğrendim. On yıl sonra anne olduğumda, iyi öykü anlatabilmenin ne kadar önemli olduğunu kendi çocuklarımda gözlemledim.

Jambville'den sonra, bu kez bir "spor kampı"nda yapılanları öğrenmemiz için bizi Royan'a götürdüler; orada tırmanma, yüzme egzersizleri vb. yapılıyordu. Nihayet dönüş yolunda, bir iki günlüğüne Atina'ya uğradık ve Akropol'ü gezdik. Arkadaşım Elli ile, eski Pers imparatorlarından büyük Darius'un, Dionysos Tiyatrosu içinde bulunan mermer tahtına oturduğumuz zaman büyük bir heyecan ve gurur duydum.

O dönemdeki İranlı annelerin çoğunun aksine, annem benim görücü usulüyle evlenmemin lafını bile ettirmiyordu, ben de elbet-

ıe buna karşıydım. Aileden birilerinin gizlice onu teşvik ettiklerini biliyordum; onlara göre, benim için iyi bir kısmet aramanın normal olduğu bir yaşa gelmiştim. Ama annem ve ben, evliliği düşünmeden önce öğrenimimi bitirmem gerektiğine inanıyorduk. Annem liseyi bitirmiş, aydın bir hanımdı. Onunla beraberken evlilikten söz açıldığında benim tek düşüncem, babamdan bana miras kalan, kalben çok bağlı olduğum "Diba" soyadımızı muhafaza edebilmekti. Bu soyadını taşıyan erkek kuzen sayısı çok az olduğundan, soyadımızın yok olup gitme tehlikesi vardı. Bu konuda kuzenlerime, dostlarıma, amca ve halalarıma söylediklerimi çok iyi anımsıyorum: "İyi bir öğrenim görür ve olağanüstü başarılı bir kadın olursam belki de soyadımı korumama izin verirler, ne dersiniz?"

İran'ın en önemli şahsiyeti ile evlendiğimde bu soyadını kesinlikle kaybettim. Ama kaderin cilvesine bakın ki birçok ülkede, özellikle Fransa'da bana Farah Diba demeyi sürdürüyorlar. Oysa resmi olarak ve tarih önünde, bütün benliğim ve bütün ruhumla ben Farah Pehleviyim.

Şurası bir gerçek ki, uzun eğitim gerektiren saygın bir meslek seçmeye kararlı olarak, lise bitirme sınavına hazırlanmak üzere Tahran'daki Fransız Razi Lisesi'nde birinci sınıfa başladım. Her sabah okula gitmek için otobüsle uzun bir yol katediyordum. Tahran'ı bir uçtan diğerine kateden bu güzergâh hoşuma gidiyordu. Şehirde daha şimdiden araba sayısı artmış, değişik noktalarda trafik sıkışmaya başlamıştı; ben de böylece, çok beğendiğim, bahçelerinde çınarlar, yalancı akasyalar, manolyalar görülen, duvarlarından hanımelleri sarkan eski evleri gözlerimle okşamaya zaman buluyordum. Ah! Yazın duyulan o güzelim hanımeli kokusu!.. Her sokak başında seyyar satıcılar, mevsimine göre sattıklarıyla değişen renklere bürünen arabalarının önünden geçenleri alışverişe davet ederlerdi.

Lise, sıra sıra dizili güzel sütunları, mozaik kaplı duvarları olan çok eski bir binada bulunuyordu. Bir sınıftan öbürüne gitmek için tam aksi yönde bir merdivenin birkaç basamağını inmek ya da dolambaçlı yollardan geçmek gerekiyordu. Kraliçe olduktan sonra birçok başka eski binayı yıkılmaktan kurtardım ama, ne yazık ki Razi Lisesi'nin o harikulade güzel binasını kurtarmayı akıl edemedim; bu

en çok pişmanlık duyduğum şeylerden birisidir. Okul binası Tahran'ın güneyindeydi; 1960-1970 yılları arasında, başkentte pek çok binanın kaybolup gitmesine yol açan kamulaştırmalar sırasında Razi Lisesi de yıkılıp gitti.

Lisede dersler İranlı ve Fransız öğretmenler tarafından Farsça veya Fransızca yapılıyordu. Ben Fars Edebiyatı öğrenimimi sürdürüyordum. Okul laik olsa da din dersi görüyorduk. Öğretmenler bizim büyüdüğümüzü kabul edip ona göre davranıyor, bağımsızlığımıza saygı duyarak, kişiliğimizi geliştirmemiz için zekice yardım ediyorlardı, böylece benim sınıfımdaki bütün öğrenciler daha sonra dünyanın en iyi üniversitelerine gidebilirdiler. Öğretmenlerimizin hepsini çok seviyor ve sayıyorduk ama İranlı hocalarımızdan Fransızcayı bizden daha az iyi konuşan biri hata yaptığında, gizli gizli gülüşmekten kendimizi alamıyorduk.

Annem artık daha az tutucuydu: karma bir lise olan Razi'ye yazılmam bunun kanıtıydı. Liseye başladığımda herhangi bir şok yaşamadım çünkü Jeanne-d'Arc'ta okurken Saint-Louis'deki erkeklerle birlikte gezmeye giderdik. Aile içinde ve sonra izcilik döneminde erkek çocuklarla birlikte olmaya alışmıştım. Öğle yemeği saatlerinde, iki kız arkadaşımla bahçede, çınarların gölgesinde oturmaktan çok hoşlanırdım. Bu okulda da kantin olmadığı için sefertaslarımızla yemeğimizi getirirdik. Konuşur tartışırdık, geleceğimize güvenle bakıyorduk, mutluyduk.

O devirde kızların sevgilisi olması ve onunla gezmesi ayıp karşılanırdı. Eğer birine tutulsak bile –o zamanlar böyle denirdi– bunu hiç kimseye, en yakın arkadaşımıza bile söylemezdik. Sevilen çocuğa gelince, onun bundan haberi bile olmazdı.

Kendi yaşımdaki tüm liseli kızlar gibi dolu dolu, bağıra çağıra yaşıyordum. Evlerimizde sürpriz partiler düzenlemeye ve ilk danslarımızı yapmaya başlamıştık. Tahranlı bütün gençler gibi ben de özellikle Elvis Presley'i çok seviyordum, o kadar ki onun oynadığı bir filmi görmek için bir gün okuldan da kaçtım.

Sinemanın büyüsünü yeni yeni keşfediyorduk. Sinemaya grup halinde gidiyor, içeri girmek için hep inanılmaz bir şekilde itişip ka-

kışıyorduk çünkü bizim kuşağımız kuyrukta sıra beklemenin erdemini henüz bilmiyordu. Birçok film bize dublaj yapılmadan geliyordu, bu eksiği telafi etmek için alt yazı yerine görüntülerin arasına düzenli şekilde, olup biteni özetleyen metinler giriyordu. James Dean, Gregory Peck, Elisabeth Taylor, Montgomery Clift ve diğerleri... hepsini tanıyor ve beğeniyorduk. Amerikan müziği elbette kanımızı tutuşturuyordu ama ben İran müziğini ve halk şarkılarını da seviyordum, geleneksel klasik müziğimiz ise bana çok hüzün veriyordu. Daha sonra bu musiki de beni çok duygulandırdı. Ayrıca, klasik batı müziğini ve operayı da severdim. Rıza ile dolaşırken, kaldırıma tezgâh açmış bir satıcıda, plaklar arasında Enrico Caruso'nun bir 78 turluk plağını bulunca ne kadar çok sevinmiştik!.. Tarzları bambaşka olan Tino Rossi, Jacqueline François, Abdül Ali Vezirî ya da Gamar Moluk Vezirî de çok hoşlandığım şarkıcılar arasındaydı çünkü onları dinlerken babacığımın eski gramofonumuza plakları koyduğunu görür gibi oluyordum.

Annem beni hem çok sıkı terbiye etmek istiyor, hem de dünyaya açılmamı sağlamaya çalışıyordu, bu nedenle elindeki görünmez dizginleri gayet yavaş gevşetiyordu. Dışarıya çıkmama, gece yarısına kadar dönmem koşuluyla izin veriyor ama kız arkadaşlarımdan birisinin yakınının eve dönerken bana eşlik etmesini de sağlıyordu. Ola ki gecikirsem, annemi üzerinde sabahlığıyla sokak kapısının önünde kaygı içinde beni beklerken buluyordum.

Zavallı anneciğim, kızının her şeye rağmen ne kadar aklı başında olduğunu bilseydi beklemeden gidip yatardı.

Ama sürekli benim yanlış bir şeyler yapabileceğim kaygısıyla yaşıyordu ve bende gördüğü her yeni bağımsız davranış onun derin bir endişe duymasına neden oluyordu. Mesela, bir akşam partiye giderken kız arkadaşım ruj sürmüştü, doğal olarak arkadaşım rujunu bana verdi, ben de dudaklarımı boyadım. Şaşkın bir durumda, heyecanla aynada kendimi seyrederken, eve dönüş saatimi bir kere daha hatırlatmak için annem hızla odama girdi. Yüzünün allak bullak olduğunu gördüm: Aman Tanrım! Nasıl böyle bayağı davranabilirdim? Yalnızca evli bir kadının ruj sürebileceğini bilmiyor muydum?

Dayım bu gibi tartışmalara hiç katılmazdı. Ne olursa olsun, beni bir kez olsun uyardığını hatırlamıyorum. Buna karşın liseyi bitirdik-

ten sonra hangi dalda yüksek öğrenim görmek istediğim annem kadar onu da ilgilendiriyordu. Bir aralar doğa bilimleri alanında araştırmacı olmaya yönelmiştim, dayımla bu konuyu görüşmüştük, daha sonra dışarıda olmayı çok seven biri olarak hayatımı bir laboratuvarda, mikroskop önünde geçirmeye tahammül edemeyeceğimi düşünerek kendim vazgeçmiştim. O zaman mimariye olan eğilimim aklıma geldi. Benim gözümde mimarlık, tek başına tasarlanan şeyi insan yönetimine, sanat ve beceriyi toplumsal yaşama, içeriyi dışarıya bağlayan mükemmel bir meslekti. Ben de dışarıda, şantiyelerde çalışmak istiyordum. Daha ufacıkken, bu mesleği seçerek mimar olan dayımı kâh çizim masasına eğilmiş çalışırken, kâh soğuktan veya güneşten kızarmış bir halde şantiyeden dönerken görmüştüm hep. Tutkuyla yaptığı işinden çok memnun olduğu çok açık bir şekilde görülürdü.

Üstelik hızla gelişmekte olan İran'da, sayısı belli olmayan şantiyeye karşın, çalışan sadece bir tek kadın mimar[1] vardı. Ülkemin inşasına katılırken başka hangi sektör, bir kadın olarak duygu ve düşüncelerimi ifade etmek için bana bu kadar çok fırsat verebilirdi?

1. Nektar Papazian Andreef.

Paris'te mimarlık eğitimi masraflarıma katkısı olması için bir burs almayı düşünüyor ve bu bursu sağlayacağımı umuyordum. Liseyi sınıfımın birincisi olarak bitirmiş ve Raspail Caddesi'nde bulunan, çok ciddi ve öğrenci konusunda çok seçici olma şöhretine sahip mimarlık okuluna kabul edilmiştim. Bürokrasi ile ilk tanışmam, asla alamadığım bu burs vesilesiyle oldu. Sanki engelli koşuda yarışıyordum. Günlerce uğraştığım Eğitim Bakanlığı'nda hiç kimse, hatta ailemin tanıştığı ve görüşme imkânı bulduğum bakan bile bana nasıl bir yol izleyeceğimi söyleyemedi. Bir dil sınavına girmem gerektiğini iddia edenler de oldu ama bu sınavın sorumlusunun kim olduğunu ve nasıl kayıt yaptıracağımı açıklamaktan acizdiler. Haftalar geçti, yaz bitti ve benim burs dilekçem Milli Eğitim Bakanlığı'nın değişik masaları arasında kayboldu gitti. Paris'te dersler başlamıştı, ben hâlâ Tahran'da koşturup duruyordum. Öylesine kızgındım ki sonunda, bir daha bu ülkeye adımımı atmayacağım diyerek Fransa'ya gittim. Çocukça bir öfkeydi tabii, sekiz gün sonra unuttum.

Bizi birbirimize bağlayan sevgiden daha önce söz ettiğim Rıza'nın annesi, yengem Louise Kutbi o sıralar Paris'teydi. 1957 sonbaharının ilk günlerinde otelde kaldık, sonra Montsouris parkı yakınındaki üniversite sitesinde bize en ciddi şekilde yönetildiği söylenen "Hollanda" yurdunda bir oda bulabildim. Bu yurtta erkek ve kız öğrencilerin birbirlerini ziyaretleri yasaktı. İçi rahatlayan yengem Tahran'a geri döndü.

Doğrusu, mimarlık okuluna gelince içimden İran'daki bürokrasiye şükrettim: ilk on beş günde dersleri kaçırarak, bizütaj* geleneğinin ilk günlerdeki en sert uygulamalarından kurtulmuştum. Anla-

* Ç.N. Bizütaj: Fransa'da, günümüzde resmen yasak olmasına rağmen bazı üniversitelerde, özellikle tıp fakültelerinde birinci sınıf öğrencilerine, okula yeni geldiklerinde ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri tarafından yapılan aşağılayıcı şakalar.

yamadıkları bu garip geleneğin şiddetinden etkilenen bazı yabancı öğrenciler ülkelerine dönmeyi tercih etmişlerdi.

Kızlara uygulanan bizütaj daha az zalimdi; bizden eski öğrencilere hizmet etmemiz isteniyordu. Günün herhangi bir saatinde, içlerinden birinin bize verdiği emri derhal yerine getirmek zorundaydık. Bir seferinde mesela, "eğri pergeli" bulup getirmemiz istenmişti. Biz çömezler böyle bir pergel olmadığını bilmediğimiz için bütün sınıfları kapı kapı dolaşıp "eğri pergeli" aramıştık. Gittiğimiz her sınıfta bu nesneyi yandaki sınıfta ya da üst katta bulacağımızı söylemiş, sonra da kahkahayı patlatmışlardı, biz bu gülüşmelerin nedenini anlamamıştık tabii.

Bu maskaralıklara uymayı kabul etmezsek anında "bir kadeh bir şey" içiyorduk, başka deyişle göğsümüzü bir önlükle örttükten sonra duvara yaslanıyor, ağzımızı kocaman açıyor ve bizim neşeli cellatlardan birinin yüzümüze bir bardak su atmasını bekliyorduk. Kelimeleri birbirine düzgün şekilde ekleyerek "Teşekkür ederim, çok asil ve çok saygıdeğer kıdemliler!" demek zorundaydık. Bu cümleyi düzgün söylemeyi başaramayan kız veya erkek öğrenciler ikinci bir "kadeh" cezası alıyordu. En kötüsü öfkelendiğini göstermekti, o zaman aşağılanmaların sonu gelmiyordu. Eğer ağlarsak sınıfın günah keçisi olmaktan kurtulamıyorduk, onların da bayıldığı şey buydu. Bana gelince grup oyunlarına alışıktım, yumuşak tabiatlı olduğum için bu şakalardan kolay kurtuldum sayılır.

Benim gibi yabancı ülkelerden gelen pek çok öğrenci vardı; bir gün eski öğrenciler, biz yabancı öğrencileri toplayarak: "Haydi bakalım, sohbet etmenize izin var ama herkes kendi dilinde konuşacak!.." dediler.

Amaçları gülünç, turasız ama hiç şüphe yok ki çok eğlenceli bir tür kakofoni yaratmaktı. Böylece "saygıdeğer kıdemliler" bizim sayemizde yine çok eğlenmişlerdi. Ancak bilmediğim bir şey vardı: konuşmalarımızı banda kaydetmişlerdi. Bu da diplomasi ve protokol açısından beni ciddi olarak sıkıntıya sokabilirdi çünkü Şah ile nişanlandığımın ertesi günü "kıdemlilerden" birisi bu bant kaydını Paris'te yayın yapan bir radyoya gönderdi, onlar da hemen yayımladı. Allah'tan en ufak çirkin bir söz söylememiştim, oysa muhatabınızın si-

zin dilinizi anlamadığından emin olduğunuz takdirde böyle bir şeyi denemeyi isteyebilirsiniz.

Mimarlık okulundaki zihniyet Jeanne-d'Arc ve Razi Lisesi'nden çok farklıydı. Yıllar boyunca bize dayanışma ve takım ruhu öğretilmişti, burdaysa başarılı olmak için tam aksini uygulamak gerekiyordu. Benim dönem arkadaşlarımda hâkim olan değerler bireyselcilik ve seçkincilikti. Ahenk ve uyumu her şeyden çok seven biri olarak bu duruma dayanmanın benim için bizütaja katlanmaktan daha zor olduğunu itiraf ederim. Bu durumun sorumlusu sistemdi. Sadece en iyiler ikinci sınıfa geçebiliyorlardı –bir tür yarışmaydı bu– sonuç olarak herkes arkadaşının karşılaştığı güçlüklerden sevinç duyabiliyordu. Eğer birisi gelip benden matematikte yardım isterse ben elimden geleni yapıyordum, başka türlüsünü düşünmezdim bile. Ama aksi bir durum söz konusu olduğunda herkesin bir bahaneyle ortadan kaybolduğunu görüyordum. Bunu son derecede incitici buluyor, üzülüyordum. En kötüsü, atölyede altmış öğrenci sınavda çalışırken olanlardı:

İçimizden birisi kaza eseri resminin üzerine mürekkep şişesini devirir ya da dikkatsiz davranıp resmini yırtarsa, o "Tüh! Allah kahretsin!" diye üzülürken başkaları koro halinde "Oh, ne güzel! Birisi eksildi!.." diye sevinçle bağırıyordu.

Bana gelince, resimde iyiydim ama özel okullarda öğretilen resim tekniklerini bilmiyordum, bu benim için önemli bir engeldi çünkü resim dersinin katsayısı oldukça yüksekti. Arkadaşlarımın hatta hocamın aşağılamalarına maruz kaldığımdan özellikle resim dersine ağırlık vermiştim. Hocam: "Siz Şarklılar perspektiften hiçbir şey anlamıyorsunuz" diye tekrarlayıp duruyordu. Canımı dişime takarak çalışıp yaptığım bir at başı resmi ile 20 üzerinden 17 almış ve resmim duvara asıldığında çok gurur duymuştum.

Bu ortam beni oldukça bunaltmıştı, üstelik atölyede sadece beş altı kızdık ve erkek öğrencilerin maçoluğu işimizi büsbütün zorlaştırıyordu. Erkeklerin çoğu bizimle alay edip küçümsüyorlardı. "Asla hiçbir kız 'mimarlık' sıfatını hak etmemiştir" ya da "Siz kızlar buraya bir koca bulmaya geliyorsunuz" diyorlardı. Bir gün içlerinden birisi, herkesin önünde bana saldırarak "Sen memleketinde kaç deve edi-

yorsun?" dedi. Bir Fransızdı bu, gururum öyle kırılmıştı ki onu asla unutmadım. Daha sonra, Tahran'a mektup yazıp yardım istediğinde cevap vermedim. O cevap yazmadığım tek kişidir. Başkalarıyla, hatta yüzüme su atan o "saygıdeğer kıdemliler"le bile mektuplaştım ama onunla asla.

İlk aylarda aileme ve İran'a duyduğum özlem yüreğimi daraltıyordu. Üstelik ekonomik nedenlerle dört yıldan önce ailemi görmeye gidemeyeceğimi de biliyordum. Dört uzun yıl! Bitmek bilmez! Ortalık daha ağarmadan uyanmak, bir koltuğa büzülmüş yabanıl, yorgun yüzlü işçilerin sigara içtikleri metroya dalmak ve okulda süregelen alaylara katlanmak... Benim gibi çok fazla sevilip biraz da şımartılmış bir kız için bu kadarı fazlaydı.

Rahibe Claire'e 1957 Ekim'inde yazdığım ve öğrencilik yaşamımı oldukça iyi anlatan aşağıdaki mektupta, ondan beni üzen olayları sakladım elbette:

"Sevgili Sör Claire.

"Öğrenci yurdunda, Hollanda bölümünde, her türlü konforu olan ve bulvara bakan tek kişilik bir odam var. Bir tanışma partisi düzenledik. Benim için iyi oldu yoksa asla kimseyle görüşmeyi başaramayacaktım. Odamdan sabah çıkıp akşam dönüyorum. Bazıları oturma odasında kitap okuyacak zaman bile buluyorlar.

"Okulda değişik düzeylerde voleybol ve basketbol antrenmanımız var. Arkadaşlarıma Tahran şampiyonu ekibin oyuncusu olduğumu söylemedim. Hava güneşli olduğunda üniversitenin bahçesi çok güzel. Okul lokantasında çok komik bir âdet var: eğer birisi başında şapka hatta eşarpla girerse herkes, o, başındakini çıkarıncaya kadar çatalıyla tabağına vuruyor.

"Bazen ailemi, dostlarımı görmek için çılgınca bir istek duyuyorum ama efkârım bitişik odadan bir arkadaşın tebessümü ile dağılıyor."

Geçici olarak burstan vazgeçmiştim ama hiçbir eksiğim yoktu. Annem her ay bana ihtiyaçlarımı karşılayacak kadar para gönderiyordu, bazen arkadaşlarıma yemek kuponu veya metro bileti verdiğim de oluyordu. Yegâne gerçek lüksüm bir plakçalar ve her ay ba-

şında satın alıp, uzun süre dayanması için özenle baktığım bir demet çiçekti.

Okulda ortam yavaş yavaş düzeldi. Bazı erkek öğrenciler daha sıcak, daha nazik davranıyorlardı. Onlara sevgilim olmadığını söylediğimde bana inanmadıklarını görüyordum, bizim kültürümüzde kızların *boyfriend*'i olmasının hoş karşılanmamasını anlayamıyorlardı. Beni rahat bırakmaları için okuldakilere yurtta bir nişanlım olduğunu söylüyordum, yurttakiler için de nişanlım üniversiteden bir çocuktu. Şayet bana inanmazlarsa ya da vazodaki gülleri görürlerse onlara Tahran'da birisiyle nişanlı olduğumu iddia ediyordum. Benim bu sözde nişanlıma Mahmut adını takmakla yetinmeyip işi daha da ileri götürdüler: kafası türbanlı, kocaman bıyıklı bir erkek resmi çizip –sanırım onların düşündüğü İranlı erkek böyleydi– altına "Farah'ın nişanlısı Mahmut" diye yazdıktan sonra resmi kapıma astılar.

Kısa bir süre sonra olanlar, onların en çılgın hayallerini besleyecekti. 1958 kış sonunda Şah'ın İmparatoriçe Süreyya'dan boşanacağını öğrendik. O akşam hatıra defterime şunları yazdım: "Şah ve Süreyya ayrılıyorlar, yazık!" Sonraki aylarda basın, İran Hükümdarı'nın, tahtın varisi olacak bir erkek çocuğunu her şeyden çok istediğini ve evlenmek üzere hemen bir genç kız aramaya başladığını duyurdu.

"Şah niye seninle evlenmiyor? Sen çok hoşsun!" Bu cümle bizim dönemin şakası oldu. Çalışmamız bitince atölyenin arka tarafında bunu konuşup güldüğümüzü anımsıyorum. "Ona yazsanıza," diyordum, "burada tam ona göre bir kız olduğuna ikna etsenize onu!" Arkadaşlarım da "Farzet ki İran'a döndün ve kraliçe oldun. İlk olarak ne yaparsın?" diye sorduklarında "İlk kararım hepinizi İran'a davet edip ülkemi gezdirmek olurdu" diye cevaplıyordum.

O sene adı Mermone olan Afgan bir kız arkadaşım vardı, o da ısrarla: "Sen harikasın! Şah seninle evlenmeli!" diyordu. İspanya'da birlikte tatildeyken bana verdiği bir kartı sakladım. Üzerine, okullarda küçük kızların oyun gibi yazdıklarına benzer bir şey yazmıştı: "Farah Diba = Farah Pehlevi". Böylece Şah'ın soyadını benim ismim ilk ekleyen Mermone oldu.

Okula başladığımda başarılı olacağını umuyordum ama özellikle resim dersindeki tüm gayretlerime rağmen sene sonunda sınıfta

kaldığımı öğrendim. Birçok öğrenci benimle aynı durumdaydı, eski öğrenciler de aynı sıkıntıları yaşamışlardı. O yaz, üzüntümü dağıtmak ve özlemimi hafifletmek için benim gibi yabancı birkaç öğrenciyle birlikte Bretagne bölgesine gittim. Benim için en şaşırtıcı olan Mont Saint-Michel çevresinde gelgit olayına tanık olmaktı. Batz Adası'na da gittik, orada bir plaja daha sonra benim adım verildi.

Fransa'daki ikinci yılım kesinlikle daha hoştu; artık Paris'e alışmıştım, güvenebileceğim birkaç kız-erkek arkadaşım vardı. Onlarla sinemaya gidiyorduk. Sabun köpüğü gibi filmlere gitmek kınandığı için sinematek salonlarını tercih ediyor, ayrıca deneysel sinemayı da izliyorduk. Özellikle İngmar Bergman'ın *Yedinci Mühür* adlı filminden çok etkilendiğimi hatırlıyorum. Operaya, konserlere –öğrenci indirim kartım vardı– gidiyorduk ve Charles Aznavour, Cemşit Şeybani, Hamit Ghanbarî, Jacques Brel, Paul Anka en sevdiğim şarkıcılardı. Günlerim Latin mahallesinde üniversite çevresinde akıp gidiyordu. Saint-Germain Bulvarı üzerindeki sinema ve kahveleri tercih ediyorduk, yurtta, derslerden vakit ayırabildiğimizde arkadaşlar arasında akşam yemekleri düzenliyorduk. Okulun kermesi büyük bir olaydı: katılan ülkelerin öğrencileri kendi pavyonlarını hazırlıyorlardı. Biz İranlı öğrenciler Persepolis aslanlarının iki büyük kopyasını çizmiş, ülkemizin yemeklerini yapmıştık, o gün Gilan'ın yöresel kıyafetini giymiştim.

Ara sıra ailemden birileri Paris'e gelince lokantada akşam yemeği yeme fırsatını buluyordum. Manuşehr dayım beni Moulin-Rouge'a götürdüğünde, gösteriyi hiç beğenmemiştim. Gayet basit zevklerim vardı, yeni yeni moda olmaya başlayan "self servis" lokantalarını seviyorduk. Bazı akşamlar, evlenip kendi dairelerinde oturan arkadaşlarımın akşam yemeği davetlerine gittiğim de oluyordu.

Ben de okulun eski öğrencilerinden biriydim artık, yani bizütajdan kurtulmuştum. Dahası benden "cellatların" arasında yerimi almam bekleniyordu. Bana yapılmasını sevmediğim bir şeyi başkalarına yapamayacak kadar vicdanlıydım. Benim yapabildiğim şakalar gerçekten çok ağır olan resim tahtamı metro girişine kadar taşıtmak veya bir tabureye ismimi yazdırdıktan sonra ona kimsenin el süremeyeceğini söylemek ve çekmeceme bir asma kilit takmalarını istemek oldu.

O sene Münih'te yaşayan İranlı kız arkadaşlarımdan birinin daveti üzerine Noel'i orada kutladık. Bu şehirle ilgili çok güzel anılarım var. Müzeleri gezip her köşesi tarih kokan sokaklarında uzun uzun dolaştık, mola verdiğimizde sıcak kakao veya çay içtik. İşte gene böyle çay molası verdiğimiz bir kahvede, etrafımızdaki insanlar anlamadıkları bir dil konuştuğumuzu duyunca bize ülkemizi sordular. "İran!" cevabı muhataplarımızı çok şaşırtmış olmalı ki, el-kol hareketleriyle onların gözünde vahşi olduğumuzu anlatmaya çalıştılar. Öğrenci kuruluşları sayesinde Uluslararası Brüksel Sergisi'ni gezip, bu münasebetle Belçika'nın başkentini tanıma fırsatını da bulduk.

O sene, kışın komünistlerden korkmakta haklı olduğumu gösteren bir olay oldu. İranlı kız arkadaşlarımdan birisi Cezayir'deki savaşı kınamak için yapılan bir gösteri ve toplantıya katılmam için beni ikna etmeye uğraşıyordu. 1958-1959 yıllarındaydık. Fransız emperyalizmi ile mücadele eden Cezayirli savaşçılarla dayanışma içinde olmamız gerektiğini iddia ediyordu. Kolonyalizme duyduğu kişisel isyanı anlayabilirdim ama cömert davranarak bize kucak açan Fransa'ya *karşı* bir mücadelede yer almanın doğru bir davranış olmadığını düşünüyordum. Öğrenim görmek için bu ülkedeydim, politika yapmak için değil! Üstelik komünistlerin toplantısına katılmayı da kesinlikle istemiyordum. Güya her bireye saygınlık sağlayacak olan "uluslararası devrim" adına bütün gerekçelerimi çürütmeye çalışsa da ben kişisel olarak o devrimin insan onuruna aykırı metodlarını Azerbaycan ve Gilan'da[1] görmüştüm.

Arkadaşım Paris'te bir kahvede beni militan komünist olan kızkardeşi ve başka arkadaşlarıyla tanıştırdı. Çok iç karartan ve beni huzursuz eden bir toplantıydı. Bu gencecik kız ve oğlanların gözünde dünya kapkaraydı. Daha o yaşta sanki bütün dünyaya hınç biliyorlardı, acıyla dolu ve çok katıydılar. Onlara göre bu gezegende Sovyetler Birliği dışında korunacak başka hiçbir şey yoktu.

1. Üniversiteli bu kız arkadaşım Komünist Parti üyesi ve silahlı mücadele yanlısı olduğundan, şahlık döneminde hapse girdi. Serbest bırakılması için girişimde bulunmamı reddetmesi, benim gözümde onu yücelten bir davranıştır. Seneler sonra küçük Leylâ'nın ölümü üzerine bana bir taziye mektubu gönderdi. Çok uzun zaman birbirimizden haber alamamıştık. Ona telefon ettim, konuştuk. İkimizin de kaderinde çok büyük acılar yaşamak varmış... Bir gün onunla tekrar görüşeceğimizi biliyorum.

Ben Cezayir savaşına karşı yapılacak gösteriye katılmayı reddedince, arkadaşım cesur olmadığımı söyleyerek benimle alay etti. Sonuç olarak ona bunun aksini kanıtlamak için mi bu gösteriye katıldım? Hiç şüphe yok ki öyle. O gün ne söylediğimizi tamamen unuttum ama erkeklerin çoğunun deri ceketlerinin altında coplar, demir çubuklar sakladıklarını görünce şaşkınlıktan donakaldığımı çok iyi hatırlıyorum. Hatırladığım başka bir şey de, kendi kendime "Ya kötü bir şeyler olur ve polis bizi hapse atarsa, anneme ve büyükelçilik yetkililerine ne söylerim?" diye düşünmüş olmamdır.

Başka bir sefer, aynı kızlar beni Doğu Almanya'dan gelen bir adamla tanıştırdılar. Bunu anımsamamın nedeni, yıllar sonra çok garip bir tesadüf eseri bu adamla yeniden karşılaşmış olmamdır. Şah ile Gilan'da bir oyun izlemek için tiyatroya gitmiştik, güvenlikten sorumlu birisi gelip sahnede oyun gereği bir el ateş edileceğini, kaygılanmamamızı söyledi. Elinde bir oyuncak tabancayla kimi gördüm dersiniz? Doğu Almanyalı adam! Eğilip, Şah'ın kulağına kısaca öyküyü anlattım. Oyun sona erdi. Doğu Almanyalı da sırrını kendine saklayarak başka ufuklara yol aldı.

Gene 1959 yılının ilkbaharında ilk kez Şah'ı yakından görebildim. Şah, General de Gaulle ile resmi bir görüşme yapmak için geliyordu; bu gibi durumlarda her zaman yapıldığı gibi, İran Büyükelçisi Fransa'daki İranlılardan bazılarını Şah'a takdim etmek istemiş. Seçilenlerden birisi de bendim.

Bu ilk karşılaşma akşamı anneme yazdığım mektupta, o gün ne kadar heyecanlı ve gururlu olduğumu görebiliyorum:

"*Siyah-beyaz bir twid tayyör giyip, yakama bir kamelya taktım. Büyükelçiliğe gittik. Arabası ne kadar güzel! Kendisi de çok hoş! Saçları hemen hemen tamamen ağarmış, gözleri hüzün dolu. Onu ilk kez bu kadar yakından görmekten öyle mutluydum ki! Ama her zaman olduğu gibi öğrenciler onun başına üşüşünce, yedi puntoluk topuklu ayakkabılarıma rağmen onu görmekte zorlandım. O zaman Kültür Ataşemiz Tafazoli yanıma gelip elimden tutarak: 'Buyrun lütfen, siz de yaklaşın, daha yakına gelin!' dedi. Ama sen kızını tanırsın... Yerimden kımıldamadım, arkada kaldım. Kendimi ona göstermeye çalıştığım söylensin istemem.*

"Daha sonra Şah'ın elini sıktım ve 'Farah Diba, mimarlık öğrencisiyim' dedim. Bana 'Ne zamandan beri buradasınız?' diye sordu 'İki yıl' diye cevap verdim. Kültür Ataşemiz hemen ekledi: 'Bu küçük hanım çok çalışkandır, sınıf birincisidir, Fransızcayı da çok iyi konuşur.' Benim için böyle nazik şeyler söylemesi ne kadar kibarca bir davranış! Şah'ın elini reverans yaparak sıktığımı söylememe gerek yok, kalbimin nasıl küt küt attığını da tahmin edebilirsin...

"Hemen sonra arkadaşlarım bana takıldılar: 'Farah, gününü kuaför salonunda geçirdin. Şah burada, sen ona yaklaşmaya cesaret edemiyorsun...' orada bulunan kuzenlerimden biri Şah'ın beni beğendiğini iddia etti: 'Sen salondan ayrılırken gözleriyle izledi.' Tabii ki bunların hepsi yakıştırma.

"Sonra Ataşe'nin yakındığını duydum: 'Kızların öyle, Şah'ın başına toplanmaları hiç yakışık olan bir davranış olmadı, neredeyse polislik yapıp onları uzaklaştırmam gerekti!' Allah'a şükür ben onların arasında değildim. Sahi, yeri gelmişken Tafazoli Bey'e burs sorunumu tekrar açtım. Bana yardım etmeye çalışacağına söz verdi."

Öğretim yılı mutlu bitti. İkinci sınıfa geçtiğimi öğrendim. Saint Germain Bulvarı'nda dolaştıktan sonra Pont-Neuf'ü geçerken karşılaştığım dönem arkadaşlarımdan birisi müjdeyi verdi. Ve aynı zamanda bütün yazı Tahran'da geçirebileceğimi öğrendim. Annem uçak biletimi gönderiyordu. Hiçbir şey beni daha fazla sevindiremezdi.

Paris'te son günlerimi, benim gibi tatilde Tahran'a dönecek olan bir kız arkadaşımla mağazaları dolaşarak geçirdim. Öyle sevinçliyim ki kabıma sığamıyorum sanki. Herkese küçük hediyeler götürmek istiyorum. Ayrıca beni gördüklerinde kıyafetimi beğenmelerini, "tam bir Parisli hanım" gibi giyindiğimi düşünmelerini sağlamalıyım. Fildişi ve uçuk yeşil tonda, çiçekli, emprime bir ipek bluz, aynı fildişi tonda, vücudumu saran bir dar etek, çok yüksek topuklu, fuşya renkli ayakkabılar; asorti bir çanta ve nihayet zeytin yeşili, süet deriden, hafif bir manto satın aldım. Dört ay sonra bu defa müstakbel Kraliçe olarak çeyizimi hazırlamak için Paris'e geri dönüp, Crillon Oteli'nde kalacağım, yeniden mağazalarda koşuşturacağım aklımın köşesinden bile geçmedi!

Tahran Havaalanı'ndan aklımda kalan, çok gösterişsiz bir bina olduğuydu, yolcuları uğurlamak için o binadan çıkılıyor ve uçakların hemen yakınına yapılmış bir duvara kadar gidilebiliyordu. O kadar sade bir binaydı ki bütünüyle havacılığın başlangıç yıllarını hatırlatıyordu. Dönüşümde o binayı tanıyamadım. Sadece iki yılda pistler çevredeki araziye yayılmıştı; güzel bir kontrol kulesinin arkasında, yepyeni, pırıl pırıl bürolarıyla yeni yolcu binası uzanıyordu. Avrupa ve Amerika havayolu şirketlerinin çok sayıdaki büroları, onların da İran'ı keşfetmiş olduklarını kanıtlıyordu.

Böylece petrolün millileştirilmesinin neden olduğu krizden altı yıl sonra ekonomimiz yeniden hızlı bir gelişme içine girmişti. Yolları arabalardan tıkanmış, sayısı çok artmış şantiyelerden toz toprak içinde kalmış Tahran'ı da tanımak zordu. Çocukluğumun faytonları nereye kaybolmuştu? Kaldırımlar seyyar satıcılarla doluydu. Ben Paris'teyken annemler, babamın vefatından sonra oturduğumuz evden taşınmışlardı, yeni evi görmek için sabırsızlanıyordum. Bu ev Kutbi dayımın eseriydi, senelerce çalıştıktan sonra, ülkedeki atılımın da yardımıyla bize konforlu bir ev yapabilmişti. Yüzme havuzu da olan villamız Tahran tepelerinde, Şemirân yakınlarında tam da on beş yıl önce tatilimi geçirdiğim yerdeydi... Ailece en mutlu anlarımızı yaşadığımız bu yerde anneme, bütün akraba ve dostlarıma kavuşmaktan çok büyük sevinç duyuyordum.

Fransa'dan kulaklarımda Ray Charles, Sidney Bechet, Edith Piaf ve hepsinden çok sevdiğim Charles Aznavour'un melodileriyle dönmüştüm. Gayet safca her şeyimle son moda olduğumu sanıyordum ama daha sonra gittiğim ilk partilerde Tahran'da da yeni şarkıcıların dinlendiğini gördüm. Jeanne-d'Arc ve Razi Lisesi'ni bitirmiş, kız-erkek bütün kuzenlerim de benimle aynı zamanda Avrupa'da okudukları üniversitelerden dönmüşlerdi.

Gelişmekte olan bir ülkenin ayrıcalıklı çocukları olarak bizler gerçekten yurtsever ama başka kültürlere açık, tutucu olmayan, hoşumuza gitmesi koşuluyla her şeyi dinlemeye, sevmeye hazır gençlerdik. O yaz evlerde çok dans ettik, çok rock müzik dinledik, birçoğu ben yokken açılmış sinemalara gittik.

İkinci sınıf proje konusu olarak İsfahan'daki, cephesi olağanüstü güzellikte mozaiklerle kaplı Şah Camii'nin mimarisi üzerinde çalışmayı seçmiştim. Özellikle cephenin bir bölümünü çizmek istiyordum, bu nedenle resim yapmak ve cami ile ilgili bütün belgeleri okumak için günümün büyük bir kısmını Tahran Arkeoloji Müzesi'nde geçiriyordum. Akşam dönüşte arkadaş grubumla buluşuyor, ya Şemirân'da çimenler üzerinde yemek yiyor, ya da Tahran'da bir yere eğlenmeye gidiyordum. Öğrenim yaşamımdan memnun, ailem ve kendi kuşağımdaki arkadaşlarımla uyum içindeydim. İki sene önce giderken, artık asla dönmeyeceğim dediğim Tahran ile tekrar barışmıştım. Hayatımın hiçbir döneminde böyle dolu dolu mutlu olmamıştım.

Bir gün, dayımın oğlu Rıza'nın arkadaşlarından Şah'ın kuzeni Sohrab, bizim öğrenci grubunu Tahran dışında, Ana Kraliçe'ye ait bir eve, Şah-Deşt'e davet etti. Kraliyet ailesini barındırmış olan bu eve girince ağzımız açık kalmıştı... Şaşkın ve heyecanlıydık, her odada içimizden birisi mutlaka "Düşünebiliyor musunuz, belki de Şah bu koltuğa oturdu... Belki de şu yatakta uyudu..." diye fısıldıyordu. Heyecandan nefesimiz kesilmişti.

Daha küçük yaşlarımdan itibaren Şah'a karşı derin bir saygı duymayı öğrenmiştim, Şah bizim için kutsaldı! Amcalarımdan İsfendiyar Diba, Şah'ın oda hizmetindeydi ve bu sıfatı nedeniyle her sene Nevruz geldiğinde Şah ona, üzerinde resmi olduğu için "Pehlevi" denen küçük bir altın hediye ediyor, amcam da bu altını bana veriyordu. O altının olağanüstü güçleri olduğuna öyle emindim ki!.. Ailede genel olarak Şah'tan gelen her şeyin uğur getireceğine inanırdık, o dönemde insanlar rüyalarında Şah'ı görseler bu hayra alamet demekti.

Artık burs sorunumu çözmek zorundaydım. Gerçi şimdi dayımın mali durumu daha iyiydi, annem de ihtiyaçlarımı karşılıyabiliyordu

ama ben bu yardıma hakkım olduğunu düşünüyordum. Paris'teki öğrenim masraflarımı dört-beş yıl daha üstlenmek, her şeye rağmen ailemin önemli bir fedakârlık yapması demekti. Bu bursu almalıydım, bütün mesele kime başvurmak gerektiğini öğrenmekti.

Yurt dışındaki öğrencilerin işleriyle artık Şah'ın damadının ilgilenmekte olduğunu duyduk. Tabii bu hemen bana uğurlu bir işaret gibi geldi. Üstelik söz konusu zat Şah'ın, M. Musaddık'ın yerine 1953 yılında başbakan olarak atadığı General Fazlullah Zahidî'nin oğlu Ardeşir Zahidî, Şah'ın 1939 yılında, yirmi yaşındayken Mısır Kralı Faruk'un kızkardeşi Prenses Fevziye ile evliliğinden olan tek çocuğu, kızı Prenses Şehnaz ile evlenmişti.

Amcam İsfendiyar Diba, Zahidî Bey'i tanıyordu, bize randevu sağlama görevini o üstlendi. Ardeşir Zahidî bizi başkentin yemyeşil bahçeli, çok şirin o eski binalarından birinde kabul etti. Genç, çok hoş bir adamdı; yirmi yıl sonra sürgün acılarını yaşarken onun da bizim yanımızda olacağını düşünemezdim elbette.

Zahidî Bey bana öğrenimimle ilgili sorular sordu, biraz Paris'teki yaşamımı anlattırdı, nelerden hoşlandığımı öğrendi, sonra görüşmemiz bittiğinde hiç beklemediğim bir şey yaptı, amcama beni genç eşi Prenses Şehnaz'a takdim etmek istediğini söyledi.

Böylece birkaç gün sonra Prenses'in evinde çay içmeye davet edildim. Villa, Şemirân'ın biraz ilerisinde Elburz dağlarının eteklerine kurulu Hessarak'taydı, bütün Tahran'a hâkim, şahane bir manzarası vardı.

Prenses de son derece nazik bir şekilde, bana sorular sordu. Durum hem biraz komik hem de tuhaftı çünkü aynı kuşaktan olsak da –Prenses o zaman on dokuz, ben de yirmi yaşındaydık– o zarif bir şekilde ev sahibesi rolünü yerine getirirken, ben de utangaçlığımı yenmeye çalışıyordum.[1]

Sonra birdenbire sesler ve açılıp kapanan kapı gürültüleri duyuldu, birisi gelip bize Şah'ın geleceğini bildirdi. Aman Allahım! Heyecandan yüreğim yerinden fırlayacaktı sanki. Hem şaşkınlıktan do-

1. Prenses Şehnaz o yaşta anne olmuştu. Daha sonra tanıdığım kızı Mahnaz'ı büyük bir muhabbetle severim. Büyük oğlum Rıza ile aralarında ancak birkaç yaş vardır. Mahnaz, dayı ve teyzelerine (yani çocuklarıma) hep çok yakın olmuştur.

nakalmış hem de çok sevinmiştim. Esasında Şah'ın kızının evindeydim, öyleyse onun haber vermeden kızını görmeye gelmesinde yadırganacak bir şey yoktu ama yine de benim için ne büyük şanstı! Büyülenmiş gibiydim, bunun olağanüstü bir tesadüf olduğunu düşündüm.

Nihayet Şah geldi. İki ay önce Paris'te karşılaştığım mesafeli, biraz hüzünlü halinden oldukça farklı, rahat ve güleryüzlüydü. Prenses ve eşi Bay Zahidî beni takdim ettiler; Şah çok doğal bir tavırla aramıza oturdu ve konuşmayı başlattı. Öyle sıcak bir tavırla, öyle güleryüzle sözlerimi onaylıyordu ki, boğazımı düğümleyen yoğun heyecanıma rağmen ben de doğal bir tavırla sorularını yanıtlayarak ona Paris'teki öğrenci yaşamımı anlattım. O gün güzel, neşeli bir konuşma yaptığımızı, birkaç dakika nerede olduğumuzu unutup, bakışlarımızın karşılaşmasından, birbirimizin sözünü sürdürmekten ikimizin de zevk aldığımızı anımsıyorum. Geriye dönüp baktığımda, o günün gerçekten Tanrı'nın bir lütfu olduğunu düşünüp şükrediyorum, zira ilk görüşmemizdeki o rahat konuşma ortamını bulamasaydık belki de yaşamlarımızı birleştirme şansımız olmayacaktı.

Ama o anda, bu görüşmenin neyin belirtisi olduğu hakkında hiçbir düşüncem yoktu – bana göre bu karşılaşma mucize gibi bir tesadüfün sonucuydu, öyleyse bir daha böyle bir gün yaşamamın asla mümkün olamayacağı kesindi. Bu inançla eve döndüğümde kelimenin tam anlamıyla patladım. Zincirden boşanmış gibi, yaşadıklarımı kelimesi kelimesine önce anneme sonra da dayıma ve yengeme anlattım, heyecanım herkese bulaştı. Şah ile sadece bir saat görüşmüş olmak bile ailemizde, senelerce unutulmayacak tarihi bir olaydı.

İran Bastan Arkeoloji Müzesi'nde bir-iki hafta daha çalıştım. Yaşam normal akışına dönmüş, içimde gizli bir hazine gibi sakladığım heyecanım biraz yatışmıştı ki Prenses Şehnaz'dan bir akşam yemeği daveti aldım. Bu kez özel bir amaçla ve gizlice benimle ilgili bir şeyler hazırlandığını sezinledim. Ya o gün Şah tesadüfen değil de özel olarak beni görmeye gelmişse?.. Ardeşir Zahidî'nin, Şah'ın beni beğenebileceğini düşünmüş olması mümkün müydü? O zaman aklına Prenses'in evinde ilk karşılaşma için gayri resmi bir tanışma ortamı düzenlemek gelmiş olabilir miydi? Bu görüşmenin devamı gelmeye-

bilirdi, oysa Prenses yeniden beni evine davet etmişti, üstelik bu bir çay daveti değil, akşam yemeği davetiydi. Doğal olarak Şah'ın yemekte olacağından söz edilmiyordu ama ben onun orada olacağından emindim.

Birdenbire her şeyi yeniden anımsadım; Paris'te gözlerinde okuduğum hüzün, on sekiz ay önce İmparatoriçe Süreyya'dan boşanması sırasında anlatılanlar, gazetelerde okuduğum her şey, hükümdarın, hanedanın devamını sağlamak için evlenerek, kaderin o zamana kadar ondan esirgediği mutluluğu kendisine yaşatacak bir aile yaşamını 39 yaşında kurma arzusu... hepsi gözlerimin önünden geçti. Niçin bakışları birdenbire bana takılmıştı? Diğer taraftan, ben de Şah'a karşı büyük bir ilgi duyuyordum, son haftalarda yaşadıklarımı hiç yaşamamış olsaydım bunu kendime bile asla itiraf etmezdim. Bir kadının, idealindeki bir erkek için hayal edebileceği bütün entelektüel niteliklere sahip bir insan olarak Şah, benim gözümde son derece çekici bir erkekti; bazen hoşgörü ve sevgi dolu, yumuşak ve ciddi bakışı, güzel tebessümü beni ayrıca etkiliyordu. Ve sonra bazı başka ayrıntılara da duyarlıydım: onun vakur duruşu, inanılmaz derecede romantik bulduğum uzun kirpikleri, elleri... Evet, Şah beni çoktan fethetmiş, gizlice büyülemişti.

Çok sonra bana sadeliğimi sevdiğini söylemişti. Ben de öyle sanıyorum ki bu sadelik sayesinde –ya da hiç farkına varmadan– çekingenliğimi yenme gücünü bulmuş ve beni korkudan buz gibi dondurabilecek bir beraberliğe serinkanlılıkla başlayabilmiştim. O akşam yemekte, çay içtiğimiz gün bizi birbirimize çeken samimi, hemen hemen sevgi dolu ortamı yeniden yakaladık. Kendisine Paris'te İran Büyükelçiliği'ndeki toplantıda benimle karşılaşmasını anımsayıp anımsamadığını sorma cesaretini buldum. Hatırlamadığını söyleyip bana ayrıntılarıyla anlattırdı. Her ayrıntıya verdiğim önemin onu çok eğlendirdiğini gördüm, resmi bir ziyaretteki böyle küçük şeyler onun için hiçbir anlam ifade etmiyordu. O güldü. Ben de güldüm.

Sonra Prenses'in evinde başka karşılaşmalar da oldu. Özellikle bir gün öğleden sonra yedi taş oyununu oynarken oldukça kalabalıktık. Ben davetlilerin düşürdüğü kauçuk halkaları çekinmeden eğilerek topladım. Acaba Şah o gün mü, eşi ve çocuklarının annesi

olarak beni seçti? Bunu düşündüğüne şüphe yok ama karar vermek için kendine biraz zaman tanıdı.

İlişkimiz dostça geliştiğinde bana ara sıra, Tahran çevresinde arabasıyla dolaşmayı teklif etti. Şah spor arabalara düşkündü. Maddi şeylere değer vermezdi ama spor arabalara ve kol saatlerine çok meraklıydı. Hızlı bir arabaya binip bir-iki saatliğine şehir dışına çıktığımızda, arkamızda her zaman bizi gizlice izleyen bir güvenlik arabası olurdu. Birbirimizi tanımayı öğreniyorduk, daha çok o beni tanımaya başlamıştı çünkü ben henüz ona soru sormaya çekiniyordum. Ama gerek konuştuğumuz gerekse sustuğumuz anlarda hep çok huzurluyduk. Şah bir sözcükle, bir tebessümle beni rahatlatmayı çok iyi başarıyordu. Böylece ben de kendimi bırakıyor, onun yanında olmaktan zevk alıyordum. Hem çok sıradan hem de başımı döndüren anlardı bunlar...

Bir gün küçük bir jetle dolaşmaya davet etti beni. Çok iyi bir pilot olduğunu biliyorduk. Bindiğimiz dört kişilik bir Fransız uçağı, bir Morane-Saulnier idi, yanılmıyorsam Prenses Şehnaz da bizimle birlikteydi. Şah bizi Tahran'ın üstünde uçurduktan sonra Elburz tepelerinin üstüne tırmandık, sanki düş görüyordum. Sonra, aniden bana göstermek istediği Sefid-Roude Barajı üstüne pike yaptı, ziraat mühendisi olan amcam Sadi de o barajda çalışıyordu. Bu bölge hep rüzgârlı olduğu için uçak çok sert türbülanslardan geçiyordu, ama ben tehlikenin hiç farkında değildim. Dönüşte artık havaalanı görülmüşken Şah garip bir şekilde yükselmeye, Tahran'ın dışındaki mahallelerin üzerinde daireler çizmeye başladı. Sakin görünüyordu, işine dönmekte hiç acelesi yokmuş gibi davranıyordu. Sonra benden, aramızda bulunan, ne olduğunu bilmediğim bir kolu çekerek ileri geri "pompalama" hareketi yapmamı istedi. İçinde bulunduğumuz durumdan habersizdim, en küçük bir açıklama istemeden söylediğini yaptım. Birkaç dakika sonra yaklaşma manevralarına başladı ve bizi yavaşça yere indirdi. Pistin itfaiye araçlarıyla dolu olduğunu, ayrıca ışıldakları yanan bir sürü ambulansın beklediğini görünce şaşırdım.

"Önemli bir şey mi oldu?" diye sordum.

O da gayet sakin şu cevabı verdi:

"İniş takımları açılmıyordu, elinizle müdahele ederek tekerlekleri siz çıkardınız. Her şey yolunda, inelim isterseniz!"

Ölümün kıyısından dönmüştük ama o bir an bile soğukkanlılığını yitirmemişti.

Yaz sona ermek üzereydi. Şah'ın, Ardeşir Bey aracılığıyla amcamdan resimlerimi istettiğini öğrendim. Hükümdarın bana karşı, dostluğun ötesinde duygular beslediğinden artık şüphem kalmamıştı.

Bana gelince, ben de ona gitgide daha çok bağlanıyordum. Her davranışı beni etkiliyor, derinden duygulandırıyordu. Aşkı henüz keşfeden bir genç kız için böylesine güçlü, böylesine insanın aklını başından alan duygulara ülkenin en çok saygı gören, en çok sevilen yegâne insanı tarafından seçilmiş olmanın verdiği gurur da karışıyordu.

Şah bir gün öğleden sonra kendi sarayında benimle görüşmek, özel havuzunda birlikte yüzmek istediğini bildirdi. Mayomu alıp gittim, birlikte yüzdük. O anları düşündüğüm zaman bana verdiği bu doğallık ve kendine hâkim olma yeteneği için Tanrı'ya şükrederim. Yirmi yaşında ülkesinin bir numaralı şahsiyetinin karşısına, payetlere, süslere güvenmeden, serinkanlılıkla mayoyla çıkabilmek ve olduğu gibi görünmek için insanın çok doğal ve içten davranması gerekir. Bu doğallığıma Şah da şaşırdı, cevap olarak, koşullara kolayca uyum sağladığımı söyledim. Harikulade bir öğleden sonra geçirmiştim.

Sonra uzun bir süre geçti, iki belki de üç hafta ondan hiç haber alamadım. Niçin beni aramıyordu? Ne olmuştu? Gizlice acı çekiyordum ama bu insanın sorumluluklarının yanında benim acılarımın ne önemi olabilirdi? Onun benim yaşamımda çok önemli bir yerinin olması, benim de onun için önemli olmamı gerektirmiyordu, bunun bilincindeydim. Bir devlet başkanının yaşamında aşkın yeri ne olabilirdi? Ben yalnızca onu düşünüyordum, ona gelince, onun beni düşünecek zaman bulmadan önce, çözülmesi gereken, akla hayale gelmeyecek ne çok sorunu vardı kim bilir?.. Belki de beni unutmuştu... Eylül ayındaydık, Raspail Caddesi'ndeki özel mimarlık okuluna dönüş tarihim yaklaşıyordu.

Ne yapmalıydım? Bütün bu yaşadıklarım hiç olmamış gibi gizlice Paris'e mi gitmeliydim? Hayır, en ufak bir kuşkumun kalmaması

gerekiyordu. Bu nedenle amcamdan, Ardeşir Bey'den bilgi edinmesini istedim: Fransa'daki öğrenimime devam edebilir miydim?

Çok sonraları Şah bana takılarak, o yaz ona bir karar alması için adeta acele ettirdiğimi itiraf etti. Neyse, Ardeşir Zahidî'den cevap olarak gelen mesajda, acele etmemem söylendi, böylece derslerin başlama tarihi geldi ama ben kımıldamadan bekledim. Nihayet Prenses Şehnaz'dan yeni bir yemek daveti aldım.

O akşam Şah'ın etrafında oldukça kalabalıktık, belki yirmi kişi vardı. Onu tekrar görmek beni rahatlatmıştı, mutluydum. Havadan sudan şeylerden söz edildi. Şah kendisini hiç rahat bırakmayan sorunlardan, gerilimlerden uzaklaşmış gibi görünüyor, gülümsüyordu. Biz salondayken, davetlilerin birer birer ortadan kaybolduklarını ve Şah ile kanepede yalnız kaldığımızı fark ettim. Sonra Şah gayet sakin bir şekilde bana kısaca ilk iki evliliğinden söz etti. Birincisi kızı, genç Prenses Şehnaz'ın annesi Mısırlı Prenses Fevziye, ikincisi bir erkek evlat sahibi olmayı umarak evlendiği Süreyya İsfendiyarî Bahtiyarî. Sonra sustu, ellerimi tuttu ve gözlerimin içine bakarak: "Benim eşim olmayı kabul eder misin?" dedi. "Evet!" Hemen o anda "evet" demiştim, düşünülecek bir şey yoktu, hiçbir çekincem yoktu, cevabım evetti, onu seviyordum, peşinden gitmeye hazırdım.

Bu "evet" cevabının sonuçlarını, eşi olduğumda omuzlarımda taşıyacağım sorumlulukların ağırlığını çok iyi ölçemiyordum. Şah devam etti: "Kraliçe olduğun zaman İran halkına karşı birçok sorumluluğun olacak." Teklifini kabul ettiğimi tekrarladım. Sorumluluğun ne olduğunu biliyordum, bunun bilinciyle büyütülmüştüm. Ebeveynim, ailem, okul ve izcilik, sürekli olarak beni başka insanların üzüntüleri karşısında duyarlı olmaya yönlendirmiş, bana bir insanın idealinin toplumun yararına çalışmak olması gerektiği öğretilmişti. Şah'ın uyarısı bende bir korku uyandırmadı. Bu görevi üstlenmek için hazır olduğumu düşünüyordum, yalnızca sorumluluğun büyüklüğünü doğru algılayamamıştım: beni bekleyen görevin ağırlığını ve kapsamını kavramaktan uzaktım henüz.

Günlerden 14 Ekim 1959'du, yani benim doğum günüm. Yirmi bir yaşındaydım ve Şah'a evet demiştim. Onun aşkına ve bu aşkla bir-

Farah Diba imzasıyla, 1959

likte olağanüstü bir alınyazısına "evet" idi bu. En iyi için olduğu kadar, hiç düşünemeyeceğim en acı veren günler için de Kraliçe olacaktım. Ayrılırken Şah benden şimdilik kimseye hiçbir şey söylemememi istedi. Ama ben öyle mutlu, öyle heyecanlıydım ki evdekilerden bu sırrı saklamayı başaramadım. Döner dönmez anneme ve yengeme, daha sonra da işinden döndüğünde dayıma söyledim. Annemin şaşkınlığı açıkça görülüyordu, endişesini sevinç gösterileriyle örtmekte çok zorlandı. Mutluluğumu paylaştığına hiç şüphe yoktu ama daha sonra, babam hayatta olsaydı bu kararımı onaylayıp onaylamıyacağını düşündüğünü itiraf etti. Sarayda, yaşamın Şah'ın etrafında entrikalarla dolu olduğu, insanların birbirinin arkasından dedikodu yaptıkları söyleniyor, Ana Kraliçe ve Prensesler hakkında bile konuşuluyordu. Benim gibi saf ama kararlarından kolay vazgeçmeyen bir kız, sarayda yetişmiş, adamına göre ağız değiştiren, ayak oyunlarını, diplomasinin inceliklerini bilen bu insanların arasında kendine nasıl bir yer edinecekti? Annem kaygılıydı ama ne söyleyebilir, ne yapabilirdi? Hem zaten neye yarardı?

Aynı gün, kendime hâkim olamayarak arkadaşım Elli'ye telefon ettim:

"Hemen bana gel, sana verilecek bir haberim var."

"Ne haberi? Söylesene!"

"Telefonda söyleyemem. Hemen bir taksiye atla, gel! Çabuk ol!"

"Farah, aklını mı kaçırdın? Ne oldu?.."

"Önemli bir haber diyorum sana."

"Evleneceksin!"

"Evet!"

"Harika bir haber bu! Kiminle? Onu tanıyor muyum? Haydi çabuk adını söyle!"

"Söyleyemem diyorum. Gelirsen öğrenirsin. Konuşarak beş dakika kaybettin bile."

"Beklemeye sabrım yok..."

diyerek bütün kuzenlerimin adını sıralamaya başladı.

"Rıza mı? Rıza ile evleneceğine iddiaya girerim."

"Delisin sen! Rıza benim kardeşim gibidir."

"Kamran mı?"

"Düşündüğün şeye bak!"

"Perviz mi? Yoksa Yahya mı?"

"Hayır, ne Perviz ne de Yahya."

Sonunda kendisine göre olası bütün isimleri gözden geçirdikten sonra, yürekten gelen bir çığlık atıp gülerek:

"O zaman Şah'tan başka kimse kalmıyor" dedi.

"Evet, o!"

Telefon elinden düşmüş, uzun bir süre dili tutulmuştu sanki.

Kısa bir süre sonra Şah beni yakınlarına, öncelikle de Ana Kraliçe Tacül Moluk'a takdim etmek istediğini söyledi. Tacül Moluk, 1944 yılında ölen Pehlevi Hanedanı'nın kurucusu Rıza Şah'ın ikinci eşiydi, ona dört çocuk vermişti: 27 Ekim 1917'de doğan Prenses Şems, sonra 26 Ekim 1919'da doğan müstakbel eşim Muhammet Rıza ve ikiz kardeşi Prenses Eşref ve nihayet 1954 yılında bir uçak kazasında ölen Prens Ali Rıza, Ana Kraliçe sert bir karaktere sahip olmakla ün yapmıştı. İnsanlar onun toksözlülüğünden çekiniyorlardı. Şah'a –ve Ana Kraliçe'ye– ümitle bekledikleri veliahtı veremediğinden ötürü tarifsiz bir üzüntü içinde olan İmparatoriçe Süreyya'nın adeta bu üzüntüsünü bastırmak ister gibi, bir saygısızlık yapmasına sinirlenen Ana Kraliçe'nin ondan da sözünü esirgemediği anlatılıyordu.

Tarihin taçlandırdığı ve kimsenin karşı fikir bile beyan edemediği bu kadınla ilk karşılaşma beni çok korkutuyordu. Adı konmuş olmasa da bu bir çeşit sınavdı. Şah annesi, kızkardeşleri ve Süreyya arasındaki gerginliklerden çok üzüntü duymuştu. Ailesiyle en başından itibaren uyumlu ilişkiler kurabilmem hepimizin mutluluğunun teminatı olacaktı.

Salona girdiğimde, Şah beni bir kanapede tek başına oturan annesinin yanına götürdü. Bilinen nezaket cümlelerinden sonra, Kraliçe yanına oturmamı istedi. Refleks olarak, yakınında, ama ondan biraz daha aşağıda olmak için küçük bir pufa oturdum. Böylece konuşmamız –daha doğrusu bir tür sözlü sınav– başladı, sorularını içtenlikle yanıtladım. Hoşlandığım şeyleri, çocukluğumu, ailemi (annem ve Lo-

uise yengem Kraliçe'nin ailesinin bazı üyeleriyle tanışıyorlardı ve kızkardeşleri ile aynı sınıfta okumuşlardı) özlemlerimi anlattım; müstakbel kayınvalidem doğal olarak nasıl biri olduğumu öğrenmek istiyordu.

Ana Kraliçe ufak tefek ama çok haşmetli, açık yeşil gözlü bir hanımdı, çocuklarımın gözlerinin ona benzemesini isterdim. Onunla yalnız değildim, bu da ilk görüşmede benim işimi kolaylaştırıyordu. Bu görüşmeye davet edilen bütün şahısların gözü elbette ki benim üzerimdeydi, nasıl bir genç kız olduğumu bilmek istiyorlardı. Bu ilk karşılaşma sonrasında güven ve sevgi dolu bir ilişki doğdu.

O gün Şah'ın en yakın akrabalarının beni saraya ve entrikalara yabancı, çok doğal bir genç kız olarak gördüklerine eminim.

İkinci Bölüm

İran Hükümdarı Muhammet Rıza Pehlevi ile nişanımın, baş başa yaptığımız ve kaderlerimizi birleştirme kararını aldığımız günden bir aydan fazla bir zaman geçtikten sonra, 21 Kasım 1959'da resmi olarak ilan edilmesi gerekiyordu.

Bu süreyi beklerken, gelecekteki görevlerime uygun bir gardrobu hazırlayabilmek için gizlice Paris'e gitmem kararlaştırıldı; Fransa'daki büyükelçimiz Nasrullah İntizam'a durum gizlice bildirildi ve kendisinden bana yardımcı olması istendi.

Böylece 3 Kasım günü, beraberimde amcam İsfandiyar Diba, eşi Banu ve çocukluğumdan beri çok düşkün olduğum yengem Louise ile birlikte Paris'e hareket ettim. Yakınlarımla birlikte olmak beni rahatlatıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, tutumlu bir öğrenci olarak benim hayal bile edemeyeceğim böyle bir çeyizi hazırlamak için bana yardım edeceklerdi, yalnız kalmayacaktım.

Uçağımız öğleden sonra birinci durağımız olan Cenevre Havaalanı'na indi. Parlamento Başkanı Serdar Fakir Hikmet'in de bizimle aynı uçakta olduğunu gördüğüm için, inişte, merdiven altında bir grup gazeteciyi görmek beni şaşırtmadı. Beklememiz gerektiğinden, inip terminale doğru ilerlemeye başladık. Fotoğrafçıların dikkatini çekmemiştim hiç. Sonra aniden, amcam ve yengelerimin arasında, terminal binasına tam girmek üzereyken etrafımızda inanılmaz bir karmaşa yaşandı. Haykırmalar, bağırmalar ve patlayan flaşlar arasında bana adımla seslendiklerini duyunca şaşkınlığa uğradım.

"Farah Diba! Farah Diba! Siz Farah Dibasınız, değil mi?" ve ben evet deyince dört bir yanımdan soru yağmuru başladı: "Düğün ne zaman olacak? İmparatoriçe olmak sizde nasıl bir duygu uyandırıyor? Paris'te nerede kalacaksınız?" vb.

Şaşkınlıktan küçük dilimi yutmuştum. Şah ile sözlenmiş olmamın titizlikle gizli tutulacağına, sırrımızın korunacağına safça inan-

mışken, şimdi istemediğim ve de üstelik hiç hazır olmadığım bir anda herkesin tanıdığı birisi oluvermiştim. Benim hiç görmediğim bu fotoğrafçılar beni tanıyorlardı, yani hemen hemen tanıyorlardı çünkü önce yanlarından geçtiğimi fark etmemişlerdi bile. Ama bundan sonra, makineli tüfekle ateş eder gibi durmadan çektikleri resimlerle yüzüm dünyayı dolaşacaktı. O andan itibaren, herhangi bir kadın gibi rahatça dolaşabilme özgürlüğümün üzerine bir çizgi çekilmişti ama bunu henüz bilmiyordum. Olup bitenden şaşkına dönmüş amcam da:

"Söyleyebileceğimiz hiçbir şey yok, hiçbir şey bilmiyoruz... Lütfen anlayışlı olun, geçmemize izin verin lütfen..." gibi şeyler söylemeye çalışıyordu.

Havaalanındaki görevlilerin koruması altında uçağa döndüğümüz zaman büyük bir rahatlık hissettim. Meraklı bakışlardan ve saygısızca kulak kabartanlardan nihayet uzaklaşabildiğimize inanarak, amcam ve yengelerimle aramızda, ortaya çıkan bu durumu konuştuk. Oysa daha sonra, bir gazetecinin Cenevre-Paris uçağında, bir yolunu bulup yanımdaki koltuğa oturmuş olduğunu öğrendim. Allahtan yalnız Farsça konuşmuştuk.

Akşam Orly Havaalanı'ndaki karşılama Cenevre'dekiyle kıyaslanamazdı. Bu defa havaalanının pisti gazeteci ve fotoğrafçılardan simsiyah görünüyordu. Daha önce hiç böyle bir kargaşaya tanık olmamıştım. Dört ay önce, aynı havaalanından ayrılırken kimsenin fark etmediği, sıradan biri olarak, bu kalabalığın nedeninin ben olduğumu nasıl kabullenebilirdim?.. Kendinden geçmiş bir vaziyette bağırarak adımı söyleyen, birbirini ezen bu kalabalıktan beni kurtarmak için her çareye başvuruldu. Birileri tarafından çekiştirildim, adeta sürüklendim, o kadar çok flaş patlıyordu ki hiçbir şey görmüyordum; beni nereye götürdüklerini bile bilmiyordum, hatta pistlerin yakınında bir yerde, çimenlerin üzerinde ayakkabımın bir tekini kaybettim ve bu dehşet verici durumdan on beş dakika sonra, aniden kendimi lüks bir arabanın sessiz ortamı içinde buldum: İran Büyükelçiliği'nin arabasıydı bu!..

Neredeyse aklımı kaçıracaktım, yine de eğleniyormuşum gibi gülümsemeye gayret ediyordum. Arabanın kapıları kapanır kapanmaz,

daha nefes almaya bile vakit bulamadan, kelimenin tam anlamıyla tuzağa düştük. Yüzümde patlayan flaşlar arabanın içini aydınlatıyordu, kendimi, avlayacakları hayvanın gözünü daha çok kamaştırıp şaşırtmak için gece avcılar tarafından izi sürülen bir ceylan gibi hissettim. Şoför nihayet arabayı bu kalabalıktan kurtarınayı başardığında, korkudan ödümü patlatan bir yarış başladı. Peşimizde, motosikletleriyle baş döndüren bir hızla bizi takip edenler, resmimi çekmek için kendilerini neredeyse elçilik arabasının altına atıyorlardı, her an içlerinden birisi ezilecek korkusuyla bağırıyordum. Sonuç olarak benim, korkudan ve heyecandan ağzım açık, yüzüm kasılmış bir dizi resmimi çekmeyi başardılar ve daha sonra, mutsuz olduğumu iddia ettikleri zamanlarda bu resimleri bol bol kullandılar.

Bu koşullarda Crillon Oteli'ne gelişimin gözden kaçması mümkün değildi. Ertesi gün bütün Paris, İran'ın müstakbel kraliçesinin, pencereleri Concorde Meydanı'na bakan bu lüks otelde kaldığını öğrendi. Doğal olarak bu da gazetecilerin baskısını artırdı, orada kaldığım birkaç hafta süresince, otelden her çıkışımda peşimde mutlaka çok sayıda araba ve motosiklet oluyordu. Çeşitli şekillerde onları atlatmaya çalışsak da başaramıyorduk. Nasıl oluyordu da nereye gitsek karşımıza çıkıyorlardı? Sonradan bir gazetecinin odanın bulunduğu kattaki bir garsona para verip, onun üniformasını giyerek bana yaklaşılabildiğini öğrendik.

Basının beni böyle hırpalaması halkın bir beklentisine cevap oluyordu çünkü daha ilk günlerden itibaren sokaktaki insanların bana merak ve özellikle sempatiyle baktıklarını görüyordum, o kadar ki, gazetecilere rağmen –belki de onlar sayesinde– bu yolculuk, beni çok mutlu eden, heyecan veren olaylarla dolu geçti. İnsanların kendiliklerinden gösterdikleri sevgiyle, karşı konulmaz Fransa ile, özellikle Parislilerle aramızda oluşan ve hayatım boyunca sürecek olan çok güçlü bağların temeli o çılgın günlerde atılmıştı; gittiğim her yerde trafik içinden çıkılmaz bir hal alsa da, insanlar beni hep alkışlarla ve güleryüzle karşıladılar.

İran'ın genç hükümdarı, ben onun yaşamına girmeden çok önce Fransızların kalbini kazanmıştı. İnsanlarla konuşurken, hükümdarın yaşamını zaman zaman karartan dramlara karşı çok duyarlı

olduklarını fark ettim. İran'ı işgal eden Rus ve İngiliz birliklerinin babasını sürgüne yollamaları üzerine, nasıl daha yirmi bir yaşındayken tahta çıkmak zorunda kaldığını hatırlıyorlardı. Savaş devam ettiği sürece yanında olan romantik ve melankolik Prenses Fevziye'den 1947 yılında ayrılması, Fevziye'nin derin bir özlem duyduğu Mısır'a dönmesi Fransız halkını da etkilemişti. Ama Şah'ın ikinci evliliğinde, Süreyya İsfendiyari'nin kendisine ümitle beklediği çocuğu veremeyeceği kesinleşince evliliklerinin üstüne çöken bulutlar Fransızları daha çok üzmüştü. Ben Paris'te mimarlıkta birinci sınıf öğrencisiyken Tahran'daki hükümdarların yaşadıkları acı, sonra boşanmaları Fransa'da uzun süre konuşulmuştu. Onların yüreklerini sızlatan Şah şimdi, eskiden Raspail Bulvarı'nda eğitim gören bir öğrenciyle evlenecekti.

Böyle inanılmaz bir şekilde, üniversite sitesindeki küçük odamdan ebedi Pers sarayına geçecek olmam, sevecen ve romantik yapılı Fransızları etkiledi ve onların sevgisini kazanmama çok büyük katkı sağladı. Hükümdar bir prensesle evlenmiyordu, kraliyet aileleri arasında yapılan anlaşmalı evlilik geleneğine boyun eğmiyordu, hayır, o tıpkı masallardaki gibi, küçük bir İranlı kıza âşık olmuştu ve kalbinin sesini dinleyecekti. Bu, gerçek olamayacak kadar güzel bir şeydi. Ama bazı gazeteler için değil! Onlar bu gerçeği Külkedisi efsanesini yeniden canlandırmak için kullandılar ve işi öyle abarttılar ki sonunda bazı gazetelerde, beni sefalet içinde büyümüş bir çoban kızı olarak bile gösterdiler. Amcam isyan içindeydi: "Biraz daha gayret ederlerse, senin bir dere kenarında, bir sepet içinde bulunduğunu da söyleyebilirler! Bu akıl almaz bir şey! Akıl almaz bir şey!" diye tekrarlayıp duruyordu. Bana gelince, ben umursamıyordum, insanların değerinin, mensup oldukları aile veya servetleriyle ilişkili olmadığını biliyordum, çok sonraları, önce kraliçe olarak saraylardaki yaşamımı, sonra sürgünde yaşadıklarımı bu düşüncemi doğrulamıştır.

Gerçeği açıklamak için yapabileceğimiz bir şey de yoktu. Resmi olarak hiçbir şey söylenmemişti. Ben, Crillon Oteli'nin bir süitinde kraliçeler gibi ağırlanan, İran Büyükelçiliği'nin himayesinde olduğu bilinen ve dünyanın en büyük terzileri ile lüks butikler arasında koşuşturup duran genç bir kızdım.

Champs-Elysées Bulvarı üzerindeki Guerlin'e yaptığım bir alışveriş özellikle aklımda kaldı. Peşimde öyle büyük bir fotoğrafçı ve kameraman ordusu vardı ki, ben bir parfüm seçinceye kadar, dünyanın bu en güzel caddesinde trafiği bir süre durdurmak gerekmişti. İnanması güç bir şeydi bu! Ama bundan daha beteri, benim için özel bir saç modeli tasarlamakla görevlendirilen kuaför Carita Kardeşler'in salonunda yaşananlardı. Burada sözü Maria Carita'ya bırakıyorum. Lesley Blanch'ın bana ithaf ettiği kitapta[1] olayı şöyle anlatıyor:

"İran Büyükelçiliği'nden bir hanım her zaman yaptığı gibi telefonla bir randevu aldı. Garip bir şekilde, randevu günü, kardeşimin de benim de salonda olmamızı ısrarla rica ediyordu. Bir arkadaşı ile geleceğini ve onları diğer müşterilerden ayrı bir salona almamızın daha uygun olacağını söylüyordu. Bu konuda o kadar ısrar etmişti ki kendi kendimize, bize getireceği sıradışı insanın kim olabileceğini düşünmeye başladık.

"Randevu sabahı sokaktan gelen inanılmaz bir gürültü patırtı, bağrışmalar duyduk, büyük bir kargaşa vardı, insanların kavga ettiklerini sandık. Pencereden bakınca, bir yer kapmak için kavga eden fotoğrafçı ve kameramanların binanın girişini tamamen kapatmış olduklarını gördük. Tam o anda İranlı müşterimiz ve esrarengiz arkadaşı arabayla geldiler, polis onlara bir yol açmak için fotoğrafçılara müdahale etmek zorunda kaldı. Müşterilerimiz sonunda içeri girebildiler, hemen arkalarından kapılarımızı kapadık. Yeni müşterimizin kim olduğunu öğrenmiştik. Bütün bu olup bitenler çok heyecan vericiydi, biz elbette müşterimizi meraklı gözlerden korumak için elimizden gelen önlemleri aldık.

"Müşterimiz çok az konuşuyordu ama hiç çekingen bir havası yoktu. Sessizce ve büyük bir dikkatle her şeyi inceliyordu. Bizim işimizi bildiğimizi gayet iyi anladı ve büyük bir güven duygusuyla kendisini ellerimize bıraktı. Çok güzel bir kızdı, vücudu çok hoştu, elleri de güzeldi, o kuzguni siyah saçları, İran minyatürlerinde görüldüğü gibi gece mavisine çalıyordu."

Carita'nın salonunda perdeleri kapamak zorunda kaldılar, kendimizi kafesteki yaratıklar gibi hissediyorduk, bütün bu önlemlere rağmen, karşıdaki binaya girmeyi akıl eden bir fotoğrafçı, oradan resmi-

1. *İran Şahbanusu Farah*, Collins Yayınları, Londra, 1978.

mi çekmeyi başardı... Carita Kardeşler o gün, ortadan ayrılarak şakaklarımı örten yeni saç modelimi yarattılar, bu model dünyanın her yerinde moda oldu – kadınlar saçlarının "Farah Diba gibi" taranmasını istiyorlardı.

Dior'da bana Yves Saint Laurent'ın koleksiyonu gösterildi. Nişan ve düğün elbiselerimi çizme görevini de Yves Saint Laurent üstlendi.

Bu fırtına içinde Garnier Operası'nda, Carmen'ın gala gecesine gitme şansım da oldu. General de Gaulle ve eşi, birçok bakan ve bütün Paris sosyetesi oradaydılar. Fransa'yı kurtaran, amcam Behram'ın büyük hayranlık duyduğu bu insanı görmek beni çok heyecanlandırmıştı, ama hemen sonra General'in yanındaki şahısların merakla, gözlerini benden ayıramadıklarını fark ettiğimde büyük bir mahcubiyet duydum. Devletin üst düzey görevlileri Şah ile evleneceğimi bildiklerinden, nasıl biri olduğumu görmek istiyorlardı. İki sene sonra, İran Kraliçesi olarak, General ve eşi tarafından Elysée Sarayı'nda konuk edileceğimi o esnada ben de bilmiyordum.

Tahran'a dönmeden birkaç gün önce, bir mektup yazarak André Malraux'dan kendisine gönderdiğim *Sessizliğin Sesleri* adlı kitabını imzalamasını rica etmiştim. André Malraux, daha o günlerde bana ilgi ve dostluk göstererek, kitabını aşağıdaki ithaf yazısıyla geri göndermişti:

"Ülkemizden ayrılmak üzere olduğumuz şu günlerde, kadim İran medeniyetinin en eski hayranlarından birini hatırlamanız beni çok duygulandırdı. Bana yazarak ilgisini gösteren öğrencinin, bugün kendi kaderini de bağladığı İran'ın beni büyüleyen kültürüne olan hayranlığımı İmparatoriçe'ye anlatmasını rica ederim, ayrıca günümüzde yaşayan Fransız iyilik perilerinin, mutluluğunuzu esirgemeleri için İranlı perilere yardım etmelerini bütün kalbimle dilerim.

André Malraux, Kasım 1959."

Şah her akşam bana telefon ediyordu. Bu randevu saatini beklerken gün boyu içim ışıldıyor, günün her anı ayrı bir anlam kazanıyordu, sonuçta bütün bunlar tek bir amaca yönelikti: birlikte geçireceğimiz hayatımıza hazırlanıyordum. Akşam onun telefonda olduğu bildirilince kalbim yerinden fırlayacak gibi oluyordu. Tam an-

lamıyla âşık olmuştum Şah'a ve sesimin heyecanımı ele vermemesi için çaba gösteriyordum. Onun da heyecanlı olduğunu hissediyordum. Aradan çok uzun zaman geçtikten sonra hayatında sadece üç kadına "Seni seviyorum" dediğine beni temin etmiş ve "Birisi sensin" diye eklemişti.

21 Kasım günü nişanımız kısa bir bildiri ile resmi olarak duyuruldu:

"İran Hükümdarı, Majesteleri Şehinşah Muhammet Rıza Pehlevi ile Bayan Farah Diba'nın nişan törenleri bugün saat 17.00'de Ekhtessassi Sarayı'nda yapılmıştır. Düğün törenleri İran güneş takvimine göre 29 Azar 1338, miladi takvime göre 21 Aralık 1959 tarihinde yapılacaktır."

Paris'ten döndükten hemen sonra yaşamım değişti. Annemle birlikte, dayımın evinde yaşamıyordum artık. Şah sarayda kalmamı arzu ettiğini bildirmişti, oğlunun beni misafir edebilmesi için Ana Kraliçe, kendi özel dairesini bana bırakarak geçici bir süre için şehir dışındaki evine gitme inceliğini göstermişti.

Düğünden önceki son haftalarda mutluluktan başım dönüyordu. Şah benden sadece birkaç yüz metre uzakta çalışıyordu, onu penceremden görebiliyordum, soluk aldığını duyar gibiydim. Böylece, bir devlet başkanının günlük programının ne kadar yoğun ve kendisine ayırabildiği zamanın ne kadar az ve değerli olduğunu yavaş yavaş öğrendim. Yirmi yıldır tahtta olan müstakbel eşim, kırk yaşını henüz doldurmuş olmasına rağmen, hayatının farklı alanlarına fevkalade hâkimdi. O aralık ayı içinde Başkan Eisenhower'i resmi olarak ağırlamış, öngörülen bütün merasimlere katılmış ve aklı rahat ve huzur içinde, benimle bahçede biraz yürümeye ya da bir fincan çay molasında sohbet etmeye de zaman ayırabilmişti.

En sevdiğim mevsim sonbahardır. Ağaçlar alev alev yanar gibidir, güneş şöyle bir dokunur geçer; Elburz Dağları, bütün yaz ümitle boş yere beklediğimiz o serin rüzgârı nihayet serbest bırakır; insan mucizevi bir şekilde kendisini doğa ile uyum içinde hisseder. Şah benim bu kutsal ayların ışığına, bu renklere olan sevgimi biliyordu, hemen hemen her gün arabalarından birine binip, gizlice saraydan kaçıyorduk. O devirde güvenlik, bugünkü gibi insanı bunal-

tan önlemler gerektirmiyordu, muhafız alayından sadece iki kişi kendi arabalarında bizi takip ediyorlardı. Geçtiğimiz sokaklarda, hükümdarı tanıyan insanların yüzü aydınlanıyordu, onu selamlıyor, alkışlıyorlardı, hükümdar da onlara el sallıyordu. Böylesi gösterilere neden olan bir insanla, beklenmedik bir şekilde hayatımı birleştirecek olmak beni heyecanlandırıyor, ona duyduğum hayranlık artıyordu. Çocukken, Hazar Denizi kıyısında bir yol kenarında annemin elini tutarak, benzer bir durumda onu selamladığımızı anımsıyordum; o da bize koltuğundan şöyle bir doğrulup gülümsemişti. Bir gün ona bu anımı anlattım, o doğal olarak anımsamıyordu ama dinlerken farkına varmadan gülümsediğinde, yüzünde o günkü tebessümü gördüm.

Bu son haftalar boyunca, Şah'ın kız ve erkek kardeşlerini daha iyi tanıdım. Birçoğu sarayın yakınında oturuyordu. Babası Rıza Şah'ın ilk evliliğinden olan kızı Prenses Handan Sultaneh ile tanıştım. Rıza Şah'ın Tacül Moluk ile evliliğinden olan Prenses Şems ve Şah'ın ikizi Prenses Eşref'ten daha önce söz etmiştim. Diğer iki evliliğinden de Rıza Şah'ın altı çocuğu daha olmuştu: Kraliçe Turan ile olan evliliğinden Prens Gulam-Rıza, Kraliçe Esma'dan da sırasıyla Prens Ahmet-Rıza, Abdül-Rıza, Prenses Fatma, Prens Mahmut-Rıza ve Hamit-Rıza dünyaya gelmişlerdi.

Protokol konusunda son derecede acemi olan benim gibi genç bir öğrencinin, aynı kraliyet soyundan gelen, hepsi de sahip oldukları sıra ve imtiyazlara saygı gösterilmesi konusunda çok titiz davranan bu üvey kız ve erkek kardeşler içinde kendisine bir yer edinebilmesi imkânsız gibi görünebilirdi. Bunun farkına vardım ve o zaman, annemin endişeli olmasına hak verdim: Entrikaların ve ayak oyunlarının cirit attığı bir sarayda, henüz çok saf olan kızı neler görecekti, neler yaşayacaktı?

Aslında yaptığım şey, çocukluğumda yaptığımdan farklı değildi: açık ya da gizli, önlenemeyen kavgalara girmeyi hemen kesin bir tavırla reddettim ve kendimi, karakterimin gereği olan davranışlarla sınırladım: mümkün olduğunca her yerde ahengi sağlamak ve bu iyi ilişkilere engel olmak isteyenlere kulağını kapamak. İlk günlerde aldığım bu kararlı tavrı, kraliçelik yaşamım süresince, hiç taviz vermeden sürdürdüm. Bunda pek zorlandığım söylenemez çünkü

ilkel davranışlardan dehşetli rahatsız olan Şah'ın desteğini ve sevgisini hep yanı başımda hissettim. Bir İranlı olarak elbette aileye saygı duygum vardır ama pek çok sorumlulukları olan Şah için başta gelen şeyin, özel yaşamında huzur ve sükünun hâkim olması gerektiğini biliyordum. Bugün, Şah'ın bütün ailesiyle kurduğum iyi ilişkileri daima korumayı başardığını söyleyebilirim.

21 Aralık 1959 günü hepimiz günün ilk ışıkları ile uyandık. Düğün töreni öğleden sonra yapılacaktı ve ben son geceyi dayımın evinde, ailemle birlikte geçirmiştim. Yves Saint Laurent'ın hazırladığı gelinliğim askıda duruyordu, onu giymeden önce Paris'ten saçımı yapmak için özel olarak gelen Carita kardeşlerin usta ellerine kendimi bırakmam gerekiyordu. Onlar benden çok daha heyecanlı ve gergin görünüyorlardı, ben onları rahatlatmaya çabalayınca etrafımızdakiler gülmekten kendilerini alamadılar. Duygu yüklü, uzun bir gün bizi bekliyordu, ben de bu günün herkes için güzel geçmesini diliyordum.

Kahvaltıdan az sonra hükümdarlık tacını getirdiler. Tahtın mücevherleri devletin malıdır. Devletin bastığı paranın teminatına dahil olan bu mücevherler, Tahran Merkez Bankası'nın bodrumundaki kasalarından çok ender durumlarda çıkarılır. Bir mücevherin kasadan çıkışı, aralarında başbakanın da bulunduğu birçok kişi tarafından imzalanan bir belgeyle mümkündür ancak. O gün başıma giyeceğim taç, 50'li yılların başında Amerikalı bir mücevherci, Harry Winston tarafından tasarlanmıştı. Değerine paha biçilemeyen, inanılamayacak kadar güzel olan bu tacın küçük bir kusuru vardı: ağırlığı iki kiloya yakındı.

Bu ağırlık, kuaförlerimin nasıl bir güçlükle başa çıkmak zorunda oldukları hakkında bir fikir verebilir: o güne kadar dengeli yürümeye, hele, kımıldamadan durmaya hiç alışık olmayan benim gibi birinin başına bu harika tacı yerleştirmek hiç de kolay bir şey değildi. Üstelik bu taç, arabayla birkaç kilometre giderken, merdivenleri çıkıp inerken, yürürken, gülümserken ve selamlar verirken akşama kadar hep başımda kalacaktı. Kuaförlerim üç saatten fazla uğraştılar ve sanırım ancak ertesi sabah, herhangi bir kaza olmadığını öğrendiklerinde rahat bir nefes alabildiler.

Düğün töreni, Mermer Saray, 21 Aralık 1959

Pers motifleri gümüş telle işlenmiş, (tabii ki sahte) inci ve elmaslarla bezenmiş gelinliğimi giyerken Dior Modaevi'nin terzilerini sevgiyle andım: benim, dünyanın en mutlu kadını olmamı dilemişlerdi. Ayrıca, iyilik perilerinin Şah'a, o kadar ümitle beklediği oğlu vermeleri için gelinliğimin baskısının bir bölümünde mavi iplik kullandıklarını da biliyordum.

En sonunda kararlaştırılan saatte, bu son haftalarda gösterdiği ilgi benim için çok değerli olan Prenses Şehnaz, Başbakan Manuşehr İkbal ve Saray Bakanı Hüseyin Âlâ ile birlikte, Şah'a götürmek üzere beni almaya geldiler. Dini nikâh, Tahran'ın merkezindeki Mermer Saray'da kılınacağı için, Şemirân'ın ağaçla kaplı yamaçlarından sonra gidilecek uzun bir yolumuz vardı.

Müslüman âdetlerine göre önemli herhangi bir olaydan önce Kuran'ın korumasına sığınmak gerektiğinden, kapıda annemin başımın üstünde tuttuğu kutsal kitabın altından geçerek evden çıktım. Son olarak, gene uğur getirmesi dileğiyle, birkaç güvercini azat ettim ve onların, kışın o ilk günündeki süt mavisi gökyüzüne yükselmelerini izledim. 21 Aralık, İran'da *Şeb-i Yalda* yani yılın en uzun gecesi eğlence gecesidir, bu münasebetle ailece toplanıp Hafız'dan şiirler okunur, kavun, nar, kuruyemiş yenir. O gün ve ertesi gün gece geç vakitlere kadar oturularak ışığın geceye galip gelmesi kutlanır.

Kortej yavaş yavaş yola koyuldu. Sokaklar, iğne atılsa yere düşmeyecek kadar kalabalıktı. İnsanlar kortejin güzergâhı boyunca yol kenarına yığılmış, saatlerdir beklemekteydiler. Biz önlerinden geçerken yüzleri ışıldıyordu, el sallayıp alkışlıyorlardı ve bıkıp usanmadan, hep bir ağızdan ismimi tekrarlayıp duruyorlardı.

Kuşkusuz hayatımda hiç böyle içten bir sevgi, böyle büyük bir coşku görmemiştim, heyecandan boğazım düğümlendi. Aralarından çıktığım Tahran halkı bana güvenini gösteriyor, beni kutluyor ve bağrına basıyordu, oysa ben ne Tahran halkı ne de İran için henüz bir şey yapmamıştım. Hem çok duygulanmış hem de mahcup olmuştum. Bu kadınlar, bu erkekler ve ağaçlara çıkmış bekleyen bu çocuklar için elimden gelen her şeyi yapmaya kendi kendime söz verdim. Aynı halkın gene çok sevdiği, canı gönülden alkışladığı bir başka kraliçenin yerini aldığım çok sonra aklıma geldi. Ve her şeye

karşın binlerce insan gelmişti. Kendi kendime onlara iki kez teşekkür borçlu olduğumu düşündüm. Aradan zaman geçtikten sonra öğrendim ki, yurttaşlarım Şah'ın bir İranlı ile evlenmesinden mutlu olmuşlardı. Din adamları ise, benim bir Seyid olduğumu Peygamber sülalesinden geldiğimi bildiklerinden, Şah'ın da benimle evlenerek Peygamber'in damadı olduğunu söylemişlerdi.

Şah Mermer Saray'ın büyük merdiveninin üstünde, şaşaalı merasim elbisesi içinde dimdik durmuş beni bekliyordu. Ben arabadan iner inmez beyazlar giymiş ve çiçekli taçlar takmış, altı küçük nedime hemen arkamdan yürümeye başladılar; bu sırada önümüzde yürüyen tek nedimim, küçük kuzenim Ahmet-Hüseyin, çıkacağım basamaklara çiçekler serpiyordu. Şah mı ben mi daha heyecanlıydık, bilmiyorum. Nikâhın kıyılmasına çok az bir süre kala birdenbire Şah'a yüzük vermem gerektiğini fark ettim. Bunu hiç kimse düşünmemişti, benim ise aklıma bile gelmemişti, oysa damadın alyansını gelinin getirmesi âdettendir... Neyse ki Ardeşir Zahidî kendi yüzüğünü vererek büyük bir sıkıntıdan kurtardı beni ve böylece Şah'ın parmağına o yüzüğü geçirebildim. Sonraki günlerde eşime hediye ettiğim alyansı, ölümünden bu yana, kendi alyansımla aynı parmağımda taşıyorum.

Nikâhımıza yalnız ailelerimiz ve birkaç hükümet mensubu davet edilmişti. Dini nikâh genellikle aile içinde kıyıldığından, biz de sadece çok yakınlarımızın nikâhta bulunmasını istemiştik. Geleneğe uygun olarak yere serilen bir halının üzerine mutlu ve çocuklu bir evlilik için gerekli bütün semboller konmuştu: Işık için bir ayna ve mumlar, bolluk bereket simgesi olarak ekmek, kötülükleri uzaklaştırmak için günlük tütsü, yaşamın bütün tatları için şekerlemeler ve elbette ki Kuran. Tahran Cuma İmamı evlenecek çiftle ilgili ayetleri okuduktan sonra, bana dönerek, büyük bir ciddiyetle, yanımda duran kişiyi eş olarak kabul edip etmediğimi sordu. Gelenekler, nişanlı kızın nazlanmasını ve ancak sorunun üçüncü kez tekrarlanışından sonra kabul etmesini gerektirir ama bu defa imamın sorusunu tekrarlamasına fırsat bırakmadan, hemen atılarak öyle coşkulu bir "evet" dedim ki, törende hazır bulunanlar gülüşüp fısıldaşmaktan kendilerini alamadılar.

Daha sonra iki devlet yetkilisi bize nikâh defterini uzattı, işte o anda Farah Pehlevi olarak atacağım imzanın bundan böyle ebediyen benim imzam olacağına kendi kendime söz verdim.

Aradan bir süre geçtikten sonra, tören günü çekilen, duygu ve heyecan dolu anları yansıtan resimlere bakarken biraz canım sıkıldı doğrusu. Gelinliğimin uzun kuyruğu nedeniyle, Şah gibi koltuğa oturamayacağımdan, benim için küçük bir tabure konmuştu ama böyle oturduğumda boyumun Şah'ı yarın baş geçeceğini hiç dikkate almamışlardı. Görgü kuralları ve nezaket konusunda usta olmuş bütün o protokol görevlileri arasında, Şah'ın hiç olmazsa eşiyle aynı hizada olmasının daha uygun ve daha zarif olacağını düşünebilecek bir allahın kulu çıkmamış mıydı?

Ailece bir süre dinlendikten sonra, eskiden Kaçar Şahlarının sarayı olan ve artık sadece büyük törenlerde kullanılan görkemli Gülistan Sarayı'na gittik, bine yakın davetli bizi orada bekliyordu. Masal gibi geçen bu resepsiyonda ben de kendimi rüyada gibi hissediyordum. Sadece göz kamaştırıcı olduğunu hatırlıyorum, gerisi sisler içinde kalmış gibi. İster yakın çevremizden olsun ister resmi davetliler, hepsinin yüzünden bizim mutluluğumuzu paylaştıkları okunabiliyordu.

Birkaç gün sonra, Hazar Denizi kıyısında küçük bir tatil köyü olan Ramsar'a gittik. Yolculuğumuzu, düzenli sefer yapan trene, böyle özel durumlarda eklenen Şah'ın özel vagonunda yaptık. Balayımızı yabancı bir ülkede geçirmektense ikimizin de sevdiği bu bölgede yapmayı kararlaştırmıştık. Bu konuda daha sonra Şah'a sık sık takılmıştım: "Daha evliliğimizin en başında, insanlar senin gerçek bir İranlı ile evlendiğini anlamışlardı." Ayrıca bu gerçekten özel bir balayıydı çünkü ailenin büyük bir kısmı da bize eşlik etmişti.

Ramsar'a kadar olan yolculukla ilgili çok güzel anılarım var. Kraliçe olarak ilk kez ülkenin iç kısımlarını, çıplak dağlarını, sonra Gilan'ın yeşil yaylalarını görüyordum. Trenimiz her köyde durdu, bayram kıyafetlerini giymiş insanlar her yerde bizi karşılamaktan çok gururlu ve mutlu görünüyorlardı. Kadınlar bana dokunuyor, beni kucaklıyorlardı. Erkekler de Şah'a yakında açılışı yapılacak olan, pırıl pırıl okulları, öksüzler yurdunu ya da bir fabrikayı göstermekten gurur duyuyorlar-

dı. Yaşamımı birleştirdiğim bu insana halkın duyduğu büyük güvene kendi gözlerimle tanık oldum.

Yakınlarıma karşı son derece dikkatli ve incelikli davranan Şah'ın, halk yığınlarına karşı belli bir mesafeyi asla elden bırakmadığını gördüm. Kuşkusuz İranlılar da Şah'ın kendilerine fazla yakın olmasını ne bekler ne de isteyebilirdi ama Şah'ın hep böyle mesafeli duruşu, misafirlerine duyduğu yakınlığı, sıcaklığı göstermesine de engel oluyordu. Tebessümün birkaç sözden çok daha fazlasını anlattığına emin olduğumdan, sonraları Şah'ı hep gülümsemeye teşvik etmişimdir. "Lütfen gülümse! Resimlerde ne kadar güzelsin, adeta kalbinin içi okunuyor" diye tekrarlayıp duruyordum. Birkaç yıl sonra aynı şeyi o zaman üç dört yaşlarında olan Ali Rıza'ya söylediğimde, gözünü kırpmadan şu cevabı verdi bana: "Hayır, gülümsemek istemiyorum, babam gibi ciddi olmak istiyorum." İran'da gelenekler, Şah'ın her koşulda ciddi bir görünümü olmasını gerektiriyordu, halk onu böyle beğeniyordu.

İki hafta süren bu ilk tatilimizde birbirimizi daha iyi tanıdık. Şah mükemmel bir sporcu ve fevkalade bir kavalye idi. Böylece spor bizim çok iyi anlaştığımız ve beraber olmaktan çok hoşlandığımız bir alan oldu. Şah, hiç olmazsa spor yaparken rahatlıyor, gençlikteki spor aşkını yeniden buluyordu ve biz daha önce hiç gülmediğimiz kadar gülüyorduk. Anımsıyorum, gene o günlerde mobilet kullanmayı yeni yeni öğrenirken, fazla sürat yapmış olmalıyım, düştüm, böylece İmparatoriçe Hazretlerinin –bu unvan evlendiğim gün benim resmi unvanım olmuştu– iki dizine iki taç konmuş gibi oldu, halime önce Şah sonra fotoğrafçılar uzun uzun güldüler, birdenbire ciddi ve ölçülü yaşamımız kendiliğinden daha doğal bir tarz kazandı.

Ramsar'da Büyük Otel'de kalıyorduk, zaten başka otel de yoktu. Rıza Şah zamanında dönemin şatafatlı tarzına uygun olarak inşa edilmiş olan otel, iki yanında portakal ağaçları olan, denize kadar devam eden büyük caddenin üzerindeydi. Günlerimiz, çevredeki çay işletmelerini gezerek, uzun yürüyüşler yaparak, İran'da çok sevilen, topluca oynanan oyunları oynayarak, ailece akşam yemekleri yiyerek, çok hoş bir şekilde geçti gitti...

Times'ın Londra muhabiri ile kısa bir görüşme yaptığımı da anımsıyorum, ona bundan böyle yaşamımı "İran halkına hizmete" adaya-

cağımı, özellikle kadınlara öğrenim imkânı sağlama ve iş sahası yaratma konularında çalışmak istediğimi söylemiştim. Tahran'a dönünce birilerine "hizmet etmek"ten ne kadar uzakta olduğumu idrak ettim. Şah'ın sabahtan akşama kadar çalıştığı sarayda yapayalnızdım. Harekete geçmek için yapmam gerekenler hakkında hiçbir fikrim yoktu. Kraliçelik mesleğini de öğrenmek zorundaydım.

Önce bir süre sıkıntıdan ne yapacağımı bilemedim, oysa daha altı ay önce yavaş yavaş mimarlık sınavlarına hazırlanıyordum. İlkokuldan bu yana hiç hareketsiz kalmamıştım ama işte şimdi olayların zorlamasıyla böyle bomboş kalıvermiştim. Sarayda günlük işler bana ihtiyaç duyulmadan yolunda gidiyordu. Eğer özel bir menü arzu edersem söylüyordum, hiçbir şey söylemesem de aşçıbaşının benim öğütlerime ihtiyacı yoktu. Zaten alışılagelen düzen dışında bir değişiklik önerdiğimde, büyük bir saygıyla şimdiye kadar hep böyle yapıldığı söyleniyordu, ben de ısrar etmiyordum. Çocukluğumdan beri tanıdığım ve benimle saraya gelen oda hizmetçim Mümtaz ile, ara sıra uğrayan dadım Münevver dışında, çevremdeki herkes senelerdir saraya hizmet ediyorlardı ve işlerinde kuşkusuz benden çok ustaydılar.

Yavaş yavaş, bir davet aldığımda, ev sahibesi olarak ayrıntılar konusunda müdahalelerde bulunmaya başladım ama bu rol bana ne o zaman, ne de sonrasında hiç cazip gelmemiştir. Buna karşın hemen bazı girişimlerde bulunmak ve ülkem için somut bir şeyler yapabilme kaygım öne çıkmaktaydı.

Kraliçeliğimin ilk haftalarındaki resmi ajandamı yeniden okuduğum zaman, programımın, o zaman Şah'ın eşinden beklenenlere cevap verdiğini görüyorum:

– 8 Ocak 1960: "17 Dey* bayramı" İranlı kadının özgürlüklerine kavuşması, Şehinşah ve İmparatoriçe Hazretlerinin katıldıkları bir törenle kutlandı.

– 9 Ocak 1960: İmparatoriçe Hazretleri, Pasteur Enstitüsü'nü ziyaret ettiler.

– 13 Ocak 1960: İmparatoriçe Hazretleri, Anneleri ve Bebekleri Koruma Enstitüsü'nü teftiş edip, enstitünün bazı bölümlerini gezdiler.

* Ç.N. Dey: Kış mevsiminin ilk ayı. 17 Dey, 8 Ocak'a denk gelen gün.

– 16 Ocak 1960: Şehinşah ve İmparatoriçe Hazretleri, Farabi Hastanesi'ne gittiler. Bu münasebetle Profesör Şems, göz kliniğinin fahri belgesini sunarak, İmparatoriçe Hazretlerinden kendilerini himaye etmeyi kabul buyurmalarını istirham etti.

– 17 Ocak 1960: İmparatoriçe Hazretleri, verem hastanesini ve dört yüz yataklı yeni binasını teftiş ettiler.

– 19 Ocak 1960: İmparatoriçe Hazretleri, Şah Abad Sanatoryumu'nun bazı servislerini ziyaret ettiler.

– 24 Ocak 1960: Mevlevî Caddesi üzerindeki Veremle Savaş Merkezi, İmparatoriçe Hazretleri tarafından açıldı.

– 28 Ocak 1960: İmparatoriçe Hazretleri, Büyük Rıza Şah Lisesi'ni teftiş ettiler.

– 30 Ocak 1960: Tahran Üniversitesi Öğrenci Birliği'nin düzenlediği kutlama şenliklerine, İmparatoriçe Hazretleri de katıldılar.

...

Teftiş ediyordum, açılış yapıyordum ama bunları yaparken de görüyor, dinliyor ve öğreniyordum.

Aynı günlerde çok sayıda mektup almaya başlamıştım, insanı derinden etkileyen, sarsan mektuplar. Çoğu kez acemice yazılmış, feci durumları anlatan mektuplarla yavaş yavaş günün sorunlarını öğrenmeye başlıyordum. En ücra köylerde yaşayan insanlar büyük bir yoksulluk içindeydiler, çocuklarda ölüm oranı yüksekti, okula gidemiyorlardı, temizlik kurallarına uyulmaması ve beslenme eksiliği onları zayıf düşürüyordu.

Bu çağrılara kayıtız kalmam imkânsızdı. Cevap yazmak, ümit vermek gerekiyordu ama nasıl hareket etmeliydik? Hükümet bana bildirilen konularla ilgili çalışmalar yapıyor olabilirdi, eğer öyleyse bunu bilmem gerekiyordu. Aksi takdirde, ilgili bakanlar nezdinde bu zavallı insanların sözcülüğünü üstlenmem gerekiyordu. Bu arzumu hemen eşime açtım. Benim önem verdiğim bu konulara eşim hiç de yabancı değildi, senelerden beri yavaş yavaş çözmeye çalıştığı sorunlardı bunlar ve ne mutlu ki, eşim beni bu konuda çalışmam için yüreklendirdi. "Hükümetin çalışmalarından haberdar olmanız için gerekeni yapacağım" diye yanıtladı beni. Gerçekten de birkaç gün sonra, bana yardımcı olması için Bay Fazlullah Nebil'i özel kalem müdürüm olarak atadı.

Herkesin saygısını kazanmış eski bir büyükelçi olan Fazlullah Nebil, hükümet çarkının nasıl işlediğini en ince ayrıntılarına kadar biliyordu, tam da bana gereken insandı. Deneyimi sayesinde –babam olacak yaştaydı– önce plan yaparak çalışmayı öğrendim. Sonra onun ve diğer yetkililerin rehberliğinde, hızla hükümetin üzerinde çalıştığı dosyalar ve öngörülen reformlar hakkında bilgi edinmeye başladım. Böylece, mektupla benden yardım isteyenleri bilgilendirebiliyor ve hükümete önerilerde bulunabiliyorduk. Bay Nebil benim çalışma takvimimi yönetmeyi de üstlendi; bir süre sonra bakanlarla ve sivil toplumun tüm katmanlarının temsilcileriyle tanışmaya başladım. Kraliçeliğimin devamı süresince bu insanlara kapım ardına kadar açıktı, bana bütün sorunları ilettiler; beni yönlendirip sağlık, eğitim, temizlik ve kültür alanlarında dernekler kurulmasına önayak oldular; hep birlikte çalıştık.

Şah'ın yanında kararlı bir şekilde ülkem için çalışırken, karşıma engellerin en güzeli çıktı: evlendikten iki ay sonra bir çocuk beklediğimi anladım. Bunu öğrendiği zaman eşimin yüzü aydınlandı. Onu hiç böyle sessiz bir heyecan içinde görmemiştim. Yirmi yıldan bu yana ümit ettiği bu mutluluğu belki de ona verebilecek olmam, benim de kelimelere sığmayan bir heyecan yaşamama neden oldu. Haberi duyurmadan önce birkaç hafta daha bekleme kararı aldık ama bizim aklımızda artık başka hiçbir şey yoktu. Bir yıl önce, gözlerindeki derin kederden etkilendiğim Şah'ın artık bakışları da değişmişti. Beni görür görmez adeta yüzü mutluluktan aydınlanıyor gibiydi.

20 Şubat günü Pakistan'a uçarken sırrımızı bizden başka kimse bilmiyordu. Bu ilk resmi ziyaretimde, Şah'ın yanında olmaktan ayrı bir mutluluk duyuyordum –artık birbirimize başka türlü bir sevgiyle bağlanmıştık– Pakistan'ı tanıyacak olmak da beni çok heyecanlandırıyordu. Ancak Pakistan'ın bunaltıcı sıcağında şiddeti artan bulantılarımın beni nasıl etkileyeceğini tahmin edememiştim. O günleri düşündüğümde, en zor ve en komik anları, Pakistan Başkanı Mareşal Eyüp Han ile birlikte, araba ile giderken yaşadığımı anımsıyorum. O nazik insan bana ülkesi hakkında bir şeyler anlatırken, benim aklım yol bitinceye kadar kendime hâkim olup olamıyacağımdaydı. Arabadan iner inmez kendimi banyoya zor atmıştım. Bu ziyaret sırasında pek çok kez, bize ayrılan daireye koşmak zorunda kalmıştım. Şah bu durumlarda çok sıkıntı yaşamamam için çaba gösteriyordu ama insanlar bana böyle durmadan ne olduğunu merak ediyorlardı herhalde. Yaşadığım bu sıkıntılı anlar beni, her zaman dostça ilişkiler sürdürdüğümüz bu ülkenin insanlarının sevgilerini takdir etmekten ya da Lahor'un harikulade bahçelerinde düzenlenen artistik gösterilere katılmaktan alıkoymadı. Özellikle, bize İkbal Lahori'den Farsça şiirler okudukları bir gece unutulmaz güzellikteydi. Benim kültür ve sanata olan merakım duyulmaya başlamıştı. Daha sonra biz de kurduğumuz Şiraz Festivali'ne Pakistanlı sanatçıları davet etmiştik.

Dönüşte iki-üç gün kalmak üzere Basra Körfezi kıyısındaki Abâdân'a uğradık. O zaman dünyanın en büyük rafinesini barındıran Abâdân, genç İran ekonomisinin gurur kaynaklarından biriydi. Tesislerimizi gezmekten ve bu ülkenin ilerlemesini sağlayan binlerce işçi ve mühendisimizi görmekten büyük bir memnuniyet duymuştum.

Abâdân'da da özel durumumu dikkate almamakla yanlış yaptığımı gördüm. Aslında benzin kokusunu severim. Bugün bile kokusunu duyduğumda İran burnumda tüter! Ama o iki-üç gün boyunca, Abâdân'ın kükürtlü dumanları ve havanın sıcaklığı bulantılarımı artırdı. İnsanlar beni kutluyorlar, yakından görmek ve kucaklamak istiyorlardı. Halka malolan bir insan olmanın en zor yanı da budur sanırım, siz yatağınızda olmak istersiniz ama kesinlikle her koşulda, nerede olmanız gerekiyorsa orada olmak, size yapılan sevgi gösterilerine karşılık

vermek zorundasınızdır... Olsun, önemi yoktu! Abâdân'ın gezdiğim bazı mahallerindeki güç yaşam koşulları karşısında çok sarsıldım ve bir grup kadınla görüşme yaparken düşüncelerimi saklamadım. Onlara "İşçilerin oturdukları bölgeleri gezerken, ailelerin daha çok ilgiye ve korumaya ihtiyaçları olduğunu gördüm. Onlara yardım etmek için gerekli önlemleri en kısa sürede almalıyız" dedim.

Tahran'ın değişik semtlerine yaptığım ziyaretler, bu yolculuklar ve sayısı durmadan artan mektuplar halkın beklentilerini değerlendirmeme yardım ediyordu. 1925 yılında Rıza Şah başa geçtiğinde köyleri, yöredeki ağaların ve haydutların boyunduruğu altında inleyen, hemen hemen ortaçağı yaşayan bir ülkenin yönetimi ele almıştı. Sonra oğluna, yani eşime, hemen hemen merkezileşmiş bir yönetimle birlikte, temelleri yeni atılmaya başlayan bir ekonomi devretmişti. Kaydedilen ilerlemelere karşın eğitim, sağlık, tarım gibi hayati sektörlerde, özellikle de ulaşım konusunda hâlâ geri kalmış bir ülkeydik. Uzak köylerde yaşayan insanların çektikleri sıkıntıları biliyorduk, kaybedecek zamanımız yoktu. Kısa bir süreden beri, o kadar uzun zaman elimizden alınmış olan petrol gelirleri artık devletin kasalarına girmeye başlamıştı. Şah iyimserdi ve geleceğe olan güvenini benimle paylaşmak istiyordu.

"Bugünden yarına her şey halledilemez," diyordu, "çok yakında hızlı bir büyüme sağlamanın yollarını bulacağız."

Ülke için de bizim için de gelecek, vaatlerle doluydu. Hamileliğim henüz resmi olarak duyurulmamıştı, yalnız İran'da değil, yabancı ülkelerde de insanlar sabırsızlanıyorlardı. Her gün saraya küçük mavi patikler ya da sadece erkek çocukların yattığı bir beşikten alınmış bir tül parçası gibi, uğur getirmesi dileğiyle çeşitli hediyeler gönderiliyordu. Prenses Şems İsviçre'den, kız değil de erkek çocuk sahibi olabilmek için bazı öğütler verebildiği söylenen Profesör Watteville'i getirmek için ısrar etmişti. Ne mutlu ki, profesör geldiğinde ben zaten bebeğimi beklemekteydim. Ailem için elbiseler dikmiş olan yaşlı bir terzi, erkek çocuk sahibi olabilmek için karnın üstüne okunmuş toprakla bir dua yazmak gerektiği konusunda bana teminat veriyordu. Son olarak da, İran'da yeni basılan bir kitapta, beni çok şaşırtan şu saçma ve komik savı okudum: güya ben, benim için portakal ve mandalina

ağırlıklı bir rejim düzenleyen İranlı bir doktor sayesinde oğluma sahip olmuştum. Bu ilk hamileliğimden kırk yıl sonra bile hâlâ yorumlar yapılmaya devam edilmesi, hamileliğimin ne denli sabırsızlık ve ümitle beklendiği hakkında çok şeyler anlatıyor.

Nihayet Nevruz'un arifesinde, 20 Mart 1960 günü sarayın sözcüsü halka müjdeyi verdi. Bu konuda herhangi bir şey söylemeden önce üç ay beklemiştik. O devirde henüz ultrason cihazı olmadığından doktorların bebeğin cinsiyetini bilmeleri mümkün değildi, insanlar annenin karnının şekline ya da bebeğin kalp ritmine göre olasılıklar uyduruyorlardı. İranlıların sabırsızlığı hissedilir şekilde artıyordu. Mavi patik vb. her çeşit uğur getireceği düşünülen hediyelerin sayısı iki katına ulaşmıştı. Ve ülkemizde her zamanki gibi olur olmaz söylentiler dolaşıyordu. Ben gerçekte hamile değildim, karnıma yastık koyuyordum vb. Bu tür çarpıtma haberlerin kaynağı genellikle komünist Tudeh Partisi, ya da başka partilerde onlarla yarışanlardı. Şah'ın, çocuk sahibi olamayacağı için, bebeğin babası olmadığı bile söylendi. Doğumdan sonra oğlumun dilsiz olduğu söylentileri çıktı, insanları susturmak için, televizyonun, küçük Prensin, babasının çalışma odasında agucuklar yaparken görülen bir filminin yayımlaması gerekti. Bütün bunlar da yetmedi. Şehrin güneyindeki halkın gittiği büyük hastaneye, eğer doğan çocuk kız olursa onu bir erkek çocukla değiştirebilmek için gittiğim bile iddia edildi...

Rıza 31 Ekim 1960 günü öğle üzeri doğdu. Tahran'ın güneyinde, orta tabakanın oturduğu bir semtte bulunan Anne ve Bebekleri Koruma Enstitüsü'nde doğum yapmaya karar vermiştim. Rıza Şah tarafından yaptırılan bu hastanede çok yoksul kadınlardan ücret alınmıyordu; eşim orada doğum yapmama razı olmuş, hatta ilk ağrılar başlayınca, beni götürmek için direksiyona kendisi geçmişti. Bizim arkamızdan bütün aile de hastaneye koştu.

Evet, bebek erkekti, bütün hastane bunu benden önce öğrenmişti sanırım. Doğumun sonuna doğru uyutulmuştum, anestezist ilacı biraz fazla kaçırmıştı bu da doğum doktorum Profesör Cihan Şah Salih'in küplere binmesine neden olmuştu çünkü kendime geldiğim zaman koridorlarda hâlâ uğultular devam ediyordu. Bana daha son-

ra, Şah'a müjdeyi bildirmek için herkesin dört bir yana koşuşturduklarını, annemin de endişeyle bu insanlara boş yere: "Kızım nasıl? Haber var mı?" diye sorduğunu anlattılar.

Gözlerimi açtığımda Şah başucumdaydı, elimi tutuyordu.

"Bilmek ister misin?" diye fısıldadı yavaşça.

"Evet."

"Bir oğlumuz oldu."

"Hıçkırıklara boğuldum."

Üç gün sonra, Rıza'nın ilk resmi fotoğrafı çekildi, daha doğduğunda babasına benzediği görülüyor. Onun yanında görülenler Profesör Cihan Şah Salih ve sürgün de de bizimle beraber olan çocuk doktoru Lioussa Pirnia'dır.

Şafakla beraber hastanenin parmaklıkları önünde binlerce insan toplanmıştı. Günlerdir yerli ve yabancı basın mensupları da neredeyse hastanede kamp kurmuşlardı. Doğum doktoru tarafından Pehlevi Hanedanı'nın nihayet bir veliahta sahip olduğu duyurulduktan sonra yirmi bir pare top atışı yapıldı. Hastanenin kapılarında bekleyen kalabalık öyle artmıştı ki, kutsal bir yer alan Şah Abdül Azim'e gidip dua etmek, sonra da babasının kabrini ziyaret etmek isteyen Şah, mezarlığa ulaşamamış ve arzusundan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Arabasını tanıyan kalabalık, güvenlik çemberini aşmış ve kabaran bir dalga gibi etrafını sarmıştı. Şah sonra bana böyle bir ortak sevinç ve sevgi gösterisine daha önce hiç tanık olmadığını anlatmıştı. İnsanlar gülüyor, ağlıyor, onu kucaklamak istiyorlardı. Şah'ı kucaklamak istiyorlardı ama ona yol açmak zorundaydılar, sonunda çareyi arabasını havaya kaldırmakta bulmuşlar! Aynı saatlerde, bütün ülkede halk sokaklara dökülmüş, doğumu kutluyordu. İnsanlar hemen her evde gizli gizli hazırlanan şekerlemeleri sokaklarda dağıtıyorlardı. Tahran, Tebriz ve Şiraz'da herkes sokaklarda dans ediyordu. Doğumu bayram sevinciyle kutlayan halkın resimlerini gazetelerde gördüğüm zaman ben de olağanüstü bir heyecan yaşadım.

Haber daha sonra bütün dünyaya yayıldı ama oğluma en güzel hoşgeldin başlığı ödülünü gene Fransız basını hak etti. Günlük bir gazete şu Farsça başlığı atmayı akıl etmişti: "*Pessar Ast!*" (Bu bir oğlan!)

Birkaç gün sonra, Tahran halkı bana muhteşem bir saygı gösterisinde bulundu. Hastaneden ayrılıp saraya döneceğimi öğrenen insanlar yol boyunca sıralanmış, yerlere halılar serip çiçekler atmış ve yer yer zafer taklarıyla bezemişlerdi geçeceğim yolları.

Halkı selamlayabilmek için şoförden arabayı yavaş sürmesini istedim, tek tek her birine, orada bekleyip bana sevgisini gösterdiği için ne kadar minnettar olduğumu söyleyebilmek isterdim!

Rıza'nın doğumu bizi birbirimize kenetledi. Bu çocuk ne büyük bir mutluluktu! Kızım olsaydı da aynı sevinç gözyaşlarını dökecektim ama oğlumuz, eşimin mutluluğuna ayrı bir gönül rahatlığı da eklemişti. Aramızdaki sevgi de yeni bir ahenk kazanmıştı, endişeli bekleyiş sona ermişti, geleceğe daha güvenle bakabiliyorduk.

Birkaç hafta içinde Şah'ın adeta tepeden tırnağa değiştiğini gördüm. Son derecede ölçülü ve mesafeli bir insan olan Şah, oğluna duyduğu sevgiyi ve yaşadığı heyecanı saklama gereğini duymuyordu. Ben Rıza'yı emzirirken, iki toplantı arasında kaçıp yanımıza geliyordu. Rıza'nın iyi beslendiğinden emin olmak istiyor, dadı olarak işe aldığımız Fransız Jeanne Guillon'a durmadan bebeğin boyunu, kilosunu tekrarlatıyor, gazetelerde söz edilen falanca veya filanca mikroba karşı çok dikkatli olması konusunda onu uyarıyordu. En büyük korkusu oğlunun boyunun onun umduğu kadar uzamamasıydı. "Farah, bacakları neden bu kadar çarpık, niye bu kadar kısa?" diye sorup duruyordu. Seneler sonra Rıza'nın boyu bir metre seksen üç santimle babasını geçtiğinde o ilk aylardaki kaygılarını hatırlatmıştım Şah'a.

Aile yaşantımız tamamıyla Rıza'nın etrafında geçiyordu. Sarayın bahçesinde ilk adımlarını attığı gün Şah ile nasıl heyecanlandığımızı hatırlıyorum. Resmi tatil olan cuma günleri, hava izin verdiğinde üçümüz Şemirân'ın tepelerine kırlara doğru kaçıyorduk. Şah oğluyla çayırda yuvarlanıyor, oyunlar icat ediyordu. Daha o zamandan araba, özellikle uçak sevgisini paylaşıyorlardı. Akşam Tahran'a dönerken, Rıza bazen sabırsızlandığında ona az sonra "Kırmızı Değirmen" sinemasının önünden geçeceğimizi söylemek sakinleşmesine yetiyordu. Değirmenin kanatları onu adeta büyülüyordu, tıpkı daha sonra uçakların pervanelerinin büyülediği gibi. Hatta sarayda bile çoğu kez vantilatörlerin önünde çakılıp kalıyor, "Haydi, lütfen döndür!" diyordu gözleri sevinçten parlayarak.

Veliaht Prens Rıza Pehlevi'nin doğumu, ailesinde ve ülkesinde büyük sevinç yaratırken, dünya basınında geniş yer buldu.

Bir süre sonra, bu defa biz kaygılandık: oğlumuz "r" harflerini Farsçada gerektiği gibi söyleyemiyordu. Halk önünde konuşmalar yapacak olan müstakbel bir hükümdar için can sıkıcı bir durumdu bu. Acaba dilinde yapısal bir kusur mu vardı? Aylar boyunca ona "Rrrrıza", "darrria" (deniz), "derrrakht" (ağaç) diye tekrarlatıp durduktan sonra onun "r" harfini yeni Fransız dadısı Joëlle Fouyet gibi gırtlaktan söylediğini fark edip rahatladım. Daha sonra Rıza'nın haşmetli büyük babası Rıza Şah gibi solak olduğu ortaya çıktı. Ama bu benzerlik, eşimin bir asker olan doktoru General Abdül Kerim Ayadi'yi sakinleştirmeye yetmedi.

"Velihat Prens'in solak olması iyi bir şey değil, onu bu alışkanlığından vazgeçirmek gerekir..." dediğinde ben de yanıtlıyordum:

"Hayır, hiç önemli değil bu. Askeri selam vermesi gerektiği gün selamı sağ eliyle verebilir." Doktor ikna olmamıştı, eşim ise gülüyordu.

Şah oldukça ağır çalışma programına rağmen, daha neşeli biri olmuştu, gülmeye daha yatkındı. Buna gelince kraliçe ve üstelik artık anne olarak resmi bir davetin ortasında, birçok kez gözden kaybolup, gece kıyafetimle ve başımda tacım olduğu halde gizlice bebeğimi emzirmeye gitmek zorunda kaldım. O zamanki yaşantımızı nasıl

anlatabilirim? Şah erkenden kalkıyor ve kahvaltısını yaparken yerli ve yabancı basını ve kendisine kilitli çantalarla getirilen çeşitli raporları okuduktan sonra, küçük bir meydanın karşı tarafında bulunan Mermer Saray'daki çalışma odasına geçiyordu. Öğle yemeklerinde tekrar buluşuyorduk, evliliğimizin başlangıcında Şah için bir rahatlama vesilesi olan bu yemekler, seneler geçtikçe, üzerinde çalıştığımız konuları ele aldığımız bir zaman dilimine dönüşmüştü. Saat on dörtte Şah haberleri dinlerdi, adeta kutsal bir görev gibiydi bu, hiçbir şey onu haberleri dinlemekten alıkoyamazdı, sonra çalışma odasına dönmeden önce kısa bir şekerleme yapardı. Akşam yemeğinden önce gene gazetelere göz atar sonra biraz spor yapardı –halter veya ağırlık kaldırırdı– bir görevlinin ona yaptığı masajdan sonra akşam yemeğini yerdik. Sonraları, masaj sırasında Rıza ve kardeşleri de gidip babalarının yanına uzanmaya başlamışlardı; Şah da sevgiyle onların sırtlarını, enselerini kaşırdı.

Pazartesi akşamları büyük aileye ayrılmıştı. Saraya gelir gelmez, Şah'ın eski kırgınlıklar nedeniyle uzak düştüğü bazı kız-erkek kardeşleriyle ya da ailesinin diğer üyeleriyle ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştım. Ayrıca benim kendi ailemle de iyi ilişkiler kurmasını sağlamak istiyordum. İyi bir İranlı hanım olarak aile bağlarına, geleneklerine saygı duyarım, önlenmesi imkânsız yanlış anlamaları, kötü niyetli söz ve davranışları bu sayede zihnimden silip atabilmişimdir.

Cuma günü özellikle dostlara ayrılmış bir gündü. Resmi veya iş yemeklerinin de buna eklendiği oluyordu tabii. Yine de her şeye karşın, bazı akşamlar baş başa kalabiliyorduk, pek nadir olan bu özel zamanlar bizim için çok değerliydi. Şah benden kendisine o gün neler yaptığımı anlatmamı istiyordu. Bazen ona anlatacak pek ilginç bir şey olmuyordu ama o dönemde hâlâ büromu düzenlemekle uğraştığım için çoğu kez yaşadığım oldukça gülünç şeyleri naklediyordum. Ayrıca ben her zaman hikâye anlatmayı sevmişimdir, günün küçük olaylarını, oyun sahneliyormuşum gibi anlatmaya bayılırım. Çocukken gevezeliklerimle kuzenim Rıza'yı serseme çeviririrdim, bazen dayanamayıp kaçtığında peşinden koşup kendisini beni dinlemeye zorlardım. Şah'a gelince, o bıkmıyordu. O dönemde onu çok güldürdüm. Genellikle gün içinde yaptığım bazı konuşmaları naklediyor ve hoşuna gittiğini bildiğim için konuşmalara fıkralar ekliyordum.

Baş başa geçirdiğimiz bu akşamlarda sık sık film de izliyorduk. Sarayın bodrum katında bir oda sinema salonuna dönüştürülmüştü. Eşim Charlie Chaplin'i, Laurel-Hardy ikilisini, Jerry Lewis'i ve Bop Hope'u seviyordu. Tüm yaşamımız boyunca onu hiç Charlot'nun soytarılıklarına güldüğü kadar güldüğünü görmedim. Çocuklar gibi gülmekten katılıyordu, ben de kendi kendime onun eğlenip rahatlamasını sağlayan böyle küçücük bir sinema salonumuz olduğu için seviniyordum, geri kalan zamanda öyle yoğun çalışıyordu ki... Beni Şah'ın sevdiği komedyenlerin mimiklerinden çok, onun rahatladığını görmek güldürüyordu. Genç kızken arkadaşlarımın kahkahalara boğulduğu sahnelerde ben gülemezdim bile, onlar bu halimle pek eğlenirlerdi. Beni güldürebilenler bugün de aynı isimler: Louis de Funès, Bill Cosby, Mel Brooks, Erhan Sadr, Perviz Seyit ve Şabaci "Hanım". Şah ve ben, bazı tarihi kahramanların yiğitlik öykülerini anlatan tarihi ve savaş filmlerini de severdik.

O kadar çetin geçen 50'li yıllardan sonra, politika alanında da eşim artık geleceğe iyimser bakıyordu. Petrolün millileştirilmesi sonucunda sağlanan uzlaşma sayesinde ekonomi de hızla gelişiyordu. İlk defa olarak, hükümet yeraltı servetimizin gelirini ülkenin donanımına yatırabiliyordu. Şah bana bundan övgüyle söz ediyor, bu sonuca ulaşmak için yirmi yıla yakın mücadele etmek zorunda kalmış olmasına üzülüyordu. Ama sonunda başarmıştık: o başarılı Rıza Şah döneminden sonra İran'da hiç bu kadar çok şantiye açılmamıştı. 1950-1960 yıllarının kavşak noktasında, ilk büyük barajların, sulama kanallarının, hidroelektrik santrallerin ve kimyevi gübre fabrikalarının yapımına başlandı. Demiryolları şebekesinin uzunluğu üç katına ulaştı. 5.000 kilometre yol asfaltlandı, 30.000 kilometre tali yol yapıldı. 2.400 kilometre uzunluğunda, İran'ı bir uçtan diğerine kateden petrol boru hattı hizmete girdi vs. Şah, kısa bir süre sonra, ülkeyi azgelişmişlikten kurtaracağını düşündüğü yumuşak devrimi başlatma imkânını bulacağını ümit ediyordu. İsviçre'deki öğrenim yıllarından beri aklına koyduğu bu devrimin ilk ayağının tarım reformu olması gerekiyordu ama bu konuda çeşitli güçlerin direnciyle karşılaşmasının kaçınılmaz olduğunu da biliyorduk.

Topraksız köylüler sıkıntı içindeyken, uçsuz bucaksız topraklara sahip ağalara bu sorunu çözme konusunda örnek olmak üzere Şah, daha 1941 yılında kendi topraklarını hükümete devretmiş, toprakla-rının halka dağıtılmasını istemişti. 1955 yılında, Tarım Kuruluşları ve Kredi Bankası'nın kuruluşuna önayak olmuştu: 200.000 hektar kamu arazisinin 42.000 çiftçiye dağıtımı başarılabilmişti. Bu daha sadece bir başlangıçtı: gene de bu başlangıç, aralarında, gelirlerinin büyük kısmını topraktan elde eden din adamlarının da bulunduğu, büyük toprak ağalarını çok öfkelendiriyordu. Bütün ülkede çok büyük nüfuz sahibi Şii din adamlarıyla uğraşmak hiç de kolay değildi. Şah bunu biliyordu ama bildiği başka bir şey daha vardı: gerçekleştirmek istediği reformlar ve demokratik açılımlar için bazı kalıplaşmış düşüncelerin değişmesinin zorunlu olduğu. Şah kültür alanında da devrim yapılması gerektiğini düşünüyordu. Bunu ancak halkın çoğunluğunun güvenini kazanarak başarabilecekti ve 60'lı yılların başında Şah bu güce sahip olduğuna inanıyordu. Veliaht Prens'in doğumunun neden olduğu coşku onun bu inancını pekiştiriyordu.

11 Ekim 1961 tarihinde, üç günlük resmi bir ziyaret için Fransa'ya uçtuk. Eşim General de Gaulle'e büyük bir hayranlık duyuyordu. Yaşayan bütün devlet başkanları içinde, onun gözünde de Gaulle, onun görev anlayışını en iyi temsil eden kişiydi: ileriyi çok iyi görebilen, titiz bir yurtsever. İşte Şah'ın anılarında de Gaulle'e ilişkin yazdıkları:

"General de Gaulle 1942 yılında Moskova'ya giderken Tahran'a uğradığında ben gencecik bir hükümdardım. Daha ilk anda, onun sıra dışı kişiliğinin etkisi altında kalmıştım. Onu Fransa'dan söz ederken dinlediğimde, sanki benim vatanım için yapmak istediklerimi dile getirdiğini düşünmüştüm, sanki aynı tutkuya sahiptik: kendi sınırları içinde bağımsız bir ülke. General, parlak bir hitabet tarzı olmamakla beraber ülkesinin geleceğine olan güvenini herkese aşılayabiliyordu."

Yaptığı reform hazırlıklarıyla, halkı kendi geleceği adına kesin bir değişime zorlamakta kararlı olan Şah için, General ile görüşmek sembolik bir anlam taşıyordu. Ayrıca ikisi de birbirlerini takdir ediyorlardı. General, onun ülkesini kalkındırmak için gösterdiği çaba-

ları beğeniyordu. Ölünceye kadar Şah'a desteğini sürdürdü. Çok uzun zaman sonra, İslam Devrimi sonrası, onlarca yıl boyunca sağlanan gelişmeler sıfıra indiğinde, oğlu Amiral Philippe de Gaulle, arkasına, görünecek şekilde eşimin bir resmini koymuş olarak televizyonda yaptığı bir mülakatta, babasıyla Şah arasındaki ilişkiyi büyük bir zarafetle dile getirmişti. Çok az insanın düşüncelerini beyan etme cesaretini gösterebildiği bir dönemde bu konuşmayı yaptığı için ona minnettarım.

Bana gelince, Paris'le yeniden buluşmanın heyecanını yaşıyor, sabırsızlanıyordum. Gelişimden çok önceden başlayarak Fransız basını sütunlar boyunca, Fransa'dan iki yıl önce genç bir mimarlık öğrencisi olarak ayrıldığımı, şimdi kraliçe ve genç bir anne olarak tekrar Paris'e geleceğimi duyurmuştu. Yine de ısrarla sürdürülen peri masalları bir tarafa, Fransızların çoğu ile aramdaki sevgi devam etmekteydi, kendimi beni evlat edinen bir ailenin bağrındaki yerimi tekrar almış gibi hissediyordum.

General ve eşi, karşılama töreninin görkemi yanında, henüz çekingen bir kraliçe olarak bana gösterdikleri, adeta anne şefkatine benzeyen özel bir sevgiyle bu izlenimimi güçlendirdiler. Seneler sonra bana, General de Gaulle'e "Tanıdığınız bütün devlet başkanı eşleri içinde en çok kimi beğenirsiniz?" diye sorulması üzerine "Farah!" cevabını verdiğini; "Ya Jackie Kennedy?" diye hatırlatıldığında, "O da çok güzel ama Farah'ın afacan bir yanı var, bu da onu farklı kılıyor" dediğini aktardılar. Eşim ve General uzun bir görüşme yaparlarken, Bayan de Gaulle bana Elysée Sarayı'nı gezdirerek beni onurlandırdı. O zarif ithaf yazısını hiç unutmadığım André Malraux, bana Paris'teki bazı müzeleri gezerken rehberlik yapma inceliğini de gösterdi. 1959 Mart ayında Şah, Paris'e uğradığında bazı öğrencilerle tanışma arzusunda olduğunu ifade edince, beni de bu münasebetle büyükelçiliğe davet eden Büyükelçi Nasrullah İntizam'ı terkar görmekten de çok mutlu oldum.

Fransız yetkililer, halkımızın yedi bin yıllık tarihini kutlamak için düzenlenen İran Sanatı sergisinin açılışını bizim ziyaretimize denk getirmek istemişlerdi. Gezimizin en önemli anlarından biri olan bu serginin açılış konuşmasında, İran uygarlığına ve İran kültürüne gönül-

den bağlı olan Şah, babası Rıza Şah'ı anarken söylediği sözlerle İran'ın geleceğine ilişkin kendi görüşlerini en belirgin şekilde anlattı:

"Hiç kimse, hiçbir zaman ülkesine babam kadar inanıp onu babam kadar sevmedi. Babam vatanına o kadar bağlıydı ki, Pers kültürünün her bakımdan başka kültürlerden üstün olduğuna inanmıştı. Bununla beraber, onun Pers kültürüne olan sevgisiyle çelişiyor gibi görünse de, hiç kimse ülkesinde reformlar yapmak, onu gençleştirip modernleştirmek için asla onun kadar büyük çaba göstermemiştir. Babam Perslerin şanlı mazisine hayranlık duyardı; uygarlıkla çelişmeyen eski âdetlerimizi muhafaza etme yanlısıydı. Ama aynı zamanda ulusun birliği, toprak bütünlüğü ve halkın mutluluğunun hızla batılılaşmayı gerekli kıldığına da inanmıştı..."

Şah'ın hazırlamakta olduğu yumuşak devrimin tohumları bu birkaç cümlenin içinde saklıydı. Kırmak zorunda olduğu her türlü muhalefet filizlerine de, ima yoluyla aynı cümlelerde dokunduruyordu. Herkes bunu çok iyi anladı. O günlerde *Le Monde* gazetesinin başyazarı olan Edouard Sablier'nin, milliyetçi vurguları olan ve bir tür temenni ifadesi taşıyan şu cümleleri hâlâ belleğimdedir:

"İnsan, Yunan fatihine boyun eğmemiş, Roma'ya karşı zafer kazanmış, Moğollara rağmen ayakta kalabilmiş, Osmanlı'nın aldığı topraklara tekrar sahip olabilmiş ve yakın tarihin tek örneğidir, hemen hemen kaybedilmiş olan (Azerbaycan) bir eyalette Kızıl Ordu'nun baskısını kırabilmiş bir ülkenin evladı olarak gelecekle ilgili nasıl bir endişe duyabilir ki?"

Altı ay sonra gittiğimiz Amerika'da çok farklı bir şekilde karşılandık; bana deneyim kazandıran bir gezi oldu bu. Yeni seçilmiş olan Kennedy'nin daveti üzerine Amerika'ya gitmiştik, ben de hep bu ülkeyi tanımayı hayal etmiş birisi olarak, bu seyahati yapmaktan çok mutluydum. Daha önce 1959 Aralık ayında Eisenhower'i Tahran'da misafir etmiş olan eşimin bu yolculuktan beklentisi, onun halefini tanımak ve ekonomimiz için çok önemli olacak bir ilişkinin ilk adımlarını atmaktı. Geleneksel olarak Şah Demokratlardan çok Cumhuriyetçilere yakınlık duymakla birlikte, Kennedy'i, sürdürdüğü politikanın doğruluğuna inandırmakta güçlük çekmeyeceğini düşünüyor-

Pehlevi ailesinin yaşamında Amerika başkanları önemli bir yer tutuyor.

du. Kennedyler bize son derecede sıcak davrandılar. Jackie beni peşinden sürükleyip bütün Beyaz Saray'ı gezdirdi, sonra Saray'ın bahçesinde uzun bir gezi yaptık, onu küçük John – John'un pusetini sürerken görebiliyorum hâlâ... Amerika'da, büyük kısmı burslu okuyan, çok sayıda İranlı öğrenci yaşıyordu. Burslu olmaları Şah karşıtı hareketlere katılmalarına engel teşkil etmiyordu, orada olmamızı fırsat bilip gösteriler de yaptılar.

Bu seyahatle ilgili anılarımda bağıran göstericiler ve Şah'a atılan düşmanca sloganlar hâkim. Göstericiler her yerde bizi izliyorlardı, bazen burnumuzun dibine kadar yaklaşabildikleri de oluyor, Şah konuşma yaptığı sırada kendini duyurabilmek için sesini yükseltmek zorunda kalıyordu. Sabahtan akşama kadar durmadan bağıran bu insanlar otelimizin pencerelerinin altına kadar geliyorlardı.

Özellikle gazetecilerle birlikteyken endişeme hâkim olmak, hiçbir şey belli etmemek durumundaydım ama içimde fırtınalar kopuyordu. Öğrencilerin taleplerini duyuyordum. Şüphesiz daha aşılacak uzun bir yol vardı ama çok şeyler başarıldığı da bir gerçekti --büyük bir kısmının eğitim masrafları aşağılayıp kötüledikleri o devlet tara-

fından karşılanan bu İranlı gençler, çelişkili gibi gelse de, bu başarıların canlı kanıtıydılar– birçoğu yakında çalışmaya başlayacaklardı ve nereden geldiğimizi, Rıza Şah başa geçmeden önce ülkenin nasıl bir sefalet içinde olduğunu kavramaktan uzaktılar. Ayrıca Amerikalıların da bugünkü refah ve demokrasi düzeyine ulaşmadan önce geçmek zorunda kaldıkları aşamaları dikkate almıyorlardı.

Her halde Amerika'ya yaptığım bu seyahat belleğimde bir yara gibi iz bıraktı. Birkaç yıl sonra resmi bir ziyaret için Amerika'ya gidecek olan eşimin birlikte gitme teklifini kabul etmedim. Günde on iki saat İranlıların refahı için çalışan biri olarak, Şah'a şunu söyledim: "Oraya gidip gene hakaretlere maruz kalmaktansa, Tahran'da kalırım, burada daha yararlı olurum." Yirmi yıl sonra gene aynı göstericilerin, vatanından sürülmüş, üstelik hastalıkla savaşan Şah'ın kaldığı New York Hastanesi'nin pencerelerinin altına gelip bağıracaklarını, eşimin ölmesi için dua edeceklerini bilemezdim...

Ama yine de bu kötü izlenim, Amerika'da bize gösterilen misafirperverliğin ve çok heyecan duyarak gezdiğim Metropoliten Müzesi, Lincoln Center ve Hollywood Stüdyoları'nın anısını gölgelemedi. Hollywood'da onurumuza, Gregory Peck'in de katıldığı, çok hoş geçen bir akşam yemeği verilmişti. Hiç unutmadığım karşılaşmalardan birisi de özellikle Walt Disney ile olanıdır. Rıza için yaptığı özel resimleri hediye etmişti bize. O dönemde başkan yardımcısı olan Lyndon Johnson ile de bu gezi sırasında dost olduk. Eşi, kızı ve damadı ile yakınlığımız bugün de sürmektedir. O zamanki yetersiz İngilizcemle, Başkan Yardımcısı'nın Teksas aksanını anlamakta çektiğim zorluk unutulacak gibi değildi!.. Sonra Kaliforniya'yı gezdiğimizde Amerikalıların ne kadar dost, ne kadar içten olabildiklerini görüp rahatlamıştım.

Bazı İranlı öğrencilerin Washington'da Şah'ı protesto ettikleri o 1962 yılı boyunca, Şah "Beyaz Devrim" adını verdiği ilk altı reformun hazırlıklarını tamamladı. Beyaz çünkü bu devrim, tek damla kan dökülmeden İran'ı modern bir ülke haline getirecekti.

Bu programın en başında kuşkusuz, köylülerin ümitle beklediği, büyük toprak sahiplerini çok korkutan tarım reformu yer alıyordu. Daha önce söylemiştim, bu ağalar Şah'ın teşvikine rağmen top-

raklarını devretmeye kesinlikle razı olmamışlardı ve 20. yüzyılın ortasında İran'da işlenebilir toprakların %95'i birkaç imtiyazlı kişinin elindeydi; köylülerimiz ortaçağ Avrupasının toprak kölelerinden farklı bir yaşam sürmüyorlardı. Bu durum böyle devam edemezdi. Yasa birçok köye sahip olan toprak ağalarına, tek bir köyü muhafaza edip diğerlerini köylülere dağıtmak üzere hükümete satma zorunluluğu getiriyordu. (Iran'da o devirde kadastro olmadığından, köylerin büyüklüğü farklı da olsa, ölçü birimi olarak köy kullanılıyordu.) Yasanın kesinleşmesinden iki yıl sonra programa alınan 18.000 köyden 8.200'ü 300.000 aile arasında paylaştırılmıştı bile. Bu reform hareketi, mollaların, daha sonra söz edeceğim şiddetli muhalefetine rağmen sürdürülecekti.

İkinci önlem: tarım reformuna mali kaynak yaratmak için bazı devlet kuruluşları özelleştirildi. Şah, zengin İranlıların özellikle büyük toprak ağalarının servetlerini, satılığa çıkarılan bu kurumlarda yatırım yaparak değerlendirmeyi seçeceklerini umuyordu. Bu beklentisi çok yavaş gerçekleşti. İran'daki varlıklı seçkinler sınıfı, Şah'ın modernleşme çabalarını korkuyla karşılıyor, pek destekleme eğiliminde görünmüyorlardı.

Üçüncü önlem: ormanların ve meraların kamusallaştırılması; tarım reformu için gerekli bir etkendi bu.

Dördüncü önlem: işçilerin lehinde bir önlemdi. İşçilerin, çalıştıkları işletmelerin kârına ortak olması, kazancın %20'sinin işçilere ve diğer kadrolu çalışanlara dağıtılması öngörülüyordu.

Beşinci önlem de çok ağır sonuçlar doğurabilecek bir önlemdi: kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilecekti. Köktendinci ve aydınlık düşmanı bir kısım mollalar bundan hemen rahatsız olmuşlardı. Daha 1936 yılında kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasını isteyen Rıza Şah, çarşaf giyilmesini yasaklayarak, ruhban sınıfının şimşeklerini üzerine çekmişti. Çelik gibi iradeli bir insan olan Şah bununla da yetinmemiş, tam da kendi doğasına uygun olarak daha ağır bir karar alıp polise, yasaya uymayanların çarşaflarını yırtma emrini vermişti (önlemi önce kendi ailesine uygulamış, Ana Kraliçe ve iki kızını, çarşaflarını çıkarmış ve şapka giymiş olarak toplum önüne çıkarmıştı). Bu defa ahlâka saldırı alarak algılanabilecek bir önlem

Şah Muhammet Rıza Pehlevi

söz konusu değildi, tam aksine kadınlara saygının en basit ölçüsüydü çıkarılan yasa. Nihayet kadınlar da eşit yurttaş statüsüne sahip olabileceklerdi. Çarşafa gelince, eşim babasının dayattığı yasayı uzun zaman önce iptal etmiş ve dileyeni çarşaf giyme konusunda serbest bırakmıştı.

Nihayet ülkenin gelişmesi için temel olan altıncı önlem: görevi köylerde okuma yazma öğretmek olan, lise mezunu acemi erlerden oluşan bir "Bilgi Ordusu" kurulacaktı. 60'lı yılların başında İran'da okuma yazma bilmeyenlerin oranının %80 olduğunu unutmamak gerekir. O dönemde yetişen ilkokul öğretmenlerinin sayısı ancak kentlerin ihtiyaçlarını karşılarken, bu çok büyük gecikme nasıl telafi edilebilirdi? Askerliğini er olarak yapan gençlerin, manevi tatmini çok yüksek olan bu devasa iş için görevlendirilmelerinin, sonradan bütün dünyada da ilgi çeken dahiyane bir fikir olduğu ortaya çıktı. On yıl geçtikten sonra, büyük bir şevkle çalışan askerler ve Cehaletle Mücadele Örgütü sayesinde bu korkunç engel hemen hemen ortadan kalkmıştı: artık okuma yazma bilmeyenlerin oranı %20'ye düşmüştü; oranı tersine çevirebilmiştik.

Uygulanan yöntemin, kimsenin yadsıyamayacağı başarısı karşısında Şah 1964 yılında hızla "Sağlık Ordusu"nu kurdu: tıp fakülteleri ve dişçilik öğrencileri, köylere ilk yardım hizmeti götürmek, özellikle de köylülere hastalıktan korunmanın en basit kurallarını öğretmekle görevlendirilmişlerdi. Daha sonra kurulan "Kalkınma ve Yeniden İnşa Ordusu" çiftçilere modern işletme kurallarını öğretmekle yükümlüydü.

Bu gençlerin hepsinin de, çalışmaya başlamadan önce iyi bir eğitim almaları gerekiyordu, ayrıca kolayca tanınmalarını sağlayacak bir üniforma giyeceklerdi.

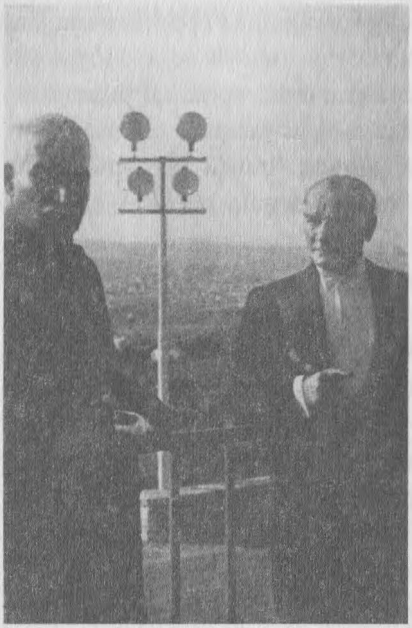
Şah, hükümet ve bütün yetkililer, bu ilk reformlar dizisini uygulamaya koyarken karşılaşacakları güçlükleri tahmin ediyorlardı. Şah ile sık sık bu sorunlardan söz ediyorduk, ben içimden cesaret ve basiretle halkına hizmet eden bu insanın eşi olmaktan gurur duyuyordum. Ona hayrandım, tarihimizin en önemli sayfalarını yazmak üzere olduğunu hissediyordum. Onun yaptıklarının doğru olduğundan, kendini tamamen İran'a adadığından emindim. Gururlu olduğum

kadar mutluydum da: o sıralar ikinci çocuğumuzu bekliyordum, bebek 1963 Mart'ında doğacaktı. Büyük bir tutkuyla ve çok yoğun yaşadığımı hissediyordum, özel yaşantımın ve toplumsal yaşamımın, bu sevecen, cömert ve güçlü hükümdarın yanında mükemmel bir ahenk içinde geçtiğini duyumsuyordum. İran'ın güneyindeki bir şehri ziyaretimde "Ben kendim de bu devrimin bir neferiyim!" demiştim.

Eşim bu tasarıları bir referandum yoluyla halkın onayına sunmayı kararlaştırmıştı. Modern demokrasilere özgü olan referanduma başvurma kararı, çağı değiştirdiğimizin açık bir işaretiydi: Kaçarlar döneminde can çekişen ülkeyi geri kalmışlıktan acele çıkarmak için Rıza Şah'ın mutlakiyet rejimi gerekli, hatta kaçınılmazdı. Bundan böyle halkın daha çok söz sahibi olduğu bir döneme giriyorduk. Eşim, İran'ı yavaş yavaş daha açık ve daha demokratik bir şahlık rejimine doğru götürüyordu. Hayat ona, gereken yolun ancak ilk yarısını katedecek kadar zaman tanıdı.

O zamanki adıyla Rıza Han 1878 yılında, Mâzarandan'da Eleşt kentinde dünyaya geldi. Babası subaydı. Rıza Han, on sekiz yaşında Kazak tugayına girdi. Yüzyılın başında Pers ülkesini etkileri altına almak için iktidar mücadelesi veren Rus ve İngiliz subayları, onun güçlü kişiliğini çok çabuk fark ettiler. 1919 yılında albay olan Rıza Han, ülkenin kuzeyindeki eyaletleri, özellikle Gilan'ı ilhak etmekle tehdit eden Bolşeviklerle savaşır. Ama, arkasındaki İran dağılma sürecindedir: merkezi güç yoktur, eyaletler haydut çeteleriyle feodal bir aristokrasi arasında paylaşılmıştır, adalete gelince, o tamamen ruhban sınıfının elindedir. Rıza Han gibi bir yurtsever için bu gerçekten insanın içini parçalayan bir manzaradır.

Rıza Han, Kaçar Hanedanı'nın son hükümdarı olan Ahmet Şah'ın kendisini savaş bakanı olarak tayin etmesini sağlar. Ülkede otoriteyi yeniden kurmadan önce orduyu tekrar düzenlemeye girişir. O sıralarda vaktini Tahran'dan çok Avrupa'da geçirmekte olan Ahmet Şah, savaş bakanının kendisini cesaretlendirmesine karşın, iktidarı ele alma konusunda hiç hevesli görünmemektedir. İran'a döndükten bir süre sonra tekrar Avrupa'ya gider. Tam o sıralarda, komşu ülke Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk, güçlü ve çağdaş bir devlet kurmak

Baba Şah Rıza, güçlü ve çağdaş bir devlet kurma yolunda Mustafa Kemal Atatürk'ü kendine örnek almıştır.

için uğraş vermektedir. Rıza Han'ın ona duyduğu hayranlık artmıştır, birbirlerini takdir eden bu iki insan sonra dost olurlar. Terk edilen bir ülkenin ordusunun en büyük generali olan Kazak subay, hiç kuşkusuz kendisine Atatürk'ü örnek alacaktır. İşte bu koşullarda, 31 Ekim 1925 günü meclis, Ahmet Şah'ın iktidardan düşürülmesini kabul eder. Durum acildir. Derhal seçilen Kurucu Meclis, yalnız dört karşı oyla, neredeyse oybirliği ile tacı ilk Pehlevi'ye verir. Rıza Han kişisel olarak bir cumhuriyet kurma yanlısıdır ama din adamları, İran toplumunun en önemli iki ayağının şahlık rejimi ve din olduğu gerekçesiyle, onu Şah olması için zorlarlar.

Rıza Han böylece Rıza Şah olduğunda kendisine, Pers Hanedanı (İÖ 250 - İS 226) döneminde dili ve yazıyı ifade eden sembolik Pehlevi adını seçer. İran'ın toprak bütünlüğünü güvence altına almanın onuru bu müstesna insana aittir. Hükümranlığı süresince bir asker gibi yaşamaya devam etmiştir; yere serdiği bir şiltede yatıp, sabah saat beşte kalktığı, dalkavuklardan nefret ettiği bilinir. Bu insanın başardığı işlerden bazılarını, özellikle İran'ı kateden demiryolu hattını daha

önce anmıştım. İlköğretimi zorunlu kılan, hastanelerin sayısını çoğaltan, üniversiteyi geliştiren de oydu (batıya ilk burslu öğrencileri o gönderdi, daha sonra Humeyni'nin başbakanı olan Mehdi Bezirgân da bu öğrenciler arasındaydı) Rıza Şah adalet sistemimizin de kurucusu oldu. İran'ın, büyük demokratik ülkelerdeki gibi bir medeni yasaya ve ceza hukukuna kavuşmasını da o sağlamıştı.

Böylece ruhban sınıfının halk üzerindeki otoritesini zayıflatmakla kalmıyor aynı zamanda, noter vazifesi gören mollaları da önemli bir gelir kaynağından mahrum ediyordu. Onun hükümranlığı süresince, mollaların %90'ı hem kadılık görevlerini hem de sosyal statülerini kaybetmekten hoşnut olmadıklarını gösterdiler, daha sonra da bütün reformlarına sürekli karşı koydular. Pehlevilerin ilk kralı onlardan daha az dindar değildi, dini görevlerini de yerine getirirdi. Ama eşimin babası için dediği gibi "O, Tanrı'yı belirli bir görev için, belirli kişi ya sınıfları seçen bir yüce makam, ya da petrol kuyularında baş mühendis olarak göremeyecek kadar saf inanç sahibiydi."

Dalkavuklara hiç prim vermeyen bu seçkin adamın güçlü kişiliği hakkında ipucu veren pek çok anekdot anlatılır. Gilan'a yaptığı bir yolculuk sırasında bir delikanlı ona doğru koşar, önünde secdeye kapanır ve kendisini İmam Rıza'nın türbesine bekçi olarak ataması için yalvarır – bekçiler hiçbir şey yapmadan para almaktadırlar. Rıza Şah etrafındakilere dönerek: "Bu adamı derhal yakalayın ve askere gönderin!" der. Başka bir sefer, inşa halindeki bir sarayın şantiyesini gezerken, yalancı mermerden bir tavanda, bir aslan başı yontmakta olan bir işçinin önünde durur: "Senin aslanın gözleri eğri bakıyor" der. Onu tanımayan işçi şu cevabı verir: "Senin sırtında da onunki kadar yük olsaydı, senin gözlerin de şaşı bakardı." Kralın gülmekten katıldığı ve daha sonra bu işçiyi terfi ettirdiği anlatılır.

Beyaz Devrim, dev gibi, heybetli bir insan olan Rıza Şah'ın kırk yıl önce başlattığı eserini sürdürme ve genişletme amacını güdüyordu. Kendi politikasını sürdürebilmek ve bir sosyal çalkantıya yol açmamak için, Şah hükümetin başına en yakın danışmanlarından birisini, çok güvendiği Sadullah Alem'i atadı. Bircentli saygıdeğer bir aileye mensup olan bu değerli insan, bir politika ustasıydı. İranlıların

düşünce yapısını çok iyi biliyordu ve Şah'tan gerçekleri saklamamak gibi çok ender rastlanan bir özelliği vardı. Çok çetin geçebilecek bir savaşın arifesinde, insanın etrafında berrak düşünebilen, titiz, kolayla yetinmeyen insanlar bulması önemlidir. Daha sonra Saray Bakanı olarak atanan Sadullah Alem, 1977'de kanserden ölünceye kadar Şah'ın yanında kaldı.

Referandumdan birkaç gün önce Şah halka hitaben bir konuşma yaptı. Konuşmasının her kelimesini dikkatle tartmış, önceden bana yüksek sesle okutmuş ve bazı düzeltmeler yapmıştı. Halkın çıkarına hizmet ettiğinden kuşkusu yoktu. Konuşmasında kullandığı bazı kelimelerden heyecanını hissediyordum. Ben de bu heyecanı paylaşıyor, tüm kalbimle onu destekliyordum. Daha sonra onu konuşmasını yaparken dinlediğimde, halkın bu devrimi nasıl karşılayacağını düşünüp kaygılanmaktan kendimi alamadım.

Şah'ın söyledikleri şunlardı:

"Eğer bu reformları halkın serbest oyuna sunuyorsam bu, artık hiç kimsenin köylümüze daha önce dayatılan esaret rejimini bir daha canlandıramaması için; artık kimsenin ülkenin zenginliklerini kendi çıkarına sömürememesi için; bazı insanların kişisel çıkarlarının, devrimler sonucu kazandıklarımızı bozamaması için ya da o kazanımlarımıza zarar gelmesin diyedir."

27 Ocak 1963 günü yapılan referandumda İranlılar, Beyaz Devrim'in temel ilkelerini hep birlikte onayladılar. Kadınların henüz oy kullanma hakları yoktu ama tarım reformundan sorumlu olan bakan Hasan Arsacani kadınları, oyları dikkate alınmasa bile, kendilerinin hazırladıkları seçim bürolarına gidip, oylarını kullanmaları için teşvik etti. Basın, birkaç gün sonra, kadınların, oylarını çok büyük oranda reformdan yana kullandıklarını yazdı. Sandıktan çıkan resmi sonuç da halkoylaması olarak kabul edildi. İranlıların oyları, 3. Kalkınma Planı'nın (1963-1968) uygulanması konusunda iyimser olmayı gerektiriyordu. Şah'ın konuşmasında, sözlerine eklediği bir şey daha vardı: "Gerikalmışlığımızı on yılda yarıya indirmeyi başardık ama kalan ikinci yarısını başarmak en zoru olacak."

Reformu izleyen beş yılda İran, en iyimser tahminleri bile geçen %8.8'lik bir büyüme hızı ile tarihinin en büyük hamlesini yaptı. Bü-

yüme için elzem olan Karaj, Sefid-Roude ve Dez gibi büyük barajlar tamamlandı. Tebriz traktör fabrikası, Arak motor fabrikası gibi sanayi projeleri başlatıldı. Fabrikaların yakınına, oralarda çalışacak olanlar için lojman, okul, kreş, dispanser vb. yapılar eklendi. Gene bu dönemde, ülke, gelişmesini tamamlamak için gerekli ekonomik ve sosyal donanımlarını da kazandı. İran İstatistik Merkezi kuruldu, bankacılık sistemi modernleştirildi. Bütün bunlardan başka, üniversitelerin kuruluşuna paralel olarak sanayileşmede de hızlı bir atılım görüldü, yollar ve hidroelektrik şebekeleri dikkati çekecek kadar arttı.

Bütün bunlar halkın desteğiyle, binlerce İranlının, maddi bir çıkar beklemeden, zamana ve yorgunluğa göğüs gererek, ruh ve beden olarak gerçek birer öncü kimliğiyle, bu mücadelede yerlerini almalarıyla başarıldı. Ruhban sınıfının bazı mensuplarının, daha ilk aylardan itibaren, birçok şekilde halkı ayaklandırma çağrılarına karşın başarıldı. En tepkili din adamları, hâlâ şahlık rejimini devirme hırsını sürdüren komünistlerden destek gördüler.

"Kırmızı ve siyahın lanetli ittifakı" diyordu Şah buna.

Referandumdan kısa bir süre önce, o güne kadar adını hiç duymadığımız Ruhullâh Humeyni adında biri, hükümdara yazdığı bir mektupta, gayet saygılı bir ifadeyle, kadınlara tanınan oy kullanma hakkını protesto ettiğini bildirdi. Din adamlarının hemen hemen tamamının hislerine tercüman oluyordu. Kadınların zekâsını inkâr eden, onların ülkenin geleceğiyle ilgili düşüncelerini ifade hakkını kabul etmeyen böyle insanlara ne cevap verilebilirdi ki? Biz kadınların keçilerden daha değerli olduğumuzu mu? Artık ortaçağda olmadığımızı mı? Neye yaradı? Şah gericilerin ve aydınlık düşmanlarının, zekânın başardığı atılımlara karşı koyamayacaklarına bahse giriyordu. Bazı kutsal kentlerde, özellikle Kum'da protesto gösterileri, şiddeti artarak sürüyordu. Din adamlarının, yalnız kadınlara oy kullanma hakkı verilmesine değil, ayrıca sahip oldukları büyük toprakların gelirinden mahrum kalacakları için tarım reformuna da karşı olduklarını söylemiştim. Bu mücadelede toprak ağaları da onların yanındaydı. Ruhban sınıfı, "Bilgi Ordusu"nu uzun vadede bir tehdit unsuru olarak görüyordu çünkü köylere dağılacak olan lise

mezunu bu gençler, köylüleri aydınlatarak, onları mollaların etkisinden kurtaracaklardı. Bizim mollaların işine gelen tek şey tutuculuktu. Her şey olduğu gibi kalmalı, hiçbir şey değişmemeliydi. Daha sonra, İran'ın değişik bölgelerine yaptığım gezilerde, köylülerin bizzat kendilerinin, "Bilgi Ordusu"nun askerlerinin, köylerine gelmelerini talep ettiklerine tanık olmuştum.

21 Mart 1963 günü, yeni yıl münasebetiyle polis Kum kentindeki karışıklıkları bastırmak için müdahale etmek zorunda kaldı. Şah kan akmasından korkuyordu ama kararlıydı. Onunla aynı düşüncede olan Sadullah Alem de "kara tepki" tehdidine pabuç bırakacak birisi değildi. 1 Nisan'da Şah Meşhed kentine İmam Rıza'nın türbesini ziyarete gitmişti – ben kızımız Ferahnaz yeni doğduğu için ona eşlik edememiştim. Eşim hoşgeldin konuşmalarına cevap olarak Kuran'daki buyrukları hatırlattı ve "kutsal kitabın kardeşlik ve eşitlik prensiplerine aykırı olarak bazı kimselerin kendi ceplerinin yararını gözeten" yorumlarını şiddetle kınadıktan sonra sözlerini şöyle sürdürdü:

"*Bu insanlar uygarlığa yürüyüşü ve ülkenin gelişmesini kösteklemek istiyorlar. Ama İran halkı bu tepkiyi gösterenleri iyi tanıyor. Gerekirse biz de onların adlarını tek tek açıklayacağız.*"

Onlar kendiliklerinden ortaya çıktılar, özellikle en ateşlileri olan Ruhullâh Humeyni, mektuptaki saygılı ifadesini yitirmiş, ağzından köpükler saçarak "ülkenin batılılaşması" diye özetlediği ilerleme ve dünyaya açılma çabalarına karşı çıkıyordu. Haziran ayının başında karışıklıklar arttı ve Şah'ın iki ay önce gittiği kutsal Meşhed kentinde bir polis vuruldu. Özellikle Tahran'da ve Şiraz'da asiler endüstri tesislerini ateşe verip çok sayıda mağazayı yağmaladılar. Buna tepki olarak, hükümet Humeyni'yi tutuklama kararı aldı. Halktaki gerilim artmıştı, yakın çevremizde bile neredeyse elle tutulur bir gerilim yaşanıyordu; o sene Şah bizi şehir merkezinden uzağa, Şemirân'daki Sadabad Sarayı'na gönderdi. Ben kucağımda üç aylık kızımız Ferahnaz'ı tutarken yanımızda savaş kıyafetini giymiş muhafızlar vardı.

Humeyni'nin tutuklanmasından sonra, olaylar doruk noktasına çıktı. Ülkenin büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu sezen Baş-

bakan Alem, Şah'tan başkumandanlık yetkisini geçici olarak kendisine devretmesini istedi. Ordudaki yetkilileri çağırarak, ayaklanan gericilerin Tahran'ı ele geçirebilecekleri konusunda uyardı. Ordu başbakandan, İran'ın bekası için büyük tehlike halinde ateş açma yetkisini aldı. Sadullah Alem, hükümdarı koruma kaygısıyla düzenin yeniden tesisi için bütün sorumluluğu kendisinin üstlendiğini, başarısız olursa tüm sonuçlarına katlanacağını açıkça söyledi. Sonunda başardı ama Tahran'da otuz ve ülkenin diğer şehirlerinde toplam elli kişi ölmüştü.

Ruhullâh Humeyni'nin idam cezasına çarptırılacağı söylentileri dolaşıyordu. Başbakan idam cezası olmasa da kesinlikle mahkûm olmasına taraftardı. Savak (ülkenin Güvenlik ve İstihbarat Kurumu) Başkanı General Hasan Pâkravân, şahsen gelip Şah'tan Humeyni'nin bağışlanmasını diledi. Engin bir kültür adamı olan General Pâkravân, zeki ve insancıl birisiydi. (Daha sonra Fransa Büyükelçisi olarak da görev yaptı.) Halkın yatışmasının gerektiğini, ruhban sınıfının reformlara yavaş yavaş alışacağını, şimdilik Humeyni'nin sadece sürgüne gönderilmesinin yeterli olacağını söylüyordu. Şah razı oldu. *Anılar*'ında: "Humeyni mahkûm olmak bir tarafa, yargılanmadı bile. Kendisinden sadece ülkeyi ateşe veren belâgatini gidip başka yerde göstermesi istendi" diye yazmıştır.

Önce Türkiye'ye sürülen Humeyni, daha sonra Şah'tan aldığı izinle yerleştiği Irak'ta rejimi temelinden yıkma çalışmalarını sürdürdü. İslam Devrimi sonrasında Tahran'a dönünce ilk idam ettirdiklerinden birisi onun hayatını kurtarmış olan General Pâkravân oldu. Onun ölüm haberini aldığımızda sürgünde, Bahama Adaları'ndaydık. Ölümü beni çok derinden yaraladı. General ve eşi bize çok yakındılar, ebeveynimin de dostlarıydılar.

1963'teki tepkisel başkaldırıların bastırılması ve Beyaz Devrimin ilk uygulamaları bütün demokratik ülkelerde övgüyle karşılandı. Özellikle *New York Times*, Şah'ın "işçiler ve köylülerle birleşip muhafazakârlara ve gelenekçilere karşı koyduğunu" yazdı.

***

Ferahnaz 12 Mart 1963'te, olaylar henüz başlarken doğdu. Onu sarayda dünyaya getirdim. Bodrum katta bir bölüm, diş doktorumuz

Farah Pehlevi, küçük kızı Ferahnaz'ın defterine şunları yazmıştı: "Yıldız falının tahmini: babasına çok büyük sevgisi var."

için muayenehane haline getirilmişti; bu oda doğumhaneye dönüştürüldü. Bir kızımız olduğunu öğrendiğim zaman içimi büyük bir sevinç dalgasının kapladığını hatırlıyorum. Haberi duyduklarında Prenses Eşref ve üvey kızım Prenses Şehnaz heyecanlanıp öyle bağırmışlar ki, merdivende bana Kuran getirmekte olan birinin ödünü patlatmışlar.

Şah ve oğlumuz Rıza Ferahnaz'ı birlikte kollarına aldılar. Eşim bir kızı olduğu için çok mutluydu, belki size şaşırtıcı gelebilir ama Ferahnaz'ın defterine şunları yazmışım: "Yıldız falının tahmini: babasına çok büyük sevgisi var." Gerçekten de Ferahnaz babasını taparcasına sevdi, babası da ona derin bir sevgiyle bağlıydı; ikisi fevkalade anlaşırlardı.

Ailemiz genişliyordu. Veliaht Prens Rıza üç yaşına girmişti. Onun eğitimi konusu sürekli kafamızı kurcalıyordu. Herhangi bir çocuk gi-

bi, devlet okuluna mı göndermeliydik yoksa özel bir eğitim mi sağlamalıydık? Birinci şıkkın mümkün olmadığını çok çabuk gördük. Rıza her gittiği yerde ilgi ve hayranlıkla karşılanıyordu, öğretmenlerin, bizim öğütlerimize rağmen ona farklı davranacakları kesindi, bir semt okulunda okuması doğru olmazdı. Çocuklara gelince, Rıza'yı görür görmez heyecanlanıyor, adeta büyüleniyorlardı. Tabii Rıza bu durumu anlamıyordu. Bir gün birlikte gittiğimiz bir okulda, arkasından koşan çocukların, o durunca durduklarını görüp şaşırmıştı... Bununla birlikte oğlumuzun kendi kuşağıyla ilişkisini koparmak da istemiyorduk. Sonunda, sarayın içinde, ailedeki kendi yaşındaki çocuklarla, yakınlarımızın bize tavsiye edecekleri çocukların da eğitim görecekleri bir anaokulu ve çocuk bahçesi yapılması kararlaştırıldı.

Rıza, sonra Ferahnaz, Ali Rıza ve Leylâ, dördü de öğrenci seçme konusunda hem titiz hem halka açık bir yaklaşım benimseyen bu okulda öğrenimlerine başladılar. Başka kraliyet ailelerinin mensuplarının, bütün eğitimlerini Avrupa veya Amerika'daki saygın, özel okullarda yapan çocuklarının aksine, onların yanımızda olmalarının duygusal açıdan da birçok yararı oldu.

Küçükken eşimin özel öğretmenleri olmuş, daha sonra yurt dışında yaptığı eğitimi bir tür sürgüne dönüşmüş; o dönemden çok az söz etmesine rağmen, üzüntüler yaşadığı anlaşılıyordu. Ailesinden ayrıldığında henüz on bir yaşındaymış, İsviçre'de Leman Gölü kıyısında, Rolle'de Rosey okulunda okumuş. Küçük kardeşi Ali Rıza'dan başka, arkadaşlarından, mütevazı bir ailenin çocuğu olan Hüseyin Ferdost'un da kendisiyle gelmesini istemiş. Böylece bütün tahsil hayatı boyunca Şah ile aynı okulda okuyan Bay Ferdost, eşim tahtta kaldığı sürece ona yakın olmuştu.[1]

O devirde İsviçre'ye ulaşmak için çok uzun bir yolculuk yapmak gerekiyordu. Üç çocuk, Hazar kıyısındaki küçük liman kenti Bender-Pehlevi'den gemiye binip Bakû'ya gitmişler. Oradan bindikleri trenle bütün Avrupa'yı katetmişler. Rıza Şah, okul yöneticilerine: "Oğlum farklı muamele görmesin, ayaklarının üzerinde durmayı öğ-

1. Hüseyin Ferdost general olduğu zaman eşim tarafından Özel İstihbarat Dairesi'nin başına getirilmişti. Şahın güvenini kazanmış olan general onun kulağı gibiydi, sonra İslam rejiminin hizmetine girerek eski dostuna ihanet etti.

rensin!" demiş. Şah orada beş uzun yıl geçirmiş ama kral olması gerektiği için *tıpkı* diğer çocuklar gibi büyüyememiş. İşte onun bu konuya ilişkin yazdıkları:

"*Sanki esir gibiydim. Ders saatleri dışında arkadaşlarım gruplar halinde şehre inerlerdi, benim onlara katılma iznim yoktu. Noel ve yeni yıl tatillerinde onlar Rosey yakınlarındaki otellerde düzenlenen balolara, davetlere giderlerdi ama benim buna hakkım yoktu. Arkadaşlarım güler, eğlenir, dans ederken, ben odamda tek başıma otururdum. Bir radyom ve gramafonum vardı ama onlar, arkadaşlarımın katıldıkları eğlencelerin yerini tutmuyordu. Bunun hiç de adil olmadığını düşünüyorum.*"

Okulda tek eğlencesi futbol oynamak ve buz hokeyi yapmak olmuş. Şah şunları da eklemiş:

"*1936 yılında döndüğüm zaman hiçbir yeri tanıyamadım: Bender-Pehlevi modern bir batı kenti olmuştu. Tahran'ın etrafını çeviren eski duvarlar, babamın emriyle yerle bir edilmişti, şehir bir Avrupa kenti görünümünü almaya başlamıştı.*"

Şah'ın Avrupa'da geçen ergenlik döneminde, Beyaz Devrim'in temelini oluşturan düşünceleri filizlenmeye başlamış, yaşadığı üzücü şeyleri bir tarafa bırakıp, daha sonra şöyle demişti: "O seneler tüm yaşamının en önemli dönemiydi, orada demokrasinin ne olduğunu öğrendim."

Bir düşünceyi yaşama geçirmenin, başka her yerde olduğu gibi İran'da da bir bedeli var. 10 Nisan 1964 günü, oğlum ve eşim bir suikasttten kılpayı kurtuldular, Ferahnaz'ın birinci yaş gününü, Rıza'nın da üç buçuk yaşına girmesini daha yeni kutlamıştık. Her sabah Rıza babasının çalışma odasının bulunduğu Mermer Saray'a kadar onunla giderdi. Baba-oğul el ele tutuşup yürüyerek katederlerdi bu mesafeyi. Sonra Şah'ın bürosundan bir görevli, Rıza'yı hemen yakındaki yuvasına götürürdü. 10 Nisan sabahı, istisnai olarak Rıza babasıyla gitmedi. Mürebbiyesi, sınıfına gelecek yeni bir çocuğu karşılaması için okula biraz daha erken gitmesini istemişti. Bu nedenle Şah, yol kısa olmasına rağmen arabayla yalnız gitmişti.

Pehlevi çifti, çocukları Rıza ve Ferahnaz ile bir arada.

Şah görünür görünmez, nöbet tutan askerlerden birisi arabasına ateş etmeye başlamış. Hizmetkârının ve güvenlikten sorumlu bazı kişilerin anlattıklarına göre, Şah hiçbir şey olmamış gibi arabasından inmiş ve binanın holüne girmiş. Bütün bu süre zarfında asker ona ateş etmeye devam ediyormuş! Mermer Saray'ın kapısının iki yanında nöbet tutan askerler ilk silah sesini duyar duymaz kaçmışlar. Hizmetkârı, Şah içeri girer girmez kapıları kapamaya çalışmış ve elinden yaralanmış. Suikastçi o anda, hiçbir telaş göstermeden bürosuna girmekte olan eşimin peşinden içeri dalmış. Ama bu sırada, Saray'daki özel muhafızlar bir şeyler olduğunu anlayıp ateşle karşılık vermeye başlamışlar. Çıkan şiddetli çatışmada, güvenlikten iki kişi, her ikisi de çavuş olan, Ayet Lasgari ve Muhammet Ali Babayan hayatlarını kaybetmişler, suikastçı da öldürülmüş. Ancak, daha sonra kurşunlardan birinin, Şah'ın büro kapısını delip, koltuğunun arkasına saplandığı görülmüş.

O esnada ben, on dakika sonra başlayacak olan bir iş toplantısı için aynanın önündü makyajımı yapmaktaydım.

Telefon çaldı, Mermer Saray'da oturan Ana Kraliçe arıyordu.

"Aman Allahım, Farahcığım!"

Sesini güçlükle tanıyabildim.

"Ne oldu, anneciğim?"

"Şah'a ateş edildi."

Sonra konuşmasını sürdüremeyip, hıçkırarak ağlamaya başladı, ben neredeyse ölecektim. Ana Kraliçe ağlıyor, oğlunun yaşayıp yaşamadığını söyleyemiyordu; nefes alamıyordum, ağzımdan güçlükle birkaç sözcük çıkabildi:

"Ya o... o... nasıl?"

"Allah'a bin şükür, yaşıyor."

Telefonu kapadım, eşimin yanına koşmadan önce, bir robot gibi makyajıma devam ettim.

Ben yanına gittiğimde Şah gayet sakin görünüyordu, güvenlik subaylarına talimat veriyordu.

Ya Şah, Rıza'nın küçücük elini tutarak yürürken bu katille karşılaşsaydı? Ne korkunç bir felaketten kurtulmuştuk!

Daha sonra Şah, kendisine ateş eden katilin tutuklanan suç ortaklarından birinin, yaşadığımız Ekhtessassi Sarayı'na getirilmesini istedi. Elleri arkasında bağlanmış olarak getirilen adamı, yukarıdan, kapalı balkondan ben de gördüm. Eşim yumuşak bir tonla kendisiyle konuşuyordu. Sanık oldukça gençti, bir şey söylemiyor, utanç içinde, sadece dinliyordu. İnsanı duygulandıran bir sahneydi; ona acıdım ve bu çılgınca eyleme sürüklenmesine neden olanlara lanet ettim.

Daha sonra, bu suikasta karışan gençlerin Tudeh'e yakın aşırı sol bir grup tarafından kandırılıp, beyinlerinin yıkandığı ortaya çıktı. Bu hareketin üyelerinden, on yıl hapse mahkûm olan Perviz Nikah sonra eşim tarafından bağışlandı. Şah kendisinin hayatına kastedenleri affedebileceğini ama ülkenin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit edenleri asla bağışlamayacağını sık sık tekrarlardı. Serbest kaldığında Perviz Nikah hükümetle işbirliği yaptı, sonra İran televizyonunda çalıştı. Bunun bedelini de yaşamıyla ödedi. İslam Devrimi'nin hemen ilk

haftalarında, Tudeh Partisi'ndeki eski arkadaşlarının kışkırtmasıyla ölüme mahkûm edilerek idam edildiğini öğrendim.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, arkadaşlarından Nikah'ın militan komünist olduğu dönemde yaşadıklarını dinleyen birisi, ondan duyduklarını bana da anlattı:

"Savak bütün dikkatini komünistler üzerinde toplamıştı, mollaları hiç önemsemiyordu. Ben düşüncelerimizi açıklamak için köylere gittiğim zaman, insanlar hemen beni Güvenlik'e ihbar ediyorlardı oysa ki mollalar Şah ve rejim aleyhine istediklerini söyleyebilirlerdi, kimse onlara ilişmezdi."

On beş yıl önce, 4 Şubat 1949 günü Şah bir suikastten kurtulmuştu. O gün Tahran Üniversitesi kuruluş yıldönümü etkinliklerine katılmış, daha sonra bazı öğrencilere diplomalarını verecekmiş. Saat on beşi birkaç dakika geçerken, resmi kortejin başındaki yerini almış. Benzeri durumlarda hep olduğu gibi etrafını fotoğrafçılar kuşatmış. Aniden, içlerinden birisi fotoğraf makinesine sakladığı silahı çıkarmış ve üç metreden daha yakın bir mesafeden Şah'a birkaç el ateş etmiş. Gerisini hükümdar şöyle anlatıyor:

"Üç kurşun kasketimi havaya uçurup, başımı sıyırdı geçti. Dördüncü kurşun sağ şakağımdan girip, burnumun altından çıktı. Saldırgan gözümün önündeydi, bir kez daha ateş edeceğini anlayınca, geri dönüp hafifçe eğilecek zaman buldum, böylece kalbime isabet etmesi gereken kurşun omuzuma girdi. Saldırganın bir kurşunu daha vardı ama silahı tutukluk yaptı."

Eşim adamın daha sonra silahını yüzüne fırlattığını söyledi.

Sonra ulusal polis ve askeri polis şefleri aynı anda ateş ederek adamı öldürmüşler. Dehşetten donakalan polisler, saldırgan ateş ederken Şah'ı koruyamamışlar. Adamın Tudeh üyesi olduğu ve adının Nasır Fukaraî olduğu öğrenilmiş. Ayrıca gazeteciler arasına girip, Şah'a yaklaşabilmek için *İslamın Bayrağı* adlı dini bir derginin yayınevinden, suikastten bir gün önce bir basın kartı almış olduğu anlaşılmış. Şah'ı öldürmeye yeltenmelerinden iki yıl sonra, 1951'de aynı

teröristler Başbakan General Hacı-Ali Razmârâ'yı öldürmeyi başardılar. General Razmârâ, Azerbaycan'ın kurtuluş mücadelesine Genelkurmay Başkanı olarak katılmış, saygın bir insandı.

Artık hiç kimse Şah'ı dinden uzaklaşmakla suçlayamayacaktı, aksine, Tanrı'nın koruyucu eli onun üstünde olduğundan, kendisini öldürmek için her yolu deneyenler, her defasında başarısız oluyorlardı. Şah çocukluğunda, babasının taç giymesinden birkaç ay sonra yakalandığı tifodan da ölebilirdi. Kırk gün düşmeyen çok yüksek bir ateşten sonra, doktorlar ondan ümitlerini kestiklerini bildirdiklerinde, oğlunu her şeyden çok seven ve her koşulda metin olan Rıza Şah'ın sadece o gün gözyaşlarına hâkim olamadığı anlatılır. Babası gece yarısı bir hoca getirtip ondan oğlunun iyileşmesi için dua etmesini istemiş. "Ertesi gün ateşim düşmüş, ben de hızla iyileşmişim" diye anlatmıştı eşim.

Birkaç yıl sonra, at sırtında İmamzade-Davut'a, dağda bulunan bir kutsal yeri ziyarete giderken oldukça yüksek bir yerden düşüp başını bir kayaya çarpmış, beraberindekiler birkaç dakika kımıldamadığını görünce öldüğünü sanmışlar. Ama Şah, kısa süren bir baygınlık anından sonra, inanılmaz bir şekilde, burnu bile kanamadan ayağa kalkmış. Şah o gün de imanı sayesinde kurtulduğunu düşünmüş.

Ona göre iki kişilik bir Tiger moth uçağını kullanırken, tekerlekleri açamadan yaptığı zorunlu inişten kurtulmuş olmasının da başka türlü açıklaması yoktu. O gün, bir tümgeneral ile birlikte İsfehan yakınında bir nehir yatağının düzenlenmesi çalışmalarını görmeye gidiyormuş, aniden bir motor arızalanmış. Olayı Şah'tan dinlemiş, uzun süre hatırladıkça ürpermiştim:

"Bir an önce inmek zorundaydım. Etrafıma bakınca bunun pek kolay olmayacağını gördüm. Karşımızda bir köy vardı: sağımda bir dağ, solumda daha yeni sürülmüş, uçağın inmesinin söz konusu olamayacağı tarlalar... Düşmemek için belli bir hızı koruyarak sağa döndüm. Birden, dağın derin bir vadiyle bölünmüş olduğunu gördüm, hemen kolu çekerek kılpayı kurtardım. Dağın yamacına konmaktan başka yapacağım bir şey kalmamıştı. Yere henüz değmiştim ki karşıma bir kaya çıktı. Ondan kaçmama imkân yoktu. Kayaya çarpınca iniş takımı kırıldı, uçak gövdesi üstünde sürüklenmeye devam etti, böylece tam zamanında hızın azalması

mümkün oldu. Bir dakika sonra pervane başka bir kayaya çarptı ve uçak takla atarak ters döndü.

Yolculuk arkadaşım ve ben kendimizi baş aşağı asılı bulduk. Epeyce uğraşarak kemerlerimizden kurtulduk. General yemyeşildi."

Eşim bu dünyadaki misyonu sona ermeden ölmeyeceğine kesinlikle inanıyordu; sanırım bu, 1964 yılında Mermer Saray'da kendisine yapılan ikinci suikast sırasında niçin kurşunlardan korunmaya çalışmadığını açıklıyor. O iman sahibi bir insandı.

Evet, eşimin çizdiği yolun doğruluğuna bütün kalbimle inandığım için, kendimi de devrimimizin bir neferi olarak görüyordum. Ülkemiz geri kalmış bir ülkeydi, ben ayrıcalıklı bir ortamda doğmuş olsam da, çocukluğumun İran'ındaki fakirliği hatırlıyorum. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra artık "gelişmekte olan ülke" olarak anılmayı hak ediyorduk. (Batılılar bu anlamsal değişikliğin içinde saklı olan ümit ve gururu anlayamazlar.) Bu değişimi yerleşik zihniyetin ağırlığına ve çeşitli kesimlerin şiddetle karşı koymalarına rağmen, hükümdarın ve pek çok İranlının karşı konulmaz ilerleme arzusuna borçluyduk. Birleşen kara ve kızıl muhalefet güçleriyle kıyasıya mücadele edilmişti. Ayrıca, pek çok başka engel aşılmaya çalışılmıştı. Bunlardan en anlamlı olanı, İngilizlerin elinden binbir zorlukla alınan petrolün millileştirilmesiydi. Eşimin de durmadan tekrarladığı gibi, çabamızı aynı kararlılıkla sürdürdüğümüz takdirde 80'li yılların ortasında, ekonomimizin Güney Kore'ninki ile kıyaslanabilecek bir düzeye ulaşacağına inanıyordum.

O zamandan beri, iyi niyetli herkes gibi ben de başlatılan işleri desteklemek, projeleri hızlandırmak, engelleri ortadan kaldırmak için, durumumun izin verdiği ölçüde yardım etmek istiyordum. Eşim ilk günden itibaren, beni bu yönde cesaretlendirdi, bana rehberlik yaptı, destek oldu. Kendisinin yanında olmamı, ülkenin yararı için çalışmamı istiyordu.

Bunu nasıl yapacaktım? Olayları kendim hissedip algılamalı, yerimi bulmalıydım. İnsanın kendi kişiliğine göre –ve elbette hükümdarın kişiliğine göre– kraliçelik görevini yerine getirmenin pek çok farklı yolları vardır. Ben, kraliçelik sorumluluğumu, yalnızca sevdiğim insana karşı dürüst olduğum için değil, ayrıca yurdumu da sevdiğim için, kalben ve bütün gücümle, kendimi görevlerime adamak olarak algıladım. Sanırım, ailem bana küçük yaşımda ülke sevgisini

ve hizmet arzusunu aşıladı, aynı düşünceleri babama da kendi babası öğretmişti. Bu duygular adeta benim kimliğimin bir parçası olmuştu. Şimdi ülkeme hizmet sırası bendeydi, bunu yapmak için Şah'ın, beni kendisine eş seçerek sağladığı olanaktan daha güzelini hayal bile edemezdim.

Önce Rıza'nın, arkasından Ferahnaz'ın doğumları beni çalışma odamdan biraz uzaklaştırmıştı. El yordamıyla bir şeyler bulduğum, çalışma planı yapmakta zorlandığım, hatta canımın sıkıldığı günler uzakta kalmıştı artık. Çalışma odam oldukça büyümüştü.

Günlük programım o kadar yoğundu ki, bazen eşimle baş başa bir öğle yemeği yemek için bir saat serbest kalmayı zorlukla başarıyordum. Çoğu kez de yemeği unutuyordum. İran'ı ilgilendiren her şey, gerçekten en küçük bir yararım olacağını hissettiğim her konu beni ilgilendiriyordu, bir ayrım yapmıyordum. Şah ve hükümet elbette çok çalışıyorlardı ama benim de zaman zaman bazı dosyalar hakkında bir kadın ve anne olarak görüşümü bildirdiğim oluyordu. Sonuç olarak bazen benim müdahalem işe yarıyor, sorun daha çabuk çözülüyordu. Bazen de benim varlığım ya da desteğim bazı bürokratik engellerin aşılmasına olanak sağlıyordu. Bana sunulan ve başarısına inandığım bazı projeleri Şah'a veya hükümete karşı savunma görevini üstleniyordum.

Cüzzamlılara yardım ve cüzzamla mücadele konusu buna iyi bir örnek oluşturur. Bu hastalığın adını ilk defa, okulum Jeanne-d'Arc'da

Sadabat Parkı, 1966

duymuştum. Kendisini bu belayla savaşmaya adamış bir Fransız'ı, Raoul Follereau'nun konferansını dinletmişlerdi bize. O zaman, cüzzamın İran'da insanları kırıp geçirdiğini bilmiyordum. O gün öğrendiklerim beni o kadar çok etkilemişti ki akşam evde annemle başka bir şey konuşmamıştım. Birkaç gün sonra, *Yeşil Gözlü Yalnızlık* adında, bu hastalığa yakalanmış ve cüzzamlılara ayrılmış bir adaya sürgün edilmiş genç bir kadının öyküsünü anlatan bir kitap okumuştum. Bu korkunç hastalığa tutulma talihsizliğine uğradığı için insanlar tarafından dışlanmış, atılmış, sürülmüştü, bundan daha büyük bir felaket olabileceğini düşünmüyordum.

Eski Sağlık Bakanı Dr. Abdülhüseyin Raci, evlenmemden kısa bir süre sonra benimle görüşmek isteyince kabul ettim. Bayan Ozra Ziaï ile birlikte geldi. Her ikisine de hayran olmuştum. Daha önceden kurulmuş olan Cüzzamlılara Yardım Derneği'nin başkanlığını kabul etmemi rica ettiler. Hiç duraksamadan kabul ettim. Böylece Bay Follereau'nun konferansından sonra yaşadığım dehşetin üzerinden on yıl geçmeden, kader bana cüzzamlılara acımaktan öte, onlar için eyleme geçme olanağını sunuyordu. Hemen Tebriz'deki Cüzzam Merkezi'ni ziyaret etmek istedim –bir başka merkez de Meşhed kentindeydi– Tebriz'dekini ziyaret ettiğimde ilkinden çok daha güçlü bir şok yaşadım. Tanınmaz hale gelmiş, delik deşik olmuş, kemikleri görünen yüzler ve bu felaketin ortasında, bakışlardaki sonsuz keder... Hastalığı hafif seyredenler nispeten derli toplu binalarda kalıyorlardı, oysa diğerleri tahammül edilmesi güç bir kokunun çıktığı, küçücük, karanlık odalara atılmışlardı. Onlara kurabiye getirmiştik bizi getiren adamın, aniden kurabiyeleri alıp, köpeklere fırlatır gibi hastalara attığını gördüm. Hayatımda hiç böyle bir aşağılanma ve iğrenilme duygusu yaşamamıştım. Bağırmaktan kendimi alamadım:

"Karşınızdakiler insan! Nasıl böyle davranabilirsiniz? Buna nasıl cesaret edebilirsiniz?"

Zavallı adam mahcup olmuştu. Hastalığın bulaşmasından öyle korkuyordu ki!

Bu olaydan hemen sonra kendini bu zavallı insanlara adayan birkaç kişiyle, İranlı ve yabancı doktorlar, özellikle Tahran'daki Pasteur Enstitüsü Müdürü Dr. Marcel Baltazar ve ayrıca hıristiyan rahibeler

ve papazlarla görüştüm. Daha sonra, bu hastanelerde bizim müslüman din adamlarımızdan hiçbirisinin çalışmadığını saptayacaktım.

Bu ilk ziyaretimden sonra uzmanlarla, bu hastaların yaşam koşullarını değiştirmek, kendilerine toplum içinde saygın bir yer sağlamak için yapabileceklerimizi görüştük.

Bizim doktorlarımızın, cüzzamı başlangıçta teşhis edecek eğitimi olmadığı ortaya çıktı –onlar bu hastalığı bir tür egzema veya cilt hastalığı zannediyorlardı– böylece hastalığın önünü alma fırsatını kaçırıyorlardı, oysa ki tedavi edici ilaçlar mevcuttu. Bu nedenle ilk girişimimiz, tıp fakültesi öğrencilerine ve çalışmakta olan doktorlara hastalığın teşhisi konusunda bir eğitim programı geliştirilmesini sağlamak oldu.

Daha sonra, ülkenin hangi bölgelerinde hastalığın ortaya çıktığı ve nedenleri araştırıldı. Böylece o bölgeye hızla, hastalık konusunda eğitimden geçmiş, konusuna hâkim doktorlar gönderebilecektik. Fransa, teknik işbirliği anlaşması çerçevesinde, cüzzamın ortaya çıkışındaki coğrafi, sosyal vs. etkenleri araştıracak uzmanlar, coğrafyacılar ve tıp mensuplarından oluşan bir ekip göndererek bize çok etkili şekilde yardımcı oldu.

Buna paralel olarak, cüzzamlı hastaların yeniden toplum içine girebilmesi için neler yapabileceğimizi düşündük; bunu düşünmek gerekiyordu çünkü artık iyileşmiş olanlar bile cüzzamın izlerini taşımaya devam ediyorlardı – onlara "iyileşmiş lepralılar" diyorduk. İdeal çözüm, bize göre, bu hastaların da genel hastanelere kabul edilmesiydi – bana cüzzamın sanıldığından çok daha az bulaşıcı olduğu anlatılmıştı. Oysa doktorlar kendileri de korkuyorlardı. Bize şiddetle karşı çıktılar, bunun üzerine doktorları bilgilendirme toplantılarını çoğaltına kararını aldık. Ancak 70'li yılların sonunda hastanelerden bazılarını cüzzamlı hastalara açmayı başarabilmiştik.

Buna karşılık, Dünya Sağlık Örgütü'nün salık verdiği, iyileşmiş insanları kendi köylerine dönmeye teşvik etme düşüncesinden vazgeçtik. Cenevre'deki uzmanlar, bu hastalığın ülkemizin kırsal kesiminde, küçücük bir köyde nasıl bir dehşet yarattığını bilemezlerdi. Ailenin bir ferdi hastalandığı zaman bütün aile kaçıyordu... Bu durum bizim, sadece iyileşmiş insanların ve onların ailelerinin yaşaya-

cağı bir köy inşasına başlamamıza neden oldu. Şah'a kendi kişisel arazilerinden bize bir yer bağışlamasının mümkün olup olmadığını sordum; kabul etti. Böylece Gorgan ilinde, bin kişiden fazla nüfusu barındıracak bir köy inşa edebileceğimiz bir araziyi aldık. 70'li yıllar süresince Beh Kadeh'te* üç yüz ev, on beş yataklı bir hastane, bir ilkokul, bir sinema, bir jandarma karakolu, bir aşevi, bir fabrika, bir marangozhane, ambarlar, birçok kuyu ve sebze bahçeleri vardı. Bu köyle ilgili başarı öyle büyüktü ki ters yönde bir birleşme, kabullenme arzusu oluştu: civar kasabalardan gitgide daha çok sayıda insan, çalışmak veya lokantasından ya da sinemasından yararlanmak için köye gelmeye başladı.

Tarih bize başka "Beh Kadeh"ler yaratma fırsatını vermedi ama yirmi yılda cüzzamlı hastaların ve iyileşmiş olanların yazgısı ile ilgili olarak, İranlıların katı görüşlerini yumuşatmayı başardığımızı sanıyorum. Bu açıdan bakınca en büyük kadın şairlerimizden Ferruh Farukzâde'nin cüzzamlılar hakkında yaptığı filminin belleğimde ayrı bir yeri vardır. *Karanlık Ev* adlı filmin kamuoyunda bu konudaki duyarlılığın oluşmasına çok büyük katkısı olmuştur. Bütün o yıllar boyunca, hastaların barındıkları yerleri düzenli olarak ziyaret ettim ve her defasında aynı altüst oluşu yaşadım. Kadınlar beni kucaklıyor, sonra sanki onları iyileştirme gücüne sahipmişim gibi, önce benim yüzüme, daha sonra kendilerininkine dokunuyorlardı. Bu ölçüde büyük bir acı ve bekleyiş karşısında duygularımı gizlemekte bazen çok zorlanıyordum.

Gene aynı yıllarda, olağanüstü doktorlardan destek aldık: Pakistanlı, Hintli, İsviçreli ve Fransız doktorlar gelip, hiçbir ücret talep etmeden, eski hastalarımızın burunlarını düzeltmek, kaş ve kirpik eklemek, hastalık sonucu kaskatı kıvrılıp kalmış ellerini açmak için ameliyatlar yaptılar. Onlardan birinin yüzü ameliyatla düzeltilmiş, bana yakında evleneceği müjdesini veren bir genç adamın sevincini asla unutmam. Öyle mutluydu ki! Ameliyatını anlatmasını dinlerken, içimden bu mucizeyi gerçekleştirmiş olan cerrahlara hayır dualar ediyordum.

* Ç.N. Farsçada "Şifa Köyü" anlamında.

Yakın zamanda, beni en çok duygulandıran şeylerin başında, yazgıları için o kadar çok endişe duyduğum bu eski hastalardan birinden gelen dolaylı haber yer aldı. Hasta, Dünya Sağlık Örgütü'nde çalışan ve kendisiyle karşılaştıktan sonra bana bu mesajı ileten İranlı bir doktorun kulağına şunları fısıldamış: "Eğer hanımefendiyi görürseniz ona selam söyleyin. Biz onu unutmadık." Bazı sözcüklerin tıpkı bir yaraya sürülen merhem gibi onarıcı bir gücü vardır. O sözler de beni, gelecekte bir gün gerçeğin ergeç söyleneceğini ümit etmem için yüreklendirdi.

Sevgiyle dikilen bir tohumun asla kaybolmayacağına bütün benliğimle inanıyorum.

Çocuk kütüphaneleri kurma kararım bu tohumlardan biri oldu. Amerika'da kütüphanecilik öğrenimi gördükten sonra ülkeye dönen çocukluk arkadaşlarımdan birinin, Leylâ Emircümendî'nin beni ziyaretiyle bu macera başlamış oldu. Arkadaşımla gayri resmi bir ortamda görüştük, konuşma sırasında küçük İranlı çocuklara kitap dağıtma fikri, kaynaktan fışkıran bir su gibi kendiliğinden ortaya çıktı. Bizim çocukluğumuzda, yaşımıza uygun çocuk kitabı pek yoktu. Bize eski masallar anlatılırdı, sözlü anlatım geleneği vardı, bu masalların pek çoğu yazılı değildi. O devirde batı ülkelerinde bulunan resimli çağdaş hikâye kitaplarına gelince, onları bulmak söz konusu bile olamazdı. Her sabah, radyoda okul çocuklarına yönelik hikâyesine "Günaydın çocuklar!" (*Batcheha salam!*) diye başlayan bay Suphi'nin bazı dizi öyküleri basılmıştı, çocuk edebiyatı dünyamız bununla sınırlıydı, gerçekten çok fakirdi çocuk yazınımız.

Eğer çocukların günlük yaşamına kitabı sokmayı başarırsak, onlara nasıl olağanüstü bir kültürel açılım sağlayabileceğimizi düşündük. Kitap kuşkusuz, başkalarının yaşamöyküleri ve yazgılarından yararlanarak, insana kendi geleceğini tasarlama imkânını veren en iyi araçtır.

Zaten her yeni yaşam da, bir düş kurarak gerçekleşmeye başlamaz mı? Evet, eğer çocuklara kitap okuma alışkanlığını verebilirsek, onların, çağdaş fikirleri daha kolay anlamalarına, sorumluluk duygusu ve etik değerler kazanmalarına yardımcı olabilirdik.

İşe girişmeden önce ilk yapılması gereken, öğrencilerin kitaba gösterecekleri ilgiyi ölçmekti. Lili ile meclisin bayan milletvekillerinden Hüma Zahidi'nin iki gönüllü ile birlikte, çocukların tepkilerini görmek için birkaç kutu kitapla Tahran'ın güneyindeki fakir mahallelere gitmelerine karar verdik. Beklediğimizin çok ötesinde bir ilgi gördük: çocuklar bu resimli kitapları sanki şeker dağıtılıyormuş gibi kapıştılar.

Oradan hareketle "Çocukların ve Gençlerin Zihinsel Gelişimlerine Yardım Örgütü" kuruldu, biz de yardım toplamak için bazı kapıları çalmaya başladık. Çok miktarda paraya ihtiyacımız olacaktı, bu nedenle projemize Eğitim ve Kültür Bakanlıkları gibi itici güç olabilecek bakanlıkları katabilmemiz önemliydi. İki bakanlık da bize destek olmayı kabul ettiler. İran Petrolleri Ulusal Şirketi de ricamız üzerine yardım etmeyi kabul etti. Artık bize sadece, projemizi büyük bir heyecanla karşılayan yayıncıların, sanatçıların, üniversite mensuplarının ve maddi ya da düşünsel planda destek olabilecek özel şahısların yardımlarını sağlamak kalmıştı. Kavramsal planda yardım etmek için, kitap konusunda ustalaşmış iki Amerikalı genç gelip uzmanlıklarını bizimle paylaştılar. O gençlerden birisi, Kaliforniya'da yaşayan Dan, birlikte diktiğimiz o tohumların anısına –bütün o kitaplar, o kütüphaneler– bugün hâlâ her sene bana Nevruz'da bir poşet çiçek tohumu gönderir.

İlk çocuk kütüphanesini kurmak için, doğal olarak en büyük sayıda okur kitlesine ulaşabileceğimiz Tahran'ı seçtik. Eğitimim yarım kalmış olsa da, mimari hâlâ gönlümdeki yerini koruyordu; bu nedenle ilk kütüphane binasının tasarımı ile kendim şahsen ilgilendim, daha sonra inşa edilen bütün kütüphaneler için de bu konudaki titizliğimi sürdürdüm. Kütüphaneler, okumanın oyunla ilgili yanını da ifade etmeliydiler. Tahran'daki kütüphaneyi, çocukların açık havadaki oyunlardan kitaplara ya da kitaplardan dışarıdaki oyunlara kolaylıkla geçmelerine olanak verecek şekilde bir parkın ortasına inşa etmeyi uygun gördük. Parkların bütünlüğünü koruma konusunda da titiz davrandım. Daha sonra bu kuralı kütüphaneler lehine bozduğumuzda, çevrede sadece müzelerin ve tiyatroların bulunmasına izin verildi. Tahran Çocuk Kütüphanesi de, diğer bütün kütüphaneler de, anaokulundan on altı yaşına kadar bütün çocuk-

lara ücretsiz olarak açıktı. Çocukları kitap okumaya özendirmek için kütüphanelerde çalışacak farklı yetenekleri olan insanlar bulmamız gerekiyordu. En küçük çocuklar için, çocuk bakıcılarına ve öykü anlatacak insanlara ihtiyacımız vardı, onları bulup yetiştirdik. Daha büyük çocuklar için, onlara kitap seçme konusunda öğüt verebilecek, dolayısıyla kendileri de kitapsever ve çok kitap okumuş olan insanlar arıyorduk.

Artık sıra işin özüne gelmişti: kitaplar. Çocuk kitabı olmadığına göre yazmak ya da çevirmek zorundaydık. Yazarlarımızı genç okur kitleleri için kitap yazmaya ikna etmek zor olmadı. Buna karşın, illüstratör bulmakta sıkıntı çektik. Çok iyi ressamlarımız olmakla beraber, bizde çocuk resmi kültürü henüz oluşmamıştı. Öyleyse, bu alanda yeni bir şeyler yapmalıydık. Çekoslovakya, resimli çocuk kitapları konusunda dikkati çeken çalışmalar yapıyordu, bizim birçok sanatçımız da kitaplar için illüstrasyon yapmayı öğrenmek üzere Çekoslovakya'ya gönderildi. Bu fırsattan yararlanarak orada çizgi film tekniğini de öğrendiler. O sanatçılarımız sayesinde, daha sonra bir Uluslararası Çocuk Filmleri Festivali düzenledik, birkaç ödül ve mansiyon da kazandık.

Bu girişimde, sembolik olarak ama zevkle, benim de çorbada tuzum olsun düşüncesiyle, Andersen'in *Küçük Deniz Kızı* adlı kitabını tercüme edip kendim resimledim. Rıza o zamanlar iki üç yaşlarındaydı, kısa bir zaman sonra bu masalı ve benim resimlerimi keşfedecek yaşa geleceğini düşününce, büyük bir mutluluk duyuyordum – henüz okumayı bilmeyen çocuklar için kitapla birlikte verilmek üzere iki kaset de kaydedilmişti. Benim ismimi taşıdığı için, doğal olarak bu kitap çok iyi satış yaptı, geliri ise kısmen de olsa başka kitapları yayımlamamıza yaradı. Yayımlanan bu kitaplar arasında herhalde bizimkinden farklı politik düşünceler de olmalıydı ama ben henüz bunu bilmiyordum. Bu durum bana –komünizm gibi bazı ideolojilerin dışlandığı bir ülkede– demokrasinin ne olduğunu görme fırsatı verdi.

Muhtemelen farklı sol görüşlere yakın yazarlar bize, örneğin küçücük kuşların yiğitçe ve cesurca sürdürdükleri mücadele sonunda, son derecede kötü yürekli bir aslandan nasıl kurtulduklarını anlatan,

imalarla dolu metinler getiriyorlardı... Yayın komitesi –komünistlerin, fikirlerini aşılama konusundaki meraklarını bildiğimiz için– bu metinleri basmakta tereddüt ediyordu, sonunda gelip bana danışıyordu. Biz ilerleme sağladıkça, İranlıların kendileri için neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda, başkalarının etkisine girmeden, gene kendilerinin karar vermeyi başaracaklarına emindim ve ifade özgürlüğünden yanaydım. Üstelik bizim böyle bir kitabı basmayı reddetmemiz durumunda, bunun nasıl bir sömürü konusu yapılacağının da bilincindeydim.

Çok açık bir mesaj veren *Küçük Kara Balık* adındaki kitapla böyle bir durum yaşandı. Büyük bir inatla, durmadan akıntıya karşı yüzmekte direnen küçük bir balığın öyküsüydü bu. Verilen mesajı desteklemek anlamına geleceği için, yayımlamakta önce kararsız davranan komisyon, sonunda onay verdi ve kitap basıldı. Ama yayın öncesi yapılan tartışmalar, çekinceler duyuldu ve hemen o küçük kara balık, direnişin en büyük erdemleriyle yüklü bir sembol görevini üstlendi. O, Şah'a ve rejimine karşıt olanlarla özdeşleşmişti artık. O kadar ki, kitabın yazarı ölünce, gizli polis tarafından öldürüldüğü söylentileri yayıldı. Eğer o balık daha doğduğu günden kendi haline bırakılsaydı, kendisine adeta zorla kazandırılan bu başarıyı elde etmesi mümkün olamayacaktı.

Gençlere yönelik bu kitapların hazırlanma aşamasında genellikle ben de çalışıyordum. Maketleri, resimleri inceliyor, kasetleri dinliyordum.

Örgütümüz, ülkenin belli başlı kentlerinde birçok kütüphane kurdu; çocukların gösterdiği ilgi üzerine, hemen aynı mekânlarda müzik kursları, çeşitli sanatsal etkinlikler ve tiyatro çalışmaları yapılan atölyeler oluşturma kararını aldık. Harikulade güzel masal anlatan Erdivan Müfit tiyatronun sorumluluğunu üstlendi, daha sonra düzenlenen gezgin tiyatro turnelerini de o yönetecekti. Okuma zevkini keşfeden çocuklar, sözlü anlatım ve beden dili çalışmaları yapıyorlardı. Böylece, hayallerindekilerini hayata geçiriyorlar ve oyun çalışmalarına farklı bir boyut ekliyorlardı. Çocuklar çeşitli kılıklara giriyor, makyaj yapıyorlardı. Bütün bu çalışmalara katılamayan ürkek çocuklara gelince, onların da diğerlerini seyrederek, içlerine kapandıkları

dünyadan bir nebze olsun çıkmaları sağlanıyordu. Son olarak, açılan sinema atölyelerinde, çocuklar 8 mm'lik film çekmeyi öğrendiler, sinemaya karşı ilgileri teşvik edildi.[1]

Çocuk Filmleri Festivali, bu deneyime yeni bir boyut katacaktı.

Bizim en büyük arzumuz kırsal kesimde yaşayanlara, en ücra köylere ulaşabilmekti; bunu başarmak için örgütümüz, gezgin kütüphaneler kurdu. Bölgelerin arazi yapısına ve yolların durumuna göre kitapları kamyonetlere, ciplere, veya yolu sadece katırlar geçebiliyorlarsa, katırların sırtına yükleyip gönderiyorduk. Kütüphane sorumlularımız birkaç gün sonra ya da bazen eğer yol çok uzunsa, ayda bir kez uğrayarak kitapları topluyor, yenilerini veriyorlardı.

Bir süre sonra gezgin kütüphane çalışanları, "Bilgi Ordusu"nun en uzak köylere ulaşabilen genç öğretmenleriyle sıkı bir işbirliği içine girdiler. Ümidimizi gitgide daha çok yeşerten sahneler yaşanıyordu: ana-babanın okuma yazma bilmediği bir aile ortamında, çocuklar artık kitap okuyabilmekteydiler. Daha önce, gezgin bir tiyatro grubumuz olduğundan söz etmiştim. Festivaller için İran'a gelen birçok batılı, bu girişimlerimizi hayranlıkla izliyordu.

Eğitim, sağlık, kültür, spor ve benzeri alanlarda, hükümetlerden bağımsız olarak çalışan kurumlarda (Sivil Toplum Örgütleri) yer almam, kraliçelik mesleğimi en iyi şekilde nasıl yapabileceğimi anlamama imkân sağlamıştı. Başlangıçta bana, saraya gönderilen yüzlerce mektuptan çok etkilenmiş, herkese yardım edebileceğime, en umutsuz, en karmaşık sorunlara rahatlatıcı bir çözüm getirebileceğime içtenlikle inanmıştım. Ara sıra kendi paramı kullanarak yardım ettiğim de oluyordu; böylece serpiştirilen küçük yardımların yararlı olamayacağını anlamam için belirli bir süre geçmesi gerekti. Benim çok sınırlı olan küçük bütçemi paylaşmaya sonsuza kadar devam edemezdim, devletin parası da bitmez tükenmez değildi. İnsanın sadece kalbinin sesini dinlemesi, yardımlar yapması güzeldi; ancak yapılan yardımlar sorunları kökünden çözmekte yetersiz kalıyordu. Eğer yararlı olmak istiyorsam, bütün dikkatimi sadece bazı önemli konularda toplamalı ve onları sonuçlandırmak için çaba göstermeliydim.

1. Büyük sinema yönetmeni Abbas Kiarostami, mesleğine ilk adımları bu atölyelerde attı.

Evlendikten beş yıl sonra, 60'lı yılların ortalarında nihayet kendi yolumu çizdiğim kanısına vardım. İşte o sıralarda, Şah ve yeni başbakanı Emir Abbas Hüveyda beni Kral Naibi olarak atamaya karar verdiler.

Naiplik görevi, Şah'ın vefatı halinde, Rıza yirmi yaşına girip reşit oluncaya kadar İran'ın kaderinin sorumluluğunun benim omuzlarımda olacağı anlamına geliyordu. Bunun olabileceği bir saniye bile aklıma gelmedi. Bir saniye bile... Ben yirmi sekiz yaşındaydım, eşim henüz kırk altısındaydı ve üçüncü çocuğumuzu bekliyordum. Son derecede mutluyduk, ülkenin geleceğiyle ilgili hiçbir zaman olmadığımız kadar iyimserdik. Şah'ın hiçbir rahatsızlığı yoktu ve sanki Tanrı, bizi onun ölümünü isteyen fanatiklerden etkin bir şekilde koruyor gibiydi.

Böyle bir ruh hali içinde, bana naiplik verilmesi kararını, meclis tarafından resmen onaylanmasına karşın, tamamen biçimsel bir saygı gösterisi olarak kabul ettim. Benim nazarımda bu karar, eşimin beni takdir ettiğinin ve bana olan güveninin kanıtından başka bir şey değildi. Bundan için için gurur ve mutluluk duyuyordum.

Daha sonra bu jestin içerdiği sembolik anlamı kavradım: milletini kadınlara oy kullanma hakkını vermeye teşvik eden insan, İran'ın yönetimini de bir gizilgüç olarak bu kadınlardan birinin ellerine vermişti! Müslüman bir ülkede bu, dikkati çeken bir girişimdi. Zaten bazı milletvekillerinin de törelerde yapılan bu yeni devrime şiddetle muhalefet gösterdiklerini öğrenmiştim... Birkaç ay sonra Şah, biraz daha ileri giderek bir ilke imza atmış, kendi taç giyme töreninde benim de taç giymeme karar vermişti. Perslerin uzun tarihinde hiçbir kadına böyle büyük bir onur bahşedilmemişti. Şah kararını halka şu sözleriyle açıkladı:

"Bugünün İran'ında kadın, birkaç yüzyıl, hatta yirmi otuz yıl önceki kadından tamamen farklıdır. Toplumsal yaşamda, her yerde var olan kadının taç giymeye de hakkı vardır. Ayrıca, İmparatoriçe, bu son senelerde halkı için o kadar önemli bir rol oynadı, benim için öyle büyük bir destek oldu ve görevini öyle içten bir şevk ve tutkuyla yerine getirdi ki, bu onuru fazlasıyla hak etti. Evet, o, yorulmak nedir bilmeden, kadın-erkek hepiniz için çok şeyler yaptı ve yapmaya devam edecek çünkü daha başarmamız gereken pek çok şey var."

Çeyrek yüzyıldır hükümdar olmasına rağmen, eşim taç giyme törenini sürekli ertelemişti. Tacını giymesi için onu zorlayanlara ciddi bir şekilde, ancak ülkesinin gelişme yolundaki adımları kararlı bir şekilde attığına emin olduğunu hissettiği zaman tacını takacağını, bu süreci beklerken hâlâ fakir ve bir bölümü okuma yazma bilmeyen bir halkın önünde taç giymekten gurur duymasına imkân olmadığı cevabını veriyordu. 1965 yılından başlayarak, Beyaz Devrim'in ilk sonuçlarını ve özellikle İran'ın genelinde herkesin hayranlığını kazanan seferberlik havasını görünce, Şah resmi olarak taç giymeyi düşünmeye başladı. Üstelik, yakında yedi yaşına girecek olan Veliaht Prens Rıza, çok büyük bir sembolik anlamla yüklü bu törende, babasının dileğine uygun olarak yerini alabilecekti.

Üçüncü çocuğumuz Ali Rıza'nın 1966 yılının ilkbaharında doğması bekleniyordu, bu nedenle, taç giyme törenlerinin, Şah'ın doğum günü olan 26 Ekim 1967 tarihinde yapılması kesinlik kazandı. Böylece, Şah aynı gün kırk sekizinci doğum yılını da kutlayacaktı.

Şah, kendisinin taç giymesinin yeni bir çağın başladığının göstergesi olması nedeniyle, bunun bütün İranlılarca paylaşılması gereken bir olay olduğunu düşünüyordu; bu durumda törenin çok görkemli olmasını sağlamak gerekiyordu. Bu tarihi günü düzenlemek için bir "Taç Giyme Komitesi" oluşturuldu ve başkanlığına, hanedanı başından beri destekleyen ve Rıza Şah'ın eski bir dostu olan General Murtaza Yezdan Panah getirildi. Başbakan iken şimdi saray bakanlığına atanmış olan Sadullah Alem, generale bu görevinde yardımcı olacaktı.

Rıza Şah tacını 25 Nisan 1926 tarihinde –Kurucu Meclis tarafından seçilmesinden altı ay sonra– giydiğinde o da, oğlu gibi kırk sekiz yaşındaydı. Taç giyme töreni Gülistan Sarayı'nda yapılmıştı. O törenin sonunda, o zaman yedi yaşını sürmekte olan müstakbel eşim resmi olarak Veliaht Prens ilan edilmişti.

Hazırlık komitesi taç giyme töreni için yer olarak yine Gülistan'da karar kıldı ve böylece eşim, babasından kırk bir yıl sonra, şahlık rejiminin aynı törensel gereklerini yerine getirecek, hatta, onun gibi yedinci yaşını sürmekte olan oğlu Rıza'yı Veliaht Prens ilan edecekti. Yalancı mermerlerle kaplı Gülistan Sarayı'nın aynalarının altında yüzlerce davetli olacaktı. Rıza Şah'ın devasa bir portresi, tozu silinmek için duvardan indirildiğinde, sarayın çökmenin eşiğine geldiği fark edildi, duvarda çok büyük bir yarık görülüyordu! Hemen mimarlara haber salındı, onlar da çatının baskısıyla taşıyıcı duvarların yıkılmak üzere olduğunu doğruladılar. Otuz kırk yıl boyunca, ağırlık dikkate alınmadan teraslar toprakla doldurulmuştu. Hiç gecikmeden müdahele etmek gerekiyordu; bina her an çökebilir ve misafirlere mezar olabilirdi. Onarım çalışmalarına hemen başlandı, bizim eski Gülistan Sarayımızın imdadına yetişip onu yok olmaktan kurtardığı için, ben taç giyme törenini hayra alamet olarak yorumlamıştım.

Eşimin giyeceği, hazineye ait olan taç, merkez bankasının bodrum katında muhafaza ediliyordu. Rıza Şah'ın siparişi üzerine, Seraceddin adında Farslı bir kuyumcu tarafından Sasani hükümdarlarının taçları örnek alınarak yapılmıştı. Daha önce söylemiştim, hükümdarlarımızın hiçbirisi eşine taç giydirmediğinden, doğal olarak benim için tacımdan, elbisemden törende izlenmesi gereken protokole kadar her şeyi ayrıca tasarlamak gerekiyordu. Gerçi hazinenin kasalarında yeterli miktarda kıymetli taş vardı ama, kısa sürede taç yapması için bir kuyumcu bulmak gerekiyordu. Ben doğal olarak, aile bağının görülmesi için tacının eşiminkiyle aynı tarzda olmasını arzu ediyordum. Yapılan ilk taslaklar bizi hayal kırıklığına uğrattı. Ancak sonunda, Fars kültürü ile zarafeti ve kadın kimliğini en iyi bağdaştırmayı başaran Paris'in Van Cleef ve Arpels kuyumcu evi oldu.

Bay Pierre Arpels taşları seçmek için Tahran'a şahsen kendisi geldi, ancak ülkeden onları çıkarması yasak olduğu için, taşları takmak üzere atölyesinden uzman kişilerle beraber ikinci kez gelmek zorunda kaldı.

Elbiseye gelince, taç örneğinde olduğu gibi gene elimizde hiç model yoktu. Elbisemin kraliçelerin giydiklerine benzemesini istemiyordum ama diğer yandan elimizde geleneksel İran tarzı hakkında

bize fikir verebilecek hiçbir eski gravür de yoktu. Sonunda sade, beyaz bir elbisede karar kıldık. Christian Dior modaevinden Marc Bohan, elbiseyi ve İran motifleriyle işlenecek olan kaftanı çizdi. Elbise de kaftan da, Tahran'da elbisenin kuyruğunu sermek için yeteri kadar uzun masalara sahip olan tek yerde, subaylar kulübünde hazırlandılar.

Nakışları işlemesi için, babamın vefatından sonra oturduğumuz o teraslı dairedeki eski komşularımızdan birinden ricada bulundum. Ben genç bir kız iken, ismi Puran olan bu genç hanımın piyano çalışından çok etkilenmiştim. Ona gıpta ediyordum, iyi bir piyanistti. Daha sonra çok da güzel nakış işlediğini gördüm, kardeşi İran da resim yapıyordu, sonradan ondan birkaç resim de satın aldım. Puran, daha sonra, gerçek bir sanat eseri olarak fotoğrafları dünyayı dolaşacak olan bu elbiseyi işlemeyi kabul etti. Onunla birlikte, aralarında İsviçre kökenli iki hanımın da bulunduğu birçok İranlı terzi çalıştı.

Taç giyme günü, herkesin bayrama katılabilmesi için bütün ülkede resmi tatil ilan edildi. Birincisi Şah ve benim için, ikincisi Veliaht Prens için hazırlanmış, atların çektiği iki tarihi arabayla Mermer Saray'dan yola çıkıp Gülistan'a varmamız gerekiyordu. Gülistan Sarayı'ndaki her hareketimiz, en ince ayrıntısına kadar, bu gibi törenlerin büyük ustası olan General Yezdan Panah tarafından hazırlanan, neredeyse nefes alışımızı bile kontrol eden çok kesin bir koreografi içinde düzenlenecekti. İlk olarak küçük Veliaht Prens, arkasında muhafızları olmak üzere, sessizce bekleyen kalabalığın ortasından geçerek içeri girecekti. Tahtın sol tarafına, onun için küçük bir iskemle konmuştu, orada oturup sabırla beklemesi gerekiyordu. Daha sonra ben, elbisemin kuyruğunu taşıyan genç kızlar ve nedimelerimin eşliğinde yerimi alacaktım. Son olarak Şah içeri girecekti. Onun tacını giymesinin ardından, önünde diz çökerek ben taç giyecektim. Şah'ın başıma tacımı koyarken, topuzumu bozmamaya dikkat etmesi ve özellikle de, tacı zarif bir şekilde yerleştirmeye özen göstermesi gerekiyordu.

Günü geldiğinde bütün İran halkının, hatta onun ötesinde milyonlarca televizyon seyircisinin izleyeceği bu hareketlerimizin her birini çalışmaya başladık. Rıza da mürebbiyesi ile kendi yapacaklarını çalıştı. Mürebbiyenin bana daha sonra anlattığına göre, prova-

nın başında durmadan sağa sola koşuşturup duran Rıza'yı zaptetmekte zorlanınca, ona merasim üniformasını giydirmeyi akıl etmiş. O zaman Rıza rolünü kavramış ve kendisinden istenenleri mükemmel bir şekilde yerine getirmiş.

Şah'ın kız ve erkek kardeşleri arasında, törende bulunacakları yerlerle ilgili olarak bir huzursuzluk yaşanıyordu, benzer bir durum kendi aralarında törende ön sırada yer almak isteyen nedimelerim için de söz konusuydu. Eğer dikkatli davranmazsak, birbirilerine hınç duyabilecek bu insanlar arasında çatışmalar su yüzüne çıkabilecekti. Provalar, bana bu sorunları çözmek için müdahele etme fırsatını verdi. Bu kavgalar eşimi gerçekten sinirlendiriyor, beni de için için yiyordu, herkesi yatıştırmam gerekiyordu. Sonunda bunu başarabildim. Bunlar bir yana, taç giyme töreninde çalınacak müziğin seçimi için uğraşmak çok keyif verici anlar yaşamamıza vesile oldu. Ana Kraliçe'nin evindeki akşam yemekleri sırasında, Kültür Bakanı Mehrdad Pahlbod, bize İranlı bestecilerin değişik eserlerini dinletti, eşim ve ben sonunda, törenin heyecanını ve görkemini yansıtabilecek parçalarda karar kıldık.

Taç giyme günü yaklaştıkça yorgunluğum artıyordu çünkü bütün bu hazırlıklar sürerken günlük işlerimi de aksatmıyordum, normal bir günde bile zaten nefes alacak vaktim yoktu. Bu nedenle zayıfladım, bir akşam Şah'ın gülerek bana takıldığını hatırlıyorum: "Sen taç giyeceğin gün yüzün biraz daha süzgün olsun, elmacık kemiklerin çıksın diye bilerek zayıfladın." Sekiz sene önce evlenme teklif ettiği zaman dolgun yanaklı bir genç kızdım, Şah bu halimden pek hoşnut olmadığımı biliyordu...

O 26 Ekim sabahı, Gülistan Sarayı'na giderken geçeceğimiz bütün caddeleri, rengârenk giyinmiş bir kalabalık tıklım tıklım doldurmuştu. Güneşli, güzel bir gündü. İnsanlar bizi görünce sevinçle, hep bir ağızdan tempo tutarak: "*Djavid Shah! Zendeh bad Shahbanou!*" (Yaşasın Şah! Yaşasın Şahbanu!) diye bağırmaya başladılar. Sekiz atın yavaş yavaş çektiği tarihi arabanın içinden, bu insanların yüzlerini dikkatle inceliyordum, hepsi ışıl ışıl aydınlıktı. Daha ilk günden başlayarak, yurttaşların beni cömertçe kucaklamışlardı, artık birbirimizi tanıyorduk, ben de yaptıklarımla onlara olan sevgimi göstermeyi

başardığımı umuyordum. Herhalde onlarla benim aramda zaman içinde gerçek bir bağ oluşmuştu, o sabah onlar beni selamlar, bana öpücükler gönderirken, ben de onlara tüm kalbimle karşılık verirken bundan kesinlikle emin olmuştum. Şah "İmparatoriçe çok şey yaptı, daha da yapacak pek çok şeyimiz var, yolumuz çok uzun." demişti. Büyük bir mutlulukla bu sözleri düşünüyordum: evet, daha aşacağımız uzun bir yol vardı ama aramızda bir güven oluştuğu açıkça görülüyordu, bizim de girişimlerimizi sürdürmek için zamanımız ve azmimiz vardı...

Tahran'ı bir baştan öbürüne geçişimiz son derece görkemliydi, insanlar güler yüzle bize çiçekler atıyorlardı. Kraliyet Muhafız Alay Komutanı General Muhsin Haşemi Nejat refakatinde kendi arabasıyla arkamızdan gelen küçük Prens, halkta ayrı bir heyecan uyandırıyordu. Prens, gayet uslu bir şekilde benim öğütlerimi dinlemiş, yapması gereken hareketleri sabırla tekrarlamış, halkı selamlamayı öğrenmişti ama sabah kalktığında hafif ateşli ve nezle olması beni kaygılandırmıştı. Dünyanın her yerinden gelmiş televizyon kameralarının önünden geçerek muhteşem Gülistan Sarayı'na ilk girdiğinde heyecanını yenmeyi başarmıştı, tören süresince ciddi ve vakur duruşunu bir an olsun kaybetmedi. Yabancı basın daha sonra onun her hali ile bu törenin "yıldızı" olduğunu yazmıştı. Gerçekten de birkaç gün sonra merasimde çekilen filmi izlerken gözlerim yaşarmıştı.

Tören salonuna önce benim, daha sonra da Şah'ın girişinde en küçük bir aksama olmadı. Tahtın sağında, aileye ayrılan bölümde son derecede uslu bir şekilde bekleyen Ferahnaz'a gizlice gülümseyebildim. Eşim, törenin kesinlikle İran geleneklerine göre yapılmasını arzu ettiği için Prens Kerim Ağa Han ve Begüm Ümmühabibe dışında yabancı hükümdarlar ve devlet başkanları davet edilmemişlerdi, onlarla aramızda saygı ve sevgiye dayalı, tarihi bağlar mevcuttu, bu bağlar yaşadığımız sürgün boyunca da devam etti. Doğal olarak Tahran'da ülkelerini temsil eden bütün büyükelçiler törende hazırdılar. Buna karşın, Ana Kraliçe merasime katılmayı arzu etmemişti. Onun vefat ettiği, bizim de bunu saklamak istediğimiz söylentileri dolaşıyordu. Gerçek ise Ana Kraliçe'nin hiçbir zaman, hiçbir resmi gösteriye katılmamış olmasıydı.

Taç giyme töreni, 26 Ekim 1967

Boruların çalınmasıyla tören başladı. Cuma İmamı bir dua okuyarak açılış yaptıktan sonra Şah, İmam'ın kendisine uzattığı Kuran'ı öptü. Sonra imparatorluk sembolleri getirildi ve eşim sırasıyla önce kılıcını kuşandı, daha önce babasının giymiş olduğu kaftanı giydi. Sonra kendisine uzatılan tacı kararlı bir şekilde alıp başına koydu, bu sırada dışarıda top atışları başlamıştı.

Hemen sonra Şah, babasından kendisine geçen tahta oturdu ve düşünce ve inançlarını dile getirdiği yeminini okudu. İran'ın çektiği onca acılardan sonra, bugün okunduğunda insanın içini parçalayan şu yemini:

"Ülkeme, gücüm dahilinde yapabileceğim bütün hizmetleri yapmama imkân verdiği için Yüce Tanrıma şükrediyorum. Ulu Tanrı'dan bugüne kadar yaptıklarımı bundan sonra da sürdürebilmem için bana güç vermesini diliyorum. Yaşamımda tek bir amacım var, o da halkımın ve ülkemin şanını ve şerefini korumaktır. Tek bir ümidim var: İran'ın bağımsızlığını ve hükümranlığını korumak ve İran halkının refahını sağlamak. Bu hedefe ulaşmak için, gerektiğinde hayatımı feda etmeye hazırım.

"Her şeye kadir olan Tanrım, benim, gelecek kuşaklara mutlu bir ülke ve refah içinde yaşayan bir toplum bırakabilmeme yardım etsin ve bir gün devralacağı bu ağır görevi yerine getirirken veliahtım olan oğlumdan da himayesini esirgemesin."

Sonra sıra bana geldi. Şah'ın önünde diz çöktüm, o başıma tacımı koyduğu zaman, benimle birlikte sanki bütün İranlı kadınları taçlandırıyormuş gibi hissettim. Daha sadece dört yıl önce, yalnız zihinsel engellilerle ilgili yasanın bir maddesinde adımız geçiyordu, biz kadınlar, bizi temsil edenleri seçme gibi en temel hakka bile sahip değildik. Bu taç, yüzyıllarca sürmüş bir aşağılamayı sona erdiriyordu ve bu tören, bütün yasalardan çok daha kesin bir şekilde, erkek ve kadının eşitliğini doğruluyordu.

Benim İmparatoriçe olarak herhangi bir ek yetki talebim yoktu ve ertesi gün kendimi eskisinden daha farklı hissetmedim, tabiatımda buna yer yoktur. İktidar, sadece İranlıların durumunu iyileştirmek için bana bir şeyler yapabilme imkânı verdiği ölçüde değerliydi; şahsen benim kendi adıma hiçbir iktidar talebim yoktu. Ameri-

kalı bir gazeteci, bana adadığı filminin sonunda şu yorumu yapmıştı: "O bu dünyaya ait değil." O zaman ne demek istediğini pek sezememiştim, sürekli bir şeyler yapma sabırsızlığı içindeydim, pek çok işim vardı. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, sürgündeyken bazı insanlar rolümü alaya alıp, beni iktidar tutkunu olarak gösterdikleri zaman o yorumu değerlendirebildim. Güç ve paraya düşkün olmak bazıları için normal bir tutum olabilir. Ben bunu bir an bile düşünmedim.

Bu tarihi günden bir buçuk yıl önce, 28 Nisan 1966'da Ali Rıza'yı dünyaya getirmiştim. Doğumundan iki gün sonra onun bebeklik defterine: "Babasına çok benziyor, açık tenli olacak" diye yazmışım. Tanrı bizi ödüllendiriyordu: kendisini bekleyen sorumlulukları mükemmel bir şekilde kavrayan ve ciddiyetiyle herkese saygı telkin eden Rıza'dan ve yoksul insanların sorunlarına eğilmekten ve doğada saatler geçirmekten hoşlanan cömert ruhlu Ferahnaz'dan sonra, son derece esprili bir oğula sahip olmuştuk, bunu henüz bilmiyorduk elbette ama keşfetmekte gecikmeyecektik.

Ferahnaz bebekliğinde oldukça erken konuşmaya başlamıştı, uydurduğu sevimli kelimelerle konuşmasına bayılıyorduk. Ali Rıza konuşmakta hiç acele etmedi ama karar verdiği zaman mükemmel bir dille ve sahip olduğu mizah duygusuyla bizleri kahkahalarla güldürerek konuştu. Bir sabah, birlikte parka gitmemiz için acele giyinmemi istiyordu, bana şöyle dedi: "Seni gören insanlar 'Aaa! İmparatoriçeye bakın, sabahlık giymiş' diyecekler." Bir başka gün, öğle yemeğinde oturmuş sohbet ederken, kuzenlerimden birisi onun tabağından eliyle bir kızarmış patates kaptı. Ali Rıza'nın arkasını döndüğünü ve gözleriyle yemek servisi yapan hizmetkârı aradığını gördük. "Alain," diye seslendi ona, "bayan Jâle'ye bir çatal getirir misiniz lütfen?"

O zaman daha ancak üç yaşındaydı, kendisine, ya Fransız mürebbiyesinin taktığı isimle "Tutun" dememizi ya da "Pilot" diye seslenmemizi istiyordu çünkü en büyük hayali kendisini büyüleyen Amerikan avcı uçağı Fantom'u kullanmaktı.

"Tutun, çok yaramazsın!"

"Hayır, pilotum" diye yanıtlıyordu.

Hipiliğin en yaygın olduğu günlerdi, bir akşam kendisini bir türlü banyoya sokamayan mürebbiyesine şöyle cevap verdiğini duydum:

"Banyo yapmak istemiyorum, pis bir hipi olarak kalmayı tercih ederim!"

Başka bir gün, akşam yemeğinin tam ortasında bize şu cevheri yumurtlamıştı: O "serbest aşk" yanlısıydı.

Birkaç ay sonra, benim mezun olduğum Razi Lisesi'nin anaokuluna başladı. Geçen seneler zarfında okul, çok büyük ölçüde gelişmiş, Tahran'ın kuzeyindeki yeni yerine taşınmıştı. Özellikle ana okulu çağındaki çocuklar için eklenen binalarla büyümüştü. (Yuvadan sonra da bir süre sarayda eğitim gören kardeşlerinin aksine, Ali Rıza, Razi'nin anaokulundan yararlanabilmişti.) Okulundan o kadar hoşlanmıştı ki, ilk günün sonunda saraya dönmeyi reddetmiş, şoföre kendisini beklemeyip gitmesini söylemişti.

Öğretmeni onu çok seviyordu ama bazen kendisini saydırmakta ya da ciddiyetini muhafaza etmekte zorlanıyordu. Ali Rıza çok yaratıcı bir çocuktu ama saçma sapan şeyler yapmaya da bayılıyordu. Bir gün, bir dramın eşiğine geldiğimizi anımsıyorum. Öğretmeni kendisini bilmem kaçıncı kez paylayınca, ona:

"Eşek kafalı!" demiş.

"Köşeye geç, Ali Rıza, cezalısın!"

"Seni anneme söyleyeceğim."

"Tamam. Eğer istersen ona hemen telefon edip söyleyelim."

Bunun üzerine Ali Rıza cevap vermiş:

"Gerekmez, annem nasıl olsa beni anlamayacaktır."

Bu çocukça olaylar, beni olduğu kadar Şah'ı da eğlendiriyordu. Biz bize kaldığımız ender zamanlarda bunları birbirimize anlatıyorduk, onun yüz hatlarının gevşediğini, aniden yüzünün sanki aydınlandığını görüyordum. Eşimin, akşam üstü jimnastik yaparken çocukların onun yanına gitmelerinden çok hoşlandığını söylemiştim. Birlikte gevezelik ediyor, eğleniyorlardı ve çoğu zaman bu eğlence çığlık çığlığa bir gösteriye dönüşüyordu. Ali Rıza babasının sırtına binip atçılık oynuyordu veya Rıza ile Ferahnaz birbirlerine minderleri fırlatıyorlardı, derken dakikalarca süren bir yastık kavgası başlıyordu.

Bakanlardan birinin, Abdülmecid Mecidi'nin bana anlattığına göre, bir gün öğleden sonra Şah ile görüşmekteyken, onun başını aniden gıcırdayan kapıya çevirdiğini görmüş:

"Hükümdar beni dinlemeyi bırakmıştı, bunun üzerine ben de sustum, yeniden konuşmamıza dönmesini bekledim. Ama öyle yapacağına, Şah'ın gülümsediğini gördüm. Birdenbire konumuzdan binlerce fersah uzaklara gitmişti. O zaman ben de kapıya doğru döndüm: küçük Prenses Ferahnaz aralıkta durmuş, babasının kendisinin içeri girmesine izin vermesini bekliyordu, birbirlerine öyle sevgiyle bakıyorlardı ki onları baş başa bırakmak için ben sessizce kalkıp çıktım."

Çocuklar babalarının üstündeki güçlerinin farkındaydılar, o da onları nasıl neşelendireceğini biliyordu, günlerce süren çalışmaları yüzünden ya da resmi bir seyahat nedeniyle yarım kalmış bir oyunu bir kaç cümlelik bir konuşmayla kaldığı yerden sürdürebiliyordu. Ona "Sen çocukların dilinden daha iyi anlıyorsun" diyordum. Öyle ki, onlar akşam yemeklerini yerken, biz katılmak zorunda olduğumuz bir davete gitmeden önce onları öpmeye gittiğimiz zaman, daha Şah görünür görünmez mürebbiyeler bütün otoritelerini yitiriyorlardı. Şah'ın onlarla birlikte olduğu süre içinde sanki bütün disiplin kuralları aniden ortadan kalkıyordu. Ali Rıza'nın, mürebbiyesinin zorlamasıyla ağzındaki ıspanağı yutacakken babası içeri girince, ağzındakileri püskürtüp kahkahalarla güldüğünü görür gibi oluyorum... Mürebbiyeler için hiç de kolay bir durum değildi, çocuklarımıza disiplin öğretmek için o kadar emek veren bu insanları daha sonra ben rahatlatmaya çalışıyordum ama çocukların babalarıyla böyle güzel anlaşmalarından da çok mutluydum... Bu da Tanrı'nın bize bir lütfuydu.

Eşim, mürebbiyelerin katı davranmalarını kabullenebiliyordu ama şiddete veya adaletsizliğe hiç tahammülü yoktu. Bir akşam Ferahnaz'ı odasında cezalı, ağlarken bulunca çok öfkelendiğini hatırlıyorum... Ben hâlâ çalışma odamdaydım, onun, öfkeden benzi atmış, kucağında kızıyla içeri girdiğini gördüm.

"Bu mürebbiyeyi derhal kapı dışarı edeceksin. Derhal!"

Ali Rıza'nın yaramazlıkları karşısında, insanların çileden çıkmasını anlayabiliyordu ama çocuklara karşı adil olmayan davranışlarını da kesinlikle hoş görmüyordu. Ferahnaz o kadar yumuşak, öyle sevecen bir çocuktu ki, babasının onu öyle üzüntülü görmeye katlanması söz konusu olamazdı.

Şah'ın, çocuklarının her biriyle paylaştığı ortak konular vardı. Doğayı çok seven Ferahnaz bazen bir erkek çocuğu gibi yaramazlıklar yapardı, babası da bunlara bayılırdı. Büyüdüğü zaman, sarayın merdiven basamaklarını motosikleti ile çıkarak eğlendiğinde, onun Şah'ı rahatsız etmesinden çekinen protokol görevlilerinin telaşına karşın, babası gülerek çalışma odasından çıkar ve hep aynı şeyi söylerdi: "Onu rahat bırakın, bırakın çocuğu..." Ve bir süre kızının yaptığı akrobatik hareketleri seyrederdi. Oğullarına gelince, spor arabalara ve uçaklara duyduğu ilgi ve tutkuyu onların da paylaştığını görmekten için için gurur duyuyordu.

"Rıza'ya bak," diyordu bana, "bileği ancak başparmağım kadar ama şimdiden ne güzel araba kullanıyor."

Daha sonra, dördüncü çocuğumuz Leylâ ile sık sık kendisini çok kaygılandıran kuraklık hakkında konuşmalar yapardı. Kızını uyumadan önce öperken ona hep: "Yağmur yağması için dua et, Leylâcığım" diye tekrarlayıp dururdu. Kuraklık, ülke tarımı için felaket demekti... Bugün artık aramızda olmayan benim küçük Leylâm sık sık "Gökyüzü ağırlaştığı zaman öyle hoşuma gidiyor ki" derdi. Ben de içim ezilerek "Babası ona yağmur sevgisini aşıladı. Ebediyen!" diye düşünürdüm.

Ali Rıza'nın doğumuyla başka bir yere taşınma konusunu ciddi olarak ele almamız gerekti. Evlendikten sonra oturduğumuz Ekhetessassi Sarayı'nın artık hepimize yetemeyecek kadar küçük olduğu açıkça görülüyordu. Sarayda, birisi Şah diğeri benim için sadece iki yatak odası vardı. Rıza'yı bitişikteki bir villaya yerleştirmiştik. Ferahnaz doğduğu zaman bu villaya bir kat ilave ettirmek zorunda kalmıştık. Ali Rıza için yeni bir kat ilavesi söz konusu olamazdı, bu nedenle ona, bizim yatak odalarımızın bitişiğindeki çalışma odamı hazırladım. Ama bu durum böyle devam edemezdi. Kelimenin tam anlamıyla (hem mecazi hem de gerçek anlamda) bunalıyorduk. Za-

ten Rıza Şah döneminde yapıldığında, yeşillikler ortasında, havası temiz bir vahada bulunan Ekhetessassi Sarayı, seneler geçtikçe, Tahran'ın da büyük bir hızla gelişmesiyle artık şehrin merkezinde sıkışıp kalmıştı. Durmadan, sel gibi akan arabaların gürültüsü ve neden oldukları hava kirliliği de cabasıydı. Ayrıca, bahçesi de pek büyük sayılmazdı.

Daha önce birçok kez Niâvarân Sarayı'na taşınmayı düşünmüştük ama ikimiz de işlerimizden başımızı kaldıramadığımız için taşınmayı ertelemiştik. 60'lı yılların başında, Tahran'a gelen konukları misafir etmek için hazırlanmış olan Niâvarân Sarayı'nın Elburz dağının yamaçlarına, bin yedi yüz metre yükseklikte inşa edilmiş olması, çok büyük bir avantaj daha sunuyordu: şehir merkezinden yükselen kirli, dumanlı havadan çok uzaktaydı, ayrıca fevkalade güzel bir bahçenin ortasında bulunuyordu... Sarayı gezdim, orada büyüyecek olan çocuklarımız ve bir devlet başkanının görevinin gerektirdiği davetleri verebilmek için yapılması zorunlu olan restorasyon çalışmalarına hemen başladık.

Günümün bir kısmını, başkanlığını yürüttüğüm şu ya da bu örgüt için para sağlamaya çalışmakla geçirdiğim için, sürekli olarak sarayla ilgili fazla para harcanmamasına gayret ediyordum. Bu kaygıyla, havalandırma tesisatı yapılmasından vazgeçtim, zaten yazları genellikle, daha serin olan Sadabad Sarayı'nda geçiriyorduk. Doğrusu, havalandırmayla ilgili kararım saçmalıktı, mimar bunun yanlış olacağını anlatmaya çalışmıştı ama ben direnmiştim ve bu lüksten kendimizi mahrum ettiğim için adeta memnundum. Sarayın ısıya karşı yalıtımı son derecede kötü olduğundan yazın sıcaktan çok fazla etkilendik. Şah, bunu fırsat bilip sık sık "aşırı sorumluluk duygum" nedeniyle bana takılır, latife ederdi. Niâvarân Sarayı'nı Sadabad'a tercih ediyordum. Sadabad loş, insanın içini karartan bir binaydı, eski bahçesinin de boğucu bir havası vardı... Niâvarân ise modern, aydınlık bir saraydı. Güneyi, harikulade güzel bir manzarayla şehre hâkimdi; kuzeyi Elburz tepelerini kucaklıyordu, doğuda ise, doruklarındaki karları hiç erimeyen Damavend Yanardağı görülüyordu. Bütün bunların dışında, Niâvarân gerçekten kullanışlı, sıcak bir binaydı ama Avrupa'daki kraliyet saraylarında görülen pırıltılı görkeme sahip olmaktan uzaktı. Yazar Lesley Blanch ile benim

için yazdığı kitapla[1] ilgili olarak ziyaretime geldiğinde görüştüğüm zaman, onun nasıl şaşırdığını anımsıyorum.

Daha sonra şunları yazmıştı Lesley Blanch:

"İlk izlenim insanı şaşırtıyor, zira Niâvarân Sarayı Avrupa'da görmeye alışık olduğumuz o muhteşem saraylara pek benzemiyor. Ne Windsor Şatosu'nun dillere destan büyüklüğüne sahip, ne Versailles Sarayı gibi her ayrıntısı mükemmelen işlenmiş, hatta ne de Bavyera Kralı 2. Louis'nin sarayının romantik havası var. Çağdaş kraliyet yaşam tarzının sade bir örneği olması bakımından ilginç bir saray bu. Büyük bir kübe benziyor, ön cephesinde hiç pencere olmaması garip. Şehinşah gibi güçlü bir hükümdarın günlük yaşamının bu saray içinde geçtiği düşünülürse, biraz fazla alçakgönüllü bir bina, ana giriş kapısının da gösterişli hiçbir tarafı yok. Binanın dış görünümünün insanı etkileyen herhangi bir özelliği olmamasına karşın, içi oldukça sıcak, insana adeta hoşgeldiniz diyen özel bir havası var. Girişte, holü oluşturan kare bölümün dört yanında, üst katta, ailenin özel dairelerine geçilen bir galeri var. Merasim salonları giriş katında bulunuyor."

Saraya bitişik bir kanatta yaptırdığım özel kütüphanemi çok seviyordum. Benim kişisel arzuların dikkate alınarak tasarlanmış ve benim zevkime göre dekore edilmiş tek bölümdü kütüphanem. Aynı katta açık bir galeri de vardı. Heykeller, eski ve yeni eşyalar bir arada bulunuyordu. Çok güzel ışık alan bu büyük odada beni en çok etkileyen eserleri toplamıştım: dünyanın ünlü yazarlarının ve İranlı şairlerin eserleri, sanat kitapları, eski kitaplar, sonra gene Zenderudi, Oveissi, Mohasses ve Tanâvoli gibi İranlı çağdaş sanatçıların yaptıkları tablolar ve heykeller, ve onların hemen yanında Andy Warhol, César ve Arnaldo Pomodore'nin eserleri... Bahçeye gelince, ulu çınarları beni alıp, çocukluğumda tatillerimi geçirdiğim Şemirân köyüne götürüyordu. Bugün şehrin sınırlarının gelip dayandığı Şemirân'a...

Eşimin çalışma odaları, Kaçar Hanedanı'ndan kalma eski bir saray olan Cihan Nüma'da bulunuyordu. Bodrum kattaki resepsiyon salonunu, yüzlerce sanatçı ve zanaatkârın yardımıyla tamamen Kaçar dönemi tarzına uygun olarak yeniden yaptırmıştım. Bahçenin

1. *Iran Şahbanusu Farah*, bkz. sayfa 91.

Pehlevi ailesi, taç giyme töreninin ardından.

içinde Cihan Nüma Sarayı'ndan, aşağıda uzanan şehri bütünüyle görmek mümkündü. Aradan on iki yıl geçtikten sonra hükümdar, işte bu saraydan, kendini bütün benliğiyle adadığı halkının ayaklanmasına tanık olacaktı...

İlk iki çocuğumun doğumundan sonra ülkeyi tek başıma dolaşmaya başladım. İnsanların sorunlarını, beklentilerini daha iyi kavrayabilmek, hükümetin neler yaptığını görmek, benim başkanlıklarını üstlendiklerim de dahil olmak üzere sivil toplum örgütlerinin çalışmalarını öğrenmek ve ayrıca ülkemi, yurttaşlarımı ve onların farklı kültürlerini tanımak amacıyla en ücra köylere kadar gidip, insanlarla görüşmek istiyordum. Tahran'da masamın üstü tepeleme raporlarla dolu olsa da, ülkenin gelişmesi için başkentten uzakta çalışan köylülerle, işçilerle, memurlarla, bütün bu insanlarla doğrudan kendim konuşmak, gerçeği elimle tutmak, gözümle görmek imkânını henüz bulamamıştım.

Beyaz Devrim uygulanmaya başlamıştı, kimi insanlarda yeni umutlar yeşerirken başkalarını da bir şeylerden yoksun kalma korkusu sarmıştı. Yaptığım yolculuklar bana bu değişik tepkileri öğrenme ve bunlardan Şah'ı haberdar etme fırsatını veriyordu. Gerçi Şah da geziler yapıyordu ama, o dış ilişkilerle iç politika arasında yoğun bir çalışma temposunda olduğundan, benim daha çok zamanım vardı. Ayrıca ben kendimi Şah'ın en iyi elçisi olarak görüyordum çünkü insanların Tahran hakkında ne düşündüklerini ve köylerde gerçek durumun ne olduğunu doğru bir şekilde anlatacak kişi bendim. Bütün ülkelerde bu durum hep aynıdır: bazı bakanlar ve devlet memurları devletin bir numaralı şahsiyetini incitmekten korktukları için olayların hep iyi yanını aktarıp, nasıl olursa olsun gerçekleri saklamayı tercih ederler. Üstelik, yolunda giden işler, başarılarının kanıtı olarak onların değerini arttırırken, aksi bir durum kendi sorumluluklarının sorgulanması ihtimalini doğurabilir. Oysa ben, tüm gerçeği olduğu gibi söyleyebilirdim, eşim için olduğu kadar, yurttaşlarıma karşı görevim de bunu gerektiriyordu.

Gideceğim bölgenin seçiminde beni, büyük ölçüde saraya gönderilen mektuplar –büromdaki görevliler tarafından tasnifi yapılan,

Farah Pehlevi,
Gülistan Sarayı'ndaki tablosunun önünde

ayda ortalama seksen bin mektup– ya da karşılaştığım insanların elden verdikleri mektuplar yönlendiriyordu. Kuşkusuz, bazen tanımadığım bir bölgeyi ziyaret etme arzum öne çıkıyordu, bazen de Şah'ın ya da hükümetin önerisini dikkate alarak seçimimi yapıyordum. İnsanlar, onların sorunlarına gerçekten ilgi gösterdiğimi çabuk anlamışlardı, bu nedenle beni çağırmakta tereddüt göstermiyorlardı. Mektuplar okunarak sorunlara göre tasnif ediliyor, bölgelere göre beklentiler tespit ediliyordu. Daha sonra ilgili bakanlarla konuyu görüşüyordum, eğer o yöreyi ziyaretimin gerçekten herkes için yararlı olacağına kanaat getirirsem, seyahatimin hazırlıklarını başlatıyordum. Genellikle, konuyla ilgili bakanlar, STÖ'nin başkanları, eyalete ilişkin bazı konularda, alanında uzman olan üniversite mesnupları gezimde bana eşlik ediyorlardı. Yaptığım her seyahate ayrıca, her şeyi düzenleyen özel kalem müdürüm Kerim Paşa Bahaduri de mutlaka katılıyordu, daha sonra onun yerini Houchang Nahavandi aldı.

Yaşadığımız bütün heyecana ve yorgunluklara rağmen bugün Azerbaycan'dan Horasan'a, Kürdistan'dan Belucistan'a, ülkenin ortasındaki ıssız yaylaları da unutmamalıyım, gezdiğim bütün bu bölgelerdeki yurttaşlarımla paylaştıklarımın, kraliçelik yaşamının en güzel anıları arasında yer aldığını söyleyebilirim. Ben daha o kentlere ve köylere girer girmez, herkesi bir heyecan sarıyordu. Halkın beni görebilmesi, beni selamlayabilmesi, benim de onlara karşılık verebilmem için genellikle bana üstü açık bir araba tahsis ediliyordu. Geçeceğim yerlerde yol boyunca pek çok insan toplanmış oluyordu, onlar bana mektup yazarak kendilerini görmeye gitmemi istemişlerdi. İşte aralarındaydım. Sevgilerini, hiç denetlemeden göstermekle kalmıyor, bana dokunmak, beni kucaklamak da istiyorlardı. Kimileri de mektuplarını şahsen benim elime vermek istiyordu çünkü bizde, dilekçesini doğrudan doğruya krala ya da kraliçeye vermek âdettendir, üstelik bu insanlar, yönetimin memurlarının, yazdıklarını bana ileteceklerine belki de inanmıyorlardı.

Bu durum her defasında aynı sahnelerin yaşanmasına yol açıyordu; benim yüreğimi ezen, heyecan dolu, dokunaklı sahneler: bana yaklaşabilme şansını yakalayabilmek için, arabamın hızını ve özellikle koruma görevi yapan imparatorluk muhafızlarının motosikletlerini hiçe sayarak, kendilerini arabamın üstüne atarlardı. Şoförden acele etmemesini, arabayı yavaş sürmesini rica ederdim –bir kazaya neden olmaktan öyle korkardım ki– ama güvenlik görevlileri de, herhangi bir fanatiğin bu durumdan yararlanıp bana saldırmasından çekinirlerdi... İnsanları sıradan çıkmaktan vazgeçirmek için, motosikletli muhafızlar sürekli olarak kornalarını çalarlardı, bazen günlerce süren bu uzun yolculuklar boyunca durmadan çalan bu korna gürültüleri ve benim, her an bir kaza olacak diye duyduğum korku tam anlamıyla kalbimi sıkıştırırdı. Sonunda dayanamayıp muhafızlardan motosikletlerini değiştirmelerini istedim. Daha da ciddi bir önlem alarak, birçok insanın, bana mektuplarını verebilmek uğruna hayatlarını tehlikeye atmaya hazır olduklarını gördüğüm için çevremdeki hanımlardan, benden önce ya da sonra, üstü açık bir ciple giderek sadece mektupları toplamalarını rica ettim. Bu çözüm yavaş yavaş duyuldu ve köylülerin güvenini sağladı, içleri rahat olarak mektuplarını görevli hanımlara verdiler.

Güvenlik görevlileri benim seyahat etme tarzımı kabullenmekte çok zorluk çekiyorlardı. Arabadan iner inmez, beni bekleyen halkın arasına karışıp onlarla konuşmak, onları ayrı ayrı dinleyebilmek için ısrar ediyordum, onlar da her defasında boynuma atlıyor, beni öpüyor, bağırlarına basıyorlardı.

Polislerin insanları kuşatmasına engel olmak, işimi kendi bildiğim gibi yapmak için onlardan, bazen biraz fazla yüksek bir sesle, beni rahat bırakmalarını istemek, sürekli çaba göstermemi gerektiriyordu. Akşam olduğunda onlardan özür diliyordum, onlara bu formaliteden uzak, doğrudan, samimi görüş alışverişlerinin benim için ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışıyordum:

"Şah'ı gerektiği gibi korumanızı anlayabilirim, her ne olursa olsun, onunla ilgili en küçük bir risk bile alınamaz ama benim durumum farklı, ben ülkenin geleceği için vazgeçilmez biri değilim, eğer kaderimde bir katilin kurşunuyla ölmek varsa, hiç olmazsa görevimi yaparken ölmeyi yeğlerim. Rica ediyorum, bırakın işimi kendi bildiğim gibi yapayım."

Polisler ricama boyun eğmiş görünüyorlardı ama ertesi sabah gene beni yakın korumaya alıyorlardı, ben de yeniden öfkeleniyordum... Bütün ülkelerdeki güvenlik servisleriyle aynı sorunların yaşandığını sanırım.

Daha sonra, valilerle, belediye başkanlarıyla, halkın değişik kesimlerinin temsilcileriyle iş toplantıları yapıyordum. Şayet bakanlar bu toplantılarda hazır iseler, sorunları kendi kulaklarıyla işitiyorlardı ama ben her halükârda özel kalem müdürümün her şeyi not almasını istiyordum. Bir köyde içme suyu ve bir yol yapılmasını istiyorlardı; başka bir köyde okul adına layık bir okul binası ve hamam talep ediyorlardı; daha başka bir köyde de insanların en büyük beklentileri bir sağlık ocağı idi. Beni her seferinde çok duygulandıran bir şey vardı, bu da yoksulluklarına rağmen Şah'a besledikleri büyük sevgiydi, aynı şekilde benden de sevgilerini esirgemiyorlardı. Şah'a onu ne kadar çok sevdiklerini söylememi istiyorlardı. Kendisinin İran'la ilgili olarak aldığı kararları anladıklarını, onun, yurttaşlarının durumunun düzelmesi için elinden gelen her şeyi yapmaya çalıştığını bildiklerini söylüyorlardı. Asırlarca süren bir geri kalmış-

lığı bugünden yarına düzeltmenin mümkün olmadığını sezdiklerini görüyordum.

Yaptığım bu geziler sırasında, din adamlarının kadının özgürleşme hareketlerine ya da tarım reformuna karşı görüşlerini açıkladıklarını asla duymadım. Daha sonra, ülkeyi savaşa ve karanlığa sürükleyecek olan bu mollalar[1] beni her yerde, toplum için yaptıklarıma övgü dolu sözlerle, güleryüzle karşılıyorlardı, onların samimiyetine inanıyordum.

Bazıları kuşkusuz içten davranıyorlardı. Şii dini liderler elimi sıkmıyorlardı ama Sünniler farklıydı, onlarla tokalaşıyorduk. Hepsi de benden özellikle kutsal yerlerin restorasyonu için yardım talep ediyorlardı. Benim türbelere saygı duyduğumu biliyorlardı. Gerçekten de zaman zaman gidip, düşüncelere dalma arzusu duyduğum yerlerdi türbeler.

Yolculuklarımı gidilecek bölgeye göre, kâh pervaneli küçük bir uçakla, kâh helikopterle, bazen arabayla, bazen de, eğer yollar uygunsa, otobüsle yapıyordum. Kimi zaman gerçekten o kadar yoksul köylere gidiyorduk ki, anneler benim oradan geçişimden yararlanarak acil yardım istiyorlardı. Birçok kez, hasta bir oğulu, yaralı bir kocayı ya da özürlü bir çocuğu en yakın hastaneye nakledebilmek için helikopteri veya uçağı bu annelere tahsis edebildik.

Ben oradan ayrıldıktan sonra aynı çaresizliğin, yoksunluğun süreceğini biliyordum elbette. Ama ümitli olmak için bir nedenim vardı: Devrim Ordusu'nun değişik bölümlerinde çalışan acemi erler, yavaş yavaş ülkenin her yerine yayılıyorlardı, gitgide daha çok doktor yetiştiriyorduk.

Azerbaycan ya da Kürdistan'da olduğu gibi, hemen hemen her köyde durarak yaptığım gezilerimin on günden fazla sürdüğü de oluyordu. Köylerinden geçeceğimi öğrenen insanlar, beni selamlamak için o küçük yol kenarlarına koşuşuyorlardı. Bazen sadece arabanın camını indirip el sallıyordum ama çoğu kez köylülerin büyük sevincini görüp dayanamıyor, şoförden arabayı biraz durdurmasını isti-

1. Gezilerim sırasında beni karşılamaya gelenler arasında, dini azınlıkların temsilcileri de bulunuyordu.

yordum. O zaman artık tekrar yola koyulmak neredeyse imkânsız hale geliyordu, insanların bana söyleyecek yüzlerce şeyi vardı, programımın son derecede yüklü olduğunu, daha uzakta beni başka bir yerde beklediklerini duymak istemiyorlardı... Daha uzakta, gerçekten de kalabalık toplanmış, yüzleri ışıl ışıl, bayramlık elbiselerini giymiş insanlar beni beklemekteydiler; doğru sözcükleri bularak, sevginin diliyle yaptığımız konuşmalar böylece sürüp gidiyordu.

Bütün gün, tanışmalar, iş toplantıları, ziyaretler birbirini izliyordu. Benim zorunlu olarak her an, en küçük ayrıntıları dinlemeye hazır ve dikkatli olmam gerekiyordu. Bazen tükendiğimi hissediyor, yeniden gücümü toplayabilmek ve kan dolaşımımı sağlamak için beş-on dakika süreyle sırtüstü yere uzanıp, ayaklarımı duvara dayıyordum. Bu yoksul köylerde katlandıkları bütün sıkıntılara ilaveten, bir de su almaya gitmek için bazen birkaç kilometre yol yürümek zorunda kalan kadınların nelere tahammül ettiklerini daha iyi anlamama bu geziler yardım ediyordu. Tanrıya şükür, sağlığım bu maratonu sürdürmeme imkân veriyordu.

Akşamları, eğer resmi bir davet yoksa, bana yolculuğumda eşlik eden insanlarla birlikte akşam yemeğini yiyordum, gün içinde yaptığımız görüşmelerden sonuçlar çıkarıyor, bazı kararlar alıyor, daha sonra biraz da zihinlerimizi dinlendirmeye çalışıyorduk. Genellikle, o yörenin valisi benim şiire ve müziğe olan merakımı bildiği için, bir bahçede veya bir nehir kıyısında akşam yemeği düzenliyordu. Yere serilmiş halıların üzerine oturuyor, şiir severlerin Hafız'dan, Firdevsî'den ya da bir başka büyük şairimizden okudukları şiirleri zevkle dinliyorduk. Bölgenin geleneksel müziğini dinlediğimiz de oluyordu. Aslan ve Kızıl Güneş'in müdürü Dr. Hüseyin Katibi bu konserlerden pek memnun oluyordu. İran Kızılayı'nın hemen hemen her yerde merkezleri bulunduğundan, Dr. Katibi çoğu kez seyahatlerimize katılıyordu.[1]

Dr. Katibi olağanüstü birisiydi, son derece kültürlüydü, gezdiğimiz bölgelerin güzelliğine övgüler düzen veya yaşadığımız durumlara çok uygun düşen pek çok şiiri ezbere okuyabiliyordu. Bazen, bizimle gelen o zamanki Maliye Bakanı (daha sonra başbakan ola-

1. Şah'ın kızkardeşi Prenses Şems, Aslan ve Kızıl Güneş'in başkanlığını yapıyordu.

caktı) Cemşid Amuzegâr da aynı şaşırtıcı yeteneğe sahipti. Başka akşamlarda, örneğin bilmeceler gibi çok sevdiğim, topluca oynanan oyunları teklif ediyordum. O zaman yörenin generali, tarım bakanı, vali gibi o kadar ciddi kişilerin nasıl tamamen samimi bir havaya girdiklerini, çocukluk günlerine döndüklerini, kahkahalarla güldüklerini görebiliyordum. Aslında, hepsinden çok ben eğleniyordum. Ortak çalışma, coşku ve yorgunluk, protokol kurallarının bir süre ortadan kalkması, bu güzel beraberliği yaratıyordu.

Bu yolculuklarda, hiç beklemediğimiz bir anda ortaya çıkıveren şeylerden hoşlanıyordum ve o zaman gerçek İran'ı tanıdığım duygusuna kapılıyordum. Helikopterle yolculuk yaparken bir köyün, bir vahanın, bende aniden özel bir heyecan uyandıran bir manzaranın üstünden uçarken, pilottan yere inmesini istiyordum. Bir seferinde, henüz Azerbaycan'da iken, çevresi şiirsel bir güzelliğe sahip bir göl kıyısına inmesi için pilota ısrar etmiştim. Yöre kesinlikle ıssızdı, etrafta hiç kimse görünmüyordu, pilot neyin beni oraya çektiğini anlayamıyordu. Oysa, daha ancak tekerlekler yere değmişti ki tepelerden aşağı kadınların, çocukların koştuklarını, sonra da atlıların indiklerini gördük. Onlar da ben de birbirimizi bulmaktan büyülenmiş gibiydik. Onlar gözlerine inanamıyorlardı: gerçekten, hiç kimsenin beni beklemediği bir yere sanki gökten düşmüş gibiydim!

Ben de, tümüyle rastlantıya dayalı bu karşılaşmadan öyle mutluydum ki!.. On beş dakika önce ne onlar ne de ben böyle bir şey bekliyorduk ama şimdi karşı karşıyaydık işte. Bazı erkekler diz çökerek beni selamladılar, kadınlarsa büyük bir coşkuyla sevinçlerini gösterdiler.

Birdenbire bütün yorgunluğumu unutturan muhteşem bir görünüm meydana gelmişti. Kadınlar beni öptüler, sanki içlerinden biriymişim ve daha önce ayrıldığım köyüme dönmüşüm gibi, göğüslerine bastırarak uzun uzun kucakladılar. Ülkemizde çok yaygın olan bir hareketle, başlarındaki örtüyü alıp bana örttüler, yanaklarımda bıraktıkları ıslaklık onların sevgilerinin canlı izi gibiydi.

Başka bir kez Gilan'da, inşaatı süren binaların üstünden uçarken yanımdaki vali kulağıma seslendi:

"Burada, Japonların yardımıyla, ipekböceği yetiştirmek için örnek bir çiftlik kurduk."

"Madem öyle, gidip görelim!"

"Ama buna hazırlıklı değiller, Majeste, hiç kimse bizi beklemiyor."

"Daha iyi ya, insanlar çiftlikte çalışmaktalar, onlara bir sürpriz yapalım."

Pilot çiftliğin hemen yanına inmeyi başardı. Oradakiler aniden benim helikopterde olduğumu fark ettiler. Anında, kadın-erkek her taraftan ortaya çıkan kalabalık bir grup, inanılmaz bir şekilde bize doğru koşmaya başladı. Bu sırada bir işçi, çiftliğe gidebilmemiz için bize cipini verdi. Ama çılgınca tezahürat yapan bir kalabalık arabanın etrafını çevirmişti bile, sevinç çığlıkları atıyorlardı –"Yaşasın Şah! Yaşasın Şah!"– eller bize doğru uzanıyordu, öyle ki ne ilerliyebiliyor ne de geri gidebiliyorduk. Benim gibi, helikopterin kaldırdığı beyaz toza bulanmış vali, ayakta durmuş, sesini duyurmak için boş yere, boğazını yırtarcasına bağırıyordu. İnsanlar beni orada alıkoymaktan çok mutluydular, bırakmaya da hiç niyetli gibi görünmüyorlardı. Biz konuşmaya başlamıştık bile! Bir kez daha onların sevgi tezahüratını duyuyor, ben de onlara, benim için ne kadar değerli olduklarını söylemek istiyordum; Şah'a selamlarını ve iyi dileklerini iletecektim. Pilot sonunda, bize yolu açmaları için birkaç adamı valiye yardımcı olmalarına ikna etti. Mutlu, dost yüzleri gördüğüm bir insan denizinin ortasında adım adım ilerliyorduk. Çiftlik binalarına ulaştığımızda, insanlar içeri doluşmasın diye arkamızdan dış kapının parmaklıklarını kapamaya çalıştılar. Boşuna gayretti: kalabalığın itmesiyle, parmaklıklar yıkıldı.

İçimden valiye hak vermeye başlamıştım, önceden gerekli hazırlıklar yapılmadan bir yerde durmanın yanlış olacağı konusunda beni uyarması yerindeydi. Kendim için korkuyor değildim, sayıları ve coşkusu durmadan artan o insanlar için kaygılanıyordum. Aniden ziyaretimi sona erdirme kararı verdim, binbir güçlükle helikoptere dönmeyi başardık. Ama o zaman da havalanmamız mümkün olamadı, tehlikeyi algılayamayan insanlar pervanenin altına doluşmuşlardı. Vali geri çekilmeleri için yalvarıyordu; onlar ise sanki bir gösteride tezahürat yapıyormuşcasına tempo tutarak Şah'ın adını söylemeye devam ediyorlardı.

Helikopterin basamağında ayakta durarak, beraber olduğumuz bu kısa sürede gösterdikleri sevginin beni ne kadar duygulandırdığını anlattım; onları daha sık görmek istediğimi, köylere, aileleri ziyarete ve fabrikalara daha çok gitmek istediğimi söyledim...

"Ve şimdi, sizlerden araçtan uzaklaşmanızı ve yere oturmanızı istiyorum, bu karşılaşmanın güzelliğini hiçbir kaza gölgelememeli" dedim.

Beni anladılar, sözümü dinlediler ve sonunda dört bir yandan başörtülerini, ellerini sallayan bir insan denizinin üzerinde havalanabildik.

Böyle anlarda ortaya çıkan gerçek benim için çok değerliydi, Tahran'da eşimin, bütün gücüyle sürdürdüğü, bazen insanın cesaretini kıran, nankör olduğunu sandığım çalışmasının aslında doğru olduğunu, emeklerinin boşa gitmediğini görüyordum. Bu sevgi gösterileri, hükümetin bütün girişimlerinin, zor gibi görünse de sonunda amacına ulaştığının göstergesiydi çünkü bu insanlar hükümdarlarına inanıyorlardı.

Pek alışılmadık bu karşılaşmalardan bazılarının, bende çok sıcak anıları vardır. Bir gün, yanımda bir yardımcım olduğu halde küçük bir cip kullanıyordum, arkamızdaki arabada da birkaç koruma görevlisi bizi izliyordu. Yol kenarında yürümekte olan, taşıdığı yükün altında iki büklüm olmuş bir kadın gördük. Durdum ve kendisini bir yere bırakıp bırakamayacağımı sordum. Beni tanımadı, böylece çok doğal bir ortamda sohbet edebildik. Bana yaşamındaki sıkıntılarını anlattı, üzüntüsünü göstermiyordu, ağırbaşlıydı. Ülkenin kuzeyinde Babol'daydık. Kısa bir süre sonra, benim nereye gittiğimi merak etti, kim olduğumu sordu. Ben de çok doğal bir ifadeyle cevapladım, günlük yaşamında büyük bir yoksulluk çeken bu kadın –60'lı yılların ortalarındaydık– öyle içten bir şekilde, öyle sıcacık elimi tuttu ki bu hareketi, bulmakta zorlandığı bütün kelimelerin yerini tutuyordu. Evi de yoktu. Onun kısa bir süre sonra bir ev sahibi olmasına yardımcı oldum.

Bir başka sefer, Derful kentinde tesadüfen küçücük bir şekerci dükkânına girmiştim. Vakit akşamdı, yanımda sadece bir hanım ar-

Farah Pehlevi, icraatlarının yanı sıra giyimi ve saç şekliyle de Iran'da "çağdaş kadın"ın sembolü oldu.

kadaşım vardı, (güvenlikten iki kişi bizi takip ediyordu) üzerimizdeki sade giysilerle, tatile gelmiş şehirliler gibi görünüyorduk. Şekerci dükkânının sahibi olan kadın, hiç çekinmeden, uzun hayat hikâyesini anlatmaya başladı. Daha önce bir hamamda çalışmıştı, hanedanın başlangıç yıllarındaki güvensizlik ortamını yaşamıştı, aniden şunu söyledi: "Bize güven ortamını sağladığı için Tanrı'ya ve Şah'a şükrediyorum, sabahları erkenden işime geliyorum, asla, hiç kimse beni rahatsız etmiyor..." O esnada, komşularından biri, dükkânın üst katında oturan genç bir çavuş içeri girdi. Bir süre bizi dinledi ve birden beni tanıdı. Utanmıştı, dükkân sahibi hanım da mahçup olmuştu ama ben konuşmanın, önceki samimi, doğal tonunu korumaya çalıştım. Yavaş yavaş, genç adam da konuşmaya katıldı, öyle ki, sonunda bana kendi evinde bir fincan çay içmeyi kabul edip etmeyeceğimi sordu.

"Büyük bir memnuniyetle" dedim.

Tek göz bir haneydi bu, eşi ve çocukları yerdeki şiltenin üstünde uyuyorlardı. Çavuş, genç eşini uyandırdı, beni misafir etmek için uykudan böyle uyandırılmak hiç kolay olmasa gerekti ama yine de birbirimizi kucakladık ve birlikte semaverin çevresine oturduk. Ha-

nım çocuklarını anlattı. Genç adam ordudaki görevinden söz etti. İkisi de Azerbaycanlı idiler ve tekrar oraya dönebilmekten başka istedikleri bir şey yoktu. Ne güzel, kolaylıkla yerine getirebileceğim basit bir arzuydu bu!

Reşt'te bulunduğum başka bir akşam, rastgele bir evin kapısını çaldım. Orada beni hemen tanıdılar ve heyecanla karışık bir telaş yaşadılar. Haber birkaç dakika içinde bütün köyde duyuldu ve insanlar bahçenin çitlerini aşarak sundurmaya doluştular. Herkes bana içini dökmek, yolunda gitmeyen şeyleri ve yapılması gerekenleri anlatmak istiyordu, konuşmaya cesaret edemeyenler elime bir mektup tutuşturuyorlardı. Birisi, oğlunu eğitim yapması için yurt dışına göndermek istiyor ve benden ona bir burs sağlamamı talep ediyordu. Bir delikanlı benimle özel olarak görüşmek için ısrar etmişti: eroin kullanıyordu, onu hastaneye yatırmam için yalvarıyordu. Bir kadıncağız artık, kocasının kendisine uyguladığı şiddete dayanamadığını anlatıyordu.

İnsanlar, ulusal servet kapsamına giren şeylere ilgi gösterdiğimi de biliyorlar ve her ziyaret ettiğim yerde beni, Kültür Bakanlığı uzmanlarının bile bilmedikleri saklı hazinelere götürmeye çalışıyorlardı. Sonra, çarşıyı gezerken bana sesleniyorlardı: "Farah, Farah, bize de buyrun..." Veya "Şahbanu, gelin bakın, köyümüzün ozanının mezarı ne durumda... bir şeyler yapmak lazım, bize restorasyon için yardımcı olmalısınız..." diyorlardı. Bu mezarlığı yenilemenin onlar için ne kadar önemli olduğunu anlıyordum; ozanları, köylerinin gurur kaynağı, onları birleştiren kültürel bir semboldü, çocuklarına da o saygıyı aktarabilmeyi arzu ediyorlardı.

Bazen, eğer çölden çok uzakta değilsek, akşam oraya gitmeyi istiyordum. Bence çöl dünyanın dışında insan için bir meditasyon, bir sıkıntılarından arınma yeridir; onca yoğun geçen günlerden sonra, ben de bir ruh erincine ulaşmak için çölün sessizliğine ihtiyaç duyuyordum. Orada bir ateş yakıyor ve hiç usanmadan gökyüzünün sonsuzluğuna dalıp gidiyorduk, insanı büyüleyen yıldızlardan gözümüzü alamıyorduk, çölde, yalnız çölde yıldızlar birkaç yüz metre yukarıda, elle tutulacak kadar yakın gibidir, yolcuları adeta içlerine çekerler... En büyük pişmanlıklarımdan biri, hep hayal ettiğim şeye, bu

çölü deve sırtında geçmeye ve bir de göçebelere katılıp birkaç gün yaylada onlarla konaklamaya zaman ayıramamış olmaktır. Kendi kendime, hep daha sonra bunu yapacak zamanım olacak demiştim ve her sene projemi ertesi yıla ertelemiştim.

Çölde hep serin havayı özler, gözlerimizle birkaç yeşil ağaç ararduk, bugün Amerika'da ve Avrupa'da yaşamımı sürdürürken, çölün çorak, kayalık dağlarını öyle özlüyorum ki içim acıyor! Hatta tozunu, sineklerini bile özlüyorum! İran'da hep duyulan petrol kokusu bile burada burnumda tütüyor!

Keşke bazı ortamlarda ziyaret ettiğim yörelerin geleneksel kıyafetlerini giyebilmiş olsaydım diye hayıflanıyorum! Bunu hep istemiştim ama davranışım yanlış yorumlanabilir korkusuyla cesaret edememiştim. Bugün düşünüyorum da, beni kucaklayan bütün o kadınlar gibi giyinmem, kendimi ne kadar onlardan biriymişim gibi hissettiğimi, ne kadar İranlı olduğumu anlatabilmemin en güzel yolu olurmuş. İnsanın, kendisini bir topluma ait olma duygusundan koparması asla mümkün değildir ve sürgünde geçen her gün, günlük yaşamdaki şu veya bu ayrıntı gelip bana, ait olduğum insanlar arasında olmadığımı, köklerimin İran'da kaldığını anımsatır. Bir binanın avlusunda gördüğüm bir güvercinin kanat çırpması, alır beni Tahran'a götürür, tıpkı bir gezinti sırasında burnuma gelen hanımeli ve leylak kokuları gibi... Bir dilim ekmek üzerine bir nane yaprağı ile küçük bir dilim beyaz peynir ya da bir dostumun bana memleketimizden getirdiği birkaç kayısı tarifsiz bir özlem duymama neden olur. Dutlar güneşte kurutuldukları zaman, üzerlerinde biraz da kum kalır, çiğnendiğinde dişleri gıcırtıdan bir kum. Şah ve ben dut kurusuna bayılırdık. Geçenlerde çıtır çıtır kuru dut yerken ağzıma, tam da bu taşlı topraklı dutlardan birisi geldi, dişim kırıldı zannettim önce ama aynı anda biraz İran toprağı yuttuğumu düşününce içimi bir mutluluk dalgası kapladı.

Ülke içinde yaptığım gezilerden güç depolamış ve geleceğe güvenle dolu olarak dönüyordum. Yaşadıkları güçlüklere rağmen bu kadar mağrur, bu kadar namuslu ve yapılması doğru olan şeyler konusunda bu kadar ileri görüşlü olan tanıştığım İranlıların her biri birer cesaret örneğiydiler. Karşılaştığım filanca veya falanca kadını,

şu veya bu aile reisini, işçiyi, köylüyü, askeri hatırladığım her defa farkına varmadan gülümsediğimi hissediyordum.

Kadınların toplumumuzdaki, özellikle aile içindeki yeri beni hep yakından ilgilendirmiştir. İçlerinden pek çoğu senelerden beri haklarının kabul edilmesi için savaşıyorlardı. Rıza Şah döneminde kadınların hakları için mücadele veren Hacer Tarbiate ve ilk Kadın Sorunları Bakanı olan Mahnaz Afgani'nin bu alanda özel bir yeri vardır. Artık nihayet kadını, erkeği eşit kılan bir yasaya sahip olan ender müslüman ülkelerden biriydik ama kanunların ruhu ile uygulama arasında ne kadar büyük farklılıklar olduğu herkes tarafından bilinir!

Şurası kesindi ki, kadınlar artık seçme, seçilme ve öğrenim görme hakkına sahiptiler, üniversiteye girebilecek ve seçtikleri meslek dalında çalışabileceklerdi ama kentlerden uzakta, kırsal alanda, nüfusunun büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen, geleneksel yaşamını sürdüren bir toplumda bu açılımlar ne ifade edecekti? Köylülerin büyük bir kısmının gözünde, yapılanların henüz hiçbir anlamı yoktu. Köylerin çoğunda mollalar tek manevi yetkili olmayı hâlâ sürdürüyordu ve kadın haklarını savunan çeşitli dernekler tarafından desteklenen hükümetin farklı bir açılım sağlama çabaları büyük engellerle karşılaşıyordu. Genç kızlar okula gitmek istiyor, kadınlar bu reformları bekliyordu ama erkekler ayak sürüyorlardı. Ne kadar güç olduğunu Tanrı bilir, bu bağlamda gitgide daha çok sayıda kadın bana yönelme alışkanlığını kazandı. Şah beni Kral Naibi olarak atayarak, sonra da bana taç giydirerek onlara izlemeleri gereken yolu açıkça göstermişti; kadınlar için de yaşadıkları sorunları hükümdarın kendisine ya da hükümet yetkililerine anlatmaktansa başka bir kadına anlatmak kuşkusuz daha kolaydı.

Çok sayıda kadın, baş başa yaptığımız görüşmelerde ya da gönderdikleri mektuplarda eşlerinin, eve kendilerinden genç bir kuma getirdiklerinde yaşadıkları üzüntüyü anlatıyorlardı. Ne yapmaları gerekirdi? Teorik olarak boşanma talebinde bulunabilirlerdi, artık çok eşlilik yasaklanmıştı. Ama durum o kadar da basit değildi çünkü din adamlarının baskısı altında, yasa koyucu çok eşliliği, kapsamını daraltarak muhafaza etmek zorunda kalmıştı: eğer ilk eş çocuk sahibi olamıyorsa ya da çok ağır hastaysa onun iznini alarak koca, ikinci bir eş alabiliyordu.

Yasaya rağmen boşanma hakları da iki cinse eşit olarak uygulanamıyordu. Çok uzun yıllardan beri koca, hatta karısına söylemeden, onu boşama hakkını tekelinde tutuyordu. Zavallı kadın, evliliğinin sona erdiğini, bazen kendisine gönderilen bir yazıyla öğreniyordu. Artık bundan böyle kadın da boşanma talebinde bulunabilirdi, ayrıca yasa teorik olarak, eşlerin ikisinin de sorunlarını anlatabilecekleri aile mahkemeleri kurulmasını hükme bağlamıştı. Durum böyle iken, kendileriyle konuştuğum kadınların çoğunun anlattığı, hâkim-i mutlak olduğuna inanan kocalar karşısında mahkemeler ne yapabilirdi?

Ayrıca, bu reform yasasıyla bile işlerin tam olarak düzelmesi mümkün olamamıştı. Örneğin, halen yürürlükte olan bir yasa, kadının seyahat edebilmesi için, aynen reşit olmayan bir çocuk gibi kocasının yazılı iznini almasını gerekli kılıyordu.

Üniversite öğretim üyesi, avukat veya mühendis bazı hanımların bu yasa yüzünden ne kadar küçük düşürücü, ne kadar tuhaf ve komik durumlarla karşılaştıklarını tahmin etmek zor olmasa gerek. Eşime, ilgili bakanlara bu konudan söz ediyordum. Ancak yasa, kadınların erkeğe olan hukuki bağımlılığının sürmesini zorunlu gören din adamlarıyla süregelen pek çok çatışma konusundan biriydi. Biz öncülük etmek, bu yasayı aşmak istiyorduk, benim için çok önemliydi bu; yine de kökleşmiş zihniyetlere karşı dikkatli olmalı, insanların adeta damarlarına işlemiş alışkanlıklarını çok zorlamamaya özen göstermeli, onlarla zıtlaşmamalıydık. Ben her duruma göre uygun düzenlemeler önermeye gayret ediyordum. Pek çok başka kadın da, özellikle kadın kuruluşları federasyonunun başkanı olan Prenses Eşref, aynı amaç uğruna çalışıyordu. Prenses Eşref kadınlara saygınlık kazandırmak için çok çaba göstermiştir.

Başlangıçta, köylerde eğitim yapmak için gönüllü acemi erlerden oluşan Bilgi Ordusu'nda, bir süre sonra erkekler kadar kızlar da görev aldı. Şiraz'daki Pehlevi Üniversitesi'nde öğle yemeğinde birlikte olduğum kız öğrenciler önermişlerdi bunu. "Neden biz de okuma yazma kurslarında görev almıyoruz?" diye sormuşlardı.

Bu genç kızlar haklıydılar, hem de iki kez haklıydılar çünkü bazı bölgelerde, öğretmen erkek olduğu için ana-babalar kızlarını oku-

la göndermeyi reddediyorlardı. Eşim, kadınların katılımıyla kurulacak Kadın Bilgi Ordusu fikrini heyecanla kabul etti, artık özellikle direnen ana-baba engelini de aşabilecektik.

Özellikle diyorum, çünkü bu genç hanımlar insanların kafasına aile planlaması fikrini sokmaya çaba göstermek için de bizden nöbeti devraldılar. Hükümet bu konuda din adamlarına danıştığında, onlar önce karşı çıkmışlar, sonra da bir fetva vermeye razı olmuşlardı. İslam Devrimi'nin hemen ertesinde, Şah'ın aile planlaması konusunda müslümanların sayısını azaltmaktan başka bir gayesi olmadığını iddia ederek önce planlamayı kaldırdılar. Sonra, nüfustaki kaygı verici boyutlardaki artış karşısında yeniden aile planlamasını uygulamaya koydular. Ama biz eski günlere, bizim zamanımıza dönelim: Din adamlarının rızasını sağladıktan sonra, iş asıl sorunu halletmeye kalıyordu: kırsal kesimde yaşayanları, doğum kontrolünün onlara daha iyi bir yaşam sağlayacağına, dolayısıyla ülkenin kalkınmasına da katkısı olacağına ikna etmek. Koşullar, köylüleri bunun tam aksine inanmaya zorluyordu: ne kadar çok çocuğumuz olursa o kadar çok kol gücümüz olur diye düşünüyorlardı. Bana oğullarının, Veliaht Prens için iyi birer asker olacağını söyleyenlerle de karşılaşıyordum. Ne tarımda makine kullanımının sağlayacağı ilerlemeden haberleri vardı, ne de yürürlüğe giren okullaşma, sağlık ve sosyal sigorta alanlarındaki gelişmeler sayesinde evlatlarının farklı bir geleceğe sahip olabileceklerini düşünebiliyorlardı.

Onlara anlatabilmek, onları bilgilendirmek bizim görevimizdi. Şimdilik, çocuklardaki yüksek ölüm oranı, onların savunmalarını haklı gibi gösteriyordu, oysa Sağlık Ordusu'nun çalışmaya başlamasıyla dispanserler kurulması, aşılama ve okullardaki parasız beslenme yardımı sayesinde bu oran süratle düşecekti. Çok eşlilik tehdidi de aynı şekilde sürüyordu kadınlar, kocaları ikinci bir eş alır korkusuyla her sene doğurmayı sürdürüyorlardı. Görüldüğü gibi, ülkenin çağdaşlaşması için yurttaşları aydınlatma çalışmaları kesinlikle gerekliydi. İnsanlardaki yerleşik düşünceleri değiştirmek için çok çalışan kadınlardan birisi de, hiç kuşkusuz Milli Eğitim Bakanı Bayan Ferruhru Parsa idi. Onun kendi annesi de, kadının özgürleşmesi hareketinin öncülerinden birisiydi. Bayan Ferruhru Parsa'yı okulum

Jeanne d'Arc'da tabiat bilgisi öğretmeni iken tanımıştım. Kendisi aynı zamanda doktordu, eğitmek ve tedavi etmek gibi iki kutsal görevine de son derecede saygılıydı. Kraliçe olduğum zaman, onun çalışma azmini gördüğümde kendisine duyduğum dostluk ve takdir duygularım daha da güçlenmişti. Bugün onun hatırasını büyük bir heyecan ve üzüntüyle anıyorum. Onun özellikle kadınlar için oynadığı rolü bilen mollalar, kendisini ölüme mahkûm etmiş ve burada anlatmaktan utanç duyduğum bir yöntemle –İranlıların böyle bir şeyi yapabilmiş olmasından gerçekten çok utanıyorum– onu kurşuna dizmişlerdi: Kurşunlar altında düşerken giysileri açılabilir ve katillerinin nefsini tahrik edebilir diye, idam etmeden önce onu, bir kenevir çuvalın içine sokmuşlar...

Aynı şekilde binlerce kadın idam edildi, içlerinden bakire olanlara, infazdan önce tecavüz edildi çünkü dini metinler bakirelerin doğrudan cennete gideceğini yazar.[1]

Yetimlerin içinde bulundukları acıklı durum da ilgilendiğim konulardan biriydi. Bu çocuklardan sorumlu olan kurumun başkanlığını üstlenmiştim.

Ülke genelinde yaklaşık on bin yetim ve öksüz vardı. Kurumun müdiresi olan Fadime Kazemî Alem dışında en büyük yardımcım annemdi. Uzun yıllardan beri mevcut olan bu kurumun, öksüz çocukların hepsini barındırmak için ülkenin değişik bölgelerinde yeterli sayıda şubesi yoktu. İlk işimiz bu şubeleri inşa etmek oldu. Ancak, müdürler dışında bu merkezlerde çalışan kadınlar özel bir eğitim almamışlardı. Çocukların karınları doyuyordu, giydiriliyorlardı, iyi bakılıyorlardı ama psikolojik olarak yeterli desteği alamıyorlardı.

Bu nedenle, kız-erkek genç eğitmenleri yetiştirmeye başladık. Bu alanda uzmanlaşmış bir okul kurmak için Fransa bize çok değerli yardımlarda bulundu. Ve tüm ülkede pek çok gönüllü, bazı çocukların sorumluluğunu üstlenmek, onlara biraz sevgi göstermek için bize yardım etmeyi teklif etti. Daha zengin olan başka İranlılar, sayınakla bitmeyen ihtiyaçlarımızı karşılamak için arazilerini veya sahip oldukları binaları bağışladılar.

1. Bkz. Ek: Şahlık rejimi döneminde İran'daki durum.

Farah Pehlevi, İranlı kadınlarla birlikte.

Bu çocukları her ziyaret edişimde, her çocuğun birey olarak tanınmaya, gruptan ayrı biri olarak görülmeye ihtiyaç duyduğunu gözlemliyordum. Küçük kız çocukları bana doğru koşuyor ve "Benim adım filanca" diyorlardı, oysa üstlerindeki üniforma, onların hepsini benzer kılıyordu; çoğu kez bit korkusuyla erkek çocukların saçları traş ediliyordu; bu durum, o çocukların yüreğine işliyordu. Üniformadan vazgeçmeliydik, çalışan personele de, her çocuğun gelişmek için, saygıya ihtiyaç duyan, ayrı bir varlık olduğunu anlatabilmemiz önemliydi. Bu da çaba göstermemizi, onları sabırla bilgilendirmemizi gerektiriyordu.

Başlangıçta, bazı merkezleri ziyarete gittiğimde, beni karşılamak için her yeri pırıl pırıl yaptıkları, hasta veya büyük bir ruhsal çöküntü içinde olan çocuklara varıncaya kadar, yolunda gitmeyen her şeyi benden özenle sakladıkları, gözümden kaçırmaya çalıştıkları izlenimini ediniyordum. Bu anlaşılabilir bir şeydi ama bazen konuşmamın tonunu değiştirmek zorunda kalarak, görevlilere şunları söylüyordum:

"Ben bu kadar uzaktan, yorucu bir seyahati göze alıp geliyorum; siz de benden, üzüntü veren durumları ya da yolunda gitmeyen şeyleri gizlememelisiniz. Size yardımcı olmak için geldim, öyleyse saklamak yerine, her gün yaşadığınız sıkıntılar neyse gösterin bana! Ayrıca, çocuklara örnek olmak açısından da bu yaptığınız çok kötü!.. Onların, bana yalan söylediğinizi görmediklerini mi sanıyorsunuz?"

Kraliçe de olsam, doğru kararları alabilmek için gerçekleri bilmem gerektiğini onlara anlatmam zorunluydu.

Birkaç yıl içinde çocuklar mümkün olabildiğince geliştiler, gerçek anlamda çocuk yurtlarına sahip olduk. Artık onlar da diğer çocuklar gibi okula gitmeye başladılar, formaların kaldırılması aralarındaki kaynaşmayı kolaylaştırdı ve bir sonraki aşamaya geçtik: ülkenin başka bölgelerini tanımalarını sağlamak, özellikle bölgeler arası kültürel ve sportif etkinliklere katılmalarına imkân verecek tatil merkezleri açmak gerekiyordu. Bana bir kez daha gidip insanlardan yardım istemek düşüyordu. Bir yardımsever bize Şemirân'daki Niâvarân Sarayı'na pek uzak olmayan çok büyük bir araziyi bağışla-

dı, topladığımız paralarla ilk iki tatil sitemizi inşa ettik: birincisi bu arazide yapıldı, ikincisi Hazar Denizi kıyısındaydı.

Bu binaların mimarisi ve iç donanımları ile yakından ilgilendim. Çalıştığımız mimarlar, çocuklara şefkatle yaklaşan, onları anlayan insanlardı. Her ayrıntı üzerinde nasıl heyecanlı tartışmalar yaptığımızı hatırlıyorum: odaların boyutları, yatakların rengi, mutfağın, aşçının patatesleri soyarken deniz manzarasından yararlanabileceği bir konumda olması vs. Çocukları ziyarete gittiğim her defa, pek çok çocuk bana denizi ilk kez gördüklerini söylediler.

Doğduktan sonra terk edilen çocuklar için Tahran'da ve bazı başka kentlerde, çok özel merkezlerimiz oluştu. Kuruluşta çalışan hanımlar, dilerlerse bir ya da iki yeni doğan bebeği himayelerine alıyorlardı. Annemin de, benimle ilgilendiği gibi, içten bir şefkatle ilgilendiği böyle çocuklar vardı. Eğer bu bebekleri İranlı, hatta yabancı çiftlere evlatlık verme şansı çıkarsa, bunu uzun uzun tartışıyorduk, onları almak isteyen çiftler hakkında araştırma yaptırıyorduk, eğer bize verilen bilgiler tatmin ediciyse, çocuğu evlatlık vermeyi kabul ediyorduk. "Eğer bu bebeklerin İsviçreli, Norveçli ya da Danimarkalı bir aile içinde büyüme şansı varsa, onları bu şanstan neden mahrum edelim?" diye düşünüyorduk. Bu konuyla yakından ilgilenen kurum müdiresi, çocuğu evlat edinen yeni anne-babayla ilişkiyi sürdürüyordu. Avrupalı aileler tarafında, alınan bu çocukların birçoğu ile İslam Devrimi'nden sonra mektuplaştım. Bugün onlar, pırıl pırıl, iyi yetişmiş ve mutlu gençler. Bununla birlikte, ruhlarının bir köşesinde onlar hâlâ İranlılar. Kimileri ülkelerini tanımayı çok istiyor, bazıları da gizliden gizliye ana-babalarını bulmanın hayalini kuruyorlar. Ben, onları hiçbir şeyini tanımadıkları İran'a bağlayan, ana karnındaki kordon gibiyim. Bu durum beni son derece duygulandırıyor.

Bununla birlikte, terk edilen çocukların büyük çoğunluğu İran'da kalıyorlardı. Elimizden gelenin en iyisini yaparak, onlara erişkin yaşa gelinceye kadar yardımcı oluyorduk. Tahran'da veya başka bir yerde geçici bir süre kalabilecekleri evler sağlıyorduk, onlara iş bulma konusunda herkes çaba gösteriyordu. İçlerinden bir kız ya da erkek evlendiği zaman çok seviniyorduk.

Engelli çocukların gelecekleri, hükümetlerin ve sorumlu politikacıların uzun zamandan beri üzerine eğildikleri bir sorundu. Çok uzun yıllar önce kurulmuş olan Ulusal Çocuk Esirgeme Kurumu'nun başkanlığını kabul etmiştim. Bu kurumun zekâ engelli çocuklara ayırdığı bir merkez vardı. Burada zekâ geriliğinin nedenleri üzerine araştırmalar yapılıyordu. En sıklıkla rastlanan neden, ana-babanın kan uyuşmazlığı idi. Bu bağlamda nişanlanan gençlere, evlenmeden önce tıbbi bir kontrolden geçme yükümlülüğü getiren bir yasanın kabulünü sağlayan Senatör Bayan Mihri Angiz Manuşehriyan'ın dikkate değer çalışmasını hep hatırlarım. Aynı kişi, çocuklar için özel mahkemeler kurulmasına ve hapishanelerde çocuk mahkûmların, yetişkinlerle bir arada tutulmalarını yasaklayan bir yasanın çıkarılmasına da önayak olmuştu.

Görme engellilerin okuma yazmayı öğrendikleri, özel yetenekli çocukların da müzik çalışmaları yapabildikleri birçok okul açılmıştı. Bu merkezleri düzenli olarak ziyaret ediyor ve bu okullarda çalışan bütün öğretmenlerin özverilerine ve yeteneklerine hayranlık duyuyordum. Bizim hedefimiz doğal olarak bu çocukların, engellerine rağmen bir iş bulabilmelerine imkân sağlamaktı. Aralarından birçoğu santral görevlisi olarak işe alındılar ve başarılı oldular. Duyma engelliler için de benzer bir çaba içindeydik. Uzman öğretmenler yardımıyla işaret dilini öğrenmeleri için Tahran'da bir merkez açılmıştı. Bu çocuklardan bazıları daha sonra, çalışma ortamı son derece gürültülü olan sanayi dallarındaki fabrikalarda iş bulabildiler, bu da toplumun onlara ihtiyacı olabileceğinin göstergesiydi.

Engelli olsun olmasın bütün gençlere spor yapma olanağını sağlamak istiyorduk. Ben ayrıca İşitme Engelliler Spor Federasyonu Başkanlığı'nı da üstlenmiştim. Hükümet ve Şah da sporun yararlarına gönülden inanmışlardı; her kentte spor yapılabilmesi için gerekli olan her şeyin gerçekleşmesini sağlamak üzere devamlı gayret gösteriyorlardı.

Leylâ'nın 27 Mart 1970 tarihindeki doğumuyla, ailemizle ilgili hayallerimiz tamamlanmış oldu. Dört çocuğumuz olsun istiyorduk. Tanrı bize onları iki kız, iki oğlan olarak en güzel şekilde bahşetti. Hamileliğimin henüz başındayken yaptığım bir söyleşide: "İçimde dördüncü çocuğumun kız olacağı gibi bir his var, Şah ile düşündük, ona Leylâ adını vermek istiyoruz" diye konuşmuştum. Bu söyleşimin kaydını saklamıştım, küçük kızımın doğumundan sonra mutluluktan uçarak onu kızımın defterine yapıştırdım. Hâlâ o defterde durur bu söyleşi. Birkaç sayfa ileride, 27 Mart 1971'de birinci yaş günü münasebetiyle kendi elimle yazdığım şu satırları okuyabiliyorum: "Leylâ öyle iyi huylu bir bebek ki! Güleryüzlü, uysal, gülerken burnunu karıştırıyor. Katıla katıla gülüyor..."

Günlük programımızın inanılmaz şekilde yoğun olmasına karşın, iyi kötü bir aile yaşamı kurmayı başarmıştık. Beraberliğimizin başında, on yıl önce, karşılıklı olarak birbirimize âşık olduğumuzu fark etmiş, birçok ortak zevkimiz olduğunu keşfetmiş, birlikte gülmüştük, daha sonra Rıza'nın doğumuyla mutluluğumuz daha da artmıştı. Şah'ın hanedanın geleceği ile ilgili kaygıları sona ermişti, önümüzde mutlu, dingin bir yaşamın kapıları açılmıştı.

Tatiller bizim için hep kurtarıcı olmuştur, geriye döndüğümde sanki okyanusun ortasında, azgın dalgalarla boğuşurken, mucizevi bir şekilde imdadımıza yetişen sakin limanlar olarak görüyorum bu tatilleri. Artık nihayet kaygılardan ve hep bizden bir şeyler bekleyen insanlardan, günlük yaşamımızı sürekli işgal eden İran ve dünya sorunlarından uzakta, göreceli olarak biz bize kalmış gibi oluyorduk. "Göreceli olarak" diyorum çünkü ister deniz kenarında olalım, ister kış sporları yaptığımız yerde, eşim mutlaka günün belli saatlerini, ya başbakanla ya da kabinesinden birileriyle yaptığı toplantılara ayırırdı veya bulunduğumuz yere uğrayan önemli bir şahısla görüşürdü. Ne olursa olsun, özellikle sabahları mutlaka çalışırdı.

Aslında biz hiç normal bir aile yaşamı sürdüremediğimiz gibi çocuklarımıza da istediğimiz kadar zaman ayıramamıştık. Bugün çocuklarım, babalarının ve benim sorumluluklarımızı belli bir anlayışla karşılamakla birlikte, bu konuda sitem etmekten geri kalmıyorlar; hayatımı tekrar yaşayabilseydim, onlara da eşime de daha fazla zaman ayırırdım. Bir anne için yaşanacak en önemli şey çocuklarının mutluluğu ve gelişimidir, bu konuda kadınlara verecek tek bir öğüdüm var: Eğer zorunlu değilse, işinizi bir yana bırakın, zamanınızı çocuklarınıza ayırın. Çok sayıda kuruluşun başkanlığını üstlenerek, yurttaşlarının refahına katkıda bulunduğum inancındaydım –ve bu görevlerimi yerine getirirken, elbette, kendi çocuklarımın bu ülkedeki geleceklerini de düşünüyordum– ama bütün bunlar onlara her gün sevgimi göstermekten alıkoymamalıydı beni; keşke onlara daha çok zaman ayırabilmiş olsaydım!

Evliliğimizin ilk yıllarında tatil için Hazar Denizi kıyısına, Babûl'e gidiyorduk. Orada Rıza Şah döneminden kalma, eski, çok güzel bir saray vardı. Saray, tam da benim sevdiğim gibi, bir bahçenin ortasında bulunuyordu. Gilan'a ve Mâzandarân'a özgü bitkilerce zengin, sazlarla, portakal ve limon ağaçlarıyla dolu bir bahçede uzun geziler yapmaktan, hayallere dalarak kaybolup gitmekten hoşlanıyordum... Şah ise atla dolaşmayı seviyordu. Sonra birlikte *petank** oynuyorduk, akşamları sıra, birlikte oynadığımız bilmece oyununa geliyordu, bazen saçma gibi gelen çok komik bilmeceler... Eşimin yıl boyunca uğraştığı sorunlarla edindiği ciddi, kaygılı ifadesinin değiştiğini, yüz hatlarının yumuşadığını, güldüğünü görmek beni çok mutlu ediyordu.

Babûl'e 21 Mart'ta, İran'daki yeni yıl tatili nedeniyle, iki haftalığına gidiyorduk, yolculuğumuzu trenle yapıyorduk.

Yazları gene Hazar Denizi kıyılarına, Nev Şehir'e bir aylığına, kazıklar üstüne yapılmış bir tür bungalovda kalmaya gidiyorduk. O bungalov evin saraya benzer hiçbir yanı yoktu, sadece bir yatak odası, Şah'ın çalışma arkadaşlarını veya misafirlerini kabul ettiği bir salon ve bir yemek odasından ve bazen öğle yemeklerini yediğimiz, bazen de akşamları film izlediğimiz, üstü kapalı bir verandadan iba-

* Ç.N. Fransa'da, özellikle güneyde çok yaygın olan, küçük metal toplarla oynanan bir oyun.

retti. Güvenlik görevlileri için ayrı bir oda ve birkaç banyosu da vardı. Hayır, gerçekten de kesinlikle saray değildi bu ev, ama biz yaşamımızın en güzel günlerini bu evde geçirdik, en çok orada mutlu olduk.

Şah'ın Fransız doktoru Bay Flandrin'in, yazlık konutumuza geldiği zaman yaşadığı şaşkınlığı hâlâ hatırlarım. O bu şaşkınlığını daha sonra şöyle anlatmıştı[1]:

"Etrafı dik yamaçlarla çevrili küçük bir koy Nev Şehir limanını kapıyordu, koyun sol tarafında, hükümdar orada olduğu zaman İmparatorluk Muhafızları'nın beklediği bir karakoldan geçerek koya girilebiliyordu: iskelenin sonunda, su içindeki kazıklar üstüne oturmuş duran, Normandiya'daki herhangi bir yüzme öğretmeninin oldukça sıradan evi gibi, tek katlı, hiçbir iddiası olmayan, büyücek bir yapıya ulaşılıyordu. Oraya ilk kez gittiğimde, sabah Şah Hazretleri, mayosunun üzerinde havlu bornozu olduğu halde karşıladı beni, odadaki ahşap koltukların üstünde, son derece sade minderler vardı. Bu evde sanırım hepsi de doğrudan denize açılan, sadece iki üç oturma odası ve bir yatak odası vardı. Evin hemen önünde bir deniz motoru ve su kayağı yapabilmek için gerekli her şey vardı. Ben önce bu binanın, sadece su kayağı yapmak için hareket noktası olarak kullanıldığını sandım, sonra kraliyet yazlık rezidansının bu gördüklerimden ibaret olduğunu anladım, sade, mütevazı bir konuttu bu, Chambord Şatosu'na hiç mi hiç benzemiyordu."

Doktorun yazdıkları doğrudur, oldukça eski, acınacak durumda bir yapıydı bu, üzerinden düşmemek için dikkatli hareket etmek zorunda olduğum yatağıma kadar her şey köhneydi ama ne olursa olsun biz orada günlerimizi beraber geçirmekten, birlikte olmaktan büyük bir zevk alıyorduk.

Bu evde çocuklar için yer olmadığından onlar kıyıdaki bir evde kalıyorlardı. Hatta bir yaz, Ali Rıza karavanda bile kaldı. Ailenin diğer üyelerine gelince dayılar, amcalar, teyzeler, halalar, kuzenler, hepsi de otellerle yetinmek zorundaydılar.

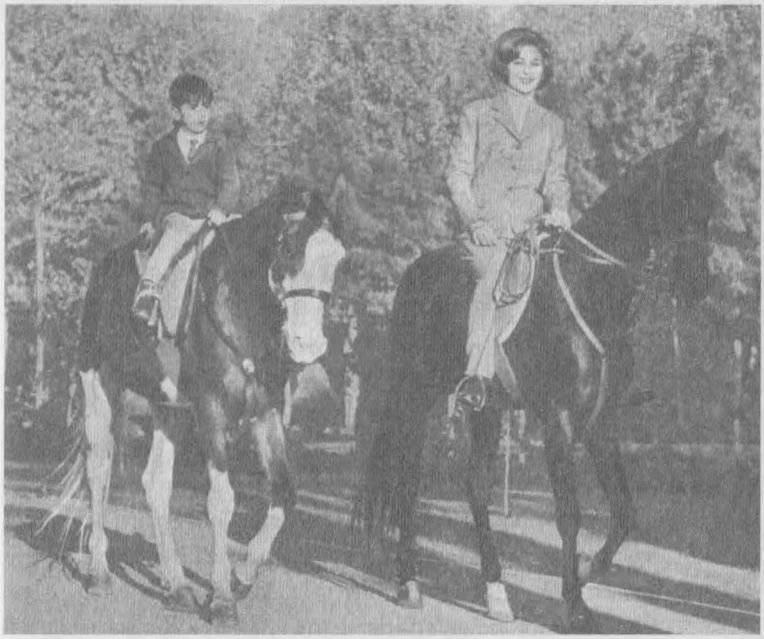
Günlerinizi tamamen denize, özellikle de su kayağına hasrediyorduk. Bu konuda örnek aldığımız kişi, bize öğretmenlik yapan

1. Profesör Jean Bernard'a yayımlanmamış mektuplar, Kasım 1987 - Ocak 1988.

enişlerimden, Hava Kuvvetleri Başkomutanı, her zaman imkânsızı denemeye hazır, usta bir sporcu olan Muhammet Hatemi idi. Monoski ve tramplenden sonra, Muhammet Hatemi bize, suyun yirmi otuz metre üstüne yükselen paraşütlere bağlı olarak uçmayı da öğretmişti. O devirde Nev Şehir, Sovyet yük gemilerinin çok sık geldiği bir limandı; deniz çok temiz değildi. Bugün düşününce, nasıl oldu da hiçbirimiz hastalanmadık diye şaşırıyorum.

Seneler geçtikçe, Hazar Denizi'ni bırakıp Basra Körfezi'ndeki Keis adasına gitmeye başladık. Hemen hemen el değmemiş muhteşem bir adaydı bu, yerleşik küçücük bir nüfusu ve bir kapalı çarşısı vardı. O dönemdeki tek modern bina, hava kuvvetlerinin inşa ettirdiği radar istasyonu idi. Hükümetin niyeti Keis'in bir şehir olarak gelişmesini sağlamak, sonra da avlanmak için bize gelen ama diğer zamanlarda tatil geçirmek için Lübnan'ı tercih eden Arap emirliklerinin zengin müşterilerini Keis'e cezbetmek için orayı açık bir liman haline getirmekti. Önce bizim için bir malikâne yapıldı, onu bir otel, bir kumarhane, villalar ve modern bir çarşı izledi. Bu yapılarda çağdaş mimari tarzı benimsen-

Pehlevi ailesi, at gezisinde.

mişti ama bu mimari, adanın doğal görünümünü bozmuyordu, ayrıca eski köy de restore edilmişti.

Çocuklar artık büyümüşlerdi, Keis onlara her türlü sporu yapma olanağını sunan ideal bir yerdi. Orada birlikte denize dalmayı da öğrendik. Sualtı dünyasının renkleri ve uyumu Rıza ile beni büyülüyordu ama ben köpek balıklarından ve deniz yılanlarından çekiniyordum. Bazen onları oldukça yakından görebiliyorduk... Eşime gelince, o büyük oğluyla uzun, atlı gezilere çıkıyordu, çok küçük olmasına rağmen mükemmel bir binici olan Ferahnaz ile de geziniyordu bazen. Eşim motosikleti de severdi, ben de yavaş yavaş motosiklete binmekten hoşlanmaya başlamıştım. Önce bir mobiletle başlamış, sonra da gerçek bir motosiklete geçmiştim. Birkaç dostla, kendi aramızda yarışlar bile düzenliyorduk. Hız benim başımı döndürüyordu ama pek mükemmel bir binici olmadığım kesindi, sonunda bir gün beklenen başıma geldi; yoldan çıktım, motosiklet bir yana, ben bir yana savrulduk.

Bir hükümdarın, etrafına bu tarz bir gösteri sunması pek alışılmış bir şey değildir, bu nedenle güvenliğimden sorumlu subayın çok üzüldüğünü anımsıyorum. Ben şaşkınlıktan sersemlemiştim, ayağa kalkamıyordum, subay ise, gülünecek şey, sadece benim imajımı düşünüyordu: "Ayağa kalkınız, Majeste, rica ediyorum," diye yalvarıyordu, "insanların sizi bu durumda görmesi hiç hoş değil!" Meraklılar etrafımızı hemen çevirmişlerdi. Daha sonra durumumu subayıma açıklamış ve özür dilemiştim, erkek ya da kadın olsun, hükümdarlar da etten-kemikten yapılmıştır ve düştükleri zaman yaralanabilirler. Kendisi anlattıklarımı kabullenmiş gibi görünmüştü ama bana inandığından emin değilim. İslam Devrimi'nden çok sonra bu kazayı geçirdiğim yere "Farah Virajı" adı takılmış.

Keis adasında geçirdiğimiz tatiller, Şah'a Körfez'in bu bölgesindeki işlerle daha yakından ilgilenme olanağını veriyordu. Yönetimin temsilcileriyle görüşmeler yapıyor, deniz kuvvetlerinin tesislerini, kıyıdaki sanayi kuruluşlarını ziyaret ediyordu, ayrıca balıkçılık ve tarımın durumunu da değerlendirebiliyordu. Saray Bakanı Bay Alem Şah'ın, ülkenin farklı bölgelerinde ikametgâhları olmasının yararlı olacağını savunuyordu, böylece Şah oralarda birkaç gün geçirip devlete ait kuruluşları düzenli olarak inceler ve böylece yetkililerin de çalışma azmini teşvik edebilirdi.

Artık yeni yıl tatillerimizi Basra Körfezi'nde geçiriyorduk; kış sporlarına gelince, Tahran'ın kuzeyindeki tepelerde kayabilirdik ya da İsviçre'ye, Saint-Moritz'e gidebilirdik. İran sınırları dışında, herhangi bir ikametgâha sahip olma düşüncesine karşıydım. Ülkeye, kaybettiği zamanı telafi etmek için hızlı bir seferberlik çağrısı yaptığımız bir zamanda, bizim kaçıp Avrupa'nın sunduğu fırsatlardan yararlanmamızın yanlış bir davranış olacağına ve aynı zamanda dayanışma ruhuna uygun düşmeyeceğine inanıyordum. Kendime tanıdığım tek istisna, senede iki haftalık Saint-Moritz tatili oldu. Elbette ülkemizdeki dağlarda kayak yapmayı seviyordum ama hiçbir zaman Saint-Moritz'de olduğu gibi, tatil yapan diğer insanların arasına karışıp kendimi bırakamıyor, rahatlayamıyordum. Ülkemizdeyken kayak kıyafetimin içinde bile gözler her zaman üzerimdeydi, ya meraklı bakışlara maruz kalıyordum ya da yerli gazeteciler durmadan resmimi çekiyor veya beni filme alıyorlardı.

Ayrıca İran'da bulunduğumuz sürece, ben kendimi her şeyden sorumlu hissediyordum, kayak merkezindeki işletmenin iyi olmasından kayak yapanların rahat etmelerine, lift (telesiyej) görevlilerinin kıyafetinden, kayak pistlerinin durumuna, hatta o yörenin halkının yaşam koşullarına kadar her şeyi kendime dert ediniyordum. Sürekli bir gerilim nedeniydi bu, orada da çalışmaya devam ediyor gibiydim. Mesela, kuyrukta insanlar birbirini itmesinler ya da yakın korumalarım bir şekilde beni herkesin önüne geçirmeye çalışmasınlar diye dikkat ediyordum... Evet, Saint-Moritz benim için bir sığınak gibiydi, yılın geri kalan kısmı için gerekli enerjiyi toplayıp, görevimi sürdürmek için bu kısa molaya ihtiyaç duyuyordum. Ama yine de İsviçreli yetkililer bizim güvenliğimizi sağlayamamaktan endişe ettikleri için 1976 kışından sonra Saint Moritz'e gitmekten vazgeçtik. Bu endişeyi duymakta haklıydılar, uzun seneler sonra Avrupa'daki aşırı solcularla bağlantı kuran bazı Komünist Partisi sorumlularının Şah'a karşı bir suikast düzenlemeyi düşündüklerini, İslam Devrimi'nden sonra öğrendim.

Ailece geçirdiğimiz bu tatillerin dışında, elbette çocukların kendi tatilleri de vardı. Rıza çok küçük yaşlarda izci olmuştu – yavrukurtların başında geçirdiğim yıllara ait güzel anılarımın bu kararı almamızda etkisi olmuştu şüphesiz, ayrıca Şah da İran'daki izci hareketinin başkanlığını yapıyordu. Rıza kampa gitmeye, çadırda yaşamaya, yaktıkları ateşin etrafında geçirdikleri akşamlara bayılıyordu. Küçükken kendi yaşındaki çocuklardan farklı muamele görmekten, olağanüstü bir yaratıkmış gibi izlenmekten çok sıkıntı çekmişti, şimdi izci olarak herkesle eşitti, kimseden farkı yoktu. Sadece, kampta olduğu zaman özel bir polis gözetimi gerekli oluyordu, bu da bütün çocukların koruma altına alınması anlamına geliyordu. Ne yazık ki bu tarz bir koruma önlemi zorunluydu. 1973 yılında, Çocuk Filmleri Festivali'ne katıldığımız günlerde Rıza ile beni kaçırmaya teşebbüs etmişlerdi. Aşırı solcuların düzenlediği bir komploydu bu, tutuklanan sanık sayısı ona yakındı.

Rıza da babasıyla aynı şeylere ilgi duyuyordu, araba kullanmayı öğrendikten sonra uçaklara merak saldı. Eğitmeni, onun tek başına bir Beech-craft F-33C Bonanza uçağını kullanmaya hazır hale geldi-

ğini söylediğinde, daha ancak on üç yaşındaydı. Hava Kuvvetleri Komutanı olan enişte de eğitmenin görüşüne katılıyordu: Rıza artık hazırdı, tek başına mükemmel bir şekilde uçabilirdi. Bunu düşünmek bile beni kaygılandırıyordu. Bununla beraber ne enişte ne de eğitmeninin Rıza ile ilgili en küçük bir risk almayacaklarını da biliyordum: eğer onlar bu uçuşa izin veriyorlarsa hem Rıza'ya kesinlikle güveniyorlardı hem de düşüncelerinden emindiler. Evet, ben de onlara inanıyordum ama özellikle on üç yaşında, henüz narin bir çocuğa güvenmek söz konusu olduğunda, hiç akla gelmeyen bir durum ortaya çıkabilirdi. Ya Rıza birdenbire paniğe kapılırsa ya da herhangi bir nedenle uçağın kontrolünü yitirirse ne olacaktı? Enişte benim bütün bu korkularımı yersiz buluyordu, onun kendi oğlu da on iki buçuk yaşında ilk uçuşunu gerçekleştirmişti ve her şey fevkalade iyi geçmişti.

Eşimle bu konuyu baş başa uzun uzun görüştük. Rıza büyük bir tutkuyla bu uçuşu yapmak istiyordu, madem ki kuzeni ondan bile küçükken başarmıştı, bizim ona bu uçuşu yasaklamaya hakkımız yoktu. Ona karşı ileri sürebileceğimiz tek mantıklı neden, kendisinin özel konumu ile ilgiliydi: Veliaht Prens olarak hayatını tehlikeye atmaya hakkı yoktu. Daha sonra ortak bir kararla çekincelerimizden vazgeçtik. Rıza daha o yaşında, konumunun gerektirdiği bütün zorlukları müstesna bir görev bilinciyle kabulleniyordu; onu, veliaht olduğu bahanesiyle bu başarıdan mahrum etmek doğru olmayacaktı. Şah tartışmanın bittiğine karar verdi ve izin çıktı.

Rıza iki gün sonra askeri üsten havalanacaktı. Eşim o sabah kahvaltıda her zamanki gibi ciddi ve sakin görünüyordu. Üsse gidince küçük uçağı gördük, sonra Rıza uçuş tulumunu giymiş olarak geldi. Onun tek başına uçacak olduğunu düşünmek bende dayanılmaz bir heyecana yol açıyordu! Hiçbir şey belli etmemeye çalışıyordum. Rıza bana gülümsedi, babasını ciddi bir şekilde selamladı ve uçağın pilot kabininde boynuna kadar kayboldu. Gerçekten de daha ilk saniyelerden itibaren onun uçağa hâkimiyeti bizi rahatlattı. Hiç sarsılmadan, büyük bir zarafetle yükseldi, eşimin rahatlamaya başladığını hissettim. Bütün uçuşunu, sanki yüz kere tekrarlanmış bir bale gösterisi gibi aynı zarafetle tamamladı ve nihayet yere inmek üzere

İran tahtının yeni vârisi Rıza Pehlevi, pek çok konuda babasını örnek aldı.

pisti karşıladığını gördüm, ağlamamak için yanaklarımın içini ısırmak zorunda kaldım. Şah ise ağırbaşlı bir şekilde güldüğünü saklamaya gerek duymuyordu ama gülüşü oğlunun başarısından duyduğu gururu ve büyük memnuniyetini ele veriyordu.

Oğullarımızın ve uçakların hikâyesi daha yeni başlıyordu, babaları gayet mutluydu, ben de üzüldüğümü söyleyemem çünkü onların kendi aralarında bu konudaki izlenimlerini paylaştıklarını duymaktan hoşlanıyordum ama bunun için de bir bedel ödemem gerekiyordu; onların her uçuşunda yaşadığım heyecan bunun bedeliydi işte. On altı yaşına gelince Rıza bir Amerikan F-5 avcı uçağının kumandasına geçip, tek başına uçtu. Bir jet uçağıyla tek başına uçuşunu Vahdeti'de Dizful askeri üssünden gerçekleştirdi. Eşim o uçuşta hazır bulunamadı ama ben oradaydım, üç sene önceki ilk uçuşundan çok daha büyük bir endişe yaşıyordum. Oğlum bütün manevraları fevkalade başardı, yere indiğinde eğitmeni ve etrafındaki subayların hepsi onu hararetle alkışladılar. Yine de uçaktan indiği zaman, geleneklere uygun olarak, başına bir kova dolusu su yemekten kurtulamadı!

Rıza daha sonra Boeing 707, 737 ve 727, ayrıca Falcon 20 uçakları için de pilotluk brövesini aldı. Bir devlet başkanı İran'a resmi bir ziyarete geldiğinde, bizim hava sahamıza girdiği andan itibaren av-

cı uçaklarımızın onun uçağına eşlik etmesi usuldendi. Eşimin en çok gurur duyduğu olaylardan birini hâlâ belleğimde saklarım: Ürdün Kralı Hüseyin'i karşılamak için Rıza da uçuşa katılmıştı, Kral Hüseyin yanında Veliaht Prens'in uçtuğunu gördüğü an hem çok şaşırmış hem de mutlu olmuştu...

Daha sonra sıra Ali Rıza'ya geldi, o da on iki yaşında bir Beechcraft Bonanza kokpitinde yerini aldı. Onun ilk uçuşunu görmek için ailece gittik. Kızkardeşleri ve ağabeyi de bizim kadar heyecanlıydılar. Herkes Rıza'nın bu ilk uçuşunun bir sınav olduğunun ve ondan kaçışın mümkün olmadığının, aynı zamanda kesinlikle başarması gerektiğinin bilincindeydi. Ali Rıza öyle küçük, öyle çelimsizdi ki uçağına safra olarak kum torbaları koymak gerekmişti. Uçuşunu mükemmel bir şekilde tamamladı, ancak yere ineceği sırada burnunu hafifçe vurdu. Elimde olmadan "Aman Tanrım!" diye bağırdığımı anımsıyorum ama yerden onunla, radyo aracılığıyla sürekli temasta olan eğitmeni pozisyonunun yanlış olduğunu söyledi, Ali Rıza da büyük bir soğukkanlılıkla hafifçe yükselerek uçağını düzeltip yumuşak bir iniş yapmayı başardı.

Büyürken Ali Rıza afacanlığından ve muzipliğinden hiçbir şey kaybetmemişti. Sarayda herkes onun yaptığı saçma sapan şeylere alışmıştı. Çok da sevilirdi çünkü komik şeyler yapardı. Daha beş altı yaşlarındayken, resmi bir davetin ortasında, üzerinde pijamasıyla, girişteki hole bakan üst kattaki galeriden davetlilerin kafasına, ekmekten yaptığı küçük topları atarken yakalanmıştı! Ondan önce ağabeyi ve ablasının da aynı şeyleri yaptıkları gerçekti. Gene o yaşlarda, teraslarda su yalıtımı çalışmaları yapılırken, büyük bir keyifle boynuna kadar bir fıçı katranın içine girmişti. Daha sonra okulda da bütün basket toplarını sürekli patlatarak bir skandala neden olmuştu. Çok şaşırıp kızan okul müdürü, herkesin onun bu yaptığının ne büyük bir yanlış olduğunu anlaması için öğrencileri toplayıp, gene onlardan oluşan bir mahkeme kurmuştu. Müdür Ali Rıza'ya neden topları deldiğini sorunca, bütün öğrencilerin kahkahalarla gülmelerine yol açan şu cevabı vermişti: "Hiç kimse bana onları patlatmamamı söylememişti!" Dokuz on yaşlarına geldiğinde silahlara duyduğu tutku yüzünden, saraydaki bütün subaylar tabancalarını masalarının bir çekmecesine saklamak zorunda kalmışlardı.

Rıza ve Ali Rıza, özellikle uçaklara olan merakları yüzünden, benim çok büyük heyecanlar yaşamama neden olmuşlardı ama öte yandan bilinçaltından, insanın erkek çocuğu varsa bu tür korkuların kaçınılmaz olduğunu düşünüyordum –iyi ya da kötü, başa gelen çekilirdi herhalde– çünkü Ferahnaz benden paraşütle atlamak için izin isteyince, onu kesin bir dille reddettim. Evde eşim ve iki oğlumla toplam üç pilot yeter de artardı bile diye düşünüyordum; bir tane de paraşütçü olmasa da olurdu! Aradan zaman geçince, bu kararın nedeniyle kendimi suçladım. Ferahnaz bir şekilde kardeşleri yüzünden bir şeylerden mahrum kalmıştı. Gerçekten oğullarım için çok korkuyordum, hiç olmazsa kızlarım yüzünden korkudan titremeyecektim. Böylece Ferahnaz paraşütle atlamak için otuz beş yaşına gelmeyi bekledi. Benim iznimi almamıştı ama o sıralarda kademeli açılan paraşütle spor yapan Ali Rıza'nın yardımıyla bu arzusunu gerçekleştirdi. Kardeşi tehlikeyi en aza indirmek için onu tandem* atlamaya razı etti.

Oğullarım bana sevgi gösterilerinde bulunmaktan sakınıyorlardı. Önce Ferahnaz, daha sonra Leylâ bana bu sevgiyi yaşattılar. Çocuklarımı okşamak, onları kucağıma almak ihtiyacını duyuyordum, Ferahnaz bundan hoşlanıyordu. O daima uyumlu, hep güleryüzlü, insanı şaşırtacak kadar cömert bir çocuktu. Sarayda çalışanlarla, sanki onların yaşadıkları sıkıntıları biliyormuş gibi çok yakından ilgilenirdi. Eğer sokakta üzüntülü ya da yoksul insanlarla karşılaşırsa hiç kayıtsız kalmazdı, her zaman etkilendiğini ve üzüldüğünü hissederdim. Çocukken sık sık sarayın, halka açık bir parka bakan kapısının parmaklıkları arkasından parkta gezenleri, çocukları seyrederdi. Büyüdüğünde, bana parktaki kendi yaşındaki çocuklarla oynayabilmek için birçok kez saraydan kaçmayı denediğini itiraf etti.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra biz sürgündeyken Ferahnaz İsviçre'de bulunuyordu, o dönemde bir gün sokakta karşılaştığı bir genç ona yaklaşıp büyük bir saygı ve heyecanla: "Siz Prenses Ferahnazsınız değil mi? Sizi çok iyi anımsıyorum, sarayın parmaklıkları arkasından konuştuğumuz küçük erkek çocuklardan birisi de bendim..." demiş.

* Ç.N. Tandem atlama: İki kişinin birbirine bağlı olarak tek paraşütle atlaması.

Ferahnaz,
çok sevdiği midillisi "İran" ile.

Evet, Ferahnaz'da sürekli insanların arasına karışma arzusu seziliyordu. Sonradan yaptıkları da bunu doğruladı: psikoloji tahsilini tamamladıktan sonra sosyal danışmanlık diplomasını da aldı. Ferahnaz başkalarının üzüntüsüne asla kayıtsız kalmamıştır. New York'ta 80'li yıllarda oturduğumuz semtteki evsiz barksızlarla ilişki kurmuştu, onlara giysi yardımında bulunuyordu. Bir keresinde, gördüğüne inanamayan Leylâ'nın eğlenerek ona seslendiğini hâlâ duyar gibi oluyordum: "Ferahnaz, biliyor musun, sokakta yaşlı bir adamın üstünde senin kazağını gördüm..." Rıza da sevgiyle gülümseyerek ona "Sende Rahibe Teresa kompleksi var" diyordu.

Ferahnaz büyüyüp genç bir kadın olduğunda şu veya bu STÖ yararına çalışarak en fakir ülkelere gitmeyi arzu etti ama taşıdığı soyadı nedeniyle bunu asla başaramadı. Hatta UNICEF'in bir sorumlusu, soyadının Pehlevi olduğunu öğrenince onunla görüşmeyi reddetti. Bu durum Ferahnaz'ı çok incitti, beni de büyük bir üzüntüye sevketti: Ferahnaz nasıl bir kusur işlemişti? İran Şahı'nın kızı olduğu için başkalarına yardım etmeye hakkı olmayacak mıydı?

Hemcinslerine yardım etmeyi denemeden önce, Ferahnaz çocukken sevgisini hayvanlarla paylaşırdı. Saatler boyunca köpeğinin tüylerini tarayarak, farelerini okşayarak oyalanabilirdi. Ferahnaz farelerini banyosuna koyduğu için annem asla onun banyosuna girmeye cesaret edemezdi! Bahçenin uzak bir köşesinde, o sevdiği için birkaç inek de besleniyordu, sonra düzenli aralıklarla bir devlet başkanının hediyesi olarak gelen yeni bir hayvan onu sevinçten çılgına çeviriyordu. Böylece bir ara Rıza'ya hediye edilen, Thoiry adında bir yavru aslanımız bile oldu. Ferahnaz kadar Şah da Thoiry'ye

hayrandı. Bunlardan başka bir de tilkimiz olduğunu hatırlıyorum. O tilki hemen hemen evcilleşmişti, sadece yemek saatlerinde ortaya çıkıyordu.

Eşim kızlarıyla, oğullarıyla olduğundan çok daha rahat duygusal yakınlık kurabiliyordu. Aslında, içinden oğulları kendisine benzesinler, ciddi ve mesafeli olsunlar istiyordu. Ferahnaz'ın babasına sınırsız bir bağlılığı ve hayranlığı vardı, onun bu sevgisinden babası da pek hoşnuttu. Onların ikisini sohbet ederken dinlemekten çok zevk alırdım. Ferahnaz babasına, sarayda karşılaştığı, kendisini görmeye gelen insanlar hakkında sorular sorar, babası da onu yanıtlardı. Ferahnaz ciddi bir ifadeyle babasının anlattıklarını dinler, onu onaylardı. Leylâ'nın doğumuyla hepimiz bir defa daha, yaşama yeni gözlerini açan bir bebeğin o harikulade büyüleyici dünyasına girdik. Şah elli yaşına yeni girmişti, ülke daldığı o uzun uykusundan uyanmıştı, aldığı kararlardan dönmeyecekti. Gelecek hiç bu kadar güzel şeyler vaat etmemişti: bu dördüncü çocuğumuz, bizim hayal ettiğimiz İran'ı, çağdaş ve dünyaya açılmış bu ülkeyi görecekti.

Farah Pehlevi, çocukları Rıza, Ali Rıza, Ferahnaz ve Leylâ ile birlikte.

Eşim çocukluğunda İran'ın, yabancı güçlerin ekonomik ve siyasi baskısını yaşadığına tanık olmuştu. Bu güçlerin başında, ülkemizde istediği gibi at oynatarak, petrolümüzü sömüren İngiltere geliyordu. Babası Rıza Şah'ın, çelik gibi bir iradeyle mücadele ederek halka ulusal kimliğini kazandırdığını da görmüştü. Ama yine de 1941 Eylül'ünde babasının yerini aldığında her şeye yeni baştan başlaması gerekiyor gibiydi çünkü İkinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilen İngiliz ve Sovyet birlikleri İran'ı işgal etmişlerdi... Uluslar arasında oynanan satranç tahtasında Müttefik Güçler'in, SSCB'nin Almanlar'a karşı verdiği mücadeleyi desteklemek için, arka planda bir üs gibi kullandıkları bir ülkede yirmi bir yaşında, deneyimsiz bir hükümdarı kimse umursamıyordu.

19. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar Çarlık Rusya'sı, İngiliz İmparatorluğu'na karşı İran'da hâkimiyet kurmak için mücadele etmişti. Elli yıl sonra Rusya SSCB'ne dönüşünce ülkemizin, Kaçar Hanedanı'nın en karanlık dönemlerinde olduğu gibi paramparça olmasından korku duyulmuştu. Durum böyle iken SSCB'den destek alan Tudeh'in işgal ettiği Azerbaycan, 1946'dan sonra silahlı mücadele ile kurtarılmıştı. Sömürülen petrolümüze gelince, İngiliz çıkarlarına karşı sarsılmaz bir iradeyle sürdürülen çetin pazarlıklardan sonra, 1954 yılında nihayet petrolümüzü geri alabilmiştik. Böylece Şah artık ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarma çalışmalarına başlayabilirdi. O da 1963 yılında referandum yoluyla Beyaz Devrimi'ni uygulamaya koydu. Ama bunu yaparken bütün dünyada büyük-küçük, kapitalist ya da komünist pek çok ülkede mekik dokudu, anlaşmalar yaptı, ekonomimizi sürekli geliştirme kaygısıyla ve İran'a bu ülkeler nezdinde saygın bir yer kazandırma amacıyla uğraşıp durdu.

Eşimin ülke dışına yaptığı bu gezilere ben de katılıyordum. İran'ın içinde yaptığım ve beni her seferinde altüst eden gezilerden çok

farklıydı bu geziler, bana diplomasinin örtülü dünyasına parmak ucuyla dokunma fırsatını verdi. Karakterim gereği taşrada, köylerimizde, İranlılarla içimizden geldiği gibi, kelimeleri ölçüp biçmeden yaptığımız sıcak konuşmalar şüphesiz benim için çok değerliydi ama yine de belleğimde yurt dışındaki gezilerimden de beni çok etkileyen anılar var.

Çok çelişkili gibi görünse de galiba en sık gittiğimiz ülke, ilişkilerimizin sürekli bir ısınıp bir soğuduğu, kuşkuyla izlediğimiz komşumuz SSCB oldu. 60'lı yılların başında Moskova ve Leningrad'a yaptığım ilk gezim sırasında, bize tarihi yerleri, özellikle de çarların saraylarını gezdirdiler. Sarayları gezerken şunları düşündüğümü anımsıyorum: "Eğer günün birinde bizi İran'dan kovarlarsa, burada yaptıkları gibi, insanlara bizim yatak odalarımızı, salonlarımızı da gezdirirler mi? Bizim özel yaşamımızı da meraklıların gözleri önüne sererler mi?"

Ülkelerini ziyaret ettiğimde, büyük bir incelik göstererek, bana son imparatorluk dönemi kalıntılarını gezdirmekten sakınan Çinli yöneticilerin aksine, Ruslar 2. Nicolas'nın sarayını, yöneticilerin idam edildikleri yerlere varıncaya kadar gezdirmekten zevk alıyor gibi görünüyorlardı. Oysa, İran'da ortam hâlâ çok hassastı. Beyaz Devrim henüz başlamıştı ve aşırı sola mensup eylemciler ve bazı para babası toprak ağaları, hükümetin uyguladığı politikalara karşı koyuyorlardı, öyle ki Rusların bize karşı takındıkları bu çirkin tutumları, onlar hakkında beslediğimiz kuşkuları sürekli canlı tutuyordu. Ama 70'li yıllarda, doğru yolda ilerlediğimizden öyle emindim ve eşimin ülkenin geleceğine öyle güvenle baktığını görüyordum ki, Rusların bıkmadan tekrarladıkları ima dolu davranışları artık beni hiç etkilemiyordu. Oysa, tam da her şeyin İran'ın lehinde göründüğü bir bağlamda, sonunda bizim ülkeden ayrılmamıza yol açan karışıklıklar artmaya başladı... Bugün İslam Hükümeti'nin yetkilileri benim o uğursuz önsezimi gerçekleştirdiler, ailece yaşadığımız bazı malikâneleri, özellikle Sadabad ve Niâvarân saraylarını ziyarete açtılar.

Kişisel yaşamöyküm beni Rusya ile ilgilenmeye sevk ediyordu. Babamın, eğitiminin bir kısmını Saint Petersburg'da yaptığını, Rusçayı akıcı bir şekilde konuştuğunu daha önce söylemiştim, ayrıca büyükbabam da Gürcistan'da İran konsolosu olarak bulunmuştu;

sanata ve arkeolojiye meraklı olduğundan 30'lu yıllarda Leningrad'da araştırmalar yapmıştı, onun çalışmalarından biri bugün Ermitaj müzesinde bulunuyor. Beni de Rusça öğrenmeye teşvik eden bütün bu olumlu geçmişe rağmen, SSCB'de yaptığım ilk resmi ziyaretler beni çok derinden yaraladı.

Daha önce hiçbir komünist ülkeye gitmemiştim, o bomboş caddeler içime biraz korku salıyordu, sokakta pek seyrek karşılaştığımız insanların yüzünde gördüğümüz o hüznü ve suskunluğu başka hiçbir yerde görmemiştim. Bir de arabaya bindiğimizde veya etrafımız küçük bir grupla çevriliyken, başka ülkelerde yaptığımız gibi, normal bir şekilde havadan sudan söz etmek mümkün olmuyordu. Burada hemen aşırı bir propoganda başlıyordu, kimsenin ağzından rejimi övmeyen tek sözcük çıkmıyordu. Şu kadar bina inşa edilmiş, bu kadar okul yapılmıştı: bense ümitsizce bunların dışında biraz mizah, biraz incelik bekliyordum, ne mümkün! Kendimi robotlarla kuşatılmış gibi hissediyordum, saatler, günler boyu böyle devam ediyordu, sonunda yüreğim kararıyordu. Eşim bu duruma benden iyi katlanıyordu, akşamları yalnız kaldığımızda gün boyu yaşadıklarımıza gülmeye çalışıyorduk. Kendi kendime, günün birinde acaba Rusya'nın da komünizmden vazgeçmiş bir ülke haline gelmesi imkân dahilinde mi diye düşünüyordum. O zaman gerçekten dostane ilişkiler kurabilmemiz mümkün olabilecekti. Bu ülkeyi, dilini, müziğini, edebiyatını, tarihini öyle çok seviyordum ki...

Ziyaretimiz sırasında Kremlin'de kalıyorduk, hareketlerimizde özgür olduğumuz pek söylenemezdi, bizi dinlediklerinden emin olduğumuz için sohbet etmeye bahçeye çıkıyorduk. İçerdeyken, bazen garip gürültüler işitiyorduk, kusursuz bir Rusça konuşan ve çok esprili bir insan olan büyükelçimiz, duyduklarımızın KGB ajanlarının, bir sözlüğün sayfalarını telaşla çevirmesinden çıkan sesler olduğunu söylüyordu. Bir defasında yarı resmi bir ziyaret sırasında bizim konuşmalarımızı banda aldıklarını kanıtlayan bir şey de yaşadık. Yanımdakilerden birine: "Çok şaşırıyorum, bu ülkede harikulade saraylar var ama kimsenin aklına o saraylara göre mobilyalar koymak gelmiyor" dedim. Ertesi gün, konuşma sırasında yanımızdaki Rus hanımlardan biri garip bir edayla bana bakarak: "Biliyorsunuz, öyle

pek olağanüstü mobilyalarımız yok ama her şey tertemizdir!" demişti. Biraz rahatsız olmakla beraber, gülümsemekten kendimi alamamıştım.

Yöneticilerin kendileri de mizah yapmayı denedikleri zaman büsbütün iç karartıyorlardı. Bir akşam Opera'da Aleksi Kosigin ile yanyana oturmuştuk. *Kuğu Gölü* oynuyordu. Siyah kuğu sahneye çıkınca, Kosigin bize doğru eğilip zoraki bir tebessümle: "Sanki NATO'ya benziyor değil mi?" demişti. "Daha çok Varşova Paktı'na benziyor" demek geldi dilimin ucuna ama, kuşkusuz kendimi tuttum.

Buna karşın, 1968 Ağustos'unda Varşova Paktı birlikleri Prag Baharı'nı ezdikleri zaman eşimin önünde açıkça öfkemi dile getirdim. Gene resmi bir ziyaret vesilesiyle Moskova'da bulunuyorduk. Sovyetlerin girişimini utanç verici, insanlık dışı bir eylem olarak görüyordum. Üstelik Çekoslovakya için çok büyük bir sempati besliyordum. Eşime: "Burada bir gün bile daha kalmak istemiyorum. Sanki dünyanın en iyi dostlarıymışız gibi bu insanlara güleryüz göstermeye artık dayanamayacağım" dedim. Çok kötü etkilenmiştim. Eşim beni anlayışla karşıladı, nasıl istersem öyle davranmakta serbest bıraktı. Ben de görümcemin rahatsız olduğunu iddia edip Paris'e uçtum. Anımsıyorum, uçakta gene, hiç akla gelmeyecek bir ihtilal olsa da Avrupa'nın yarısını ezen bu komünist diktatörlük devrilse ne iyi olur diye hayal kurarken yakalamıştım kendimi.

Şah da Doğu Bloku'ndaki gelişmeleri büyük bir ilgiyle takip ediyordu. Birbirine karşı kamplarda bulunsak da SSCB ile, uzunluğu iki bin beş yüz kilometre olan ortak sınırımız vardı, bu nedenle Moskova'nın süregelen sinsice davranışlarına ve kışkırtmalarına rağmen, eşim devamlı olarak iki ülke arasındaki ayrılıkları körükleyecek şeylerden kaçınıyor, onlarla yakınlaşma çarelerini arıyordu. İnsanların ileri görüşlü diye övdükleri Kruçef, İran'ın bir gün "olgun bir elma gibi" SSCB'nin eline düşeceğini söylememiş miydi? Buna rağmen işbirliği yapmayı başarıyorduk. İsfehan'daki Sovyetler tarafından yapılan o olağanüstü çelik fabrikası bunun en iyi kanıtıdır. (Batıdaki müttefiklerimiz bu alanda bize yardım etmeyi hep reddetmişlerdi.)

Her şeye rağmen Rusya benim gönlümde efsanevi bir ülke olarak yerini koruyordu, samimiyetten yoksun pek çok resmi ziyaretten sonra –burada bir parantez açıp özel şahıslarla, bilhassa sanatçı-

larla, her defasında çok sıcak ve insancıl ilişkiler kurduğumuzu belirtmem gerekir– eşime Rusya'ya, istediğim yere özgürce gidip gelebileceğim "özel" bir gezi düzenlememin mümkün olup olamayacağını sordum. Ayrıca, resmi geziler hep sıcak yaz aylarında yapılmıştı, oysa ben karlar altındaki Rusya'yı, ebedi ve efsanevi Rusya'yı keşfetmek istiyordum...

Kremlin talebimizi kabul etti, böylece kış ortasında yanımda, aralarında annemin de olduğu birkaç yakınımla birlikte Moskova'ya gittim; Şah bizimle gelmemişti. Ben mutluydum, öylesine mutluydum ki vakit gece yarısını geçtiği halde, grubumuzu alıp şehrin karlı sokaklarında dolaşmaya çıkardım. Güvenliğimizden sorumlu Ruslar bizi deli sanmışlardı, sokaklarda in cin top oynuyordu...

Ertesi gün Moskova yakınlarındaki, kiliseleri şans eseri korunmuş olan Zagorsk kentini gezdik. İnsanlar kim olduğumuzu duymuşlardı –özel bir seyahat yapıyor olsak da etrafımızı saran güvenlik mensupları yüzünden halkın dikkatinden uzun süre kaçmamız imkânsızdı– girdiğimiz kiliselerden birinde yaşlı kadınlar şaşkınlık ve hayranlık dolu bakışlarla gülümseyerek bizi izliyorlardı. Bize yaklaşmak için birbirlerini itiyorlar "Aman Tanrım, bırakın da yaşayan bir kraliçe görelim!" diye bağırıyorlardı. Ben Rusçamı ilerletmiştim, aksanım da düzgün olduğu için insanlar benim her şeyi anladığımı sanıyorlardı, ne yazık ki bu o kadar doğru değildi... Bu kiliselerin birinde bir koroyu dinleyebildik. Ortodoks kilisesinin şarkıları insanı çok duygulandırır; bizim de gözlerimiz yaşarmıştı. Ben kendi adıma, aniden kendimi Tolstoy'un Rusya'sında bulmuş gibiydim... Daha sonra kilisedeki din adamları bizi öğle yemeğine davet ettiler.

Leningrad'da daha önceki gezilerimizde hiç böyle bir ortamda bulunmamıştık. Yanımdaki dostlarım nihayet istedikleri gibi şakalaşabiliyor, gülebiliyorlardı. Bense ne kadar rahat davransam da hareketlerimde ve sözlerimde hep ölçülü olmak zorundaydım. Bu arada büyükbabamın izini bulabilmiştim. Babamın da on beş yaşındayken, Neva rıhtımındaki "Aleksandrovski Kadetski Korpus" askeri okulunda öğrenciyken, eski Saint Petersburg'un sokaklarında dolaştığını hayal edebiliyordum. Sonra bir gün Çarların yazlık sarayını gezdiğimiz sırada canım, bugün artık pek görülmeyen o masallarda

kalan troykalardan birisine binip, çevredeki bir iki köyü ziyaret etmek istedi. Açıkçası troyka çarlık Rusya'sının bir sembolüydü – yetkililer, İran Kraliçesi'nin eski zaman soyluları gibi üç atın çektiği bir arabayla Sovyet topraklarını gezmesine kötü gözle mi bakacaklardı? Hayır, Sovyetler o sırada İran ile öyle iyi geçiniyorlardı ki bize troykamızı tahsis ettiler ve her istediğimizi verdiler. Buna karşın Çaykoski'nin mezarına gitmem mümkün olmadı. *Kuğu Gölü*'nün yaratıcısı en sevdiğim bestecilerden birisidir, ben de uzun süredir onun kabrini ziyaret etmek istiyordum. Bunu engellemek için yüz çeşit bahane buldular, neden reddettiklerini doğrusu anlayamadım.

Çigan müziği dinlemek istediğimde aynı dirençle karşılaştım. Ama bu kez nedenini biliyorduk: çingenelerin komünist ideolojiye boyun eğmediklerini düşünüyorlardı, müzikleri de ihtilal karşıtı bir mazinin değersiz kalıntıları gibi geçmişe özlemle yüklüydü. Yine de Moskova büyükelçimiz bizim elçilik rezidansında, Kremlin'den birçok yetkilinin de katıldığı müzikli bir davet düzenlemeyi başardı. O akşam, bizim için çalan gruptaki müzisyenler yalnız kendi göçebe halklarının acılarını dile getirmediklerini, bütün bir halkın duygularına tercüman olduklarını biliyorlardı. Her notada heyecan adeta elle tutuluyordu. Konser bitince şarkıcı kadın yanıma geldi, ellerimi avucuna alıp öyle içten bir coşkuyla "Tanrı'nın [beni] korumasını"; beni, eşimi ve çocuklarımı korumasını dilediğini söyledi ki onun için korktum. Rusların hoşnutsuzluğu yüzlerinden okunuyordu, konserde hazır bulunan generallerden birinin şarkıcı kadına buz gibi baktığını görünce sırtımın ürperdiğini hissettim...

Bu yolculuk sırasında Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'yi de gezdik. Tacikler Farsça konuştukları için bu ülkeye çok büyük bir ilgi duyuyordum. Daha sonra, bizim Azerbaycan eyaletimizin sınır komşusu olan Sovyet Azerbaycanı'nın başkenti Bakû'ya da gittik. Azerbaycanlı Ruslar babamın kökenlerinin bu bölgede olduğunu biliyorlardı, bu durumun aramızda özel bir yakınlık yarattığını hissediyordum. Sokaktaki insanların bize karşı büyük bir merak duyduklarını, İran'ın gerçek durumunu öğrenmek için bize soru sormak arzusunda olduklarını hissediyorduk. Sovyet yetkililerin ise, halkla temas kurmamızı, gayri resmi olarak görüşme yapmamızı ön-

lemek istedikleri açıkça görülüyordu. Güvenliğimizi bahane ederek, biraz şüphe uyandıran bir telaşla bizi halktan ayırıyorlardı.

Suluboya resimler ve desenlerden oluşan bir resim sergisini gezerken, yetkililerin gösterdikleri bu tür acayip gayretlerin nedenini biraz anlar gibi olduk. Bazı resimler aynen ortaçağdaki gibi, öküzlerle tarlalarını süren çiftçileri gösteriyordu, resimlerin üzerine de şu kısa yorum yazılmıştı: "Sınırın öte yanında..." İnsanlar böyle şeylere kanmıyorlardı artık! Stalin'in desteklediği Cafer Pişevari'nin birliklerini İran'dan kovduğumuz zaman, çok sayıda İranlı komünist kaçıp, 1946 yılında kendilerine kucak açan Sovyet Azerbaycanı'na geçmişlerdi. Bu İranlıların bazıları komünizm ideallerinden vazgeçip İran'a dönmek, ailelerini bulmak ve tekrar özgür olmak arzusundaydılar. Bu nedenle bize yaklaşmaya gayret ediyor, İran'a dönme iznini alabilmek için bana mektup vermeye çalışıyorlardı.

İran'a döndüğümde, bu insanların durumuna Şah'ın dikkatini çektim. Hükümetin onlara karşı güvensizlik duymaması mümkün değildi. Gerçekten pişman olmuşlar mıydı? Döndüklerinde gizlice Sovyetler hesabına çalışmayacaklar mıydı? Ya da şahlık rejimini devirme hayalleri kuran falanca veya filanca aşırı sol akımlara katılmayacaklar mıydı? Bu insanlar için daha sonra sınırda, kesin olarak dönmelerine izin verilinceye kadar kalabilecekleri ve aileleriyle buluşabilecekleri bir bölge ayrıldı. Bugün komünist rejim artık sona erdi. Tudeh'in bazı eski militanları sınırın öte yanında bir cennet bulmayı umarlarken, ne kadar içler acısı bir yaşam sürmüş olduklarını yazıp söylüyorlar...

***

Komünist bloktaki bütün ülkelerle ilişkilerimizi sürdürüyorduk; Küba ve Arnavutluk ile, 1977 sonlarında İran'daki gergin ortam yüzünden davetini kabul edemediğimiz Doğu Almanya dışında hepsini ziyaret etmiştik. Benim için samimiyetten uzak, ikiyüzlülüğün hâkim olduğu bu ziyaretler oldukça sıkıcıydı. O insanların şahlık rejimi için ne kadar kötü şeyler düşündüklerini biliyorduk, biz de Sovyetler'in hegemonyasına karşı yeterince mücadele etmiştik, komünistlere büyük bir kuşkuyla bakıyorduk. Mesela Çekoslavakya'ya vardığımızda, çiçeklere ve kırmızı halıya rağmen bu ülkede,

İran'daki Tudeh Partisi'ni destekleyen ve her gün bize hakaretler yağdıran bir radyo olduğunu biliyorduk. SSCB'de de benzer bir durum söz konusuydu, bana çevirmenlik yapan ve kendisine sempati duyduğum Dagmara adındaki hanım her gün düzenli olarak, radyoda İran aleyhine konuşuyordu. Bu durumdan rahatsızlık duyan Dagmara, başka türlü yapmasına imkân olmadığını, emir kulu olduğunu söyleyerek benden özür dilemişti.

Bütün komünist ülke yöneticileri aynı duygudan yoksun, mekanik bir tonla "sosyalizmin büyük başarılarını" anlatıyorlardı, bize de, fabrika bacaları ve o insana hüzün veren genel yatakhane benzeri evler karşısında hayranlık duyuyormuş gibi yapmak düşüyordu... Ama yine de pek insan görülmeyen sokaklar, boş mağazalar, bu halkın nasıl bir sıkıntı içinde yaşadığını gösteriyor, yöneticileri yalanlıyorlardı. İşçilerin hizmetinde olduğunu iddia eden rejimlerde "yoldaş" kelimesinin ve sahte bir samimiyetin nasıl, insanlar arasında var olan derin eşitsizliği saklamaya yaradığını görmekten acı çekiyordum. Mesela yöneticiler, göstere göstere, arabada ön tarafa, şoförlerinin yanına oturuyor ve kendilerine "yoldaş" diye hitap ettiriyorlardı ama şoförün bakışlarından, duyduğu korkuyu okumak mümkündü. Ben kendi şoförümü düşünüyordum, aramızda böyle samimi bir ilişki yoktu ama onun eşini ve çocuklarını tanıyordum, ayrıca herhangi bir sorunla karşılaştığında, çekinmeden benden yardım isteyebiliyordu.

İnsanların bizimle içtenlikle konuşabilmeleri için parti mensuplarının uzaklaşmasını beklemek gerekiyordu. 1968 yazındaki Sovyet işgalinden sonra gittiğimiz Çekoslavakya'da geçirdiğimiz bir akşamı hatırlıyorum. Yöneticiler salondan ayrılır ayrılmaz insanlar şakalaşmaya başladılar. Yanımda oturan bey bana sordu:

"Majeste, Prag sokaklarında anlatılan en son fıkrayı biliyor musunuz?"

"Hayır, anlatınız!"

"Bir barın terasında oturmakta olan iki adam konuşmaya başlarlar. Aniden bir araba geçer 'Ah! Ne güzel bir Rus arabası' der heyecanla birisi. Öbürü cevap verir: 'Yok canım, Rus arabası değil bu! Bu arabanın markasını bilmiyor musun?' 'Elbette biliyorum' diye yanıtlar birinci adam, 'ama senin kim olduğunu bilmiyorum ki...'"

Çekoslavakya'da, eskiden İran'da büyükbabamla da çalışmış olan, yaşlı bir İran uzmanını, Profesör Rypka'yı bulmak da beni çok sevindirdi. Tahran'da, büyükbabamla birlikte Persepolis'teki antik kentte çektirdikleri bir resim vardı. İki ülke arasında, özellikle Kaçar kralları döneminde güçlenen tarihi bağlar da mevcuttu. Bu krallar, Çekoslavakya'daki kaplıcaları çok beğeniyorlardı. Özellikle eski Karlsbad, bugünkü Karlovy Vary'de, onların burada kaldıklarını gösteren kristal İran avizeleri ve acem halıları görülebiliyordu. Komünizmin her şeyi yakıp yıkan öfkesine rağmen, burada geçmişin izlerini bütünüyle silememiş olduğunu düşünüp sevindim.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Prag'a tekrar gittim. Tam da Vaclav Havel'in seçildiği gün orada bulunuyordum. Charles Köprüsü'nün üstünde, bir zamanlar Kızılordu mensuplarının gururla taktıkları her türlü madalya bir iki dolara satılıyordu. Çok acı bir alay vardı bunda, bu madalyaları hak etmiş olan insanlar için ne hüzün verici bir durumdu. Ama insan, adalet er geç yerini bulur diye düşünmekten kendini alamıyordu: 1968'de ezilip aşağılanan Praglılar şimdi, bir zamanlar ülkelerini işgal etmiş olan askerlerin madalyalarını bir paket sigara fiyatına bit pazarında satıyorlardı. Aynı şekilde, Prag'ın en büyük caddesinde komünist blokun eski parti başkanlarının resimleri, aranan suçluların resimleri gibi asılmıştı. Bu resimleri görünce şaşırmış, ev sahibine: "Ne garip dünya," diye takılmıştım, "benim dostlarımın resimlerini sergiliyorsunuz." Evet, gerçekten de hepsiyle tanışmıştım.

Bu ülkelerde, değişik yerlerde dünya tarihini etkilemiş olan Perslerin izlerini görmek içimi ısıtıyordu. Mesela bir zamanlar okullarda İbni Sina'nın öğretildiği Krakova'da, onun Farsça yazılı metinleriyle karşılaşmıştık. Gene Polonya kralları tarafından sipariş edilmiş olan ve o zamanlar ülkemizde "Polonya halısı" diye adlandırılan, altın ve gümüşle dokunmuş İran halıları gördüm. Bu Polonya seyahatimden söz ederken, Auschwitz toplama kampını gezdiğimde yaşadığım dehşeti hatırlamamak mümkün değil.

Yeni Zelanda'da bizi çok daha fazla duygulandıran bir sürpriz bekliyordu: havaalanında bizi karşılayan resmi heyetin dışında yaklaşık yüz kişilik bir Polonyalı grup, ellerinde çiçekler ve "İran Şah'ı,

Hoşgeldin!" yazılı flamalarla bizi selamlıyorlardı. Bu insanlar kendilerine otuz yıl önce kucak açan Şah'a teşekkür etmek istiyorlardı. Gerçekten de 1945'te, eşim Stalin'in birliklerinden kaçan çok sayıda Polonyalıya sınırlarımızı açmıştı. Bu Polonyalıların bir çoğu bir İranlı ile evlenerek ülkemizde kalmış, diğerleri Yeni Zelanda'ya gidip orada yerleşmişlerdi. Ama unutmamışlardı.

***

1972 yılında Çin ile ilişkilerimizi resmi olarak yeniden başlatma sorumluluğu da bana düşmüştü. Mao Çe Tung'un ihtilali ile birlikte ilişkiler birdenbire kesilinceye kadar, ipek yolu tek başına İran ve Çin arasındaki ticari bağların sembolü olmuştu. Şah bu büyük Doğu ülkesiyle tekrar diplomatik ilişki kurmak için çok güçlü bir arzu duyuyordu. 1970 yılında Pekin'e önemli bir kişiyi, o zaman Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun başkanı olan kendi kızkardeşi Prenses Eşref'i göndermişti. Çinli yetkililer de yeni girişimlerde bulunmaya istekli olduklarını göstermişlerdi ve 1971'de Çin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne kabul edilince, ilk olarak Prenses Eşref Çin heyetini Birleşmiş Milletler'deki İran Büyükelçiliği'nde öğle yemeğine davet etmişti.

Şah kendisi şahsen Pekin'i ziyaret etmekten büyük memnuniyet duyacaktı ama buna bir protokol engeli çıkmıştı: rahatsız olan Mao Çe Tung onu kabul edemiyordu. İşte bu bağlamda heyetimizi on günlük resmi bir gezi için Çin'e götürme görevi bana düştü.

Çok heyecan verici bir ziyaretti bu. Geçmiş yüzyıllarda, tarihin yol açtığı bazı rastlantılar iki halkı birbirine yaklaştırmıştı. Mesela, Arap istilasından kaçan Sasani prensesler Çin'e sığınmışlardı. Daha yakın tarihlerde, Çin bizden halı ithal etmiş, biz de Çin'e kadar gidip onların o değerli ipek böceklerini, çay ve porselenlerini ülkemize getirmiştik. Çeşitli nedenlerle haritalarımızdan zaman içinde silinen o eski yolları yeniden açmaya gidiyordum. Hiçbir yolculukta, yanımda bu kadar kalabalık bir heyet olmamıştı: Başbakan Emir Abbas Hüveyda ve aralarında Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı Abdül Azim Valyan ve eskiden Jean-d'Arc'daki öğretmenlerimden, İslam Devrimi'nin başında yaşadığı trajik sondan daha önce söz etti-

ğim Milli Eğitim Bakanı Bayan Ferruhru Parsa'nın da olduğu birçok bakan bana eşlik ediyorlardı. Saraydan bazı görevliler ve başta benim çalışma arkadaşlarım, özel kalem müdürüm Kerim Paşa Bahaduri olmak üzere annem, İran ulusal televizyonunun müdürü olan kuzenim Rıza Kutbi ve sarayda kültür ataşesi olan Şecaeddin Safa da heyete dahildiler.

Uçaktan indiğimizde Bay Çu En Lay beni bekliyordu. Rengârenk giysileri içinde, yüzleri sevinçle gülen binlerce genç etrafımızda flamalar sallıyor, şarkılar söylüyorlardı. Bunun resmi karşılama olduğunu düşünüyordum ama hesapta yanılmıştım. Tianmen Meydanı'na ulaştığımızda, benden üstü açık bir arabaya binmemi rica ettiler; o zaman gördüm ki aynı gri üniformayı giymiş binlerce kadın ve erkek, renkli giysileriyle küçük çocuklar, hepsi de ellerinde küçük bayraklarla, geçeceğimiz cadde boyunca dizilmişlerdi. Gözlerime inanamıyordum.

Konvoyumuz o caddeye girer girmez şarkılar ve bando müziği başladı. Belli aralıklarla mızıkalar ve kocaman davullar çalıyordu. Daha sonra anladım ki bizim gidişimiz nedeniyle bütün şehir seferber edilmişti çünkü bu kalabalık kilometreler boyu aynı yoğunlukta, aynı sevgi gösterileriyle devam ediyordu. Çinliler bana sadece Ho Şi Minh'e böyle görkemli bir karşılama töreni yapılmış olduğunu söylediler.

Akşam verilen ilk resmi yemek de bu görülmedik karşılama törenine uygun azametteydi: resepsiyona davet edilen binden fazla insan üzerlerinde çeşitli nefis yemekler bulunan çok sayıda yuvarlak masa etrafına oturmuşlardı. Ben Bay Çu Lay'ın sağında oturuyordum. Bay Çu En Lay nezaketle, o dönemdeki siyasi anlaşmazlık konularımızdan hiç bahsetmeden, sadece ülkelerimiz arasındaki dostluğu ele aldı, ben de içimden şöyle düşünüyordum: "Mao'nun Uzun Yürüyüşü'ne katılmış olan Bay Çu En Lay, belleğinde lanetli bir yeri olan 'İmparatoriçe' kelimesini en son ne zaman kullanmıştı acaba?" Ben kendim de yapacağım konuşmayı son dakikaya kadar defalarca gözden geçirmiştim, sadece samimiyetin ve kalpten gelen itirafların, aradaki dogmatik farklılıkları silebileceğine içtenlikle inanıyordum.

Çin'de de, İran'da da, ülkelerimizi geri kalmışlıktan ve az gelişmişlikten kurtarmak için yarım yüzyıldan bu yana mücadele ediyorduk.

Bunu sağlamak için farklı yöntemler kullanıyor olabilirdik ama aynı amacı paylaşıyorduk. Protokol gereği gülümsemelerin ve durumun gerektirdiği alkışların ötesinde, aramızda sıcak bir yakınlaşma başladığını hissediyordum. Bu resepsiyon süresince Bay Çu En Lay'da gördüğüm entellektüel incelikten ve bana gösterdiği nezaketten çok duygulanmıştım. Sevimli bir tebessümle çubuk kullanmayı öğretmeyi bile teklif etmişti. Daha sonra bana, bu resepsiyonun herhangi bir davetlinin hoşnutsuzluğunu göstermek için konuşmaların ortasında kalkıp gitmediği ender resmi yemeklerden birisi olduğunu söylemişlerdi.

Sonradan yaşadıklarımız da ilk izlenimlerimi güçlendirmişti. Fabrikalar, örnek çiftlikler ve müze gezileriyle, politik görüşmeler ve davetlerle son derece yüklü bir programa rağmen, bazen mizaha da yer verilen hoş bir ortam oluşmuştu. Gerçekten de Çin'de olmaktan hepimiz çok mutluyduk, kullandıkları yöntemleri, yaptıkları yenilikleri merak ediyorduk; her kademedeki yöneticilerin bize gösterdikleri konukseverliğe hayran olmuştuk. Çok ince bir zevkle dikilmiş çiçeklerle süslenmiş bir bahçede bulunan şiir gibi güzel bir villada kalıyorduk, orada bize ilk akşam yapılan karşılamayı anımsadıkça duygulanırım. Yumuşak bakışları ciddi üniformasıyla hiç bağdaşmayan orta yaşlı bir hanım bana villayı gezdirdi. Her oda özel bir itina ile hazırlanmıştı ve ev sahibemin en küçük ayrıntılara özen göstermiş olduğu görülüyordu. Ben hayranlığımı ifade ettikçe onun da memnun olduğunu görüyordum. Ancak en sonunda kendisinin bizzat bayan Çu En Lay olduğu anladım.

Gittiğimiz her yerde Mao'ya mekanik, coşkulu bir sevgi gösterildiğine, ona adeta tapıldığına tanık oluyorduk. Bir okulda, bir fabrikada, bir genç hanım ya da bir işçiyi kutladığımızda, ikisi de kelimesi kelimesine aynı cümleyle yanıtlıyorlardı bizi: "Bunu ülkem için, Pekin Güneşi olan Mao için yapıyorum." Okullarda çocuklar bizi yumrukları havada şarkı söyleyerek karşılıyorlardı, onların da "Pekin Güneşi"nden söz ettiklerini duyuyorduk. Hiç kuşkusuz, bu durumun ne akıl almaz bir koşullandırma sonucu gerçekleştiğinin farkındaydık ama bu sloganların arkasında güçlü bir yaşama arzusunun, geleceğe açık bir güvenin varlığı da net olarak görülüyordu.

Bu gezi sırasında gördüğümüz en ilgi çekici şeylerden birisi de Şanghay'da akupunkturla, anestezi altında yapılan bir cerrahi müdaheleydi. Cerrahlar bizim gözlerimizin önünde bir hastanın kafatasını açmışlardı, ameliyat devam ettiği sürece hastanın bilinci ve gözleri açıktı, konuşabiliyordu. Ameliyat sırasında kendisinden birçok kez muz yemesi istenmişti. Bu nasıl mümkün oluyordu? Hepimiz büyülenmiş gibiydik. Ameliyat bittikten sonra cerrahlar sorularımıza yanıt vermeye çalıştılar. Yalnız, beklediğimiz bilimsel açıklamaları yapamayacaklarını itiraf ettiler. Akupunktur tam bilimsel olmayan, deneylere dayalı bir yöntemdi. O sırada devrim komitesinden bir yetkili şöyle araya girmişti: "Soruyu kitlelere sormak gerek." Biz şaşkınlıkla birbirimize baktık, konuşma orada kaldı.

Ev sahiplerimiz son derece ince ve zarif davranıyorlardı. Mesela imparatorlara ait olan eşyaların sergilendiği müzeleri ziyaret ettiğimizde, Sovyetler'in aksine, bizi huzursuz edebilecek davranışlardan kaçınıyorlar, belli bir özenle vitrinlerin önünden süratle geçmemizi sağlıyorlardı. Asla hoş olmayan en ufak bir imada bulunmadılar ve bir fincan çay içmek üzere Bayan Mao ile buluştuğum zaman da görüşmemiz aynı ağırbaşlı hava içinde geçti. Ben gene de, içimden yüzü pek gülmeyen bu hanımın kim bilir benden ne kadar nefret ettiğini düşündüm.

Bu uzun ziyaretin en heyecan verici anlarından biri eskiden ipek yolunun başlangıç noktası olan Sian'dan eşime telefon ettiğim an oldu. Böylece Çin ve İran arasındaki yol sembolik olarak tekrar açılmıştı. Şah heyecanımı hissetti ve benim duygularımı paylaştı.

Sonra dönüş zamanı geldi. Pilot kendi hava sahamıza girdiğimizi söylediği an hepimiz kendiliğimizden alkışlamaya başladık. Her şeye rağmen, ülkemize dönmek bize huzur vermişti.

Şahlık rejimi döneminde Çin Komünist Partisi lideri Hua Kuo Fung Tahran'a resmi ziyarette bulunan son şahıstı. Onun gelişi ile Keyhan* adlı günlük gazetede Ayetullah Humeyni'nin resminin yayımlanması aynı güne tesadüf etmişti. Ben, haklı ya da haksız, o dramatik günler sırasında Bay Hua Kuo Fung'un gelişini Şah'a bir destek jesti olarak kabul etmiştim.

* Ç.N. Keyhan: Farsçada "Evren" anlamında.

Şah 60'lı yılların başında kültür danışmanlarından, İran tarihi uzmanı, bilgin Şecaeddin Safa tarafından kendisine önerilen, Pers İmparatorluğu'nun Büyük Kyros tarafından yirmi beş yüzyıl önce kuruluşunu (İÖ 550 ve 530 yılları arasında) kutlama fikrini reddetmişti. "Henüz çok erken, bunu daha sonra düşünürüz" diye kestirip atmıştı. Hiçbir şeyin, ülkede başlatınayı düşündüğü Beyaz Devrim'in gölgelemesini istemiyordu. Aradan on yıl geçtikten sonra, geri kalmışlıktan büyük ölçüde kurtulan İran'ın nihayet böyle bir kutlama için yeterince olgun hale geldiğini, durumun elverişli olduğunu düşünmeye başladı.

Bunu böyle düşünen tek kişi o değildi. Dünyanın bütün başkentlerinde, İran'ın on yılda başardığı şaşılacak hamleden övgüyle söz ediliyordu. 1971 Ekim'inde Cambridge Üniversitesi profesörlerinden Peter Avery, UNESCO bülteninde şunları yazıyordu:

"Bugün modern İran'ın kaynakları var, yabancı güçlerin egemenliğinde sömürüldüğü dönemlerde bağımsızlığını kaybederek yitirdiği kendine güven duygusunu tekrar kazandı: bu dönem 1772 yılında Seferi Hanedanı'nın iktidarı kaybetmesiyle başladı ve İngilizlerin ve Rusların yayılmacı politikaları sonucu boğulan İran, bütün 19. yüzyılı ve 20. yüzyılın başlarını, bu ülkelerin baskıları altında geçirdi, yok olmaktan kıl payı kurtuldu. Şimdi İran uluslararası sahnede yeniden saygı kazanıyor. Dünya sorunlarını çözmede rol oynayabilir, nitekim daha şimdiden oynamaya başladı bile. Birleşmiş Milletler'in bir üyesi olarak gelişmekte olan başka ülkelere izlemeleri gereken yolu gösteriyor. İran uluslararası anlaşmaları hazırlamak, beslenme, tarım alanındaki gelişmeler, cehaletle mücadele, kadın hakları gibi güncel sorunları tartışmak için ülkeler arasında ideal bir buluşma yeri olmuştur. Bir kez daha fikirlerin ve tekniklerin kesiştiği merkez olmuştur."

Tüm İran'ı uzun uzun dolaştıktan sonra ülkesine dönen Fransız gazeteci Edouard Sablier'nin aynı dönemde *Atlas* serisinde İran'la ilgili olarak yazdıkları da daha ilk satırlarında şaşırtıcı bir şekilde, adeta olacakları haber veriyor gibiydi:

"İşte hızlı bir gelişme içinde olan bir ülke. Şehirler yağmurun ertesi günü biten mantarlar gibi büyümüş. Her yerde şantiyeler, açılan yollar görülüyor. Başkentin merkezini on beş katlı binalar kuşatmış; eskiden aristokratların oturdukları Şemirân yamaçlarını çoktan villalar, küçük evler kaplamış bile.

"Yirmi yılda Tahran'ın nüfusu sekiz yüz binden üç milyona yükselmiş. Otomobil sayısı sürekli artıyor. Burada hayatımda hiçbir yerde görmediğim inanılmaz bir trafik sıkışıklığına şahit oldum. Eski model araba çok az.

"Tahran ile aynı ölçüde olmasa da, İran'ın diğer kentleri de hızlı bir tempoda gelişiyor. Tebriz, Şiraz, Ahvaz, İsfehan sanayi merkezlerine dönüşmüş. Her yerde dükkânlar mallarla dolu, sokaktaki insanlar derli toplu giyinmişler. Yaşam seviyesi durmadan yükseliyor; İran'ın sanayideki büyüme hızını tek geçen ülke Japonya.

"Dış politikada altın kural ulusal bağımsızlık. Kuşkusuz, İran da Batı Avrupa kadar Amerika'nın yörüngesinde. Ama hükümet bugün izlediği diplomasiyle insiyatifi elinde tutuyor. SSCB ile ilişkiler fevkalade iyi, hatta şu sıralarda Çin ile olan ilişkiler de gelişiyor.

"Pers milliyetçilerinin sevinmek için nedenleri var. Basra Körfezi yavaş yavaş Tahran için bir etki alanına dönüşmekte. Eski Yunan döneminde nasıl muhteşem Ahemeni krallarına hayranlık duyanlar var idiyse, bugün de Kuveyt'de, Bahreyn'de, bütün emirliklerde hatta Suudi Arabistan'da İran yanlılarının mevcudiyeti gözleniyor.

"Bütün bunlar ülkenin başarı hanesini oluşturuyor. Tanıştığım her kesimden İranlı, az çok tereddütleri olsa da, bu konuda hemfikirler. Eskiden, her fırsatta, kayıtsız şartsız rejimi yerden yere çalanlara bu defa rastlamadım. Hatta mutlu olan İranlılar gördüm.

"Ama genel olarak, insanların üzgün oldukları izlenimini edindim. Kuşkusuz, gelişme yolunda bir millet ancak çağımızın bir gerçeği olan engelleri, tedirginlikleri, yoksunlukları aşarak başarı sağlayabilir. İşte bu nedenle, her yerde olduğu gibi bu büyük ülke de bazı insanların anlayış-

sızlığıyla, yok olmak istemeyen bazı sınıf ve grupların direnciyle ve uygulanan yöntemi çok uzun bulan gençlerin sabırsızlığıyla karşı karşıya."

Bazılarının "direnci" –din adamları ve büyük toprak ağalar– başkalarının sabırsızlığı –öğrenciler ve aydınlar– çelişkili gibi olsa da bu gruplar 1976-1977 yıllarından itibaren artan bir hoşnutsuzluğu el ele verip besleyerek ve en sonunda bizim ülkeden ayrılmamıza neden olacaklar ve İslam Cumhuriyeti'nin ilanını sağlayacaklardı. Ama 1971 yılında, bu tepkiler Şah'ı kaygılandırmıyordu: O kabuk değiştirmekte olan bir ülkede bu tür tepkileri normal görüyor ve gelişme sürecinin meyveleri toplanmaya başladığı zaman, toplumdaki engellerin kalkacağına, insanların beklentilerinin karşılanacağına ve toplumdaki karşı uçların birbiriyle barışacağına dair iddialarda bulunuyordu.

Onun Pers İmparatorluğu'nun kuruluşunu kutlamayı düşünmekteki asıl amacı, iki yüzyıl süren aşağılanma ve fakirlik döneminden sonra ulusu, yenilenen kimliği ve tekrar kazandığı onuru etrafında birleştirmekti. Çok büyük sembolik değeri olan bu kutlamadan beklentisi, insanların "nereden geldiğimizi ve nereye ulaşacağımızı" görebilmeleri için günlük, küçük engelleri aşabilmelerine imkân sağlamaktı.

Bana gelince, ben komitenin başına geçtiğim zaman hazırlık çalışmaları çoktan başlamıştı. Şah kutlamalar için değişik etkinlikler düzenlenmesine izin verdiğinde, ben dördüncü çocuğumu dünyaya getirmeye hazırlanıyordum ve bu olay beni bir süre için çalışmalarımın temposunu yavaşlatmak zorunda bırakmıştı.

Hemen bir organizasyon komitesi belirlendi. Kutlamaların yapılacağı yer konusunda hiçbir tartışma olmadı: Elbette ki Ahemeni-Pers İmparatorluğu'nun ilk kraliyet sitesi ve Büyük Kyros'un bilge ardılı I. Darius'un sarayının kalıntılarının bulunduğu Persepolis'te yapılacaktı kutlamalar.

Persepolis'te bütün dünyanın devlet başkanlarını ve hükümdarlarını misafir etmek söz konusu olduğundan, işler hızla uluslararası bir boyut kazandı. Oysa, çölün ortasında olan antik site kutlamalara hiç elverişli bir durumda değildi ve en yakın Şiraz kentine altmış kilometreden fazla uzaktaydı.

Organizasyon komitesi benden başkanlığı üstlenmemi istediğinde, 1971 Ekim ortalarında yapılması öngörülen kutlamalara bir yıldan az bir zaman kalmıştı. Eğer bunu kabul ettiysem, bu bütün benliğimle eşimin amacını paylaştığım içindi, bunu açıkça ifade ettim: "Bugün içinde bulunduğumuz Pehlevi döneminin İran uygarlığının yeniden doğuş dönemi olduğunu kanıtlamak için el ele tutuşmalı, birleşmeliyiz" dedim. Ama sonradan gördüklerim gerçekten de duyarlı bir İranlı olarak beni üzmüştü; bazı konularda belki de İranlılara başvurmamız mümkün iken, pek çok konuda en lüks yabancı firmalara siparişler verilmişti bile.

Aslında bu durum beni üzmüştü. Bu noktaya nasıl gelinmişti? Hâlâ geri dönmek mümkün müydü? Sorularıma yanıt olarak, İranlı firmaların henüz emekleme döneminde oldukları için belirli bir zamanda, bu tür bir işi nitelikli olarak sağlayamayacakları, zamanın kısa olması nedeniyle Avrupalıların bilgi ve becerisine başvurma ihtiyacı duyulduğu söylendi.

"Pekalâ," dedim, "madem öyle, İranlı firmaların emekleme döneminin bitmesini bekleyelim, kendimize işleri doğru düzgün yapabilecek zamanı tanıyalım. İki bin beş yüz yıl bekledik, birkaç yıl daha sabredebiliriz."

Ama bazı şeyler için gerçekten çok geç kalınmıştı. Bunu çabuk anladım ve endişe ettim çünkü gazetecileri tanıyordum, onların bizi eleştirmek için bu konuyu bahane edeceklerinden şüpheleniyordum, ağaca bakacaklar ve ormanı göremeyeceklerdi, yani Persepolis kutlamaları sayesinde, içeride İran'ın kazanacağı altyapıyı ve bütün dünyada adından söz edileceğini göz ardı edeceklerdi; O zaman da benim, başkalarının yaptıkları seçimlerin sorumluluğunu üstlenmekten başka yapacak bir şeyim kalmıyordu. Kutlamaların hazırlanmasında bana düşen görevlerin içinde en güç, en cesaret kırıcı olan bu sorumluluğumdu. Korktuğum gibi, yavaş yavaş Batı'dan yapılan "gereksiz ve aşırı" harcamalarla ilgili olarak çok sert bir eleştiri yağmuru başladı. Gazeteciler bıkmadan, usanmadan bu temcit pilavına kaşık salladılar. Halkı bazen ekmek bile bulamazken, okulu yokken, Lanvin'den giyinip Maxims'de yiyen bu şahlık rejimi de neyin nesiy-

di? Gazeteciler alaylı bir dille laf ebeliği yapıyorlardı, doğal olarak İran'daki muhalefet papağan gibi aynı şeyleri tekrarlıyor ve konuyu büyük ölçüde istismar ediyordu. Bu görüntü Persepolis kutlamalarının anlamını büyük ölçüde değiştiriyordu. Ben de ısrarla, yabancı muhabirlere bunca yıldır fakir halkı kalkındırmak için gösterdiğiniz ve bütün dünyadaki yöneticilerin ittifakla kutladıkları çabalardan sonra bizi böyle eleştiri yağmuruna tutmalarının hiç de adil olmadığını; İran'ın uyanışını ifade eden kutlamalardan sadece bu eleştiri konularını ele almalarının da hiç adil olmadığını açıklamaya özen gösteriyordum.

Harcanan paranın büyük bir kısmı İran'ın milli servetini büyük ölçüde zenginleştirecek donanımlara gittiği için, bu eleştiri yağmurunu gerçekten hak etmiyorduk: bu münasebetle açılacak olan ikibin beş yüz okul, elektriğe kavuşacak köyler, yapılan oteller, asfalt döşenen yollar kutlamalardan sonra da bu ülkede kalacaktı. Ve nihayet diğer ülkelerle ilişkiler açısından kesinlikle bedava, çok büyük bir reklam imkânı sağlamış oluyorduk. Dünyanın belli başlı kentlerinde kutlama komiteleri kurulmuştu. Bütün bu kentlerde İran kültür ve sanatı ile ilgili sergiler açılıyor, konserler, konferanslar veriliyordu. Bu dönemde İran'a ilişkin yayımlanan bütün filmlere, bütün kitap ve makalelere, dünya televizyonlarında ve radyolarda tekrar tekrar yayımlanan röportajlara para ödememiz gerekmiş olsaydı, bu bize milyonlarca dolara malolacaktı! 1970 yılında İran'ın haritadaki yerini bile bilmeyen ve kutlamalar sayesinde İran tarihini ve coğrafyasını öğrenen insanların sayısı her halde çok fazlaydı. Kutlamalardan sonra da, özellikle turizm alanında sağlanan gelişmelerle elde etmiş olduğumuz kazancı rakam olarak kim söyleyebilir?

Ama ok yaydan çıkmıştı bir kere, yabancı basının olumsuz kampanyası sonuna kadar devam etti ve Persepolis kutlamalarının İranlıların gönlüne kazandırdığı duygulara baskın çıktı, burada sözünü ettiğim bir gurur, bir şükran duygusu; buna da paha biçilemez!

Hiç kuşkusuz, İran'ın uzun tarihinde ilk defa yabancı ülkeleri, hükümdarları, devlet başkanları ve eşleriyle birlikte törenlere katılarak tarihi Pers İmparatorluğu'nun başkenti Persopolis kentini varlıklarıyla onurlandıracaklardı. Davetler yapıldıktan sonra gelen olumlu ce-

vaplar hızla Saray Bakanı Sadullah Alem'in çalışma masasının üzerine yığılmaya başladı. Danimarka, Ürdün, Norveç, Nepal, Belçika hükümdarları geleceklerdi. İngiltere Kraliçesi Elisabeth, eşi Prens Philip ve kızı Prenses Anne tarafından temsil edilecekti; aynı şekilde Hollanda Kraliçesi Juliana yerine eşi Prens Bernard törene katılacaktı. Etyopya İmparatoru Haile Selasiye, Katar, Kuveyt Bahreyn emirleri, Umman Sultanı Kabus, Birleşik Arap Emirlikleri Başkanı Şeyh Zayed, Monaco ve Liechtenstein Prensleri, Lüksemburg Grand Dükü, İspanya Kralı Juan Carlos ve eşi Sophie, İsveç Kralı'nı temsil etmek üzere Veliaht Prens Charles Gustav, Yunan Kralı Constantin ve eşi Kraliçe Anne-Marie, gene Yunan Prensi Michel ve eşi Victor-Emmanuel de Savoie, Afganistan Prensesi Belkıs ve eşi Serdar Abdül Veli davetimize olumlu cevap verenler arasındaydılar... Kutlamalara katılacak olan devlet ve hükümet başkanlarının sayısı daha da çoktu: Finlandiya, Hindistan, Türkiye, Pakistan, Yugoslavya, Avusturya, Bulgaristan, Polonya, Romanya, Senegal bu ülkeler arasındaydılar. Amerika Başkan Yardımcısı Spiro Agnew, SSCB Bay Podgorni ve Fransa da Başbakan Jacques Chaban-Delmas ve eşi tarafından temsil edileceklerdi.

Bir taraftan işçiler ve mühendisler üç gün boyunca bu seçkin şahısların kalacağı bez çadırların yapımında çalışırken, diğer taraftan düzenleme komitesinin her birimi de canla başla kendi görevleriyle uğraşıyordu: bazıları dört bir yana dağılan bir güvenlik sisteminin kurulması için uğraşıyorlar, diğerleri davetlilerin Şiraz'dan Persepolis'e gidiş gelişlerini düzenlemeye çalışıyorlar, daha başkaları da binbir çeşit protokol sorunuyla boğuşuyorlardı... Bana gelince, düzenli olarak Tahran'a ve Persepolis'e hazırlıkları yakından görmeye gelen gazetecilerle görüştükten başka, gözümden kaçan bir şey olmaması için her şeyle ilgilenmek zorundaydım. Her devlet başkanının eşine misafirliği süresince, onun dilini çok iyi konuşan ve protokol kurallarına mükemmelen vakıf olan bir nedime eşlik edecekti. Bu elemanları bulmak ve eğitmek gerekiyordu. Aynı şekilde kampta hükümdarların ve devlet başkanlarının hizmetinde olacak kişilerin de eğitilmeleri gerekiyordu. Bunlar halletmemiz gereken sorunlardan bazılarıydı.

Misafirlerimize sunulacak hediyelere gelince, hazırlık komitesi, Azeri sanatçılara, ortasında devlet başkanlarının portresi olan halı-

lar sipariş etmeyi düşünmüştü. Buna ek olarak Babil'de bulunan ve bugün British Museum'da muhafaza edilen Büyük Kyros'un pişmiş topraktan yapılmış bir silindir mührü üzerine yazılı fermanının bir kopyası verilecekti. Bu girişim içimi gururla dolduruyordu çünkü Babil savaşında yenik düşenlere hitaben yazılmış bu metinde Kyros, sanki iki bin beş yüz yıl sonra İnsan Hakları Bildirgesi'ni oluşturacak temel kuralları tasarlamış gibi yağmayı yasaklıyor, mahkûmların serbest bırakılmasını, yıkılan evlerin yeniden yapılmasını emrediyor ve o döneme göre dinlere karşı şaşırtıcı bir hoşgörü örneği göstererek bütün tanrılara saygı gösterilmesini istiyor, esareti kaldırıyor, insanlar arasında eşitliği sağlıyordu. Onun buyruklarına uyarak Kyros'dan sonra gelenler Yahudileri Jerusalem'e gönderiyor ve orada kendi mabetlerini kurmalarına izin veriyorlardı.[1]

Evet, ben büyük Pers İmparatorluğu'nun hümanist ilkelerinin temeli olan bu "toprak mührün" dünyanın gözünde "yeniden güncellik kazanmasından" gurur duyuyordum. Bizim din adamlarımız ise Şah'ın (IS 637 yılındaki) Arap istilasından sonra, İranlılar tarafından kabul edilen İslamın önemini küçültmek istediğinden kuşku duyarak, konuklarımıza fermanın kopyasını armağan olarak sunma kararını ayrı bir aşağılama nedeni olarak gördüler. Bu tavır, Perslerin Arap istilasından çok önce yaşadıklarını ve yenildikleri zaman da bozgunu zafere dönüştürmeyi başardıklarını unutmak demekti. Gerçekten daha Arapların istilasının ilk yıllarından itibaren Perslerin edebiyatı, felsefesi, tıbbı ve sanatları bir İslam uygarlığının temel öğelerini oluşturmuşlardı, İranlılar da böylece şiddet kullanmadan ve kan dökmeden İslamı Asya'nın doğusuna kadar yayacaklardı.

En köktendinci olanların nazarında, bu törenler onları büyük ölçüde aşağılamış ve incinme duygularını artırmış olmalıydı; biz bunun açıkça farkında değildik. Kutlamalar, 12 Ekim 1971 günü, eşimin heyecandan titreyen bir sesle yaptığı şu şükran konuşmasıyla başladı:

"Kyros, Yüce Kral, Kralların Kralı, İran Şehinşahı olarak ben ve halkım seni selamlıyoruz!

"Tarih'in ölümsüz kahramanı, dünyanın en eski imparatorluğunun kurucusu, büyük kurtarıcı, insanlığın soylu evladı, İran'ın, tarihi ile bağ-

1. Kyros'un fermanı, kitabın ek bölümünde yayımlanmıştır.

larını yeniden kurduğu bugün sana tüm halkın sonsuz şükranlarını sunuyoruz."

Bu anma törenine hoşgörü ve yakınlaşma belirtisi olarak dünyadaki bütün dinlerin temsilcileri de davet edilmişlerdi: Katolikler, Metodistler, Zerdüştler, Ortodokslar, Mormonlar, Şintoistler, Budistler, Sihler, Museviler, Amerika Kızılderililerinin temsilcileri ve elbette ki Müslümanlar da hazırdılar. O gün, müslüman temsilciler arasında hiçbir konuda hiç kimsenin en küçük bir itirazı olmadı. Sadece Bahailer bu dini tanımayan müslümanları incitmemek için davet edilmemişlerdi.[1]

İslam Devrimi'nden bugüne yirmi yıl geçti. Bu kültür mirasını koruyacak olan Şah artık yok ama halkımızın temsil ettiği İran kimliği hâlâ çok güçlü ve bu kimliğin karanlık güçlere rağmen ayakta kalacağını biliyorum.

Ertesi gün, 13 Ekim'de gündemin en önemli maddesi davetlilerin karşılanmasıydı. Şiraz'a gelmesi beklenen davetlilerin uçaklarının inişleri dakikası dakikasına hesaplanmıştı. Şahın erkek kardeşleri ve bazı bakanlar misafirleri uçaktan iner inmez karşılamakla görevlendirilmişlerdi. Daha sonra Persepolis'e getirilen bu misafirleri orada biz törenle karşılıyorduk. Şah konuklarını şu sözlerle selamlıyordu: "İmparatoriçe ve kendi adıma, şahlık rejimimizin iki bin beş yüzüncü yıldönümü münasebetiyle İran'a hoşgeldiniz diyorum." Daha sonra konuğumuz, İmparatorluk Muhafız Alayı'nın çaldığı kendi milli marşını dinlemek üzere Şah ile birlikte bir podyuma çıkıyordu. Bundan sonra, konukları takdim etmekle görevli olan subay onur konuğumuzun ismini ve unvanını söylüyor, onu Muhafız Alayı'nı denetlemeye davet ediyordu.

1. Bu şenliklerin bir başka bölümünü, 14 ve 16 Ekim 1971 günleri arasında Şiraz'da yapılan Uluslararası Iranologlar Kongresi oluşturdu. Bu kongreye İran tarihi ve İran uygarlığı uzmanı, yerli ve yabancı üç yüz bilim adamı katılmıştı. Açılış akşamı eşimle ben de onlarla tanıştık. Kendilerine İran kültürüne yaptıkları hizmetlerden ötürü şükranlarımızı bildirdik. Kongre bütünüyle İran tarihine, özellikle de Büyük Kyros'a adanmıştı. Dünyanın dört bir yanından gelen bilginlerin hazırladıkları bine yakın araştırma dosyası Kongre Sekreterliği'nde toplanmıştı, böylece Kyros hakkında eksiksiz bir inceleme ortaya çıkmıştı. Daha sonra İslam Devrimi Muhafızları'nın, iktidara geldikleri ilk günlerde bu dosyaları yok etmiş olduklarını öğrenince kahrolduk.

Konukları takdimle görevli olan Binbaşı Kerim Şems'e hayran olmuştum. Saatler süren bu yorucu görevinde, ne isimleri söylerken ne de çoğu kez oldukça karmaşık olan unvanları sıralarken en küçük bir hata yapmamıştı. Akşam onu bir kenara çekip kutladım. Yorgunluktan bitkin düşmüştü ama görevini böyle kusursuz bir şekilde yerine getirdiği için heyecanlı ve mutluydu.

Bu günleri düşünerek, hayatımda ilk kez doktorumdan bana sakinleştirici bir şeyler vermesini istemiştim. Çalışmalardan başımı kaldıramadığım ve çok kaygılı olduğum için bu son aylarda çok fazla zayıflamıştım, bir aksilik olacak ve kutlamalara gölge düşecek diye korkuyordum. Bütün İranlılar da korkuyordu, bu da aramızda bugüne kadar hiç yaşamadığımız bir yardımlaşma ve dayanışma ruhunu ortaya çıkarmıştı. Bazı bakanlarımızın, saray mensuplarının, generallerin ve diğer subayların, büyükelçilerin, genellikle sahip oldukları ayrıcalıklar konusunda çok titiz olan bu insanların, birilerinin valizlerini taşıdıklarını ya da beklenmeyen bir konuk geldiğinde kendi odalarını onlara bıraktıklarını görüyordum. Tanınmış ailelere mensup hanımlar, işleri başlarından aşan oda hizmetlilerine yardım ediyorlardı. Herkes kendiliğinden elinden geleni yapıyordu, hatta bir sabah Rıza'nın çadırların arka tarafında kahvaltıları dağıtmakta olduğunu gördüm.

14 Ekim sabahı kutlamalar İran'ın tarihindeki bütün orduları temsil eden bir geçitle başladı. General Fethullah Minbaşyan'ın yönettiği bu geçit töreninde bin yedi yüz seksen asker yer almıştı. Lesley Blanch bana adadığı kitapta, bu geçit törenini şöyle betimlemişti.

"Kısa, kıvrık sakallı Medler ve Persler; sivri, küçük sakallı Sefeviler, gösterişli bıyıklarıyla Kaçar birlikleri, kalkanlar, mızraklar, flamalar, palalar, kılıçlar, her şey vardı. Yakıcı bir güneşin altında şemsiyelerin gölgesinde oturan davetliler Kyros'un gücüne tanıklık etmiş olan büyük sütunların altında bu görkemli geçit törenini izlediler. Ahemeni piyade erleri, Part savaşçıları, Kserkses'in süvarileri, tahtıravanlar, yük arabaları, zırhlı arabalar, develer... Hava Kuvvetleri, silahlı kuvvetlerde kadınlara ayrılan kotada yer alan yeni kadın askerler... Hepsi de Persepolis'te idiler, hepsi de geçmişteki ve günümüzdeki İran'ın şanına tanıklık ediyorlardı."

Öğleden sonra, yakıcı sıcağa rağmen antik siteyi ziyaret etmek isteyenler için ayrılmıştı, akşam gala yemeği verildi.

Akşam yemeği kampın ortasına kurulan altmış sekiz metre uzunlukta, yirmi dört metre genişlikte bir çadırda verildi. Hemen hemen bütün hükümdarları ve devlet başkanlarını tanıyorduk, ancak bazılarıyla biraz daha yakındık ya da ülkesine sık sık özel ziyaretlere gittiğimiz Ürdün Kralı Hüseyin, Yunanistan, Belçika, Afganistan hükümdarları ve eşimin çok sevdiği Fas Kralı Hasan gibi gerçekten dost olduklarımız da vardı. Kral Hasan serbest olmadığı için gelemediğinden yerine erkek kardeşi Prens Mulay Abdullah ve eşi Prenses Lamia'yı göndermişti. Protokol dışında yaptığımız görüşmelerden gerçekten memnuniyet duyuyorduk ve bu memnuniyet dostluk çemberinin de dışına taşıyordu. Böylece, mesela Nikolay Podgorni ile daha önce görüşmüştüm ama akşam yemeği sırasında kendisiyle birçok kez Rusça birkaç kelime konuşma, hatta şakalaşma fırsatını bulabilmiştim. Zaten etrafımızdaki insanların çoğu şakalaşıyorlardı. Bu geceyle ilgili olarak daha sonra bana şu anekdotu anlatmışlardı: Monaco Prensi Rainier, İngiltere Prensi Philip ile Hollanda Prensi Bernard'ın arasına oturduğu için şaşırmış –davetlileri bir hanım bir erkek olarak sırayla oturtmak için hanım konuklarımızın sayısı yetmemişti– Prens Philip de kendisine: "Aziz dostum, ikimizin bu topluluğun tek erkek kraliçeleri olduğumuz dikkatinizi çekmedi mi?"

Bazı misafirler, bu fırsattan yararlanarak daha az önemli konuları görüşmeye başladılar ve bu konuşmalar ertesi gün kafeteryada, bir kulüp ortamında, gayet sıcak bir şekilde devam etti ama siyasi meselelerin konuşulduğu kesindi. Politik görüş ayrılıkları nedeniyle birbirleriyle resmi olarak asla görüşemeyecek olan erkekler ve hanımlar, orada basından uzak, birbirlerine kendi düşüncelerini rahatça anlatma fırsatını bulmuşlardı.

Bizler de durmadan, dinlenmeden, misafirlerimizle, arka planda çalışanlar arasında koşuşturmalarımızı sürdürüyorduk. Mutfakta herkesin moralinin iyi olduğundan emin olmak, onlara yardım etmek, bazılarını rahatlatmak ya da olası felaketleri önlemek gerekiyordu. Akşam yemeğinden önce gizlice mutfağa çağrıldım. Koşarak gittim ve aşçıbaşının ağladığını gördüm: pastası taşınırken yolda bozulmuştu! He-

men onu teselli etmek, pastanın düzeltilebilecek kısımlarını düzeltmek ve sonra da olup bitenlere gülmeyi denemek gerekiyordu! Önemli değildi, pasta yanlamasına sunulurdu, kimse de bir şey fark etmezdi; zaten önemli olan da bu pastaya verilen emek değil miydi? Davetlileri böyle bir pastadan mahrum etmek doğru olmazdı.

Gala akşamı ışık ve ses gösterisinin ardından yapılan havai fişek gösterileri ile son buldu. Her şey başarılı olmuştu, gece muhteşemdi ama yine de bir kere daha dikkat edilmesi gereken kaygı verici bir durum vardı: sabah, geçit töreninde yer alan onlarca atın ve mandanın fişek atışlarından ürkmemeleri gerekiyordu! Eğer bir tanesi heyecanlanıp çifte atmaya başlarsa, bu huzursuzluk bütün sürüye bulaşabilir ve çılgına dönen hayvanlar davetlilerin üzerine hücum edebilirlerdi.

Üçüncü ve son gün protokol açısından rahat bir gündü, herkes istediğini yapmakta serbestti. Bazıları çölü gezmeye gitmişlerdi. Pek çok davetli de günü değerlendirip, birileri ile dikkati çekmeden görüşebilmişlerdi. Amerika Başkan Yardımcısı Spiro Agnew, albayların 1967 Nisan'ında yaptıkları darbeden bu yana sürgünde olan Yunan Kralı Konstantin ile konuşmuştu. Eşim uzun uzun, SSCB Başkanı Podgorni ve Türkiye Cumhurbaşkanı Sunay ile görüşmüştü. İmparator Haile Selasiye Yugoslavya Başkanı Tito ile birlikteydi. Kral Hüseyin, dostça bir söyleşi için bazı Arap hükümdarlarını bir araya getirmişti.

Akşam, nihayet tam anlamıyla bir İran gecesi yaşanacaktı! Bu olay için, ülkenin her köşesinden sanatçıları ve el sanatları ustalarını seferber etmiştik. Müzisyenler, ressamlar, dokumacılar, aşçılar davetimize memnuniyetle katılmışlardı: bu akşam, İran yemek kültüründen ve el sanatlarından başlayarak, kültürümüzün zenginliğini herkese tanıtmak istiyorduk. El sanatları sektöründe, özellikle köylerde, elde dokunan halıların ihracatını artırmak bizim en büyük arzularımızdan biriydi. Ben her zaman ülkedeki otel sahiplerini otel odalarını, İran el sanatlarını yansıtan yerli eşyalarla döşemeleri konusunda ikna etmeye çalışıyordum. Bu defa zanaatkârlarımızı bütün dünyada tanıtmak için hükümdarlara ve devlet başkanlarına güveniyorduk!

Konuklarımızdan bazıları hemen ertesi gün ülkelerine döndüler. Diğerleri ise, şu veya bu kenti gezmeyi ya da Hazar Denizi'ni görmeyi arzu ettikleri için kalış sürelerini uzattılar. Bazı misafirlerimizin katıldıkları Tahran'daki yüz bin kişilik Arya Meh Stadyumu'nun ve İran'ın başkentinin doğusuna yapılan, modern bir zafer takı olan Şahyad'ın açılışı ile İran'ın tarihini simgeleyen kutlama törenleri resmi olarak sona erdi. Bu münasebetle son kez havai fişek gösterileri yapıldı. En son çekilen resmimde, net olarak derin bir "Oh!" çekip rahatladığım görülüyor.

60'lı yılların ikinci yarısında en büyük kaygılarından birisi, ülkenin gelişmesi için yapılan çalışmalarda kültürün ihmal edilmemesini sağlamaktı. Şah ülkenin, ekonomik olarak geri kalmışlıktan kurtulduğu zaman demokrasi alanındaki gelişimini de tamamlayacağını düşünüyordu; oysa ki ben, bir demokrasi için kültürel alandaki kalkınmanın en iyi itici güç olduğu kanısındaydım. Bir taraftan sanatçılarımıza yardım etmek, halkın gözünde değer kazanmalarını, yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da tanınmalarını sağlamak, diğer taraftan da kapılarımızı başka ülkelerin sanatçılarına açmak gerekiyordu.

Dayımın oğlu Rıza Kutbi'den benimle bu konu üzerine kafa yormasını istedim. Uluslararası bir festival kurma düşüncesi işte böylece ortaya çıktı. Daha ilk anda –bu türde yer alacak çalışmaların doğallığını yitirmiş folklorik-turistik gösterilere dönüşmesini önleyerek– yalnız İran'ın ve başka ülkelerin geleneksel ve atalarından kalma ifade biçimlerine kucak açmakla yetinmemesi ama aynı zamanda çağdaş tiyatro ve müzik etkinliklerine de yer vermesini kararlaştırdık.

Kültür bakanı da bu projeyi benimsedi ve hızla yazarlardan, gazetecilerden ve hükümet yetkililerinden oluşan bir kurucular komitesi oluşturduk. Komitenin ilk alacağı karar yer seçimiyle ilgiliydi: Festival nerede yapılacaktı? Oy birliği ile Şiraz kenti seçildi. Hem Persepolis antik kentine hem de çöle yakın oluşu nedeniyle bu bizce doğru bir seçimdi. Tiyatro sanatçılarının da Şiraz'ın bu konumunu çok iyi değerlendireceklerini düşünüyorduk.

Ayrıca Şiraz'dan edebiyat alanında çok soylu isimler çıkmıştır: İran halkının en sevdiği iki şair, Sadi (1207-1291) ve Hafız (1324-1389) bu şehirde doğmuşlardır, kabirleri buradadır. Şiraz uzun süre Pers edebiyatının merkezi olarak kabul edilmiştir. İçinde gülleri, bülbülleri, aşkı barındıran yeşil bir kültür vahası gibidir Şiraz. Evet, bu

kent başka herhangi bir şehirden fazla, sanatçılara bir şeyler yaratmaları için ilham verebilecekti. Şiirsel kimliği dışında başka üstün tarafları da vardı, Şiraz'da çok sayıda otel bulunuyordu –Persepolis kutlamaları sayesinde bu otellerin sayıları artmıştı– ve ayrıca komite şehrin üniversite sitesindeki odalardan da yararlanabilecekti.

Şiraz festivali kâğıt üzerinde doğmuştu, şimdi asıl sorunu halletmeliydik: sadece dünyadan değil, ülkenin dört bir yanından da sanatçıları heyecanlandırıp harekete geçirebilmeliydik. 60'lı yıllarda, İrandaki sanatsal çalışmaların büyük bir bölümünden haberimiz vardı ama biz kendilerini pek tanıtamamış sanatçıları da bulup etkinliklerimize katmak istiyorduk. Sonradan festivalin müdürü olacak olan Faruk Gaffari'nin yönetimindeki Festival ekibi Tahran'dan en uzak bölgelere öncüler gönderdi, bu elemanların gittikleri yerlerden bize getirdikleri karşısında bugün bile hayranlığımı muhafaza ediyorum ve ülkemizin geleceğine güvenmek için nedenlerim var diye düşünüyorum. En kıyıda köşede kalmış, en yoksul köylerde, her yerde öykücüler, müzik grupları, tiyatro ve kukla tiyatrosu gösterileri yapan küçük gruplar ve elbette halk şairleri yaşıyordu... Her bölgenin kendi yöresel özelliklerini yansıtan, bizim bilmediğimiz hazinelere sahip olduğumuz ortaya çıkmıştı. Şimdi yapmamız gereken, harita üzerinde bu hazinelerin yerini belirlemek ve hangi ölçüye göre kimi davet edeceğimize karar vermekti. O kadar zengin bir hazineye sahiptik ki tek sıkıntımız seçeceklerimiz üzerinde karar vermekti.

Ülke dışından davet edilecek sanatçılar için de benzer bir girişimde bulunduk. Komite üyelerinden Faruk Gaffari ve Bican Saffari, Asya ve Avrupa'daki başka festivallerde neler yapıldığını görmek için yola çıktılar. Çağdaş müzik alanında Fransa'daki Royan Festivali'nin bize değerli katkıları oldu, tiyatro için de Uluslararası Nancy Festivali'nin önemli bir kaynak olabileceğini gördük. Nancy'deki en önemli keşfimiz Bob Wilson oldu. Bob Wilson ve daha pek çok önemli isim Şiraz'a geldiler.

Nihayet 1967 Eylül'ünde, biraz çekinerek ilk büyük kültür gösterimizin açılışını yaptık. Eylül ayını seçmekteki amacımız tatilin devam ettiği bu ayda öğrencilerin de festivale katılmalarına imkân sağlamaktı. Üstelik eylül, İran'da havanın en güzel olduğu dönem-

Uluslararası Tahran Festivali, 1973

dir, hava ne sıcak ne de çok soğuktur. Yahudi Menuhin de festivalde yer alarak pek çok başka ismi peşinden sürüklemiştir.

Ertesi yıl, Yannis Xenakis ve Arthur Rubinstein gelip Şiraz'da konser verdiler. 1969 yılında festival konusu olarak "dünyadaki vurmalı çalgılar"ı seçtik ve bu tema sayesinde ilk kez uluslararası arenada sesimizi duyurabildik. Bu festivalde, İran'ın *tombakını*, Hindistan- ın *mridanganını*, Bali'nin *gamelanını*, Ruanda'nın davulunu ve daha birçok başka perküsyon aletini dinleme fırsatı sunuldu izleyicilere. Yannis Xenakis ikinci kez geldi ve İtalyan besteci Bruno Maderna da festival programında yerini aldı. O tarihten itibaren, 1977 yılında yapılan son etkinliklere kadar sürekli artan bir başarı sağlandı.[1]

Festivalin en başında, kuruluşunda yer almış olsam da, daha sonra sadece açılışını yapıp, başında ve sonunda birkaç gösteriyi izlemekle yetindim. Elbette her şeyi görmek isterdim ama çok yüklü olan programın bana bu imkânı vermiyordu. Şans eseri olarak, bu festival

1. 1976 yılında *Uygarlıkların Diyalogu*'nu başlattık. Bu diyalogu düzenlemekteki amacımız, bütün dünyadaki kültürler arasında verimli bir kültür alışverişi kurmaktı. Bu konudaki ilk seminer çalışması 1978 yılında İran'da Avrupa ülkelerinin, Japonya'nın, Mısır'ın katılımıyla gerçekleşti.

hükümetin ya da herhangi bir yöneticinin himayesine girmedi, böylece, sadece açık görüşlü ve özgür düşünceli sanatçıların yer aldığı bir komitenin sorumluluğu altında kanatlanıp havalandı. Festivaldeki ortamdan çok hoşlanıyordum, izleyicilerin hepsi de orada olmaktan mutlu görünüyorlardı. İranlıların başka ülkelerin tiyatro ve müziği ile birlikte kendi tiyatrolarını keşfetmeye susamış oldukları hissediliyordu. Sanatçılar da böylesine sıcak karşılanmaktan şaşkın ve mutluydular. Her konuğun kendisini evindeymiş gibi rahat hissedebilmesi için bütün Şiraz kenti seferber oluyordu. Vali, belediye başkanı, ordu komutanı herkes elinden gelen çabayı gösteriyordu... Ben kendim de orada burada sandalye eksikse götürmekte, sıraları çekmekte, gereken yardımı yapmakta tereddüt etmiyordum.

Sanatçılar gösterilerini istedikleri yerde yapmakta özgürdürler, onlar sadece istediklerini söylüyorlardı, gerisi komitenin işiydi; komitedekiler onlara gerekli bütün kapıları açmak, araba, kamyon, malzeme sağlamak için didinip duruyorlardı.

1972 yılında Robert Wilson gelip, Şiraz'ın dışındaki tepelerde yüz altmış sekiz saat, aralıksız yedi gün yedi gece devam eden *Ka Mountain* adlı, tiyatro tarihinin en zor ve en büyük gösterisi olduğunu düşündüğüm gösteriyi gerçekleştirdi. Başka sanatçılar kendilerine mekân olarak çölde, Kyros'un mezarını veya kapalı çarşı içindeki kervansarayı, şehirde dikkatlerini çeken bir eski evi veya çok sayıdaki parklardan birini seçtiler. *Alis Harikalar Diyarında* bir kavun deposunda oynandı, ben de onu yere serili bir halının üstüne otururak izledim. 1971'de Peter Brook, Persepolist'te *Orghast*'ı sahneye koymak için geldi. Az kalsın bir dram yaşanacaktı onun bu gelişinde. Benim orada bulunmam işleri düzeltmemi kolaylaştırdı. Ben de gösteriyi izleyecektim, bu nedenle Bay Brook'tan belki bir-iki saat sonra yola çıktım. Giderken yolda bir grup insanın toplanmış olduğunu görünce merak ettik. Otobüsümüzün şoförü yavaşladı ve durdu. Kalabalığın içinden kireç gibi bembeyaz bir yüzle Eğitim Bakanı Manuçehr Genci'nin bize doğru geldiğini gördüm.

"Majeste, tam zamanında yetiştiniz, Bay Brook öfkeden çılgına dönmüş bir durumda, hemen Avrupa'ya dönmek istiyor. Gösterisini iptal ediyor. Karakolda görevli bir askerin onun geçişine izin vermemesine kızmış."

"Bay Brook nerede?"

"Şuradaki küçük kahvede. Hiçbir şey duymak istemiyor."

"Onunla konuşmak istiyorum."

Kısa bir süre sonra, onun son derecede öfkeli bir halde geldiğini gördüm.

Bay Brook ne düşündüğünü belli etmeden, konuşmadan öylece duruyordu. Bunun üzerine biraz esprili bir tonla sözlerime şöyle devam ettim:

"Bay Brook, cahil bir asker geçmenize izin vermeyerek doğru yaptığını sanmış. Sizi tanımamış, onun hatası değil bu, bizim hatamız. Bize gücenmemelisiniz. Bay Brook, şu anda sanatçı gibi davranan benim, siz de kraliçe gibi mi davranıyorsunuz?"

Bana dikkatle baktı, sonra yüzü aydınlandı:

"Bu güzel bir benzetme! Pekâlâ, arzu edersiniz ikimiz de kendi rolümüze dönelim."

Sonradan İran'a âşık olan Maurice Béjart 1974 yılında, özellikle bu festival için hazırladığı Sadi'nin baş yapıtıyla aynı adı taşıyan *Gülistan* isimli eserini sahnelemek üzere gelmişti. Bunu bildiğimden, eşimden benimle birlikte baleyi izlemek için Şiraz'a gelmesini istemiştim.

Daha ilk notalardan itibaren büyülenmiştik: Maurice Béjart eserin başında, ülkenin en ucunda, güneydoğuda bulunan Balucistan eyaletinin geleneksel müziğinden ilham almıştı, sonra bale gösterisi başladı; Persepolis'in yıldızlı gökyüzü altındaki bu görsel şölen hiç şüphe yok ki festival tarihinin en muhteşem gösterilerinden biri oldu. Bale, Razavî'nin harikulade sesiyle mükemmel bir şekilde okuduğu Rumi'nin şiirleri ve geleneksel İran müziğinden parçalarla sona erdi. Maurice Béjart 1977'de tekrar geldi. Bu festivalin son senesiydi. Daha sonra İslam Devrimi her şeyi sildi süpürdü ama 80'li yılların ortalarında, New York'ta Maurice Béjart ile tekrar görüştüğümüzde o kadar heyecanlandık ki ne o ne ben göz yaşlarımıza engel olabildik.

1975'te Nô Tiyatrosu Şiraz Festivali'ni onurlandırdı. Bu daha önce benzeri görülmemiş bir kültürel etkinlikti: Nô Tiyatrosu o zamana kadar Japonya sınırları dışına asla çıkmamıştı! Onlara benim

de temsili izleyeceğim konusunda teminat verildiği için gelmeyi kabul etmişlerdi. Gösterilere genellikle çocuklarımla, özellikle iki büyük çocuğum Rıza ve Ferahnaz ile gidiyordum, bazı gösteriler çocuklar için de ilginçti. Nô Tiyatro Grubu'nun gala gecesinde yanımda küçük kızım Leylâ vardı. O zaman henüz beş yaşında olmasına rağmen Leylâ bütün temsili inanılmaz bir dikkatle, adeta gözünü kırpmadan, büyük bir zevkle izledi. Nô Tiyatrosu'nun özgün güzelliği ikimizi de adeta büyülemiş, esir almıştı.

Uluslararası bu gösterilerle birlikte İran tiyatrosu da tekrar doğuyordu[1], bu konuyla ilgili olarak özellikle Arby Ovannessian, Bican Müfit, Abbas Nalbantyan ve Perviz Seyit gibi yönetmenleri anmak isterim.

Festivalin, genç oyuncuların kurdukları küçük tiyatro grupları için de çok yüreklendirici bir işlevi vardı, bu gençler bütün bir yıl hazırlandıkları oyunları Şiraz'da sergileme fırsatını buluyorlardı. Ali Asker Bahari, Hasan Karai gibi müzisyenler ya da Tac İsfehani, Siyavuş Sacaryan gibi şarkıcılar da geleneksel musikimizi unutulmaktan kurtarıyorlardı. Akşam, onları dinlemek için, Hafız'ın o harikulade güzel bahçe içindeki mezarının etrafında toplanıyorduk. Bahçeye sıralar, halılar, minderler yerleştiriliyordu ve ortalık kararduğında yolun iki tarafına küçük mumlar konuyordu. O kadar çok insan geliyordu ki kalabalık parka sığmıyor, sokağa taşıyordu! Yabancı konuklar ve İranlılar derin bir duygu birlikteliği içinde yan yana oturuyor, ruhumuzdaki gizemin yeniden doğuşuna tanıklık etmenin büyüsünü yaşıyorduk. Ben en çok böyle akşamları seviyordum!

Uzun seneler sonra, Amerika'da sürgünde yaşamak zorunda kalan, Irak Savaşı'nın avcı pilotlarından Mahmut ile tanıştığımda, büyük bir içtenlikle bana şunları söylemişti:

"Majeste, size duyduğum derin sevgi Şiraz Festivali döneminde, Hafız'ın mezarı etrafında geçirdiğimiz bir gece başlamıştır. Ben sokakta, kaldırımda oturmuş, geleneksel müziğimizi dinlemekteydim. Ayağa kalktığım bir sırada sizi gördüm: ön tarafta, kalabalığın içindeydiniz ve orada olmaktan çok mutlu görünüyordunuz. Resmi kimliğinizi bir tarafa bırak-

1. Dini eserler sahneleyen Ta'zieh Tiyatrosu ilk olarak uluslararası bir festival çerçevesinde sahneye çıktı.

mıştınız, halkla iç içeydiniz. İşte o anda birbirimize ne kadar yakın olduğumuzu, kültürel köklerimizin bizi nasıl güçlü bir şekilde birbirimize bağladığını hissettim."

Pek çok genç sonradan bana eğer Şiraz Festivali olmasaydı kendilerinin hiçbir şekilde sinema, tiyatro ya da müzik eğitimi almayı akıllarına bile getirmeyeceklerini anlattılar.

Festival esasen İran'ın ve diğer ülkelerin geleneksel sanatlarının tanıtılmasına adanmıştı. Bununla beraber Şiraz, insanların düşüncelerini biraz sarsabilecek bir fikir laboratuvarı oldu, o derece ki, festivalin islami tepkinin yuvası olduğunu ve böylece şahlık rejiminin devrilme nedenlerinden birisini oluşturduğunu iddia edenler bile çıktı.

Bana öyle geliyor ki tek bir piyes, bir Macar grup tarafından sergilenen bir oyun pek çok kişiyi sarstı ve de kızdırdı. Suçlanan bu oyunu ben görmedim ama eleştirmek için bahane arayan muhalefet üyeleri, festival yöneticilerinin eylem özgürlüğünü pek beğenmeyen güvenlik mensupları ve bana karşı düşmanca duygular besleyen kişiler, özellikle İslam Devrimi'nden sonra bu küçük olayı büyüttüler.

Siyasi akımların, festivali, kendilerini ifade etmek için bir alan olarak kullanmış oldukları söylenebilir. Bazı yabancı gruplar, Şah'a muhalefetlerini saklamıyorlardı ve oldukça kışkırtıcı bir şekilde, rejimin özgürleşmesini savunduklarını iddia ediyorlardı. Örneğin bir Amerikalı grup "Bread and Puppet" gösterisini hapishane dünyasını sembolize ettiği için, Şiraz kalesinin duvarları altında sahneye koydu. Emniyetten bazı kişilerin hoşuna gitmese de biz, sanatçıları oyunlarını diledikleri gibi oynamakta ve istediklerini eleştirmekte serbest bırakıyorduk. İranlı sanatçılar da Şahlık rejimine karşı eleştirilerini yaymak için bu fırsattan yararlanıyorlardı, onları da aynı şekilde serbest bırakıyorduk. Temsillerin ertesi günü, üniversitelerde, yazarların da katıldıkları yuvarlak masa toplantıları düzenleniyordu. Bu münasebetle bir gün bu toplantılardan birine davet edilen Polonyalı oyun yönetmeni Grotowski'nin, kendisine bu festivale katılarak bir "diktatörlük rejimini" desteklediğinin farkında olup olmadığını soran bir İranlı öğrencinin şiddetli eleştirilerine maruz kalınca ona özetle şu cevabı verdiğini bana nakletmişlerdi:

"Eğer söylediğiniz şeye gerçekten kendiniz inansaydınız burada oturmuş, sakin bir şekilde benimle tartışacağınıza, elinize bir makineli tüfek alıp dağa çıkmış olmanız gerekirdi."

Bazı Avrupalı gazeteciler de Şiraz'a şahlık rejimine karşı çok doldurulmuş ve onu yerden yere çalmaya hazır olarak geliyorlardı. Kültür alanındaki çalışmalarımı bildikleri için çoğu kez benimle görüşmek istiyorlardı ve her seferinde bu söyleşiler gayet saldırgan sorularla başlıyordu. Ben de sabırla Şah'ın düşüncesini açıklıyor, İran'ın Avrupa'ya kıyasla her alanda gecikmiş olduğunu hatırlatıyor ve muhataplarımı sadece kıyaslaması mümkün olan şeyleri kıyaslamaya davet ediyordum, o zaman yavaş yavaş beni anlamaya başladıklarını seziyordum. Baghé Eram (Cennet Bahçesi) parkında, çok yakınımızdaki çölden gelen ılık rüzgârda ışıkları titreşen mumların etrafında oturup bazen sabahın ikisine ya da üçüne kadar süren, bitmek tükenmek bilmez tartışmalara dalıyorduk. Her sene yeniden buluşuyorduk, bu gazetecilerin birçoğu sonradan benimle dost bile oldular.

Şah'ın bazı bakanları ve danışmanları Şiraz Festivali'ni, benim uluslararası sanat dünyasına açılım arzumun bir simgesi olarak görmekten geri kalmadılar. Bu nedenle kültürüne ve zekâsına hayranlık duyduğum Saray Bakanı Sadullah Alem yazdığı anılarında (kitabının başka bölümlerinde benim bazı olaylarda oynadığım yatıştırıcı rolümü övmekle beraber) yersiz ve zamansız liberal düşüncelerimden ötürü beni eleştiriyor. Onun gibi, Şah'ın izlediği politik çizgi ile benimki arasında belirli bir ayrılık olduğunu sanan pek çok başka insan da var. Aslında eşimle benim aramda temelde hiçbir ayrılık yoktu. O, İran'ın yaptığı ekonomik sıçramanın, toplumun henüz her alanda özgürleşmesini, yani Batı usulü bir düşünce özgürlüğünü yaşamasını kaldıramayacak kadar kırılgan olduğu kanısındaydı: "Ülkenin bu durumdan kurtulmak için daha on yıl istikrar içinde yaşamaya ihtiyacı var, ama ben oğlumun hükümranlığının benimkinden farklı olmasını arzu ediyorum" diyordu Şah. O, Rıza'ya demokratik bir ortamda yaşamak için yeterince olgunlaşmış bir ülke bırakabileceğini ümit ediyordu. Bu konuyu sık sık görüşüyorduk, kendisinin nasıl zamana karşı bir yarışa girdiğini anlıyor-

dum ve bu nedenle ülke sınırları içinde ya da dışında, İran'da özgürlük olmadığını, ne siyasi özgürlük ne de düşünce özgürlüğünün bulunduğunu söyleyenleri duymak beni çok üzüyordu. Şah'a yapılan bu eleştiriler haksızdı. Demokrasinin sakin sularına girmek için, 1789'dan itibaren Fransa'ya ya da Amerika'ya ne kadar zaman gerekmişti? Aşağı yukarı bir yüzyıl. Ve insanlar İran'ın hiçbir geçiş süresi yaşamadan ortaçağdan çağdaş Avrupa'nın damıtılmış demokratik ortamına geçmesini bekliyorlardı. Bu bağlamda ben, görevimin bazı insanların beklentileri ile Şah arasında iyi niyet elçiliğini üstlenmek olduğunu düşündüm. Hükümdarın nelerin yapılmasını kesinlikle istediğini biliyordum, kararlılığına, cesaretine hayranlık duyuyordum ama aynı zamanda aydınlarımızın ve siyaset adamlarımızın bir bölümünün yaşadığı yoksunlukları ve Şah'ın neyi sağladığını pek kavrayamadıkları direnci ve kararlı tutumu karşısında cesaretlerinin kırıldığını da biliyordum.

İnsanlar benim hangi ruh hali içinde çalıştığını biliyorlar ve bana yazmakta ya da benimle görüşmeyi talep etmekte tereddüt etmiyorlardı. Bazen Şiraz'da tanışmış olduğum sanatçılar, bazen de üniversite mensupları profesörler, öğrenciler bana başvuruyorlardı. Rejim aleyhine bir şeyler yazmışlardı veya gösteriye katılmışlardı, şimdi de polisle başları dertteydi. Ben durumlarını araştırıyordum; eğer çok ciddi bir yanlışları yoksa Şah'tan yardım istiyordum, o da beni reddetmiyordu – Şah her zaman olayların üzerine sünger çekmeye, bağışlamaya hazırdı. Bazen de ben tek başıma duruma müdahale ediyordum ve hemen hemen her zaman söz konusu kişinin serbest bırakılmasını sağlıyordum.

Polis tutumunda çoğu kez aşırıya kaçıyordu. Gelişmekte olan pek çok ülkede durum böyledir, herkes elindeki küçük gücü istismar etmeye çalışır. Ve polisin bu tutumu rejime yarar sağlamak yerine ona zarar veriyordu. Örneğin, bir sanat galerisinin açılışını yaparken, Savak ajanları bir tatsızlığa neden oluyorlardı, ertesi gün insanlar sanat galerisinden çok, bir gün önce yaşanan siyasi olaydan söz ediyorlardı. Savak ajanları davetlilerin listesini istiyorlar, doğal olarak bu liste de kendilerine veriliyordu. Ancak tam açılış günü ajanlar yine de davetlilerden birini sorguluyorlar ya da içeri girişini

engelliyorlardı. Bu beni çok sıkıntılı bir duruma sokuyordu. Onlara şunu anlatmaya çalışıyordum: "Davetlilerin listesini gördünüz ve hiçbir itirazda bulunmadınız. Şimdi, o davetli burada ve siz de hükümet aleyhine şunu ya da bunu yazdı bahanesiyle onu huzursuz ediyorsunuz. Böyle davranarak, bu şahsı daha kararlı, daha sert bir muhalif haline getirdiğinizi anlamıyor musunuz?" O zaman ajanlar özür diliyor, o şahsı bir başkasıyla karıştırdıklarını söylüyorlardı ama yanlıştan geri dönmek mümkün olmuyordu.

Polis, bazen suçlu-suçsuz diye hiçbir ayrım gözetmeden davranıyordu. Hatırladığım bir başka örnek de, Fransa'da yaşayan, büyük bir ün kazanmış ressam Zenderudî'nin bir resim sergisi için 70'li yılların başında Tahran'a döndüğü zaman başına gelenlerdi. O devirde batıda yaşayan pek çok sanatçı gibi Zenderudî'nin de saçları uzundu. İnanılması güç ama, sadece bu uzun saçları bahane ederek polis onu sokakta yakalamış ve kafasını kazıtmıştı. Bunu duyduğum zaman öfkeden çılgına dönmüş ve Şah'a olup biteni anlatmıştım. Şah bu yüz kızartıcı eyleme neden olan Milli Polis Şefine işten el çektirmişti.

Başka bir sefer, birkaç gün önce sarayda bir grup iş adamı ile birlikte görüştüğüm bir firma şefinin tutuklandığını öğrenmiştim. Bu şahıs, kendine göre aksayan konulardaki görüşünü gayet samimi bir şekilde bildirmiş ve özellikle o dönemde fiyat artışını kontrol etmeye çalışan hükümetin yaklaşımını eleştirmişti. Hükümet bu amaçla kapalı çarşıya, tüccarları denetlemek için öğrenciler göndermişti. Çarşıdaki tüccarların çok yakın dostu olan bu saygın firma şefi de bana bu yöntemin tüccarları ne kadar aşağıladığını, onları ne kadar zor duruma soktuğunu anlatmıştı. Ben kendisini gayet iyi anlamış, ona teşekkür etmiştim; polis ise onu tutuklamıştı. Bu durumda çok haklı olarak, firma şefi benim kendisini açıksözlülüğünden ötürü cezalandırdığını düşünebilirdi! Gene çok kızmıştım, kendimi çok incinmiş, hakarete uğramış gibi hissetmiştim ve bunu böylece Şah'a söyledim: "Akıl alır gibi değil! Bir İranlı sizin evinize geliyor, benimle çay içerken derdini anlatıyor, ertesi günü Savak ajanları gidip onu tutukluyorlar! Bu son derecede çirkin bir şey! Ben bu insanlarla görüşüp konuşuyorsam bu sizin yükünüzü hafifletmek için... Bu nedenle sonradan başlarının derde girmesi kabul edilebilecek bir şey değil!" Bunun

üzerine Şah onu hemen serbest bıraktırmıştı ama bir kez daha olanlar olmuş, yanlış yapılmıştı, geri dönmek mümkün değildi.

Polisin gayretkeşliği yetmiyormuş gibi, bir de hükümet yöneticilerinin işgüzarlıkları ile uğraştığımıza bir örnek de Enformasyon Bakanlığı'nın tutumu nedeniyle yaşananlardı. Bakanlık çok fazla laubali bulduğu bir makaleyi sansür etmenin akıllıca olduğunu düşünmüştü. Bir hanım gazetecinin Ferahnaz ile yaptığı söyleşide, kızımız bizden bahsederken doğal olarak "babam ve annem" demiş, ağabeyinden söz ederken de onun unvanını kullanmak yerine adını söylemiş. Bakanlık gazeteciye "Hükümdarlardan bu şekilde söz etmek yasaktır" diye bildirmiş. Şans eseri gazeteci annemi tanıdığı için ona telefon etmiş. O günlerde biz resmi bir ziyaret nedeniyle yurt dışında bulunuyorduk. Annem eşime ulaşmayı başardı, eşim bu tür saçmalıklara son derecede sinirleniyordu. Hemen özel kalem müdürünü aramış ve kendisine şunları söylemişti: "Derhal bakanlığı arayıp sorumluların gazeteciden özür dilemelerini sağlayın! Bu son derecede saçma bir şey!"

İran'ın dünyaya açılması sayesinde bu gibi saçma davranışların yavaş yavaş ortadan kalkacağını biliyorduk. Bu arada, insanların hassasiyetlerini dikkate almak, onları gücendirmemek, gerekli açıklamaklarda bulunmak zorundaydı. Bu durumu çok iyi açıklayan bir anekdot hafızamda öylece kalmıştır. Bir sabah, bir eyaletin valisi beni saraydan aradı:

"Majeste," dedi, "köylerimizden birinin halkı bir hamam açmaya hazırlanıyor ve bu hamama Şah'ın adını vermeyi arzu ediyor. Ben de bunun doğru olmayacağını düşünüyorum."

Valiyle aynı kanıdaydım, bu gerçekten de gülünçtü. Bir baraja, bir meydana Şah'ın ismi verilebilirdi belki ama bunda da ölçünün kaçmasını istemiyordum doğrusu. Ama bir hamama Şah'ın adını vermek hiç uygun gibi görünmüyordu bana. Valinin köylülere başka bir isim bulmaları için durumu nasıl açıkladığını bilmiyorum ama şurası bir gerçek ki, birkaç hafta sonra, eşimin bürosuna Savak ajanlarınca gönderilen bir raporda, bir hamama hükümdarın soyadını verilmesini "reddeden" bu valiyle ilgili çok ciddi suçlamalar yer alıyordu... Eşim duruma el koyup düzeltinceye kadar zavallı valinin

başı epeyce ağrımıştı. Şah bu saçmalıklara gülüp geçmeye çalışıyordu ama esasında o da benim kadar yaralanıyordu. Bu tür davranışlar rejime zarar vermekten başka bir işe yaramıyordu.

***

Enformasyon Bakanlığı'nın bazı işgüzar görevlilerinin neden olduğu bu havadan gazeteciler de kendilerini kurtarmakta zorluk çekiyorlardı. Herhangi bir açılış nedeniyle taşraya yaptığım yolculuklar sırasında gazetecilerle sohbet ederken onlara şunu söylemiştim: "Gazetenin her yerini benim resimlerimle doldurmayın. Buraya bir hastane açmak için geldik, öyleyse benden çok hastaneden söz edin! Bu insanları çok daha fazla ilgilendirir. Onların benim nasıl bir kraliçe olduğumu öğrenmek için size ihtiyaçları yok. Bırakın, kendi kendilerine bir görüşe sahip olsunlar."

Eşimin her yerde görülen resimleri için de aynı abartma durumu söz konusuydu. Devlet kurumlarında, doğru bir yerde resminin asılması anlaşılabilir bir şeydi ama başka yerde değil. Bu düşüncemi ona söylemiştim, o da benimle aynı görüşü paylaşıyordu. Bunun üzerine, bizim isimlerimizi taşıyan bütün binaların ve yerlerin sayısının tesbit edilmesini istemiştim, böylece bu sayı azaltılabilecekti. Özellikle köylerde bu bakımdan çok güçlü bir eğilim vardı. Şah'ın adını bir yere vererek, devletten şu veya bu konuda daha kolay yardım alacaklarını düşünüyorlardı. "Bu sokağın adı Pehlevi ama hâlâ asfalt döşenmedi, bu nasıl oluyor?" diye düşünüleceğini sanıyorlardı. Eşim zamanla bu zihniyetin değişeceğine güveniyordu ama bu imaj savaşında bazı Savak ajanlarının kaba saba sertlikleriyle de uğraşmamız gerekiyordu.

Soğuk Savaş'ın huzursuz senelerinde, bozguncu komünizm ile mücadele etmek için 1957 yılında kurulmuş olan Savak polis örgütü o zaman görevini layıkıyla yerine getirmişti. O devirde, SSCB ve onun uydusu olan ülkeler ve köktenci bazı Arap ülkeleri, kargaşa yaratmak için, İran'da bazı ajanları besliyorlardı. Bu kışkırtıcıları uyarmak ve eğer gerekiyorsa tutuklamak zorunluydu. Şah kendisi de komünistlerle yakın ilişki içinde olan kökten dinci grupların düzenlediği suikast girişimlerinin hedefi olmuştu ve başbakanlarından üçü aynı

gruplar tarafından öldürülmüştü. Komünist Tudeh Partisi açıkça İran'ı, Kremlin'in emellerine hizmet edecek bir Sovyet Cumhuriyeti'ne dönüştürmek istiyor ve bu amacına ulaşmak için de fanatik dincilere yardım ediyordu, bu akla gelecek bir şey değildi; sonunda ülkeyi, boyutları efsaneleri çağrıştıran bir felakete sürüklediler.

Savak'ın bazı ajanlarının bazen çok ileri gittiklerine, savunulması imkânsız eylemler yaptıklarına hiç kuşku yok! Acaba bunun farkında mıydılar? Hazin olan şu ki, ellerindeki gücü kötüye kullanarak, belki de istemeden, hem Şah'ın manevi otoritesine hem de rejime zarar verdiler. Ancak Savak mensuplarının çoğu ülkede güvenliği sağlamak için dürüstçe çalıştılar.

70'li yıllar boyunca eşim bu teşkilatın görev alanını yavaş yavaş yeniden düzenlemeye başlamıştı. Savak'ın yetkilerinden bir bölümü, onun elinden alınıp jandarmaya ve polise devredilmişti.

Üçüncü Bölüm

1977 ilkbaharında Tahran Milli Üniversitesi'nin rektörü olan Profesör Abbas Safavian benimle görüşmek istediğini bildirdi. O sırada Paris'te bulunuyordum. Kendisi de bir süreliğine Fransa'nın başkentine uğramıştı. Bu talebin dikkati çekecek hiçbir yanı yoktu, birbirimizi iyi tanıyorduk, profesör üniversitenin sorunlarıyla ilgili olarak düzenli bir şekilde benimle görüşürdü. Kendisini gördüm ama bu defa söyledikleri beni çok büyük bir şaşkınlığa düşürdü: benden üç değerli Fransız doktorla, Profesör Bernard, Profesör Milliez ve Profesör Flandrin ile görüşmemi rica etti. Doktorların bana söyleyecek çok önemli bir sırları olduğunu bildirdi ve onlarla büyükelçiliğimizde görüşmemin kesinlikle söz konusu olamayacağını, hiç kimsenin bizim görüşmemizden haberi olmaması gerektiğini ısrarla belirtti.

Bay Safavian ayrılır ayrılmaz içimi bir korku kapladı. Ama bu korkunun herhangi bir dayanağı yoktu: düzenli olarak doktor kontrolünde olan dört çocuğumuzun sağlıkları fevkalade yerindeydi; Şah'a gelince, zaman zaman biraz yorgun görünse de elli beş yaşında bir erkek olarak insanı şaşırtacak kadar gücü kuvveti yerindeydi.

Halalarımdan birinin Paris'te küçük bir dairesi vardı. Bay Safavian aracılığıyla, Fransız doktorlara kendilerini bu dairede beklediğimi bildirdim. Oraya gitmek üzere İran Büyükelçiliği'nden ayrılırken, gazetecilerin benim gidiş gelişlerimi gözetlediklerini bildiğim için, ben de arabanın içinde gizlenmeye özen gösterdim.

Bu görüşmede duyduklarımdan dehşete kapıldım, içim buz gibi oldu, aradan geçen zaman bu duyguyu hiç silemedi. Doktorlar bana eşimin Waldenström denen bir kan hastalığına yakalandığını söylediler. Bu, ciddi ancak tedavisi mümkün olan bir hastalıktı, iyileşmesi dahi söz konusu olabilirdi. Kanser kelimesi ilk kez kimin tarafından telaffuz edildi, bilmiyorum, belki de soru sorarken ben kullandım bu kelimeyi. Doktorlar beni fazla korkutmak istemediler,

bu hastalıkla yavaş yavaş başa çıkma çarelerinin bulunduğu hususunda bana teminat verdiler. İlk belirtilerin 1973 yılının sonbaharında ortaya çıktığını, hastalıkla savaşmaya uzun zaman önce başladıklarını söylediler.

Bu son öğrendiğim şey, duyduğum üzüntüye bir de şaşkınlık eklemişti: demek ki bu doktorlar üç yıldan beri eşimi tedavi ediyorlardı ve ben, onun arzusu üzerine, bu dramın dışında tutulmuştum. Zaten bu görüşme de, son derecede cesur ama o ölçüde ketum bir insan olan Şah'ın kesin talimatının dışına çıkılarak talep edilmişti, zira doktorlar benim hasta için yararlı bir rol oynayabileceğim kanısındaydılar.

Tahran'a dönerken, aklımda yalnız Şah ve on sekiz yıl önce evlenerek kurduğumuz yuva vardı, başka hiçbir şey düşünemiyordum. Doktorlardan yana kuşkum yoktu, aksine, benim de güvenimi kazanmışlardı.

***

Bu hastalığın bütün öyküsünü yıllar sonra, son nefesine kadar Şah'ın yanında olan Profesör Georges Flandrin'in mektuplarında anlattıklarından ayrıntılı olarak öğrendim. Doktor Flandrin, kendi hocası olan Profesör Jean Bernard'a üç uzun mektup yazmıştı.[1]

Bu mektuplar beni altüst etti. 1974 Mayıs'ında başlayan ve biz sürgüne gidinceye kadar, her seferinde gizlice yapılan ziyaretlerde yaşanan heyecanı ve durumun ciddiyetini başka hiçbir belge bu mektuplardan daha iyi anlatamazdı. Profesör Flandrin'in izniyle burada bu mektupların geniş bir özetini veriyorum. Mektuplar, Saray Bakanı'nın, doktorların Şah'a takdimi konusunda oynadığı önemli rolü de ortaya çıkarıyor. Sadullah Alem'in kendisi de sonunda 1978 yılında ölümüne neden olan bir kan hastalığı nedeniyle tedavi görüyordu.

Profesör Georges Flandrin Profesör Jean Bernard'a şöyle yazıyor: "*Tahran'a ilk gidişimiz 1 Mayıs 1974 tarihine rastlıyor. Bir pazar akşamı beni evimden aramıştınız ve hastane dışında yapacağımız konsültasyonu son anda iptal ederek bir salı sabahı hareket etmiştik. Bu durum sekreterinizin dikkatini çekmiş, 'Hayret! Dr. Flandrin de bizim hoca gibi*

1. Profesör Jean Bernard'a yayımlanmamış mektuplar, bkz. sayfa 187.

salı günkü muayenesini iptal ediyor' demiş. Büronuzda yaptığımız görüşmede, siz seyahatimizin nedenini bana açıkladıktan sonra, ancak pazartesi sabahı gerekli önlemleri alabilmiştik, Doktor Abbas Safavian telefonla sizi arayıp Tahran'a gelmenizi ve beraberinizde, onun kullandığı eski terminolojiye göre 'laboratuvar şefinizi' de getirmenizi istemişti. Ayrıca, 'Tahran'da tıp çevresinden hiç kimse ile bir temasımız olmayacağını, bize gerekeceğini düşündüğümüz her türlü araç gereci yanımıza almamız gerektiğini' belirtmişti. Siz bana bu bilgiyi aktardığınız zaman ben de aynen sizin gibi, bunun oldukça geniş bir program olduğunu düşünmüş, ancak bize kendi çalışma alanımız olan hematoloji sınırları içindeki bir hastalıkla ilgili olarak danışacaklarını ümit etmiştim.

"Bir süre düşündükten sonra, size her şeyin belirli bir düzeyde halledilebileceğini, sadece yanımda bir mikroskop götüremeyeceğimi, orada bir mikroskop sağlamak gerekeceğini bildirmiştim. Daha sonra yaşadıklarım, bana koşullar zorladığında, bunun da pekâlâ mümkün olabileceğini gösterdi. Birkaç ay sonra, hiç kimsenin dikkatini çekmeksizin, el çantama koyduğum bir mikroskopla İsviçre'ye bir yolculuk yapabilmiştim... 1974 yılında hava alanlarındaki kontrollerin daha sonraki yıllarda uygulanan ciddi önlemler kadar sıkı olmadığını söylemek gerek. O yıllarda Tahran uçakları Orly Havaalanı'ndan kalkıyordu, biz de salı sabahı alanda buluştuğumuzda, bu kadar esrarengiz bir durumun nedenlerini tahmin etmeye çalışmıştık. Bir gün önce bizim için satın alınmış olan birinci sınıf biletlerimizi almıştık. Uçağa binmeden önce biraz aptalca, size: 'Ya bu bir şakaysa?' diye sormuştum. Siz de gayet sağduyulu bir cevap vermiş: 'Benim deneyimlerime göre parası ödenen birinci sınıf uçak biletleriyle şaka yapılmaz' demiştiniz. Böylece sizinle birlikte yaptığım çok sayıdaki Paris-Tahran yolculuklarından ilkine çıktım. Mehrabad Havaalanı'nda uçağın merdiveninin altında, lambaları yanan iki araba bizi bekliyordu. Henüz tanımadığımız birkaç kişiyle el sıkıştık, daha sonraki her gelişimizde de bizi aynı insanlar karşılayacaktı. Bizi götürdükleri özel salonunun bulunduğu küçük binada beklemekte olan doktor Safavian ile buluştuk. Safavian doçentlik unvanını Fransız üniversitelerinde almıştı ve o dönemde, daha sonra rektörü olacağı bir üniversitenin tıp fakültelerinden birinin dekanıydı. Safavian elimi sıkarken bana şöyle dedi: 'Flandrin, öyle sanıyorum ki beni tanımadınız!' Birkaç kelimeyle hatırlamama yar-

dımcı oldu. Gerçekten de 1957 yılında La Pitié Hastanesi'nde, Profesör Gilbert Dreyfus'un yanında birlikte ekstern olarak çalışmıştık. Safavian'ın belleği benimkinden iyi durumdaydı, belki de benden biraz daha fazla değişmişti. Pasaportlarımız bize geri verildikten sonra, Tahran'ın büyük otellerinden birine, Hilton'a gittik. Orada herhangi bir gizlilik önlemi yok gibiydi. Odamıza çıktığımızda, Safavian bize Saray Bakanı olan Ekselans Sadullah Alem'i muayene etmemiz gerektiğini söyledi. Siz zaten onun sağlık sorununu biliyordunuz çünkü Profesör Milliez, daha önceden onun hakkında sizin görüşünüzü almıştı. Baş başa kaldığımızda, gizliliği sağlamak için alınan önlemlerin bakanın bilinen bu basit sağlık sorunuyla pek orantılı olmadığına dikkatimi çektiniz. Daha sonra Bay Alem ile buluştuk, kendisi bize Şah Hazretleri ile görüşeceğimizi bildirdi. Çok iyi hatırladığım bir şey var, saray bakanı bize 'patronunun' sağlık durumuyla ilgilenmemiz gerektiğini söylemişti, çok sevimli bir şekilde gülerek söylediği kelime buydu. Böylece onun evinden Niâvarân Sarayı'na götürüldük ve orada Şah Hazretleri tarafından kabul edildik.

Ben şahsen insanın bazı manzaraları gördüğünde, örneğin ilk defa Machu Picchu ya da Çin Seddi'ni gördüğümde yaşadığıma benzer bir 'sanki onu daha önce de görmüştüm' duygusunu yaşadım... Görünümü önceden tahmin ettiğim gibiydi; önümüzde duran adam, boyuyla, yüzüyle tam beklediğim gibiydi. Sadece sesi biraz şaşırtıcıydı; hiç aksanı olmayan kusursuz bir Fransızca konuşuyordu, hafifçe genizden gelen sesinin çok özel bir tınısı vardı. Yanında, askeri üniformalı, ancak davranışlarıyla hiç de askere benzemeyen özel doktoru General Ayadi oturuyordu. Hepimiz bir masanın etrafına oturduk ve Şah Hazretleri bize sorununu kendisi açıkladı. Birkaç ay önce, yani 1973 yılı sonlarında, Keis adasında bulunduğu sırada nasıl sol tarafında, böğründe eline bir şişkinlik geldiğini anlattı. Eliyle kendi kendisini muayene etmiş ve kesin olarak 'kendi teşhisini' koymuştu, dalağı büyümüştü. Daha sonra yaptığımız bütün konsültasyonlara göre belki de bu ilki en ilginç olanıydı. Sizin sorularınızdan birine cevap olarak, Şah Hazretleri kendi kendini muayene ederek yaptığı teşhisinden emin olduğunu göstermek için, söylediklerini kanıtlamak istercesine ceketini açmış, yeleğini kaldırmış, sonra da parmaklarını kıvırarak sol taraftaki kaburgalarının altına koymuş ve nefes alıp vermişti... Yaptığı, muayene kurallarına gayet uygundu! Majestelerini

daha sonra biz de muayene olanağına kavuştuk; kendisi bir tür loca gibi içerlek bir yere konmuş ve üzerinde Renoir'ın küçük bir yağlı boya resminin asılı olduğu, dar bir yatağın üzerine uzandı. Dalak gerçekten de çok büyümüştü ve birlikte lenf düğümü büyümeleri yoktu. Tıp diliyle 'izole' bir dalak büyümesi söz konusu idi.[1] *Karşımızda henüz genç bir adam duruyordu; Majesteleri henüz elli beş yaşındaydı (o zaman ben kırkındaydım, siz de altmış yedi yaşındaydınız).*

Fiziki görünüm olarak atletik bir yapısı vardı ve tansiyonuna bakmak için aletin kolluğunu geçirirken kaslarını görüp şaşırmıştım. Klinik muayeneyi bitirip, gereken kan örneklerini aldıktan sonra, bulunduğumuz odanın yakınındaki küçük bir çalışma odasına geçtik. O zamana kadar her şey nispeten kolay geçmişti; daha sonra teknik olarak alışılmışın dışında birtakım yeni şeyler yapmam gerekti. [...] El çantası gibi kullandığım sırt çantamdan değişik küçük aletlerimi çıkardım, onların yardımıyla trombositleri, akyuvarları saymam ve hemoglobini ölçmem, daha sonra da alınan ilk kan ve ilik örneklerinde ilk boyama çalışmalarını yapmam mümkün olabildi. Eminim siz de, bu çalışma için bizi kabul ettikleri Majestelerinin çalışma odasını ayrıntılarıyla hatırlıyorsunuzdur. Daha sonraki yıllarda, İran'a yaptığım otuz beş yolculuk sırasında bu odada çalışırken kendimi rahat hissetmiş, alışık olduğum gibi mikroskobumu, araç gerecimi her zaman gayet düzenli bir şekilde yerlerinde bulmuştum... Bu, nispeten küçük aydınlık, Niâvarân Sarayı'nın bahçelerini gören bir odaydı; o ilk bahar günlerinin canlı ışığını süzen, ulu şark çınarları bahçede adeta bir perde gibi sıralanıyorlardı. Bu odada bulunan bir masayı laboratuvar tezgâhı olarak kullanıyorduk ve üzerine General Ayadi'nin sağladığı mikroskobu yerleştirmiştik. Bu masanın altında, en eski, en ünlü acem halısının hani o kenarında, dört tarafında meşhur atlar olan Pazyryk'in halısının bir örneği bulunuyordu. İşte böyle farklı bir tarzda döşenmiş laboratuvarda çalışmalarımı sürdürmek durumundaydım... Araştırmalarımı tek damla bir şey dökmeden ve en küçük bir leke yapmadan sürdürmeliydim. Kan ve kemik iliğinden aldığım örnekleri boyayabilmek için bana su gerekiyordu, yaşamımda ilk kez bir Giemsa boyamasını banyoda yaptım... İkimiz de ayrı ayrı, boyalı lamları mikroskop altında

1. Profesör Flandrin'in tıbbi terimlerini, tarih önünde doğruları özenle verebilme kaygısıyla, bilerek koruduk. (Yayımcının notu)

inceledik. Bilindiği gibi Majesteleri kronik lenfoid tipte bir kan hastalığına yakalanmıştı, o gün tanıyı koymuştuk. Söz konusu olan hastalık kronik lenfoid, löseminin sadece dalağın büyümesiyle kendini gösteren özel bir türüydü. Daha ilk bulguları saptar saptamaz General Ayadi'yi durumdan haberdar etmiştik. Onun bu konuşmadan aklında kalan tek kelime 'lösemi' olmuştu ve bize kesinlikle bu kelimeyi kullanmamamız gerektiğini bildirmişti; ona göre Majestelerine her şeyin gayet iyi olduğunu söylemeliydik! Doğrusu bu kadarı bizden çok fazla şey istemekti çünkü koyduğumuz teşhis bir lenfoid hemopatiydi, kronik olduğu kesindi ama her şeye rağmen, sonuç olarak habis bir hastalıktı! Üstelik düşündüğümüz tedaviyi yapmak için hastaya hiç olmazsa bazı açıklamalarda bulunmamız gerekliydi. Bu ilk ziyaretimiz sırasında, serumdaki immünoelektroferez sonucunu da henüz bilmiyorduk. Daha sonra bu inceleme bize Waldenström hastalığının karakteristik özelliği olan 'IgM monoklonol sivriliğini' gösterdi. Hastanın genel durumu çok kötü değildi, bu nedenle Tahran'daki uygulamaların sonuçlarını, Paris'e döndükten sonra yapacağımız incelemeleri tamamlayıp doğruluğundan emin olduktan sonra bildirmeye karar verdik. Böylece daha sonra yapılan bütün araştırma sonuçları elimize geçtiğinde Majestelerinin rahatsızlığını 'Waldenström hastalığı' olarak adlandırmaya karar verdik. Bununla birlikte hastadaki IgM sivriliği çok yüksek olmadığı için, bu hastalığın alışılagelmiş şekli olmadığının da farkındaydık. Bizim bu terimi kullanmak için var olan kişisel nedenlerimizle General Ayadi'nin durumu dramatize etmeme arzusu uyuşmaktaydı; başka herhangi bir hasta için alabileceğimiz tavra uygun bir tavır benimsemiştik sadece.

"O gün saraydan ayrıldıktan sonra izlenimlerimiz oldukça karmaşıktı. Hilton'a dönerken bana şunları söylediğinizi hatırlıyorum: 'Yarın da Amerikalı doktorlara danışacaklardır, burada bizim yerimizi onlar alacak.' Demek ki herkes yanılabilir çünkü olaylar sizin tahmininizi doğrulamadı. Daha öğrenecek çok şeyimiz vardı, hastanın kişiliğinin çapını ve psikolojisini dikkate almamıştık. Sizi yanınızda ben olduğum halde Tahran'a getirtirken bu konuyu iyice düşünmüş ve kesin olarak kararını vermişti. En azından splenomegalisi'nin* *bir kan hastalığı belirtisi olduğunu anlamıştı ve Bay Alem kanalıyla sizi getirtmişti. Keis adasındayken,*

* Ç.N. Dalak büyümesi.

Majesteleri dalağındaki anormalliği fark edince Bay Alem'e 'Senin Paris'teki doktorlarından İran'a gelmelerini iste' demişti. Bunu bana Bay Alem daha sonra anlatmıştı. Son derecede sınırlı bir çevrenin dışında hiç kimsenin hiçbir şey bilmemesi için her şeyin Majesteleri ile Bay Alem tarafından düzenlendiği kesindi. 1974 yılından itibaren Majesteleri, hemen hemen başka hiçbir doktora danışmadı. Yani böylece başlangıçta sadece beş kişi durumu biliyordu; merkezde siz ve ben vardık, hastalıkla ilgili bütün bilgilere sahiptik ve onun yol açacağı sorunları kesin olarak biliyorduk. General Ayadi üçüncü kişiydi, o da her şeyi biliyordu ama sonuçlarını kabullenmekte zorluk çekiyordu; Majesteleri ise Ayadi tarafından elenen bilgilerden sonra, kendisine aktarabildiğimiz kadarıyla hastalığı hakkında bilgi sahibi olmuştu. Beşinci şahıs bu çalışmalarımızdaki orkestra şefimiz olan Bay Alem idi; ancak biz kendisine tıbbi sonuçlarla ilgili kesin bir bilgi vermiyorduk.

"Paris'e dönüp kesin sonuçları Tahran'a bildirdikten sonra, 1974 yılının 1 Mayıs'ından Eylül ayına kadar öylece bekledik, hiçbir ses çıkmadı. Benzer tıbbi durumlarda kural olduğu üzere gözetim altında bir tedavi konusunda çekimser kalmaya karar vermiştik. 18 Eylül 1974 tarihinde bizden Tahran'a dönmemiz istenince ikimiz de şaşırdık."

Bu iki tarih arasında, daha kesin olarak 24 ve 29 Haziran 1974 tarihleri arasında eşim ve ben yeni seçilen Fransa Cumhurbaşkanı Bay Valery Giscard d'Estaing'in daveti üzerine Fransa'ya resmi bir ziyaret yaptık. Fransa Cumhurbaşkanı bizi muhteşem bir şekilde karşılayıp, onurumuza Versailles Sarayı'nın salonlarında son derecede görkemli bir davet düzenledi. Şah dünyanın bütün büyük ülkelerinin gözünde İran'ın nihayet saygınlık kazanmış olmasından dolayı mutlu ve gururluydu. Yarım asırlık bir sürede tamamlanmış olan eseri gözlerimizle görebiliyorduk. Bu heyecan verici kalkınmanın iki ustası Rıza Şah ve eşimdi. Eşimin zaferini büyük bir şükran duygusuyla ve sevinçle izliyordum, onu için için yiyip bitiren hastalıktan henüz haberim yoktu.

Ülkenin durumu, hiçbir zaman o 1974 yılında olduğu kadar ümit verici olmamıştı. 1963 yılında 73 milyon ton olan ham petrol üretimimiz 302 milyon tona ulaşmıştı ve böylece Amerika, SSCB ve Suudi

Arabistan'ın arkasından, İran petrol üreten ülkeler arasında dördüncü sıraya yükselmişti. 1973 yılında, Şah'ın talimatı üzerine 1954 yılında yapılan petrol anlaşması tümüyle gözden geçirilmişti: bundan böyle yalnız petrol altyapı tesisleri değil, aynı zamanda petrolle ilgili bütün işletme-üretim ve arıtma-satış, arama işlemleri bizim kendi ulusal şirketimizin kontrolünden geçecekti. Eskiden konsorsyuma dahil olan yabancı şirketler de İran petrolünü satın alanlar arasına girmişlerdi. Bu yeni anlaşmayla, petrolü millileştirme yasasının bütün temel amaçları gerçekleşmiş oluyordu. Durum böyleyken, ham petrol fiyatında dört misli bir artış olmuştu –1973-1974 yıllarındaki fiyatlarda gerçekleşen o ünlü "patlama"– bu artış tek bir kalemde petrol gelirlerimizde %64 fazlalık sağlamıştı.

Böyle bir ilerleme bize önümüzdeki dört yıl için senelik %26 büyüme hızını ümit etme imkânını veriyordu – bunlar insanın başını döndüren rakamlardı ama bu rakamlar, 1960'lı yılların başında vaat edilen çağdaşlaşma hedeflerine uygundu. Bu durum Tahran'da açıkça görülebiliyordu. Dünyanın bütün büyük başkentlerinden başkentimize akın akın yatırımcılar ve iş adamları geliyordu. Otellerimiz tıklım tıklım doluydu, o kadar ki, bazı ziyaretçiler geceyi geçirmek için banyo kiralamaya bile razıydılar. Altına hücum günlerindeki gibiydi, artık başkentin derelerinden altın aktığı söyleniyordu. Bu çok hızlı gelişmenin bir sonucu oldu: fiyatlar, özellikle kiralar çok büyük ölçüde arttı. Böylece bazı İranlılar zenginleşirken, başkaları ülkedeki ekonomik gelişmeden zarar görmeye başladılar.

Her alanda inanılmaz bir ilerleme kaydetmiştik. Önümüzdeki on-on beş yıl içinde gelişmiş ülkelerin arasına girebileceğimiz ümidi artık gerçekleşebilecekti. Eğitim alanında 1962 yılında %12 olan okuryazar oranı %70'e ulaşmıştı. Okulların sayısı 7.900'den 21.900'e çıkmıştı, böylece 1962 yılında okula gidebilen çocuk sayısı bir buçuk milyon iken, beş milyon çocuğa öğrenim görme imkânı sağlanmıştı. Taşradaki belli başlı kentlerde sekiz üniversite ve çok sayıda yüksekokul ve teknik okullar açılmıştı. Bu kültür devriminin sembolü olarak belleğimde sakladığım bir anı var, bir büyük annenin anısı: heyecan içinde gelip, bana okuma yazma öğrendiğini, yurt dışında bulunan torununun gönderdiği mektupları kendisinin okuyup ona cevap ya-

zabildiğini anlatmıştı. Okuryazar olabilme "mucizesini" altmış yıldan fazla bir zaman beklemişti!

Sanayi alanında 60'lı yılların başında kurulan bütün büyük şantiyelerde yapılan işler başarıyla sonuçlanmıştı. Özellikle İran doğalgaz boru hattı, Kharg'da bulunan, dünyanın en büyük petrol depolama ve pompalama tesisleri, İsfehan'daki çelik fabrikası, Şiraz ve Abâdân'daki kimya kompleksleri, Dez ve Harun'daki barajlar bunlar arasındaydı. Bu barajların yardımıyla sulanan toprakların çoğalmasıyla tarımda da büyük bir sıçrama yapılmıştı. Birkaç rakam bu alandaki gelişmenin büyüklüğü hakkında bir fikir verebilir: 1957 ile 1964 yılları arasında yalnız 1156 traktör satılmışken, bu sayı 1973'te 3.000'e çıkmış ve 1973 yılına gelindiğinde köylerimizdeki toplam traktör sayısı 30.000'e ulaşmıştı. Bütün bunlara paralel olarak özel sektör de teşvik edilmiş, o sektörde de büyük bir atılım gerçekleşmişti. Otomobil endüstrisi, iplik fabrikaları, elektrikli ev aletleri ve daha pek çok sektör yavaş yavaş, konforu ve eğlenceyi keşfetmekte olan bir halkın yeni ihtiyaçlarına cevap verebilmek için hızla gelişiyordu.

Evet, Şah'ın memnun ve iyimser olmak için her türlü nedeni vardı. On iki yıl önce Beyaz Devrim'i başlatırken, ülke önünde verdiği sözü hemen hemen yerine getirmek üzereydi. Bu başarıyı İran tek tek kendi çocuklarına, o erkeklere, o kadınlara, işçilere, mühendislere, araştırmacılara, siyasi sorumlulara, yöneticilere, ruh ve beden olarak kendilerini bu gelişmeye adayanlara borçluydu. Bu insanların çocuklarına sağlık, eğitim, aile yaşamı ve her alanda ilerlemeye açık, daha iyi bir yaşam sunmaktan başka bir amaçları yoktu.

Kültürel alanda, ülke dikkate değer bir açılımı gerçekleştirmeyi başarmıştı. İranlı sanatçılar artık bütün dünyada kendilerini gösterebiliyorlardı; ressamlarımız yurt dışında sergiler açıyor, şairlerimiz yabancı dillere çevriliyor, sinema yönetmenlerimiz artık bütün dünyada kabul görüyor ve ödüller alıyorlardı. Ayrıca, yabancı sanatçılar ve üniversite mensupları da sürekli olarak İran'ın büyük kentlerine davet ediliyorlardı. Sanatçılarımızın ve aydınlarımızın dünyada tanındıklarını, yurt dışına yaptığım gezilerde gitgide daha büyük ölçüde ben de görüyordum. Üniversitelerde ve sanat çevrelerinde beni çok sıcak karşılıyorlardı; insanların benim şahsımda, genç İranlı sanatçı-

Farah Pehlevi, 1975

ları ve kültüre verdiğimiz önemi onurlandırmak istediklerini hissediyordum. Bu bağlamda Fransa, özellikle sanatçılarımıza ve bizim başka kültürlere açılım arzumuza saygı gösterisi olarak, 25 Haziran 1974 tarihinde beni Paris Güzel Sanatlar Akademisi'ne davet etti ve Akademi'ye yabancı üye olarak kabul edildim. Akademi başkanının yaptığı şu hoşgeldiniz konuşmasını unutmadım:

"İran'ı ziyaret eden ve hükümdarlarıyla görüşen yabancılar, kendi ülkelerine döndüklerinde Kraliçe Hazretlerinin olanakları en mükemmel şekilde değerlendirerek, eşi Şah'a yardımcı olduğunu beyan ediyorlar. İran'ı çağdaş bir devlet haline getirmek için, Şah'ın ve sizin tarafınızdan büyük bir cesaretle başlatılan bu devasa eser için de aynı durum söz konusu."

Ben de kendisine şu cevabı vermiştim:

"Eminim ki siz bu konuşmanızla benim şahsımda, birlikte çalıştığım bütün insanları ve tüm İran halkını onurlandırmak istiyorsunuz çünkü benimle çalışanların yardımı ve İran halkının katılımı olmasaydı, benim gibi sadece sorumlu mevkide olan bir kişi kendisine düşen böyle ağır bir görevin altından asla kalkamazdı."

Ekonomik gelişmenin başladığı yıllarda, Başbakan Hûveyda'ya bu fırsattan yararlanarak, sınırlarımız dışında bulunan kültürel geçmişimize tanıklık edebilecek, İran'a ait tarihi eserleri satın almasını önermiştim. Hükümet bu konuda büyük bir çaba gösterdi ve böylece kısa bir süre sonra birçok müze kurulabildi: halı müzesi, Kaçarlar dönemine ait eserlerin toplandığı Negarestan Müzesi, İslamiyet öncesi ve İslam dönemine ait eserlerin sergilendiği Rıza Abbasi Müzesi, Luristân bronzlarını bir araya getiren Khoram Abad Müzesi ve seramik ve cam eserlerin bulunduğu Abguineh Müzesi bu çabaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Gene aynı dönemde Çağdaş Sanat Müzesi ve ayrıca üç kültür merkezi açılmıştı.

Bütün yaşamını adadığı, fokur fokur kaynamakta olan bu İran'ın başındaki Şah acaba hastalığının ne kadar ciddi olduğunun farkında mıydı? Bu konuda pek kaygılanıyor gibi görünmüyor çünkü 1974 yazını öylece geçiriyor ve ancak sonra Fransız doktorlarının, kendisinin hastalığına ilişkin söylediklerine cevap verip onlardan kendisini muayene etmek için 18 Eylül'de tekrar Tahran'a gelmelerini rica ediyordu. Bu tarihten bir gün önce birlikte uluslararası ikinci Tahran Fuarı'nın açılışını yapmıştık. 18 Eylül'de de daha önce hiç yapmadığımız bir uzunlukta, beş farklı ülkede –Singapur, Avustralya, Yeni Zelanda, Endonezya ve Hindistan– programlanan bir gezi için yola çıkacaktık. O 18 Eylül sabahı Şah erkenden doktorlarını görmüş olmalıydı; bana gelince, ben de yolculukla ilgili son hazırlıkları tamamlamaya çalışıyordum.

Georges Flandrin, Profesör Jean Bernard'a yazdığı mektubu şöyle sürdürüyor:

"İkinci yolculuğumuz sırasında artık iki değil üç Fransız doktor birlikteydik; hastalıkla ilgili sırrı paylaşan beş değil yedi... belki de sekiz ki-

şiydik. Gerçekten de bu birinci ve ikinci konsültasyonlar arasında, aynı zamanda Bay Alem'in de doktoru olan Profesör Abbas Safavian da hastalıktan haberdar edilmişti; bu bizi çok rahatlatmıştı çünkü kendisi tıp alanında yetkin bir doktor olarak, gerektiğinde Tahran'da bize ciddi olarak katkı sağlayabilecekti. Safavian kendine göre bir iç mantık yürüterek, belki de böyle bir sırrın sorumluluğunu tek başına üstlenmemek için, kendisinin hocası olan Profesör Paul Milliez'e de Şah'ın hastalığını bildirmişti. Böylece yedi kişi olmuştuk; sekizinci kişi belki her şeyden haberdar değildi ama ziyaretlerimizin nedenini biliyordu. Bu şahıs Majestelerinin ve Bay Alem'in bir yakınıydı, ikinci seyahatimizden itibaren yaptığımız her yolculukta, Şemirân'daki son derece lüks, gözlerden uzak malikânesinde bizi ağırladı. Saraydaki ikinci konsültasyondan sonra siz, Paul Milliez, Abbas Safavian ve ben işte bu malikânede buluştuk. O güneşli pazar sabahında bahçede birlikte yürüdüğümüzü görür gibi oluyorum, nasıl bir tavır alacağımıza karar vermek için uzun uzun tartışmıştık. Safavian sırrın gayet sıkı bir şekilde korunması için ısrar ediyordu. Özellikle de Majestelerinin ağzından hastalığıyla ilgili bir söz kaçırmasından kaygılanıyordu; söylendiğine göre Şah sağlık sorunlarından çok rahat bahsedermiş; bu nedenle çevresindekilerden birine dalgınlıkla hastalığından söz etmiş olabilir diye endişe ediyordu. Tıbbi olarak hasta fiziki açıdan mükemmel görünüyordu ama dalağı büyümüştü. Artık hiç vakit kaybetmeden, en klasik şekliyle bir tedavi uygulamaya karar verdik. Hasta günde 6 mg Chlorambucil alacaktı ve her ay düzenli olarak kan sayımı yapılacaktı. O günlerde, görevimizin bununla sınırlı olacağını ve bu basit tedavinin uygulanması ile ilgili ayrıntılara girmeye gerek olmadığını düşünüyorduk. Gerçekte ise olaylar tamamen farklı gelişmişti. Biz Tahran'dan ayrıldıktan sonra, anlaşıldığı kadarıyla, hasta sadece sekiz gün tedavi görmüş, çok kısa olan bu sürenin sonunda General Ayadi yeni bir kan sayımı yapılmasını istemiş, bu inceleme akyuvarlarda önemli bir azalma göstermiş (bu sonuç çok şüphe götürür!), bunun üzerine paniğe kapılıp tedaviyi kesmişler. Öyle ki, biz Majestelerini ancak 18 Ocak 1975 tarihinde üçüncü kez görebildik ve o zaman tedavinin kesildiğini öğrendik.

"Bu üçüncü konsültasyona da aynı doktorlar katılmıştı. Abbas Safavian, Milliez, siz ve ben ama bu defa Zürih'te buluşmuştuk. Gerçekten de Majesteleri o dönemde Avrupa'da bulunuyorlardı ve devamlı gittikleri Saint-Moritz'de kayak yapıyorlardı. Zürih'te Baur au Lac oteline indik

ve hastamızı görmeye Grand Hotel Dolder'e gittik. Yola çıkmadan önce, Zürih'te kullanabileceğim aletlerle ilgili bilgi edinmiş ve Tahran'daki mikroskobun eşi olan küçük bir Carl Zeiss marka mikroskobu demonte edilmiş olarak sırt çantama koymuştum. Hastamız oldukça sağlıklı görünüyordu, kendisine bir günde kaç kez Diavolezza pistine indiğini sormuştum; ben kendim de kayak yaptığım için Şah'ın sporcu olarak büyük başarısını çok takdir ediyordum ancak dalağı çok fazla büyüdüğü için dehşete düşmüştüm. Kötü bir düşüşün ne kötü sonuçlara yol açabileceğini düşünmek güç değildi! Daha sonra, hastaya yapılmasını istediğimiz tedavinin uygulanmadığını anladık, hastanın splenomegalisi daha da artmıştı ve organ artık hastanın sol böğründe bir şişkinlik olarak gözle görülebiliyordu. Bunun kesin olarak ilaçla tedavisi gerekiyordu. Böylece Chlorambucil kullanılması istediğimizi yineledik. Hastanın durumunu takip etmesi gereken İranlı doktorlarla olan ilişkilerimiz tam olarak çıkmaza girmişti; gerek Ayadi gerekse Safavian bize hem hastalığı gizli tutup hem de düzenli ve ciddi bir şekilde aylık kan sayımının yapılmasının hiçbir şekilde mümkün olamayacağını anlattılar. Safavian'ı hayali bir yaşlı teyze ya da yeğen bulup kan örneği onlara aitmiş gibi sahte kimlik yardımıyla kan sayımı yaptırması için ikna etmeye çalıştım; bana bunun imkânsız olduğunu, gerçeğin hemen öğrenileceğini söyledi. Hiç kuşkusuz yetkili biri olarak ne dediğini biliyordu. Hastayı ilk kez muayene ettikten ve General Ayadi'nin eline bıraktıktan sonra yapılmasını istediğimiz kontrollerde yaşanan kargaşa bize aynı şeyi tekrar deneme konusunda hiç cesaret vermiyordu. İşte tam o sırada kaderin ördüğü ağ benim üzerime kapandı. Herkes gözlerini bana çevirdi; onların bakışlarında 'bu işin adamı' olarak görülmeye başlandığımı hissettim. İş bu kadar basitti işte... Gerçekten de ilk gidişimizde her şey gayet basitti ve bu nedenle bana yapılan teklifi reddetmek zor gibi görünüyordu: bu kontrolü yapmak için bir ay sonra, birkaç saatliğine tekrar Zürih'e gelmem yeterli olacaktı çünkü, Majesteleri daha bir ay İsviçre'de kalacaklardı... Ya sonra? Sonra düşünülecekti! Ben de isteneni yaptım, sonrasını da hep birlikte gördük: Zürih'te yaptığım kan sayımıyla attığım bu ilk adımla, bu kontrol sisteminin gerektirdiği iç mantık beni daha sonra uygun adım yürüyüşe sevketti, böylece 19 Şubat 1975, 13 Eylül, 1 Kasım, 14 Aralık ve devamındaki Tahran seferlerim başladı.

"Bazen sizinle, bazen de yalnız, hemen hemen her ay bir kez cumartesi sabahları Roissy ve Mehrabad havaalanlarının gediklisi oldum ve bu durum 1978 yılının Aralık ayı sonunda Tahran'a yaptığım son yolculuğuma kadar devam etti. Sanki bir ayindeymişim gibi her defasında aynı şeyleri yaşıyordum, Cumartesi sabahı saat 09:00'dan 10:30'a kadar Saint-Louis hastanesinde sizin yönetiminizde bölüm toplantısı yapılıyor, siz hasta vizitesine çıkarken ben laboratuvara uğruyordum, daha sonra sizinle ya da tek başıma, öğleye doğru çabucak ortadan kayboluyordum. Arabayla veya taksiyle Roissy istikametinde yola çıkıyor, genellikle Fransız Havayolları'nın Tahran üzerinden sefer yapan Paris-Manila uçağına biniyor, çok dikkati çekememek için mümkün olursa birinci sıraya ve İstanbul Boğazı'nı ve Haliç'i seyredebilmek için gene mümkün olduğunca sol taraftaki pencere kenarına oturuyordum. Gece Tahran'a vardığımızda, uçaktan ilk ben çıkıyor, merdivenin altında sinyal lambaları açık durumda bekleyen aynı arabaları buluyor, aynı insanlarla el sıkışıyor, aynı ismi olmayan mütebessim yüzleri görüyor, pasaportuma damga vurulmasını beklerken, özel salonda fincanlar dolusu aynı çayları içiyordum. Oradan şoförü hiç konuşmayan bir arabaya biniyor, bazen yolda araba değiştiriyor, aynı eve geliyor ve İran mutfağının leziz yemeklerini tadıyordum. Yemek servisini ağızlarını hiç açmayan erkek hizmetkârlar yapıyordu, evde müzik de olmuyordu. Havaalanında içtiğim çaylar yüzünden gece uykusuzluk çekiyor ve pazar sabahı gün doğarken sarayın yolunu tutuyordum. Daha sonra çabucak kaldığım yere dönüyor, dışarıda görülmem sakıncalı olabileceği için pazar gününü bir şeyler okuyarak ya da sıkıntıdan ne yapacağımı bilemeden geçiriyor, uzun bir süre evden hareket saatimin gelmesini bekliyordum. Pazar gecesi Paris'e dönüyor ve pazartesi sabah Saint-Louis hastanesinde tekrar ortaya çıkıyordum.

"Sarayda görüşmeler genellikle kısa sürüyordu. Biyolojik tetkikleri yaptıktan ve sonuçları General Ayadi'ye bildirdikten sonra hastanın da bu sonuçları öğrenmesini bekliyorduk, daha sonra kan sayımı sonuçlarını yorumlamak için hastayı tekrar görmeye genellikle davet edilmiyorduk. 1975 yılının Ocak ve Aralık ayları arasında hastanın kan tablosu dikkati çekecek kadar düzelmişti. Dalak normal anatomik boyutlarına dönmüştü ve kan sayımındaki anomaliler düzelmişti, ayrıca serumdaki monoklonal pik tamamen kaybolmuştu. Bu iyileşme durumuna rağmen,

benzer vakalarda hep uygulandığı gibi tedavinin aynı düzende ve aynı dozlarla sürdürülmesine karar verilmişti. 1976 yılının Şubat ayındaki kontrol için o zaman Tahran'ın kuzeyindeki bir kayak merkezinde İrandaki kış tatilini geçirmekte olan Majestelerini görmeye yalnız gitmiştim. Odasının penceresinden dışarıya baktığımı gören Şah bana eğer canım kayak yapmak isterse gereken donanımı temin edebileceğini söyledi. Önerisi çok nazikti ama bu pek temkinli bir davranış olmazdı, ben de kendilerine teşekkür ederek, nezaketle reddettim. Şah o gün, bana özellikle rahatlamış gibi göründü, zaten ben yalnız gittiğimde genellikle böyle oluyordu. Öyle sanıyorum ki aslında siz onu etkiliyordunuz ya da o sizin gibi büyük bir doktordan biraz çekiniyor ve ilişkisini yarı resmi düzeyde tutuyordu. Zaman içinde, benimle arasında koruduğu mesafeyi yavaş yavaş kaldırdı. Siz olmadığınız zaman benimle biraz şakalaştığı bile oluyordu. 1975 yılında Safavian'dan sınavımı verip profesör agrégé (doçent) olduğumu öğrenince beni kabul ettiğinde, biraz alaycı bir tonla: 'Demek ki şimdi artık size profesör diye hitap etmem gerekiyor!' demişti. Benim protokol kurallarını uygularken yaptığım yanlışlar ya da kendisiyle konuşurken üçüncü şahıs kullanmakta yaşadığım zorluklar büyük bir olasılıkla onu eğlendiriyordu.

"Şurası kesin ki 1976 yılının o Şubat günü, Şah'ın dalağını elle muayene ettiğimde yeniden büyüdüğünü fark ettim, ilaç tedavisi sürdürüldüğü halde kanında yeniden anormal hücrelerin dolaştığını gözlemlediğimde hem üzüldüm hem şaşırdım. Bu nedenle hastalığın nüksettiğini ve bu yeni durumun bizi daha yoğun bir ilaç tedavisine geçmek zorunda bırakacağını düşündüm. Sonra bunun yanlış alarm olduğu ortaya çıktı, gerçek öykü şuydu: Chlorambucil ilacının kullanıldığının saklanmasına karar vermiştik çünkü ilacın ismi sırra ihaneti, yani hastalığın bilinmesini kolaylaştıracaktı; tedavide bu ilacın kullanılması bile tek başına hemen hastalığın adının konmasına, en azından yaklaşık olarak tahmin edilmesine ve ilacın kimin tarafından kullanıldığının ortaya çıkmasına yol açabilirdi. Paul Milliez zararsız bir ilaç olan ve beyaz hapları Chlorambucil haplarına benzeyen Quinercyl'i kullanıyormuş gibi yapmamızı önerdi. İlacın sağlanması sorumluluğu sadece bana aitti: Paris'te her iki ilacı da satın alıyor, Tahran'a Quinercyl kutularının içinde Chlorambucil haplarını götürüyordum, hastalıkla ilgili raporlarımızda da Chlorambucil ye-

rine Quinercyl adını kullanma konusunda anlaşmıştık. Sorunu çözmek için yaptığımız bu kurnazca oyun hem yararlı oldu hem de sonradan kötü sonuçlarını gördüğümüz büyük bir yanlış yaşanmasına neden oldu. Majestelerinin sadık oda hizmetkârı efendisinin uzak ülkelere yapacağı uzun yolculuğu dikkate alarak, çok övgüye değer bir davranışla, onun her gün almasına özen gösterdiği ilaçları yeteri kadar sağlama gayretine düşmüş. Böylece bol miktarda yanlış ilaç yani Quinercyl almış ve iki aydan fazla bir süre hasta bu gerçek Quinercyl haplarını kullanmış, dolayısıyla bilmeden hastalığın etkin tedavisine ara vermiş. Doğal olarak bizim bütün bunlardan haberimiz olmamıştı. Hastalığın bu kadar erken bir evrede böyle nüksetmesine şaşırmış olduğumuzu belirtince, Safavian titiz bir araştırma yapmış ve oda hizmetkârıyla konuştuktan sonra, onun durumu bilmediği için istemeden yaptığı hatayı anlamış. 1976 Nisan'ında gerçek tedavi tekrar başlamış ve aynı yılın Eylül ayında kanda yeniden normal değerlere dönüş sağlanmıştı.

"İstenmeden verilen bu 'tedavideki mola'nın, hesaba vurulduğunda, sonrası için çok yararlı ve önceden tahmin edilemeyen çok önemli bir etkisi de oldu. Bu ilacı devamlı kullanması gerektiğinin, bıraktığı takdirde hastalığın ciddi bir evreye girebileceğinin bu son durumla deneysel olarak kanıtlanmasına kadar, Majesteleri kendisine uyguladığımız tedavinin gerçekten yararlı olduğu konusunda pek ikna olmuş gibi değildi. Şah'ın sağlık durumuyla özellikle de dalağının büyüklüğüne ilişkin olarak kendine has düşünceleri vardı. Kendi kendini muayeneyle edindiği yanlış izlenimlere göre, dalağının büyüdüğünü, küçüldüğünü ya da tekrar eline geldiğini hissedebildiğini sanıyordu. Şah'ın varsayımlarına dayalı bu değişikliklerin bizim tedavimizle ilgisi yoktu, onun bu inancı bazen aramızda iğneli konuşmaların geçmesine de sebep oluyordu. Bir keresinde ona: 'Majeste dalak konusunda otorite benim elimde!' demek zorunda kalmıştım. Bu sözlerime gülmekle beraber, Şah görüşünü büyük bir olasılıkla aynen koruyordu.

"Tedavimiz, yan etkileri olmayan üç küçük haptan ibaret, basit görünümde bir tedaviydi. Şah, bu ilaçların hastalığı iyileştirecek herhangi bir etkiye sahip olabilmelerini akılla bağdaştıramıyordu.

Şah'ın değişik ilaçlarını temin eden en önemli kişi olarak General Ayadi'nin anlattığına göre hastanın, tüm yaşamı boyunca, doktor olsun olma-

sın çevresindekiler tarafından kendisine önerilen her türlü ilacı kolayca alma alışkanlığı varmış bu arada karşısına bir menfaat sağlamayı uman şarlatanlar çıkıp ona değişik ilaçlar da vermişler. Bu nedenle, fazladan aldığı üç küçük ilacın yararını pek önemsemiyordu. Kendisine ilaç konusunda yapılan hata açıklandı. Asıl ilacı tekrar almaya başlayınca ilacın gerçek etkisi kendini gösterdi: yanlış tedavi sırasında ortaya çıkan yorgunluk belirtileri kayboldu, hasta tekrar toparlanıp kendisini daha iyi hissetmeye başladı. Mantıklı bir insan olan Şah'ın aklı, sonuçlarını bizzat yaşadığı bu deneyime yattı ve Majesteleri bu olaydan sonra kendisine verme olanağını bulduğumuz bütün öğütleri büyük bir dikkatle yerine getirdi."

Şah'ın hastalığı hakkında henüz hiçbir şey bilmememe rağmen aslında 1976 yılı başında ortaya çıkan ve beni endişelendiren bir belirtiye tanık oldum; bu belirtili Chlorambucil'in bırakılmasıyla doğrudan ilişkiliydi. Daha sonra profesör Flandrin'in mektuplarını okuduğum zaman bunu anladım. Bir sabah eşimin üst dudağının anormal bir şekilde şişmiş olduğunu fark ettim. General Ayadi'ye danıştığımda o bunun muhtemelen bir alerji sonucu olabileceğini ileri sürmüş, bu da beni rahatlatmıştı. Hükümdür çocukken tifo ve sıtma geçirmiş, bu hastalıklar karaciğerinin son derecede hassas olmasına yol açmıştı. Şah'ın bazı şeylere, özellikle de balığa alerjisi vardı. Bu olaydan sonra her şey yoluna girmiş, ben de endişelerimi unutmuştum.

Şurası bir gerçek ki, 70'li yılların ortasında girişilen işlerin büyüklüğü ve sayısının artması nedeniyle, çalışmalar aile yaşantımıza da yansımış, bizi baş başa kaldığımız zamanlardan büyük ölçüde mahrum etmişti. İkimiz de çocukları yeterince göremememin üzüntüsünü yaşıyorduk. Birlikte yemek yiyebildiğimiz zamanlarda da ya uygulanması gecikmiş olan herhangi bir projeyi ele alıyor, ya da bana gelen ve her alandaki hızlı ilerlemelere rağmen hâlâ çözüm bekleyen acil bir işten söz eden bir mektubu görüşüyorduk.

Aslında bir çelişki gibi görünse de, o 1975-1976 yılları boyunca bütün ülkede, kendini açıkça belli etmeyen bir hoşnutsuzluk görülmeye başlamıştı. Şah'ın, bir grup üniversite hocasından istediği, ülkedeki sosyal ve ekonomik durumla ilgili bir araştırma raporunun

sonuçları yardımıyla ben de bu hoşnutsuzluğun boyutlarını görebilmiştim.

O dönemde Tahran Üniversitesi rektörü iken daha sonra benim özel kalem müdürlüğümü de yapan Houchang Nahavandi'nin başkanlığında çalışan bu aydınlar, İranlıların çelişik ruh halini sergileyen bir rapor hazırlamışlardı. Aydınlara göre bu insanlar, bir kuşaklık zaman diliminde yaşam koşullarında bir iyileşme olduğunun elbette farkında olduklarını söylemekle beraber ülkenin yaptığı bu hamleden çok, bu hamle yüzünden yaşadıkları hayal kırıklıklarından, mahrum oldukları şeylerden söz ediyorlardı.

Yeni yönetici sınıfını ahlâken bozuk buluyorlar, onları rüşvet yemekle suçluyor, hayal kırıklıklarının ve üzüntülerinin nedeni olarak görüyorlardı. Bizim yakın çevremizin de çürümeden payını aldığı ileri sürülüyordu. Gerçekten de çevremizdeki bazı kişilerin davranışlarıyla ilgili olarak, beni çok rahatsız eden değişik şeyler duyuyor ve bunları düzenli olarak Şah'a bildiriyordum. Bu söylentilerin bize çok büyük zarar verdiğini hissediyordum. Ne eşimin ne de benim parayla herhangi bir ilgimiz vardı ve özellikle ekonomik anlaşmalar imzalanırken, Şah'ın bir rüşvet alışverişinden haberi olduğu zaman, onun sorunu adil bir şekilde çözümlemek için gerekeni yaptığını biliyorum. Sarayın mükemmel bir dürüstlük örneği olması gerektiğini düşünüyorduk: bakan ya da Şah'ın yakını olduğu gerekçesiyle hiç kimse gümrük kontrolünden kaçamazdı, herhangi bir sade yurttaş gibi yasaklara saygı göstermeliydi. Rüşvet şüphesi yeni bir şey değildi; daha 1958'de gerçek ya da söylenti olsun, insanları rüşvetten vazgeçirmek için bir dizi, yasa gücünde kararname çıkartılmış ve böylece ortalık yatışmıştı.

Şah'ın isteği üzerine Houchang Nahavandi tarafından hazırlanan inceleme raporu, bunlardan başka yapılan her reformun yeni dargınlıklara yol açtığını, şu veya bu sosyal sınıfı şahlık rejimine karşı kışkırttığını gösteriyordu. Tarım reformu çok sayıda büyük toprak ağasını kızdırmıştı. O zamandan beri, bu ağalar Şah'ın aleyhinde çevirdikleri dolapları artırmışlar, hatta küçük köylüleri kandırmışlar, toprak reformu uygulanırken kendilerine daha cömert davranılması gerektiğine inandırmışlardı. Din adamlarının sahip oldukları toprakla-

rın bir bölümünü topraksız köylüye dağıtarak, ruhban sınıfının önemli bir kesimini aleyhimize çevirmiştik. Kadının özgürlüğüne kavuşması ve başka kültürlere açılım için yapılan çalışmalar, sadece mollaların rejime karşı besledikleri düşmanlığı artırmaya yaramıştı. Bu açılımdan en büyük yararı sağlayan gençler de daha çok düşünce ve ifade özgürlüğü istiyorlardı –bu da mühafazakâr din adamlarımızı çok kızdırıyordu– kaydedilen ilerlemelerden yararlanarak Amerika'ya, Avrupa'ya öğrenim görmeye giden bu gençler rejime karşı en sert, en öfkeli muhalefeti sergiliyorlardı. Sonuç olarak, ülke içinde ve dışında yeraltında etkinlik gösteren komünist partisi, aşırı solcular ve köktendiciler, efsanevi bir cennete ulaşmak için rejimi devirme hayalleri kuran idealist gençleri ya da bağnazları yanlarına çekiyorlardı. Rapor ayrıca aydınlarla rejim arasında bir uçurum oluştuğunu gösteriyor ve din adamlarına yakınlık gösterilmesini, daha yakın davranılmasını öğütlüyordu.

Bu rapor kuşkusuz hükümetin dikkatini çekmesi gereken bir çalışmaydı, alınacak kararlarda yardımcı olabilirdi. Şah raporu yetkililere iletti, onlar da belki yeterince ciddiye almadılar. Konuyla ilgili olarak bakanların masalarına çok sayıda rapor geldiği de bir gerçekti.

Bununla birlikte, ben de belirli bir ölçüde rahatsızlık seziyordum. Yaptığım yolculuklar ya da herhangi bir kurumu ziyaretim sırasında hep aynı sıcak ilgi gösterileriyle karşılanıyordum, ancak insanlar bana gelip kendilerini memnun eden şeylerden çok sorunlarını anlatıyorlardı! Duyduklarını Şah'a aktarıyordum ve bir süre sonra düşününce gördüm ki, eşime artık sadece hoşnutsuzluğa ve öfkeye yol açan şeyleri anlatıyordum. O çok fazla çalışıyordu, akşam bir araya geldiğimiz zaman yorgun oluyordu, oysa ben ona yalnız kötü haberler veriyordum... Duyduğum endişeyi Şah'ın çevresi de hükümet de paylaşmıyordu. Sonunda ben de her şeyi çok fazla büyüttüğümü, fazla idealist olduğumu düşünmeye başladım. Hayır, işler çok kötü gitmiyordu ancak devletin çarkları çok karmaşıktı. Bazen hata yapılabileceğini kabul etmek gerekiyordu.

On yıldan beri başbakan olan Emir Abbas Hüveyda (1965 yılında atanmıştı) Şah'ın mutlak güvenine ve dostluğuna sahipti. Bana gelince, benim de aynı şekilde, onunla büyük bir güvene ve dostluğa

dayalı bir ilişkim vardı. Sosyal ve kültürel çalışmalar için, bakanlığını yaptığım örgütlere hükümetin desteğini asla esirgemiyordu. Buna karşılık ben de yaptığımız her girişim hakkında ona bilgi veriyordum. Seneler boyunca, Bay Hüveyda ve eşi böylece bizim çok yakın dost çevremize dahil olmuşlardı. Biz de büyük bir memnuniyetle onları evlerinde ziyaret ediyorduk. Hazar Denizi kıyısındaki villalarına da bir ziyaret ya da akşam yemeği için gittiğimiz oluyordu.

Zeki ve çok kültürlü bir insan olan Bay Hüveyda unvanlardan ve gösterişten kaçınırdı (yerli malı arabasını kendisi kullanıyordu) ve mükemmel bir başbakan olmak için gerekli bütün niteliklere sahipti: gerek ekonomik gerek siyasi her alanda çok yetkin bir insandı. Buna halkla çok doğal bir yakınlık kurabilmiş olduğunu ve son derecede namuslu bir kişi olarak tanındığını eklemek gerekir. Bay Alem ile birlikte, Şah'ın kulağı olma özelliğine sahip ender insanlardan biriydi. Belki de bu özelliğinin yardımıyla, eşimin, hükümdarların ve devlet adamlarının çoğu gibi, içine düştüğü yalnızlıktan kurtulması için yararlı bir katkı sağlayabilirdi, kim bilir? Öyle yapacağına bazı pürüzlü olayları görmezden gelerek, Şah'a sürekli olarak ülkede her şeyin yolunda gittiğini gösteren rahatlatıcı bir bilanço sunmayı yeğledi. Belki de insanların duyduğu hoşnutsuzluğu önemsemedi.

Yine de bunca zaman sonra geriye dönüp bakıldığında, 1974 yılında brüt petrol fiyatındaki artışın neden olduğu mutlu ve iyimser havadan sonra görülen tepkinin şiddetini anlamak mümkün oluyor. 1975 yılından itibaren durum bozuldu ve o kadar cesaret veren petrol üretimimizi yavaşlatma kararını almak gerekti. Petrol satışındaki eğilimin tersine dönmesini açıklayan en az iki unsur var. Bir taraftan Batı ülkeleri ve Japonya gibi petrol tüketicisi ülkeler, daha ekonomik enerji kaynaklarına yönelip petrol ithalatlarını kıstılar. Diğer taraftan İran'ın Batı'dan ithal ettiği gıda maddelerinin ve sanayi ürünlerinin fiyatı, yükselen enflasyon yüzünden çok fazla arttı. Gelirlerimiz azalırken giderlerimiz durmadan büyüdü. Bu koşullarda hükümetin başlattığı ya da yapmaya söz verdiği pek çok iş ertelendi, hatta iptal edildi ve toplumun değişik katmanlarında yavaş yavaş bir düş kırıklığı havası hâkim oldu.

O sıralarda biz bu durumu açıkça göremedik. Oysa şurada burada, halkın hoşnutsuzluğunun ifadesi olan olayların fark edilmesi ge-

rekirdi çünkü 1976 yılı boyunca taşraya gittiğimiz zaman etrafımızda alınan güvenlik önlemlerinin büyüklüğü beni şaşırtmıştı. Güvenlik görevlileri sürekli olarak, benim insanlarla doğrudan temasıma engel oluyorlardı, bunu daha önce söylemiştim ama zamanla korumalarım belirli bir esneklik kazanmışlardı. Artık bu tutumları da değişmişti.

***

O 1976 yılının 21 Mart'ında Pehlevi Hanedanı'nın ellinci yıldönümünü kutladık. Özellikle o gün halkla rejim arasında bir şeylerin değiştiğini sezinledim; insanı aniden buz kesen bir esinti gibi tenimde hissettim bu soğukluğu. Halkla aramızda var olan uyum ve güvenin üzerinde gözle görülmesi mümkün olmayan lekeler oluşmuş gibiydi. Rıza Şah'ın anıt mezarı önünde eşim, o gün, İran halkına olan bağlılığını tekrar etti, sonra bugün beni tarifi imkânsız bir keder içine sokan şu sözleri söyledi: "Biz bu halkın arasından çıktık, İran'ın kutsal toprağı üzerinde doğduk ve bu toprağa gömüleceğiz."

O gün aniden ölümü anımsamasının, benden sakladığı bu hastalıkla bir ilişkisi var mıydı acaba? Ertesi gün, bir süre dinlenmek için Keis adasına gittik ve sanırım orada üst dudağında oluşan anormal şişlik kısa bir süre için beni kaygılandırdı.

Sonraki aylarda eşim yeni bir işe girişti; bu girişiminin, kendisini için için yiyen endişeyi ele verdiğini şimdi anlayabiliyorum: büyük oğlumuzun yanında beni de yavaş yavaş, ülkenin sorunlarını öğrenmeye teşvik etti. Böylece haftada birkaç kez, Rıza ile birlikte gündemdeki dosyalarla ilgili olarak, önce başbakanla daha sonra bakanların her biriyle görüşmeye başladık. Ayrıca ordu komutanlarını, çeşitli kurumların temsilcilerini, özellikle meclisin temsilcilerini kabul ettik. Bu benim için oldukça zor ve nazik bir durumdu çünkü bir gün onun yerine geçmek zorunda kalacağımı bir saniye bile düşünmemiştim ama yine de bu "eğitimi" çok ciddiye alınam ve sanki bir gün artık o olmayacakmış gibi kendisine sorular sormam gerekiyordu.

Bu satırları yazdığım sırada, Şah'ın bu olaydan üç yıl önce, aynı amaçla ilk adımı atmış olduğunu anımsıyorum. Arşivimdeki notlara göre, 22 Kasım 1973 günü saraya başbakanı, parlemanto temsilcilerini ve ordu komutanlarını davet etmiş ve onlara benim önümde bir tür siyasi vasiyetini yapmış, özetle şunları söylemişti:

"Ben her an ölebilirim. Öldüğüm zaman eğer Veliaht Prens yerime geçmek için henüz yasanın gerektirdiği yaşa ulaşmamışsa, yetki kraliçeye ve Naipler Konseyi'ne devredilecek. Silahlı Kuvvetler önce Kraliçe'ye, daha sonra da genç Şah'a bağlı kalacaklardır. Size verilecek emirler bir kadından veya henüz çok genç bir erkekten gelebilir: bu emirlere itaat edeceksiniz. Güvenliğimiz ve yaşamımız buna bağlı."

Bugün Profesör Flandrin'in tanıklığı Şah'ın bu ilk girişimine yeni ve önemli bir ışık tutuyor: Şah büyük bir olasılıkla Waldenstrom hastalığına yakalandığını bu sözlü vasiyetten hemen önce öğrenmiş olmalıydı.

Bazen endişeyle soruyordum:

"Dilerim Tanrı bana böyle bir şey göstermez ama eğer sana bir şey olursa ne yapmalıyım? İlk yapmam gereken şey nedir?"

O da belli belirsiz bir tebessümle:

"Bu işin altından gayet iyi kalkacaksın..." diyordu. Ben de gülümsüyordum. Asla böyle bir şey olmayacağından öyle emindim ki! Kendisi henüz gençti, Rıza'nın tahta çıkması için yirmi yaşını doldurması gerekiyordu, ona da çok fazla bir zaman kalmamıştı.

***

Doktorlar bana Şah'ın hastalığını bildirme konusunda kendi aralarında uzun tartışmalar yapmışlar, sonunda bunun sadece hastanın yararına olacağına karar vermişler. İşte Profesör Georges Flandrin'in bu konuyla ilgili hatırladıkları:

"O dönemde Bay Alem ve General Ayadi dışında, Şah'ın hastalığını gizli tutmanın getirdiği bütün sorunları tartışabildiğimiz tek İranlı Safavian'dı. Onun için böyle bir sırrı saklamak, bizim için olduğundan çok daha ağırdı. Olası siyasi sonuçlarını hesapladığı için durumu hiç kimseye açıklamadığı kesindi. Ancak, en azından hastanın ailesinden gelecek sitemlere maruz kalacağı da açıkça belliydi. Bu konuyu kendi aramızda defalarca tartıştıktan sonra mantığın, hastanın eşine bu konuda bilgi vermeyi gerektirdiği sonucuna vardık. Muhtemelen buna itiraz edenler çıkacaktı ama biz bu kararı aldık. Hiçbir şeyden haberi olmayan Kraliçe Hazretleri ile konuşmadan önce, sağlık durumundan eşine söz etmesi için Majestelerini ikna etmeye denemek amacıyla birkaç kez girişimde bulun-

muştuk ama Majesteleri her defasında büyük bir ustalıkla konuyu geçiştirmişti. Bu nedenle aldığımız karar belki de tartışma götürürdü zira meslek sırrı hastanın en yakınlarına karşı –hatta eşi de olsa– korunmalıdır. Bizi buna zorlayan şey, aldığımız kararın hastanın sağlığına yararlı olacağına inanmış olmamızdı. Daha sonra gelişen olaylar, Kraliçe Hazretlerinin, özellikle sürgün döneminde, eşinin sağlık sorunlarıyla ilgili olarak elinden gelen her şeyi yaparak, nasıl sorumluluk aldığını ve bu konuda ne kadar önemli rol oynadığını gösterdi. Hastalığın ağırlaşacağını tahmin edip korkuyorduk ve eşinin durum hakkında bilgi edinmesini, kaçınılmaz olarak bir gün yaşayacağı şeye hem moral olarak hem de psikolojik açıdan hazır olmasını istiyorduk. Bu nedenle ona vereceğimiz haber çok üzücüydü; üstelik bu haberi, bu kelimeyi kullanmama izin verirseniz, hastanın arkasından, hastadan, onun gizli servislerinden, bizim gizli servislerimizden, dostlarımızdan, hatta belki de dostumuz olmayanlardan saklayarak, kısacası bütün meraklı gözlerden uzakta mutlak anlamda bir gizlilik içinde vermek gerekiyordu. Durumun ciddiyetini artıran başka bir özellik daha vardı: yapacağımız şeyden ne Majestelerine ne de Ekselansları Bay Alem'e hiçbir şey söylemeyecektik. Her zaman bizim önümüzdeki bütün kapıların açılmasını sağlayan Bay Alem'den bu defa kapıyı açmasını istemeyecektik.

Abbas Safavian'la birlikte çok olağandışı ve çok gizli bir buluşma ayarlamak için senaryo hazırlamak zorunda kaldık. Bu buluşma için mümkün olabilecek tek yeri, Paris'i seçtik. Tahran'ı elemiştik. Gerçekten de orada Bay Alem'in düzenlediği şeyler dışında hiç gizlilik şansı yoktu. Bu görüşmenin koşullarıyla ilgili olarak ayrıntılara girmeyeceğim, duygu yüklü bir görüşme olduğu için siz de kesinlikle anımsıyorsunuzdur. Dördümüz de oradaydık, siz, Bay Milliez, Safavian ve ben. Bu görüşme için talep edilen koşullar pek alışılmış türden değildi ve Kraliçe Hazretleri niçin kendisiyle ısrarla bu kadar özel koşullarda görüşmek istediğimizi tam olarak bilmiyordu. O devirde Tahran'da rektör olan Safavian'ın üniversiteyle ilgili sorunlar nedeniyle Kraliçe'yle görüşme olanağı vardı ve kendisini bu toplantının önemi konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Kuşkusuz Kraliçe Hazretleriyle yaptığımız bu ilk görüşmeyi benden iyi hatırlıyor olmalısınız çünkü kendisine vermek istediğimiz bilgileri önce siz, sonra Bay Milliez aktardınız, sizin isteğiniz üzerine ben, sadece tıbbi gözetime ilişkin bazı konularda birkaç yorum yaptım. Kraliçe'nin öğrendiklerini ka-

bullenmesi çok zordu. Görünüşte o kadar sağlıklı olan eşi ciddi şekilde hastaydı, bir kan hastalığına yakalanmıştı, hastalık kesinlikle kronik olmakla beraber durum ciddiydi. Üstelik kendisi hastalığını biliyordu ve bunu hiç kimseyle paylaşmak istememişti. Kraliçe bunların hepsini kısa bir süre içinde anlamalı, hatta kabullenmeli, sonra da her şeyi kendi içine gömmeliydi. Daha da karmaşık bir şey vardı: Artık hastalığından haberi olduğunu eşine nasıl söyleyecekti? Bunun yegâne çaresi, Fransız doktorlarla gizlice görüşmüş olduğunu söylemek zorunda kalmamak için onlarla 'resmi' olarak konuşma iznini almasıydı. Sonunda Kraliçe bu izni elde etti ve Tahran'a yaptığımız bir sonraki ziyaret sırasında Majestelerinin bilgisi dahilinde, Kraliçe ile görüşmeye davet edildik. Şimdi sırrımızı bir kişi daha biliyordu ve hastalığın klinik tablosunun Bahamalar'da ve bilhassa New York'a gitmeden önce Mexico'da ağırlaşmasına kadar hastalığı bilenlerin sayısı değişmemişti."

1977 yılının o Haziran ayında Tahran'a döndükten sonra, hangi koşullarda Şah'ın bana hastalığını açıklamasını sağlayabildiğini bugün artık hatırlamıyorum ancak sonunda gerçekten başarmıştım. Eşim bana hastalığından önemsiz bir şeymiş gibi söz etti, kanında trombosit ve alyuvarlarla ilgili bir sorun olduğunu ve aldığı ilaçların bu anormal durumu düzelttiğini söyledi. Aramızda artık sır olmadığından daha sonraki aylarda hastalığını anımsatmakta tereddüt etmedi. Ama bunu öyle hafife alarak yapıyordu ki ben de, ya eşim hastalığının ciddiyetini ölçemiyor ya da biliyor ama beni üzmek istemiyor diye bir duyguya kapılıyordum. Benim yanımda eliyle dalağını yokluyor ve: "Dalağım bugün biraz büyümüş gibi geliyor bana, bak bakalım sen ne diyeceksin?" diye soruyordu. Ben de kendim muayene ederek durumu anlamaya çalışıyor: "Evet, gerçekten de öyle, birazcık büyümüş gibi..." veya "Yok canım, düne göre daha iyi" diye cevap veriyordum. Ancak konuşmalarımız asla bu birkaç önemsiz cümlenin ötesine geçmiyordu çünkü ben sanki eşimin hastalığına ilişkin olarak bana söylediklerinin dışında hiçbir şey bilmiyormuşum gibi davranmak zorundaydım. Onun bana söylediği de, kan tablosunda önemsiz bir bozukluk olduğuydu. Bu benim için taşıması çok ağır bir yüktü, çok hüzün veren bir durumdu; yüreğimi ezen bu iç sıkıntısına tek başıma katlanmak zorundaydım, ona yar-

dım edememek korkunç bir duyguydu. "Keşke her şeyi bilmeme izin verse, birlikte rahatça hastalığından söz edebilirdik, bu yükü tek başına taşımazdı, ona yardım edebilir, enerjimin bir kısmını ona verebilirdim" diye kendi kendime düşünüyordum.

Şimdi bunları yazıyorum ancak 1977 yılının ikinci yarısında ve 1978 yılı boyunca eşimin hastalığı hakkında tam olarak ne kadar bilgi sahibi olduğunu bugün hâlâ bilmiyorum. O dönemde Fransız doktorlar benimle bu defa Niâvarân Sarayı'nda yeni bir görüşme yapmayı talep ettiler. Bu görüşme sırasında, eşimi, hastalığının ciddiyeti konusunda bilgilendirme gereğini duyduklarını söylediler; ben Şah'ın tüm gerçeği bildiğini sandığım için şaşırmıştım. Bunun üzerine doktorlar Şah'ın önünde asla "kanser" kelimesini telafuz etmediklerini, onun hastalığını, doktor olmayan birisi için pek bir anlam taşımayan "Waldenström hastalığı" ya da lenfoma olarak adlandırmakla yetindiklerini itiraf ettiler.

Eğer doktorları doğru anladıysam ben hastalık hakkında eşimin bildiğinden fazlasını biliyordum. Bu, bana çok büyük bir manevi yük ve siyasi sorumluluk yüklemek demekti. Kendilerine hükümdara hastalığıyla ilgili gerçeği hiç gecikmeden, olduğu gibi açıklamak gerektiğini söyledim. "Şah'ın bu gerçeği duymak için yeterli gücü ve cesareti vardır, ayrıca onun üstlendiği sorumluluklar sağlık durumuna ilişkin doğru bilgi edinmesini de zorunlu kılıyor" diye vurguladım. Sonra bu şoku, bugün henüz sağlığı nispeten yerindeyken yaşamasının kanımca daha kolay olacağını, ileride gücü azaldığı zaman, şoku atlatmasının daha zor olacağını söyledim. Bu görüşmeden çıkarken doktorlar bana Şah ile konuşmayı deneyecekleri konusunda teminat verdiler ancak birkaç saat sonra, onun yanında "kanser" kelimesini kullanmaktan tekrar vazgeçtiklerini bildirdiler.

Acaba Şah durumunu kendiliğinden anlamamış mıydı? 1975 kışında Saint-Moritz'de Başkan Giscard d'Estaing ile görüştüğü zaman ona söyledikleri, benim Şah'ın her şeyi bildiğine olan inancını pekiştiriyor.

Fransız Başkan, İran'daki başdöndürücü büyüme hızının kendisini şaşırttığını söyleyince eşim ona başka hiçbir açıklama yapmadan şu cevabı vermişti:

"Benim sorunum zamanım olmaması. İktidarda artık daha uzun zaman kalmayacağım. Yedi-sekiz yıl sonra bırakmaya niyetim var. O zaman altmış yaşımı çoktan geçmiş olacağım. Daha erken çekilmek isterdim ama oğlum henüz çok genç. Onun hazır olmasını bekleyeceğim. Yine de, onun iktidara geçmesinden önce, en önemli reformların gerçekleşmiş olmasını istiyorum. Oğlum başlangıçta çok zorluk çekecek. İran'ın değişmesini gerçekleştirmek bana düşüyor. Bunu başarmakta kararlıyım."

Bununla beraber, eşim bana hastalığının ne olduğunu bildiği izlenimini vermemek için elinden gelini yaptı, o kadar ki, bu konuda hâlâ kendi kendime onun neyi ne kadar bildiğini sorar dururum.

Profesör Flandrin'in Profesör Jean Bernard'a yazdığı uzun mektuplarda açıkladığı gibi, doktorlar da aynı şekilde tereddüt ederek beklemede kaldılar. Bay Flandrin Şah'a gerçek durumunu söylemeye niyet ettiklerini görüşmeyi anımsatırken hocasına şunları yazıyor:

"O sabah siz hastalarla görüşürken her zaman yaptığınız gibi kelimeleri özenle seçerek ve büyük bir dikkatle, Şah'a hastalığından ve olası gelişmelerden söz ederek konuşmayı sürdürmeyi denediniz. O zaman Şah bize bir düşüncesini söyledi; kanımca bu düşünce, bizim ona anlatmak istediğimiz şeyi zaten gayet iyi anladığını gösteriyordu. Büyük oğlu, o sırada, Amerika'da bir hava harp okulundaydı. Şah bize: 'Sizlerden sadece iki yıl boyunca sağlığımı korumama yardım etmenizi istiyorum, Veliaht Prens'in Amerika'daki son senesini tamamlamasını ve Tahran'da bir yıl geçirebilmesini sağlayacak kadar zaman.'

"Aradan uzunca bir zaman geçtikten sonra Ekselansları Alem ile İran'ın doğusundaki dağlarda, Bircent'teki malikânesindeyken, bana uzun uzun kendisinden ve Şah'tan söz etti. Şah'ın kişiliğini ele alırken, doğru olduğu kuşku götürmez çelişkili özelliklerinden bahsetti. Örneğin bir gün bana şunu anlattı: 'Bu kadar büyük bir güce ulaşmış olan bu insanın, karşısındaki insanların her söylediğine inanması, bu ölçüde saf kalabilmesi aklın alacağı bir şey değil.' Başka bir kez bunun tam aksini de söyledi: 'Çocukluğundan beri hükümdar olmaya alışık olduğu için, Şah'ın insanı şaşırtan bir kendini denetleme yeteneği var. Ne düşündüğünü, neyi bildiğini hiç belli etmez.' Bay Alem, çoğu kez bu gerçeği saptayabildiğini söyledi. Şah'ın daha önceden haberi olduğuna emin olduğu bir konuyla ilgili ola-

rak kendisine bilgi sunmaya gittiğinde, Şah sanki hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranabiliyormuş. Bu yüzden, kendisine sağlığına ilişkin verdiğimiz bilgiler konusunda, Şah'ın gerçekte neyi ne kadar bildiğini anlamak için izlenimlerimize güvenmemizin yanlış olacağını düşündüm her zaman."

Muhtemelen, eşim artık ömrünün çok sınırlı olduğunu bildiği için ülkeyi kendisinden sonraki döneme hazırlamaya girişti. Oğlunun hükümranlığını kendisininki gibi olmayacağını defalarca tekrarlamıştı; az gelişmişlikten nihayet kurtulmuş bir ülke devralacağı için Rıza, İran'ın artık demokrasiyle yönetilmesi için çaba gösterecekti. 1977 baharında rejimin liberalleşmesi talebi, siyasi muhalefet yapan aydınlar, en çok da, daha sonra Humeyni'yi ve mollaları destekleyen bir gazeteci tarafından ısrarla dile getirilmeye başlamıştı.

Bu gazeteci Şah'a hitaben yayımladığı bir açık mektupta, kendisinden özellikle anayasaya uygun olarak hükümdarlık etmesini ve ülkede batı Avrupa ülkeleri ve Amerika'da olduğu kadar ifade özgürlüğünü sağlamasını talep ediyordu. Şahpur Bahtiyar ve Mehdi Bezirgân da mecliste söze alıp aynı yönde görüş bildirdiler.

Şah demokrasiye açılım girişimlerine hız vermeyi düşündü. Ülkede değişim zamanının gelmiş olduğunu açıkça göstermek için 1977 yazının ortalarında, Bay Hüveyda'nın yerine hükümetin başına son derece dürüst, zeki, kültürlü bir kişiyi, Cemşid Amuzegâr'ı atadı. İşte eşimin anılarında onun hakkında yazdıkları:

"Cemşid Amuzegâr, son derecede namuslu olarak tanınan ve bu ünü gerçekten hak eden biriydi. Ayrıca Yeniden Doğuş Partisi'nin genel sekreteriydi. Bu unvanı, bu partinin taraftarlarının desteğine güvenebileceğini gösteriyordu. Benim başbakanı değiştirme kararım, kesinlikle Bay Hüveyda'nın herhangi bir kusur işlediği anlamına gelmiyordu. Tam tersine, bu zarif ve kültürlü insan, on üç yıl boyunca ülkesine çok yararlı hizmetlerde bulunmuştu, ancak iktidar yıpratır; zaten o da devlet işlerinden biraz elini çekmesinin uygun olacağını düşünüyordu. Kendisine duyduğum güveni aynen koruduğumu göstermek için onu saray bakanı olarak atadım, böylece benim yanımda kalacaktı ve onunla her gün görüşebilecektim. Yeni hükümet kurulur kurulmaz ülkenin bütünlüğünün bo-

zulmamasına dikkat edilmesi koşuluyla, ilke olarak, liberalleşmeden yana olduğumu beyan ettim."

Yeni başbakanın görevinin hassas olduğuna hiç kuşku yok çünkü bir taraftan, özellikle petrol fiyatlarındaki patlamanın sonucu olarak ortaya çıkan hoşnutsuzlukların artmasını önlemeye çalışmak, diğer taraftan demokratik gelişmeleri yönetmek zorundaydı. O kadar büyük umutlar veren 6. Plan'dan vazgeçmek gerekiyordu ancak uygulanacak sert ekonomik önlemler de genel mutsuzluğu daha yaygın hale getirecek gibi görünüyordu. Rejimin liberalleşmesi ve demokratik açılımların gerçekleşmesi talepleri yeni değildi ancak, Beyaz Saray'a 1976 Kasım'ında demokrat bir başkan olan Jimmy Carter'ın gelişiyle bu talepler güç kazanmıştı. Şah Carter'dan önce gelen cumhuriyetçi başkanlarla, özellikle daima dostumuz olarak kalan Richard Nixon ile çok yakın ilişkiler kurmuştu. Şah'a öyle geliyordu ki, cumhuriyetçilerin yönetimindeki Amerika, kendisinin İran'ı azgelişmişlikten kurtarmak için uğraşırken karşılaştığı çok büyük zorlukları anlıyor ve bu mücadelenin belli bir otorite olmadan verilmeyeceğini biliyordu. Amerika diplomasinin İran'ı iyi tanıyan cumhuriyetçi bakanı Henry Kissenger, on yılda başarılan işlere büyük bir hayranlık duyuyordu. Jimmy Carter'a gelince, o bütün kampanyası boyunca insan hakları, halkların özgürlüğü gibi her ülkenin kendine özgü ekonomik ve kültürel genel durumu hesaba katılmadığı takdirde tartışma yaratabilecek konuları işlemişti. Ama İran'daki muhaliflere göre bu konuların su götürür yanının olması hiç de önemli değildi. Onlar Carter'ın şahsında gelecekte verecekleri mücadele için bir müttefik bulmuşlardı. Eğer Beyaz Saray'da başka bir başkan oturuyor olsaydı, hiç şüphe yok ki muhalefetin taleplerinin yarattığı fırtına bu kadar büyük olmayacaktı.

Yeni başbakanın atanması, ülkedeki özgürleşme taleplerini yatıştırmadı ve 1977 Ekim'inde İran Yazarlar Birliği, Tahran'daki Almanya Büyükelçiliği'ne bağlı Goethe Enstitüsü'nde şiir geceleri düzenlediler. Bu şiir gecelerinde, gösterilerin en yoğun olduğu günlerde, on beş bine yakın insan bir araya geldi. Verilen mesaj çok açıktı, kelimelere gerek yoktu: aydınlar yeni bir çağa girmek için sabırsızlanıyorlardı.

Kasım ayında resmi bir ziyaret amacıyla Amerika'ya gittik; eşim seçilen yeni başkanla ilk kez görüşme yapacağı için bu önemli bir ziyaretti. Bu iki erkek acaba görüş birliğine varabilecekler miydi? Biri görevine yeni başlıyordu, diğeri otuz yedi yıldan beri hükümdarlık yapıyordu...

Beyaz Saray'a gelişimizde tatsız bir olay yaşadık. Güvenlik kordonunun arkasında göstericiler toplanmıştı; bazıları bizi alkışlarken, diğerleri hakaretler yağdırıyorlardı. İki devlet başkanı bahçede, çimenlerin üzerinde, gazetecilerin ve üst düzey görevlilerin önünde birbirlerine hitaben ilk sözlerini söyledikleri sırada, göstericiler arasında çok şiddetli bir kavga başladı, o ölçüde ki, polis müdahele etmek zorunda kaldı ve göz yaşartıcı bomba kullandı. Gazlar bize kadar geldi ve bütün dünyada televizyon izleyenler böylece inanılmaz bir sahneye tanık oldular: Amerika Başkanı ve İran Hükümdarı bir taraftan öksürüyor, gözlerini siliyor, diğer taraftan demeç vermeyi sürdürmeye çalışıyorlardı.

Daha sonra içeri, salona geçtik. Başkan Carter ve eşi bu tatsız olayı unutmamızı rica ettiler, gerçekten mahcup olmuşlardı ancak ben kendi kendime, Richard Nixon'un zamanında olsaydı, göstericilerin bizim bu kadar yakınımıza gelmelerine izin verilmezdi diye düşündüm. Bu yaşananlarda, yeni yönetimin bizi sıkıntılı bir duruma sokma, bundan böyle İran'daki muhalefetin kendi himayesinde olacağını açıkça gösterme iradesi yok muydu? Eşimle Başkan Carter arasında yapılan ilk görüşmeler, yaşanan bu tatsız havayı yumuşattı! O gün gayet formda olan Şah, dünyada güce dayalı ilişkiler hakkındaki görüşünü uzun uzun anlattı, sonra da İran'ın bu alanda oynamak istediği rolden söz etti. Başkan ve danışmanları daha sonra, hükümdarın yaptığı tahlillerle ikna olup etkilendiklerini itiraf etmek zorunda kaldılar. Nitekim aynı akşam Jimmy Carter heyecanlı bir tonla eşime övgüler yağdırdı. Doğrusu Şah böyle bir konuşmayı beklemediği için duygulanmaktan kendini alamadı. Ertesi gün gazetecilerle konuşurken, onlara ilk günkü görüşmelerde "sabah da akşam da gözlerinin yaşardığını" söyledi.

Yine de dışarıda, pencerelerimizin altına kadar gelenlerin düşmanca gösterileri devam etti. Yetkililerin bizi bu tür gösterilerden korumak için talimat almadıkları besbelliydi. Hatta daha da kötü bir

şey olmuştu: göstericilerin bizim özel programımızı elde ettikleri anlaşılıyordu. Minnesota eyaletinde, tıbbi kontrolden geçmek için bir kliniğe gittiğimde, kötü bir sürprizle karşılaştım. Yirmi civarında muhalif, ellerinde rejim aleyhine yazılar yazılmış pankartlarıyla hastanenin önünde bekliyorlardı. Yıllar sonra, o zamanlar rejim karşıtlarından olan bir yurttaşım, gerçekten de Amerikan yönetiminin gizli kalması gereken bilgileri onlara vermiş olduğunu doğruladı.

Bu resmi ziyaret sırasında, bir grup öğrencinin ellerinde din adamlarımızdan birinin portresini coşkuyla salladıklarını gördüğüm zaman çok şaşırdım. Öğrenciler daha çok özgürlük istiyorlardı, bunu anlayabiliyordum ama onların gözünde bir molla nasıl oluyordu da özgürlüğü, çağdaşlığı temsil ediyordu, buna aklım ermiyordu. Eğer toplumda Şah'ın gösterdiği reform çabalarının önünü kesmek için var gücüyle çalışan bir sınıf varsa, o da ruhban sınıfının en tutucu kesimiydi! Kadınlara tanınan oy kullanma hakkından tarım reformuna, cehaleti ortadan kaldırma çalışmalarına kadar, eşim devamlı olarak bazı din adamlarının direnciyle karşılaşmıştı (ama özellikle Ayetullah Behbahâni ve Ayetullah Kunsari gibi bazı başka din adamlarıyla son derecede iyi ilişkiler içindeydi). Bu din adamları yüzyıllar boyunca insanların akıllarına egemen olmuşlardı, dış dünyaya açılma ve gelişme çabalarını kendi hegemonyalarına bir tehdit olarak görüyorlardı.

Aleyhimize gösteri yapan gençlerin göklere çıkardıkları bu mollanın kim olduğunu sordum, onun karanlık bakışları bana hiçbir şey ifade etmiyordu. "Ayetullah Ruhullâh Humeyni" cevabını verdiler. İsmi belleğimde uzak bir anıyı çağrıştırıyordu. Kadınları özgürleştirme çabaları aleyhinde çok ateşli konuşmalar yapıp, kendisine sadık insanları Beyaz Devrim'e karşı ayaklandırdıktan sonra tutuklanmış, daha sonra Şah tarafından bağışlanıp sürgüne gönderilmişti. On yıldan fazla bir zamandan beri İran'da değildi. Eğer böyle gençlerin ellerinde taşıdıkları pankartlardaki portresiyle New York sokaklarında tekrar ortaya çıktığını görmeseydim, onu kendim unuttuğum gibi ülkenin de unutmuş olduğunu kesinlikle söylerdim. Birkaç hafta sonra Yeni Delhi'ye gitmek üzere yola çıkan Başkan Carter ve eşi 1978 yılının gelişini bizimle kutlamak üzere Tahran'a uğradılar. Sadece bu kısa ziyaret bile, Şah'ın Amerika'nın yeni

başkanı üzerinde ne kadar olumlu bir izlenim bıraktığını göstermeye yetiyordu. Eşim, Amerika başkanı olarak bir demokratın seçilmiş olmasını biraz soğuk karşılamışken, Bay Carter'in kendisine gösterdiği ilgiyi iyiye işaret olarak görüyordu.

İşte böylece 31 Aralık 1977 günü Amerikalı çifti Niâvarân Sarayı'nda akşam yemeğinde ağırladık. O kadar dramatik olayların yaşandığı 1978 yılının arifesinde, o gece eşimin geleceğe olan güvenini ifade ettiği konuşmasını unutamıyorum:

"Bizim ülkemizde eski geleneklere göre yeni yılın ilk konuğunun ziyareti bütün yıl için geçerli olan bir uğur belirtisidir. Yeni yılın gelişi, genellikle baharın gelişiyle birlikte kutlandığına göre bu akşamki konuğumuzun etkinliği ve iyi niyeti o kadar büyük ki, biz kendilerinin ziyaretini fevkalade mükemmel bir uğur belirtisi olarak kabul ediyoruz."

Bunun üzerine Jimmy Carter ayağa kalktı ve şahlık rejimiyle ilgili olarak çok büyük övgülerle dolu aşağıdaki sözleri söyledi. O zamana kadar hiçbir Amerikalı başkan hükümdara böyle bir iltifatta bulunmamıştı:

"Şah'ın dikkate değer bir şekilde kaderine hükmettiği İran, dünyanın en sorunlu bölgelerinden birinde, bir denge ve istikrar unsurudur. Majesteleri, burada sizi, İran'da başardığınız büyük işi ve halkınızın size duyduğu saygıyı, hayranlığı ve sevgiyi büyük bir saygıyla selamlıyorum...

"Bugün Şah ile Tahran'ın güzel sokaklarında dolaşırken bana dostluklarını göstermek için sokaklar boyunca toplanmış sayıları gerçekten binleri bulan İran yurttaşı gördük. Ve ayrıca başkanlarını karşılamaya gelen yüzlerce hatta belki de binlerce Amerikan yurttaşı da gördüm; onlar kendilerini benimsemiş olan bu ulusun içinde hiç de yabancı gibi hissetmiyorlardı.

"İran halkı ve iki ulusun yöneticileri insan hakları davasına aynı şekilde, derin bir bağlılık duyuyorlar.

"Dünyada başka hiçbir ulus, askeri güvenliğimizin karşılıklı olarak düzenlenmesi konusunda, bize sizin kadar yakın değil. İki ülkeyi de ilgilendiren bölgesel sorunlara ilişkin olarak, başka hiçbir ulus, bizimle sizin kadar sıkı bir fikir alışveriş içinde bulunmuyor. Kendisi için daha çok

dostluk hissettiğim, daha büyük minnet duyduğum başka hiçbir devlet başkanı yok."

Ürdün Kralı Hüseyin eşimle görüşmek için, iki gün önce Tahran'a gelmiş ve Başkan Carter ile konuşmak için burada kalacağı süreyi uzatmıştı. Yeni yılı bizimle birlikte, daha samimi bir ortamda kutlamaları için, resmi akşam yemeğinden sonra Carter çiftini kütüphaneye davet etmiştik, Kral Hüseyin de gelip orada bize katıldı. O akşamki rahat, dostça ve sıcak ortamın bende kalan anısı çok güzel. Kral Hüseyin, Başkan Carter ve eşim sadece sohbet ettiler ve bunu yaparken de birbirlerini tanımayı öğrendiler; o sırada Rıza da bize dinleteceği müzikle ilgileniyordu.

Bir yıl sonra, biz İran'ı terk edecektik ve 4 Kasım 1979'da, yani Carter'ın bu ziyaretinin üstünden iki sene bile geçmeden İslam Devrimi Muhafızları Amerika'nın Tahran'daki büyükelçiliğini Amerikan toprağı olarak kabul eden uluslararası hukuk kuralını çiğneyip, orada bulunan altmış altı Amerikan uyruklu insanı rehin alacaktı.

İlk gösteriler 7 Ocak 1978 günü kutsal Kum kentinde patlak verdi. O gün ilahiyat fakültesi öğrencileri *Ettelâ'ât** adlı günlük gazetede yayımlanan bir makalede Ayetullah Humeyni'ye hakaret edildiği bahanesiyle sokaklara döküldüler. Kum, Ayetullah'ın 1963 yılına kadar öğretmenlik yaptığı kenttir. O sene, onun kışkırtmasıyla insanlar, referandum sonucunda benimsenen reformları protesto etmek için ayaklanmışlardı. Humeyni'nin sürgüne gönderilmesinden sonra, eski öğrencilerinden bazılarının onu efsane kahramanına dönüştürdüklerini daha sonra öğrendik. Onu yerin dibine batıran bu makale tam da onun müritlerinin aradığı bahaneydi: artık dine küfredildiği iddiasıyla, onun adına halkı ayaklanmaya çağırabilirlerdi.

Bu hareket hızla çığırından çıktı ve 9 Ocak'ta göstericiler kamuya ait binalara saldırdılar. Onların gözünde çağdaşlığı temsil eden ne varsa yağma ettiler: sinemalar, lokantalar, kız okulları. Duruma polisin müdahele etmesi gerekti ve sekiz kişi öldükten sonra olaylar yatıştı: ölenlerden dört kişi göstericilerdendi, güvenlik güçleri de iki mensubunu kaybetmişti.

* Ç.N. Haber verme, bilgilendirme anlamında.

Bu olaylarla ilgili olarak Şah anılarında şunları yazacaktı:

"O andan itibaren 'matem taktiği' ile halk yığınlarını aldatarak, bu üzücü olayı kendi amaçları için kullananlar, kırk günde bir yeni gösteriler düzenlemek için insanları seferber etme imkânını buldu: şiddet kullanılan bu gösterilerin yeni ayaklanmalara dönüşmesi ve yeni kurbanlar yaratması çok büyük bir olasılıktı. Böylece hem kendilerine her söylenene safça inananların, hem de gittikçe bağnazlaşan halkın öfkesi doruk noktasına ulaşacaktı. Gerçekten de müslüman geleneklerine göre, ölen bir şahsın yakınları ve dostları ölümünden kırk gün sonra onun mezarının başında toplanırlar. Dünyanın başka hiçbir yerinde bir insanın ölümünün, siyasi amaçlarla böyle utanmaz bir şekilde sömürüldüğünü sanmıyorum."

18 ve 19 Şubat günleri, yani Kum kentindeki dramatik olaylardan kırk gün sonra, olaylarda ölenleri anma bahanesiyle Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'de çok büyük gösteriler düzenlendi. İlk defa muhalefet partileri, öğrenciler ve esnaf, dinci göstericilere katılıp daha çok ifade özgürlüğü ve ücret artışı taleplerini dile getirdiler. Bizim gözümüzde bu işbirliği açıklanabilecek gibi değildi: nasıl oluyordu da toplumun ve rejimin hızla "batılılaşmasını" isteyen bu insanlar tam tersini, yani katı din kurallarına dönülmesini, İran'ın ahlâksız Batı'nın kültürel etkilerine kapanmasını, kadınların çarşaf giymesinin zorunlu kılınmasını isteyen bu mollaların ve çömezlerinin yanında yürüyüşe katılabiliyorlardı? Protesto gösterileri yine ayaklanmaya dönüştü. Göstericiler kendilerine göre "ahlâk bozukluğunu" simgeleyen her şeyi –sinemaları, içki satılan yerleri, lüks butikleri– yağmalayıp yıktılar. Rastâkhiz* partisinin binası ve gençlik sarayı gibi devlete ait binalar da bu yağmadan nasibini aldı. Sel gibi akan bu kin ve şiddet gösterisiyle başa çıkamayan polis ordudan destek istedi ve bir kere daha çatışmalar iki tarafta da can kaybına neden oldu. Ordu ülke savunması için mükemmel bir şekilde eğitilmişti ama şehir polisinin görev alanına giren işlerle ilgili eğitimi yoktu. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca anımsadığım bir şey var: Amerikalı yöneticiler bize plastik mermi ve göz yaşartıcı bomba vermeyi kabul etmemiş ve işimizi zorlaştırmışlardı.

* Ç.N. "Kıyamet günü" ya da "diriliş" anlamında.

O sıralarda Irak'ta mülteci olarak yaşayan Humeyni ilk defa yer altından çıkarak bu dramı kutsadı ve hayasız bir ifadeyle, içimi korkuyla dolduran şu sözleri söyledi: "Bizim hareketimiz henüz kırılgan bir fidan, onun güçlü bir ağaca dönüşmesi için kurbanların kanına ihtiyacı var." Bu adam, kendi yurttaşlarının kanına susamak için kalbinde ne gibi duygular besliyordu?

29 Mart 1978'de, Tebriz'deki olaylarda kurban olanları anma bahanesiyle birçok kentte, özellikle Tahran'da yeni gösteriler oldu. Eşim her ne pahasına olursa olsun, üçüncü kez kan dökülmesini önlemeleri için hem orduda hem poliste düzeni sağlamakla görevli olanlara çok sıkı talimat verdi. Ancak "kurbanlar" gerekiyordu ve bulundu da.

"Kışkırtıcıların utanmazlığı sınır tanımıyor diyecekti" Şah daha sonra. Eceliyle veya bir hastalık sonucu ölen ya da bir kazada hayatını kaybeden insanların cenazeleri mezarlıklara getirildiğinde isyancıların elebaşlarının, naaşları omuzlarına alarak "İşte rejimin kurban ettiği biri daha! Savak'ın bir cinayeti daha!" diye bağırarak şehirde dolaştırdıklarını bana anlattılar.

İslam Devrimi'nin Muhafızları Ordusu'nun komutanı Muhsin Rezâ'inin, bütün o 1978 yılı boyunca isyancıların kullandıkları stratejileri özetleyen aşağıdaki sözleri Şah'a iletilen bilgilerin doğruluğunu pekiştiriyor.

"Medyada yankı uyandırmak için sahte cenazeler düzenlenmeli, tabutların içinde güvenlik güçlerinin müdahelesi halinde derhal kullanılabilecek, daha önce hiç kullanılmamış, temiz silahlar bulundurulmalı. Devrimin zafere ulaşabilmesi için siyasi ve dini silah olarak mezarlıklarda sürekli, profesyonel erkek-kadın ağlayıcılar bulundurulmalı. Halkı kışkırtmak ve kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla psikolojik, siyasi ve propoganda silahı olarak kırmızı lekeli elbiseler kullanılmalı."

Olaya tanık olanlar bana anlattılar; bir üniversitede bazı öğrenciler bir "kurban" "imal etmek" için, aralarından birini bir sedyeye yatırdıktan sonra, üzerine örttükleri beyaz örtüye bir şişe kanı dökmüşler. Sonra sedyeyi omuzlarına alarak sokaklara dalmış, avazları çıktığı kadar "Onlar öldürdüler! Onlar öldürdüler!" diye bağırarak

dolaşmışlar. Genel olarak bu gösterileri yapanların dikkati çekecek kadar iyi organize olduklarını ve mali açıdan çok etkili bir şekilde desteklendiklerini hissediyorduk: gösteriler çok iyi hazırlanıyor ve çerçevesi iyi belirleniyordu, megafon, maske ve daha sonraları silah bakımından en ufak bir eksikleri yoktu.

Haftalar geçtikçe büyük kitlelere ulaşabilmek amacıyla, "liberallerin" ve solcuların, mollalarla ortak hiçbir noktaları olmadığı halde, onların gösterilerine sımsıkı kenetlendikleri gün gibi ortaya çıktı. İşte böylece, iktidara geldikleri takdirde amaçlarından birisi de dinin pratiğini yasaklamak olan komünistler, halkı ayaklandırmak için hiç utanmadan dini kullanıyorlardı... Bu kural dışı ihtilal koalisyonunun her bileşeninin –dinciler, liberaller, marksistler– o dönemde diğerleriyle ittifak yapmak için eyyamcı çıkarları vardı ancak hangisi ülkenin yönetimini eline geçirirse, eski ortaklarını ortadan kaldırıncaya kadar çarpışacakları da besbelliydi. Nitekim öyle de oldu!

En azından şimdilik koalisyonları devam ediyordu, bir süre sonra, kentlerde çok büyük etkileri olan orta sınıfa mensup, dinci burjuva zengin çarşı esnafı da düzenli takviye kuvveti olarak koalisyona katıldı. Bu esnaf grubu petrol fiyatındaki aşırı artıştan, genel olarak da ekonomik büyümeden çok yararlanmış ve servet sahibi olmuştu. Amuzegâr hükümetinin uyguladığı sıkı politika onların durumlarını bozmuştu, ayrıca rüşveti önlemek için alınan yeni önlemlerden, işlerine engel olduğu için hiç memnun olmamışlardı; bu nedenlerle Ayetullah Humeyni'nin saflarına geçtiler, bazılarının ona çok büyük mali destek sağladıkları da sonradan ortaya çıktı.

Çıkarları farklı olan bu strateji uzmanları tarafından kullanılan gençler, güçlerini ve enerjilerini, utanma duyguları olmayan bu insanlara safça sundular. "Onlara kalabalık gruplar gerekiyordu," diye yazıyordu Şah, "bu grupları önce üniversitelerde buldular, daha sonra okullara kadar indiler. Canla başla uğraşarak, gençlerimiz gerçekten zehirlemeyi başarmış olmaları ne kadar yazık! Elbette ki gençlerden muhafazakâr davranmalarını beklemiyordum. Gençlik bütün ülkelerde kendisine en çekici görünen ideallere doğru yönelir. Adalet adına ona çok büyük şeyler yaptırmak mümkündür. Ama en büyük kötülüklere de alet olabilirler."

Her defasında daha büyük şiddet içererek durmadan tekrarlanan bu gösterilere tanık olduğumda, kuşkulanmak ile kaygı duymak arasında bocalıyordum. Benim için anlaşılması en zor olanı şahlık rejiminin İran için yaptığı olumlu her şeyin batı ülkelerindeki medyalar tarafından bir kalemde karalanmasıydı 1970'li yılların başında Şah'ı göklere çıkaranlar bile şimdi onun yaptıklarını açıkça kınıyorlardı. Özgürlüklere saygı konusunda çok titiz olan o gazeteciler, Ayetullah Humeyni'nin şahsında ruhun maddeye galip gelmesinin somut örneğini görüyor gibiydiler. Bir İranlı felsefeci de onun yeni Gandi olduğunu söylüyordu! Bu adama hâkim olan duyguları ve ihtiraslarının büyüklüğünü bildiğimiz için bu değerlendirmeleri aklımız almıyordu.

Şah daha sonra "Durmadan devam eden bu gençleri zehirleme çabalarıyla mücadele etmek için kendi yayın organlarımızı kullanmamakla hata ettim" diyecekti.

Ülkemin seçkin aydınları ve politikacıları benimle görüşmek istediler. İçimden eşime yardım edebilmeyi umarak bütün bu insanlarla görüştüm. Üniversite mensupları, eski siyasi liderler, sosyologlar, din adamları, gazeteciler birbiri arkasına çalışma odama geldiler. Olayların ulaştığı nokta onları da şaşkına çevirmişti. Kendilerine, insanları yatıştırmak ve inisyatifi tekrar ele almak için somut olarak ne yapmak gerektiğini sorduğum zaman cevapları hep aynı oluyordu: "Şah'ın yanına, ismi üzerinde hiçbir tartışma yapılamayacak birisini çağırması gerekir. Halkın tanıdığı, namuslu, zeki, herkesin onaylayacağı biri başbakan olmalı." Söylediklerini kabul ediyor ve soruyordum: "Siz kimi düşünüyorsunuz?" Her seferinde aynı şey oluyor, konuştuğum insanlar bana artık hayatta olmayan büyük insanların adlarını söylüyorlardı. "Anlıyorum, tamam ama bugün yaşayanlar arasında kimi düşünürdünüz?" O zaman uzun bir sessizlik oluyordu. Muhalefet, seneler boyunca kimi insanları yolsuzluğa bulaşmakla, kimilerini de Amerika'nın veya İngiltere'nin yardakçısı olmakla suçlamış, bütün siyaset adamlarının saygınlığını yok etmişti.

Bu görüşmeler sırasında eski bir bakan, korku ve acı dolu bir ses tonuyla içindeki saldırganlığı dışa vurarak, bana Şiraz'la ilgili sitem-

lerde bulundu: ona göre ben, bir kültür şehri olan Şiraz'ı bir batakhaneye çevirerek din adamlarının çileden çıkmalarına katkıda bulunmuştum. "Bakan Bey, yirmi yıl boyunca benim bütün yaptığım bundan mı ibaret?" diye sordum, o zaman ne diyeceğini bilemedi, özür diledi, sonra da ertesi gün bana bir Kuran gönderdi. İnsanlar güvenlerini yitirmişler, akıllarını oynatmaya başlamışlardı.

Hastaneleri, okulları ve kütüphaneleri ziyaret ettiğim zaman da artık havanın bozulduğunu hissediyordum. Güvenliğimden sorumlu olanlardan kaçıp, coşkulu kalabalıkların önüne çıkabildiğim günler çok uzakta kalmıştı artık. Şimdi durumun hiç de iyi olmadığını açıkça seziyordum. İnsanlardan bazıları beni yüreklendirici sözlerle karşılarken, diğerleri benden uzak duruyorlardı. Ve ben onların düşmanca duygular beslediklerini hissediyordum. Bu nedenle insanlarla diyalogum kopmuştu, bu da son derecede kaygı vericiydi. Onlarla aramdaki güven ilişkisini yeniden kurmak için ümitsiz bir şekilde çareler arayarak saraya dönüyordum.

Şah konuşmuyordu, düşünceliydi ama sabahtan akşama kadar çalışmaktan geri durmuyordu. Kilo kaybetmişti, gücünü yitirmiş gibi görünüyordu, bu da beni her şeyden çok endişelendiriyordu. Sağlığındaki bu bozulmayı, hastalığın ilerleyişine mi bağlamak gerekiyordu yoksa ülke için duyduğu kaygıya mı? Her yeni şiddet gösterisi onu derinden yaralıyordu. "Ama niçin? Sebep ne?" diye tekrarlayıp duruyordu. O kadar uzun zaman çok iyi anlaştığını düşündüğü halkı nasıl olmuştu da aniden karanlık kafalı bir din adamının ne idüğü belirsiz kehanetlerine boyun eğebilmişti, anlayamıyordu.

Büyük Ayetullah Kâzım Şeriat-Medari de eşim gibi olaylardan şaşkına dönmüştü. Humeyni'nin bağnazlığını onaylamıyordu ve Şah'a yazdığı mektuplarda, isimlerini bildirdiği en aşırı din adamlarının tutuklanmasını istiyordu. Bu adamların sesleri kısıldığı takdirde halk ayaklanmasının da biteceğini düşünüyordu. Ben bu din adamlarının listesini görmüştüm. Sadık Halkhalı adının da orada bulunduğunu hatırlıyorum. Şah onların tutuklanmasına razı olmadı, tekrar diyalog kurulmasına imkân verecek siyasi bir çözümü yeğliyordu.

Haziran'da Milliyetçi Cephe'den üç isim, Şahpur Bahtiyar, Dâriush Foruhar ve bir üniversitede öğretim üyesi olan Profesör Kerim

Sancabi, Şah'a hitaben yayımladıkları açık mektupta bir kez daha ondan yasaya uygun olarak hükümdarlık etmesini istediler. Tek parti yönetiminin bitmesini, basının özgürleşmesini, siyasi mahkûmların salıverilmesini ve halkın çoğunluğunun oyunu almış bir partinin milletvekilleri içinden seçilecek olanların kuracağı bir hükümetin atanmasını talep ediyorlardı. Böyle kamuoyuna duyurulan açık mektup aracılığıyla hükümdara hitap etmek, İran'da daha önce yapılmış olan bir şey değildi, yeni bir yöntemdi bu. O zaman açıkça hissettim ki bu insanların böyle davranmalarının nedeni Amerika'nın, Carter'ın yeni yönetiminin desteğini almış olmalarıydı. Hepsi bundan ibaret değildi: bu üç adamın yazdıkları mektubu okuyanlar, Şah yönetiminin olumlu hiçbir şey yapmadığını düşünebilirlerdi. Oysa ki son yirmi yılda, ülke her alanda yadsınamayacak hamleler yapmış, ileri gitmişti. Şahpur Bahtiyar, Şah tarafından atanan son başbakan olacaktı. Bu açık mektuptaki diğer iki imzanın sahiplerinin yaşamları Humeyni'nin safına katıldıktan sonra çok acı şekilde sona erecekti. Dariush Foruhar İslam Devrimi döneminde bir süre bakanlık yaptıktan sonra muhalefete geçmiş ve sonra da eşiyle birlikte tüyler ürpertici bir şekilde öldürülmüştü. Kerim Sancabi ise sürgünde öldü.

Mayıs'ta Kum kentinde, daha sonra Temmuz'da kutsal Meşhed kentinde "kurbanlar" için düzenlenen yas töreninde çıkan yeni çatışmalardan sonra Şah, özgürleşme girişimlerine hız kazandırmaya karar verdi ve 5 Ağustos 1978'de, Anayasa Günü münasebetiyle 1980 ilkbaharında genel seçimlerin her görüşteki siyasi oluşumun katılımına açık olarak yapılacağını ilan etti. Muhalefet de bundan başka bir şey istemiyordu zaten. Şah'ın bu kararı onların bütün arzularını karşılayacaktı; ancak bu jest hükümdarın bir zaaf belirtisi olarak yorumlandı ve ihtilalin önderleri tarafından hemen istismar edildi.

11 Ağustos'ta İsfehan'da yeni olaylar patlak verdi ve kentte sıkı yönetim ilan edildi.

Abâdân'daki Rex Sineması felaketi işte o dönemde yaşandı. Bu felakete sebep olanların amacının, halkın öfkesini bilemek, kinini artırmak ve bu suretle ülkenin parçalanmasında geri dönüşü olmayan bir noktaya gelinmesini sağlamak olduğuna en küçük bir şüphe yok.

19 Ağustos günü, Abâdân'ın en büyük sinemasında yangın çıktığında film henüz başlamıştı. Dört yüz insan orada diri diri yanarak öldüler... Bu felaketin siyasi olarak nasıl sömürü konusu yapılacağından hiç şüphem yoktu. Derhal Başbakan Amuzegâr'ı arayarak kendisine Abâdân'a gidip, kurbanların aileleri ile beraber olmak istediğimi bildirdim. O beni bu düşüncemden vazgeçirdi. Kendisini dinlerken birdenbire onun da bize duyduğu güveni yitirdiğini fark ettim, Şah'ın ve benim ülkenin gücünü ve dirlik düzenini temsil ettiğimize olan inancını kaybetmişti. Başbakanın bana artık farklı bir gözle baktığını hissettim: yirmi yıl boyunca bütün İranlılarla samimiyetle konuşan insan değildim artık. Bu seyahati yapmaktan beni vazgeçirmekte muhtemelen haklıydı çünkü olaydan birkaç saat sonra Ayetullah Humeyni tutulacak yanı olmayan bir şey söyledi, aklın sınırlarını aşarak, hükümeti bu canavarlığa neden olmakla suçladı.

***

Olayların başından bu yana, İslamcılar yaklaşık elli sinemayı ateşe vermişlerdi. Eğer Rex Sineması kundaklama sonucu yanmışsa, bu yangının da aynı yobazların eseri olduğunu düşünmek için yeterli neden vardı. Yapılan soruşturma bu görüşü doğruladı. Bu yangının faili –sabotaj eylemlerinde uzmanlaşmış bir grubun komando üyesi, on dokuz yaşında "Cemşid" adında bir genç– Irak'a sığındı, daha sonra İslam Devrimi yetkililerince kurtarıldı. Bu arada, bu korkunç olaydan rejimin sorumlu tutulması insanları şahlık rejimine karşı kışkırttı.

Eşim *Anılar* adlı kitabında şunları yazıyor:

"Ağustos ayının sonunda Milli Emniyet Başkanı General Moghadam, ismini doğal olarak burada zikredemeyeceğim önemli bir din adamıyla görüştükten sonra gelip beni buldu ve konuştuğu kişinin sözlerini aktardı. Din adamı kendisine özetle şunları söylemişti: 'Sayın Generalim, sizden istirham ediyorum, halkı heyecanladıracak bir şey yapın. Burada hepimizin menfaati söz konusu!' General Moghadam'ın görüştüğü din adamının kullandığı sıfatı bana birçok kez tekrarladı: halkı heyecanlandıracak bir şey! Böyle bir mesaja kayıtsız kalamazdım ancak o sırada içinde bulunduğumuz ortamda, büyük bir heyecan yaratacak ne yapabilirdik?

Bana öyle geliyordu ki sadece bir hükümet değişikliği böyle bir beklentiyi karşılayabilirdi. Yapacağı işlerde tamamen serbest bırakacağım bir hükümet."

Yeni başbakanın belirlenmesi konusu Şah'ın kafasını kurcalayıp duruyordu, sonunda bana açıldı. Hükümetin dayanaklarını çoğaltmak için çağdaş, hoşgörülü, ahlâklı, kimsenin hiçbir kusur bulamayacağı bir eylem adamı gerekiyordu, ben de eski kalem müdürüm Houchang Nahavandi'yi teklif ettim. Öğrenimini Fransa'da yapmış bir ekonomist olan Bay Nahavandi Tahran Üniversitesi'nde rektörlük de yapmış, azimli bir adamdı, aydınlar arasında çok dostu vardı. Ayrıca, bana daha önce söylendiğine göre her zaman başbakan olmayı arzu etmişti.

Şah Cafer Şerif-İmâmi'yi ona tercih etti. Bay Şerif İmâmi daha önce hükümet yönettiği ve on beş yıl boyunca senatoya başkanlık ettiği için siyaset yaşamında büyük tecrübe sahibiydi. Ayrıca, ruhban sınıfı içinde temasta olduğu pek çok kişi vardı. Bununla beraber, başbakan olduktan sonra verdiği ilk beyanatta ülkeye artık "geçmişteki Şerif-İmâmi" olmadığını söyledi; bu pek ustaca yapılmış bir beyan sayılmazdı.

Hükümet değişikliği umulan elektro-şok etkiyi yapmadı ve 7 Eylül Perşembe günü ramazanın sona ermesi, Tahran sokaklarında yeni bir gösteri için bahane oldu. İlk defa olarak, ayaklananlar Şah'ın çekilmesini ve Ayetullah Humeyni'nin ülkeye dönmesini talep ettiler ve ertesi gün, ülkenin bütün büyük kentlerinde yeni gösteriler düzenlenmesi için çağrı yaptıklarından, henüz kurulan hükümet, o gece, aralarında Tahran'ın da bulunduğu on bir kentte General Oveissi'nin kumandasında sıkıyönetim uygulanması kararını aldı.

Bunu öğrenir öğrenmez endişeye kapıldım ve Şah'tan insanların sıkıyönetim uygulamasından nasıl haberdar edileceklerini öğrenmeye çalıştım. Sıkıyönetim yasası gösteri yapma ve sokağa çıkma yasağı getirdiği için, alınan kararın halka duyurulması çok temel bir sorun oluşturuyordu. Eğer hükümet halkı uyarma imkânı bulamazsa sıkıyönetim ilanından haberi olmayan insanlar ertesi gün, yasalara aykırı olarak sokağa çıkmış olacaklar ve General Oveissi'nin birlik-

leriyle karşı karşıya geleceklerdi. General Oveissi'nin de aşırı hoşgörülü olmak gibi bir şöhreti olduğu söylenemezdi. Benim soruma cevap olarak sıkıyönetim kararının radyo ile her yarım saatte bir, özel kısa haber olarak yayımlanacağı bildirildi.

Aslında insanların ancak cuma sabahı erken saatlerden itibaren bu bilgiden haberleri oldu, oysa ki yüzlerce gösterici çoktan yollara dökülmüşlerdi, birçoğu da bir gün öncesinden beri sokaklarda olduklarından, uyarılmalarına imkân bulunamamıştı. Yollarda olanlar ya da sokaklarda geceleyenler eğer sıkıyönetim kararını öğrenebilselerdi acaba evlerinde kalacak veya evlerine dönecekler miydi? İçlerinden belki çok azı böyle yapacaklardı ama hiç olmazsa onlar güvende olmuş olacaklardı. Çünkü o 8 Eylül Cuma günü, ihtilalcilerin sonradan taktıkları isimle o "kara cuma" ülkemiz için bir felaket günü oldu.

Göstericileri Tahran'ın güney doğusundaki Jâle Meydanı'nda bekleyen ordu birlikleri General Oveissi'den kesin talimat almışlardı. Tarafların ikisi de silahlı olduğundan çatışmanın önlenmesi olanaksızdı; kılık değiştirip kalabalığın arasına karışan Filistinli gönüllüler çatılarda gizlenip askerlerimize ateş açtılar, onlar da ateşle karşılık verdiler. İktidarı düşürmek için ayaklananlar yüz yirmi bir kayıp verdi, güvenlik güçlerinden de yetmiş kişi hayatını kaybetti.

Aynı akşam, sanki İran'ın tarihinin en kaygı verici kâbusuna gömüldüğünü doğrulamak ister gibi, ülkenin doğusunda, Horasan Eyaleti'nde, Tabas'da iki bin yedi yüz kişinin ölümüne yol açan şiddetli bir deprem oldu. Tarihi eser olarak sınıflandırılan bu küçük şehri iyi biliyordum, oradaki restorasyon çalışmalarını takip etmiştim.

Birbiri arkasına gelen bu darbelerden fiziki olarak sersemlemiş gibi hissettim kendimi. Yüce Tanrım, bütün bunlar ne zaman sona erecekti? Eşimin çektiği derin acı, yüzünden okunuyordu. Ortamın çok gergin olması nedeniyle Tahran'dan ayrılmaması gerektiğini düşünüyordu, bu nedenle Tabas felaketzedelerinin yanına tek başıma gitmeyi kararlaştırdım. Bu kararımdan başbakana söz edince kendisi benden biraz beklememi istedi. Daha önce, onu dinlerken hiçbir zaman iktidarın bu kadar güçsüz hale gelebileceği, bu ölçüde güven bunalımına düşebileceği duygusuna kapılmamıştım: Bay Şerif-İmâ-

mi halkın beni nasıl karşılayacağını bilmiyor, insanların tepkisinden çekiniyordu. Esasında iktidar haber kaynaklarını yitirmişti, siyasetçilerden, askerlerden ve din adamlarından gelen farklı görüşler arasında bunalmış gibiydi.

Tabas'a gitmek için uçağa bindiğimde üzüntüden boğulacak haldeydim. Gayet iyi organize olan dinciler, oraya çoktan ulaşmışlardı. Bölgeye Aslan ve Kızıl Güneş'in acele ulaştırdığı yardımlardan başka onlar da yardım getirmişlerdi. Büyük bir acı içinde olan felaketzedelerin kızgınlıklarını hatta öfkelerini göğüslemek zorunda kaldım. Kesinlikle yalan olan bir söylenti çıkarılmış, Şah'ın Amerikalılara Tabas yakınlarında nükleer yeraltı denemeleri için izin verdiği iddia edilmişti, depremin nedenini böyle açıklıyor. Bazı insanlar da felaketin Tanrı'nın gazabı sonucu meydana geldiğini söylemekteydiler! Deprem bölgesinde bir gün kaldım, insanlara elimden geldiğince yardım edip onları rahatlatmaya çalıştım. Orada olmamdan yararlanan şehrin ileri gelenleri bana tam bir moral çöküntü içinde olduklarını ifade ettiler.

O korkunç cumayı izleyen günlerde gösteriler devam etti. Şah değişim taleplerine daha önceden olumlu cevaplar vermişti, şimdi rejimin özgürleşmesini başlatacak somut adımlarının atılabilmesi için ülkede huzurun geri gelmesi gerekiyordu. Bu karmaşa ortamı içinde alınan hiçbir karar uygulanamıyordu. Durum böyleyken, ayaklanmanın elebaşları gerçekleşen reform yasalarının uygulanmasını hiç istemedikleri gibi, özellikle sözü verilen seçimlerin yapılmasına da karşı çıkıyorlardı.

Daha sonra Şah şunları yazacaktı:

"Eğer sıkıyönetim yasaları gereken sertlikle uygulanmış olsaydı mahkemeler aralıksız çalışmış olacaklardı. Aslında sıkıyönetim, olayları kışkırtanları pek kaygılandırmayan bir uyarı olmaktan öteye gidemedi. Askerlerimiz sadece kundakçıların, yağmacıların ya da silahlı komandoların üzerine ateş açtılar.

"Bu komandolara emirler camilerden veriliyor, bağlantılar da camilerde düzenleniyordu. Sonra kışkırtıcıların, köktendinci İslam ile Sovyet tipi sosyalizmin pekâlâ bağdaşabileceğini beyan ettikleri görüldü. Bu şa-

şırtıcı görüş bizim ülkemize Lübnan ve Libya'da eğitilmiş Halkın Mücahitleri tarafından ithal edilmişti.

"Batı ülkelerindeki solcu basın, korkunç olan rejimin kesinlikle teroristlerinki olmadığını, asıl ürkütücü olanın, onlara göre, polis ve Savak tarafından kurulan rejim olduğunu dile getiriyordu. Bunu iddia eden aynı gazetelere göre Şah'ın hapishanelerinde hâlâ yüz binden fazla muhalif bulunuyordu. Gerçek şudur: siyasi muhaliflerin sayısı asla 3164'ü geçmedi. 1978 Kasım'ında hapishanelerde bulunan üç yüz tutuklunun her birinin de suç dosyaları vardı.

"İçinde bulunduğumuz ihtilal öncesi durumun inceden inceye düşünülüp tasarlandığına hiç kuşku yok. Sıkıyönetim yasalarının yürürlükte olduğu en önemli kentlerde görevleri olay çıkarmak olan, sürekli saldıran gruplar oluşturulmuştu. Bu birlikler, şehir gerillası için elzem olan otomatik silahlar, patlayıcılar vb. gibi bir sürü silahla donatılmıştı.

"Bir süre sonra, onlara büyükelçiliklere ve devlet dairelerine saldırmaları için emir verildi. Yapmak istedikleri, ülkeyi en kısa zamanda kaosun eşiğine getirmekti."

Eşim ülkenin farklı grupları arasındaki bağları tekrar güçlendirmek amacıyla, her zaman yaptığı gibi, birilerine danışıyordu. Konuştuğu insanların çoğu kendisine güç kullanmasını öğütlüyorlar, o da bir hükümdarın halkının üzerine ateş açtırdığı takdirde meşruiyetini kaybedeceğini hatırlatarak önerilerini reddediyordu.

İşte bu koşullarda Şah ulusa hitaben bir konuşma yapmaya karar verdi; konuşmasında aklının sesini değil, kalbinin sesini dinleyecekti çünkü göstericiler aklın gereklerine kulaklarını kapamışlardı. Şah son derecede dokunaklı ve etkileyici bir konuşma yaptı, hatta bazı hatalar yapmış olduğunu da kabul etti. Bu konuşmadan sonra, bende halkın Şah'ı anlayacağı ve durumu kavrayacağı kanısı uyanmıştı. Gerçekteyse, onun halka seslenişi hemen yeni bir güçsüzlük itirafı olarak yorumlandı. Aylardan beri süren gerilimden bitkin düşmüştük, artık hasımlarımızın ne kadar kararlı ve şiddet yanlısı olduklarını ölçebilecek durumda olmadığımız kuşku götürmezdi. Bizi çoktan ölüme mahkûm etmiş olan insanlara el uzatmaya devam ediyorduk.

Ekim ayında, özel defterlerimden birine şu birkaç satırı yazmışım:

"Artık ümit kalmadığını düşünüyorum. Her cephede savaşmak gerekiyor. Bugün durum o kadar da kötü değil ancak ben karamsarım. Ve son derecede yorgunum. Elimden geleni yapmayı sürdürüyorum. Gücümü korumam lazım, ayakta kalabilmenin tek yolu bu...

"Çocuklar için endişe duyuyorum."

Biraz ileride şöyle devam etmişim:

"İnsanlarla konuşabilmeyi başarmak zorundayız, başka çözüm yolu yok. Sanki hepimiz, bütün İranlılar, aklımızı yitirdik, sanki ateşimiz çıkmış da saçma sapan şeyler sayıklıyormuşuz gibi. Sabahtan akşama kadar telefonun başındayım; konuştuğum insanlardan bilgi alıyorum, onlara bildiklerimi aktarıyorum, planlar yapıyoruz. Ateş düştüğü zaman bu kâbustan kurtulmak için bir yol bulunamayacak mı?"

5 Kasım Pazar günü binlerce gösterici akın akın Tahran'a geldiler. İki ay önce Jâle Meydanı'nda ölen insanlar nedeniyle moral olarak çok fena yıkılan Şah, bu kez düzeni sağlamakla görevli olanlara isyancılara engel olmalarını, ancak gerçekten zorunlu olduğu takdirde ateş açmalarını emretmişti. Askerler ve polisler olaylarla başa çıkamadılar ve asiler önlerine çıkan her şeyi yağmaladılar: sinemaları, bankaları, kamu kurumlarını. Enformasyon Bakanlığı da yağmadan kurtulamadı ve İngiltere Büyükelçiliği çıkan yangında kısmen harap oldu. Ordu tarafından korunan Amerika Büyükelçiliği de aynı kaderi paylaşmaktan kıl payı kurtuldu.

Aynı günün akşamı Cafer Şerif-İmâmi Şah'a istifasını sundu, Şah bu istifayı kabul etti.

Ekim ortasında Abâdân rafinerisinde çalışanlar greve başlamışlardı ve o günden itibaren, sığındığı Neauphle-le-Château adındaki Paris banliyösünden, Ayetullah Humeyni artık halkı sivil itaatsizliğe ve genel greve çağırmaya başladı. Bu çağrı Fransız medya organları ve BBC tarafından Farsça yayımlanıyordu. (Fransız hükümeti Humeyni'nin sığınma talebini kabul etmeden önce eşime danışmış, o da bu din adamının Fransa'da, Libya veya Cezayir'de olacağından

daha az zararlı olacağını düşünerek olumlu cevap vermişti.) İngiliz radyosu onun bütün mesajlarını yayımlamak için büyük çaba gösteriyordu. Zaten Neauphe-le-Château'nun konuğu da "BBC benim sesimdir" diyerek bu gerçeği kabul ediyordu. 1941 yılında, aynı radyo, Rıza Şah'ın ülkeyi terk etmesi için sekiz ay boyunca kampanya yürütmüştü. Hükümdar da gerçekten ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştı, öyle ki bunu hatırlayan İranlılar 1978 sonbaharında şöyle diyorlardı: "Eğer BBC Şah'a karşı kampanya açarsa rejimin sonu gelir. Grev tehdidinin ülkeyi felce uğratacağı düşüncesi, her halükârda Şah'ı askeri bir hükümet kurmaya mecbur etti. Her ne pahasına olursa olsun, ekonominin çökmesini önlemek ve ülkede çarkların yeniden dönmesini sağlamak gerekiyordu.

***

Tehlikeli gidişi önleyebilecek bir generalin seçilmesi için eşim danışmalarını sürdürüyordu. Bazıları onu, sertliğiyle tanınan ve isyancıların "Jâle Meydanı kasabı" adını taktıkları General Oveissi'yi çağırması için zorluyordu. Ben bu düşünceye katılmıyordum. Ancak karar, generallerini tanıyan ve her zaman sadece ülkenin çıkarlarını düşünen Şah'a aitti. Eşim sonunda Genelkurmay Başkanı General Gulam Rıza Azhâri'yi seçti. Geçici bir hükümetin başına atanan general, Şah'a siyasi bir çözüm hazırlamak için gerekli zamanı kazandıracaktı. Büyük kültür sahibi bir düşünce adamı olan General Azhâri, ılımlı ve diyaloga açık birisi olarak tanınıyordu. Göreve başladığında ilk yaptığı işlerden biri, orduya varıncaya kadar her kesimden pek çok kişinin ısrarla işten el çektirilmesini istedikleri eski Başbakan Bay Hüveyda'yı tutuklatmak oldu.[1] General Azhâri, Bay Hüveyda'nın yargılanmasının ülkedeki karışıklığı besleyen yanlış anlamaların ortadan kalkmasını sağlayacağını düşünüyordu.

"Bu tahlilin gerçeği yansıttığına pek ikna olmamıştım," diye yazacaktı eşim, "ancak ben Bay Hüveyda'yı halen aynı ölçüde takdir etsem de kendisi muhalefetin boy hedeflerinden birisiydi. Esasında, onun şahsında asıl vurmak istedikleri hedef bendim."

1. Daha önce, Şerif İmâmi'nin başbakanlığı döneminde birçok bakan tutuklanmıştı, diğerleri de Bay Hüveyda ile aynı zamanda tutuklandılar.

Evet, eşim onun tutuklanmasını istemiyordu, bu olasılık onu içten yaralıyordu. Birçok sivil ve askeri şahsın katıldığı bir toplantıda karar alındı. Herkes Bay Hüveyda'nın sorgulanmasına taraftardı, sonunda Şah da ortak karara katıldı. Aradan bir süre geçtikten sonra bana, bu toplantı sırasında telefonla görüştüğü kişinin Milli Emniyet Başkanı General Moghadam olduğunu ve onun kanısına göre "Bay Hüveyda'nın tutuklanmasının, akşam sofraya konacak ekmekten daha önemli olduğunu" söyledi.

Bu toplantıda ben de hazır bulunmuştum. Bay Hüveyda'nın tutuklanmasına karşı çıkmak için söz almadım ama bu karar yüreğimi sızlatıyordu. Ülkeyi kökünden söküp bir yerlere savuracak bu kasırgadan korumak için, imkânsız görüneni bile denemek zorunda olduğumuzu düşünüyorduk. Siyasi ve askeri yetkililer de Bay Hüveyda'nın bu davadan aklanarak çıkacağı kanısındaydılar.

Emir Abbas Hüveyda'nın hapishanede İslam Devrimi taraftarlarınca feci bir şekilde öldürülmüş olması bana bugün bir trajedi olarak görünüyor, ancak yalnız politik nedenlerle tutuklanmış olmasının böyle bir sonuca yol açacağını hiç kimse aklına getiremezdi.

Tarihin zalim olduğunun önceden tahmin edilemeyeceği gerçek olsa da, bu benim acımı hiçbir şekilde azaltmıyor.

General Azhâri'nin hükümetin başına geçmesinin hemen yararlı bir etkisi de oldu. Abâdân'daki rafineri tekrar çalışmaya başladı, gösteriler mucizevi bir şekilde bitti ve Tahran sokakları hemen hemen normal görünümüne tekrar kavuştu. Ayetullah Humeyni'nin 12 Kasım'da yapılmasını emrettiği genel grev başarısızlığa uğradı.

Buna rağmen, o korkunç haftalarda bu din adamının insanlar üzerindeki etkisinin ne kadar tehlikeli olduğunu ölçebildim.[1] Mollaların mücadelesine katılan iki genç asker, Çavuş Abedi ve er Salamatbakhsh bir gün yemekhanede bulunan bir grup subayın üzerine ateş

1. 18 Kasım 1978'de, yanımda kızım Ferahnaz ve oğlum Ali Rıza olduğu halde, büyük Ayetullah Khoï ile görüşmek için Irak'a, Şiilerce kutsal kabul edilen iki şehre Kerbelâ ve Necef'e gitmek üzere yola çıktım. Ayetullah Khaï'nin Şii topluluğu üzerindeki etkisi önemliydi. Benimle, çok alçakgönüllü bir şekilde yaşadığı küçük odasında görüştü ve üzerinde dualar yazılı olan, kırmızı akik bir yüzüğü Şah'a iletmem için verdi. Şah için, onun İslama ve Iran'a hizmetinde başarılı olması için dua edeceğini eşime söylememi istedi.

açtılar. Bana içlerinden birçoğunun ağır yaralı olduğu bildirildi (on üç ölü ve otuz altı yaralı vardı). Yardım etmek için hemen olay yerine gittim ve elimden geldiği kadar yaralılara cesaret vermeye çalıştım. Manzara insanı altüst ediyordu. Özellikle yaralılardan soğuyan elini tuttuğum ve birkaç saat sonra ölen bir subayın bakışlarındaki soyluluğu unutamıyorum... Ateş açanlar öldürüldüler, daha sonra bana, er Salamatbakhsh'in suikastten önce karısına hitaben yazdığı son mektubun bir kopyasını getirdiler. "Bunu Ayetullah Humeyni'nin emrini yerine getirmek üzere yaptım ve doğru cennete gideceğim," diye yazıyordu bu er ve ekliyordu: "Ama sen üzülme, hurilere bakmayacağım, seni öbür dünyada bekleyeceğim."

Gene aynı dönemde, muhaliflerin Şah yönetimine taraftar olan (yüksek rütbeli subay, iş adamı, politikacı) yüz kadar insanın isminin ve her birinin ülke dışına çıkarmış olduklarını iddia ettikleri para miktarının yazılı olduğu bir listeyi yayımlayarak sade ve saf yurttaşları yandaş olarak kazandıkları kesin. Listede belirtilen rakamların hepsi, hiçbir dayanağı olmayan, hayali rakamlardı ama kamuoyunu alevlendirmeye yetti. İnsanları zehirlemek için uydurulan bu yeni zırvanın etkisini zaman kaybetmeden durdurmak amacıyla, yeni başbakan bir bildiriyle, listede adı geçen şahısların ülke dışına çıkmalarını yasakladı. Ancak bu yasak, tuzağa düşmek, tamamen yalandan ibaret olan dedikodulara itibar etmek demekti ve sonucu doğal olarak yıkıcı oldu.[1]

General Azhâri'nin işbaşına gelişini takip eden soluklanma dönemi kısa sürdü. Matem ayı olan Muharrem ayının başında, 3 Aralık'ta ülkede olaylar yeniden alevlendi, Ayetullah Humeyni, sığındığı Neauphle-le-Château'dan kasetlere okuduğu ateşli konuşmalarıyla bütün İran'a sel gibi yayılmıştı[2]. Artık binlerce evde, bu bağnaz adamın yeni bir islami düzen kuruluncaya kadar her şeyi yakıp yık-

1. Aynı yalan zinciri içinde, bir gün bir kaset ortaya çıktı; bu kasette Şah askeri danışmanlarıyla yaptığı bir toplantı sırasında, halkın üzerine ateş açma ve ayrıca İsrail için yedek petrol depolama emrini veriyordu. Bu kaseti ben kendim dinledim: Şah'ın sesini mükemmel bir şekilde taklit eden biri, suçlanan cümleleri söylüyordu, gerisi eşimin gerçekten verdiği resmi demeçlerden alıntıydı. Kaseti, incelenmesi için Amerika'daki bir laboratuvara gönderdik, montaj olduğu kanıtlarıyla ortaya çıktığında iş işten geçmişti.

2. Humeyni'nin emrinde birçok telefon hattı vardı. Paris'te banda alınan konuşmaları ya Air France yoluyla ya da Doğu Almanya üzerinden Tahran'a ulaşıyordu.

ma çağrıları, gerçekten ilahi bir uyarı imiş gibi, büyük bir dikkatle dinleniyordu. Ayetullah'ın istediği akşamlar, saat tam yirmide insanlar evlerinin damlarına çıkıp hep bir ağızdan: "Allahü ekber!" diye bağırmaya başladılar. Bu duanın çok küçük yaşlarımdan beri, benim için rahatlatıcı bir etkisi vardı, oysa şimdi, artık savaş çağrısı yapan, kaygı verici bir anlamı yüklendiğini düşünüyordum ve duyduğumda kanım donuyordu. Kendi kendime, bunu başaran insanlar, bir duayı bir kin çığlığına dönüştüren bu insanlar dine haksızlık yapıyorlar diye düşündüm.

İmam Hüseyin'in katledilişinin yıldönümü olan 10 ve 11 Aralıkta, Tâsuâ ve Aşure günleri nedeniyle, Ayetullah Humeyni bütün ülkede gösteriler yapılması için çağrıda bulundu. Bir kere daha, bu çağrıya nasıl bir tepki gösterilmesi gerektiği sorusu oraya çıktı. Sıkıyönetim yasası yürürlükte olduğundan, General Oveissi isyancıların sokakta gösteri yapmalarını yasaklamak için ısrar etti. Gerektiği takdirde zor kullanmaya hazır olduğunu söyledi. Bunu kendi etik anlayışına uygun bulmayan eşim, generalin önerisini reddetti. Böylece ordu Tahran'ın merkezinden tanklarını çekti, sadece kamuya ait binaların çevresinde, dikkati çekmeyecek kuvvetleri korudu. Kalabalık bir gösterici grubu şehri işgal edip, iki gün boyunca hep bir ağızdan tempo tutarak Şah yönetiminin devrilmesini hedef olan sloganlar söyledi. İlk defa olarak, isyancıların bir İslam Cumhuriyeti kurulmasını talep ettikleri duyuldu.

"*İşte o zaman ülkenin çökmesine neden olacak grevler başladı*," diye yazıyordu Şah.

"*Her gün saatler süren elektrik kesintileri oluyordu, nakliyeciler, su ve petrol dağıtım tesislerinde çalışanlar grev yaptılar; sonra bankalarda, bakanlıklarda, bütün kilit sektörlerde çalışanlar birbiri ardına ya da hep birlikte işleri yavaşlatıyorlar ya da tamamen durduruyorlar ve ülke genelinde halkın yaşamının felç olmasına yol açıyorlardı, böylece işsiz güçsüz kalabalıklar sokaklara taşıyor ve kızgınlığı artırıyorlardı. İşçiler ve diğer grevciler, grevleri düzenleyen elebaşları tarafından ya doğrudan kendi şahıslarını ya da ailelerini hedef alan tehditler alıyorlardı. Gayet iyi bilinir ki, elektriği kesmek için elektrik santrallerinin merkezine beş altı kişinin yerleştirilmesi yeterlidir. Petrol pompalama tesislerinde de aynı durumun*

geçerli olduğu çok iyi bilinen bir gerçektir. Çok az sayıda elemanla, isyancıların bu grevleri gerçekleştirmeleri, onların nasıl mükemmel bir eşgüdüm içinde hareket ettiklerinin kanıtıdır."

Aralık ayının sonunda, sadece altı haftadan beri başbakanlık yapan General Azhâri bir enfarktüs geçirerek görevi bırakmak zorunda kaldı. Ülke o sırada tamamen felç olmuş ve nefes alamaz hale gelmişti: 26 Aralık'tan itibaren petrol ihracatımız durmuştu artık İran'dan dışarıya da tek bir varil bile gitmiyordu.

Bunun üzerine Şah hükümetin başına, toplumun her kesiminin saygısını kazanmış ve Muhammet Musaddık hükümetinde içişleri bakanlığı yapmış olan Gulam Hüseyin Sadıki'yi atamayı düşündü. Bay Sadıki başbakan olmayı kabul etti ama hükümetini kurmak için iki haftalık süre istedi. Ülkenin içinde bulunduğu feci durumda bu biraz fazla uzun bir süreydi.

İşte bu koşullarda, General Oveissi ve Milli Emniyet Teşkilatı'nı yöneten General Moghadam benimle görüşmek istediler. Bu görüşmede, durumun son derece vahim olduğunu, şayet iki-üç gün içinde Şah yeni bir başbakan atamazsa, ihtilalcilerin saraya saldırarak ele geçirebileceklerinden korkmak gerektiği düşüncesinde olduklarını söylediler. Başbakanlık için Şahpur Baytiyar'ın adını önerdiler ve onun bu görevi kabul edeceğini sandıklarını ifade ettiler. Bana söylediklerini Şah'a ilettim. Milliyetçi Cephe'nin lideri olan Şahpur Bahtiyar muhalefetin anayasaya sadık olan kesiminin temsilcisi olduğu için eşim bu seçime karşı çıkmadı. Bazı şahıslar daha önceden Bay Bahtiyar ile temas etmişlerdi; kendisinin ilk görüşme için saraya gelmek istemediği ortaya çıktı. Bunun üzerine eşime, onunla gene Bahtiyar ailesinden olan yengem Louise Kutbi'nin evinde, şahsen kendim görüşmeyi önerdim. Eşim bana izin verdi ve böylece görüşme gerçekleşti. Ben Bay Bahtiyar'ı tanımıyordum; daha görüşmenin başında hemen bana özgürlüklerin olmadığından ve yolsuzluklardan söz etti. Ben de ülkenin içinde bulunduğu çok ağır durumu değerlendirmesini istedim. Hükümetin başına geçmek için koşullarından birinin, Milliyetçi Cephe'nin başındaki yakınlarından Kerim Sancabi'nin serbest bırakılması olduğunu belirtti. Konuşmamızı Şah'a aktardım, o da Bay Sancabi'nin

serbest bırakılmasını sağladı. Bay Sancabi'nin ilk yaptığı şey Humeyni'ye övgüler dizmek, hemen sonra da Neauphle-le-Château'yla gitmek üzere uçağa binmek oldu...

Bay Bahtiyar, ön koşulu yerine getirildikten sonra saraya geldi. Eşim onunla ilk karşılaşmasını şöyle anlatıyor:

"Böylece onunla görüştüm. Öyle sanıyorum ki, onun Niâvarân Sarayı'na, alışılmış görüşme saatlerinin dışında, bir akşam General Moghadam bizzat kendisi getirdi. Uzun bir konuşma yaptık. Bay Bahtiyar şahlık rejiminin davasına ne kadar sadık olduğunu göstermeye çabaladı ve içinde bulunduğumuz kritik dönemde sadece kendisinin bir hükümet kurabileceğini kanıtlamaya girişti. Anayasanın ilkelerine saygılı olmayı istediğini beyan ettiği için, önerisi bana kabul edilebilir gibi geldi."

Bu sırada, aralarında Amerika ve İngiltere büyükelçilerinin de bulunduğu bazı kişiler ortalığın yatışmasına katkısı olacağını ileri sürerek, Şah'ın bir süreliğine İran'dan ayrılması için baskı yapıyorlardı. Bay Bahtiyar da aynı görüşteydi. Bu durum özellikle Şah'ın başkumandanı olduğu ordu komutanları tarafından hemen öğrenildi. Aylardan beri tedirgin olan subaylarımız ve askerlerimiz çok sayıda üst düzey yöneticinin ülkeden kaçışına tanık olmuşlardı. Onların gözünde Şah'ın görevinin başında kalması zorunluydu. Özellikle Genelkurmay Başkanı General Abbas Karabaki bana "Eğer Majesteleri ülkeden ayrılırsa ordunun dayanacak gücü kalmayacak" dedi.

Aralarında General Bedri ve General Hüsrevded'in de olduğu bazı subaylar kendileri yeniden düzeni sağlayıncaya kadar, hükümdarın Keis adasına gitmesini önerdiler. Sorumluluğu üstlenmeye, gerekirse kendilerini feda etmeye hazır olduklarını söylediler. Görüştüğüm bir parlemanto heyeti de aynı düşünceyi savundu. Hatta Şah'ın ülkeden ayrılacağı fikrinden paniğe kapılan bazı milletvekillerinden, kendi seçim bölgelerindeki halkı ayaklandırıp silahlandırmayı, sonra da isyancıların üzerine hücum ettirmeyi önerenler bile oldu... Son haftalar boyunca, bu subayların ve milletvekillerinin büyük bir kısmı eşleri ve çocuklarıyla birlikte ölümle tehdit edilmişlerdi. Bazıları İslam Devrimi'nin ilk aylarında katledildiler.

Ben Şah'ın ülkeden ayrılmasının, kendilerini her gün daha çok gösteren, kinden gözleri kör olmuş bu insanların tehlikeli saldırılarını durduracak bir çözüm olabileceğini sanmıyordum. Eşime gelince, o eğer yeniden kan dökülmesini önleyebilecekse, buna razı olmak gerektiğine ikna olmuştu. Otuz yedi yıldan beri yaşamının her anını ülkesine ve halkına adayan, onu az gelişmişlikten kurtarmak için o kadar çok şey yapan, şimdi de haksız yere dışlanan bir insanın aklından acaba neler geçmekteydi? Ayrıca o korkunç 1978 yılı boyunca sürdürmek zorunda kaldığı çifte savaş yüzünden bitap düşmüştü; birincisi, gerçek amacını sakladığı için uzlaşılması imkânsız bir düşmana –Ayetullah Humeyni'ye– karşı verdiği savaş; diğeri, gizliden gizliye hastalığına karşı verdiği savaş.

Artan zorluklara karşın, profesör Georges Flandrin Tahran'a yaptığı yolculuklarına ara vermemişti. Bugün onun Profesör Jean Bernard'a yazdıklarını tekrar okumak, beni yeniden İran'daki o son ayların ortamına götürüyor:

"Tarih sırasına göre durum 1978'de, Bay Alem'in vefatından sonra, en azından bizim için zorlaşmaya başladı. İran'a birlikte yaptığımız son yolculukta saraya girmek için yaşadığımız sıkıntıları, dostumuz Safavian'ı beklediğimiz toplantıyı, General Ayadi'nin göndereceğini sandığımız arabayla nöbetçi askerleri aşabileceğimizi ümit ederek sokağı arşınlamamızı eminim siz de hatırlıyorsunuzdur.

"1978'in sonuna kadar, daha sonra yaptığım yolculuklarda bu tür ve benzeri sorunlar arttı. Önce Bay Alem'in ölümü, sonra da General Ayadi'nin ortadan kaybolması sonucunda, o zamana kadar büyük bir gizlilikle hazırlanarak işimizi kolaylaştıran organizasyon yavaş yavaş darmadağın oldu. Gerçi temel mekanizma aynen duruyordu, havaalanına varışımızda ve gidişimizde görmeye alışık olduğumuz insanlar otomatik olarak her zaman yerlerindeydiler. Yine de, İran'da kalışım yavaş yavaş daha da güçleşiyordu çünkü eskiden bize tahsis edilen malikâneye artık gidemiyordum, otelde kalmak zorundaydım ve odamdan çıkmayı pek denememem gerekiyordu. Olaylar büyüdükçe bende dışarı çıkma isteği kalmıyordu çünkü yaşanan kargaşa, elektrik kesintileri –bazen ayaklanma sınırlarına dayanan– sokak gösterileri, pazar sabahı saraya yapmam gereken kısa ziyaretleri bile zorlaştırıyordu.

"Hastaya gelince, o her zaman aynı nezaketini koruyordu ancak ziyaretler kısalmıştı, bilhassa son görüşmelerimizde kendisinin çok gergin ve endişeli olduğu hissediliyordu. Tıbbi olarak tartışmalarımız hangi tür sakinleştirici ilacı verip vermeyeceğimiz konusu etrafında dönüyordu. İran'da yaptığım bu son konsültasyonlarda, dostumuz Safavian her zaman olmasa da genellikle benim yanımda oluyordu. 1978 Aralık ayında yaptığım son yolculuğum (otuz beşi İran'da olmak üzere) Majestelerine yaptığım otuz dokuzuncu ziyaret oluyordu.

"Bu son ziyarette hasta adeta tanınmaz bir hale gelmişti, korkunç bir gerilimin baskısı altında ezildiği gözle görülebiliyordu; o Pazar sabahı, Şah bir taraftan radyonun yayımladığı haberleri dinlemeye devam ederken kendisini muayene etmek zorunda kaldım."

Evet, Şah tükenmişti. Artık kesin olarak gitme kararı almıştı. Bir süre için ülkeden ayrılacaktı. Ama kendisine sadık olanlardaki, özellikle de ordu mensuplarındaki manevi çöküntü beni çok üzüyordu. Bu hassas durum, beni İran'da kalabilmek için Şah'tan izin istemeye sevketti.

"Hiçbir şeye karışmayacağım," dedim ona, "hiç kimse ile görüşmeyeceğim, burada sarayda, sizin varlığınızın bir simgesi olarak bulunacağım."

"Jeanne-d'Arc olman gerekmiyor" dedi eşim üzüntüyle ve kendisinin yanında kalmamı rica etti.

Ocak ayı gelmişti. Tahran'da yoğun kar yağışı başlamıştı. Eşim o günleri şöyle anıyor:

"Son günler çok fazla acı yüklüydü, geceleri uyumak imkânsızdı. Ayrılık gününün yaklaştığını bildiğim halde çalışmaya devam etmem gerekiyordu."

Yavaş yavaş saraydaki herkeste büyük bir moral çöküntüsü hâkim olmaya başladı. İnsanlar gelip gitmeye devam ediyorlardı ama sanki robot gibiydiler. Bazen içlerinden birilerini sessizce ağlarken yakalıyordum. Onlara geri döneceğimizi söylüyordum, buna onlar gibi biz de inanmak istiyorduk ancak aslında aynı soğuk hava yüreğimizi donduruyordu. Tarih bizi nasıl bir akıbete sürüklüyordu?

Dördüncü Bölüm

Tahran'ı dondurucu bir havada terk etmiştik. O 16 Ocak 1979 günü akşam üzeri uçağımız Assuan'a indiğinde ise, şehirde adeta bir bahar havası vardı. Başkan Sedat, eşi ve kızları alanda bizi bekliyorlardı. Şah'ın hastalığından haberleri yoktu ancak bizim nasıl bir durumda olduğumuzu bildikleri için, çok özel bir sevgi göstererek karşıladılar. Eşim yavaş yavaş merdivenden inince Mısır Cumhurbaşkanı ilerledi ve onu kucaklayarak: "Bu ülke sizin ülkenizdir, biz sizin kardeşleriniziz. Halklarımız da kardeştir, bundan emin olmanızı rica ederim" dedi. Şah'ın bitkin olduğu görülüyordu. Başkan Sedat'ın bu sözlerinden çok duygulandığını izledik. İki erkek, kısa bir süre birbirlerinin gözlerine bakarak öylece kalakaldılar. Sonra Cihan Sedat, sıcacık hoşgeldiniz sözleriyle beni sevgiyle kucakladı, daha sonra kızı Cihan da boynuma atılınca, gerilimle ve büyük acılarla yüklü aylardan sonra, kendimi gerçek bir ailenin huzurlu ve şefkat dolu ortamında hissettim.

Eşimin Enver Sedat ile olan dostluğu 70'li yıllarda başlamıştı. Selefi Nasır'ın izlediği politikadan vazgeçip, Amerika'yla olan ilişkileri geliştirmeye çalışan Başkan Sedat'ın bu çabaları sonucunda Camp David anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmadan önce 1977 Kasım'ında Kudüs'e gitme kararını alan Sedat'ın bu tarihi ziyareti büyük yankı uyandırmıştı. Şah, Arap ülkeleri ile İsrail arasında kalıcı bir barış kurulmasını arzu ettiği için, 70'li yıllar boyunca Enver Sedat ile sürekli görüşmelerde bulunmuştu ve 1975 baharında İsrail'in Sina petrolünü Mısır'a geri vermesini sağlamıştı. Bundan başka İran, Mısır'ın gelişme çabalarını sürekli desteklemiş, faaliyetlerine önemli katkılarda bulunmuş, bilhassa büyük oğlumuz Rıza'nın da yeniden açılışına davet edildiği Süveyş Kanalı'yla ilgili yardımı olmuştu. Ben de Cihan Sedat'ı bu resmi ziyaretler sırasında tanımaya başlamıştım; zamanla diplomasi kurallarını aşmış, gerçekten dost olmuştuk. 1978 sonba-

harı boyunca sürekli telefonda görüşmüştük ve Assuan'a davet edildiğimizi bizzat Cihan Sedat'ın ağzından duymuştum: "Gelin Farah," demişti büyük bir içtenlikle, "biz buradayız, sizi bekliyoruz." Onun ismimi o Arap aksanıyla, boğuk bir tarzda söylemesinden hoşlanıyordum, sesinde içten bir sıcaklık ve sevgi hissediyordum.

Başkan Sedat büyük bir zarafet örneği göstererek, bizim Mısır'a gidişimizin tamamen "normal" bir resmi ziyaret görünümünde olmasını istediğinden Mısırlıların da bizi karşılamasını sağlamıştı. Böylece kortejin geçtiği sokaklar boyunca büyük bir kalabalık tarafından selamlandık. Her yerde iki ülkenin bayrakları dalgalanıyordu ve insanlar, bir önceki ziyaretimizde olduğu gibi, Şah'ın resminin bulunduğu pankartları taşıyorlardı. Aynı akşam, Sedatlar bizim onurumuza bir davet verdiler.

Biz nereye gidiyorduk? İlk durağımız olan Assuan'da ne süreyle kalacaktık? Başkan Sedat, durumumuz ne kadar gerektirirse o kadar süre Mısır'da kalmamızı istiyordu. Onun kökten dinci ve bağnaz muhalefetiyle başını derde sokmadan bunu yapabilir miydik? Ben, Amerika'da veya İngiltere'de kalmak istemiyordum. İranlıların bunu yanlış anlayacaklarını düşünüyor, ayrıca Amerika'da göstericilerin pencerelerimizin altına kadar gelip bize hakaret etmelerinden korkuyordum. Hiç olmazsa burada, halk bizi dostça karşılamıştı. Evet, ben Mısır'da kalacağımızı ümit ediyordum. Orada kaldığımız ilk gece defterime yazdığım şu cümleyi okuyorum: "Bir program olmaması, nereye gideceğimizi bilmememiz korkunç bir şey. Ne süreyle böyle dolaşıp duracağız? Bir ay mı? İki ay mı? Eğer İran'a dönmezsek nereye gideceğiz? Çocuklar ne olacak?"

O sırada çocukların dördü de Amerika'daydılar. Son iki çocuğumuz Leylâ ve Ali Rıza Tahran'dan 15 Ocak'ta, bizden sadece bir gün önce ayrılmışlardı. Yanlarında annem, Leylâ'nın mürebbiyesi Bayan Gülru ve bir subay, Albay Hüseyin Hamraz olduğu halde C130 tipi bir askeri nakliye uçağı ile gitmişlerdi. Uçakta yolculara yer olmadığı için kokpitte, pilotların arkasına oturmuşlar. Sarayda kendileri için hazırlanan bir tencere pilavı kahve fincanlarının tabaklarında yemişler.

C130 tipi bir uçak için mesafe olarak fazla uzun bir yolculuktu bu. Uçak önce Madrid'e uğramış, subay inip havaalanında yiyecek bir

şeyler almış, daha sonra New York'a doğru yollarına devam etmişler. Oradan, Teksas'ta Lubbock'da yaşayan Rıza'nın yanına gitmişlerdi. Rıza aylardan beri avcı pilot eğitimi görmekteydi. Bir ay önce, Noel tatilini geçirmek için Ferahnaz da Rıza'nın yanına gitmişti. Tahran'ı terk ettiğimizi öğrendiklerinde ikisi de büyükelçimizle beraber Hawai'de bulunuyorlardı. Bizimle konuşabilmek, haber almak için hemen otellerine dönmüşler, sonra Leylâ ve Ali Rıza'yı karşılamak için Lubbock'a gitmişler. Orada Rıza'nın oturduğu ev gazeteciler, fotoğrafçılar ve kameramanlar tarafından öyle kuşatılmış ki Amerikalı yetkililer, düşmanca gösteriler yapılmasından korkarak dört çocuğumuzu geçici bir süre için, Rıza'nın eğitim çalışmaları yaptığı askeri üsse yerleştirmişler.

Bizi de Nil'in ortasındaki bir ada üzerinde inşa edilmiş Oberoi Oteli'ne yerleştirdiler, nihayet oradan çocuklarımızla konuşabildik. Biz onlar için kaygılanıyorduk, onlar ise çok cesurca davranarak bizi rahatlatmaya çalıştılar. Rıza ve Ferahnaz bizim için tasalanıyorlardı. Amerika'da bizim aleyhimize yapılan gösterilerdeki düşmanlığı görmüşlerdi. "Buraya gelmeyin," diye tekrarlayıp duruyordu Ferahnaz, "size kötülük yapacaklar!"

Son dakikaya kadar bütün ömrünce çalışmış olan Şah, şimdi sanki şaşkınlıktan donakalmış gibiydi; konuşmuyor, derin düşüncelere dalıp gidiyordu. Aralarında Amerika'nın eski başkanı Gerald Ford'un da bulunduğu birkaç ziyaretçisine ciddi bir şekilde, hep aynı soruyu sordu: "Niçin?" Yunanistan Kralı Constantin ve Kraliçe Anne-Marie de gelip sıcak dostluk gösterileriyle bizi rahatlatmaya çalıştılar. Bana gelince, uçakta başladığım işe devam ediyordum: bütün dünyadaki başkanlara mektuplar yazıp herkesi halkımızın yardımına çağırıyordum. Sonra da telefonla Tahran'da kalan yakınlarımıza ulaşmaya çabalıyordum. Ama ülkede her şey felce uğramıştı, telefonla görüşme yapmak çok zordu, saatlerce beklemek gerekiyordu, bir odadan diğerine geçerken elimde taşıdığım uzun bir kordonun ucundaki kırmızı telefonu hâlâ hatırlarım.

Birkaç gün boyunca sersemlemiş gibiydik. Derken olağanüstü sadık bir insan olan Profesör Flandrin eşimi muayene etmeye geldi. Onun bu ziyaretini unutmuştum; Profesör Jean Bernard'a yazdığı mektup özetlerini okurken hatırladım.

"Majesteleri ülkesini terk etmişti. Günlerden 20 Ocak'tı, yani İran'dan ayrılışının üzerinden sadece dört gün geçmişti. Oldukça tehlikeli koşullarda sizinle beraber Kahire'ye gittik. Birbirinden değişik ve hayli garip, macera gibi yolculuklarımız yeni başlıyordu. Ziyaretimizi daha gizli tutabilmek için Safavian benim için hiçbir hazırlık yapmamıştı. Gece Kahire'ye varınca, taksiyle otel otel dolaşıp yatacak bir yer bulmaya çalıştım. Méridien Oteli'nin resepsiyonundaki görevliye uygun bir miktar para verip bir geceliğine, Nil kıyısında bulunan bu otelin yüzme havuzunu çevreleyen kabinlerden birini ayarlayabildim. Ertesi gün, Safavian'ı kaldığı otelde buldum ve birlikte uçakla Assuan'a gittik. Oraya varınca, Majestelerinin kaldığı adaya, Oberoi Oteli'ne gitmek için Nil nehrinin bir kolunu geçmemiz gerekiyordu. Herkesten gizli olarak otele kadar gidebilmemiz için hiçbir ön hazırlık yapılmamıştı. Ziyaretimizden kimsenin haberinin olmaması için alınan önlemlerin başarılı olduğu söylenemezdi!

Nil boyunca çok sayıda Mısırlı asker yerleştirilmişti. Otelin girişinde de merasim üniformalarını giymiş, büyük kırmızı ceketli askerler Başkan Sedat'ın gelmesini bekliyorlardı; sonra eski Amerika başkanı Ford'un da geleceğini öğrendik! Görünüşe göre ya kimliğimizi bildirecek ya da geri dönecektik. Benim İngilizcemin kendisininkinden daha iyi olduğunu söyleyerek biraz yanlış bir nezaket gösteren dostumuz Safavian telefon etme görevinin bana düştüğünü söyledi. Tek çarenin Kraliçe Hazretlerine telefonla ulaşmayı denemek olduğu sonucuna varmıştık.

Orada oluşumuzun kulaktan kulağa yayılmasını önleyerek sorunumuza mantıklı bir çözüm getirebilecek tek kişiydi Kraliçe. İşte böylece, Mısır'a özel küçük bir kahvedeki telefon kabininden otel resepsiyonunu aradım: 'May I speak to queen Farah?'* Resepsiyona ulaşmam hiç de zor olmamıştı. Kısa bir süre sonra Kraliçe'nin çok karakteristik olan sesini duydum, o da beni hemen tanıdı ve bana: 'Ah! Geldiniz mi?' dedi. Ben de kendisine: 'Evet, ama karşı kıyıdayız ve nehri nasıl aşacağımızı bilemiyoruz...' diye cevap verdim.

'Gemiye binmeniz gerekir!' diye yanıtladı hemen. O zaman, kapıdaki askeri kordonu bazı açıklamalar yapmadan aşma şansımızın pek olmadığı hususuna dikkatini çektim. Majesteleri durumu anladı ve gülerek, bizi alması için birisini göndereceğini söyledi. Mısırlı bir subay bir hü-

* Ç.N. Kraliçe Farah ile konuşabilir miyim?

cumbotla geldi ve kapıdaki kırmızı ceketli nöbetçi askerin bakışları altında, otelin neredeyse bomboş olan holüne kadar bize eşlik etti. Safavian hemen orada bulunan İranlılarla görüştü ve beni girişte, elimdeki küçük valizle tek başıma bırakarak, fırlayıp yukarı çıktı. Orada öylece uzun zaman, belki bir saat bekledim. [...] Nihayet birisi gelip kalacağım odanın numarasını söyledi. Otel hemen hemen boştu. Beni odama götürdü... Sonra birisi, nereye gideceğimizi söylemeden beni aldı ve kendimi Majestelerinin odasında buldum; dostumuz Safavian oradaydı. Şimdi anılarımdan söz ederken tereddüt geçirdiğim anlardan birini yaşıyorum, çünkü bu anılar o gün karşımda bulunan insanın özel kişiliğiyle ilgili. Gerçekten beni çok şaşırtan olağanüstü bir izlenim edindim o gün.

Odasına girdiğimi gördüğü zaman yüzünde gerçek bir sevinç ifadesi oluşan bir kişinin görüntüsü bu izlenimi verdi bana. Şah'ın, çağrısına uyarak onu ziyarete gitmemden büyük bir mutluluk duyduğunu anladım, daha sonra Safavian, Majestelerinin, doktorlarının da kendisini terk etmelerinden korktuğunu söyledi. Bana anlatıldığına göre, Şah'ın çevresinde bir boşluğun oluştuğunun hissedilmesi için birkaç gün yetmiş. Benim teknik olarak yapacağım fazla bir şey yoktu, tedaviye ilave olarak söyleyeceğim yeni bir şey de yoktu. Kendisiyle konuştuk ve Majestelerinin, beş yıl önce başladığımız doktorluk görevimizi sürdüreceğimizden emin olmak istediğini sezinledim. Birkaç hafta önce bu insanda gözlemlediğim gergin ve dalgın ifade kaybolmuştu. Belki de daha önce hiç olmadığı kadar uzun bir süre benimle konuştu."

22 Ocak 1979'da, Mısır'a varışımızdan sadece altı gün sonra Fas'a gittik. Kral 2. Hasan'ın daveti Başkan Sedat'ın misafirperverliğini istismar etmek istemeyen eşimi rahatlatmıştı. Oysa ki Şah'ın bir direniş hareketi başlatacağını düşünen Başkan Sedat, Mısır'ın İran'a daha yakın oluşuna dikkat çekerek Mısır'da kalmamız hususunda ısrar etmişti. Daha o zamandan Humeyni'yi ikiyüzlü biri olarak niteleyen Başkan Sedat, doğruları hemen gören birkaç devlet başkanından biri oldu.[1] Kral 2. Hasan ve yakınlarıyla çok sıcak ve sami-

1. 4 Ocak 1979 tarihinde, Amerika Başkanı Jimmy Carter, Alman Şansölyesi Helmut Shmidt, İngiltere Başbakanı James Callaghan ve Fransa'nın Başkanı Valéry Giscard d'Estaing Guadelup'ta toplanmışlar ve İran'da olası bir rejim değişikliğini kabul etme kararını almışlardı.

mi ilişkilerimiz vardı. Resmi ziyaretlerinin dışında Alaouit Hanedanı'nın hükümdarının çocuklarını Hazar Denizi kıyısında misafir etmiştik. Çocuklar bizim çocuklarımızı iyi tanıyor ve birbirlerinden hoşlanıyorlardı; Kral 2. Hasan'ın bize gösterdiği yakınlık kesinlikle bu çerçeveye giriyordu.

Zaten Fas devlet protokolünde bir istisna yaparak, Kral, bizi eşi Lalla Latifa ile birlikte Marakeş Havaalanı'nda sevgiyle karşıladı. Fas'a gidişimizi düzenleyen büyükelçimiz Ferhat Sepahbodi de kendisiyle beraberdi. 2. Hasan Atlas Okyanusu kıyısında, şehir dışında bir vahada inşa edilmiş, büyük bahçesi olan güzel bir villayı bize tahsis etti. Hükümdarın annesi, iki kız ve bir erkek kardeşi hoşgeldiniz demek için bizi orada bekliyorlardı. Penceremden palmiyeleri, portakal ve zeytin ağaçlarını, uzakta da karlı tepeleri görebiliyordum. Bu yeni yolculuktan zayıf düşen eşime bu sessiz ortam iyi geliyordu ve olayların ağırlığına rağmen onun neredeyse rahatladığını görmekten mutlu oldum. Yaşamın bize sunduğu böyle anlardan yararlanmam, dibi görünmeyen uçurumlara düşmeme neden olan endişelere boyun eğmemem gerekiyordu.

Yeniden İran'a mektup yazmaya, telefon etmeye başladım. Bahtiyar hükümeti ne gibi girişimlerde bulunmuştu? Sokaktaki insanlar ne düşünüyorlardı? Gösteriler devam ediyor muydu? Artık Şah'tan nasıl söz ediliyordu? Bir gün Tahran'da şahlık rejimi lehinde büyük bir gösteri düzenlenmiş olduğunu öğrendim. Bu haber içimi sevinçle doldurdu. Haberi eşime söylediğimde hafifçe gülümsedi. Aklından neler geçiyordu? Başladığı eserini tamamlamak, İran'ı kesin olarak çağdaşlaştırmak için ülkeye dönüşünün hâlâ mümkün olabileceğini düşünüyor olabilir miydi? Kendisine bizim savaş uçaklarımızı Mısır'a getirtmeyi öneren Başkan Sedat'a şu tek cümlelik açıklamayla, kesin olarak hayır demişti: "Hava kuvvetleri İran'a aittir." İktidarı güç kullanarak geri almak için hiçbir şeyi denemeyeceği, ilkelerine sadık kalarak, halkının kendisini geri çağırmasını bekleyeceği açıktı.

Şimdi artık, Ayetullah Humeyni'nin yakında geri döneceğinden bahsediliyordu. Bize eşlik eden subaylardan birisi gelip Şah'a, ülkeyi karanlığa sürükleyecek olan yobaz liderin uçağını İran'a ulaşmadan düşürmeyi önerdi. Eşim bunu kesin bir dille reddetti. Bu dü-

şünce yeni değildi, hava kuvvetlerinden subaylar biz henüz Tahran'da iken Şah'a aynı planı önermişler, eşim de daha o zaman bunu kabul etmemişti.

1 Şubat'ta radyodan ihtilalin "*Rehberi*"nin Tahran'a vardığını öğrendik. Derhal İran'da birkaç kişiyi aramak istedim, ancak Kral 2. Hasan benden müdahale etmememi, iki gün boyunca sessizliğimi korumamı rica etti; bu da bana oldukça büyük acı verdi. Eşim, Başbakan Şahpur Bahtiyar'ın görevinin başında olduğunu, kendisine başkomutanlığını emanet ettiği ordunun hükümete sadık kaldığına dikkatimi çekti. Ayetullah insanların ruhlarına rehberlik etmekle yetinecek miydi? Cevabın olumsuz olduğu çok çabuk ortaya çıktı. Din adamı, Bahtiyar'ın reform tekliflerini görmezden gelerek, kendi hükümetini kurup başına, Bahtiyar'ın eski dostu Mehdi Bezirgan'ı getirdi.

7 Şubat günü, bu ilk İslam Hükümeti'ne destek gösterileri başladı. Şahpur Bahtiyar, Humeyni'nin programını "kargaşa yaratan ve ortaçağa özgü" bir program olmakla suçladı. Ancak, 11 Şubat'ta ordunun kurmay heyeti yansızlığını ilan edince, asiler hiç güçlük çekmeden kışlalara girdiler, tüm silahları ele geçirdiler ve bir yıl boyunca çok ağır bir sınava tabi tutulan askerler, sonunda her şeyi bırakıp kaçtılar. Ertesi gün ordunun yansızlık beyanına karşı çıkan General Abdül Ali Bedri ve General Amin Beglari katledildiler. Asilerin devamlı tehditlerinden korkan Şahpur Bahtiyar İran'dan kaçmayı başardı. Büyük bir cesaretle Fransa'da, İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı on yıl durmaksızın mücadelesini sürdürdü; ancak 6 Ağustos 1991'de feci bir şekilde öldürüldü.

O 11 Şubat 1979 günü Şah ve etrafımızdaki bütün İranlılar, Marakeş'teki villada Tahran radyosunu heyecanla dinliyorlardı. Girişteki holü geçerken şunları duydum: "Devrim kazandı, diktatörün kalesi yıkıldı." Birkaç saniye, başardığımızı sandım. Bana göre iyiler bizdik, onlar da elbette kötülüğün kalesiydiler. Ne yazık ki onlar kazanmış, eşimin atadığı son hükümeti devirmişlerdi.

Sokağın ortasında katledilen subaylar ve yobaz dincilerin emirleriyle yapılan idamlara ait ilk haberler ertesi günden itibaren bize ulaşmaya başladı. Altüst olan Şah, odasına çekilip uzun bir süre

kimseyle konuşmadı. Bir süre sonra, öldürülen Hava Generali Nadir Cihanbani'nin eşine, çok sevgili bir dostuma telefonla ulaşmayı başardım. General, bir devrim muhafızının hakaretine uğrayınca, ona tokat atma cesaretini göstermiş ve öldürülmüştü. Dostum telefonda hıçkırarak ağlıyordu, benim doğru kelimeleri bulup onu teselli etmem gerekirken, elimden onunla ağlamaktan başka hiçbir şey gelmedi. O akşam, derin bir ümitsizliğe kapılıp, defterime şu birkaç satırı yazdım:

"Artık mücadele edecek gücüm kalmadı. İçimi kaplayan bunalımla yavaş yavaş ölüme sürüklenmektense, onurumla ülkem için hemen ölmek isterdim. Allahım, eğer beni duyuyorsan, bana yoluma devam etme gücünü ver."

Şah, artık bir sayfanın çevrildiğini, uzun bir süre geçmeden İran'a geri dönmeyi ümit edemeyeceğimizi kesinlikle anladığında, bizi Tahran'dan Marakeş'e getiren Boeing 707'nin –askerlerden oluşan– mürettebatını topladı ve onlara, istedikleri kararı almakta serbest olduklarını söyledi. Ülkeye dönmek isteyen güvenlik mensuplarını da aynı şekilde serbest bıraktı. Uçağın İran'a geri verilmesini istiyordu, ayrıca bu insanlar ailelerini orada bırakmışlardı. Şah onlara şunu söyledi: "Biz ne zaman geri döneceğimizi bilmiyoruz ancak sizler artık ailelerinizin yanına dönmelisiniz. Dönüşünüzde herhangi bir soru sorulursa sizi tehdit ederek bize eşlik etmeye zorladığını söylemenize izin veriyorum." Maiyetimizdeki insanlara da aynı konuşmayı yaptı, bazıları İran'a dönmeye karar verdiler, diğerleri Avrupa'ya ya da Amerika'ya sığındılar. Tahran'a vardıklarında, mürettebat bizi götürdükleri için cezalandırılmadı. Bir generalin oğlu olan pilot, sonradan Halkın Mücahitleri'ne katıldı ama daha önce, tarihin cilvesi olmalı, Humeyni'nin eski iki ortağını, Ebu Hasan Beni Sadr ve Mesut Recavi'yi İran'dan çıkaran da aynı pilottu.

İran'da sözde davalar sonunda yargısız gerçekleştirilen idamlar çoğaldı. Kısa bir süre sonra, Şah'ın yargılanmasını sağlamak üzere İran'a dönmemizi talep etmeye başladılar. Bu koşullarda Fas'ta kalmaya devam edebilecek miydik? 14 Şubat'ta devrim muhafızlarının Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne saldırarak elçiliği ele geçir-

diklerini ve birkaç saat boyunca işgali sürdürdüklerini, daha sonra Bay Bezirgan'ın isteği üzerine işgali kaldırdıklarını öğrenince bizim için sürgün kapılarının gittikçe daralmakta olduğunu açıkça anladık. O zaman çocuklarımızın bulunduğu Amerika hâlâ bizi misafir etmeyi düşünebilecek miydi? İran'daki yeni iktidar, bizi kabul etmeyi düşünebilecek olası ülkelerin yurttaşlarını, gerek Tahran'da gerekse o ülkelerin kendi sınırları içinde böyle tehdit ederken, hangi ülke bu cesareti gösterebilirdi?

Zamanını okuyarak, radyo dinleyerek ve bazı görüşmeler yaparak geçiren Şah, benim yanımda geleceğimizi konuşmaktan kaçınıyordu. Kendi kaygılarımızı ve sıkıntılarımızı belli etmemeye çalışarak, birbirimizi rahatlatmaya gayret ediyorduk. Şah'ın gösterdiği cesaret beni son derece duygulandırıyordu; hastalıklar onu için için kemiriyor, tüketiyordu; yaşadığımız bu dram bitmek bilmiyordu ve onun ağzından asla tek bir yakınma kelimesi çıkmıyordu. Uzun zaman yan yana oturuyorduk, gözlerimle sessizce onu öpüyor, onu ne kadar çok sevdiğimi, onu böyle görmekten ne kadar acı çektiğimi düşünüyordum. Yirmi yıl süreyle, adeta devamlı bir kasırga içinde yaşamıştık; şayet kader bizi birdenbire, mutlak anlamda baş başa bırakmışsa, bu olağanüstü sınavı birlikte göğüslememize imkân vermek için olmalıydı. Bu düşünce benim yeni yaşamımızı olduğu gibi kabul etmeme ve bundan sonra nasıl hareket etmemiz gerektiğini belirlememe yardım ediyordu: her ne olursa olsun, ayakta kalacak ve sevgisi benim için çok değerli olan bu insana bütün gücümle destek olacaktım.

O çok zor günlerde Şah, İtalya Kralı Umberto ve Paris Kontu'nun ziyaretlerinden çok mütehassis oldu... Bizi ziyarete gelmek isteyen Nelson Rockefeller öngörülen tarihten birkaç gün önce vefat etti.

Bizim için o kadar karanlık görünen yeni yıl arifesinde, çocukların Fas'a gelişleri ümit edemeyeceğimiz bir mutluluk nedeni oldu. Birbirimize tekrar kavuştuğumuz an harikuladeydi. Marakeş Havaalanı'na gitmek üzere yola çıkan konvoyumuz biraz gecikmişti, öyle ki yarı yolda çocukları taşıyan konvoyla karşılaştık! Arabalar durdu ve yolun ortasında birbirimize sarılarak hasret giderdik.

İki ay önce annemle Tahran'dan ayrıldıklarından bu yana, iki küçük çocuğum Leylâ ve Ali Rıza'yı kucaklayamamıştım. Ferahnaz

ve Rıza'ya gelince, onları görmeyeli daha uzun zaman olmuştu.

Hemen Marakeş'ten ayrılıp, Rabat'ta Kral 2. Hasan'ın bize tahsis ettiği bir saraya geçtik. Ailece geçirdiğimiz bu birkaç gün, tehlikelerin çoğaldığı o dönemde bir tür parantez gibi hepimizin morali üzerinde olağanüstü bir etki yaptı. Şah'ın gergin yüz hatları gevşedi, onun yeniden güldüğünü, konuştuğunu, hatta sarayın bahçesinin yollarında Leylâ ile oynadığını gördüm. Ferahnaz'ın on altıncı doğum günü ile yeni yılı aynı zamanda kutladık.

Alaouit hükümdarının çocukları da bize katıldı ve bir akşam Kral 2. Hasan'ın erkek kardeşi bize Louis de Funès'in *Haham Yakup'un Maceraları* adlı filmi oynattığında, eşimin yeniden kahkahalarla güldüğünü görüp sevindim, bir yıldan fazla bir zamandır gülmeyi unutmuştu!

Bunlar, yüreğimizi kaplayan üzüntülerden kaçabildiğimiz anlardı. Bahçede küçük bir hayvanat bahçesi vardı, orada bulunan boynu kırılmış, vücudu yara bere içinde, zavallı bir yabani koyunu anımsıyorum; doğadan ve özgürlükten uzakta, ayak tırnakları öyle uzamış ki, sonunda içe doğru kıvrılmış kalmış. Kendimi onunla özdeşleştiriyor, onun postuna bürünüyordum; her gün biraz daha daralan ve parmaklıkları beni yaralayan bir kafes içinde esir gibiydim artık.

Fransız Gizli Servisi'nin başkanı Alexandre de Marenches eşimle Marakeş'te görüşüp ona, ev sahibimiz Kral 2. Hasan'ın bizim yüzümüzden nasıl bir tehlike içinde olduğunu anlatmıştı. Kral sadece diplomasi alanında risk almakla kalmıyordu, özel yaşamı da tehdit altındaydı çünkü Bay de Marenches'e göre, Ayetullah Humeyni müritlerine, daha sonra bizimle değiş-tokuş yapmak maksadıyla kraliyet ailesinin fertlerini kaçırma emri vermişti. Bay de Marenches bu konuda Kral 2. Hasan'a bilgi vermiş, o da cesur bir cevap vermişti: "Bu iğrenç bir tehdit ama kararımı değiştirmez. Trajik bir dönem yaşayan bir insanı evimde konuk etmeyi reddedemem."

Artık sığınacak başka bir liman bulmamız gerekiyordu; durum acildi. Fransa, Bay de Marenches'e göre, güvenliğimizi sağlayamama gerekçesiyle bizi kabul etmekten vazgeçti. "Şimdi değil ama gelecekte olabilir" diyen İsviçre'den ve oğlumuz Rıza'nın gittiği Monaco Prensliği'nden de aynı red cevaplarını aldık. Monaco önce kabul etmiş, sonra Fransa'nın baskısıyla vazgeçmişti. Amerika kısaca "Belki

daha sonra" cevabını verdi. Sürgünümüzün başında İngiltere'den, Margaret Thatcher'ın seçimlerde kazanması halinde bizi kabul edecekleri mesajını almıştım. Ancak biz Bahamalar'dayken, başbakan olduğu zaman Bayan Thatcher sözünü tutmadı. Bana söylendiğine göre, Dışişleri Bakanı Lord Carrington ve İngiltere'nin İran Büyükelçisi Anthony Parsons, Bayan Thatcher'ı bizi kabul etmesinin ülke çıkarlarına zarar vereceği hususunda ikna etmişler.

Bazılarıyla daha sıkı ve dostça olmak üzere, dünyadaki ülkelerin çoğuyla iyi ilişkiler kurmuştuk, şimdi hepsi bize sırt çeviriyordu. O korkunç günler boyunca, bize gelen mektuplarla teselli bulduk. Mektupların bazıları korku yüzünden imza atmaktan çekinen İranlılardan geliyordu; diğerleri, İran'ı seven ve yirmi yılda sağlanan ilerlemeyi görmüş olan yabancıların gönderdikleri mektuplardı; bazı hükümdarlar ve devlet başkanları da yazıyorlardı bunlar, hepsi de sımsıcak duygularla yüklü, bizi derinden etkileyen ancak kişisel mektuplardı.

Kral 2. Hasan bize kendi uçağını tahsis etmişti ve havalanmak için hangi yöne gideceğimizin belli olmasını bekliyordu. Bahamalar'ın sadece üç ay için bizi kabul edeceğini, işte o zaman öğrendik.

Eşimin dostu olan Henry Kissenger'in çabaları sonunda, son dakikada bu sığınağı bulmuştuk. Başkan Carter'ın isteği üzerine David Rockefeller da bazı girişimlerde bulunmuştu. Eşim, biz Fas'ta bulunduğumuz sırada, onun aniden ölen kardeşi, Amerika'nın eski cumhuriyetçi başkan yardımcısı Nelson'un dostuydu. Henry Kissenger ve David Rockefeller, Bahama takımadalarının başkanını, Paradise Island'da acele buldukları bir villada, bizi geçici bir süre için konuk etmeyi kabule ikna etmişlerdi.

Böylece 30 Mart 1979'da, beraberimizde annem, çocukların doktoru Lioussa Pirnia, Şah'ın güvenliğinden sorumlu albay Cihanbini, diğer beş albay Nevisi, Naseri, Hamraz, Muhammedi, Kambiz, Leylâ'nın mürebbiyesi Bayan Gülruh ve nihayet Şah'ın oda hizmetkârı Mahmud Eliassi ile Bahamalar'ın başkenti Nassau'ya gitmek üzere hareket ettik.

***

Havaalanında, bizi zarif giyimli bir zat, Robert Armao bekliyordu. Kendisini tanıyorduk. Nelson Rockefeller'in eski çalışma arkadaşı

olan Bay Armao, halkla ilişkiler uzmanı olarak, 1978 yılı sonunda Prenses Eşref tarafından Tahran'a, İranlıların gözünde hükümdarın imajını düzeltmesi için gönderilmişti. Şah'ın hükümranlığının ülke için ne kadar yararlı olduğunu anlatacak ve muhalefetin yıkıcı propagandalarının etkisini azaltmaya çalışacaktı. Aslında herhangi bir kampanya başlatmak için çok geç kalınmıştı Bay Armao, eşimin yanında birkaç gün kaldıktan sonra New York'a dönmüştü.

Şimdi de Prenses Eşref ve Rockefeller ailesinin isteği üzerine yeniden bize yardım etmeye gelmişti ama bu kez görevi, Bahamalı yetkililerle diplomatik alanda çıkabilecek pürüzleri ve günlük yaşamımızda karşılaşabileceğimiz güvenlik vb. sorunları çözmek olacaktı. Ayrıca Amerikan hükümetiyle bağlantı kurmamızı sağlayacaktı. Yardımcılarından Mark Morse da onunla birlikteydi.

Bizim için kendisine oldukça pahalı bir fiyata kiralamayı lütfen kabul ettikleri villada sadece bir salon ve iki yatak odası vardı. Artık sadece adımız söylendiğinde bütün fiyatlar beşe hatta ona katlanıyordu. Bu villaya iyi kötü yerleştik. Çok küçük olduğu için eşyalarımız evin içine sığmamıştı. Aileye ait on beş kadar valizi avluda, bahçıvana ait camekan bir bölmeye koymuştuk. Maiyetimizdeki insanlar için yakınlarda bungalovlar ya da otel odaları bulmamız gerekmişti.

Bahamalar'da geçireceğimiz iki ay on günlük dönem, hayatımın en karanlık dönemleri arasında yer alır. Daha oraya varalı ancak sekiz gün olmuştu ki, Emir Abbas Hüveyda'nın kurşuna dizildiğini öğrendik. Göstermelik bir yargılama sonunda eski başbakan sürüklenerek hapishane avlusuna çıkarılmış, boynuna ve başına isabet eden çok sayıda kurşunla idam edilmişti. Bu haberle tarifsiz kederler içinde kalmıştık. Şah ağlamak için tek başına odasına çekildi; acıdan boğulacak gibiydim. Allahım!.. bu dehşet ne zaman sona erecekti? Bay Hüveyda'nın New York'ta, Birleşmiş Milletler'de elçilik yapmış olan erkek kardeşi Feridun'a ulaşıp, ona tüm kalbimizle acısını paylaştığımızı, çok büyük bir üzüntü içinde olduğumuzu söyleyebildim.

Bahamalı yetkililer, bizi hiçbir konuda siyasi görüş bildirmememiz koşuluyla kabul etmişlerdi. Buna şaşırmıştım çünkü Bahamalar'ın İran'la hiçbir ilişkisi yoktu. Ancak böyle cinayetler karşısında

nasıl susabilirdik? Bay Hüveyda'yı çok sevmiştik. Şimdi iğrenç bir duruma düşürülmüş olan ülkemiz için o kadar çok şey yapmışken nasıl sessiz kalabilirdik? Elimden, öfkelenmekten başka bir şey gelmiyordu, ümitsizdim. Eşime, bir tekne kiralamayı ve uluslararası sulara çıkıp bütün dünyaya bir mesaj yayımlayarak, güya Tanrı'nın buyruklarını yerine getirdiğini iddia eden bu elleri kanlı kasaplardan oluşan rejimi kınamamız gerektiğini söyledim.

Bize dayatılan sessizliğin ne kadar acı verebileceğini, *Paris Match* ın sekiz gün sonra özel bir önem vererek yayımladığı iki fotoğrafta gördük: birinci resimde, Emir Abbas Hüveyda'nın elleri silahlı katilleriyle çevrili cansız bedeni, yandaki sayfada da Şah'ın Paradise Island plajında çekilmiş bir resmi. Bu şekilde kuşkusuz, eski çalışma arkadaşları katledilirken Şah'ın eğlenebildiği vurgulanmak isteniyordu. Birçok insan buna inandı ve kısa bir süre sonra aldığım korkunç mektuplardan birisi beni kelimenin tam anlamıyla öldürdü.

Mektup, kısa bir süre önce idam edilen General Pâkrâvân'ın kızı Saide'den geliyordu. Acıdan içi parçalanan kadın bana "Siz güneşte keyif çatarken, benim babam kurşuna diziliyordu" diye yazıyordu. Daha sonra, Şah'ın ölümünden kısa bir süre önce Saide Kahire'ye gelip onu ziyaret etti. Yazdığı mektuba rağmen davranışından duygulanmıştım, onunla görüştüm.

Çocuklar Fas'tan beri yanımızdan ayrılmamışlardı. Onlara evde yer olmadığı için bungalovlar kiralamıştık. Ali Rıza'nın o günlere rastlayan doğum gününü, bütün gücümü toplayıp, her şeye karşın kutlamaya karar verdim. Bu hikâyeyi anlatıyorum çünkü içinde bulunduğumuz ruh halini çok iyi açıklıyor. Gerekenleri satın aldırdım. O küçücük evi elimden geldiğince düzene soktum, sonra o günkü kutlama için özel olarak giyindim. Annem bana yardım etmeye çalışıyordu. Odamdan çıktığımda her zamankinden daha zarif giyinmiş olduğumu görünce, kelimelerinin nereye varacağını düşünmeden kulağıma şöyle fısıldadı: "Çok gülmemeye, çok mutlu görünmemeye dikkat edin, iyi bir izlenim bırakmazsınız." Bu benim için öldürücü bir darbe oldu. Küçük oğlumun doğum gününü kutlamayı ben istemiştim, bunu bile yapmamam gerekiyordu, bunu bile! Nasıl olurdu da benim kendi annem bile bu kâbus içinde her-

hangi bir mutluluk duymamdan ötürü bana sitemde bulunabilirdi? Öyle incinmiştim ki hemen dönüp odama kapandım ve sakinleştirici bir ilaç aldım. Çocuklar gelip kapımı çaldıklarında, dışarı çıkacak gücü bulamadım.

Yaşamak dayanılmaz bir yük olmaya başlamıştı. Üzüntüden gece gündüz kalbim sıkışıyordu, asla yakınmamasına karşın Şah'ın da aynı cehennem azabını yaşadığını hissediyordum. Tüm yaşamı boyunca o kadar çalışkan olan bu insanın, boğucu bir rutubetle dolu bu sessiz ortamda, doktor Pirnia ve annemin yanında günlerini geçirmeye çalışması içimi acıtıyordu.

Hastalığı onu yiyip bitirmeye devam ediyordu. Gece uyuyabilmesi için dua ediyordum ve düzenli nefes almaya başladığını duyunca kalkıyordum. O zaman benim uykum kaçıyordu, sigara içmek için dışarı çıkıyor, valizlerimizin yığıldığı o küçücük avluda dolaşıp duruyordum.

Sonra günün ağarmasını bekleyip kendimi havuza atıyor, durmadan yüzüyordum; bitmek bilmeyen bu kâbusa rağmen biraz güç toplamalı, direnmeli ve Şah'ın gösterdiği metanete karşılık olarak, ona dimdik ayakta bir kadın görüntüsü vermeliydim.

Radyoda durmadan Gloria Gaynor *"I will survive"** adlı şarkıyı söylüyordu, ben de her şeye karşın pes etmemek için bu şarkının sözlerine sarılıyordum.

Prenses Eşref, Başkan Carter'a mektup yazıp Şah ile görüşmesini istemiş. Armao, düşüncesini öğrenmek için bu mektubu eşime sundu, bereket versin ki eşim mektubun gönderilmesine karşı çıktı. Başkan Carter'dan yardım istemeye tenezzül etmeyecektik.

O zaman defterime yazdığım şu birkaç satırı tekrar okuyorum:

"Yurdumuzu kaybettik, okyanusun ortasında kaybolduk! Burada ne arıyoruz? Deniz kenarında kumların üzerine oturdum, deniz çok sakin, çok güzel, güneş de birazdan batacak, martıların çığlıkları duyuluyor. Üzüntümü tarif edecek kelimeleri bulabilmek isterdim, ayrıca burada bulunmaktan da utanıyorum: beni korumak için görevlendirilmiş, arkamda ayakta bekleyen iki Amerikalı nöbetçiyi düşünüyorum, onların canlarının

* Ç.N. Ayakta kalacağım.

sıkılmasından korkuyorum. İran'ı düşündüğüm zaman, derin bir hüzün içinde boğuluyorum. Bu duruma nasıl gelindi? Ölüm, kan, korku... Ve bu sessizlik! Bu vahşeti kınamak için en küçük bir ses bile duyulmuyor. İran'daki insan haklarını kendilerine o kadar çok dert edinen gazeteciler, üniversite mensupları, sanatçılar, bütün dünyadaki çeşitli örgütler nerede? İfade özgürlüğü ve demokrasi için yürüyüşler yapan öğrencilere ne oldu? Zavallı çocuklar! Sanki gençlerimizin üzerine kara bir kefen örtülmüş gibi.

"Bu sabah Amerikalıların bizi istemediklerini öğrendik. Meksika henüz cevap vermedi. Esasen Meksika çocuklar için hiç uygun olmayacak, İspanyolca bilmiyorlar... Kanada'dan da cevap gelmedi; tam da seçim dönemindeler. Geriye İngiltere kalıyor, seçimler yaklaşıyor, durumumuz birkaç hafta içinde belli olacak... Tanrım, ya herkes hayır derse ne yapacağız?

"Radyo dinlememeli, gazeteleri okumamalıyım. Durum öyle korkunç ki... En iyi insanlarımızı öldürüyorlar, ülkenin ortak çıkarı için hayatlarını verenler, askerler, aydınlar, üst düzey görevliler... Eskiden her fırsatta hemen eşimi eleştirmekte birbirleriyle yarışan ülkeler, bugün susuyorlar. Sadece İsviçre bir kınama bildirisi yayımladı."

İngiltere de Bahama'ya kadar gelen eski Tahran büyükelçisi Denis Wright aracılığıyla bizi ülkesinde görmeyi arzu etmediğini bildirdi. Bana anlattıklarına göre, Sir Denis Wright tanınacak gibi değilmiş: herhalde gazetecilere yakalanıp, gelişinin amacını açıklamak zorunda kalmaktan korktuğu için olsa gerek –bıyık takıp şapka giyerek– kıyafet değiştirmiş. Başkentler birbiri ardına bize sırt çevirirken her yerden bizi çok duygulandıran mektuplar geliyordu. Hiç tanışmadığımız insanlar Kanada'da, Meksika'da, Almanya'da bizi konuk etmek istiyorlardı... Sıradan insanlar bize evlerini açmayı teklif ediyorlardı. Bu mektuplar tek tesellimizdi.

Böyle koyu bir mutsuzluğun en dibindeyken, Hüveyda'nın öldürülmesini emreden din adamı Sadık Halkali'nın bizi ölüme mahkûm ettiğini öğrenince acı acı gülümsemekten kendimizi alamadık. Bizim öldürülebileceğimiz ihtimali, her gün sevdiğimiz insanların katledildiklerini duyduğumuz zaman hissettiğimiz acıdan çok daha az üzüyordu bizi.

1979 yazı boyunca mutlulukla sırıtarak: "Bazı geceler kamyonlar hapishaneden otuz hatta daha fazla ceset çıkarıyordu!" diye anlatan eli kanlı Halkali'nin kini, işte o kin, İslam Devrimi'nin gerçek yüzünü ortaya çıkarıyordu. Halkali bizi öldürmeleri için peşimize katiller salacağını ilan etti ve o arada eşimi öldürecek olan kişiye yetmiş bin dolar ödül vaat etti. Daha sonra da şu cümleyi ekleyecekti: "Eğer Şah'ı Farah öldürürse, paradan başka aftan da yararlanacak ve İran'a dönebilecek."

Bu uzun, karanlık günlerde yine de birkaç dost ortaya çıktı. Ürdün Kralı Hüseyin, General Khamach aracılığıyla bize bir dostluk ve teselli mesajı gönderme inceliğini gösterdi. Kral Baudouin ve Kraliçe Fabiola, Tayland Kraliçesi Sirikit ve Bulgaristan Kralı Siméon telefonla aradılar. Sadık dostlarım içinde, can dostlarım olan eski çocukluk arkadaşlarım her koşulda, her zaman yanımızda olacaklarını göstermek için bizi ziyarete geldiler.

***

Sonra Şah'ın hastalığı ciddileşti ve onu Fas'ta iki kez muayene eden Profesör Flandrin Paradise Island'a gelmeyi kabul etti.

Bir kere daha, onun Profesör Jean Bernard'a yazdığı mektuptan alıntılar yapıyorum:

"İlk ziyaretim sırasında, hastanın sağlık durumunda bir değişiklik yok gibi göründü, ancak birkaç hafta sonra Şah, köprücük kemiğinin üstünde bir kitle oluştuğunu bildirdi. Telefonda söyledikleriyle teşhisi koymak hiç de zor değildi. Ben de gerektiği takdirde kemoterapi yapmak için lazım olacak her şeyi hazırlayarak yola çıktım. Lenf bezi incelemesinde büyük hücreli lenfoma tanısı koydum. Bunun üzerine telefonla sizi arayarak durumu anlatıp fikrinizi sorduğumu, tedavide nasıl bir yol izlemem gerektiğini tartıştığımızı muhtemelen hatırlıyorsunuzdur.

"Daha sonra söyleneceklerin aksine, hastanın sağlık durumunu kesinlikle bildiğine emindim. Zaten her şeyi olanca çıplaklığıyla kendisine açıklamak zorundaydım; kendisine uygulanacak yeni tedavinin sonuçlarından söz etmem, hastalığın tırmanışa geçiş nedenlerini ve benim davranışımı anlaması içindi. Aslında, tıp mantığında, lenf bezinden enjektörle çekerek yaptığım incelemenin, iyi donanımlı uzman bir merkezde, lenf

bezi biyopsisi, radyolojik görüntülemeler, hatta büyük olasılıkla laparotomi ve dalağın çıkartılması ile tamamlanması gerekmekteydi. Bütün bunlardan sonra da çok ilaçlı kemoterapi ve ışın tedavisine başlanmalıydı. Diğer bir seçenek daha vardı: araştırmalarla zaman kaybetmeden üç kür çok ilaçlı bir tedavi uygulamak ve bu üç ayın sonunda durumu değerlendirmek; o takdirde de büyük bir olasılıkla yine dalağın çıkartılması ve lenfoma dönüşümünün (Richter Sendromu**) başladığı boyun bölgesine ek ışın vermek gerekecekti.*

"Yaptığımız tartışmalarda hasta kendi görüşünü de ortaya koyduğu için durumu kontrol etmem gitgide zorlaşıyordu. Majesteleri ısrarla benden tehlikeleri göze alarak ikinci tedavi yöntemini uygulamamı istiyordu. Bunu yaparken hastalığının ne olduğunu gayet iyi biliyordu ve her şeyin farkındaydı. Onu bu kararı almaya zorlayan neden hastalığıyla hiç ilişkisi olmayan bir şeydi, bana açıkça şu cümleyi söylemişti. 'Ülkemde, bana sadık olan askerler öldürülmekteyken, sağlık sorunumu ortaya çıkararak onları büsbütün ümitsiz bir duruma sokamam.' Böylece Şah, üç ay daha beklememizi, kendisine her ay bir kez yapacağım kemoterapi sonrasında, hastalığının gizlenmesine artık gerek kalmayacağını, nihayet tıbbın normal tedavi olanaklarına başvurabileceğimizi söyledi. Kraliçe Hazretlerinin, eşinin bu kararını kabullenmesi çok zor oldu, morali son derece bozuktu. Şah'ın hangi nedenlerle iyi bir tıp merkezine gitmek istemediğini biliyordu. Ben de onun bu kesin iradesine çok fazla karşı koymadığımı itiraf etmeliyim çünkü izleyeceğimiz strateji için bazı olumlu gerçekler ve avantajlar da vardı. [...]

Yaptığımız uzun bir tartışma sonrasında Kraliçe Hazretleri korkusunu yenmeyi başardı ve son tahlilde karar vermesi gereken kişinin ben olduğumu anımsattı. Kendisi için kabullenmesi bilhassa zor olan husus da, hastalığın gizli tutulmaya devam edilmesi kararıydı; bu karar Kraliçe'ye, sadece bana başvurmak, benim vicdanıma ve sorun hakkında bilgi sahibi olduğuma güvenmenin dışında bir seçenek bırakmıyordu. Başka koşullarda, dünyanın en büyük uzmanlarına danışabilecek insanların, koşulların dayatmasıyla katlandıkları bu durumun ne kadar zor olduğu kolayca tahmin edilebilir.

---

* Ç.N. Karın içinin cerrahi yolla açılarak incelenmesi.

** Ç.N. Hasta başlangıçta sessiz gidişli bir kronik lenfoid lösemi olgusuydu. Şimdi hastalık kötü gidişli bir lenfomaya dönüşüm gösteriyor. Buna "Richter sendromu" deniyor.

Böylece yanımda bana yardım edecek bir hemşire yerine sadece Kraliçe Hazretleri olduğu halde, araç gereç açısından son derece güç koşullarda damar içine çok ilaçlı kemoterapi kürünü uygulamaya başladım. Biyolojik laboratuvar tetkiklerimi, her zaman olduğu gibi, Tahran'dan beri Majestelerinin gittiği her yere götürülen araç gereç ve mikroskopla sürdürdüm. Hastanın güçlü yapısı, tedavinin başlangıcında ilaçları iyi tolere etmesine imkân sağladı. Aylık tedavinin 1. ve 8. gün kürlerindeki damariçi uygulamalar için iki hafta arka arkaya, Nassau'ya gitmek zorunda kaldım. Aradaki günlerde de zinde görünmeye ve Paris'ten ayrıldığımı belli etmemeye gayret ettim..."

Vizelerimizin geçerlilik süresinin dolmasına üç hafta kala, Bahamalı yetkililer bizi, vizelerimizi yenilemeyecekleri konusunda uyardılar. Bundan sonra nereye gidecektik? Konsolosluklar birbiri ardına bizi reddediyorlardı. Sadece Enver Sedat, büyük bir cesaretle davetini tekrarlarken, "bize sığınma hakkı tanımayacak kadar korkan bu insanlara" çok acıdığını, onları çok zavallı bulduğunu söylemekten geri kalmadı. Ancak Başkan Sedat, Camp David anlaşmasını daha yeni imzalamış ve Arap dünyasının büyük bir kısmını zaten karşısına almıştı. Eşim, Sedat'ın bu nedenle başının yeterince ağrıyacağını düşündü.

Henry Kissenger'in devreye girmesiyle, Meksikalı yetkililer sonunda bizi konuk etmeyi kabullendiler. Şah, Başkan José Lopez Portillo ile Maliye Bakanı olduğu sırada tanışmış ve kendisini takdir etmişti, hiç kuşku yok ki eskiye dayanan bu ilişkinin de verilen kararda etkisi olmuştur. Ayrıca Meksika'nın bu münasebetle, Amerika'ya bir siyasi ahlâk dersi vermekten de memnun olduğunu sezdik.

Bahama'da kaldığımız sürece, olanca gücüyle bizim sorunlarımızı çözmeye çalışan Robert Armao, barınabileceğimiz bir ev aramak için hemen Meksika'ya uçtu. Armao daha sonra şunları söyleyecekti: "İki yıl boyunca yalnız Şah için yaşadım. Ona kalacağı bir yer bulabilmek için bütün dünyayı dolaşıyordum. Akşam yemeğini yemek için Concorde'a atlayıp Paris'e uçuyor, ertesi sabah geri dö-

nüp hemen başka bir uçağa atlayıp onun yanına gidiyordum. Kendisini görmediğim bir saat yoktu. Sabah uyandığında onun yanında oluyordum, akşam yatarken yine oradaydım." Şah'a yönelik ölüm tehditlerinden gitgide daha çok korkmaya başlayan Albay Cihanbini, bu kez Armao ile birlikte gitti; bundan sonra kalacağımız evin güvenlik koşullarından emin olmak istiyordu.

İkisi birlikte Meksika'nın güneyinde, Cuernavaca'da, şans eseri bir çıkmaz sokağın sonunda bulunan bir villada karar kıldılar, villanın konumu kolayca korunmasına olanak sağlayacaktı.

Bahamalar'da kaldığımız küçük evin daracık ortamında çok sıkıntı çekmiş, bu yüzden birbirimizi incitmiş, hatta dargınlıklar yaşamıştık. Yeni malikânemiz bizim için çok hoş bir sürpriz oldu. Tropikal görünümlü bir bahçe içinde gözlerden uzak bu ev, maiyetimizdeki birkaç kişinin de kalabileceği kadar büyüktü. Sadece uzun zamandan beri pek oturan kimse olmadığı için rutubetli ve küflüydü. Hatta duvarlarında akrepler görüp korkmuştum. Bu, eşimin keyfini hiç kaçırmadı, evi gezerken: "Nihayet! Sonunda yeniden yaşamaya başlayabileceğiz" diye memnuniyetini belirtti.

Eve yerleşir yerleşmez Şah, düşündüklerini hayata geçirmek üzere, oturup canla başla *Anılar*'ını yazmaya başladı. Onun sağlık durumunda bir insan için bu, cesaret gerektiren bir uğraştı; gücü oldukça azalmıştı ve elinin altında anılarına dayanak olabilecek hiçbir belge yoktu. Ulaşabileceği eski çalışma arkadaşlarına gelince hâlâ özgür bulunan, eskiden beraber çalıştığı kişilere ulaşması, onlarla konuşabilmesi imkânsızdı; zaten birkaç kişi dışında insanlar kesinlikle bizimle ilişki kurmak istemiyorlardı. Tahran'daki katillerin, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, kendilerini öldürebileceklerini düşündükleri için bizden ölümden kaçar gibi kaçıyorlardı.

Ben de İspanyolca öğrenmeye başladım. Doktor Pirnia da aynı kararı verdi ve bir öğretmen tuttuk. "*Donde esta là embajada americana?*"* el kitabımızın ilk cümlesi buydu. Bu çok ilginç bir tesadüftü, Tarihin gerçekten de bizimle alay ettiğine karar verdik... Uzun zamandan beri bu dili öğrenmek istiyordum. Meksika da bizi uzun süre konuk et-

* Ç.N. Amerika Büyükelçiliği nerede?

meye hazır görünüyordu. Böylece eşimle birlikte, günlük yaşamın çalkantılarından uzak, yeniden kültürel bazı etkinliklere başladık. Bu sayede geçici bir süre tekrar yaşadığımızı hissettik.

Birçok kez Cuernavaca'daki seçkin kişilerin evine akşam yemeğine davet edildik; bu davetlerin de yaşantımızın bir parça normale dönmesine katkısı oldu. Kendimizde bazı turistik geziler yapma cesaretini bile bulduk. Birkaç yıl önce resmi bir ziyaret için geldiğimiz bu ülkeyi merak ediyorduk. Kaderden çalınmış anlar gibi, birlikte yaptığımız bu gezilerden kaçamak bir zevk de alıyorduk. Eşimin yeniden gülümsediğini, ılık havayı keyifle içine çektiğini görmek beni çok mutlu ediyordu. Özellikle Oaxaca'ya ve Mexico City yakınlarında Teotihuacan Piramitleri'ne yaptığımız geziyi anımsıyorum.

Şah, ızdırabını ve hastalığın neden olduğu çöküntüyü belli etmemeye çalışıyordu. O banyosunu yaparken ben de bir köşeye oturuyordum, sohbet ediyorduk. Olaylardan ve elbette çocukların geleceğinden söz ediyorduk. Hep olumlu, güçlü olmaya, gelecekte daha iyi günlerimiz olacağına içtenlikle inandığımı göstermeye çalışıyordum. O zamana kadar aramızda kanser kelimesi asla telaffuz edilmemişti, o kadar ki ikimiz de özellikle birbirimize karşı, bir süre sonra iyileşeceği ihtimalini güçlü tutmaya çalışıyorduk. Ama bir akşam, konuşurken bir cümlenin içinde bu yasak kelime ağzından kaçıverdi. İstemeden, ağzından mı kaçtı, yoksa her şeyi bildiğini, artık pek ümidi kalmadığını bana göstermek için bilerek mi söyledi? Şoku atlattıktan sonra kendisine, kanser bile olsa hastalığı yeneceğine inandığımı söyledim. O da yücelik gösterip sözlerimi onayladı.

Görünüşe göre Meksika, Tahran'daki din adamlarının bizi yargılama tehditlerine aldırmıyordu, bu durumda uzunca bir süre daha burada kalacağımız düşüncesiyle uygun bir ev aramaya başladık. Birlikte ev ev dolaşıyorduk. Bu, eşimin geleceğe inandığının, yaşama arzusunu hâlâ koruduğunun kanıtıydı, bu bakımdan beni rahatlatıyordu. Ancak başka bir bakımdan, çok derin bir üzüntüye neden oluyordu bu ev gezmeleri. Yaklaşık kırk yıl boyunca İran'ın kaderine hükmeden bu insanın, şimdi birdenbire mutfakları kıyaslıyor, dolapları kontrol ediyor olması, tarifi imkânsız bir şekilde içimi acı-

tıyordu. Ayrıca, kendisini beklettiklerinde, hiç sinirlenmeden, her zamanki gibi soğukkanlı, dimdik duruyor, bu durum da beni üzüntüden hasta ediyordu.

Çocuklar birkaç günlüğüne yanımıza geldikleri için çok mutluyduk. Onlar babalarının hastalığı hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Böylece her konuda bizi tehdit eden şeylere üzülmeyi bırakıp, sevgi dolu bir aile ortamında, güzel günler geçirdik – bunlar dolu dolu beraber olduğumuz son günlerdi. Çünkü Şah'ın sağlık durumunda aniden ortaya çıkan ciddi durum, beni çocuklara babalarının hasta olduğunu söylemek zorunda bırakacaktı. Eylül'de Ferahnaz, Ali Rıza ve Leylâ Amerika'da okula başlayacaklardı (Rıza da Massachusetts'de bir üniversitede, Williams College'da siyasal bilgiler ve İngiliz edebiyatı öğrenimine başlayacaktı). Onların yeni ders yılına hazırlanmalarını sağlamak kolay olmamıştı. Mayıs ayında, yanlarında annem ve birkaç subay olduğu halde Bahamalar'dan ayrılıp New York'a gidecek, Prenses Eşref'e ait bir daireye yerleşmişlerdi. İngilizce derslerini hızla takip edebilmeleri için onlara hemen bir İngilizce öğretmeni, bir de Farsça öğretmeni tutulmuştu.

O arada Robert Armao çocuklara okul aramaya girişmişti, bu da onlar için farklı bir deneyim oldu. Okullar önce kendilerini kabul ediyor, daha sonra diğer ana-babaların kendi çocuklarının güvenliği için kaygı duyduklarını söyleyerek, kayıt yapmaktan vazgeçiyorlardı. Üç küçük çocuğumuz için çok acımasız bir durumdu bu. Okulları geziyorlar, oraya kayıt olacakları için seviniyorlar, sonra da istenmediklerini, hastalıktan kaçar gibi kendilerinden kaçıldığını görüyorlardı. Her şeye karşın, sonunda her birini bir okula yazdırmayı başardık.

Richard Nixon da Cuernavaca'ya geldi. Saatler boyunca eşimle konuştular. Hemen hemen bütün dünyanın bize sırt çevirdiği bir dönemde, eski başkanın gösterdiği vefa, hükümdarı kelimelere sığmayacak kadar duygulandırdı. Henry Kissinger ve eşi Nancy de Meksika'ya bizi ziyarete geldiler.

Şahpur Bahtiyar Paris'ten telefon etti. Demek ki sağ salim İran'dan ayrılmayı başarmıştı. O aradığında yemekteydik. Şah kendisiyle ko-

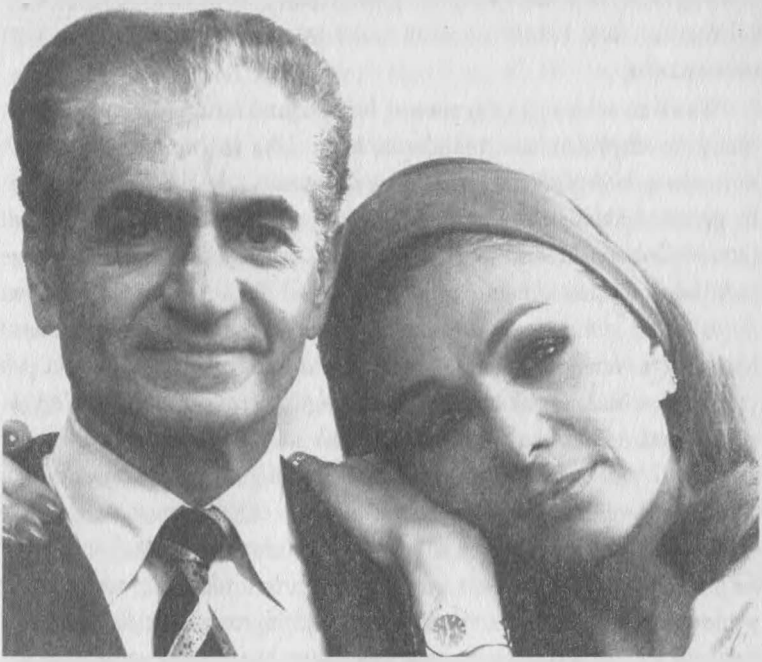
nuşmayı reddetti. "Benim konuşmamı ister misin?" diye sordum. "İstersen konuş" dedi. Eski başbakan artık ülkeyi ele geçiren dincilerle mücadele edeceğini söyledi ve Şah'a hürmetlerini iletmemi rica etti.

Yaz başında Sadık Halkali, katillerin bizi öldürmek üzere Cuernavaca'ya doğru yola çıktıklarını duyurmuştu. Bu nedenle bir şekilde ortaya çıkmalarını bekliyorduk ve bu beklenti, bir yanlış anlama yüzünden az kalsın bir felaket yaşanmasına neden olacaktı. Bir gün Rıza'nın canı uçmak istemiş ve Robert Armao'nun yardımcısı Mark Morse ile uçuş kulübüne gitmişti. Bir saat sonra bir helikopterin gürültüsü duyulunca, villanın etrafında genel alarm çaldı; biz o sırada bahçede öğle yemeği yemekteydik. Bir komandonun havadan saldırı yapabileceği olasılığı da kesinlikle göz önünde bulundurulmuştu. Bu nedenle helikopter görünür görünmez güvenlik mensupları hemen ateş etmeye başladılar. Oysa, helikopterin kumandasında olan bir katil değil, bize merhaba demek için sakin bir şekilde alçalan büyük oğlumuzdu. Yanlış anlamayı fark edince hemen güvenlikteki adamlara doğru koşup bağırarak onlara ateş etmeyi kesmelerini söyledim.

Bu arada helikoptere çarpan bir kurşun sekmişti. Mark Morse gürültüyü duymuş, ancak bu sesin, güvenlik kemerinin tokasının açılmasından çıktığını sanmıştı. Aman Allahım, düşünüyorum da ya kurşun hedefini bulmuş olsaydı nasıl bir kâbus yaşayacaktık? Bu olay hakkında yanlış bilgi alan Sadık Halkali, yine de kendisinin helikopterle bir komando gönderdiğini iddia etti.

***

Şah, kendisini yeniden çok kötü hissettiğinde yaklaşık üç aydan beri *Anılar*'ı üzerinde çalışmaktaydı. Daha önce ikinci kemoterapi kürü için Cuernavaca'ya uğrayan Profesör Flandrin, bir süre sonra üçüncüsünü yapmak için gelecekti. Onun gelmesini beklerken o yöredeki doktorlardan yardım istedim. Gelen doktolar Şah'ın hastalığı hakkında hiçbir şey bilmediklerinden bunun bir sıtma krizi olduğuna kanaat getirip, ona göre bir tedavi uyguladılar ama eşimin durumu iyileşmedi, o kadar ki Şah'ın hastalığı hakkında hiçbir şey bilmeyen Robert Armao da, kendisini onun sağlığından sorumlu hissedip,

Farah Pehlevi, hasta eşi ile birlikte Mexico'nun güneyindeki Cuernavaca'da.

tropikal hastalıklar konusunda uzman olan Amerikalı doktor Benjamin Kean'i Cuernavaca'ya getirtmeye karar verdi. Bay Kean, büyük bir iyi niyetle gelmiş olsa da, eşimin hastalığını teşhis konusunda bir kakofoni döneminin yaşanmasına neden oldu. Her kafadan ayrı bir ses çıkıyordu! Bu durumun sonunda, Profesör Flandrin'in daha sona "felaketler zinciri" diye nitelendireceği şeyleri yaşayacaktık.

Amerikalı doktor, sıtma ihtimalini reddedip pankreastan kaynaklanan bir rahatsızlık olduğunu düşündüğünü söyledi –Şah'ın böğründe çok şiddetli ağrılar vardı– ve hükümdardan kan alması gerektiğini belirtti; eşim onu kesin bir dille reddetti. Bay Flandrin'e güveni tamdı ve gerçek hastalığıyla ilgili sırrı açıklamaya henüz karar vermemişti. Böylece Doktor Kean, hastasının çekinceleri hakkında aklı karışmış bir durumda, gayri memnun olarak New York'a döndü.

Hemen Flandrin'i aradım. Eşim ve ben Mexico'da bir hastaneye gitmeyi tercih ettiğimiz halde, hangi koşullarda New York Hastane-

si'ne gitmek zorunda kaldığımızı anlatması için burada sözü ona bırakıyorum. Bay Flandrin, daha sonra yazdığı mektuplarda şunları anlatıyordu:

"Cuernavaca'ya gittiğim zaman, benden önce hastayı Doktor Kean'in muayene ettiğinden haberim olmadı, bunu daha sonra öğrendim! Sağlık durumundaki değişiklikle ilgili olarak ben hastaya ve Kraliçe Hazretlerine gerekli açıklamaları yaptıktan sonra hiç vakit kaybetmeden, gerekli incelemelerin ve tedavinin yapılabilmesi için Majestelerinin hastaneye yatırılmasının şart olduğu görüşü benimsendi. Bu konuşma bir pazar ya da pazartesi günü yapıldı sanırım. Sonraki perşembe günü (ya da cuma) Majesteleri New York'a gidecekti. Bu iki tarihi ayıran kısa haftada pek çok olay yaşandı. O çok önemli haftayla ilgili olarak yazılmakta olan tarih, o zaman Amerika'da yaşanan politik savaşları şimdi gözler önüne seriyor. O zaman benim hastalıkla ilgili sandığım tartışmanın altında, aslında bir politik savaş yapıldığı kesinleşiyor. Bizim tartıştığımız ilk konu hastanın hangi hastaneye yatırılacağına ilişkindi. Majesteleri, Amerika'da hastaneye yatırılması olasılığını hatırlatarak bana tam tamına şunları söylemişti: 'O adamların bana yaptıklarından sonra, dizlerime kapanıp yalvarsalar bile gitmeyeceğim.' Bunu söylediğinde günlerden pazartesiydi; üç gün sonra, perşembe akşamı Amerika'ya gideceğine karar verilmişti! Bu kararla ilgili bütün gerçeklerin artık Şah'ın elinde olmadığını, başlangıçtaki iradesine rağmen, onun kendisini aşan gerekçelere boyun eğmek zorunda kaldığını söyleyebilirim, sanırım.

"Pazartesi günü, Mexico'da gereken tıbbi olanaklara sahip olup olamayacağımızı araştırmam kararlaştırıldı, beraberimde evdekilerden birisi olduğu halde hemen Mexico'ya gittim. O gece Mexico'da kaldım ve hastanedeki bölüm şeflerinden birisiyle, doktor Garcia ile tanıştım. Benden başlangıçta hastanın kimliğiyle ilgili bilgi istememesini rica ederek, sorunumu anlattım. Hastalığı akut dönemde olan, kendisi için özel güvenlik önlemleri gereken bu hastanın, hastaneye kabul edilmesinin mümkün olup olmadığını öğrenmek istiyordum. Radyolojik tetkikler, ameliyat ve sonrasında radyoterapi için modern tıbbın sunduğu bütün olanaklara ihtiyacımız vardı. Oldukça özel olan koşullarımızın kabulünü kolaylaştırmak için, hakkımda bilgi verecek kişi olarak sizi gösterdim. Doktor Garcia, beni öğleden sonra muayenehanesinde kabul etmişti. Ne şaşırmış

göründü ne de meraklı sorular sordu; beni reddetmedi ve ertesi gün hastanedeki servisinde görüşmek üzere randevu verdi. Hastayı yatırmak için, ana binadan ayrı, küçük bir ek binayı önerdi. Bu bina hemen hemen boş olduğu için güvenlik açısından bana uygun göründü. Tek sakıncası dış görünümünün pek yeni olmamasıydı. Hastanenin teknik servislerini gezdim, özellikle daha sonrası için çok büyük bir öneme sahip olan radyoterapi tedavi üniteleri için titiz davrandım. Meksikalı radyoterapi uzmanı ile doğrudan kendim şahsen görüştüm, eğitimini Kanada'daki en iyi merkezlerde yapmış olan bu doktor, bende çok iyi yetişmiş olduğu izlenimini bıraktı.

"Sonra Cuernavaca'ya dönüp, Mexico'daki hastanenin sağladığı olanaklarla ilgili olumlu görüşümü bildirdim. Şah'ın yanında bulunan birkaç kişi hastanenin güvenlik koşullarını incelemeye gittiler; bana sonradan söylendiğine göre, koşulları elverişli bulmamışlar. Bunun üzerine, Şah'ın izniyle ben Doktor Garcia'yı arayarak hastanın kimliğini açıkladım ve kendisinden konsültasyon için Cuernavaca'ya gelmesini istedim. Hastayı birlikte muayene ettik, o da benimle aynı görüşü paylaşıyordu: ateşli bir tıkanma sarılığı tanısına vardık, nedenlerinin olabildiğince hızla araştırılması gerekiyordu çünkü bunun sonucu mutlaka bir cerrahi müdahale olacaktı.

O sırada, hastalık hâlâ basit bir tıbbi sorun olarak görünüyordu ama devamında, artık hiç de basit olmayan bir hal alacağı ortaya çıktı.

"Amerikalı ekibin, Meksika'da kalma fikrine olumlu bakmadıklarını hemen anladım. Bob Armao'ya, Mexico'daki hastanenin sağladığı koşulları uygun ve yeterli gördüğümü söyleyerek ona bütün gerekçelerimi açıkladım. Ben şahsen Amerika'ya karşı Mexico'yu savunmadım, sadece: 'Hastanın tedavisi Mexico'da yapılabilir mi?' sorusuna verdiğim 'Evet, bu kesinlikle mümkün' cevabımın nedenlerini söyledim: Armao bana kısaca şu cevabı verdi: 'Böyle bir hasta için tedavinin mümkün olması yetmez, en iyi olanın yapılması gerekir, bu en iyiyi de yalnız Amerika sağlayabilir.'

"Birkaç gün önce, bana çok kararlı bir şekilde Amerika'ya gitmeyi kesin bir dille reddettiğini bildiren Majestelerinin, oraya gitmeyi kabule ikna edilmesi için yeterli kanıtların toplandığı hemen ortaya çıktı. Bana Amerika'ya gitmeye karar vermek üzere olduklarını bildirdiler. Alınacak

tıbbi kararlarla ilgili olarak kendimi hâlâ yetkili gördüğüm için, hastamızı hangi doktorların ellerine bırakılacağı konusunda bilgi edinmek istiyordum (Doktor Kean'in yaptığı ilk ziyaret benden gizlendiği için, daha önceden bir tercih yapılmış olduğunu düşünemezdim). O andaki akut komplikasyonun kesin nedeni ne olursa olsun, bu ciddi lenfomanın tedavisinde, kesinlikle deneyim sahibi, adı dünyaca bilinen bir ekibe ihtiyaç olduğunu düşünüyordum. Birkaç isim anımsıyordum: Batı yakası için (S. Rosenberg), Doğu yakası için (E. Frei). Sizin görüşünüzü almak için telefon ettiğimde bana, eğer New York'a gitme kararı alınırsa Doktor Burchenal ile temas kurmayı denememi öğütlemiştiniz. Kalan birkaç saat içinde, Armao'dan bağımsız davranmayı deneyerek, yukarıda adı geçen bütün o doktorlara telefonla ulaşmaya çalıştım. Doğrudan kendileriyle görüşmem mümkün olamadı, durumu açıklayan bir mesaj bırakamadığım için beni aramalarını rica etmekle yetindim. Aslında her şey çok hızlı gelişiyordu, bana New York'tan bir doktorun geldiğini bildirdiler: Bu Doktor Benjamin Kean'in ikinci gelişiydi ama bizi tanıştırırken ilk kez geldiğini söylediler.

"Doktor Kean ile görüşürken biraz şaşırdığımı belirttim, onun uzmanlık alanını öğrendiğimde, bana gerekenin tropikal hastalıklar uzmanı olmadığını ve sorumluluğumu onun ellerine bırakmayı mantıklı görmediğimi söyleyerek karşı çıktım. Bana, hastamı emanet etmek istediğim New York'taki doktorların gelemeyecekleri ama asistanlarından birinin geleceğini söylemişlerdi; oysa karşımda Kean'i buldum. İtirazlarım karşısında beni yatıştırmak için derhal New York'taki uzmanları arayacaklarına söz verdiler. Kean'le tıbbi konulardaki tartışmalarımı sürdürdükçe hayretler içinde kalıyordum; durumun kontrolünü eline alacak olan bu adam, benim gözümde kan hastalıkları ve onkolojide kullanılan modern yöntemler konusunda yeterli bilgi sahibi değildi. Bütün bunlar karşısında sinirleniyor, karamsarlığa düşüyordum.

Tıbbi olarak lenfomanın köprücük kemiği üstü bölgede nüksettiğini görmekteydim. O andaki düşünceme göre, hastalık diafragmanın altında da kendini gösteriyordu ve işin kötüsü kemoterapiyi zorlaştıracak bir çevresel kan hücrelerinin azalması dönemine girilmişti. Ne yazık ki gelecekte neler olabileceğini tahmin edebiliyordum.

Artık Armao-Kean ikilisinin uyguladıkları politikayla, benim elimden her türlü müdahale hakkını aldıklarını anlamıştım. Buna, Amerika'ya

gitme kararının Majestelerinin ilk (ve şüphesiz gerçek) iradesi olmadığını bilmemin verdiği acı da ekleniyordu. Sonunda kendisinin New York Hastanesi'ne gönderileceğini öğrendiğim zaman karamsarlığım arttı. Bay Alem'i bu hastanede çalışan bazı doktorlara götürmek zorunda kaldığım zaman, kendileriyle nasıl güç koşullarda tartışmak zorunda kaldığımı hâlâ anımsıyorum.

Bana New York Hastanesi'ne gidileceği söylendiği zaman, Majestelerinin yatağının etrafındaydık. Düşündüklerimi Kraliçe Hazretlerinin kulağına fısıldadım. O da hemen söz alarak: 'Doktor Flandrin düşünüyor ki ... vs' dedi ve benim sözlerimi tekrarladı. Bunun üzerine, odada bulunan Kean ve Armao her türlü sözlü teminatı verdiler; daha açık olarak, azami ölçüde gizliliği sağlama kaygısıyla bu hastanenin seçilmiş olduğunu söylediler ve benim istediğim doktorlar grubunun hastanın sorumluluğunu üstleneceklerini eklediler.

"Artık tartışma zamanı geçmişti. Sonradan öğrendiklerimiz her şeyin önceden kararlaştırılmış olduğunu doğruluyor. Söylendiğine göre, Majestelerini Meksika'da kalmamaya ikna eden gerekçelerden biri de, bazı üst düzey Meksikalıların, ülkelerinin tıbbına ilişkin olumsuz görüşleriymiş. Bütün bunlardan haberim olmamıştı elbette, rolümün sona erdiğini anlamıştım, bundan sonra yapmam gereken tıbbi etik ve nezaket gereği, hastanın doktorlara olan güvenini zedelememekti. Mexico'daki Doktor Garcia'ya bir teşekkür mektubu yazarak koşulların, bizim öngördüğümüzden farklı bir karar alınmasını gerektirdiğini söyleyerek kendisinden özür diledim. Bir ek rapor yazarak, Şah'ın son altı yıllık dosyasına koyup Kean'e verdim.

Amerika'daki hastanelerin işleyiş tarzını ve gelenekleri bildiğim için Majestelerine, New York'ta kendilerinin yanında aktif bir rol oynayabilmemin çok şüpheli olduğunu ama diledikleri takdirde kendilerine refakat edebileceğimi söyledim. Şah, daha önceki ziyaretlerimde de her zaman olduğu gibi bana nazik bir şekilde teşekkür etti ve kendileri için o zamana kadar çok şey yaptığımı, Paris'te hastanedeki sorumluluklarımın beni beklediğine emin olduğunu söyledi ve sonradan mutlaka tekrar görüşeceğimizi sözlerine ekledi. Size ve profesör Milliez'e şükranlarını iletmemi istedi. O kadar yaşlı ve hasta olmasına rağmen, Profesör Milliez'in kendisine yardımcı olmak için, zahmet edip Paris'ten Tahran'a gelmesinin

hayranlık uyandıran bir davranış olduğunu belirtti. Daha sonra Kraliçe Hazretleri beni özel olarak kabul etti; Şah ve kendi adına, gerçek bir Pers objesi veremediği için özür dileyerek, Pehlevilerin arması işlenmiş Meksika gümüşünden, tas şeklinde bir sembolik armağan verdi. Sonra çekingen bir tebessümle şu sözleri ekledi: 'Onu çalışma masanızın üzerine koyup, içine kalemlerinizi yerleştirebilirsiniz!' Ben de kendisine Şah'a iletmesi ricasıyla, Amerikan tıbbına ve bundan sonra kendisini tedavi edecek olan meslektaşlarımızın büyük yeteneklerine olan mutlak güvenimi ifade ettiğim ve iyilik dileklerimi sunduğum bir mektup verdim. Sonra kendimi birdenbire çok yalnız hissettim.

"Kaldığım Las Quintas oteline geri döndüm, sonra Cuernavaca'dan Mexico'ya giden o güzel yol boyunca, sizin bir pazar akşamı bana telefon etmenizle başlayan bu uzun macerayı yeniden hatırladım... Bir yolculuktan diğerine yaptığım her ziyarette, (yolculuklarımın sayısı elliyi bulmuş olmalıydı) hep şu veya bu nedenle bir sonraki ziyaretin olmayacağını düşünürdüm. İşte bu kez süre dolmuştu. Hem görevimin sona erdiğini düşünerek bir çeşit rahatlama hissediyordum, hem de biraz içim sıkılıyordu, tüm benliğimle kendimi adadığım ve artık elimden kendisi için bir şey yapabilme imkânı alınan bu hasta için endişe duymaktan kendimi alamıyordum."

Şah'ın ve benim Meksika'da bir hastaneye yatmayı tercih edeceğimiz kesinlikle doğrudur. Amerika'nın bizi konuk etmeyi reddetmesinden sonra, tıbbi nedenlerle oraya kabul edilmemizde bizi yaralayan bir şey vardı. Bana gelince, oraya gidişimizin yol açacağı düşmanlık gösterilerinden, daha genel olarak da Amerika'daki siyasetçilerin bize duydukları kinden korkuyordum. Bizi Amerika'ya gitmeye zorlayan yalnız Armao ve Kean değildiler; Şah'ın ailesi, özellikle kardeşinin New York'ta Mexico'dan daha iyi tedavi göreceğine inanan Prenses Eşref bütün ağırlıklarını bu yöne koymuşlardı. Bu tartışma beni bir vicdan sorunuyla karşı karşıya bırakmıştı. Kişisel olarak duygularım Profesör Flandrin'in görüşüne katılmaktan yanaydı. Diğer taraftan bu sorumluluğu tek başıma üstlenmek istemiyordum. Şah'a herhangi bir şey olursa kendimi asla bağışlayamayacağımı biliyordum. Bu nedenle, Amerika'ya gitme kararına karşı çıkmam mümkün olamadı.

Tahran'daki büyükelçiliklerinin güvenliği için korkan Amerika, hangi aşamalardan geçip sonunda bize sınırlarını açmıştı? Amerika devletinin en üst düzey organlarında o zaman yapılan tartışmaları aktaran gazeteci Pierre Salinger, Beyaz Saray'da bu kararın nasıl alındığını açıklıyor:

"Dışişleri Bakanlığı, Şah'ın hastalığının ciddi olduğunu ve kendisine gereken tedavinin Mexico'da yapılamayacağını doğrulayınca, Dışişleri Bakanı Başkan Carter'a Şah'ı Amerika'ya kabul etmesini önerdi. Cyrus Vance, acil bir sağlık sorununun söz konusu olduğunun altını çizerek, bunun bir oturma izni gibi yorumlanamayacağını söyledi.

"Karar Beyaz Saray'da 19 Ekim 1979 günü, Jimmy Carter'ın dış politika sorunlarına ayırdığı haftalık cuma sabahı kahvaltısı sırasında alındı. Elbette ki bu karar bir risk taşıyordu ama Şah Amerika'ya yerleşmek isterken kendisine istenmediği bildirilip, aylardan beri o kadar kötü muamele edildikten sonra, şimdi ona böyle bir jest yapmak borcumuzdu.

"Carter da Şah lehine böyle bir jest yapılması gerektiği düşüncesindeydi. Çekinceleri, Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'nde tatsız olaylar olabileceğinden korkmasından kaynaklanıyordu. Bir karar almadan önce, kahvaltının her zamanki müdavimlerine görüşlerini sordu: Başkan Yardımcısı Walter Mondale, Cyrus Vance, Zbigniew Brzezinski, Savunma Bakanı Harold Brown ve Beyaz Saray Genel Sekreteri Hamilton Jordan. Hepsi oybirliğiyle kendisine Şah'ın Amerika'ya gelmesine izin vermesini önerdiler.

"Carter bu görüşe katıldığını söyleyip şu sözleri ekledi: 'Iranlılar bizim büyükelçiliğimizi işgal edip, orada çalışanları rehin aldıkları zaman bana ne önereceksiniz?'"[1]

İki hafta sonra, 4 Kasım 1979'da Başkan Carter'ın korktuğu şey oldu: Hem islamcı hem de komünist öğrenciler Amerika Büyükelçiliği'ne saldırarak ele geçirdiler.

Saldırı sırasında orada bulunan altmış civarındaki diplomatı dört yüz kırk dört gün boyunca rehin olarak tutacaklardı.

1. Pierre Solinger, *Rehin Alınanlar, Tahran'daki Gizli Pazarlıklar*, Paris, Buchet-Chastel Yayınevi, 1981.

Cyrus Vance daha sonra: "İncelikli ve insancıl davranmakla, bunun sonucunda Tahran'daki büyükelçiliğimizin çalışanlarının başına gelebilecek muhtemel bir kötülük arasında seçim yapmamız gerekiyordu" diye yazacaktı...

İslam Devrimi Cumhuriyeti Devleti, eşimin gerçekten hasta olduğuna inanmayı reddediyordu ve onun Amerika'ya giderek, bu ülkenin yardımıyla Tahran'da iktidarı yeniden ele alacağını iddia ediyordu...

***

New York'a hareketimizin hemen öncesinde, 21 Ekim 1979'da defterime yazdığım şu satırları buldum:

"Eşimin sağlık durumu beni çok endişelendiriyor. Elbette ümidimi koruyor, ona cesaret vermeye çalışıyorum ama yüreğimin daraldığı da bir gerçek. O çok zayıfladı, zaman zaman dayanılması güç ağrılar çekiyor. Elimden onun için hiçbir şey gelmiyor, hiçbir ilaç ağrılarını dindirmiyor, doktorlar da bu krizlerin nedenini açıklayamıyorlar.

"New York'a gitme kararı almak benim için hiç kolay olmadı. Amerikalılar eşimin gerçekten hasta olduğundan, bu hastalığın vize alabilmek için uydurulmuş bir hikâye olmadığından emin olmak için az kalsın kendi doktorlarından birisini göndereceklerdi. Ne eşimin ne de benim oraya gitmeyi hiç istemediğimizi keşke bilselerdi!"

22 Ekim'i 23'üne bağlayan gece, küçük bir uçakla New York'a gitmek üzere havalandık. Meksika Başkanı José López Portillo, ameliyattan hemen sonra Cuernavaca'daki villamıza dönebileceğimiz konusunda bize teminat verdiği için yanımıza sadece gerekli olan şeyleri almıştık. Uçağımızın, Amerika'ya giriş formalitelerinin tamamlanması için Florida'da Fort Lauderdale'e inmesi gerekiyordu, o andan itibaren işler tersine döndü. Pilot Fort Landerdale'e indi ama yanlış havaalanını seçtiği için orada bizi bekleyen kimse yoktu. Uçağın içi çok sıcaktı, yasak olmasına rağmen pistte biraz dolaşmak için uçaktan indim. Bu esnada Robert Armao başka bir havaalanına indiğimizi bildirmek için birilerine telefon ediyordu. Derken, Tarım Bakanlığı'ndan bir müfettiş uçağa girerek beraberimizde bitki getirip getirmediğimizi sordu ve imha edebileceği ne varsa aldı.

Nihayet, bir saat süren bir bekleyişten sonra, öbür havaalanında bizi bekleyen resmi görevliler geldiler ve New York'a gitmek üzere tekrar havalanabildik. Günün ilk ışıklarıyla New York'a vardık. Bereket versin, televizyon kanallarından kimse yoktu. Bizi Prenses Eşref'in, çocuklarımızın kaldığı Doğu Yakası'ndaki evine götürmelerini istedik. Ancak sokağın girişinde Robert Armao için çalışan Amerikalılardan birisi yaklaşmamamızı işaret etti; Prenses Eşref'in evinin pencerelerinin altında kalabalık bir gazeteci grubu bekliyordu. Şoför geri dönüp, bizi doğruca New York Hastanesi'ne götürdü.

On yedinci katta bizim için iki oda ayrılmıştı: birisi Şah için, diğeri ona refakat edecek insanların bekleyebilmeleri için. Odalar bir koridorun sonundaydı, böylece girişler rahatça gözetilebilir ve koridorun bu bölümü kapatılabilirdi.

Eşim yatıp, hastane görevlileri onun bakımını üstlenir üstlenmez hemen Prenses Eşref'in evine gittim. Cuernavaca'dan New York'a uçarken yol boyunca, çocuklara babalarının ciddi bir şekilde hasta olduğunu hangi kelimelerle anlatabileceğimi düşünmüştüm. Eşimi hastaneye götürmeden önce, onlarla rahatça konuşabileceğimi sanıyordum ama orada bekleşen gazeteciler buna engel olmuştu.

Şimdi acil bir durum vardı: Şah'ın 1974'ten beri gayet iyi gizlenen hastalığı New York Hastanesi'ndeki doktorlar tarafından her an ifşa edilebilecekti. Radyolar ve televizyonlar haberi hemen yayacaklardı, o kadar ki çocukların bu haberi gazetecilerin ağzından duyma riski çok büyüktü; bu onlar için düşünülebilecek en acı verici, en sert darbe olacaktı. Onlarla zamanında konuşmayı başardım ve sanırım babalarının iyileşeceğine olan ümidimi aktarabildim.

Cerrahi müdahalenin, gelişimizin ertesi günü, 24 Ekim'de yapılması kararlaştırıldı. Ameliyathanenin kapısına kadar eşimin yanında olmama izin verdiler, tam içeri gireceği sırada, herhalde en kötü ihtimali düşündüğünden, Şah bileğimi sımsıkı tutarak şu kelimeleri söyledi: "Çocuklara iyi bak ve insanların seni ezmesine izin verme."

Cerrah eşimin safra kesesini aldı, ancak dalağın da çıkarılmış olması gerektiği apaçık ortadaydı. Bunu neden yapmadı? Daha sonraki açıklamasında, önce iki organı birden almanın zor olacağını düşündüğünü söyledi, sonra da safra kesesini almak için yaptığı kesinin dalağa ulaşmasına izin vermediğini belirtti.

Ameliyat çıkışında, cerrah ameliyatın başarılı geçtiğini, ilerisi için iyimser olduğunu söyledi. Defterimin 25 Ekim tarihli sayfasını tekrar okuduğumda, durumun aniden yüz seksen derece değişeceğinin belirtilerini buluyorum:

"Bu sabah ümidim ve güvenim vardı, kendimi güçlü hissediyordum. Eşimden haber almak için telefon eden insanlara cesaret vermeye çalışmıştım ama az önce doktorların bana söyledikleri yüreğime bıçak gibi saplandı: bu hastalığa yakalanan hastaların %50'si on iki ile on sekiz ay arası yaşayabiliyorlardı; %50'si için iyileşme ümidi vardı. Ben, sorularımla doktorları sıkıştırınca sözlerini geri alıp bunun kesin olmadığını, her şeyin tamamen hastanın göstereceği tepkiye bağlı olduğunu söylediler.

"Yeter ki eşim olumlu tepki versin! Az önce kendisini daha iyi hissettiğini söylüyordu, doktorlar da onun iyileşeceğine inanıyorlar."

Bu ameliyatın ne kadar acemice yapıldığını çok sonra öğrendim. Ameliyatı yapan cerrahın çok fazla para istediğini duydum. (Burada sıradan bir hastanın, tanınan bir kişiden daha iyi tedavi gördüğü söyleniyordu.) Kısa bir süre sonra tekrar çağırmak zorunda kaldığım Profesör Flandrin, seneler sonra Profesör Jean Bernard'a yazdığı mektupta şu yürek ezen bilançoyu çıkarıyordu:

"Hatırlıyorsunuzdur, Şah için kendisinden yardım istenen Amerikalı onkolog (kanser uzmanı) Doktor Morton Coleman, beni Paris'ten telefonla aradı. Doktor Kean'e Şah'ın hastalığına ilişkin ayrıntılı bir dosya bıraktığım için, ilke olarak durumu bilmesi gerekiyordu, ben de elimden geldiğince bütün hikâyeyi anlattım.

Doktor Kean, verdiği sözleri tutmamıştı. Daha sonra öğrenildiğine göre, Morton Coleman da (kendisi üstelik Kean'in seçtiği onkologdu) Majestelerinin, kendisinden habersiz, tavsiyelerini söylemesine bile fırsat verilmeden ameliyata alınmış olmasına çok şaşırmıştı. Kean kendisine yardımcı olarak dahiliye bölümünden hormon bilimcisi olan Doktor Williams'ı almıştı. Safra taşı tanısı konduktan sonra ameliyat kesinlikle iyi seçilmemiş bir cerraha verilmişti. O da daha en başından, dalağı çıkarmaktan vazgeçerek, sağ kaburga altından küçük bir kesi ile karın boşluğuna girmişti. Bundan daha da ciddi olarak, uygun klinik şartlarda yapılan safra kesesi taşı ameliyatında, ana safra yolunu tıkayan bir taşı

unutmayı başarmıştı. Bu son derece önemli ve bağışlanması mümkün olmayan bir hataydı çünkü ameliyatı bitirmeden önce bir görüntüleme tekniği uygulanmamıştı. Amerika'da ve diğer ülkelerde tıp dünyası yapılanlara inanamamış, hatta bu durum alay konusu bile olmuştu. Dünyanın bütün ülkelerinde olabileceği gibi Amerikan tıbbı da aslında 'en iyi' olanı sağlamamış 'en kötü' olanı yapmıştı. Gerçekten böyle şaşırmamız için birçok neden vardı. Sonrasında yaşanan olaylar zincirine de hep bu beceriksizlik neden oldu."

Eşim, ameliyattan hemen sonra yeniden korkunç ağrılar çekmeye başladı. Ancak o zaman doktorlar, safra yollarındaki bütün taşların alınmadığını fark ettiler. Bu defa, karın bölgesini yeniden açmak yerine endoskopiyle taşın alınmasına karar verildi.

Ancak, endoskopi için çağrılan genç doktor bu defa müdahale etmeyi reddetti çünkü o akşam operaya gidecekti! Şaşkınlıktan kanım donmuştu. Eşim tahammülünün sonundaydı, kendini hastalarını tedaviye, rahatlatmaya adaması gereken bu genç doktorun tek düşündüğü şey ise operadaki koltuğuydu.

Ameliyata paralel olarak Doktor Norton Coleman da hükümdarın kanseriyle mücadele etmeye başladı. Memorial Sloan-Kettering adlı kanserle mücadele merkezi New York Hastanesi'nin karşısında bulunuyor. Bu iki bina birbirlerine yeraltındaki koridorlarla bağlanmıştır. Bizden, hastane bakım personelinin kullandığı bu koridorlardan geçerek ışın tedavisine gitmemiz rica edildi.

Korktuğum başımıza gelmişti; hastanede kaldığımız ortaya çıkar çıkmaz, İranlı göstericiler hastane pencerelerin altına üşüşmüşlerdi, her gün geliyorlardı. Eşim, ölümle mücadele etmekteyken o göstericilerin kendisinin ölmesi için dua ettiklerini, avazları çıktığı kadar "Şah'a ölüm! Kahrolsun Şah!" diye bağırdıklarını duyuyor muydu acaba? Bilmiyorum Tanrı'nın onu hiç olmazsa bu konuda esirgediğine inanmak istiyorum. Her ne olursa olsun, beni çok duygulandıran bir olay meydana geldi: yakındaki bir şantiyede çalışan Amerikalı işçiler, gösteri yapan İranlıların davranışından çok üzüntü duyarak onları protesto ettiler.

Şah bu olup bitenleri duymamış olsa bile, etrafımızdaki büyük gerilimi fark etmemiş olamazdı. Kanserle mücadele merkezi personeli Tahran'ın bir misillemesinin kurbanı olmaktan korkarak bizi kabul etmekte çekingen davranmıştı. O kadar ki, dayattıkları güvenlik koşullarıyla neredeyse bizi yarı yaşadışı konuma indirgiyorlardı. Bana: "Yarın sabah beşte gelin" diyorlardı. Saat dörtte kalkıp hastaneye gidiyordum, orada kürün akşamın onuna ertelendiğini, yahut doktorun gelmediğini ya da şehir dışında olduğunu öğreniyordum.

Bana istenmediğimizi gayet belirgin bir şekilde hissettiriyorlardı. Tekerlekli koltukta oturan Şah'ı cereyandan olabildiğince korumaya çalışarak her defasında, yeraltındaki o insanın içini karartan, kirli çamaşır torbalarıyla dolu dehlizlerden geçmek zorundaydık. Babamın ölümünden sonra, hastanenin bende çok ürkütücü bir anısı kalmıştı, burada yaşadığımız kâbus çok hazin bir şekilde onu yansıtıyordu.

Evet, bu bir kâbustu. Ekim sonunda defterime yazdığım şu sayfayı okuyorum:

"Tanrım, eşim bir gün artık olmayacaksa, ne olur, acı çekmesin! Başkalarına hizmete adanmış bir yaşamın ödülü bu mu? Eşimin ağzından en küçük bir yakınma kelimesi çıkmıyor, hâlâ kendisinde gülümseyecek gücü buluyor. Dünyanın dört bir yanından çiçekler, kartlar, telgraflar yağıyor. Yakın dostlarımız, ailemiz, hükümdarlar, devlet başkanları ve öğrenciler arıyorlar. Onlara cevap vermeli, teşekkür etme gücünü bulmalıyım. Bu dünya artık benim için hiçbir anlam ifade etmiyor. Kendimi içim boşalmış gibi hissediyorum. Tahran'da Halkali, Şah'ı hastane odasında öldürmesi için birini göndereceğini söyledi. Humeyni ise, Şah gerçekten hasta mı yoksa yalan mı söylüyor diye görmek için iki doktor göndermek istiyor. CIA'in eşimi koruduğunu iddia ediyor.

"Her sabah hastaneye gidiyorum. Bazen öndeki giriş kapısından giriyorum ama çoğu zaman, çöp sepetleriyle, eğrilmiş sandalyeler ve kırık masalarla dolu bodrum katından geçmek zorundayım. Bodrumdaki zavallı işçilerin hepsi zenci, aralarında tek bir beyaz yok. Eşimin yanında oturuyorum, yalnız onun yanında kendimi iyi hissediyorum. Dışarıda insanlar çok sinirli, tasalı, benim canım da onların korkularını ya da öğütlerini duymak istemiyor. Bunun yanında, küçük şeylerle de uğraşmam gereki-

yor, telefona bakmalı, mektuplara cevap vermeliyim. Çocuklarımı istediğim kadar göremiyorum, okul kitaplarına göz atacak zamanım bile yok.

"Eşimin yanındayım, saat öğleden sonra üç. O uyuyor, ben çılgın gibiyim, yüreğim daralıyor. Penceredeki storların arasından ışık sızıyor. Ortalık sakin, sadece ara sıra aşağıdaki arabaların uğultusu, polis arabalarının veya bir ambulansın sireni ya da bir helikopterin gürültüsü işitiliyor. Eşimin yürümesi gerekiyor, ancak ben onu yürürken görmeye dayanamıyorum, incecik bacaklarının görüntüsü içimi çok fena acıtıyor. Artık sadece altmış dört kilo. Ona ümit vermeli, cesaret aşılamalı, gülümsemeliyim. Düşünüyorum da, bu insan saçlarını ülkesi için ağarttı. Başkan Sedat telefon etti: 'Kardeşim, uçağım senin için hazır bekliyor. Ne zaman istersen, başımın üzerinde yerin var' dedi. Cihan Sedat da birçok kez telefon etti: 'Gazetelerde anlatılanlara aldırma' diye tekrarlayıp durdu ve ekledi: 'Biz buradayız, Farah. Biz buradayız.'"

O korkunç günlerde Şah, oğlumuz Rıza'nın sevgi ve saygı dolu şu mektubunu alarak teselli buldu:

"Çok sevgili babacığım,

"Her şeye kâdir olan Tanrı'dan seni en kısa zamanda iyileştirmesini dilerim. Onun dileğimi yerine getireceğinden eminim çünkü düşündükçe, senin hiçbir hata yapmadığını daha iyi görüyorum. Tüm yaşamını halkına hizmete ve Tanrı'nın iradesini yerine getirmeye adadın. Onun seni iyi bir insan olarak sevdiğinden ve hep koruyacağından emin ol! Asla yalnız olmayacağını ve milyonlarca insanın dualarıyla senin yanında olduğunu bil! Doğduğumuz aziz topraklara yaptığın değerli hizmetler asla unutulmayacak.

"Tanrı'dan seni ebediyen korumasını dilerim, sen benim tek yaşama nedenimsin.

"Derin sevgilerimle,

Rıza."

Çok sonraları, büyük oğlum, bana, o kadar uzun yıllar boyunca babasının yaptıklarını öven basının, ondan söz ederken birdenbire

kullanmaya başladığı kelimeleri görünce çok şaşırıp, rahatsız olduğunu söylemişti. "Anlaşılır gibi değildi, akşamdan sabaha, babam 'despot', 'zorba' olmuştu. İçimden aynı insandan bahsetmediğimizi düşünüyordum. Benim tanıdığım insan, her zaman halkına saygılı, ülkesine sadık birisiydi. Şimdi aniden bütün dünyayı, onun İran'ı diktatör olarak yönettiğine inandırmak istiyorlardı, ancak biz bunun yalan olduğunu iyi biliyorduk."

Evet, çevremizde korkunç bir gerilim vardı, insanların kinle dolu çığlıkları da beni takip ediyordu. Kendimi sanki, nefretten gözleri hiçbir şey görmeyen kalabalıklar tarafından kovalanıyormuşum gibi hissediyordum. Yakın korumalarım olan iri cüsseli Amerikalı polisler beni bu insanlardan etkili bir şekilde koruyorlardı. Bir korumanın beni asansöre sürüklerken azarlamasını hâlâ hatırlarım: "Birisi rahatça yanınızdan geçebilir ve dan! Kafanıza ateş edebilir." Bunu söylerken işaret ve orta parmaklarını da şakağıma dayamıştı. Ben de "Ne kibar adam!" diye düşünmüştüm. Şah'ın çevresindeki güvenlik kordonuna rağmen, nadiren de olsa birkaç kişi ona ulaşıp destek verebildiler. Bu kişiler arasında özellikle eski Maliye Bakanı Hushang Ansary ve Bilimler ve Araştırma Bakanlığı yapmış olan doktor Abdül Hüseyin Sami'nin ziyaretlerini anımsıyorum. İran'da konser vermiş olan Frank Sinatra da gelip, eşime yolcuların koruyucusu olan Aziz Christophe'un madalyonunu verdi, yaşadığımız sürgünde onun bu anlamlı davranışı beni çok duygulandırdı. Şah, benim son özel kalem müdürüm olan Seyid Hüseyin Nasır ile de görüştü. Anlattığına göre, hastaneye gelirken fazla hız yaptığı için Amerikalı polisler arabasını durdurmuşlar, ancak onlara kimi ziyarete gittiğini söyleyince, kendisine yakınlık gösterip serbest bırakmışlar.

Bu kargaşada, benim zavallı iki küçük çocuğum, Leylâ ve Ali Rıza ne olduklarını şaşırmışlardı. Bir iki kez kaçıp onları hayvanat bahçesine götürebildim. Çocuklar hiç olmazsa gittikleri okulda çok mutsuz değildiler, Leylâ Marymount'da, kardeşi St. David'de okuyordu. Bu korkunç ortamdan korumak için mükemmel bir okula, Ethel Walker'a yatılı olarak yerleştirdiğimiz Ferahnaz'a gelince, o mutlu değildi. Kendisini bizden fazla uzakta hissediyor, bizi özlüyordu. Bu onun için çok ani bir değişiklik olmuştu, sonradan onu

da iki küçük kardeşiyle bir arada bırakmadığım için çok pişman oldum. Özelikle, okulunda onu korumak şöyle dursun, tersini yaptıklarını duyduğum zaman hissettim bu pişmanlığı. Öğrendiğime göre, Ferahnaz'ın hasta olduğu bir gün, öğretmenlerinden birisi ona şöyle çıkışmış: "Ne yani, prensessin diye mi bu kadar naz yapıyorsun?" Babası ölüyordu, çocuk her şeyini kaybetmişti, bu koşullarda bile birazcık merhamete hakkı yoktu.

Bir gün, yanımda bir arkadaşım olduğu halde, normal bir kadın gibi, bir mağazada bir-iki saat dolaşmayı kabul ettim. Fransızmışız gibi davranmaya karar vermiş ve bu münasebetle kendimize Michèle ve Jacqueline adlarını takmıştık. Bir ara karşımızda bulunan tezgâhtar kız yüzüme dikkatle uzun uzun baktı ve:

"Afedersiniz efendim, sizi birisine çok benzettim," dedi.

"Ya, öyle mi? Kime benzettiniz?"

"Şah'ın eşine!"

Gülümsedim.

"Bunu bana daha önce de söylediler."

"Öyleyse işiniz zor olmalı. Şu sıralar o hanıma benzemek hiç kolay olmasa gerek."

Evet, gerçekten de kolay değildi 4 Kasım sabahı Amerikalılar, bizim Amerika'ya girişimize misilleme olarak Tahran'daki büyükelçiliklerinin işgal edildiğini ve diplomatlarının İslamcılar tarafından rehin alındığını öğrendikleri zaman gerilim had safhaya ulaşmıştı.

Ayetullah Humeyni, bizim on iki gün önce New York'a geldiğimizi haber alınca, bunu "Amerikalıların Şah'ı yeniden iktidara getirmek için düzenlediği bir komplo" olarak nitelendirerek Amerikalıları aşağılamıştı. Daha sonra da öğrencilere, özellikle de ilahiyat öğrencilerine "Amerika'yı, suçluyu yani azledilen hükümdarı geri göndermeye zorlamak için Amerika'ya ve İsrail'e karşı en şiddetli şekilde saldırmaları" için çağrı yapmıştı. Bu rehin alma olayında, işgalcilerin, hükümdarın Tahran'a iadesini amaçlayan Devrimin Rehberi'nin himayesini gördükleri açıkça ortadaydı.

Buna karşın, Başbakan Mehdi Bezirgân'ın bu olayla ilgisi yoktu. O ve Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdi hemen istifa ettiler. Bu iki kişi-

nin istifasıyla Amerika, İran'daki yeni hükümet içinde diyalog kurabildikleri yegâne iki muhatabını da kaybetti. Özgürlük Hareketi'nin eski başkanı olan Mehdi Bezirgân, eşimin döneminde İran'a hizmet etmek olan yüzlerce kadın ve erkeğin yargılanmadan idam edilmelerine sesini çıkarmamıştı.

İbrahim Yezdi'ye gelince, o, cesaretleriyle, saygınlıklarıyla, dürüstlükleriyle tanınan General Mehdi Rahimi[1] ve Nimetullah Nasiri'nin idam edilmelerine karar veren mahkemedeki yargıçlar ve işkenceciler arasında yer almıştı. Ancak bu defa, Amerika Büyükelçiliği'ne yapılan saldırıyı, hiç kuşkusuz kendi kişisel "ahlâk" anlayışına sığdıramamıştı.

Elçilikte yaşanan dram, haklı olarak Amerika halkını çok üzmüştü, basın da hemen insanların öfkesini dile getirmeye başlamıştı. Bulunduğum yerden olayların gerçek yüzünü görmem çok zordu. Esasen, Amerikan halkı elbette Tahran'daki "ortaçağ kafalı yobazlar"a karşı öfke duymaktaydı ama etrafta bütün bunların eşim yüzünden olduğu da söyleniyordu, o zaman üzüntüden kahroluyordum. O insanın her gün yaşadığı cehennem azabına tanık olan birisi olarak, dile getirilen bu olumsuz duygular, ondan "kurtulmak" için neredeyse açık açık yapılan çağrılar karşısında bazen bütün gücümü yitiriyordum.

1979 yılı Kasım ayının o korkunç günlerinde defterime yazdığım ve benim o zamanki iç âlemimi çok iyi yansıttığını düşündüğüm şu notları buldum:

"8 Kasım. FKÖ'nün[2] hastaneye saldırabileceği korkusuyla bütün gece radyoterapi seansını ertelediler. Bu korkunç bir şey çünkü başka bir hastaneye de gidemiyoruz. Artık yaşamımızın sonuna kadar hiçbir yerde bizim için huzur olmayacağını biliyorum. Eşimin hastalığı belki de bir üçüncü dünya savaşına yol açmak üzere. Sokakta Amerikalı gençler bizim savunmamızı üstlenip, iade edilmemizi talep eden İranlı öğrencilerle kavga ettiler. 'Siz Carter'ı alın, Şah'ı vermiyoruz' diye bağırıyorlardı. Onların söyledikleri beni rahatlatmalıydı ancak Humeyni yandaşı bile

1. General Rahimi, Şah'ın adı geçtiğinde selamlama cesaretini gösterdiği için önce sağ kolu kesilmiş sonra idam edilmişti
2. Filistin Kurtuluş Örgütü.

olsalar İranlıları dövdüklerini bilmek beni derinden yaralamıştı. Hiç istemeden, bütün bu üzüntülere, bu gerilime biz neden olmuştuk.

"9 Kasım. Şah'a sonunda bu gece, ışın tedavisi yapılacak. Güvenlik nedenleriyle hastaneye gitmemem rica edildi. Evde kaldım ama bir türlü uyuyamıyordum. Her şeyin yolunda gidip gitmediğini öğrenmek için sabahın dördünde telefon ettim. Bana: 'Her şey yolunda' dediler, eşimin bodrum katındaki loş koridorlardan götürüldüğünü görür gibi oldum... Bu görüntüye dayanamadım, kalktım, polis arabalarının birinden, beni New York'un sessiz sokaklarında dolaştırmalarını rica ettim. Dönüşte hastaneye, eşimi görmeye uğradım ve rahatladım.

"11 Kasım. Ferahnaz'ın kent dışında bulunan okuluna gitmek için sabah erkenden uyandım. Bu yol beni sakinleştiriyor, manzara güzel, ağaçları seyrediyorum, Vivaldi veya Mozart'dan bir kaset koyuyorum, Ferahnaz'ın okulu iyi gibi görünüyor ama zavallı çocuk orada hiç mutlu değil. Onun yalnız olduğunu görmek beni de çok üzdü. Bunlar çocuklar için ne kadar ağır sorunlar!

"14 Kasım. Moralimi bozmamaya çalışıyorum, televizyona bakmıyorum, radyo dinlemiyorum, gazeteleri okumuyorum. Bilhassa televizyonların olayları anlatım biçimi beni çok endişelendiriyor. Jimmy Carter artık İran'dan petrol almayacağını beyan etti; İranlılar da, petrolü başka ülkelere ve daha pahalı satacakları cevabını verdiler. Şimdi, yavaş yavaş, bizim hayali servetimizden de bahsetmeye başladılar. Önce yirmi üç milyardan başlayıp otuza çıktılar, bu tümüyle gülünç bir iddia. Humeyni: 'Beraberlerinde, ülkenin bir yıllık petrol üretimine eşdeğer parayı götürdüler, bu parayı bize geri vermeleri ve yargılanmaları gerekir' dedi. Beni Sadr, tarihte eşimden daha kötü bir insan olmadığını söyledi. Zavallı Amerikalılar çok zor bir durumdalar: insanın karşısında çılgınlar varsa, ne karar vereceğini bilemez ve geleceği görmek imkânsızlaşır.

"15 Kasım. Ortam fevkalade kötü ancak ben ümidimi korumak zorundayım. Günün birinde, benden söz edilirken: 'Zavallı, bütün o sıkıntılara dayanamadı' denmesini istemiyorum. Öyle sanıyorum ki artık buradan gitmemiz gerekiyor. Humeyni ve yandaşları, sahibi olduğumuzu iddia ettikleri servetimizle ilgili yalanlarıyla, Amerikan halkını bize karşı kışkırtmaktalar. Şimdi de Şah'ın uluslararası bir suçlu olarak yargılanması gerektiğini söylüyorlar. Humeyni bütün bir halkı yok etmeye de-

vam ediyor, ancak yargılanması gereken benim eşim! Eğer Tanrı varsa, neden ortaya çıkmıyor?

"16 Kasım. Bu satırları yatak odamda yazıyorum. Devamlı olarak balkonuma gelen, çok sevimli, küçük bir sincap var, ona fıstık veriyorum, dost olduk. Şah'ın Anılar'ının elyazması üzerinde X ile çalıştım. Bugün öğleden sonra, hastanede çok kaygılıydım. Amerika'nın eşimi İran'a geri vermesinden veya onu yargılayacak uluslararası bir mahkeme kurulması fikrini desteklemesinden çok korkuyorum.

"20 Kasım. Tahran'daki öğrenciler, siyah Amerikalıları serbest bıraktılar ancak içlerinden biri çok doğru bir söz söyledi: 'Biz de diğerleri gibi Amerikalıyız, derimizin renginin böyle istismar edilmesini istemiyoruz!' Jimmy Carter Tahran'ı, rehinelere kötü davranıldığı takdirde askeri müdahalede bulunmakla tehdit etti. Bir atom denizaltısının Filipinler'den ayrıldığı söylendi.

"Sakin olduğum bir an bile yok. Kendi kendime eğer Amerika'dan ayrılırsak ve Tahran'dakiler rehineleri öldürürlerse gazetelerde: 'Eğer gitmeselerdi, Amerikalılar öldürülmeyecekti' diye yazacaklarını düşünüyorum. Ancak, eğer burada kalırsak, belki de şu uluslararası mahkemeyi kuracaklar... Aklım zavallı çocuklarımda. Onların acı çekmemesini ne kadar çok isterdim.

"Beni İran'a geri vermelerine hazırım, yeter ki, hiç kuşkusuz İran'ın en iyi hükümdarlarından biri olan eşimin ismi ve eseri kirletilmesin, yeter ki tek bir Amerikalı asker İran toprağını çiğnemesin ve dünya, çılgın bir din adamının hatası yüzünden kargaşa yaşamasın.

"27 Kasım. Bu akşam saat onda Şah yeniden ameliyat edilerek, cerrahın bıraktığı taş alınacak. Kanada'dan bir Alman doktor geldi. Ameliyat yarın yapılacaktı ama güvenlik gerekçesiyle gece yapacaklar.

"Bu uluslararası mahkeme hikâyesi kanımı donduruyor, sanki ölüm koridorunda bir mahkûm gibi yaşadığım duygusuna kapılıyorum. Eğer Şah mahkemeye çıkarsa, senelerce, onun İran lehine yaptığı işleri öven bütün o devlet başkanları ne diyecekler? Onlar da mahkûm edilecekler mi? Eğer dünya böyle ise, ben artık bu dünyada olmamayı tercih ederim.

"Ameliyathaneye gittim, eşim çok sakindi, boğazına bir tüp konmuştu, buna rağmen gülümsemeyi başarması içime işledi. Bu sırada Tahran:

'Şah'ın hasta olmadığına dair elimizde kanıtlar var' diye iddia ediyor, oysa onu burada sondalarla, kan lekeleriyle dolu örtünün altında görüyorum. Onun bu hali yüreğimi parçalıyor. Sadece fiziki olarak duyduğu acıdan değil, belki daha çok ruhen çektiklerinden ötürü.

"28 Kasım. Başkan Carter gazetecilerle bir söyleşi yaptı ve 'Şantaja boyun eğmeyeceğiz' diye beyanda bulundu, belki bu eşimi İran'a geri vermeyeceklerini ifade ediyor. İlk defa, Amerika Başkanı gözüme cesur göründü. 'İran hükümetini, rehin alma olayından sorumlu tutuyoruz' diye ekledi. Şah buraya geldiği zaman kimse bana baskı yapmadı. Bu benim kendi kararım ve doğru olanı yaptığımı düşünüyorum. Hiçbir şeyden pişman değilim ve kimseden af dilemiyorum. Şah özgürdür, sağlığı elverdiği zaman gidebilir."

8 Kasım günü Şah hemen başkana, olaydan duyduğu büyük üzüntüyü bildirmiş ve çetin geçeceği belli olan pazarlıkları daha da güçleştirmemek için sağlığı elverir elvermez Amerika'dan ayrılacağını bildirmişti. Değişik yerlerde ortaya atılan uluslararası bir mahkeme kurma fikri, kendisinin iade edilmesini isteyen Tahran'ı yumuşatmaya, uzlaşma sağlamaya yönelik gibi görünüyordu. Defterimi tekrar okurken görüyorum ki, basının da bu konuya çok geniş yer vermesi yüzünden, benim aklımda çok önemli bir yer tutmuş. Sonra bu mahkemeden söz edilmez oldu. Başkan Carter'ın verdiği teminata rağmen yalnız İran'a iade edilme tehdidi kaldı. Bu tehdit, biz 1980 Martı'nda Mısır'a dönünceye kadar eşimin başının üzerinde asılı kaldı. Eşim Mısır'a gittikten dört ay sonra vefat edecekti.

Kasım sonuna doğru doktorlar, hükümdarın yakında hastaneden ayrılabileceği kanısına vardılar, ayrıca yatağa ihtiyaçları olduğunu belirttiler; biz de rahatlamış olarak Cuernavaca'ya dönmeyi düşünmeye başladık. Robert Armao, yardımcısı Mark Morse'u, her şeyin yolunda gittiğinden emin olması ve villanın çevresinde yeniden güvenlik önlemleri alınması için Cuernavaca'ya gönderdi. Oraya 2 Aralık'ta dönmemiz kararlaştırılmıştı. Oysa, 30 Kasım'da aldığımız bir haber bizi allak bullak etti: Meksika da sığınma talebimizi geri çeviriyordu!

Başkan José López Portillo'nun böyle ani çark edişi anlaşılır gibi değildi. Eğer Meksika hükümeti, o zaman ileri sürüldüğü gibi, Arap

ülkelerindeki elçilikleri için endişe ediyorsa, 4 Kasım'daki rehin alma olayından sonra niçin bizi ülkesine tekrar davet etmişti? Daha sonra bana bu konuyla ilgili bir başka açıklama yapıldı: Fidel Castro, Meksika başkanına bize sığınma sağlamaktan vazgeçmesi koşuluyla ülkesinin, Meksika'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne girişi lehinde oy kullanacağını bildirmiş.

Pierre Salinger'in anlattığına göre, Meksika'nın bizi geri çevirdiğini, bu ülkenin New York konsolosunun ağzından öğrenince, Robert Armao şaşkınlıktan ne söyleyeceğini bilememiş. Pierre Salinger, kitabının bu olaydan söz ettiği bölümünde şunları yazıyor:

"'Size inanmıyorum,' demiş Armao, 'daha bu sabah Meksika Cumhurbaşkanlığı Sarayı'ndan bana dönüş için hiçbir sorun olmadığını doğruladılar.' O zaman konsolos, Armao'dan kendisinin Büyükelçi Bay Hugo Margain'e telefon etmesini istemiş. Büyükelçi, konsolosun söylediklerini şu sözlerle teyid etmiş: 'Şah artık Meksika'da persona non grata*. Onun Meksika'da bulunması ulusal çıkarlarımız için bir tehdit oluşturuyor."*

Pierre Salinger anlatmaya devam ediyor:

"Armao, hayal kırıklığına uğramış bir durumda hastaneye döndü. Şah'ın odasının bitişiğindeki odada, bir saat boyunca ona durumu nasıl haber vereceğini düşünüp durdu. Sonra güvenlik görevlilerinden birisi içeri girip: 'Televizyonda haber bülteni var, onun televizyonu da açık, o haberi televizyondan izlemeden sizden duyması daha iyi olur' dedi.

"Şah'ın seyrettiği kanal bu haberi geçmedi, bunun üzerine Armao sonunda Meksika'nın kararını söylemek zorunda kaldı. Şah, bir an gözlerini ona dikip, duyduklarına inanamadı. Sonra sadece: 'Ama niçin?' dedi."[1]

Durumu hemen haber alan Beyaz Saray geçici bir çözüm aradı ve alınan kararları hükümdara bildirmesi için, başkanın hukuk danışmanı Lloyd Cutter'i gönderdi. Her şey çok çabuk gelişmişti. Ben olayları öğrendiğimde yeni sürgün yerimiz çoktan belirlenmişti bile: Teksas'ta, San Antonio'daki Lackland hava üssüne götürülecektik.

Eşim telefon ederek beni uyardı:

* Ç.N. İstenmeyen şahıs.

1. Pierre Salinger, bkz. sayfa 323.

"Teksas'a hareket edeceğiz. Amerikan hükümeti gideceğimiz yeri kesinlikle gizli tutmamızı istiyor. Hiç kimseye söyleme, hatta çocuklara bile."

Nasıl? Çocuklara haber vermeden, onlara nerede olacağımızı bile söylemeden çekip gidecek miydik? O anda bunu inanılmaz ölçüde zalimce buldum, bu kadarı beni aşıyordu, ancak sessizce kabullendim. Ertesi sabah erkenden yola çıkmamız kararlaştırılmıştı.

O akşam Prenses Eşref'in evindeydim, bir arkadaşım telefon edip, ertesi gün öğle yemeğine davet edince, şüphe uyandırmamak için kabul ettim. Arkadaşım bana hangi İran yemeklerini istediğimi sordu, becerebildiğim kadar yalan söyledim.

O gece uyuyamadım, saatlerce Kambiz Atabey ile sohbet ettim. Şah hastanedeydi. Çocuklar ve ben bir aradaydık. Onları düşünüyordum, özellikle de daha sadece dokuz yaşında olan Leylâ'nın, ona tek bir sevgi sözcüğü söylemeden ortadan kaybolduğumu gördüğü zaman yaşayacağı şaşkınlığı düşündüğümde yüreğime bıçak saplanıyordu sanki. Olaylar aynen korktuğum gibi gelişti. Leylâ uyanır uyanmaz "Annem nerede?" diye beni sormuş ve Bay Atabey ona benim gittiğimi söyleyince inanmamış. Onun çocuk zihninde, annesinin kendisini öpüp kucaklamadan gitmesi aklın almayacağı bir şeydi. Hemen benim odama koşmuş, bugün bile bu sahneyi, boğazım düğümlenmeden anlatamıyorum. Benim odada olmadığımı görünce Leylâ'nın gittiğime inanamaması, duyduğu acı beni hüzne boğuyor.

Günün ilk saatlerinde birkaç parça eşyamı topladım ve sokağa çıktım: hemen o anda yanan televizyon kameralarının projektörleri gözümü kamaştırdı, demek ki, kim bilir hangi kanaldan sızan haberi bütün basın duymuş ve gelmişti. Bana kendi çocuklarımı öpmemi yasaklamışlar ama kendileri gazetecilere haber vermişlerdi.

Beni bir polis arabasına bindirdiler ve hızla oradan ayrıldık. Durumum hem korkunç hem de gülünçtü; sanki bir James Bond filminde gibiydik. Benim bindiğim arabada CIA ve FBI'dan birileri vardı, içi güvenlik ajanlarıyla dolu çamaşır yıkama şirketlerinin arabaları etrafımızı çevirmişti. Benimkine benzer bir konvoyla gelen Şah ile havaalanında buluştuk. Orada, kurşun geçirmez yelek giymiş, ellerinde makineli tüfekleri olan kasketli adamların koruduğu

bir uçak bizi bekliyordu. Uçağa binmemizi rica ettiler. Bu büyüklükte güvenlik önlemleri gerektirecek kadar mı tehdit altındaydık? Ben o gece kendi kendime, bu inanılmaz mizansenin tek amacının bizi deli etmek olduğunu düşündüm.

Lackland üssünde, bizi karşılayanların insanı şaşkına çeviren tavırları bu düşüncemi pekiştirdi. Uçaktan iner inmez hiçbir açıklama yapmadan, hatta günaydın bile demeden bizi iterek bir ambulansa bindirdiler, araç şimşek hızıyla uzaklaştı; şoför, dönemeçlerde ve fren yaparken öyle sert kullanıyordu ki birçok kez, birbirimizin üstüne savrulduk – bizimle birlikte gelen zavallı Doktor Pirnia da, başını sert bir şekilde arabanın tavanının köşesine çarptı. Nihayet durduk, birisi gelip kapıları açtı ve yeni sığınağımızı keşfettik: askeri hastanenin psikiyatri binası!

Şah pencerelerine duvar örülmüş bir odaya yerleştirildi, beni de onun yanındaki, içeride kapı tokmağı bulunmayan ve tavanına bir mikrofon konulmuş olan odaya koydular. İçimde çok derin bir yara açılmıştı sanki. Gözlerime inanamıyordum, burada bize bakmak için bulunan beyaz gömlekli adamlar da hiçbir şey açıklamıyorlardı. Benim odamda bir pencere olduğu için (o da demir parmaklıkla kapatılmıştı) hemen koşup açtım, kelimenin tam anlamıyla boğuluyor gibiydim; ancak bir hastabakıcı başıyla bana işaret ederek pencereye elimi süremeyeceğimi belirtti. Allahtan bu sırada Doktor Pirnia yanıma gelmişti.

"Bu adama söyleyin lütfen, eğer pencereyi açmazsa aklımı kaçıracağım!"

Hastabakıcı pencereyi aralamaya razı oldu, sonra o on santimetrelik aralıktan gelen taze hava beni büyük ölçüde rahatlattı. Aklımı yitirmemek için defterime bu odayı en ince ayrıntısına kadar yazdım, hatta krokisini bile çizdim.

Mark Morse geldiğinde kendimde değildim, sanırım bağırmaya başladım: "Hapiste miyiz? Carter bizi hapse mi attırdı? Tutuklandık mı?" Telefon etmeme izin verildi, hemen New York'a Kambiz Atabey ve birkaç dostuma telefon ettim. Hepsine de şunları söyledim:

"Bizden bundan sonra haber alamazsanız biliniz ki Lackland'da gözetim altındayız." O kadar altüst olmuştum ki, gerçekten gözetim

altında olsaydık, telefon etmemize izin verilmeyeceğini akıl edemiyordum.

Kendisi de bizim gibi allak bullak olan Robert Armao bu esnada askeri yetkililerle görüşmeye gitmişti. Birkaç saat sonra, üsteki personele ayrılan binalardan birinde bize küçük bir daire hazırlanmasını beklerken üstün körü bir şekilde bu odalara yerleştirildiğimiz ortaya çıktı. Nihayet derli toplu döşenmiş o birkaç küçük odaya geçebildiğimizde rahat bir nefes aldık.

***

Lackland'da sadece iki hafta kaldık, başlangıçta korktuğumuz gibi olmadı, bize oldukça sıcak davrandılar. Üs komutanı General Acker hemen gelip bize yeterli konforun sağlanıp sağlanmadığını araştırdı. İranlı pilotların çoğu Amerika'da eğitim görmüşlerdi, bu nedenle general ve arkadaşları bizim havacılarımız vasıtasıyla İran'ı tanıyıp sevmeyi öğrenmişlerdi ve Şah'a saygı duyuyorlardı. Eşim böyle içten, sıcak bir ortamda bulunmaktan, hatta birkaç subayla havacılıkla ilgili izlenimlerini paylaşmaktan memnundu, epeyce rahatlamıştı.

General Acker, sürgünde bizi rahatlatmak için elinden geleni yaptı. Birçok kez bizi akşam yemeğine davet etti, subaylarıyla tanıştırdı, hatta tenis oynamak istediğimi öğrendiği zaman çevresinde benimle tenis oynayabilecek birilerini bile aradı. Tenis, daha doğrusu genel anlamda spor benim için bir tür tedavi, fizik olarak ve ruhen ayakta kalabilmemin yoludur. Hatta bugün bile, en zor anlarda, tenis benim pes etmememe yardım eder. Lackland'da iken, tenis oynamaya gitmek için kendimi çok zorlamam gerekiyordu, ancak sonradan yararlı etkilerini hissediyordum. Zaten benim için tek özgürlük alanıydı tenis, bunun dışında, general, bizim güvenliğimiz için duyduğu kaygı nedeniyle, nazik bir şekilde, kaldığımız binadan uzaklaşmamızı yasaklamıştı. Beraberimizde, Amerikalı güvenlik görevlileri tarafından çember içine alınan bizim iki subayımız, Albay Cihanbini ve Albay Nevissi olduğu halde sadece kaldığımız binanın çevresinde gezmemize izin vardı. Bizim İranlı albaylar bu güvenlik çemberinden sıkılıyorlardı, ben de onlara takılmadan edemiyordum:

"İyi oluyor işte. İnsanın yanında her zaman yakın korumalarının olmasının ne kadar sinir bozucu olduğunu öğreniyorsunuz böylece.

Eskiden bunu size sık sık söylüyordum ama siz bana pek inanmıyordunuz."

Böylece özgürlüğümüzden mahrum olduğumuz o günlerde, aynı duyguları paylaşarak bir parça gülmeyi başarabiliyorduk. Amerikalı subaylar bize sempatilerini göstermek için Humeyni ile alay eden kasetler ya da üzerine onun karikatürü basılmış tişörtler getiriyorlardı.

Bu arada, 1979 yılının 7 Aralık günü aldığımız bir haberle can evimizden vurulduk. Prenses Eşref'in oğlu Şehriyar Şefik Paris'te öldürülmüştü. Kızkardeşinin 16. bölgede oturduğu "Villa Dupont" adlı evine gireceği sırada, başında motosiklet kaskı olan bir adam ensesine bir kurşun sıkmış, ikinci bir kurşunla onu öldürüp gözden kaybolmuş.

Deniz subayı olan otuz dört yaşındaki Şehriyar'ı, Şah da ben de çok beğenir ve severdik. İslam Devrimi gerçekleştiği sırada hâlâ İran'da bulunuyordu, küçük bir kotraya binerek Basra Körfezi'ni geçip ülkeyi terk etmeyi başarmıştı. Çıkar çıkmaz bir direniş hareketini örgütlemeye girişmişti. Deniz Kuvvetleri'nde alçakgönüllülüğüyle tanınır, sahip olduğu meziyetlerle sevilip takdir edilirdi. İran'da kalan subay arkadaşlarının bir çoğu ile teması sürüyordu. Eşim Bahamalar'da, üç-dört ay önce onunla uzun uzun görüşmüştü ve Şehriyar dayısına mücadeleyi sürdüreceğini söylemişti. O kendisine güvenilebilecek nadir insanlardan birisiydi.

Yeğeninin ölümü ile Şah derin bir ümitsizliğe düştü, ağzını bıçak açmıyordu. Prenses Eşref, perişan bir durumda Lackland'a, yanımıza geldi; onunla beraber ağlamaktan başka yapabileceğimiz bir şey yoktu. Tanrım, bu ölüm çarkı ne zaman duracaktı? İran'ı büyük bir ülke haline getiren bütün o erkekler ve kadınlar birbiri arkasına yok olup gidiyorlardı.

Beklenildiği gibi Tahran'daki acımasız din adamı Sadık Halkali bu yeni cinayeti üstlendi ve "Çökmekte olan bir rejimin bütün o pis yardakçılarının hepsi saf dışı bırakılıncaya kadar" insanları öldürmeye devam edecekleri konusunda uyarıda bulundu.

Şah'ın sağlık durumunun daha da bozulmasında belki duyduğu o derin acının etkisi oldu. Eşim artık hiçbir doktorun kontrolünde

değildi, oysa dalağı yeniden büyümeye başlamıştı. Telefonla kendisine bilgi verdiğim Profesör Flandrin endişeli göründü, Şah'a yeniden Chlorambucil verilmesine şaşırmıştı. Daha sonra bunu "Yeni bir saçmalık" olarak nitelendirecekti.

Hem Şah'ın sağlık durumu, hem de olabildiğince hızla Amerika'dan ayrılmamızı temenni eden Beyaz Saray yüzünden Lackland'de daha fazla kalmaya devam edemezdik. Ancak nereye gidebilirdik?

Bir ara bizi kabul edeceğini söyleyen Güney Afrika bile artık bunu istemiyordu. Çok aşağılayıcı bir durumdu bu, bütün dünyanın gözünde kendimizi paryalar gibi hissediyorduk. Buna Güney Afrika gibi hâlâ ırk ayrımı uygulayan ve benim aslında gitmek istemeyeceğim, utanç verici rejimler dahildi.

Nihayet 12 Aralık'ta Beyaz Saray Genel Sekreteri Hamilton Jordan gelip hükümdara, Panama'nın bizi kabul etmeye hazır olduğunu söyledi. Bay Jordan Panama'dan geliyordu ve bize General Omar Torrijos'un davetini getiriyordu. Bu daveti kabul etmekten başka bir seçeneğimiz yoktu.

Şimdi eşimle ilgili bir tıbbi karar almak gerekiyordu. New York taki ameliyatı hazırlayan Doktor Benjamin Kean, kendisine yardımcı olarak seçtiği ve ameliyat ekibinde de yer alan Doktor Williams ile birlikte gelerek Şah'ı muayene etti. İkisi de bu defa dalağın alınmasının kaçınılmaz olduğu görüşüne vardılar. Eğer durum acil ise, Amerikan yönetimi ameliyatın Amerika'da yapılmasına hazır gibiydi. Hamilton Jordan'a gelince, o bizim ülkeden olabildiğince çabuk ayrıldığımızı görmek istiyordu. Eşim birdenbire konuşmayı bitirdi: "Gidelim, ameliyat daha sonra Panama'da yapılır."

***

Orada bize ayrılan ev Pearles takımadalarında, Contadora adasında, Panama kentine uçakla ya da helikopterle yarım saat mesafedeydi. Evin sahibi olan Panamalı büyükelçi Gabriel Lewis onu bize tahsis etme inceliğini göstermişti. Uçaktan inerken hissettiğimiz aşırı sıcak hava bizi şaşırttı, üstelik kışlık elbiselerimizle gelmiştik.

Villada, birinci katta balkonlu olanı büyük olmak üzere dört yatak odası vardı, eşimi büyük odaya koşullar elverdiğince yerleştir-

dik. O kadar büyük bir yorgunluk duyarken onun dinlenmeye, biraz konfora ihtiyacı vardı, ama ona bu konforu hiç sağlayamadım. Eğer pencereyi kapatırsam bunalıyordu, açtığım zaman da cereyanın ortasında kalıyordu, bu da sağlığı için hiç iyi değildi. Gözlerimi ondan ayırmıyordum, endişeden çıldıracak gibiydim: Bu ülkede, hiç kimseyi tanımadığımız bu küçücük adada onun için ne yapabilecektim?

Panama'da geçen bu ilk günlerden bende kalan tarifsiz bir acının anısı... Defterimde yazılı, kaygı dolu şu birkaç satır buna tanıklık ediyor:

"16 Aralık. Şah asla yakınmıyor, ne olursa olsun sakin ve nâzik. Yaşayacak ne kadar zamanı kaldı? Bunu bilmiyorum. Pasifik Okyanusu nun ortasında kaybolmuş bu küçücük adada, nemli ve sıcak ortamda öyle rahatsız ki... Zavallı eşim benim. Çok güzel bile olsalar, insanları çok hoş da olsa adalar beni boğuyor. Bu akşam çok karamsarım, tükendim. Hıçkırıklarım bile değişti. Çocuklarım için, eşim için hayatta kalmaktan başka çarem yok. Sürgündeki bütün İranlılar mutsuz.

"18 Aralık. Panamalı gençler Amerika Büyükelçiliği önünde gösteri yaptılar; General Torrijos endişe etmememizi söyledi. Burada sorun yaratmayacaklarını umarım. Aksi takdirde nereye gideceğiz? Geriye sadece Mısır kalıyor. Amerikalıların bizim oraya gitmemize izin verecekleri de kesin değil.

"19 Aralık. On günden beri Şah kendini iyi hissetmiyor. Dalak ameliyatı yapmaya karar verdiler ama ne zaman? Nerede? Çok endişe ediyorum. Önce bir şeyler ümit ediyor, sonra ümitsizliğe düşüyorum, günler büyük bir belirsizlik içinde akıp gidiyor. Acısına rağmen tebessümünü koruyabilen bu insana hayranlık duyuyorum. Daha da zayıfladı, gözleri kocaman oldu. Bazen bakışlarında korku görüyorum. Tanrım, ne olur onu yaşat!

Bereket versin ki çocuklar Noel tatilinde annemle gelebildiler. Artık bizden uzakta yaşıyorlardı ama hiç olmazsa bu korkunç, aşağılayıcı, yıkıcı göçebe yaşamını paylaşmamışlardı. Burada da ev hepimizin bir arada barınabileceği kadar büyük değil, onlara yakınlarda bir villa kiraladık. Bu birkaç günlük tatil, bitmek bilmeyen bu cehennem azabı içinde küçük bir parantez gibi oldu. Ailece geziler yaptık, çok uzaklarda kalan

Keis adasına gittiğimiz zamanlardaki gibi, hep birlikte yüzdük. Tenise tekrar başladım, partnerim, bitişikteki otelde çalışan ve nezaketiyle benim moralimi yükselten genç bir Uruguaylı, adı Mariella. Şah bugün kendini biraz daha iyi hissetti ve kortun kenarında oturup bizim oyunumuzu seyretti. Hatta kısa bir süre oynadı!"

İçimize işleyen hayal kırıklıklarıyla dolu o karanlık günlerden çalınmış bu anlar, bugün belleğimde sevgiyle yüklü anılar olarak kaldı. Bir gün ayağıma su kayakları geçirme arzusuna karşı koyamadım, uzun zamandır böyle bir arzu duymamıştım. Kayak yaparken güvenlik sorumlularının ıslık çaldıklarını duyup sağa sola koşuşturduklarını, elleriyle bana işaretler yaptıklarını görünce şaşırdım: körfez köpek balıklarıyla doluydu, biz buna dikkat etmemiştik.

Bu birkaç gün boyunca Şah, İngiliz gazeteci David Frost ile bir televizyon söyleşisi yaptı. Onlara din adamlarının çağdaş dünyayı anlamadıklarını ve İran'a çok kötülük yapacaklarını söyledi. Düşüncelerinden hiçbir şey saklamadan, her soruyu içtenlikle yanıtlamaya özen gösterdi. Gazeteci İslam Devrimi'nin nedenlerini sorduğu zaman hükümdar ona şu cevabı verdi: "Size söylüyorum, Bay Frost, ne olup bittiğini hâlâ anlamış değilim." Kendisinin "büyüklük kompleksi" olduğunu iddia edenlere şu cevabı vermekte haklıydı: "Hint Okyanusu bölgesinde istikrarın hâkim olmasına katkıda bulunmaya çalışmak, büyüklük kompleksine sahip olmak mı demektir?" Nihayet, oynadığı rol ve sahip olduğu imaj ile rejime muhtemelen zarar vermiş olan Savak'a ilişkin bir soruya Şah şu yanıtı verdi: "Ülke için iyi olduğuna inandıkları şeyi zorla kabul ettirme imkânları vardı, yanılmış olabilirler."

***

Panamalı yetkililer, Şah'ın hastalığının seyrini izlemesi için Doktor Adan Rios'u görevlendirdiler. Bay Rios, eğitimini Amerika'da yapmış, ciddi, görünüşüne göre bilgili bir kanser hastalıkları uzmanıydı. 1980 Ocak ayı boyunca birçok kez gelerek eşimi muayene etti ve gerekli kan örneklerini aldı.

Daha sonra öğrendim ki, bu ziyaretlerin dışında, çoktan bir diplomatik savaş başlamıştı bile: Şah, hâlâ Amerikalıların yönetiminde

olan kanalın eski Amerikan bölgesinde bulunan Gorgas Hastanesi'nde mi ameliyat olacaktı, yoksa Panamalıların işlettiği Paitilla Tıp Merkezi'nde mi? Doktor Kean ve Doktor Williams Gorgas Hastanesi'ni istiyorlardı; Doktor Rios'un tercihi ise Paitilla'dan yanaydı, zaten Şubat ayında, dalağın alınmasının daha fazla ertelenemeyeceğini gözlemleyerek, eşimi kısa bir süre için hastaneye yatırmış ve ameliyata hazırlık olarak bir dizi tetkik yapmıştı.

İşte o zaman Amerikalı doktorlarla Panamalı doktorlar arasında gerçekten şiddetli çatışmalar oldu ve bu çatışmalar sonucunda eşimin ölümünü hızlandırma pahasına, ameliyatı anlamsız çekişmelerle iptal ettiler.

Bu arada ben çok endişelenmiş ve Profesör Flandrin'den Panama'ya gelmesini rica etmiştim. Kendisi daha ilk safhadan itibaren eşimin ve benim sonuçlarına katlanmak zorunda kaldığımız, karşılıklı alınganlıkların yol açtığı bu savaşı en iyi gözlemleyen kişi oldu. Burada onun Profesör Jean Bernard'a yazdıklarını aktarıyorum, sürgünde yaşadıklarımızın bu hüzünlü öyküsü ibret verici bilgilerle dolu:

"Kraliçe Hazretleri bana tekrar telefon edip, durumu değerlendirmem için Panama'ya onları görmeye gitmemi istedi. Oraya varışım çok kolay olmadı. Fransız Havayolları'nın Concorde uçağı ile New York'a gitmiştim ve Braniff Havayolları ile transit olarak Panama City'e uçacaktım. Kennedy Havaalanı'nda Concorde'dan indiğimde, birisinin taşıdığı pankarttaki duyuruyu görünce şaşırdım: 'Mr. Flandrin, please contact information desk.' İlk düşündüğüm şey, hastanın başına önemli bir şey geldiğiydi. Oysa bana iletilen mesaj bambaşkaydı, yine de kaygımı azaltmadı. Benden Robert Armao'yu New York'taki evinden aramam isteniyordu. Armao'nun bana sözlü olarak bir bilgi aktaracağını sanıyordum. Telefona cevap veren eşi oldu ve bana Bob'un beni yolculuğuma devam etmeyip evinde onunla görüşmem için uyardığını söyledi. Bu nedenle uçağıma binmedim, bir taksiye atlayıp belirtilen adrese gittim. Bütün bunlar doğal olarak, aklımdan geçen karamsar olasılığı güçlendiriyordu. Taksi New York'un merkezine oldukça yakın, beni biraz şaşırtan bir evin önünde

* Ç.N. Bay Flandrin, lütfen enformasyon bürosuna gidiniz.

durdu. [...] Armao'ya, dilimin ucuna gelen soruyu hemen sormadım ama Majestelerinin sağlık durumunda bir değişiklik olmadığını anlamam fazla uzun sürmedi. Çok şaşırmıştım, kendisine derhal Panama'yı arayıp, New York'a haber vermem gerektiğini söyledim. Bunun sorun olmadığını söyleyerek beni temin etti. Sükûnetimi korumaya çalışarak hemen açıklama yapmasını istedim. [...]

"Artık onun bana teklif ettiği sert içkileri kabul etmekten ve tek açıklama olarak, ertesi sabah 'tartışmak' için 'hepimizin' görüşmesi gerektiği düşüncesiyle yetinmekten başka yapacak bir şeyim yoktu. Yolculuğum sırasında 'durdurulmuştum', beni burada 'alıkoymaya' çalışıp çalışmayacaklarını görecektim. Bu düşünceli dost beni bir otele yerleştirdi, ertesi sabah gelip beni aldı ve Doktor Kean'in özel 'ofis'ine götürdü! Hırsımdan köpürüyordum. Benjamin Kean beni güleryüzle, her zamanki gibi ağzında kocaman bir puro ile karşıladı. Yardımcısı Doktor Williams da oradaydı, beyaz saçlı, yüzü genç, belli belirsiz gülen biri. Şen şakrak Armao'nun dışında tanımadığım üç-dört kişi daha vardı. Herkesin dikkati benim üzerimde toplanmıştı. Kendimi dostlar arasında bir şey içecekmişiz gibi değil de, bir jürinin ya da bir mahkemenin önündeymişim gibi hissediyordum. Hemen sadede gelindi. Kraliçe Hazretlerinin benden acele gitmemi rica ettiğini, kendisi aksini emretmediği takdirde yoluma devam etmek istediğimi kararlı bir şekilde anımsatarak, kendilerinden bana açıklama yapmalarını talep ettim. Beni yolumdan çevirmelerinin, yoksa tutuklamalarının mı demeliydim, nedenlerini açıklamalarını istedim. Elbette beni yatıştırmaya çalıştılar; Kean her zamanki haşmetli havasıyla kendisinin 'Majestelerinin özel doktoru' olarak ondan sorumlu olduğunu vs. açıkladı. Özet olarak Panama'ya kadar zahmet etmem gerekmiyordu. Bana gelince, oraya gitmekte kesin kararlıydım. Temiz kalpli biri olarak saflık dönemim geçmişti. Bizzat hasta tarafından çağrıldığımı bir kez daha anımsatarak, sadece onun beni bundan alıkoyacağını, her halükarda o gün öğleden sonra, bir gün önce binmem gereken Braniff uçağına bineceğimi söyledim... Eğer orada bulunanlardan hiç birinin itirazı yoksa tabii! Kararlı tavrım etkisini gösterdi. Eşime haber veremeden Panama'da bir ay kalacaktım, televizyonlara bakarak o istediği sonucu çıkarabilecekti. Artık Doktor Kean'in söylediklerini dikkate almak niyetinde değildim ve bana hastam için yararlı görünen neyse onu yapacaktım.

"Öykünün New York bölümü çok seviyesiz bir kafa yetersizliğinden başka bir şey değildi. Panama bölümü de –tıpkı Meksika'da alınan kararlar gibi– tıbbi sorunlara, adi bir politikanın iğrenç hesaplarının bağlanmasından ibaretti. Panama'ya vardığım zaman Doktor Adan Rios ile görüşmem sağlandı. Karşımda nihayet kendisinden istenen göreve uygun bir doktor vardı. Birbirimizi anlamakta hiçbir sorun yaşamadık. Birlikte karar verebilmek için, karşılaşacağımız güçlüklerin listesini hazırladık. Gorgas Hastanesi'nin Amerikalı doktorlarıyla da ilk görüşmelerimizde hiçbir sorun yaşanmadı. Hastayı Contadora adasında, kendisine verilen malikânede muayene ettikten sonra aşağıdaki gözlemleri yaptım:

New York'ta yapılan ışın tedavisi, normal süresini tamamlamamış olsa da, biyopsi bulguları kötü gidişli lenfomaya uyan sol boyun bölgesindeki kitleleri eritmişti. Artık terapi uygulanmamasına karşın, hastanın kan değerleri düşüktü. Trombositler ve akyuvarlar ileri derecede azalmıştı, ama hasta iyi görünüyordu. Ancak henüz çok ciddi olmasa da zaman zaman solunum yolu enfeksiyonları yaşayabiliyordu. Özellikle dalak 1974 muayenemizde bulduğumuzdan farklı bir durumdaydı. İleri derecede büyümüştü. Bu hızlı gelişme hastalığın başlangıcındaki tablonun tekrarının çok kötü gidişli bir lenfomanın dalağa yerleştiğini düşündürmekteydi. Sorun açıkça ortadaydı: Çevre kanındaki hücre azalmaları dalağın aşırı çalışmasına bağlı olabileceği gibi, hastalığın kemik iliğine yayılmasının bir göstergesi de olabilirdi. Adan Rios benimle aynı görüşü paylaşıyordu; Kean ve Williams hâlâ New York'ta oldukları için, doktor olarak özgürce son müdahelemi yapıp kemik iliğinden örnek alabildim. Hasta her zamanki metanetiyle buna katlandı.

Bunlar benim Panama'ya gelişimin hemen ertesi günü oluyordu. Vakit yitirmek için bir neden göremiyordum. Adan Rios ile pervaneli küçük uçağa binip döndük ve Gorgas Hastanesi'nde kemik iliği boyalarını yapıp, yaymaları inceledik. Hiç ümit etmediğim güzel bir sürprizle karşılaştım: kemik iliği hücreden çok zengindi, hiçbir anormal kanser elemanı görülmüyordu. Alyuvar öncülerinde bir artış söz konusuydu. Bu nedenle bağışıklık sisteminin uyarılmasına bağlı bir alyuvar yıkımını araştırdım. Bu aşamada dalaktaki yayılımın hâlâ sınırlı olması ve çevre kanındaki hücre azalmasının, dalağın aşırı büyümesinden kaynaklanması olasılığı vardı. [...] Dalağın alınmasından sonra CHOP tipi (veya CHOP benzeri da-

ha yüksek dozlu) bir kemoterapi uygulamayı öngörüyordum. Kemoterapi alanında çok deneyimli olan Adan Rios da aynı sonuca varmıştı.

"Tedaviye ilişkin önerilerimizi Majestelerine bildirdik, sonra da müdahalenin hangi koşullarda yapılacağını inceledik. Ameliyatla ilgili olarak başlangıçta özel bir sorun yaşayacağımızı düşünmüyorduk, bizi kaygılandıran ameliyat değildi. Buna karşın, akyuvar ve trombosit gibi eksilmiş kan hücrelerinin yerine konması sürecinde hastaya verilmesi gereken kanla ilgili olarak daha ciddi sorunlar ortaya çıkabilecekti. Adan Rios, Bay D. Anderson ile temasa geçti ve Dokton Jane Hester'a telefon etti. Kan nakli, özellikle akyuvar naklinde uzman olan Jane Hester'ın kendi alanında fevkalade bir şöhreti vardı. IBM aygıtlarıyla kan hücrelerini tek tek ayırma konusundaki deneyimi nedeniyle ondan vazgeçemezdik, o da ekibe dahil olmalıydı. Adan Rios onu tanıyordu, onu gelmeye ikna etti. Doktor Hester IBM'den bir mühendisle birlikte gelecekti, Panama'da IBM hücre ayırıcısı bulunmadığı için onu da getirmesi gerekiyordu.

"Biz böylece ameliyatla ilgili hazırlıklarımızı yapmaya başladık. Bu sırada, Kean'e telefon edip, koşulların burada kalmamı gerektirdiğini söyledim. Bu nedenle Panama yolculuğunu o yaptı. Contadora'ya geldiğinde Doktor Williams da yanındaydı. Onlara durumu anlatıp, en kısa zamanda dalağın alınmasını istediğimi söyledim. Sonrasında Kean ile benim aramda çok sert bir tartışma yaşandı. Kean dalağın alınmasına karşı çıktı, bunu stratejik nedenlerle yapsa tartışabilirdik ama o dalak alınmasının çok tehlikeli olduğunu, ameliyatların çoğunun ölümle sonuçlandığını düşünüyordu. Ben de kendisine ölüm oranının %1'in altında olduğunu söyledim.

"Majesteleri bana güvenini belirtince, Kean de kararlarıma katılmak zorunda kaldı. Görünüşe göre, asıl korktuğu şey bu işten elini çekmek zorunda kalmasıydı. Daha sonra gayet mütebbessim bir şekilde geri gelip, bizim önümüzde Majestelerine 'dünyadaki en büyük cerrahı' getirteceğini haber verdi. Herkes kimin adını söyleyecek diye nefesini tutmuş beklerken Michael de Bakey adını bildirdi. Bu isme kuşkusuz yabancı değildim, kalp-damar cerrahisi alanında büyük bir uzmandı ancak ben bu seçimin uygun ya da doğru olup olmadığı konusunda bir görüş bildiremezdim. Majesteleri ismi duyduğu anda kesinlikle hiçbir tepki göstermedi; ya bu isim ona hiçbir şey ifade etmiyordu, ya da tanıyordu ama hiçbir şey belli

etmedi. Kean büyük bir hayal kırıklığına uğramış gibi görünüyordu, herhalde sadece doktorun adının bile hasta üzerinde mucizevi bir etkisi olacağını düşünmüş olmalıydı. Adan Rios ve Jane Hester'a gelince, onlar De Bakey isminin kendilerini çok şaşırttığını belirtip karşı çıktılar. Jane Hester Majestelerine düşüncesini söylerken ben de oradaydım. Hiç dolambaçlı yollara girmeden, çok kesin bir ifadeyle De Bakey'nin, karın bölgesinde yapılacak bir kanser ameliyatında oynayacağı hiçbir rol olmadığını, bütün bunların saçmalık olduğunu belirtti. Ben bu tartışmada araya giremezdim, sadece çok iyi tanımadığım Amerikalı doktorlar arasında bir seçim yapmaya kendimi yetkili görmediğimi söylemekle yetindim. Kean benim bu konuda taraf tutmadığımı iyi anladı, artık Adan Rios ve Jane Hester'ın görüşlerini umursamayabilirdi, öyle de yaptı.

"Yine de bu strateji tutmadı çünkü Amerikalılar Panamalıları hesaba katmamışlardı. Gerçekten de Adan Rios'un üstünde bir tıbbi hiyerarşi vardı ve bu insanlar her şey Panama topraklarında olup biterken kendilerinden izin alınmamasını ya da bu tedavide yer almalarının sağlanmamasını anlamıyorlardı. Bu işte parmağı olan bazı insanların, özellikle de Paitilla kliniğinin cerrahı Doktor Garcia'nın (Mexico'daki doktor Garcia değil, başka birisi) oynadığı biraz karanlık rol ve Amerika hükümetiyle General Torrijos arasındaki politik etkileşim artık açıkça biliniyor, bundan söz etmek bana düşmez. Sadece şunu söylemek istiyorum: bizim tıbbi mücadelemiz aslında rehineleri kurtarmak için Carter yönetimiyle Tahran arasında yapılan müzakereler temeline oturuyordu, bu gerçek benim için bile apaçık ortadaydı.

"Boş yere zaman kaybediyorduk. Ameliyatın yapılacağı yer konusunda Amerikalılar ile Panamalılar arasında sorun yaşanıyordu: Ameliyat Gorgas Hastanesi'nde mi yoksa Paitilla'da mı yapılacaktı? İlişkiler limonileşiyordu. De Bakey, Houston'dan hareket etmeden önce medya ile bir söyleşi yapmış, sonra da yanında asistanı, anestezi uzmanı ve hemşiresi olduğu halde özel uçağı ile gelmişti bile. Daha önce Şah'ın yanına ulaşmak için gizlice duvarları aştığım dönemden, bugün flaşlar ve televizyondan canlı yayın dönemine geçmiştik. Yaşanan olayların gösterişli ve medyatik bir hal alması, görünüşe göre Panamalı doktorların hiç hoşuna gitmiyordu. Ve Kean'in Amerikalı bir gazeteciye verdiği uygunsuz demeç ateşin üstüne benzin döktü. Kean bu demecinde 'Panamalı doktor-

ların' bu tıbbi-cerrahi sorunu çözmeye muktedir olmadıklarını ima ediyordu, bu nedenle Amerikalı cerrah hızır gibi yetişmişti vs.

"O andan itibaren Panama ve Amerika safları arasında açık savaş başladı. Majesteleri, bir solunum yolu enfeksiyonu geçirdiği için Panama City'e götürülmüş ve Paitilla Hastanesi'ne yatırılmıştı. O günlerde hiçbir kampa ait olmadığım için darbe almayan tek kişi bendim; herkes beni kendi tarafına çekip karşı taraf aleyhine bir şeyler yaptırmak istiyordu. De Bakey bana karşı gayet hoş ve dostça davranıyordu. Panamalı cerrah Doktor Garcia bana kendi bakış açısını anlatıyordu. Hatta bir gün şunları söyledi: 'Şu De Bakey denen yıldıza ne ihtiyacımız var? Dalak ameliyatı benim için çocuk oyuncağı, sağ elimi belime koyup sol elimle bile yapabilirim!' Habis bir kan hastalığı sırasında büyüyen bir dalağın çok özel önlemler gerektirdiğini söyleyerek itiraz ettim. Majesteleri sürmekte olan savaşın kesinlikle farkındaydı, kanıt olarak o günlerde bana söylediği bir gözlemini aktarıyorum: 'Profesör Flandrin, İsviçreliler gibisiniz, savaşan taraflar arasında nötr kalıyorsunuz!'

"Başlangıçtaki gerilim ortamı artık tamamen çatışmaya dönüşmüştü; bizim o zaman kaldığımız Holiday Inn otelinin hemen yanındaki Paitilla kliniği Panamalı askerler tarafından kuşatılmıştı. Hiç kimse içeri giremiyordu, bu durum Amerikalı doktorlar için olduğu kadar benim için de geçerliydi. Panama polisi otel odalarımızda arama yaptı ve bize, hemen oracıkta çektikleri resimlerimizi koydukları plastik giriş kartları hazırladılar; sanki suçluymuşuz da parmak izi vs. için emniyette antropometri servisine geçiyormuşuz gibiydi... Nihayet, elimizde bu giriş kartlarımızla, televizyon kameraları önünde otelimizden çıkıp yürüyerek Paitilla'ya gidebildik. Panamalı ve Amerikalı tıp yetkilileriyle bir tür yuvarlak masa toplantısı yapıldı. Onların ileri sürdükleri gerçeklerin esasını kesinlikle kavrayamadım, ancak anlaşıldığına göre, De Bakey ameliyatı yönetemese de yardım edebilecekti. Daha sonra hastayı görmeye gittik. Majesteleri giyinmişti ve üzerindeki cekete rağmen bizi buz gibi bir havayla karşıladı. Amerikalıların ileri sürdükleri gerçekleri dinledi; hatırladığım kadarıyla, akciğerindeki rahatsızlık nedeniyle acele etmemek, ameliyatı birkaç gün ertelemek gerektiği sonucuna varılmıştı. Ben artık bu tartış-*

* Ç.N. Adalet alanında, suçluların bulunabilmesi için ve antropobiyolojide insan organizmasının ölçülmesi için kullanılan ölçüm tekniklerinin tümü.

maya katılmıyordum, kesinlikle sessiz kaldım. Oradan ayrılacağımız sırada, doktorlar çıkarken ben bilhassa yerimden kımıldamadım. Majesteleri gözleriyle beni onayladı ve kendisiyle yalnız kaldım; göz ucuyla birbirlerini süzen Panamalılar ve Amerikalılar tepki gösteremediler. Majesteleri, bana açıkça şu soruyu sordu: 'Profesör Flandrin, ne dersiniz, sizce burada ameliyat olmalı mıyım?' Kendilerine şu yanıtı verdim: 'Kesinlikle hayır, olabilecek şeylere hiç güvenmiyorum.' O da ekledi: 'Benim de kanaatim bu.' Birkaç kelime daha söyledikten sonra odadan çıktım.

"O zaman, bu cerrahi ekiplere karşı duyduğum güvensizlik teknik nedenlerden kaynaklanmıyordu çünkü hiç birisiyle bir deneyimim olmamıştı. Benim güvensizliğimin nedeni yapmamız gereken işle kesinlikle bağdaşmadığını düşündüğüm, hüküm süren o korkunç havaydı. Söz konusu olan sadece basit bir dalak ameliyatı değildi, uzun bir döneme yayılacak ve birbirine bağlı olarak alınması gereken tıbbi kararların birinci evresiydi bu. Konuyu sükûnetle ele almak zorunluydu; oysa insanlar serinkanlılıklarını korumayı başaramadılar.

"Ben Panama'ya geleli neredeyse bir ay oluyordu, gelişimin hemen ertesi günü Şah'ın tedavisine ilişkin Adan Rios ile aldığımız karar hâlâ uygulanmamıştı. Tedavisiz bırakılan hasta giderek kötüleşiyordu, hastalığın alanı boş bulduğu için, kaçınılmaz bir şekilde anatomik yayılımını yaptığını düşünüyordum. Elimizde kalan son şans, Panama'dan ayrılarak bir şeyler yapmayı denemek gibi görünüyordu. Hal-i hazır durumdaki sorumluluk payları ne olursa olsun, Amerikalı ekip de kuşkusuz aynı sonuçlara varmış olmalıydı. İtiraf edilemeyen ve saklanan politik gerekçelerin, olup biten her şeyi nasıl etkilediğini artık biliyoruz. Doğal olarak benim hiçbir şeyden haberim yoktu, ancak tıbbi olmayan mülahazaların da hesaba katıldığını hissediyordum. Bir gün, De Bakey'in odasında onunla sohbet ederken Amerika'dan telefon edildi. Telefonla konuştuğu kişi, o anda bile (Panama'daki son günler) bir cerrahi müdahale kararının gerçekten yararlı olup olmadığını soruyordu. De Bakey, cevap olarak, kendisinin sadece cerrah olduğunu, dalak ameliyatı kararının bana ait olduğunu ancak bu ameliyatın zorunlu gibi göründüğünü söyledi ve ekledi: 'Profesör Flandrin yanımda, telefonu ona veriyorum, kendisi size gerçeklerini söyleyebilir.' Sanırım, telefondaki Hamilton Jordan idi. Her zaman söylediğim şeyi ona da tekrarladım, geciktiğimizi, bir an ön-

ce eyleme geçmek gerektiğini belirttim. Anlayabildiğim kadarıyla, o sırada hastaya Panama'da bir müdahale yapılması ihtimali onu rahatsız ediyordu.

"Paitilla kliniğindeki görüşmeden sonra görece bir 'barış' ortamı oluşmuştu. Bu sırada, hiç kimsenin inanmadığı bir yalan sanki gerçekmiş gibi ortaya atıldı: Şah'ın solunum yollarındaki enfeksiyon, ameliyatın ileri bir tarihe atılmasını zorunlu kılıyordu, bu arada herkes evine dönebilirdi..."

Hiç kuşkusuz, Profesör Flandrin'in dikkatli bir ifadeyle dile getirdiği Hamilton Jordan'ın sıkıntısı, Panama'nın rehine krizini çözmeyi denemek için benimsediği stratejiyle açıklanabilir. Bu strateji eşimin tutuklanmasını gerektiriyordu. Beyaz Saray bu kararı destekliyor muydu? Bunu bilmiyorum. Ancak şurası açık ki, eğer ameliyat edilseydi, Şah doğru dürüst gözetim altında tutulamayacaktı.

İlk günden itibaren General Torrijos, Tahran'daki rehinelerin serbest bırakılması konusunda bir rol oynamak ve böylece dostu Carter'ı içinde bulunduğu dramatik çıkmazdan kurtarmak istiyordu. General, 1978 yılı başında kanalı Panama Devleti'ne geri veren Amerika Başkanı'na teşekkür etme fırsatını bulduğunu düşünüyordu. Omar Torrijos'un bize karşı gösterdiği konukseverlik, büyük bir olasılıkla generalin öncelikle Başkan Carter'a yardım etme arzusuyla açıklanabilirdi.

O sırada bizim bütün bunlardan haberimiz yoktu ama Panama'da güvende olmadığımızı çabuk hissettik, hoşgeldiniz tebessümlerinin arkasında itiraf edilmesi güç amaçlar saklanıyordu. Nitekim, evin arkasındaki kullanılmayan eşyaların konduğu bir odada, bizim telefon konuşmalarımızı kaydetmeye yaradığını hemen anladığım bir teyp ve elektrik tesisatı buldum. Acaba general bizi rehinelerle değiş-tokuş yapmayı mı düşünüyordu? Hayır, kuşkusuz Amerikalılar buna karşıydılar, en azından öyle görünüyorlardı. Ancak generalin Tahran'ı yumuşatacak ve çözümü kolaylaştıracak kurnazca bir oyun aradığı anlaşılıyordu.

İran'ın, ellerine bizim iademizi talep eden resmi bir yazı tutuşturup Panama'ya gönderdiği iki avukat, generale aradığı bahaneyi sundu. Fransız uyruklu avukat Christian Bourguet ve Arjantinli Hector

Villalon, Noel tatili sırasında, biz Contadora adasında tüm aile bir aradayken Panama'ya gelmiş olmalılar. Gayet tabii, bunu bizden sakladılar, ancak 1980 yılı Ocak ayı içinde Panama başkanı Aristides Roya bize bilgi verdi ve çok nazik bir şekilde Tahran'dan gelebilecek bir tehdide karşı bizi savunacak Panamalı bir avukat tayin etmemizi önerdi. Kendisine ne olduğunu sorduk. Bize iki avukatın "Şah'ın işlediği iddia edilen suçlarla" ilgili bir dosya hazırladıklarını söyledi. Bu gibi suçlamalara karşı bizi savunmak için Panamalı bir avukat seçmenin pek akla uygun olmadığını düşündük. Bu avukat ne eşimin başardığı eserin büyüklüğünü ölçebilirdi ne de İslam Cumhuriyeti yetkililerinin açtıkları davanın ne kadar sağduyudan yoksun olduğunu gösterebilirdi. Tahran'ın gönderdiği avukatlarla ilgili öğrendiklerimiz, bizim Panamalı yetkililerin gerçek niyetleriyle ilgili kaygılarımızın artmasına neden oldu.

Her fırsatta bizi rahatlatmaya çalışan General Torrijos, aslında Tahran'ın iade talebinden yararlanarak yönetimdekilere teminat vermeyi istiyordu. Bunu daha sonra öğrendik. Panama yasaları, iade istemi ile ilgili bir yargıya varmadan, yetkililerin eline iade talebi geçer geçmez söz konusu olan kişiyi tutuklamakla yükümlü kılıyordu. Öyle anlaşılıyordu ki general, Şah'ın tutuklanmasının sembolik olarak, İslamcı öğrencileri rehineleri geri vermelerine ikna etmeye yetebilecek bir etki yapacağına inanıyordu. Zaten tarihçilere göre, o zaman İslam Cumhuriyeti'nin başkanı olmaya can atan ve iki avukatı Panama'ya gönderen Sadık Kutbizade[1] de, sadece eşimin evinde gözetim altına alındığı haberinin bile öğrencileri yumuşatabileceğini sanıyordu.

İki avukat iade dosyasını hazırlamaktayken, tıbbi alanda iki ekip Profesör Flandrin'in anlattığı savaşı sürdürüyorlardı. Başımızın üzerinde dolaşan tehditlerin gerçek boyutları hakkında bilgi sahibi olmasak da, çevremizdeki ürkütücü havayı ve oradaki varlığımızın yol açtığı gerilimi hissediyorduk. Biraz daha yakından tanıdığımız gazeteciler bize: "Panama'dan ayrılınız, gidiniz, burada kalmanız tehlikeli" diyorlardı. Adada, günlük yaşamda karşılaştığımız sorun-

1. Tahran Büyükelçiliği'ndeki Amerikalıların rehin alındığı dönemde dışişleri bakanı olan Sadık Kutbizâde, Humeyni'ye karşı gizli bir darbe hazırlamakla suçlandı ve ihanetten hüküm giyip 1982 Eylül'ünde idam edildi.

larla ilgilenen Arnao'nun yardımcısı Mark Morse bir gün, hiçbir neden yokken ortadan kayboluverdi. Sonra, Panama güvenlik görevlileri tarafından tutuklanmış olduğunu öğrendik. Onun serbest bırakılmasını sağlamak için, Arnao'nun Beyaz Saray'a haber vermesi gerekti. Adadaki son günlerimize doğru, telefonumuzun çalışmadığını fark ettik. Durumu bildirdiğim zaman, gerçekten de telefonumuzun kesildiği yanıtını verdiler... Çünkü fatura ödenmemişti! Telefon yeniden bağlandı ancak ilginçtir, birkaç gün boyunca General Torrijos'a ulaşmamız mümkün olmadığı gibi, evinde oturduğumuz büyükelçi Gabriel Lewis ile de konuşamadık.

İşte, insanın aklını kaçırabileceği bu koşullarda düzenli olarak bizi arayıp haber soran Cihan Sedat'a telefon ettim. Panama'da hiçbir doktorun eşimi asla ameliyat etmeyeceğini ve durumumuzun ümitsiz olduğunu anlamıştım. Ancak, telefonumuzu dinlediklerinden emindim, içinde bulunduğum karmaşık ruh haliyle Cihan Sedat'a, etrafımızda gizlice çevrilen dolaplar hakkında bilgi edinmek için New York'taki görümcemi aramasını söyledim. Prenses Eşref'in de dinlendiği aklıma bile gelmemişti. Cihan Sedat durumu anladı. "Gelin," dedi bana, "Mısır'da sizi bekliyoruz."

Mısır Cumhurbaşkanı'nın eşi, daha sonra yazdığı anılarında bu dönemi şöyle dile getirecekti:

"Farah 1980 Mart'ında, Panama'dan beni arayarak şunları söyledi: 'Ümitsiz bir durumdayız, Cihan. Eşimin kanseri dalağa sıçradı, derhal ameliyat edilmezse ölecek. Ancak ben hiç kimseye güvenemiyorum.

'Niçin Farah, niçin?'

Ağlamamak için kendisini tutuyordu. 'Telefonda açıklamam zor' diye yanıt vererek bana telefonlarının dinlendiğini ihsas etti.

'Panama'dan hemen ayrılmak zorundayız. Raporlar tehlike çanları çalıyor.'

Neyi ima ettiğini gayet iyi biliyordum çünkü Panama'nın Şah'ı İran'a, mutlak bir ölüme geri göndermek için Humeyni ile pazarlık yapabileceği söylentilerini ben de duymuştum.

'Ya ameliyat Farah? O nasıl olacak?'

'Ne yapacağımı bilmiyorum, Cihan! Onu bu hastaneden çıkarmalıyım.'

Farah'ın söyleyemediği şeyi, inanmak istemesem de çok iyi biliyordum. Humeyni, Şah'ı ameliyat masası üstünde öldürtmeye başarabilir miydi?

'Onu ameliyat ettirmek için Amerikalı doktorlar getirtemiyor musun?'

'Panama hükümeti onlara ameliyat izni vermeyi reddetti,' diye bitik bir sesle yanıt verdi.

'Ama Amerikan yönetimi sizin lehinizde bir girişimde bulunabilir!'

'Amerikan yönetimi mi?' dedi Farah, acı bir tonla. 'Onlardan hayatımızın sonuna kadar yetecek yardımı aldık.' [...]

'Farah, hiç vakit kaybetmeden Mısır'a gelmelisiniz!'

Başka hangi yeni cezaya tahammül edebilecekti? Farah ülkesini kaybetmişti. Bugün eşini de kaybedebilirdi. Enver'i makamından arayarak, ona durumun ciddiyetini anlattım.

'Az önce Farah'a, Şah ile birlikte hemen Mısır'a gelmelerini teklif ettim. Yanlış mı yaptım?'

'En küçük bir tereddütün olmasın, Cihan. Farah'ı arayıp, kendisine derhal Cumhurbaşkanlığı uçağını göndereceğimi söyle.'

'Emin misin? Bu epeyce gürültü koparacak...'

Ancak, eşim emindi. 'Bu Allah'ın hoşuna gidecek' diye yanıtladı beni. Bu iyi haberleri vermek için Farah'ı tekrar aradığım zaman, duyduklarına inanamadı. 'Amerikalı doktorların ameliyat yapmalarına izin verecek misiniz?' diye kuşkuyla sordu.

'Emin misin?'

O kadar uzun zaman, öyle çok korkmuştu ki artık kime güveneceğini bilmiyordu.

'Evet, Farah, evet' diye yanıtımı birkaç kez tekrarladım.'[1]

Panama'yı terk etme olasılığımızdan hemen endişeye düşen Carter, özel olarak görevlendirdiği hukuk danışmanı Lloyd Cutler ve Dışişleri Bakanlığı çalışanlarından, İran'da bulunmuş olan Arnie Raphel'i bize gönderdi. Onları Contadora'da kabul ettik ve ben tüm görüşme süresince eşimin yanında kalmayı istedim. Amerikalı görevliler Arnao'nun ve Albay Cihanbini'nin bu buluşmada hazır ol-

1. Cihan Sedat, *A Woman of Egypt* (Mısır'da Bir Kadın), New York, Simon & Schuster Yayınları, 1987.

malarını istememişlerdi. Bay Raphael konuşmasına bizim için çok büyük övgü dolu sözlerle, İsfehan'da geçirdiği beş yılını anlatarak başladı, Şah'ın halkını ne kadar çok düşündüğünü, benim de yoksunluk içinde yaşayan insanların refahı için ne büyük çabalar gösterdiğimi gördüğünü söyledi. Daha en başında, konuşmasının tonu hoşuma gitmedi, bizim yaptığımız fedakârlıklar üzerinde böyle ısrarla durarak, o günkü siyasi krizi çözmek için, eşimi kendini feda etmeye sevketmek istediğini anlıyordum. O konuşmasını sürdürdükçe içimde gerçek bir öfkenin yükseldiğini hissediyordum. "Şah'ın kendisini halkı uğruna feda etmesi normal," diye düşündüm, "ancak, kendi toprakları üzerinde yabancı diplomatları rehin almaya cesaret eden suçlu bir devleti yumuşatmak için ondan kendisini feda etmesini istemek ahlâken kabul edilemez."

Sonra Lloyd Cutler bizim Mısır'a gitmemiz olasılığından Amerika'nın duyduğu kaygıyı dile getirdi. Kahire'ye gidişimizin, zaten oldukça zor durumda olan Başkan Sedat'ı siyasi olarak daha da zayıflatabileceğini, böylece Ortadoğu'daki barış çabalarına zarar verebileceğini söyledi. Ben de cevap olarak hızla, bize davetini tekrarlayan Mısır Cumhurbaşkanı'nın, nasıl hareket edeceğini bilmek için hiç kimseye ihtiyacı olmadığını söyledim. Bay Cutler yine de bizim Panama'da kaldığımızı görmeyi dilediğini belirtmekten geri kalmadı; ameliyatın Gorgas Hastanesi'nde yapılabileceğini belirtti. Eşim gayet sakin bir şekilde şu cevabı verdi: "Ameliyat sırasında yapılabilecek bir hata sebebiyle ya da ekipte bulunan ve başkalarından para alan bir kişi yüzünden masada öleceğime, şerefimle ölmeyi tercih ederim."

O zaman yetenekli bir diplomat olan Bay Cutler son kozunu oynadı: Amerika, Şah'ın Houston'da ameliyat edilebilmesi için bize yeniden sınırlarını açmaya hazırdı, ancak bu takdirde Tahran'da işleri daha vahim bir duruma getirmemek için kendisinin tahttan feragat etmesi kaçınılmaz gibi görünüyordu. Ben son derece ciddi bir şekilde "Halk bu kararı anlamakta zorluk çeker" dedim. Kısa bir sessizlikten sonra, bu varsayıma göre tahtın oğlumuz Rıza'ya geçeceğini söyledim. "Büyük oğlumuza bir şey olursa, ikincisi tahtın varisi olacak. Eğer küçük oğlumuz da engellenirse, aileden başka birisi tahtın sahibi olacak."

Hükümdar Kahire'de tamamladığı *Anılar*'ının son şeklinde bu görüşmeyle ilgili olarak şunları yazacaktı:

"*Amerikaların teklifini ciddi olarak ele almadım. Bir buçuk yıldan beri verdikleri sözlerin pek bir değeri olmamıştı.*"

Amerikalı iki yetkiliyle 21 Mart 1980 günü görüşmüştük. Ertesi gün, yani Cumartesi, Başkan Carter bizi kabul etmekten vazgeçirmek için Cumhurbaşkanı Sedat'ı aramış. Bunu başaramamış, Mısır Devlet Başkanı'nın kendisine sert bir şekilde şu uyarıyı yaptığını öğrendim: "*Jimmy I want the Shâh here, and alive.*"*

O Cumartesi günü, eşim Lloyd Cutler'a mümkün olan en kısa sürede Mısır'a gideceğimizi doğruladı. Başkan Sedat bize Mısır Cumhurbaşkanlık uçağını göndermeyi teklif etmişti, ancak Amerikalılar bizim Amerika kıtasındaki herhangi bir firmadan uçak kiralamamızı tercih ettiklerini bildirdiler, bu da aynı gün mümkün olabildi. O zaman, kendi kendimize Mısır uçağını neden istemediklerini sorduk; cevabı Azor adalarında durduğumuzda anladık, yakıt almak için verdiğimiz mola az kalsın rehin alınmamıza neden olacaktı. Contadora adasına gelişimizden üç ay sonra, nihayet 23 Mart Pazar günü, saat on dörtte, Evergreen Havayolları'na ait bir DC-8 uçağına bindik. Genellikle charter uçuşları için kullanılan uçakta, ateşi yükselen eşimin uzanabileceği hiçbir yer yoktu. New York'tan Contadora'ya bizi görmeye gelen çocukluk arkadaşım Elli Antoniades'den bizimle Kahire'ye kadar gelmesini istemiştim. Moral desteğe ihtiyacım vardı, arkadaşım bir saniye bile tereddüt etmedi. Uçakta yan yana oturmuştuk ama bu uçağın gizli mikrofonlarla dolu olduğuna öyle inanmıştım ki arkadaşımla konuşmaya cesaret edemiyordum.

Uçak havalanır havalanmaz defterime şu satırları yazmışım:

"*23 Mart. Eşimin gözleri ateşten çakmak çakmak. Onu bu halde görmek beni kahrediyor. Elbette Cihan'ın yanında, dostlarımızın arasında olacağız, ama yine de endişeliyim: yeter ki Müslüman Kardeşler Örgütü çok fazla sorun yaratmasın... Zavallı çocuklarım, onlar için öyle üzülüyorum ki. Önceki gün Nevruz'u kutlamak için yanımıza gelemediler. Telefonda onlara hangi durumda olduğumuzu ve niçin bütün o doktorların*

* Ç.N. Jimmiy, Şah'ı burada ve canlı olarak istiyorum.

babalarını ameliyat edemediğini söyleyemedim. Sanırım bunu zaten biliyorlardı çünkü sesleri her zamankinden daha üzgündü. Pilot Panama hava sahasını terk etmekte olduğumuzu bildirince hepimiz derin bir nefes aldık. Ancak Mısır'a kadar daha uzun bir yolumuz var, eşimin kendini kötü hissetmesinden korkuyorum."

Gece Azorlar'da durduk, resmi gerekçe yakıt ikmali yapmaktı. Bu konuda uyarıldığımızdan, yola çıkmadan önce Azor adalarının yerini iyice öğrenebilmek için bir haritaya bakmıştım. Başlangıçta her şey gayet normaldi; uçağa gerçekten yakıt ikmali yapıldı, bu sırada birkaç subay gelip, büyük bir saygıyla Şah'ı selamladılar. Eşim sendeleyerek de olsa, onları vakur bir şekilde selamlamak ve kendilerine teşekkür etmek için ayağa kalkacak gücü buldu. Az sonra, tekrar havalanmak üzere olduğumuzu düşünüp biraz hava almaya çıktım. Pistte yürürken bana refakat eden kabin görevlisine İran'ın hangi koşullarda çırpınmakta olduğunu anlattım. Hava soğuktu ve bir ara bu adam kendi ceketini çıkarıp omuzlarıma koydu. On beş dakika daha geçmişti. Neden havalanmıyorduk?

Rüzgârın şiddetle çarptığı uçağa döndüğümde orada ısının çok düşmüş olduğunu fark ettim. Eşim üşütecekti, ona bir battaniye getirttim. Ansızın içimi bir endişe kapladı; bir saattir buradaydık! Bu bekleyiş ne anlama geliyordu? Bunun ardında, Mısır'a gitmemizi engellemek için son bir girişim yatıyor olabilir miydi? Bir Amerikan üssünde ve bir Amerikan uçağında bulunuyorduk, öyleyse her şey mümkündü. Durumu araştırmaya giden Robert Armao'ya bir üs yetkilisi, uçağın bazı hava sahalarından geçmek için izin verilmesinin beklendiğini söylemişti, bu açıklama pek inandırıcı değildi. Artan bir kaygıyla böylece dört saat geçti. Sonunda en kötü olasılığı düşünerek, Paris'te bir dostumu arayıp durumumuz hakkında bilgi verdim. Ona Şah'ın ağır hasta olduğunu, Azor adalarında uçağımızın havalanmasına izin verilmediğini söyledim. Başımıza bir felaket geldiği takdirde, bütün dünyaya duyurması için ona güveniyordum. Öte yandan, Armao da boş yere Hamilton Jordan'a ulaşmaya çabalıyordu.

Sonunda uçak yeniden havalanma iznini adı. Bu arada neler olmuştu? Daha sonra gazeteciler ve tarihçiler bu bitmek bilmeyen molanın perde arkasını anlattılar. Resmi olarak İran'a iade edilmemizi ta-

lep eden bir yazıyı vermek üzere olan Tahran'ın avukatı Christian Bourguet, Hamilton Jordan'dan uçağımızı Panama'ya geri getirtmesi için Azorlar'da yolumuzu kesmesini rica etmiş, Sadık Kutbizade, Şah'ın tutuklandığı bildirilir bildirilmez rehinelerin serbest bırakılacağından emin olduğunu söylemiş. Hamilton Jordan da Başkan Carter'a bu konuda hiçbir bilgi vermeden uçağımızı bir süre için bekletmiş.

Sonra saatler geçtiği halde Tahran'dan cesaret verici bir işaret gelmeyince Kutbizade'nin ve onun aracısının sözlerine daha fazla güvenmekten vazgeçmiş.

Yine de 24 Mart Pazartesi günü biz Kahire'ye ulaştığımız sırada, İran'a geri verilmemiz talebi Panamalı yetkililere iletilmiş. Eğer bu talep vaktinde gelseydi General Torrijos ne yapardı acaba? Eşimi evde gözetim altına almakta tereddüt etmeyeceğine inanmak için yeterli nedenlerim var.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, Azorlar'da yaşadığımız bu olay sırasında Portekiz Dışişleri Bakanı olan şahıs bana uçağımızın yeniden havalanmadığını gören dışişleri görevlilerinin Amerikalılara telefon ettiklerini anlattı: "Bize mantıklı hiçbir açıklama yapmadan, muğlak bir şeyler söylediler" dedi. Bu durumdan gururu incinen Portekiz hükümeti ertesi gün hemen, Amerika'daki büyükelçisini Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş. Bakanlıktan kendisine bu hikâyenin sadece Amerika'yı ilgilendirdiği, sonuç olarak kendisine hiçbir açıklama yapılamayacağı cevabı verilmiş.

Mısır'dan ayrıldığımızdan bu yana, çeşitli acılarla, aşağılamalarla dolu, o ülkeden bu ülkeye savrulduğumuz on dört ay akıp geçmişti. Sanki bütün bu yaşadığımız acıları silmek ister gibi, Başkan Sedat ve eşi bizi uçağın merdiveninin altında, geleneksel kırmızı halı üzerinde karşıladılar. Merasim kıtası da oradaydı. Şah o kadar duygulandı ki gözleri doldu. On dört ay önce yaptığı gibi, Enver Sedat ona sevgiyle sarıldı. Şah çok zayıflamıştı.

Daha sonra Cihan Sedat o günü şöyle anlatacaktı:

"Şah'a bakarken, Amerikalıların katı tutumu nedeniyle bir kez daha altüst oldum. Uçağın merdivenlerini güçlükle indi, o kadar zayıftı ki, elbisesi iki beden büyük gibi görünüyordu. Yüzü kireç gibi bembeyazdı. Eğer dosta ihtiyacı olan biri varsa, o da Şah'tı."

Şah, Kahire'de hasta yatağında ailesiyle birlikte.

Bizim gelişimizden önce, parlamentoda yapılan bir müzakere sonunda 8 aleyhte oya karşı 384 lehte oyla Başkan Sedat'a insanlığın temel prensipleri ve İslam konukseverliği adına bizi kabul etme yetkisi verilmişti. Bu nedenle Mısır halkının gelişimizden haberi vardı, sevinçli bir kalabalık bizi selamlamak için havaalanında bekliyordu.

Mısır devlet başkanı bizim için Kubbe Sarayı'nı hazırlatmıştı; sarayın içinde bulunduğu güzel bahçe kentin gürültüsünü engelliyordu. Başkan hükümdara sarayı kendisi gezdirdikten sonra, ona Maadi Askeri Hastanesi'ne kadar eşlik etti. Hastanenin bir kanadı Şah için ayrılmıştı. Bir yıl önce biz Bahamalar'da iken, Profesör Flandrin'in gerekli gördüğü ve o zamandan beri ertelenip duran dalak ameliyatının yapılması için uygun koşullar nihayet hazırdı.

Çocukları getirtmek için de koşullar uygundu. Bu ameliyattan önce onların babalarının yanında olmalarını arzu ediyordum, risklerin farkındaydım. Çocuklar hemen geldiler ve çok uzaklarda kalan Tahran'daki mutlu günlerimizden beri ilk kez, ertesi gün kovulma korkusu duymadan nihayet bir araya geldik. On yaşındaki Leylâ, babasının rahatsızlığının ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Ona

babasının organlarından birinin iyi çalışmadığını anlattım, o da herhalde içini rahatlatmak için olsa gerek, babasına hasta organ yerine yeni, daha iyi bir organ konulup konulamayacağını sordu.

Ameliyatı beklerken beş gün geçti; büyük bir endişe içinde yaşadığım beş uzun gün. Sabah akşam Kubbe Sarayı'nı Maadi Hastanesi'nden ayıran uzun yolu katediyordum. Uykusuz geçen gecelerimden sonra Kahireli sürücülerin korkunç klakson seslerinin beni hasta ettiğini anımsıyorum. Sonunda, her an irkilmemek için bu yolda giderken kulaklarıma tıkaç koydum. Hastane personelinin üstüne titredikleri Şah ise, yeniden huzura kavuşmuştu. Önemli olan da buydu. Mısırlılar ona dostluklarını binbir yoldan gösteriyorlardı: bazıları hastaneye telefon edip kan vermeyi öneriyorlardı, birçok Mısırlı ona mektup yazıyordu, hastanenin kapılarında bile, dünyanın dört bir yanından gelen gazetecilerin soru sordukları satıcıların, işsiz güçsüz kişilerin "kardeşimiz" diye söz ettikleri hükümdar için ağızlarından yalnız sımsıcak, sevgi dolu sözler çıkıyordu. New York Hastanesi'nin pencereleri altındaki kin dolu gösterilerden çok uzaktık nihayet.

Bu sırada Başkan Sedat'ın özel doktoru olan Taha Abdül Aziz'in başkanlığında ameliyat ekibi hazırlanıyordu. Doktor Aziz, kendisini daha ilk görüşümde bende büyük bir güven uyandırdı. Ancak, bu kadar beklediğimiz dalak ameliyatının 28 Mart 1980 günü ameliyat ekibi tarafından hangi koşullarda yapıldığını anlatması için, sözü burada bir kez daha Profesör Flandrin'e bırakıyorum:

"Majestelerinin Kahire'ye gitmek üzere Panama'yı terk ettiğini ben de herkes gibi öğrenmiştim. Evimin telefonu çalmakta gecikmedi; Kraliçe Hazretleri benden yanlarına gitmemi istiyordu.

Yola çıkarken tam olarak ne olacağını bilmiyordum. Kahire'ye vardığımda De Bakey ve ekibinin de davet edildiklerini öğrendim. Kendisinin Panama'dan ayrılırken bunu bildiğini tahmin ediyorum. Nitekim, yanında her zamanki, o kendinden emin havalı Avustralyalı asistanı, anestezisti, hastabakıcısı ve fazladan, bu işin dışına kesin olarak çıkarılan Jane Hester'ın yerini alacak olan bir biyolojist ekibi vardı. Bütün bu isimlerle birlikte çalışmak için Kean-Williams ikilisi de gelmişlerdi. Maadi Askeri Hastanesi'nin bir katı Şah için ayrılmıştı, kendilerini orada ziyaret ettim.

Odasının penceresinden, uzaklarda Nil nehri ve Bonapart'ın Mısır seferi sırasında, atalarımdan Joseph Flandrin'in vali olarak atandığı, şimdi Kahire'nin varoşlarının bulunduğu küçük Gizeh kentinin piramitleri görülüyordu. Hükümdarın yatağının başucunda dururken aklımdan bütün bunlar geçiyordu. Gözlerimin okyanusa ve uçan pelikanlara takıldığı Contadora adasından bu yana dekor değişmişti, ancak ne yazık ki hastanın sağlık durumu da değişmiş olmalıydı. Sağlık durumu görünüşte Panama ile aynı gibiydi ama bir ay hiçbir şey yapmadan geçmişti, Meksika'dan bugüne kadar da dört ay boyunca hemen hemen düzgün bir tedavi yapılmamıştı.

"Majesteleri beni görmekten rahatlamış gibiydi. Kendilerine iyimserlik ve cesaret aşılayan sözler söyledim. Tıbbi etik ve mantık, Profesör De Bakey'nin yapacaklarından ümitli olmamı gerektiriyordu. Bir ay önce hastalığa ilişkin aldığım tavrın hâlâ geçerli olup olmadığını kendi kendime sormaya başlasam da artık kimseyi durduramazdım, o günkü koşullarda yapacağım en iyi şey, Amerikalı ekiple dayanışma içinde olmaktı. [...]

Mısır tıp dünyasının en iyi doktorları, Başkan Sedat'ın özel doktoru olan bir kardiyolog başkanlığında görev başındaydılar. Doktor Taha Abdül Aziz, soylu davranışları ve sükûnetiyle, daha sonra Fransız ekibiyle Mısırlı doktorlar arasında çekişmeler yaşandığında bana çok yardımcı oldu. Oradaki Mısır ekibinde çok eski bir dostumu, Başkan Sedat'ın damadı olan hemotolog Amin Afifi'yi de buldum.

"Cerrahi müdahaleyle dalağın alınması için hiçbir engel kalmamıştı. Ameliyat De Bakey tarafından yapıldı, Avustralyalı asistanı ve aralarında Doktor Nur'un da bulunduğu Mısırlı cerrahlar, kendisine yardım ettiler. Ameliyat hızla tamamlandı, dalak çok fazla büyümüştü; ısrarla karaciğer biyopsisi yapılmasını talep ettim, bu isteğim yerine getirildi. Ameliyat sırasında karın boşluğunda yapılan incelemede, lenf bezlerine yayılma görülmedi. Ben ameliyathanede bulunmakla beraber, cerrahlar ekibiyle çevrili masadan uzaktaydım, bu nedenle ameliyatı ayrıntılarıyla göremedim. Daha sonra Nur bana, dalağın çıkarılması sırasında pankreas kuyruğunun hasar gördüğünü söyledi. Bunun üzerine kesilen yeri dikmemesini, dren koymasını söylemiş ama De Bakey öyle yapmamış. Ameliyat bittiğinde, cerrahi bloktan çıkarken De Bakey'i alkışlamışlar. Kraliçe Hazretleri ve büyük oğlu da üst katta bulunan bir televizyon ekranından ameliyatı izlemişlerdi.

"Ameliyat sonrası ilk iki gün her şey normal gibi göründü. Üçüncü ve dördüncü gün, hasta göğüs kafesinin sol arka kısmından boynuna vuran bir ağrı hissetmeye başladı. Bu bana garip geldi, dalağın alındığı yerde bir şeyler olduğundan korkarak, durumu De Bakey'e bildirdim. Avustralyalı asistan gayet sert bir ifadeyle bana kapıyı gösterdi. De Bakey hemen onun sözlerini telafi etmek istercesine aşağı yukarı şunları söyledi: 'Dikkatli ol (be careful), Georges bir şey söylediği zaman genellikle mutlaka bir nedeni vardır!' Kısa bir süre sonra ameliyat materyalinin doku örneklerini gördüm. Dalak habis tümör modülleriyle doluydu, bu da orada büyük hücreli lenfoma geliştiğini gösteriyordu. Keza, mantıken beklendiği gibi, karaciğer de aynı yapıda bir tutulum gösteriyordu; çok daha vahimi, pankreasını karaciğere yakın bir bölümünde de aynı mikroskopik bulgular mevcuttu.

Dostum Afifi ile konuşurken Doktor Nur'un ameliyat sırasında gözlemlediği olayı öğrendim. Kahire'de bir hafta kaldıktan sonra, arkamda De Bakey ve ekibini bırakarak ve Doktor Nur gibi, içimde hastanın diyaframı altına bir iltihaplanma olacağı endişesiyle Paris'e döndüm. De Bakey seviyesinde ve onun kalitesinde bir insanın benimle aynı kaygıyı taşımaması pek akla yakın değildi."

Aslında çok heyecanlandığım için, De Bakey bisturisini eline aldığı anda başımı yana çevirmiştim, daha sonra gözlerimi televizyon ekranından ayıramadım. Gücümün ve sağlığının bir kısmını eşime verebilmeyi ne kadar isterdim. Rıza da yanımdaydı. Dalak çok büyüktü, sonradan, bir kilo dokuz yüz gram geldiğini öğrendik. Ameliyat sonrasında, Şah kendini daha iyi hissediyordu ama ben doktorların karaciğerde de kanser hücreleri bulduğunu öğrenince yıkıldım. Toprak ayaklarımın altından kayıyor gibiydi. Hastalık karaciğere sıçradığı zaman pek ümit kalmadığını biliyordum.

Ağrılarının devam etmesine karşın eşimin sağlığı yavaş yavaş düzeliyor gibiydi, bir süre sonra doktorlar hastaneden çıkmasına izin verdiler. Artık içimi kaplayan karamsarlığa rağmen, o kadar çok sevdiğim bu insanın, Kubbe Sarayı'nın bahçesinin yollarında yavaş yavaş yürüdüğünü görmek bana Tanrı'nın özel bir lütfu gibi göründü. İşte böyle... eşim yaşıyordu, içini kemiren hastalığa rağmen yaşama-

ya devam ediyordu. Tarihin akıl almaz zulmüne rağmen yaşamaya devam ediyordu. Onu canlandıran bu gücün değerini bilmemiz gerekiyordu. Daha ne kadar zamanımız kalmıştı acaba?

Madem ki hep birlikteydik, gene beraber kalmaya devam etmeliydik. Başkan Sedat ve eşinin teşvikleriyle, çocuklarımızı Kahire'deki okullara ve üniversitelere yazdırmayı kararlaştırdık, yalnız Ferahnaz ve Rıza o ders yılını Amerika'da başladıkları okullarda bitireceklerdi. Böylece Leylâ ve Ali Rıza, 1980 ilkbaharından itibaren Kahire'deki Amerikan kolejine (Cairo American College) girdiler.

O sırada bana çok büyük acı veren bir soru, tahta kimin çıkacağı sorusu gündeme geldi. Rıza, babasının hastalığının son derece ciddi olduğunun, kısa bir süre sonra omuzlarına çok ağır bir sorumluluk yüklenebileceğinin bilincindeydi ancak acımasız bir şekilde babasının ölümünü çağrıştıran bu sorunu nasıl ele alacaktı? Bir gün içini bana açtı. Günü geldiğinde görevinin gerektirdiği her şeyi üstlenmeye, babasının yaptığı gibi ülkesine hizmet etmeye, savaşmaya, bugün bağnaz, ortaçağ zihniyetine sahip din adamlarının boyunduruğu altında olan bu halkın refahı için gerekirse ölmeye hazır olduğunu söyledi. Oğlumun o günkü sözlerinden defterime şu satırları yazmışım:

"Babamın vârisiyim, sadece İran'a hizmet edersem yaşamımın bir anlamı olacak. Ülkem için kendimi feda etmeye hazırım. Eğer başarırsam, ne mutlu, yok başaramazsam en azından denemiş olacağım. Ölümden korkum yok."

Oğlumun, babasının öğütlerini duymaya ihtiyacı vardı. Öyleyse, eşime artık onun iyileşmesi konusunda ümidimiz kalmadığı hissini vermeden bu konuşmayı nasıl düzenleyecektik? Bir insan için kolay üstesinden gelinecek bir şey değildi bu.

Birkaç gün düşündükten sonra Rıza'ya, benim için bir kardeş, çocuklarım için de amca olan Başkan Sedat'a akıl danışmasını önerdim. Başkan İskenderiye'de idi, birlikte oraya gittik. Bizi büyük bir dikkatle dinledi –dünyadaki devlet büyüklerinde bu özellik nadiren görülür– sonra hemen bir çözüm buldu:

"Hükümdara sorun," diye öğüt verdi Başkan Sedat, "bugün yanında kimleri görmek isterdi? Babasının isimlerini söyleyeceği bu

adamlar Rıza için onun vasiyeti gibi olacak; günü geldiğinde onları yanına çağırabilecek, sağlığı elverseydi babasının ona göstereceği yolu bu insanlar gösterecekler."

Oğlum babasına bu soruyu sorduğunda eşim üç kişinin ismini söylemiş: protokol müdürü olmadan önce çeşitli ülkelerde İran'ın büyükelçisi olarak görev yapan ve sürgünde de bizi takip eden Emir Aslan Afşar, özel kalem müdürü Nasrullah Moinian, son olarak da, o zaman Paris'te sürgünde bulunan General Azimi. Bu isimlerden sadece ikisi, Bay Afşar ve General Azimi Şah'ın onlara duyduğu güvene layık olduklarını gösterdiler.

Birkaç hafta adeta gerçek dışı bir ortamda geçti. Eşimin biraz daha iyi ve zihni açık durumda olduğunu hissettiğimde, gülümsediğini gördüğümde, her şeye karşın yeniden ümit etmeye başlıyordum. Ondan haber almak için bana telefon eden herkese: "Güveninizi yitirmeyin, Şah yavaş yavaş iyileşiyor, geleceğe inanmak lazım" diyordum. Ancak, ertesi gün ayağa kalkacak gücü bile olmadığını görünce korkudan nefesim kesiliyordu.

Bu arada çocuklar artık mutluydular, öğretmenlerin ve öğrencilerin kendilerine çok nazik davrandıkları yeni okullarında mutluydular, okul dönüşü bizi yanlarında görmekten mutluydular. Sarayın bütün çalışanları ve güvenliğimizi sağlayan kişiler onlara karşı çok müşfik davranıyorlardı. Bizim için çok değerli olan bu günleri hiçbir şeyin bozmasını istemiyordum. Tanrı'dan bana direnebilecek gücü vermesini diliyordum. Akşam herhangi bir ailede olduğu gibi, çocukların ödevini birlikte yapıyorduk, bazen Rıza ve Ferahnaz akşam yemeğinden sonra arkadaşlarıyla çıkıyorlardı, giderlerken gülüştüklerini duyuyorduk. Çocuklardan herhangi birinin neşelendiği her an bizim için paha biçilmez değerdeydi.

O haftalar boyunca birçok İranlı Şah ile görüştü. Özellikle Hava Generali Mehdi Ruhani'nin ziyaretini anımsıyorum. General eşime direniş hareketleriyle ilgili bazı bilgiler verdi. Şah, esas olarak birçoğu hâlâ İran'da görevde bulunan askerlerden oluşan bir direniş ağı kuran General Oveissi ile temasını sürdürüyordu. Eşim, benim eski özel kalem müdürüm olan ve dirençte etkin bir rol oynayan Houchang Nahavandi'yi de kabul etti. Daha sonra eşim ikinci kez ameli-

yat olmak zorunda kaldığında General Behram Aryana onu hastanede ziyaret edip kendisine sadakatini bildirdi. General Aryana da Paris'te bir direniş örgütü kurmuştu ve Şah'a bilgi vermek istiyordu. Eşimin artık sadece birkaç haftalık ömrü kalmıştı. Generalin bu ziyaretinden aklımda çok duygu yüklü anılar kaldı. Ve nihayet Hollanda Prensi Bernard'ın özellikle eşime desteğini göstermek ve teselli etmek için yaptığı ziyaret bizi son derece mütehassis etti.

***

Yavaş yavaş eşimin gücü tükenmeye başladı, yeniden ateşlendi ve bu ateş günden güne yükseldi. Kendisine o kadar çok kan nakli yapılmış, o kadar çok antibiyotik verilmişti ki artık iğne yapılabilecek tek bir damarı kalmamıştı. İştahını kaybetmişti. Çocuklarla onu eğlendirmeye çalışıyorduk ama boşuna bir çabaydı bu. Ona yemek yedirmeyi deniyordum ama hiçbir şey yutamıyordu. Doktorlar onun ateşi ve bu mutlak güçsüzlüğü konusunda aynı görüşte değillerdi. Doktor Coleman salmonelladan kaynaklanan bir enfeksiyon olasılığı üzerinde duruyordu. Profesör Flandrin, Şah'ta bir apse olduğu inancını koruyordu. Profesör De Bakey'in ekip arkadaşları ise, zatürree geçirdiğini düşünüyorlardı. Eşimi yeniden hastaneye yatırmak zorunda kaldık.

Profesör Flandrin'i yeniden aradım. Bu en son savaşı o şöyle anlatıyor:

"Kahire'den artık doğrudan haber alamıyordum ama Paris'te oturan ve ailenin çok yakın dostu olan birisi olup bitenleri bana haber veriyordu. Duyduklarıma inanamıyordum, zaman geçtiğini gördükçe, benim varsayımımın belki de pek doğru olmadığını düşünmeye başlamıştım çünkü hastanın durumu çok daha hızla ağırlaşmış olmalıydı. Amerikalı doktorların gelip gittiklerini öğrenmiştim. Daha sonra doğrudan Kraliçe Hazretlerinin ağzından daha kesin bilgiler edindim, öğrendiğim her şey, diafragma altında yeniden bir apsenin gelişimiyle uyuşuyordu.

Kendilerine De Bakey'e telefon edip gelmesini istemek gerektiğini söyledim çünkü bir felakete doğru koşuyorduk. Galiba De Bakey Mısır'a dönmeyi gereksiz görmüş ve yapılan batın radiografilerinin kendisine gönderilmesini istemiş. İranlı dostum kanalıyla hem olup bitenlerden duyduğum şaşkınlığımı hem de karamsarlığımı ifade etmeye devam ediyordum çün-

kü bu İranlı dost bana hastanın sağlığının daha da vahim bir hale geldiğini anlatıyordu. Kean oyun masasından çok erken kalkmış gibi görünüyordu. New Yorklu kanser uzmanı Morton Coleman başka Amerikalı doktorlarla birlikte partiye geri dönmüştü. O da De Bakey gibi diaframın altında bir apse olasılığını kabul etme eğiliminde değildi. Daha sonra hastanın dosyasını okuduğum zaman ateşi düşürmek için gittikçe artan dozlarda aşırı antibiyotik verdiklerini gördüm. Bütün o ilaçların bir yararı olmamıştı tabii. Uygulamada beni bu oyunun dışında tutmuş olmalarının herhalde kendilerine göre açıklayabilecekleri nedenleri vardı. İranlı dostumun son olarak verdiği haberler çok kötüydü. Dostum karamsar olduğunu benden saklamadı, ben de kendisine bu koşullarda artık yapılacak bir şey kalmadığını söyledim. Bu sorun neredeyse üç aydan beri sürüyordu, görünüşe göre benim artık doktor olarak bir rolüm kalmamıştı. Tekrar Saint-Louis Hastanesi'nde çalışmaya başlamıştım. Kahire'ye Paris'ten ayrılıp ayrılamayacağımı sordurdum. Altı yıldan beri hemen hemen bütün tatillerimi iptal etmiş, sadece annemin ve babamın yanında kısa bir süre dinlenmiştim, orada da telefonla bana ulaşmak mümkündü. Artık, psikolojik olarak bu bağı da koparmak istiyordum. Dileğim kabul edildi ve eşimle birlikte kızkardeşlerimden birinin evine, Nantes'a gittim. Yine de son anda bir tedirginlik yaşayarak, telesekretere kardeşimin telefon numarasını bıraktım.

"Hiç bilmediğim Belle-Île'e gitmek istiyordum, ancak çok şiddetli bir fırtına iki günden beri bizi Nantes'a hapsetmişti. İşte o sırada Kahire'den arayıp, yanıma bir 'dahiliye uzmanı' alarak hemen oraya gitmemi istediler. Bir meslektaşımdan yardım istedim, derken Kahire'den yapılan ikinci telefonda, istenenin bronkoskopi ile bronşların incelemesini yapabilecek bir akciğer hastalıkları uzmanı olduğu belirtildi. O esnada Paris'e gitmeye hazırlanıyordum. Oraya varınca, gece geç vakit, tanıdığım biri olan Profesör Philippe Even'e telefon edip durumu kendisine açıkladım. Bana şöyle dedi: 'Sana lazım olan adamı biliyorum, asistanım Doktor Hervé Sors bu iş için biçilmiş kaftan, ona haber veririm.' Ertesi sabah Roissy Havaalanı'nda, elinde klarinet kılıfına benzeyen bir kutu taşıyan genç bir adam dikkatimi çekti. Bu hiç kuşkusuz fibroskop olmalıydı. Gerçekten de öyleydi; genç adamla tanıştık, kendisine Şah'ın tüm sağlık öyküsünün kısa bir özetini yaptım. Akciğerde apse olduğu varsayımına da-

yanılarak bronkoskopi yapılmak isteniyordu herhalde. Daha hastayı görmeden, Sors, bunun diafragma altındaki apsenin yarattığı bir akciğer zarı reaksiyonu olduğunu düşündü, bu tahmini de doğru çıktı.

"Kahire'ye ulaştık. Majesteleri, Sors ile bana delikanlı tavırlarımız olduğunu söyleyip takılma gücü bulduğuna göre, doğrusunu söylemek gerekirse ölecek gibi görünmüyordu. Odada bulunan birisine beni göstererek sordu: 'Kaç yaşında olduğunu tahmin edin?' O dönemde kırk yedi yaşındaydım, insanların beni on yaş gençleştirmeleri onu çok eğlendiriyordu. Durum gerçekten çok kötüydü. Şah'ta ağır bir hasta yüzü vardı. Akciğerdeki sorunun, diafragma altındaki enfeksiyon reaksiyonundan kaynaklandığı açıkça anlaşılıyordu. Sors bronkoskopisini yapmadan önce görüşünü kesinlikle belirtti: sorun diafragmanın altındaydı. Yaptığı bronkoskopi, önceden tahmin ettiği gibi, anormal hiçbir şey göstermedi. Diafragma altı iltihap durumunda hâlâ bir şeyler yapmak mümkün olabilir miydi? Bu bir cerrahın işiydi. Mısırlı doktorları hemen reddetmedim ama yapılması gereken, herkesin yapabileceği bir şey değildi. Paris'teki reanimasyon doktorları ile temasa geçen Sors sayesinde, birkaç isim öne çıktı. Acele etmem gerekiyordu. 30 Haziran'daydık ve Fransa'da tatil dönemi başladığı zaman doktorlara ulaşamamaktan korkuyordum.

"Bana önce Henri-Mondor Hastanesi'nde çalışan, böyle zorlu cerrahi girişimlere yaklaşabilecek bir hekim olarak bilinen Pierre-Louis Fagniez ile görüşmem öğütlendi. Onun iltihaplı pankreas nekrozlarında ilginç ve etkin bir yöntem kullandığını öğrenmiştim. Kendilerine danıştığım meslektaşlarımın gösterdiği dayanışma ve nezaket sayesinde, o Cumartesi günü öğleden sonra, şans eseri Doktor Fagniez'yi evinde buldum. Fagniez gelmeyi kabul etti ve ertesi sabah Kahire uçağına binebildi. Kendi anestezisti ile birlikte geliyordu. Havaalanına, onu karşılamaya gittim. Karşımda bulduğum bu genç, ince, güleryüzlü ve rahat insan, son ümidimizi bağladığımız kişiydi.

"Doktor Fagniez ne yapması gerektiğine hemen karar verdi ve varsayımlarımı doğruladı. Majestelerine durumunu açıkladı. Vücuttaki organların konumunu gösteren bir şema çizip, ne yapacağını kendisine anlattı. Majesteleri eliyle sahneyi taklit ederek 'Pekâlâ, şimdi boğayı boynuzlarından yakalamak gerekiyor!' diye yanıtladı. Hasta çok kötü durumda olduğundan müdahalenin ertesi sabah yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, çok sıvı kaybetmişti, anestezist işine başlamadan önce, damar yataklarının sıvıyla doldurulması gerekiyordu. Mısırlı meslektaşlarımız, hastane-

de yeniden yabancı doktorlar görmekten pek hoşnut değildiler, bizi izlemekle yetiniyorlardı. Aslında bu edilgen tutumlarıyla işimizi kolaylaştırıyorlardı; bize zorluk çıkaran Doktor Coleman oldu. Yapılan kan kültürü sonunda vücutta salmonella mikrobunun bulunması nedeniyle, bunun sindirim sistemindeki basit bir komplikasyon olduğu varsayımını şiddetle savunarak bizim yapacağımız müdahaleye tümüyle karşı çıkıyordu. Hatta New York'tan bir salmonella uzmanı getirteceğini, onu beklemek gerektiğini söyleyerek müdahale kararımızı askıya aldırmayı bile denedi. Öfkeden burnumdan soluyordum, kızgınlığımı saklamadım. Bu olay hoş karşılanmadı ve Kraliçe Hazretleri benimle özel olarak görüşerek, olanlara çok üzüldüğünü, her zaman benim sükûnetimi takdir ettiklerini, kendilerini, her koşulda soğukkanlılığımı koruduğumu görmeye alıştırdığımı vs. söyledi. Ben de kendilerinden beni bağışlamalarını rica ettiğimi ancak Amerikalı ekibin 'Majestelerinin sağlığıyla yeterince oynadıklarını' söyledim. Kullandığım sert ifade onu sarsmıştı. Sözlerimi şöyle sürdürdüm: 'Bu rugby karşılaşması gibi, öyle bir an gelir ki rakibi bacağından tutup düşürmek zorunludur, hatta gerekiyorsa şiddetle!' Riskleri göze alıyordum çünkü müdahale yapılacaktı. Konuşmak ve insanları herhangi bir şeye inandırmak çok kolaydı. Neredeyse üç aydan beri diafragma altında bir apse olduğunu söylemekten dilimde tüy bitmişti. Ameliyathaneden çıkacak sonuca karşı boynum kıldan inceydi. Genç Fransız meslektaşlarımın da aynı görüşte olduklarını, beni desteklediklerini, bu kez haklı olduğum için söylediklerimi yapmak gerektiğini herkesin anladığını sanıyorum.

"Sabah Fagniez ameliyathaneye girmeden önce, resmi olarak iznini almak için Kraliçe Hazretleriyle konuştu. Kraliçe o günlerde Belçika'da bulunan De Bakey ile konuşmuş ve onun görüşünü sormuştu. De Bakey de cevap olarak Fransız cerrahın müdahalede bulunmasına bir engel görmediğini ancak kendisiyle telefonla görüşebilmeyi istediğini söylemiş. Kraliçe Hazretleri De Bakey'i tekrar arattı ama kendisine ulaşmak mümkün olamadı; bunun üzerine Kraliçe Hazretleri Fagniez'ye bu konunun üzerinde durmamasını, ameliyatı yapmasını söyledi.

"Ameliyathanede büyük bir kalabalık vardı: Fagniez, anestezi uzmanları, ameliyat aletlerinden sorumlu personel, ameliyata yardım edecek olan, aralarında doktor Nur'un da bulunduğu Mısırlı doktorlar ve

daha başka pek çok kişi. Fagniez otuz beş kişi saydı! Başıyla bana bir şeyler yapmamı işaret etti. Ben örnek olmak için başı çektim ve görevi olmayan herkesin dışarı çıkmasını istedim. İçeride böylece on beş kişi kaldı. Bitişikteki bir odaya yerleştim ve neler olup bittiğini görmek için zaman zaman ameliyathaneye girdim. Coleman'ın üzerinde günlük giysiler vardı. Öylece, hiç konuşmadan, yan yana oturuyorduk. O sabaha kadar müdahaleye karşı çıkmaya devam etmişti ve çiğnenip geçilmiş olmaktan ötürü çok öfkeliydi! Fagniez beni ameliyatın seyrinden haberdar ediyordu. Kendi tekniğini uygulayarak, doğrudan biriken cerahate ulaşmak için sol kaburga altında sınırlı bir yeri kesmişti. Bir süre sonra beni çağırttı; üzerimde ameliyathane kıyafetim vardı, içeri girdim. Fagniez'nin ve Mısırlı cerrahların yüzleri gülüyordu. Bir buçuk litrelik cerahat ve nekrozlu pankreas kalıntılarını boşaltmaktaydılar. Haklı çıktığım için memnun olmak bir yana, tepeden tırnağa, öfkeyle karışık bir üzüntüyle dolmuştu içim. Ameliyathaneden çıktım, haber cerrahi blokta bomba etkisi yapmıştı. Coleman elimi sıkarak bana: 'Bravo, tebrikler' dedi. İçimdekileri söyleyecek halde değildim, hemen alt kata inerek, koridorda, Prenses Eşref ile bekleyen Kraliçe Hazretlerini buldum. Olanları anlattım. Çok sevindiklerini ve rahatladıklarını gördüm, hatta coşku içindeki Kraliçe bana şunu söyledi: 'Hemen yukarı çıkıp Doktor Fagniez'yi bulun ve kulağına la Marseillaise'i söyleyin.*

"Sevinmek için çok erkendi. Ne yazık ki ileride olacakları düşünmek gerekiyordu. Yeniden Mexico'yu ve bütün o kargaşayı, kaybedilen zamanı hatırladım. Hâlâ bir şeyler kurtarılabilir miydi acaba? Fagniez büyük bir ustalıkla Hipokratın özdeyişini uygulamaktan başka bir şey yapmamıştı: Amerikalıların 'su'yundan sonra, Fagniez iltihabı akıtmak için 'demir'i getirmişti... ama hastanın iyileşmesi için daha önceden 'ateş'i getirmiş olmak gerekiyordu. Aslında kanser sorunu tümüyle askıda kalmış ve tedavi Mexico'dan beri ihmal edilmişti. Sonrası korkunç olacaktı ve tedaviye tekrar başlamak asla mümkün olmadı."

O gece ve sonraki geceler, hastanede, eşimin odasının bitişiğindeki bir odada kaldım. Kapıyı sürekli aralık bırakıyor, böylece her

* Ç.N. Fransız ulusal marşı.

an nefes aldığından, yaşadığından emin olabiliyordum; monitörün yükselttiği kalp atışları benim soluğuma eşlik ediyordu.

Derin bir kaygının, çocukların üzüntüsünün ve kendi üzüntümün beni yiyip bitirdiğini o uykusuz gecelerden, yarı komada gibi yazdığım şu satırlar kaldı:

"5 Temmuz. Gece yarısı oldu. Bu akşam korkuyorum. Çok korkuyorum. Uykusuzluktan mı yoksa korkunç bir şey olacağı önsezisi mi bilmiyorum. Eşim uyuyor. Artık yazmayı da unuttum, hatta hangi dilde yazdığımı bile bilmiyorum. Bazen boğulur gibi oluyorum, güçlü olmak ile güçsüzlük, kabullenme, boyun eğme ile isyan duygusu arasında gidip geliyorum. Bugün günlerden ne? Hiçbirimiz bilmiyoruz. Bir odadan öbürüne gidiyorum. Eşimi bu hastane yatağında bu kadar zayıf, böyle iskelet gibi görmek beni kelimenin tam anlamıyla öldürüyor. Koridordaki insanların yüzleri kaygılı, günde yüz kez yüreğimiz ümitle doluyor, hemen sonra bütün ümidimizi yitiriyoruz. Gücümü kaybetmeye hakkım yok, herkese bir şeyler söylemek zorundayım."

Doktor Fagniez'nin ameliyatı başarılı oldu, kısa süre sonra eşim oturabildi, sonra ayağa da kalktı. İranlılar onu görmelerine izin verilmesi için yalvarıyorlardı, eşim birkaç gün sonra bazı kişileri kabul edebildi. Eski çalışma bakanı gelip direniş hareketinde yaşanan güçlükleri anlattı. İranlı kimliğinin ve şahlık rejiminin tarihteki önemli yerini anlatmak gerektiğini söylüyordu. (Bakan daha sonra Mısır'da kalıp genç Şah'a İran'ın sosyal coğrafyasını öğretecekti.)[1] Ben eşimin yanında kaldım, bu insanların gelip, içten bir sevgiyle o kadar hasta olan eşime kendilerine bir öğüt vermesi, düşüncesini söylemesi için yalvardıklarını görmek benim içimi parçalayan bir görüntüydü. Eşime biraz kitap okuyabileceğimi düşündüm, sevinerek kabul etti. Yirmi yıl önce birlikte görüştüğümüz ve kendisinin gözünde bir kararlılık ve cesaret örneği olan General de Gaulle'ün anılarının bir bölümünü okudum. O artık hemen hemen hiç konuşmuyordu ya da çok kısa cümleler kullanıyordu.

Durumunun son derece kritik olduğunun bilincindeydi, etrafında olup bitenlerin de farkındaydı. Temmuz ramazan ayıydı, bu ne-

1. Bay Safa oğluma tarih öğretmeyi üstlendi, başka bir kişi de Fars edebiyatını çalıştırdı.

denle, hastane personeli akşam iftar yapabilmek için koridorun sonuna bir masa yerleştirmişti. İftar vakti geldiğinde eşim eğer salondaysa bana: "Odama dönelim, burada kalırsam onları rahatsız edeceğim, oruçlarını rahatça açamayacaklar" diyordu. Ben de kendi kendime "İşte, yaşamının sonuna geldiğinde bile, kendi ıstırabını unutup başkalarını düşünüyor" diyordum.

Eşimin son günlerine ilişkin Cihan Sedat'ın anımsadıkları beni çok duygulandırıyor. Cihan şunları yazıyor:

"Konferans sırasında Enver bana (Danimarka'ya) telefon ederek, Şah'ın yeniden hastalandığını bildirdi. Farah ve çocuklarla, onu ziyarete gittiğimde son günlerini yaşadığını anladım. Şah, hiçbir zaman olmadığı kadar zayıf ve solgundu, çok büyük zorlukla nefes alıyordu. Buna rağmen, kendisinin acınacak bir durumu ya da aciz bir görünümü yoktu. Aksine, sadece arkasındaki yastıklara dayanıp oturmasından hâlâ mücadeleci ruhunu yitirmediği görülüyordu. Doktorlar onun korkunç ıstırap çektiğini söylüyorlardı. Ancak Şah acısını asla belli etmedi. Yoğun bakım bölümünde, onun yanında dururken kendi kendime, Tanrı ona bu acılara böyle göğüs gerebilme gücünü verdiğine göre onu seviyor olmalı diye düşündüm.

'Yakında iyileşeceksiniz ve birlikte İskenderiye'de güzel günler geçireceğiz.' diye ona teminat verdim. Farah'ın gözlerinin dolduğunu gördüm. 'Güçlü ol, duygularını ona belli etme,' diye fısıldadım kulağına. O çok zeki biri, aksi halde anlayacaktır."[1]

Bazı akşamlar Nil'e ve uzaklarda görülen piramitlere bakıyordum ve düşüncelere dalıyordum: "Hükümdarlar, valiler, generaller burada bulundukları zaman bu siteyi, bu güzel ışığı, bu nehri gördüler, yaşadılar. Ölmeden önce ihaneti de gördüler. Şimdi burada olma sırası bizim, biz de sıramız geldiğinde yok olup gideceğiz ama Nil, daha binlerce yıl akmaya devam edecek." Bu düşünce kaderi olduğu gibi kabul etmemi kolaylaştırıyordu.

Şah mucizevi bir şekilde yeniden gücünü toplamıştı, bu nedenle 26 Temmuz'da, büyük oğlum dışında, diğer çocuklarımı İskenderi-

1. Cihan Sedat, *Mısır'da Bir Kadın*, bkz. sayfa 354.

ye'ye göndermeye karar verdim. Onları, bir aydan beri hastanede yaşadıkları korkunç derecede iç sıkıcı ortamdan çıkarmak istiyordum.

Oysa, tam o akşam eşim aniden bir çeşit komaya girdi. Daha sonra o günü anlatırken Profesör Flandrin şunları yazacaktı:

"Oruç dönemiydi, Mısır gibi dini vecibelerin kesinlikle uygulandığı bir ülkede alışkanlıkların değişmesi söz konusu olamazdı. Akşam üzeri Meridien Oteli'ne gidiyor, şoförümüz orucunu bozup yemek yedikten sonra gece Maadi Hastanesi'ne dönüyorduk. O akşam da Meridien'de yemekteydik, ancak birkaç günden beri endişeli ve gergindim. Sanki içime doğmuş gibi, Fagniez ve reanimasyon doktorumuza oyalanmamalarını söyledim, olabildiğince çabuk Maadi'ye dönmeyi istiyordum. Oraya vardığımızda, Şah'ın katında alışık olmadığımız bir sessizlik ve büyük bir üzüntü havası vardı. Durumu aniden kötüleşmişti ve en çok iki saat önce olan bu olaydan bize haber verilmemişti. Hastanın nabzı hissedilmiyordu ve tansiyon alınamıyordu, bu durum, ani ve çok ağır bir iç kanama tablosunu gösteriyordu. Ailesi ve çevresindekiler felç olmuş gibiydi, bütün hastane de aynı durumdaydı. Bizim en önemli yardımcılarımız olan Mısırlı hemşireler büyük bir acı içinde ağlıyor, ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Mısırlı doktorlar da kuşkusuz bizimle aynı nedenlerden hastanede değildiler, evlerinde oruçlarını bozmaktaydılar herhalde.

"Bu manzara, Fagniez ve benim yardım ettiğimiz reanimasyon doktorumuzun çok şiddetli tepkisine yol açtı. Başından beri bize çok destek olan ve istediğimiz kanı bulan (bu askeri hastanede hiçbir şeyin eksikliğini hissetmedik) Mısırlı anestezist geldikten kısa bir süre sonra hastanın bilinci tekrar yerine geldi. Koridora çıkıp Kraliçe Hazretlerinin ve Altes Prenses Eşref'in yanlarına gittim. Her ikisi de tarifi imkânsız bir telaş ve heyecan içindeydiler. Aradan bunca zaman geçtikten sonra, şu anda bile, o gün beni de saran heyecanı aynen hissediyorum. Herkesin aynı büyük acıyı yaşaması kaçınılmazdı. İşte o sırada, bu uzun öyküde beni en çok duygulandıran anı yaşadım çünkü ölecek olan kişiyi değil, yaşamaya devam edecek olanları ilgilendiren bir durum söz konusuydu.

"Kraliçe Hazretleri ve Prenses için durum saptaması yaptım, bu gecenin son gece olduğunu biliyorduk. Kraliçe Hazretlerinden çocuklara haber vermesini rica ettim. Ne tesadüftür, çocuklar tam da o gün İskenderiye'ye dönmüşlerdi, gerçekten de birkaç günden beri bir iyimserlik ha-

vası hâkimdi, zira Şah yürüyebilmiş ve koridorun sonunda oruç tutan personel için hazırlanan yemek odasında oturabilmişti. Hiç olmazsa iki büyük çocuğuyla hemen konuşmak gerekiyordu. Kraliçe Hazretleri muvafakat etti ve benden onlarla konuşmamı istedi. Söylediğini anlayamamıştım, tekrarladım: 'Ama, Majeste, bu bana düşmez, bunu Majesteleri yapmalı!' Üzüntüden boğazı düğümlenmiş olarak cevap verdi: 'Hayır, imkânsız, ben yapamayacağım' dedi. Ben ısrar ettim: 'Ama, Majeste, bu konuşmayı yapmak için başka birisi, aileden birisi olmalı...' O da bana şunu söyledi: 'Sizden başka kimse yok, bunu siz yapacaksınız.' Ben de, böylece, kendi heyecanımı bastırıp İskenderiye'ye telefon ettim. Telefona doğrudan büyük kızının, Prenses Ferahnaz'ın çıktığını özellikle hatırlıyorum. Prenses Ferahnaz bana o çocuksu sesiyle sordu: 'Ah! Siz misiniz Profesör, babamın durumu nasıl?' Kendisine durumun iyi olmadığını söylemek zorunda kaldım; bu hiç kolay olmadı. Reanimasyon doktorumuz sayesinde Şah bilincini birkaç saat korudu ve eşi Kraliçe'yle, ikiz kızkardeşi Prenses Eşref ile, Veliaht Prens'le ve diğer çocuklarıyla uzun uzun konuşabildi.

"Özellikle büyük kızı Ferahnaz'ın insanın yüreğine işleyen görünümünü unutamadım; babasının yatağının yanına, yere diz çökmüş, adeta kendinden geçmiş bir halde Farsça 'Baba, Baba' diye tekrarlayarak babasının elini öpüyordu. Yatağın sol tarafında, hastanın tansiyonunu kontrol etmeye ve kan vermeye devam ediyorduk. O gece yalnızca makûl olanı yapmakla yetindik ve hükümdar sabah huzur içinde son nefesini verdi. O zaman Kraliçe Hazretleri benim gözümün önünde, merhum eşinin yastığının altından, içinde sürgüne giderken İran'dan aldıkları toprağın bulunduğu küçük keseyi aldı.

"Bütün bunlar olurken, bu yoğun heyecan ve acı selinin ortasında, Veliaht Prens Rıza gece boyunca ve sabah gözlemlediğim tavrı ile beni şaşırttı. Bu yeni diadok* henüz çiçeği burnunda bir delikanlıydı ancak soylu tavırları ve o gün gösterdiği kendine hâkim olma yeteneği ile yeni konumunun ağırlığını taşıyabilecek güçte olduğu görülüyordu. Benimle uzun uzun konuştu, sabah kendisine sahip olduğum bütün belgelerin bir kopyasını

* Ç.N. Büyük İskender'in ölümünden sona, imparatorluğun başına geçmek için birbirleriyle savaşan generallere verilen san.

verdim. Meslektaşlarımdan ve benden söz ederken: şunları söylediğini hatırlıyorum: 'Kim ne isterse onu söylesin, ben gördüklerimi unutmayacağım.'

Evet, Ferahnaz babasının yatağının yanındaydı. Rıza ayakta duruyordu, ben de öbür tarafta, doktorların yanındaydım. Şah iki kısa nefes aldı, sonra uzun bir soluk verdi ve donup kaldı. Her şey bitmişti. Uzun bir süre, şoktan sersemlemiş gibi öylece kaldık. O zaman, yatağın ayak ucunda beklemekte olan Prenses Eşref kulağıma fısıldadı: "Onun gözlerini kapat." Dediğini yaptım, sonra Profesör Flandrin'in bahsettiği, yastığın altına koymuş olduğumuz içi İran toprağıyla dolu keseyi ve duaları aldım. Bu duaları eşim, tüm yaşamı boyunca gene bir kese içinde, üzerinde taşımıştı. Daha sonra Doktor Lioussa Pirnia Şah'ın alyansını çıkarıp bana verdi. O günden beri, bu yüzüğü kendi yüzüğümle aynı parmağımda taşıyorum.

Bizi odadan çıkardılar, bir süre sonra tek tek geri dönüp hükümdarı son bir defa öpebildik. Dudaklarımı eşimin alnına koyarken, kısa bir an sanki yaşıyormuş hissine kapıldığını anımsıyorum.

Onun ölüm haberi üzerine, koridorda beklemekte olan, çoğunluğu İranlı birkaç kişi üzüntüyle derin bir sessizliğe gömüldüler. Aynı acıyı paylaşıyorduk. "Şah artık aramızda değil," dedim, "ancak cesaretimizi yitirmemeli ve onun çizdiği yolda mücadeleye devam etmeliyiz."

Sonra, artık Paris'te oturmakta olan yengem Louise'i aradım. Haberi radyodan öğrenmesini istemiyordum.

Şimdi, geceyi Kubbe Sarayı'nda geçiren iki küçük çocuğuma, Leylâ ve Ali Rıza'ya babalarının ölüm haberini vermek gerekiyordu. Saraya geldiğimizde, Başkan Sedat, eşi ve kızlarının orada olduklarını görünce çok duygulandık. Sürgünümüzün en başından beri bizden hiç esirgemedikleri sevgiyi ve teselliyi gene ilk onlar vermek için, üçü birlikte bizi bekliyorlardı. Mürebbiyesinin bana anlattığına göre, Leylâ, sanki bir şey sezmiş gibi dosdoğru çok iyi anlaştığı Ali Rıza'nın odasına gitmiş. Haberi biz hastaneden dönmekteyken, mürebbiyenin ağzından birlikte işitmişler: "Babanız gökyüzünde, meleklerin yanında" demiş mürebbiye. Leylâ duyduğu acıyı hiç belli etmeden,

ağabeyinin odasından çıkmış; mürebbiyesi odasına girdiğinde onu yatağının üzerine siyah elbiseler dizerken bulmuş.

O akşam, geceyi yalnız geçirecek kadar güçlü olmadığımı hissedip çocukları yanıma çağırdım. Rıza, Ferahnaz ve Leylâ hemen geldiler; Ali Rıza ise acısıyla baş başa kalmak istedi. Yatakları yere serdik ve birbirimize sımsıkı sarılıp uyuduk. Cenaze merasimi Şah'ın vefatından iki gün sonra, 29 Temmuz 1980 günü yapıldı. Naaşı Abidin Sarayı'ndaydı. Törenin başında imparatorluk marşı çalındı. İran'dan ayrıldığımız günden beri marşı ilk kez duyuyorduk, hepimiz son derece duygulandık. Sonra ezici bir sıcakta, naaşa eşlik eden kortej Abidin Sarayı'ndan ayrılarak, eşimin geçici bir süre dinleneceği El Rifai Camii'ne gitti. Müslüman ülkelerde, gelenekler kadınların tabutun arkasından yürümesine izin vermez ama ben törende hazır bulunmak için ısrar etmiştim.

Başkan Sedat protokol görevlilerine: "Farah nasıl arzu ederse öyle yapacağız" demişti.

Hükümdarın, atların çektiği bir top arabasına konan ve üzeri imparatorluk bayrağı ile örtülmüş olan naaşı, güzergâh boyunca: "Lâ ilâhe illallah" diye bağıran çok büyük bir kalabalık tarafından selamlandı. Biz kortejin başındaydık; sağımda beyaz elbisesi içinde Leylâ, Ferahnaz ve Ali Rıza yürüyorlardı; solumda Richard Nixon ve oğlum Rıza vardı. Mısır Cumhurbaşkanı, Cihan Sedat ve Şah'ın erkek kardeşleri Gulam Rıza, Abdül Rıza ve Ahmet Rıza da bizimle birlikteydiler. Birkaç sadık dost, Yunan Kralı Constantin ve Kraliçe Anne-Marie, Savoie Prensi Victor-Emmanuel, bazı ülkeleri temsil eden büyükelçilerin arasında bizi takip ediyorlardı. Kral 2. Hasan en yakınlarından birini, Moullay Hafid Alaoui'yi göndermişti. Bay Alaoui, Mekke'deki Kâbe taşını örten, üzerine dualar işlenmiş bir örtü getirtmişti; bu örtü daha sonra eşimin kefeni üzerine kondu.

El Rifai Camii'nde, Şah'ın naaşı bodrumda özel bir mezara indirildi. Rıza son yolculuğunda babasına refakat etti, sonra Ali Rıza, hiç kimseden izin almadan, kendi başına aşağıya indi, oysa bu öngörülmemişti. Sonradan doktorlar bana, Ali Rıza'nın babasının nerede yattığını görmesinin çok önemli olduğunu söylediler. Ne yazık ki

kadınların cenazeyi son durağa uğurlamasına cevaz verilmiyordu, bu nedenle ne Ferahnaz, ne Leylâ ne de ben hükümdarın son ikametgâhına gidişini göremedik. O güne ilişkin beni çok duygulandıran bir anı daha vardır: Hava Generali Ruhani, İran ordusunu temsil eden tek kişi olmaktan duyduğu üzüntüyü belirtmişti.

Cihan Sedat anılarında törenle ilgili olarak şunları yazacaktı:

"Daha önce bu kadar büyük bir ulusal cenaze töreni olmamıştı hiç. Enver en küçük ayrıntılara varıncaya kadar her şeyi kendisi düzenlemişti. Tören alayının başında, askeri akademinin rütbelerine göre beyaz, sarı ya da siyah giymiş yüzlerce öğrencisi enstrümanlarını çalarak yürüyorlardı. Onların arkasında, atlı askerlerin eşliğinde, gül ve iris çelenklerini taşıyan askerler vardı. Daha sonra sekiz Arap atının çektiği, üzerine İran bayrağı örtülmüş naaşın bulunduğu top arabasının önünde giden ve siyah kadife yastıklar üzerinde Şah'ın madalyalarını taşıyan bir süvari alayı görülüyordu. Biz bu alayı takip ediyorduk

"Abidin Sarayı'nı, Şah'ın toprağa verileceği El Rifai Camii'nden ayıran üç millik mesafeyi yürüyerek katederken, o yaz günü Kahire'de bunaltıcı bir sıcak vardı. Babası da bu camiye defnedilmişti, daha sonra Şah, onun kemiklerini İran'a geri götürmüştü. Enver'in talimatı üzerine, ben Farah'ın yanında yürüyordum, yaşamımda ilk ve son kez olarak o gün bir cenaze alayında yürüdüm. Enver bana: 'Farah ne yapıyorsa onu yap, o kadar acı ve zor gününde ona yardımcı olmalıyız' demişti. Böylece ben de onun yanında, çocuklarıyla birlikte törene katıldım.

"Arkamızda, göz alabildiğince uzanan bir alanda, Şah'ın anısına saygı göstermek için gelmiş olan kalabalık bir topluluk vardı. Mısır hükümetinin bütün bakanları, Amerika'nın eski başkanı Richard Nixon, Yunanistan'ın eski kralı Constantin, Amerika, Batı Almanya, Fransa, Avustralya ve İsrail büyükelçilikleriyle sayılamayacak kadar çok Mısırlı yurttaş yürüyorlardı. İnsanlar, tören alayını görmek için sokakları, balkonları, hatta binaların çatılarını doldurmuşlardı. Daha önce hiç işitmedikleri cenaze müziği son derece etkileyiciydi. Aklın alamayacağı kadar çok çiçek vardı.

Bu, Mısır'da daha önce hiç görmediğimiz kadar görkemli bir cenaze töreniydi ve bütün dünyaya Şah'ın, kendisine yapılan muameleden çok

daha iyisini hak ettiğini göstermek için son fırsattı. Hiç olmazsa Mısır bir dosta sırtını çevirmemişti."

O dayanılması güç günden sonra, Kubbe Sarayı'na dönerken Şah'a gerektiği gibi davrandığımı, her an içimin kan ağlamasına rağmen dimdik, vekarımı korumayı başardığımı söylemek istiyordum. Çok garip bir duyguydu bu, artık aramızda olmadığına, hiçbir zaman olamayacağına inanmak gelmiyordu içimden.

Çocuklar o gün gözyaşlarını içlerine akıttılar, ağladıklarını kimseye göstermediler; olgun insanlara özgü vekar içinde davrandılar. Onlarla gurur duydum.

Beşinci Bölüm

Rıza'nın yirmi yaşına girmesine üç ay vardı, bu süre sonunda, anayasaya göre Şah olarak babasının yerine geçebilecekti. Bu üç ay boyunca ben naiplik görevimi sürdürdüm.[1] Naipliğin içi boş bir kelime olmadığını çabuk anladım: hükümdarın cenaze töreninin hemen ertesinde, dünyanın her köşesinde oluşturulan direniş ağlarındakilerle hiç aralık vermeden yaptığı görüşmeleri devam ettirme görevi şimdi bana düşüyordu. Görüşme talepleri çoğalmıştı; bütün bu insanlar –mücadele etmek için sürgünü seçmiş olan eski bakanlar, siyasi yetkililer, subaylar, isimsiz militanlar– ya bana bir şeyler yapmayı öneriyor, ya da şu veya bu projeyle ilgili olarak düşüncemi sorup, kendilerini desteklememi istiyorlardı. O zamanlar en acılı günlerimde bile beni rahat bırakmadıkları için onlara kızmıştım ancak düşününce, tarifsiz kederler içinde boğulabileceğim bir dönemde coşkularıyla gösterdikleri çabayla, doğrudan eylem koymaktan yana yürekli tutumlarıyla beni kurtardıklarını anlıyorum.

Başlıca direniş grupları Fransa'da, İngiltere'de ve Amerika'da kurulmakla beraber, Almanya'da ve bilhassa Türkiye'de de hareketler örgütleniyordu. Sorumluların, mücadeleyi başlatmak için ne tür girişimlerde bulunmanın uygun olacağı konusunda kendilerine göre

1. Son günlerinde, Şah'ın yüreğindeki duygulara tanık olan birisi olarak, yaşama gözlerini kapamadan önce onun hissettiklerini ve yurttaşlarına söylemek istediklerini yansıtan aşağıdaki metni, ölümünün hemen ertesinde kaleme almayı görev bildim:

"Doğduğum topraklardan uzaklarda ve bu korkunç hastalığın pençesinde, hayatımın son günlerini yaşadığım şu anda, tarihinin en karanlık dönemlerinden birisini geçirmekte olan halkıma, son bir kez, şunları söylemek istiyorum:

'Ülkemizin pek çok iniş-çıkışlı devreler yaşadığını anımsayın! Ancak, dışarıdan gelen saldırılar İran kültürünün ve uygarlığının meşalesini asla söndürememiştir. Bu meşalenin, İran'ın üstüne çöken o acı karanlıkları dağıtacağına ve ulusça hep birlikte yeniden doğacağımıza inancım tamdır.

'Henüz çok genç olan ve bütün genç Iranlılar gibi, ulusuyla gurur duyan oğlumun, Iran halkından alacağı güçle, kutsal bayrağımızı tekrar kaldırıp yükseklere çıkaracağını ümit ediyorum.

'Genç Veliaht Prens'i, her şeye kadir olan yüce Tanrıya ve büyük Iran halkına emanet ediyorum. Bu benim son irademdir.'"

fikirleri vardı ve doğal olarak, benim bu düşünceleri onaylayacağımı ümit ediyorlardı. İçlerinde, özellikle General Oveissi'nin, Bay Bahtiyar'ın ve Şah'ın eski kalem müdürü Bay Moïnian'ın da bulunduğu kimi insanlar, bazen gizlice görüşme talebinde bulunuyorlardı: Amerika'da bulunan direniş yanlılarıyla görüşmek için sabahın ikisini ya da üçünü beklemek zorunda kaldığım günler oluyordu. Oldukça zor ve insanı tüketen tartışmalar yapıyorduk, yapılacak eylemin ciddiyetine ilişkin çok iyi bilgi alamadan, şu veya bu girişim hakkında görüşümü bildirmek zorunda kalıyordum. Başlangıçta kalabalık olmasak bile savaşmak zorundaydık.

Her zamanki gönül yüceliği ile Başkan Sedat, istediğim sürece Kubbe Sarayı'nda kalmamı teklif etmişti. Böylece, sarayın kanatlarından birinde kullanılmayan mobilyaların ve kırık camların yığıldığı bir koridorun sonunda, ilk çalışma odamızı hazırladık. Sürgündeki İranlıların çok sayıdaki eylemlerini kesinlikle tek elde toplayıp yönetmek gerekiyordu. Çok kısa sürede, sekretaryayı idare etmek için bize yardım edecek olan bir genç hanımı, Lila'yı bulduk, daha sonra onun sorumluluğunu Liliane da paylaştı. İkisi de bizimle çalışmak için yaşantılarında büyük fedakârlıklar yapıp, çabalarını hiç esirgemeden yardımcı oldular. Uluslararası iletişimimizi düzenlemek için bir Fransız gazeteci de bize katıldı.

Güvenlik gerekçesiyle, Kahire'de görülmek istemeyen kişilerle görüşebilmem için, Mısır hükümeti, Kubbe Sarayı'na yaklaşık kırk dakika uzaklıktaki bir daireyi kullanmama izin vermişti. Mısır başkentinin yaz sıcağında ve gürültülü trafiğinde bu gidiş gelişler beni bitkin düşürüyordu; ancak dayanmak ve bu sorumlulukları üstlenmek zorundaydım. O dönemde, bana ıstırap veren cerrahi bir müdahale de geçirdim, çektiğim acılara rağmen, karşımdaki insanların sözlerine kulak vermek, gerçekler ileri sürmek, onları her an dikkatle dinlediğimi göstermek ve ümit vermek için çabaladığımı bugün gibi anımsıyorum.

Bu görüşmelere büyük oğlum Rıza'nın da katılmasını istiyordum. Kısa bir zaman sonra sürgündeki grupların çeşitli girişimlerini bir merkezde toplama sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda olduğunu biliyordum. Birlikte Başkan Sedat'ı görmeye gidip

kendisinden öğüt istiyorduk. O devirde, gene oğlumla, Ürdün Kralı Hüseyin ve Kraliçe Nur ve Fas Kralı 2. Hasan ile de görüştük. Hepsi de bize zaman ayırıp çok sıcak karşıladılar. Kraliçe Nur, bütün sürgün yaşamım boyunca ve bugün hâlâ benim için çok değerli bir dost olmuştur.

O çılgın aylar içinde en büyük sevinci, gizli bir radyo kurmayı başardığımız zaman yaşadık. Bu radyo sürgündeki yurttaşların sesini duyurmamıza, İran'da gerçekte neler olup bittiğini açıklamamıza ve değişik muhalefet gruplarından haberler vermemize imkân sağladı. Bir radyo kurma düşüncesi, eşim hayatta iken aklımıza gelmişti. Birlikte bu konuyu konuşmuştuk, o da uygun görmüştü. İzin istediğimiz Mısırlı yetkililer de onay vermişlerdi. Böylece iş radyoyu kurmaya kalmıştı. Sürgündeki ilk günümüzden itibaren içinde yaşadığımız güvensiz ortamda, bu girişim ek bir tehlike yaratıyordu. Bunun farkındaydık ve artık büromu yönetmekte olan Kambiz Atabey ile, dinlenebileceğimiz korkusuyla sarayın içinde konuşmaktan sakınıyor, tartışmak için bahçeye çıkıyorduk. Mısır hükümetine duyduğumuz saygının gereği olarak bu sırrı iyi korumak zorundaydık. Diğer yandan, benim bu radyo girişiminin arkasında olduğumun bilinmesini istemiyorduk. Bununla birlikte, kuracağımız radyonun yayın politikasını ve benimsenecek ifade tarzını belirlemek için, yaşamları pahasına yayını sürdürebilecek gözüpek profesyoneller bulmamız gerekiyordu. Bütün bu sorunları çözmek için doğrudan doğruya, Paris'te sürgünde bulunan ve bir direniş ağı ile teması olan kuzenim Rıza Kutbi'den yardım istedik. Temel kuruluş amacımız, sürgündeki bütün İranlıların yeni rejime karşı birlik olmalarını sağlamaktı. Radyo hepimizin sesi olacaktı, ona "İran'ın Sesi" adını verdik.

Daha önce İran radyo-televizyonunda çalışmış olan üç erkek ve bir kadın, ilk çekirdek yayın kurulunu oluşturdular. Bu dörtlü ekip Kahire'de takma bir isimle tutulan bir daireye büyük bir gizlilik içinde yerleşti.

Seslerinin İran'da tanınmasına rağmen, şüpheleri gidermek için Avrupalı isimleri kullandılar. Dikkati çekmemek için dışarıya mümkün olduğunca az çıkıyorlardı. Görevleri, bize yalnız sürgündeki

gruplardan değil, İran'dan da gönderilen sayısız belgeyi ve olaylarla ilgili olarak tanıkların verdikleri bilgileri birleştirdikten sonra yayımlamaktı.

Çok sayıda kaset, özellikle, muhabirlerimizin bulunduğu Paris'te dolduruluyor, sonra Kahire'ye getiriliyordu. Basra Körfezi'ndeki emirliklerde de muhabirlerimiz vardı. Almanya'da bulunan bir haber kaynağımız İran'daki muhabir ağının gönderdiği bilgilerden yararlanıyordu. Ülkemizden bize sevgi mesajları yazan insanlar da oluyordu.

Yayın yaşamına hazır olmak için dokuz ay çalışmak gerekti. Bay Atabey'in gelip, bana sesimizin nihayet radyodan duyulabildiğini haber verdiği gün yaşadığım heyecanı unutamam. Küçük bir radyo bulup, hemen yatak odama kapanmış, pencereyi ardına kadar açmıştım, öyle mutluydum ki: bu ses özgürlük yolunda ilk fetih, bir ilk zafer gibiydi.

Bu arada, Kubbe Sarayı'nda 31 Ekim 1980 günü, Rıza'nın yirminci yaşı ile birlikte simgesel olarak tahta çıkmasını kutladık. İran-Irak savaşı bir ay önce patlamıştı, ülkemizin üstüne çöken yeni felaketi çok iyi görüyorduk, bu nedenle çok sade bir tören yaptık. Tek bir televizyon kamerası ve yazılı basından tek bir gazeteci önünde, oğlum aşağıdaki şu ümit dolu konuşmayı yaptı[1]:

"Sevgili yurttaşlarım, kardeşlerim, yüce babamın elim kaybından sonra, tarihimizin en karanlık dönemlerinden birinde bu kutsal görev bana emanet edildi. Ulusal ve manevi ilkelerimiz, tarihi prensiplerimiz ve kültürel değerlerimiz, uygarlığımız dahili bir tehdit altındayken, ülkemizin içinde bulunduğu anarşi ortamından, ekonomik çöküntüden ve uluslararası alandaki itibar kaybımızdan cesaret alanlar topraklarımızın bütünlüğüne tecavüz ettiler; bunu şiddetle kınıyoruz.

"İranlılar doğuştan ulusal gurur ve yurttaşlık bilincine sahiptirler. Her birinizin ulusal kimliğinize, inancınıza ve gerçek İslamın kutsal prensiplerine, tarihi değerlerinize ve ulusal kültür mirasınıza gönülden bağlı olduğunuzu biliyorum; içinde bulunduğu koşullar ne olursa olsun, hiçbir halkın böyle bir savaşı istemeyeceğine eminim.

1. Metnin tamamı Ekler bölümünde.

Bu nedenle, çektiğiniz acıları anlıyor ve gözyaşlarınızı içinize akıttığınızı biliyorum. Acınızı yüreğimde hissediyorum. Gene biliyorum ki, sizler de benim gibi, bu karanlıklar içinde, tan yerinin ağarmak üzere olduğunu, yeni bir günün doğacağını biliyorsunuz. Bütün ruhunuzla ve bütün yüreğinizle, eskiden olduğu gibi, binlerce yıllık tarihimizin tekrar edeceğine ve bu kâbusun sona ereceğine inancınızın tam olduğunu da biliyorum. Işık karanlığı yenecek. Yaşadığımız acı deneyimlerden güç alarak, hep birlikte, el ele vererek, ülkemizi yeniden inşa edeceğiz. Gerekli reformları yaparak ve hep beraber bütün gücümüzle çalışarak hedeflerimize ulaşacağız. Eşitliğin, özgürlüğün ve adaletin hâkim olduğu yeni bir İran kuracağız. Gerçek İslam inancının sevgiye ve bağışlamaya dayalı manevi değerlerinden aldığımız güçle, İran'ı dünyada hak ettiği yeri almış, mutlu ve onurlu bir ülke yapacağız."

Dört hafta önce Rıza, Tahran'lı yetkililere, bir avcı uçağıyla işgalci Irak güçleriyle savaşmak için ülkesine dönmeye hazır olduğunu bildirirken şunu yazmıştı:

"Ülkemizin bekası için çok önemli olan bu anda, aziz vatanımın toprak bütünlüğünün korunması için kanımı fedaya hazırım."

Bütün gece, Tahran'daki çeşitli bakanlıklara faksla Rıza'nın mesajını geçmiştik. Bazıları faksı kesmiş, diğerleri metnin tamamını kabul etmişlerdi, ancak hiçbirisi cevap vermemişti. Ben de, kendi adıma bir bildiri yayımlayarak özetle şunları söylemiştim: "Bir İranlı ve Veliaht Prens'in annesi olarak, bundan böyle omuzlarımda taşıdığım tarihi sorumluluğun bilinciyle, bugün yaşadığımız acı olayların yakında sona ereceğine ve bir karşılık görmeden İran'ı işgal edebileceklerini sanan yabancı güçlerin, bütün bu toprakların İranlılara ait olduğunu bir kez daha öğreneceklerine olan ümidimi ifade etmek istiyorum. İranlılar toprakları üzerinde yabancı güçlerin bulunmasına asla izin vermeyeceklerdir."

Büyük oğlumun babasının yerini alması, bizim için karışık ve üzüntülü bir dönem başlattı. "İktidar"ın el değiştirdiğini anlayan bazı kişiler, akşamdan sabaha, pusulalarını Rıza'ya çevirdiler ve saraya onu ziyarete geldiklerinde beni selamlama nezaketini bile göstermediler. Bu çok incitici, ama insan doğasını tanıma açısından derslerle

dolu bir durumdu, acı acı gülümsemekle yetindim. Başkaları ise, sanki hiçbir şey olmamış gibi, yalnız benimle konuşmaya devam ettiler, öyle durumlarda, muhatabım olan kişinin bundan böyle yanımda oturan oğlumla konuşması gerektiğini anlaması için gözlerimi bilhassa öne eğmeyi tercih ediyordum. Karar verecek kişinin artık genç Şah olduğunu, sadece deneyimim ve öğütlerimle oğluma yardımcı olmayı arzu ettiğim için onun yanında olduğumu açıkça belirtiyordum.

Başlangıçta bu düşüncem kabul görmedi. Bazı yetkililer gelip, yirmi yıl boyunca kraliçelik yaptıktan sonra, onları bu dramatik dönemde böyle bırakamayacağımı belirterek geriye çekilmemem için yalvardılar. Bu beni zor bir duruma sokmuştu çünkü bana güvenen ve gizlice mücadeleye devam eden bu insanların davamızla ilgilenmediğim düşüncesine kapılmalarını istemiyordum. Bu nedenle, bıkıp usanmadan, direnişin içinde olduğumu ancak artık yetkinin oğlumda olduğunu açıklamak zorunda kalıyordum. Onlara şunu söylüyordum: "Eğer bana güveniniz varsa aldığım karara da güvenin."

Daha sonra oğlumun kuracağı kabine için müdahalede bulunmam, ona filancıyı ya da falancayı takdim etmem, filanca ya da falancayı kabine dışında bırakmam için baskılar başladı. O zaman da, genç Şah'ın başarısı için birlikte çalışacağı kişileri bağımsız bir şekilde ve serinkanlılıkla kendisinin seçmesinin benim için ne kadar önemli olduğunu açıklamak zorunda kaldım. Rıza'nın kendi kanatlarıyla uçmak istediğini seziyordum, bu da elbette desteklenmeliydi. Muhataplarıma şunu söylüyordum: "Ona, güven duyacağı ve birlikte çalışmak isteyeceği insanları tanıması için zaman tanıyın."

İnsanların hırslarının çatıştığı bu dayanılmaz ortamda, benim için için korktuğum şey oldu: bazı insanlar oğlumla arama nifak tohumları serpmeye çalıştılar. Farklı direniş gruplarıyla temasımı sürdürüyordum ancak Rıza'nın isminin şu veya bu gruba bağlanmasını istemiyordum, işte benim bu tutumumu bağışlamadılar. Her grup, Şah'ı kendine bağlayarak böyle bir desteğin bütün avantajlarını elde etmek istiyordu. Aşırı "liberal" düşüncelerim ve eşimin üstünde etkim olduğunu düşünen bu insanlar, şahlık rejiminin yıkılışında büyük bir sorumluluk payım olduğunu iddia ediyorlar ve Rıza'yı buna inandırmaya çalışıyorlardı.

Bu kötü niyetli dedikodular, esas olarak, faaliyetleriyle daha önce şahlık rejimine zarar veren insanlar tarafından yayılıyordu. Henüz çok genç olan büyük oğlumun çevresindeki insanların bu ayak oyunları bana çok acı verdi. Oğlum bu ihanetlerin arkasında ne büyük alçaklıkların ve hırsların olduğunu ölçebilecek yaşta değildi. Kendi kendime, onun bir gün gerçekleri anlayacağını, kendi kanıtlarının olması için zamana gereksinimi olduğunu düşünüyordum. Kendi kendime bir kez daha bütün bunları göğüsleyip, ayakta kalmak zorunda olduğumu tekrarlıyordum. Vekar içinde ayakta kalmak! Bütün bunların bana çok incitici, çok adaletsiz geldiği kimi günlerde bütün gücümle işin özüne tutunmaya gayret ediyordum. "İran'ın geleceği için mücadele ediyoruz" diye düşünüyordum. "Davamız çok yüce ve her türlü fedakârlığa değer, gerisi çok önemli değil."

Birkaç ay sonra Rıza, çevresindeki insanlarla birlikte Fas'a yerleşme arzusunu bildirdi. Onun bağımsızlığını daha güçlü kılmak için uzaklaşmak istediğini anlıyordum, buna hakkı vardı; ancak kendisine bu kadar çok eylem ve etki olanağı sunan Mısır'dan ayrılması bana üzüntü verdi. Kendisine bunu söyledim ancak düşüncesini değiştirmedi; bunun üzerine, onu ve yakın çalışma arkadaşlarımı bir araya toplayıp, kendilerine Kahire'yi terk etmeye hazır olduğumu söyledim: "Bugün önemli olan İran, ben değilim. Davamızın geleceği için genç Şah'ın Mısır'da kalması yeğlenmeli. Bu nedenle, eğer benim buradan ayrılmam Rıza'nın kararından vazgeçmesini sağlayacaksa, ben gitmeye hazırım" dedim. Rıza kararını değiştirmedi ve Fas'a gitti. Kral 2. Hasan onu büyük bir sevgi ve ilgiyle karşıladı.

***

Kişisel, siyasi, ailevi nedenlerle, her cephede birden savaşmak gereken bu dönemden belleğimde çok üzücü anılar kaldı. Ancak, bütün bu zorluklara rağmen, eşimin yasını tuttuğumuz bu ilk yılda, sürgüne gidişimizden beri yaşayamadığımız aile ortamını yeniden kurmayı başardık. Yeniden hep bir aradaydık – en azından Rıza'nın gidişinden önce. Çocuklarım eğitimlerine tekrar başlamışlardı ve daha önce söylediğim gibi her yerde, okulda, sokakta kendilerine gösterilen dostluktan çok mutlu olmuşlardı; sarayda herkes üzerlerine titriyordu. Mısır'da sadece güleryüz ve iyilik görerek rahatla-

mışlardı. Sanki yeniden sevdiklerimizin bağrına, kendi aile ve kültür ortamımıza dönmüş gibiydik.

Yeniden bir arada olmak, çocuklara Tahran'da Niâvarân Sarayı'ndaki günlük yaşamımızı o kadar mutlu ve neşeli kılan mizah duygularını da geri vermişti. Yeniden onların kahkahalarını duyuyor, birbirlerine öyküler anlattıklarını, şakalar yaptıklarını işitiyordum. Bazı akşamlar, iki küçük çocuğumun yanlarına oturup ödevlerini kontrol ediyor ve ezberlerini dinliyordum, o zaman Leylâ'nın yüzünün ışıldadığını görüyordum. O küçücük yaşında, yanında olmadığım için acı çektiği, kargaşayla dolu aylardan sonra, nihayet sevinçlerini ve okul yaşamındaki sıkıntılarını benimle paylaşmanın mutluluğunu tadabiliyordu.

Kimi zaman, birlikte bir restoranda akşam yemeğine gidiyor veya bir müzeyi geziyorduk. Bazen de annem bize İran yemekleri hazırlıyordu. Mutlu olduğumuz yıllarda annem yanımdaydı, bütün sürgün yaşamımız boyunca da yanımızda kaldı. Çocuklar onu çok severlerdi. Otuz altı yaşında babamı kaybettikten sonra bir daha evlenmemişti. Güzel, iradeli bir kadındı, asla hiçbir şeyden şikâyet etmezdi. Benim için de çocuklar için de her zaman olumlu ve cesaret verici sözler söylerdi. "İyi şeyler düşün," derdi, "o zaman Tanrı sana onları verir." İnanç sahibi bir insan olarak annem başka dinlere karşı da bir hoşgörü örneğiydi ve İslam Devrimi'nin verdiği ahlâk öğütleri onun midesini bulandırıyordu. Kadınlara saygınlık kazandırmak için çok genç yaşında mücadeleye başlamış birisi olarak, Humeyni'nin İslama ve İslam dininin özüne sayılamayacak kadar çok zarar verdiğini söylüyordu. Annem 1999 sonbaharında Paris'te öldü. Artık hiç kimseyi tanıyamıyordu; sanki benim kendisinin yanında olduğumu gördüğünü belli etmek istercesine, elini yavaşça omzuma koyduktan sonra son nefesini verdi.

Kuzenlerimiz ve yakınlarımız bizi ziyarete geliyorlardı. Kral Baudouin'in, Başkan Senghor'un, Nepal Kral ve Kraliçesi'nin gösterdikleri dostluğun belleğimde ayrı bir yeri vardır. Subaylar ve eski siyasetçiler de gelenler arasındaydı. İşte böylece, ben değişik direniş gruplarını bir araya toplamak için karşımıza çıkan çok büyük zorluklarla uğraşır, insanları dinler, onlara ümit aşılamaya çalışır ve entrikaları çözerken, her şeye karşın yaşam devam ediyordu. Artık Kahire'ye ke-

sin olarak yerleşmeyi düşünmeye başladığımız bir dönemde, 6 Ekim 1981'de birkaç günlüğüne gittiğim Paris'te, Enver Sedat'ın ölümünü öğrendim. O gün yazdığım şu satırları yeniden okuduğumda, o sonbahar gecesi duyduğum ümitsizliğe yeniden kapılır giderim:

"Paris, saat sabahın ikisi. Başkan Sedat artık yok, onu bir askeri tören sırasında katlettiler. Buna henüz inanamıyorum. Bu sözcükleri yazmak ne kadar zor. Benim bir parçam da aynı anda öldü. Bizim bir parçamız. Aziz Sedat, sana ne kadar harikulâde bir insan olduğunu söylemek isterdim, çocuklarım için baba oldun, benimse dostumdun. Sen kendi içinde ışığı, barışı, süküneti, iyiliği ve bilgeliği taşıyordun. Bir dağ gibi güçlü ve suyun yüzeyi gibi dingindin. Gözlerin insanlar için duyduğun sevgi ve anlayışla doluydu. Mısır için, dünya için ve bizim için ne büyük kayıp! Sen arkadaşına kavuştun ve bizi ikinci kez öksüz bıraktın."

Eşimin ölümünden on dört ay sonra, büyük bir üzüntüyle, Kahire'de Başkan Sedat'ın naaşı arkasında bir araya geldik. Duyduğu derin acı, yüzünden okunan Cihan yine de, kendisine üzüntülerini ifade etmeye gelenleri sakinleştirmeye çalışıyordu.

Mısır rehberini ve vicdanını yitirmişti. Bana artık Kubbe Sarayı'ndan dışarı çıkmamamız ve bahçede dolaşmamamız öğütlendi, yetkililer orada nöbet tutan askerlerin düşünce yapısından artık emin değildiler. Ülke bir kargaşa ortamına mı sürüklenecekti? Müslüman Kardeşler Örgütü'nün fanatik katilleri her yere saklanmış olabilirlerdi. Paris'ten benimle gelen üç kişiyle birlikte günlerce saraya kapanıp, kendi kendimize, yeniden bir ayaklanmanın pençesine düşüp düşmeyeceğimizi sorduk. En kötü olasılığı göze alarak, günün ya da gecenin herhangi bir saatinde kaçmaya hazırlanmıştık.

Amerika'da Başkan Ronald Reagan daha henüz seçilmişti ki Tahran'daki yetkililer, geri kalan elli iki rehineyi 20 Ocak 1981 tarihinde serbest bıraktı.[1] Amerika'nın yeni başkanı bana, bundan böyle

1. Rehinelerin serbest bırakılması için İslam Cumhuriyeti ile Amerika arasında 16 Ocak 1981'de imzalanan Alger anlaşmasından sonra, Washington bizim Amerika'daki servetimizi Tahran'a iade etmeyi taahhüt ediyordu. Oysa ne Şah'ın ne de benim Amerika'da sahip olduğumuz herhangi bir şey yoktu. Yine de İslam Cumhuriyeti on dört yıl boyunca bize karşı açtığı davaları sürdürdü. Kuşkusuz boş bir çabaydı bu. Ayrıca, İngiltere ve İsviçre'de açtığı davaları da kaybetti.

artık ülkesinin kapılarının açık olduğunu bildirdi. Bu davet yapılmasaydı hiç kuşkusuz Mısır'dan ayrılmayacaktık.

Orada yaşadığımız olaylardan sonra Amerika'ya dönmek benim için çok zor olmuştu. Özellikle New York Hastanesi'nin pencereleri altından tekrar geçtiğim zaman orada içimi kaplayan üzüntüyü tekrar hissettim. Her şeyi yeniden yaşadım: eşimin çektiği ıstırap, sokakta İranlılar kin dolu çığlıklar atarken onun gösterdiği cesaret, gizlice askeri Lackland üssüne gidişimiz ve küçük Leylâ'nın sabah uyandığında, her sabahki gibi beni göremeyecek olmasından ötürü boğazıma yumruk gibi oturan acı.

Williamstown New York'a üç saat mesafededir. Arabayla yolda giderken gördüğüm o fast-food restoranlarının, beni hayatımın en kötü dönemine sokan, bizimkinden çok farklı Amerikan yaşam tarzının bana ne kadar ters olduğunu düşünmüştüm.

Oğlumun satın aldığı ev, aile yaşamına pek uygun değildi. Ahşap olduğu için çok gürültü geçiriyordu. Yatak odaları küçük ve sayısı yetersizdi. Başlangıçta içimden hiçbir şey yapmak gelmedi, kendimi uyuşmuş gibi hissediyordum.

Acılarla ve akıl almaz şeylerle dolu o iki yıldan sonra, zorunlu olarak bir köşeye çekilip yaşamanın hepimiz için ne kadar yararlı olabileceğinin yavaş yavaş farkına vardığımı sanıyorum. Williamstown beş bin nüfuslu, alışveriş yapılabilen tek bir sokağı olan, dünyadaki çalkantılardan çok uzak, küçücük bir üniversite şehriydi.

Kırların ortasında, özellikle sonbaharların şahane olduğu, şirin bir kasaba.

Oldukça kalabalık ve gürültülü bir şehir olan Kahire'den sonra, sanki aniden duyularımı kaybetmiş gibiydim: burada çim biçme makinelerinin gürültüsü dışında tek bir ses yoktu, hiçbir tehlike korkusu da duymuyorduk; sadece tertemiz, kesinlikle iyi korunan bir doğayla çevriliydik.

Uyum sağlamaya çalıştıkları ilk haftalardan sonra çocuklar, özellikle çabucak yeni arkadaşlar edinen Leylâ, buradaki yaşamlarından memnun gibi görünüyorlardı. Leylâ için bir özel okul bulmuştuk, Ali Rıza ise bir devlet okuluna girmişti. Her iki okul da onları çok büyük bir ilgi ve nezaketle karşıladı, ders programında olmadığı

halde, Leylâ'nın okulu hemen Farsça dersleri koymayı önerdi. Artık benim de onlara ayıracak daha çok zamanım vardı. Ödevlerini yaparlarken yardım ediyor, onları dinliyor, okulda yaşadıkları küçük maceralarını paylaşmaktan mutlu oluyordum.

Liseyi Mısır'da bitiren Ferahnaz New Hampshire'daki Benington College'a kabul edildi. Tahran'daki Amerikalı diplomatların rehin alınması sırasında İslam Cumhuriyeti'ni Birleşmiş Milletler'de temsil eden bir elçinin öğrencisi olmak Ferahnaz için bir şanssızlıktı. Konusu petrol olan çok iyi bir ödev hazırladığı halde, eline geçen her fırsatta şahlık rejimini kınayan bu adam, tek başına yapmadığını ileri sürerek kızımın ödevini kabul etmedi. Taşıdığı isim yüzünden uğradığı bu haksızlık Ferahnaz'ın daha sonra da benzer durumlarla karşılaşacağını gösteriyordu.

Fas'ta bulunan büyük oğlum, direniş eylemlerinin yönetimini eline almış ve eşimin ölümünü izleyen aylar boyunca bütün zamanımı alan işlerden beni kurtarmıştı ancak tamamen kabuğuma çekilmemiştim. Aldığım mektuplara cevap veriyor, bazen beni ziyarete gelenlerle önemli görüşmeler yapıyor ya da telefonla konuşuyordum ama artık zamanım sınırlı değildi.

Lösemiye yakalanmış olan Ana Kraliçe 10 Mart 1982'de vefat etti. Onu üzmemek için Şah'ın öldüğünü saklamıştık ve bütün o aylar boyunca, sanki oğlu hâlâ yaşıyormuş gibi kendisine ondan haber vermek zorunda kalmıştım. Eşimin telefonda konuşamayacak kadar yorgun olduğunu söylüyordum, o da çok zayıf düştüğü için bana inanıyordu. Ana Kraliçe geçici olarak New York'ta, torunu Şehriyar'ın yanında yatıyor.

***

Bir süre sonra daha normal bir yaşam sürmeyi yeniden öğrendim. Sıkıntılı zamanlarımda her zaman faydasını gördüğüm tenise tekrar başladım. Evin yakınında bir sera vardı, oraya bir şeyler ekmeye başladım. Topraktan çıkan tohumlar bana ümit aşılıyordu. Çevremizdeki insanlar, komşular, çarşıdaki dükkânların sahipleri, birlikte tenis oynadığım kişiler, hepsi de çok sıcakkanlıydılar. Çoğu bana ismimle sesleniyorlardı ancak bazılarının yaşadığımız korkunç olaylar hakkında hiçbir fikirleri olmadığı görülüyordu. İran'ın ma-

ruz kaldığı acılardan da hiç haberleri yoktu ve bu cehalet nedeniyle kendimizi dünyadan soyutlanmışız gibi hissediyorduk. Bir gün, memleketimizden getirilen şamfıstığı ikram ettiğim bir genç hanım, gayet masum bir ifadeyle şöyle dedi: "Gelecek defa İran'a gittiğinizde, ne olur, bana da fıstık getirin, öyle güzel ki!" Ona ne cevap verebilirdim? Nereden başlayabilirdim? Aynı dönemde, bazı tıbbi tetkikler yaptırmam gerekti. Dosyamı dolduran hanım beni tanımadığı için evli olup olmadığımı sordu. Cevap verdim: "Eşim öldü." O da "dul" diye yazdı. "Çalışıyor musunuz?" diye sorduğunda: "Hayır" diye yanıtladım. Hanım "unemployed" (işsiz) diye yazınca gülümsedim ve kendi kendime: "Daha doğru ifade edemezdin" diye düşündüm.

Çok nazik bir şekilde akşam yemeklerine davet edildiğim de oldu. Davetteki insanlar New York'ta sahnelenen bir tiyatro oyunu veya yerel bir olayla ilgili görüş alışverişinde bulunurlarken, ben dalgın bir şekilde gülümsüyor, gerçekten başka bir gezegende olduğumu düşünüyordum. Evet, köklerimizden koparılmış olmamıza daha göreceli bakabilmek için, gülmeye gayret ediyordum. Bazen gerçekten gülmemek elde değildi. New York'taki evinin salonunda resmim asılı olan bir arkadaşım bir akşam telefon etti ve içi üzülerek ama kahkahalarla gülmekten kendini alamayarak şu olayı anlattı: Evine misafir gelen bir firma şefi duvardaki resmimi görünce merak edip sormuş:

"Resimdeki bu genç kadın kim?"

"Bizim kraliçemiz," cevabını vermiş arkadaşım. Misafiri şaşkın bir ifadeyle sormuş:

"Humeyni'nin karısı mı?"

Başka bir kez, New York'ta bir sanat galerisine girdiğim bir gün, bir adam yanıma gelerek çok nazik bir şekilde sordu:

"Bana Şah'ın eşi olduğunuzu söylediler, sizinle tanıştığıma çok memnun oldum! Sakıncası yoksa eşimle resminizi çekebilir miyim?"

"Rica ederim, buyrun..."

Adam eşine seslendi:

"Sevgilim, gel de Şah'ın eşiyle bir resmini çekeyim."

Resim çekildikten sonra adam sordu:

"Sahi, Şah'ın eşisiniz de nerenin Şah'ı bu?"

Aynı gün, aynı galeride bir kadın benimle İtalyanca konuştu.

"Afedersiniz," diye sözünü kestim, "ama ben İtalyanca bilmiyorum."

"Ama nasıl olur, siz Süreyya değil misiniz?

"Hayır," dedim, "ben ondan sonra gelenim."

Yine de, bütün bu yanlış anlamaların ötesinde, pek çok Amerikalının bana sevgi gösterdiklerini anımsıyorum. İki ülke arasındaki dostça ilişkileri unutmayan Şah'ın ve benim dostlarım, beni davet etmeye devam ettiler. İçlerinden bazıları, samimi sözler ve davranışlarla beni desteklediklerini göstermek için ellerinden geleni yaptılar. New York Hastanesi'nin pencereleri altında eşimin ölmesi için dua eden göstericilere karşı çıkan işçileri de hep hatırlarım. Hiç tanımadığım Amerikalılardan Şah'ın, vatanı için neler yaptığını bildiklerini ve ülkemizin içinde bulunduğu duruma üzüldüklerini anlatan pek çok mektup aldım. Bana her yıl hiç aksatmadan mektup gönderen Arizonalı Mary ve Robert'i hatırlıyorum. North Carolinalı Dane'i, Kızılderili David'i, bugün yirmi yedi yaşında olan kızına benim ismimi veren Gary'i ve daha birçok başka Amerikalıyı da... Amerikalıların daima ileriye bakmalarını, yaşadıklarıyla ilgili pişmanlık duymamalarını çok takdir ediyorum. Kaderi, gözyaşlarını ve ümitsizliği kesinlikle reddetmelerini seviyorum. Geleceklerine duydukları güveni de.

80'li yılların ortalarına kadar kendimi dünyadan soyutlanmıştım; bu durum çocukların ruhsal gelişimlerine zarar verebilirdi, ben de bunalmıştım, kabuğumdan çıkmaya karar verdim. New York'ta oturmayı istemesek de, yakında bir yere yerleşmek istiyorduk. New York'a sadece bir saat uzaklıkta olan Connecticut'taki Greenwich'den övgüyle bahsetmişlerdi. Orada Williamstown'dakinden daha konforlu, yeterince büyük, harikulade güzel bir bahçenin ortasında bir ev bulduk. Bitkilerin kuraklıktan çok zarar gördüğü bir ülkeden gelen benim gibi birisinin hayal edebileceği her türlü ağaç vardı bu bahçede. Greenwich, gerçekten de doğaya ve mevsimlere tutkun olanlar için cennet-

ten küçük bir köşedir. Kızıla ve yaldızlı kahverengine bürünmüş haliyle bana Tahran'ı anımsatan Greenwich sonbaharlarından hiç bıkmadım.

Leylâ bir kez daha arkadaş çevresinden ayrılmak zorunda kalmaktan pek memnun olmasa da zamanla yeni okulunu sevdi. Üniversite çağı gelen Ali Rıza'nın Princeton'a girmesi içimi gururla doldurdu. Önce fen bilimleri okumayı kararlaştırmışken müziğe duyduğu tutku nedeniyle müzik tarihine yöneldi. O zaman Columbia'da psikoloji okuyan ve fevkalade başarılı olan Ferahnaz, New York'ta kendisi için kiraladığım küçük bir dairede oturuyordu. Rıza'ya gelince, o da Fas'tan ayrılıp Connecticut'a yerleşmişti, böylece İran yeni yılını ailece kutlama alışkanlığımıza tekrar kavuştuk.

O kadar uzun zaman bize karşı acımasız olan yaşam sonunda aniden gülümsedi: bir akşam Rıza telefon ederek nişanlanmayı düşündüğünü haber verdi. İçimi bir sevinç dalgasının kapladığını hissettim. Bir süre önce Yasemin isminde, Amerika'da sürgünde yaşayan genç bir İranlı ile tanışmış. İslam Devrimi'nden önce Yasemin'in ailesi, Tahran'a pek uzak olmayan Zencan'da tarım yapılan arazilere sahipmiş. Rıza'nın, kendi kültürümüzden olan ve yaşanan olaylardan çok fazla acı çekmiş bir genç kızla yuva kurmayı düşünmesi beni çok sevindirmişti. Yasemin, İran'dan ayrıldığında dokuz yaşındaymış, anne ve babası sahip oldukları her şeyi kaybetmişler: böylece birlikteliklerinin en başında, Yasemin ve oğlumun ruhen de paylaşacakları pek çok şey olacaktı.

Birkaç hafta sonra oğlum beni Yasemin Etemad-Amini ile tanıştırdı. Güzelliği ve zekâsı yanında çok sade oluşuyla da ilk görüşümde beni etkiledi Yasemin. Mesafeli duruşu bana çeyrek yüzyıl önce ana kraliçeye takdim edildiğim zaman duyduğum çekingenliği anımsattı. Onu rahatlatmak için elimden geleni yaptım, oğlumun yanında onu görmekten ne kadar mutlu olduğumu söyledim, sonra onu ürkütmemeye dikkat ederek, evlilik bağıyla genç Şah'a bağlandıktan sonra üstlenmek zorunda kalacağı sorumluluklarını anlattım. Hükümdarı tanıdığım zaman ne kadar masum olduğumu hatırladığım için onu, kendisini üzebilecek her şeyden korumak istiyordum. Daha sadece on yedi yaşındaydı ancak çok güçlü bir karakteri ve serinkanlı bir kişiliği olduğu o zamandan hissediliyordu.

Farah Pehlevi, Greenwich'te ailesiyle birlikte: (yukarıdan aşağıya) Nur, Rıza, Ali Rıza, Yasemin, Leylâ, İman ve Ferahnaz.

Düğünün 12 Haziran 1986'da yapılması kararlaştırıldı. Tahran'dan ayrıldığımızdan beri ilk kez, içimizi ümitle dolduran mutlu bir olay nedeniyle hepimiz bir araya gelecektik. İran-Irak savaşının tam ortasındaydık, bu nedenle İranlıların yaşadıkları acıya duyduğumuz saygıdan ötürü, çocukların evliliğinin aile içinde sade bir törenle kutlanmasına karar verdik. Sürgünde olmamıza karşın, geleneklerimize uygun bir düğün yapmayı arzu etmiştik. Yasemin, gelinliğini kendisi seçmek istemiş ve onu bir İranlı terziye ısmarlamıştı. Bana gelince, gene İranlı bir sanatçı bulup ona renkli bitkilerle süslenmiş geleneksel üzerlik tepsisini hazırlatmıştım. Korumalarımızdan birinin eşi çiçeklerle ilgilenmişti, İran yemekleri ise Amerika'daki İran cemaati içinde bulunan dostlarımız tarafından yapılmıştı.

Hepimizi duygulandıran, ölçülü, sade bir tören oldu. Genç çiftin çevresinde altmış kişi kadardık ve benim tek üzüntüm, başkalarına karşı duyduğum saygı ve çekinmeden ötürü Cihan Sedat'ı davet etmeye cesaret edememiş olmamdır. Sadece en yakın aile fertlerimizi davet etme kararımızı onun için dikkate almamam gerekirdi.

Dini merasim boyunca, benim kendi düğünümde yapılmayan bir şey yapıldı: mutlu evlilikleri olan hanımlar, Yasemin'in kızkardeşleri Ladan ve Nilüfer, halam Puran Diba ve Doktor Pirnia, geleneklere uygun olarak oturan gelin ve damadın başları üzerinde bir örtü tuttular, örtüye sürtülen iki iri şeker parçası çiftin yaşamlarının mutlu geçmesi içindi, sonra da bir hanım aynı örtüyü teyelledi, bu da kayınvalidenin ağzını kapamayı sağladığına inanıldığı için yapılan bir şeydir.

Düğün hediyesi olarak Rıza genç eşine üzerinde babasının resmi bulunan altınlar ve küçük bir Kuran sunmuştu. Ben de Yasemin'e bir elmas yüzük hediye ettim.

Onlara birkaç kelime söylemek istediğim anda öyle heyecanlandım ki, mutluluk dileklerimi nasıl dile getirdiğimi kesin olarak hatırlayamıyorum. Ancak eşimin hatırasını andığımı, onun bu güzel günü görmek için yanımızda olmamasına ne kadar üzüldüğümü ifade ettiğimi anımsıyorum.

Son olarak, tam tamına yirmi yedi yıl önce benim yaptığım gibi, Yasemin güvercinleri azad etti.

Evliliğinin hemen ertesinde, büyük bir yüreklilik göstererek siyasal bilgiler öğrenimine başladı, kızlarının doğumundan sonra da hukuk öğrenimini tamamladı. Yasemin bugün avukatlık yapıyor; özellikle, terk edilen, kötü muamele gören ya da tacize uğrayan çocuklarla ilgileniyor. Ayrıca, on yıl kadar önce, amacı ağır hasta olan ve bulundukları yerde tedavi edilemeyen İranlı çocukları Amerika'ya getirtip tedavi ettirmek olan bir vakıf kurdu. Sürgünde yaşayan İranlılar kendisine bu girişiminde –bağışlar yaparak ya da fiilen çalışarak– yardımcı oluyorlar. Taşıdığı adın bu vakfa zarar vermemesi için Yasemin vakfın sorumluluğunu kuzinlerinden birine bıraktı.

O zeki ve çağdaş bir genç kadın; dünyaya bakışı, kültür birikimi ve olayları kavramadaki yeteneğiyle oğluma çok değerli bir destek sağlıyor. Onların birbirlerine çok bağlı ve dayanışma içinde olduklarını, dünyada olup bitenleri iyi izlediklerini görüyorum ve inanıyorum ki, eğer günün birinde İran halkı yüzünü onlara çevirirse, Rıza ve eşi onları unuttukları gelişme yoluna sevkedip, başka kültürlere açılmalarını sağlayabilecekler.

Tahsilini sürdürürken Yasemin oğluma iki kız çocuğu vererek mutlu evliliklerini perçinledi. Torunlarımın sevgisi ve kıvrak zekâları beni her gün büyülüyor. Nur 3 Nisan 1992'de doğdu. İman da ondan bir buçuk yıl sonra 12 Eylül 1993'te dünyaya geldi. Torunlarıma yakın olabilmek için Connecticut'dan ayrılmaya karar verdim. Greenwich'deki evimiz Leylâ ve benim için artık çok büyük ve fazla pahalı geliyordu.

Ben mütevazi bir ev aramayı düşünmekteyken Rıza telefon edip, kendi evlerine sadece dört dakika mesafede bulunan bir evi satın almayı önerdi. O sırada Paris'teydim. Oğlum bana evin fotoğraflarını gönderdi, ilk görüşte beğenip, peki dedim. Hemen sonra Yasemin beni aradı ve nazik bir şekilde şunları söyledi:

"İşleri aceleye getirmeyi sevmediğinizi biliyorum, hele de böyle bir şey söz konusu ise, ancak Rıza ve torunlarınız bizim hemen yakınımıza gelecek olmanızdan öylesine mutlu oldular ki, eğer fikir değiştirecekseniz, bunu şimdi yapın çünkü daha sonra vazgeçerseniz, hepsi çok büyük bir hayal kırıklığı yaşayacaklar."

O kadar duygulanmıştım ki evi alma kararımı teyid ettim.

90'lı yıllar, benim İran'ın çıkarlarının elçiliğini görev edindiğim yıllar oldu. Oğlum kendisine düşen siyasi rolü tam anlamıyla üstleniyor, ben de kendisine, onu temsilen yaptığım yolculuklarla veya eskiden tanıdığım şu veya bu şahısla temas ederek yardımcı oluyorum.

***

Aslında, oğlum babasının yerine geçtiğinden beri benim siyasi sorumluluğum, konuştuğum insanlara –gerek sokaktaki insanlar, gerekse önemli şahsiyetler olsun– bıkmadan, usanmadan İran'ın bugün yaşadığı dramı anlatmakla sınırlı. Tahran'da ve taşrada olup biten her şeyden haber almaya gayret ediyorum – bu çaba benim günlerimin büyük bir kısmını alıyor ancak bunu seve seve yapıyorum çünkü ikna etmeyi başardığım her insanla, ülkemin kurtuluşu için yaptığımız mücadeleye bir yandaş daha kazandığımıza inanıyorum.

Sürgünde görüşme fırsatı bulabildiğim devlet adamları arasında, François Mitterand ile beni çok heyecanlandıran ve duygulandıran bir konuşma yaptığımızı anımsıyorum. Fransa Cumhurbaşkanı ile görüşmeyi ben talep etmiştim. Görüşmenin gizli kalması için, beni Elysée Sarayı'nın bahçesindeki bir kapıdan gizlice içeri aldılar. Başkan beni karşılayıp bir salonda yanan şöminenin yanına oturttu, bana son derece sıcak ve nazik davrandı. İran hakkında verdiğim bilgileri büyük bir ilgi ve dikkatle dinledi; görüşmemiz sırasında kendisinin, eşimin büyük gerilimlere rağmen yirmi yıl boyunca barışı korumayı başardığı ama bugün ciddi sorunlarla yanıp kavrulan bu bölgeyle ilgili derin bir bilgiye sahip olduğunu gördüm.

Nancy Reagan ile yaptığım görüşmeye ilişkin olarak da çok iyi anılarım var. İkinci kez seçilmeye can atan Jimmy Carter'a karşı Amerika başkanlık seçimlerinde adaylığını koyan Ronald Reagan, eşim hakkındaki ve onun sürdürdüğü politikayla ilgili olumlu görüşlerini yüksek sesle söyleme cesaretini gösteren tek kişi olmuştu. Bu beni fevkalade duygulandırmıştı ve hissettiklerimi açıkça belirtmiştim.

Kraliçe Fabiola, İspanya Kralı Juan Carlos ve Kraliçe Sophie bugün de benim değerli dostlarımdır. İspanya'daki monarşi, İran'ın geleceğini düşündüğü zaman, oğlum Rıza'nın örnek göstermeyi sevdiği bir rejimdir.

Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek ve eşi Suzan, her sene eşimin vefatının yıldönümünde beni içten sevgiyle ve şefkatle karşılarlar. Onlar sayesinde Mısır, bizi asla terk etmeyen dost ülke olarak yüreğimdeki yerini daima koruyacak.

Bayan Chirac'ın bana her zaman gösterdiği dostluk ve ilgi beni çok mütehassis etmiştir. Fransa başkanının eşi, görüştüğümüzde bana hep incelikle davranır, ülkemle, çocuklarımla ve kendimle ilgili dostça ve duygu dolu sözlerle beni teselli etmeye daima özen gösterir. Leylâ'nın ölümünden sonra yaptığı ziyareti asla unutmayacağım. Büyük bir tevazu ile elinde çiçeklerle gelip bana şefkatle sarıldı ve acımı bütün kalbiyle paylaştığını söyledi.

Son olarak, siyasi konumumuz nedeniyle ne yazık ki adlarını söyleyemeyeceğim yakın ve Ortadoğu'daki bazı kraliyet ailelerinin, benim için çok aziz olan dünyanın bu köşesine has sıcaklık ve incelikle bana verdikleri çok değerli moral desteği şükranla anmak isterim.

***

Amerika'ya yerleştikten sonra New York'ta bir büro açıp yönetimini, sürgünde geçen onca yıldan sonra hâlâ en sadık yardımcılarımdan biri olan Kambiz Atabey'e bıraktım. Bu büro, yapacağım uluslararası görüşmelerimin ajandasını yönetmekten başka, her gün bana gönderilen yüzlerce mektupla ve elektronik posta ile de ilgileniyor. Bu mesajların birçoğu bana sadakatini, sevgisini bildiren insanlardan geliyor ancak –İran dahil– dünyanın her yerinden gelen yardım talepleri de var, bu taleplerin hepsine olumlu cevap verebilmek için elimden geleni yapıyorum. Ayrıca, çocukları veya eşleri hasta olan, acil para yardımına ihtiyaç duyan ya da iş arayan ve benden aracı olmamı isteyen, yahut bulundukları ülkeden kovulmak üzere olup, benim müdahale etmemi bekleyen sürgündeki yurttaşların da mesaj gönderiyorlar...

Karşılanması her zaman kolay olmayan ve bazen pek çok girişim yapılmasını gerektiren bu taleplerin dışında, benden tek beklentileri biraz ilgi göstermem olan insanlar da var, o takdirde muhataplarıma çok çabuk yardımcı olabiliyorum. Bu duruma son örnek olarak, emekli bir generalin telefonla benden yardım isteyen kızını ha-

tırlıyorum. Amerika'nın küçük bir kentinde sürgünü yaşayan babası çok büyük bir ruhsal çöküntü içindeymiş. "Onun moralini düzeltebilecek tek kişi sizsiniz" dedi bana.

"Pekâlâ, ne yapabilirim?"

"Ona telefon edebilir misiniz?"

O generali aradım ve doğru sözcükleri bularak ona, ümidini kaybetmemesi için cesaret vermeye çalıştım. Ertesi gün kızı beni tekrar aradı: "Teşekkür ederim, telefonunuz babamın yaşamını değiştirdi..." dedi. Başka bir gün bir İranlı delikanlı artık okula gitmek istemeyen, hiçbir şeyden zevk almayan ve karamsarlık içinde boğulan erkek kardeşinden söz etti. O çocuğu aradım, anlattıklarını dinledim, telefonda sohbet ettik. Bu konuşmadan bir yıl sonra, kardeşinden onun tahsilini bitirdiğini öğrenince çok sevindim.

İnternet sayesinde, ülkedeki İranlılar ile olan ilişkilerim de dikkate değer ölçülerde gelişti. Şahlık rejimini tanımayan bugünkü kuşaktan birçok genç, ana-babalarının yaşadıklarını anlamak, geleceği o kadar aydınlık görünen İran'ın nasıl olup da bu karanlığa gömüldüğünü öğrenmek için bana başvuruyorlar. Onlardan gelen sorularla, sevgiyle dolu elektronik posta mektupları beni çok heyecanlandırıyor. Onlara, ülkemizin yaşadığı ve bizim hâlâ yaşamaya devam ettiğimiz dramı içtenlikle, sade bir şekilde anlatmaya özen gösteriyorum. Bilhassa gelecekten ümitlerini kesmemeleri için cesaret vermeye gayret ediyorum.

Yakınlarda, on iki on üç yaşlarında bir erkek çocuk bana gönderdiği elektronik posta mesajında beni çok sevdiğini, benimle mutlaka konuşmak istediğini ancak anne ve babasının, yetkililerin bunu öğrenmesinden çok korktuklarını anlatıyordu. "Birkaç günlüğüne bir cep telefonunu ödünç aldım," diye yazıyordu, "lütfen bana telefon edin." Mimarlık öğrencisi bir başka delikanlı, Persepolis antik kentini gezerken hep beni düşündüğünü anlatıyordu. O da kendisine telefon etmemi istemişti. Onu aradım, konuşmanın sonunda bana şöyle dedi: "Teşekkür ederim, bana yoluma devam etmek için cesaret verdiniz." Bu cümleyi ben de aynen ona tekrarlayabilirdim: bana ihtiyaç duyan bütün İranlılar, özellikle de gençler, mücadeleme devam etmem için bana cesaret veriyorlar.

Bir oğlun babasını bulmasına yardımcı olabilmek son zamanlarda yaşadığım en büyük sevinçlerden birisi oldu. Sürgün dramını yaşarken birbirlerini kaybetmişler ve oğlun aklına benden yardım istemek gelmiş.

Evet, bütün bunlar çok büyük ölçüde dikkat, zaman ve enerji gerektiriyor ama sonunda hepimiz kazanıyoruz. Benim her gün emek, zaman olarak verdiklerimi yurttaşların bana fazlasıyla geri veriyorlar. Onların telefonlarının, mektuplarının, elektronik posta mesajlarının her birinde gördüğüm ümit, bana kendi acılarımı aşmak için güç veriyor. Tahran'dan ayrılışımızdan hemen sonra, sürgündeki yurttaşlarımızın birçoğunun bana biçtikleri bu rolü reddedip, başka türlü davranabilir miydim? Çalışmaktan bitkin düştüğüm bir gün Ferahnaz'a "Bu benim seçimim mi yoksa kaderim mi bilmiyorum" dedim. Ferahnaz bana şu cevabı verdi: "Öyle sanıyorum ki kaderin sana seçim hakkı tanımıyor."

10 Haziran 2001 günü Leylâ'nın Londra'da ölmesiyle, yeniden tesellisi bulunmayan, uçsuz bucaksız büyük bir acıya gömüldüm. Evladını kaybeden bir insanın acısı asla dinmez. Leylâ otuz bir yaşını yeni kutlamıştı.

Daha on yaşındayken babasını kaybetmişti. O zamandan beri ölüm kavramı onun aklını sürekli meşgul ediyordu. Williamstown'da bu durum beni kaygılandırmış ve onu bir İranlı üniversite hocası ile tanıştırmıştım; profesörün onu yaşadığı bu korkudan kurtarabileceğini ümit etmiştim. İran'dan ayrıldığımızdan beri yoğun acılarla dolu yıllar geçirmişti, babasının yasını tuttuğumuz ve onun yaşamını biçimlendiren her şeyin yok olduğu, yıkıldığı yıllar: Daha üniversiteye yeni başladığında kendini yorgun hissettiğini söylüyordu. Sık sık migrenden şikâyet ediyor, derslerini takip edemediğini söylüyordu. Benim öğüdüm üzerine doktorlara danışmaya başladı, o arada üniversitede hocalarıyla derslerini hafifletme konusunda anlaşmıştık. Ancak bunun da hiçbir yararlı etkisi olmadı. Üniversiteden hoşlanmıyordu, şiiri, edebiyatı, müziği çok sevdiği için kızımı gönlünün sesini dinleyip tercihlerini yapmaya, üniversiteyi bırakıp sanat dallarına yönelmeye hakkı olduğuna ikna etmeye çalıştım. Bir ara, çok sevdiği Firdevsî'nin bazı öykülerinden yola çıkarak bir çiz-

gi film yapmayı düşündü. Ancak daha sonra bunu gerçekleştirmenin çok zor olduğu ortaya çıktı. Kızım bir türlü yolunu bulamıyordu, sürekli olarak, sabahtan akşama kadar onu yiyip bitiren bir yorgunluktan söz ediyordu.

Leylâ ıstırap çekiyordu, ben tüm gücümle ona yardım etmeye çalışıyordum – hiçbir doktorun tanı koyamadığı böyle bir hastalıkla tek başına savaşmaya çalıştığını görmek öyle dayanılmaz bir acıydı ki! Bütün o baş ağrıları, çektiği o ıstırap esasında sırtında bir yük olarak taşıdığı, çocukluğunda yaşadığı mutsuzluklardı. Bunu tahmin ediyordum ancak kızım bunun söylenmesine, bu esrarengiz hastalığın psikosomatik* kökenli olabileceğini duymaya tahammül edemiyordu. Sanki onun dayanılması güç ağrılarının gerçek olduğuna inanmıyormuşuz gibi düşünüyor ve çok inciniyordu.

Şahlık rejimi ve özellikle Şah hakkında söylenen kötü niyetli sözler, dedikodular, yazılmış olan, söylenmeye ve yazılmaya devam edilen şeyler onu derinden yaralıyordu. İran'a karşı, yüreğinde babasına duyduğu sevgiyle karışan mutlak bir aşk duyuyordu. O bir yurtseverdi. Bu sevgi de onu, kendisinin önünde babasının hükümranlık dönemini eleştiren herkese, büyük bir tutkuyla inancını savunarak cevap vermeye zorluyordu. Bu tartışmaların onu nasıl coşturduğunu ve bitkin bıraktığını anımsıyorum. İran'dan küçücük bir çocukken ayrılmıştı, kendisinden daha yaşlı ve bazen çok saldırgan olan ve acı sözler söyleyen insanlarla, bıkmadan tanıtlar ileri sürerek konuşması kolay olmuyordu. O düşüncesinden asla taviz vermeyen, heyecanlı, cömert bir insandı, her şeyini dostlarıyla paylaşırdı. İşler yolunda gitmediğinde veya teselliye ihtiyaç duyduklarında arkadaşları hep onu ararlardı. Elleri her zaman ağabeyleri, ablası ve benim için veya bizimle yaşayanlar için çiçeklerle ya da hediyelerle dolu gelirdi. Kendisi hiçbir şekilde teselli bulamazken, İranlıların yüreğinde dindirilecek ne gibi acılar varsa onları çok iyi anlardı.

Leylâ tepeden tırnağa sağlık kontrolleri yaptırdı. Her çeşit doktora gitti, gördüğü tedavilere karşın yorgunluğu ve ağrıları sürdüğü

* Ç.N. Psikosomatik: Korku, kaygı, öfke, yas vb. açıkça ifade edilemeyen veya fark edilmesinden kaçınılan ruhsal çatışmaların bedensel şikâyetlerle ifade edilmesi, algılanması ve takdim edilmesi.

için sonunda hiç kimsenin onu iyileştiremeyeceğine inandı ve o zaman, böyle durumlarda hep olduğu gibi, kendisine uyku ilaçları ve sakinleştirici öneren dostlarla tanıştı. Bu ilaçların rahatsızlığına iyi gelmediğini gayet iyi biliyordu ancak dayanamadığı zamanlarda kullanıyordu. Artık uyuyabiliyordu, ağrı çekmiyordu. Yaşamıyla oynadığını bile bile ilaçların dozunu gitgite artırdı. Bizler ailesi olarak bunun farkındaydık ve kendisine de söylüyorduk ancak ona etkili bir şekilde yardım edemiyorduk. Kendisini çok yakın hissettiği ağabeyi Ali Rıza'nın kardeşinin durumuna çok üzüldüğü için biraz sert bir tonla, pek çok kez şöyle söylediğini duydum: "Bak, Leylâ, eğer böyle devam edersen öleceksin." Ağabeyi de, hepimiz gibi, onu bu korkunç sarmaldan çıkarmaya çalışıyordu. Leylâ ona cevap olarak yaşamı sevdiğini, ölmek istemediğini, bütün o sakinleştiricilerin sadece birkaç saat boyunca, kendisini kemiren hastalığı unutmasını sağladığını söylüyordu.

Leylâ içini en rahat Ali Rıza'ya açıyordu. Küçüklüklerinden beri her konuda elele tutuşur, birbirlerini desteklerlerdi. Leylâ ağabeyine telefon eder, sık sık onu görmeye Boston'a giderdi. Ali Rıza'nın kendisine öğüt vermesine ve ona karşı bazen sert davranmasına sesini çıkarmazdı. Bununla birlikte, ölümünden kısa süre önce, doktoruna artık sadece Rıza'nın ve babasının sözünü dinleyeceğini söylemiş. Doktor kendisine: "Ama baban yok artık" demiş. O zaman bu konuşmayı Rıza'ya aktarmıştım. O da kızkardeşine kendisini ne kadar çok sevdiğini, iyileşeceğine kesinlikle güvendiğini söylemişti. Ağabeyinin durumunu öğrenmesi Leylâ'yı müthiş öfkelendirmişti; kendisine çok saygı duyduğu genç Şah'ın onun sağlık sorunları için rahatsız edilmesinin ya da zaaflarını öğrenmesinin doğru olmadığını düşünüyordu.

Onun ölümünden önceki günlerde Amerika'da bulunuyordum. Leylâ bebekliğinden beri yanında olan ve büyük bir sevgiyle "Gogol" diye çağırdığı Bayan Gülruh ile Paris'te bulunuyordu. Bir gün beni arayarak, Londra'ya gideceğini, yalnız kalmak istediğini, peşinde sürekli birisinin olmasına artık dayanamadığını bildirdi. Bu kararı beni hemen çok büyük bir endişeye sevketti çünkü sakinleştirici ilaçları Fransa'ya göre İngiltere'de daha kolay temin edebileceğini

biliyordum. Doktorlarından birine danıştık; bizi genellikle onu gözetim altında tutmaya teşvik eden doktoru bu kez Leylâ'nın ısrarını duyunca şöyle konuştu: "Pekâlâ, gerçekten yalnız kalmaya ihtiyacı var, bırakalım gitsin."

Kısa bir süre sonra Leylâ Londra'dan, her zaman kaldığı otelden telefon etti. Kendisini çok kötü hissettiğini, bitkin olduğunu, ağrıların vücudunu adeta felç ettiğini söyledi. Doktoru bana Leylâ'nın kendisini hep kontrol altında hissettiğini ve bundan üzüntü duyduğunu söyleyerek kızımı çok sık aramamamı öğütlemişti ancak bu kez durumu farklıydı, o beni aramıştı. Telefonda konuştuk, onu rahatlatmaya, sıkıntısını hafifletmeye çalıştım. Günlerden perşembeydi. Sonunda ona şu sözleri söyledim: "Leylâ, ben geliyorum. Pazar günü Londra'da olacağım ve birlikte Paris'e döneceğiz. Bu arada, bir arkadaşımın uğrayıp seni görmesini istemez misin?" Ona bazı isimler saydım, içlerinden birinin kendisini ziyaret etmesine razı olacağını ümit ediyordum. Ancak kızım, kimsenin kendisini öyle güçsüz bir durumda görmesini istemiyordu, son aylarda çok fazla kilo kaybetmişti. Her şeye karşın, telefonu kapadıktan sonra, Leylâ'yı çok seven bir dostumu arayıp kızıma çok dikkat etmesini rica ettim. Benim kendisinden yardım istediğimi Leylâ'ya belli etmemesi konusunda anlaşmıştık. Böylece arkadaşım ertesi gün, yani Cuma, hatırını sormak için Leylâ'yı aradı. Leylâ onun telefonundan çok duygulanmış olmalı ki aynı gün kendisini görmeye gelmesini kabul etmiş. Daha sonra vazgeçip "Bugün gelme, yarın gel" demiş.

Cumartesi arkadaşım bana telefon ederek, Leylâ'yı çok incitebileceği korkusuyla fazla ısrar etmek istemediğini ancak o gün kızımı ziyarete gideceğini anlattı ve Leylâ'nın kendisine söylediği şu sözleri tekrarladı: "Annemle konuşursan, ona beni aramamasını söyle çünkü uyuyacağım." Telefonla aradığımda kızımı uyandırmaktan her zaman korkardım çünkü o zaman şöyle yakındığını duyardım: "Tam da derin bir uykudaydım, tekrar uykuya dalmak için uyku ilacı almak zorunda kalacağım."

Pazar günü Paris'e gittiğimde kızımın durumunu merak ediyordum. İlk işim Londra'daki dostumu yeniden aramak oldu. Leylâ ziyaretini ertelemesini istediği için onu hâlâ görememişti, sonra da te-

lefonlarına cevap vermemişti. Büyük bir endişeye kapılarak, telefon numarasını sakladığım bir Londralı doktora durumu bildirmeye karar verdim. Bana "Öğleden sonra bir ara kızınızı otelinde ziyaret edebilirim" dedi.

Doktorun kızının yanında olması gereken saatte otele telefon ettim. Doktor oradaydı ama kızım kapısına: "Rahatsız etmeyiniz" levhasını astığı için, odaya girmesine izin verilmiyordu. Otel yönetimine ısrar etmesi için doktora yalvardım, sonunda onları ikna etmeyi başardı. Doktor odaya çıkarken ben, yüreğim daralarak hatta kalmıştım. O sırada kızkardeşini merak eden Ferahnaz Amerika'dan, başka bir hattan beni aradı, kendisine telefonunu açık tutmasını, benimle birlikte beklemesini söyledim çünkü doktor her an aşağıya inebilirdi.

Böylece on dakika kadar bekledik. Ben endişemi belirtince, resepsiyondakiler "Hâlâ yukarıdalar, bir haber yok" diyorlardı. Nihayet heyecandan sesi titreyen doktoru duydum: "Üzgünüm, kızınız vefat etmiş." Acıdan uyuşmuş bir durumda haberi hemen Ferahnaz'a duyurmak zorunda kaldım. Zavallı çocuk çılgına dönmüştü, haykıra haykıra ağlamaya başladı. Onu sakinleştirmeyi başaramadım, öylece bırakıp, New York yakınlarında, şehir dışında oturan Kambiz Atabey'e durumu anlatarak, derhal Ferahnaz'ın yanına gitmesini rica ettim, onu acısıyla yalnız bırakmak doğru olmazdı.

Sonra Rıza'ya haber vermek istedim. Telefona emir subayı cevap verdi, Rıza bir basın toplantısı yapmaktaymış. Albay gidip ona kızkardeşinin öldüğünü haber vermiş. Bu haberi öğrenen Rıza, hiçbir şey belli etmeden konferansını bitirdikten sonra, ancak yüz hatları acıdan gerilmiş bir durumda, gazetecilere kızkardeşinin vefat ettiğini öğrendiğini bildirmiş.

Ali Rıza'ya ulaşabildiğimde arabasıyla yolda gidiyordu. Kendisinden arabasını park etmesini istedim, yaşayacağı şokla birden yoldan çıkıp kaza yapmasından korkuyordum. Ferahnaz için olduğu gibi, yanında olup acısını paylaşabilmeyi ne kadar isterdim!

Kendimde "Gogol"e Leylâ'nın kaybını bildirme gücünü bulamadım. Bayan Atabey'den bunu yapmasını istedim – küçük kızım Gogol'ün yaşam kaynağı gibiydi.

Leylâ'nın ölümü, sürgündeki İranlılar arasında ve İran'da çok büyük bir üzüntüye neden oldu. Bana anlatıldığına göre, bu acı haber Tahran sokaklarında duyulur duyulmaz, gençler Niâvarân Sarayı'na gidip, saray kapısının önüne mumlar ve çiçekler koymuşlar. İranlıların bulunduğu her yerde hemen törenler düzenlendi. Büyük bir İranlı topluluğun yaşadığı Los Angeles'ta binlerce kişi bir araya geldi. İran halkının paramparça olmasından büyük üzüntü duyan Leylâ böylece, öldüğü gün isminin etrafında toplanan insanların barışmasını sağlamıştı.

Londra'da da çok sayıda İranlı gelip, cenazesine hava alanına kadar eşlik ettiler. Leylâ'nın annemin yanında, Paris'te toprağa verilmesini istedim. Cenaze töreninde binden fazla insan hazır bulundu, sonraki günlerde yedi bine yakın mektup aldım. Hepsi de hüzün ve heyecanla kaleme alınmıştı. O korkunç ölümden beri hâlâ insanlardan, Leylâ'ya duydukları sevgiyi anlattıkları mektuplar alıyorum. Her gün onun mezarını ziyaret eden isimsiz insanlar üstünü çiçeklerle örtüyorlar, sevgilerini ve üzüntülerini belirten küçük notlar bırakıyorlar.

Hayır, evladını kaybeden insanın yüreğindeki acı hiç dinmez. O 10 Haziran 2001 gününden beri küçük Leylâm için sessizce gözyaşı döküyorum. Birkaç sözcükle yaşlı bir generali rahatlattığımı, köklerinden kopartılmış genç İranlılara ümit verebildiğimi, toprağından sürülen bir topluluğa yardım edebildiğimi söylüyorlar ancak ben kendi evladıma yardım etmeyi başaramadım. Bu acı beni her gün yiyip bitiriyor ve her sabah çocuğumu kurtaramadığımı hatırlıyor ve şöyle düşünüyorum: "Bugün çocuklarımı, torunlarımı arayacak zaman bulmalıyım, mektuplar ve telefonlar biraz beklesin!" Bir gün Leylâ'nın şunu söylediğini anımsıyorum: "Yaşamının kırk yılını başkalarına adadıktan sonra şimdi artık kendi ailenle, çocuklarınla, torunlarınla ilgilenmeye hakkın var."

Yakında Nur ve İman çocukluktan çıkıp, genç kızlığa adım atacaklar. Birkaç ay oluyor, torunlarıma yatmadan önce bir hikâye anlatmaya ve onları öpmeye gitmiştim, Nur neredeyse kızarak yatağında doğruldu ve:

"Babaanneciğim," dedi, "bizim İranlı olduğumuzu, prenses olduğumuzu söylüyorsun ama biz ülkemizi tanımıyoruz bile! Vatanı-

mıza dönemedikten sonra bize gösterdiğin bütün o resimler, anlattığın bütün o hikâyeler neye yarar?

Belki de torunumun dikkatimi çektiği bu durum bana bu kitabı yazma gücünü verdi. Kendilerine anayurtlarında yaşamaları yasaklanmış olan iki torunuma bu günlere nasıl geldiğimizi anlatmak zorundaydım. Tarih'in, halaları Leylâ için ne kadar acımasız olduğunu, babalarının çalışma masasının üzerindeki resminde, her gün ciddi ve sessiz bakışlarıyla karşılaştıkları büyükbabaları için gene o Tarih'in hiç de adil davranmadığını onlara açıklayabilmem gerekiyordu. Onlara büyükbabalarının torunu olmaktan gurur duymaları gerektiğini, yirmi yıldan bu yana, İran'a kaybettiği aydınlığı geri verebilmek için savaşan babalarının kızları olmaktan da gurur duyabileceklerini söylemeliydim. Ve nihayet İranlı olmaktan da gurur duymaları gerektiğini anlatmalıydım.[1]

1. Birçok insanın adını, sadece onları ve ailelerini İslam Cumhuriyeti yetkililerinin zulmünden korumak amacıyla belirtmekten kaçındım.

Yakında sürgündeki yirmi beş yılımı dolduracağım. Yurttaşlarımı ve dünyada her şeyden çok sevdiğim vatanım İran'ı içim sızlayarak ama ümitle düşünmekten bir an bile geri kalmadım. Ülkemize hizmet edenlerin acımasızca cezalandırılmalarından sonra, ölümlerden ve hayatta kalanların katlanmak zorunda kaldıkları ıstıraplardan sonra, ülkede korkunç bir çöküş başladı.

İran güçlü ve saygın bir ülkeydi, bu duruma gelmesi kolay olmamıştı. Ülkenin refahı için seferber olan milyonlarca İranlının gösterdiği çabayla, her alanda başarılan işlere, şahlık rejiminden sonra büyük ölçüde zarar verilmişti.

İran'daki şahlık rejimi döneminde barışın ve istikrarın egemen olduğu ve dünyadaki hemen hemen bütün ülkelerle dostça ilişkiler kuran Basra Körfezi'nin bu bölgesi, daha sonra savaşa girip kaosu yaşadı ve bugün, uluslararası terörizmi ve dinci fanatizmi besleyen bir kaynağa dönüştü. 11 Eylül 2001'de New York'a yapılan korkunç saldırıdan bu yana, artık bütün dünya İran'a korku ve kuşkuyla bakıyor.

İslam Devrimi kendisine inanmış olanları aldattı, dayanaklarının çoğunu kaybetti. İran, uzun tarihi boyunca işgale uğradığı dönemlerde zorlukları ve acıları göğüslemeyi bilmiştir. Ancak işgalciler bizim ulusal kimliğimizi zedelemeyi asla başaramamışlardır. Biz İranlılar, her işgale uğradığımızda, içimizde var olan, kültürümüzde ve tarihimizde var olan manevi zenginliğimizle direnme gücü bulmuş ve sonunda zalimi yenmeyi başarmış bir ulusuz.

İran halkının bir kere daha zincirlerini kıracağına ve başını dimdik kaldırarak çağdaş, özgür, başka ülkeler tarafından saygı gören, hoşgörü sahibi yüce bir İran'ı yeniden kuracağına olan inancımı koruyorum.

Aydınlığın karanlığı yeneceğini ve İran'ın Feniks gibi küllerinden yeniden doğacağını biliyorum.

Bu kitabın yazılmasında benden yardımlarını esirgemeyen Lionel Duroy'a şükranlarımı sunarım.

Ekler

Şah döneminde İran'da kadınların durumu

İranlı kadınlar Örgütü (İKÖ) birbirine bağlı elli yedi dernek, dört yüz şube ve yüz yirmi merkezi bünyesinde toplayan bir ağdı. İki bin uzman ve yedi bin gönüllü bu merkezlerde her yıl, bir milyon civarında kadına, çocukları himaye, aile planlaması, mesleki eğitim ve hukuki danışmanlık konularında hizmet sunuyorlardı.

Bu örgüt, hem kendi personelini yetiştirmek, hem de kamuda ve özel sektörde çalışan sosyal hizmetler görevlilerini eğitmek için, sosyal hizmet konusunda eğitim yapan bir kurumu yönetiyordu. Örgütün faaliyetini sürdürdüğü son on yıl boyunca gerçekleşen önemli olaylar şunlardır:

I. Eğitim alanında yapılanlar

A. Kadınlara yönelik okuma yazma kampanyasına öncelik verildi. Bu kampanyada "binlerce kadından oluşan öğretmen ordusu"nun görevlendirilmesi özellikle etkili oldu.

B. İlkokul çağına gelmiş kız çocuklarının okula gitmelerini ve her düzeyde parasız olan eğitimin sunduğu olanaklardan yararlanmalarını teşvik etmek için çaba gösterildi.

C. Üniversite düzeyinde genç kızlar, teknik ve fen dallarında öğrenim yapmaları için özel burslarla desteklenerek teşvik edildiler.

Geleneksel olarak kadınlara kapalı olan meslek dallarına ya da teknik alanlara kız öğrencilerin girmelerini özendirmek için, bu okullara kabul edilebilecek ya da gönüllü öğrenciler için bir kontenjan ayrılarak tercih hakkı kullanılması sağlanmıştı.

Üniversitedeki toplam öğrencilerin üçte birini kız öğrenciler oluşturuyordu. İslam Devrimi'nden önceki yıl tıp fakültelerine giriş sınavını kazanan öğrencilerin çoğu kızlardı.

D. Kadın araştırmaları programı, İKÖ üyelerinden ve Tahran'daki fakültelerin ve ulusal üniversitelerin mensuplarından oluşan karma heyetler tarafından hazırlanmıştı.

II. İş alanında yapılanlar

A. İranlı Kadınlar Örgütü ve Çalışma Bakanı el ele verip özel programlar hazırladılar. Bu programlarda öngörülen kendini geliştirme kursları sayesinde,

kadınlar, nitelikli ve yarı nitelikli eleman kullanan çeşitli sektörlerde daha iyi ücretlerle çalışma şansını elde ettiler.

B. Cinsiyet ayrımı yapan yasaların elenmesi için bütün yasalar gözden geçirildi. Hükümetin çalışmayla ilgili hazırladığı bütün yönetmeliklerde ve alınan kararlarda "eşit işe eşit ücret" prensibi gözetildi.

C. Çalışan annelere, isteğe bağlı olarak, çocukları üç yaşına gelinceye kadar, yarı zamanlı çalışabilme izni veren yeni bir yasa çıkarıldı. Kıdem ve emeklilik puan hesaplamasında yarı zamanlı üç yıl, bir yıla eşdeğer kabul edilecekti.

D. Fabrikalarda ve/veya işyerleri yakınında çocukların bakımı için donanımlı tesisler kurulması yasayla zorunlu hale getirildi. Bu yasanın kabulünden iki yıldan az bir zaman sonra, İKÖ'nün ve birçok bakanın ortak çabalarıyla, bu tesislerdeki donanımlardan konuyla ilgili bütün çocukların yaklaşık üçte birinin yararlanması sağlandı.

E. Doğum izni genişletilerek hamileliğinin yedinci ayından sonra her kadının tam maaşla izinli sayılması mümkün kılındı.

F. Hükümetin, çalışanlara sağlanan lojman, yardım sandığı ve benzeri avantajlara ilişkin aldığı kararlar gözden geçirilerek her türlü cinsiyet ayrımı önlendi.

III. Aile alanında yapılanlar

A. Aileyi koruma yasası, kadınlara erkeklerle aynı temellerde ve aynı koşullarda boşanma talep etme hakkını tanıdı; bu yasa, çocukların velâyeti ve nafaka konularındaki kararları aile ihtisas mahkemelerine bıraktı; babanın vefatı halinde, anneyi yasal vasi olarak kabul etti; çok eşliliği sınırlayarak, ilk eşin çocuk doğuramaması veya ağır hasta olması halinde, ancak onun rızasıyla erkeğin ikinci bir eş alabileceğini hükme bağladı. Tamamen eşitlikçi olmasa da, yasa bugün hâlâ diğer Müslüman ülkelerdeki mevzuattan daha ileridedir.

B. Yasayla, kocanın rızası halinde hamileliğin sona erdirilmesine izin verildi. Evli olmayan kadınlar da hamileliklerinin sekizinci haftasından önce bunu talep edebiliyorlardı.

IV. Siyasete katılım alanında yapılanlar

A. Siyasi görevlere aday olanların başvurularını inceleyen bütün yerel jürilere bir kadın temsilci bulundurma zorunluluğu getirildi.

B. Her eyaletteki İKÖ sorumlusu doğrudan doğruya o eyalet valisine bağlandı.

Devrimden önceki seçimlerde, güçlü bir kampanya sayesinde, yirmi kadın meclise girebildiler, üç yüz kadın da yerel meclislere ya da belediye meclislerine seçildiler.

C. Kadınlar hükümette görev almayı talep ettiler ve daha sorumlu mevkilere gelebildiler. 1978 yılında bakanlar konseyinde bir ve bakan yardımcısı ola-

rak üç kadın görev aldılar. Geleneksel olarak kadınların görev yaptıkları Eğitim, Sağlık ve Refah bakanlıklarından başka, Çalışma Bakanlığı'nda ve Madenler ve Sanayi Bakanlığı'nda kadroların büyük bir kısmını feminist liderler işgal ediyorlardı.

V. Ulusal eylem planı çerçevesinde yapılanlar

1978 yılında, Bakanlar Konseyi'nin onayıyla, bir ulusal eylem planı hazırlandı. Bu plan, on iki bakanlık bünyesinde, gerekli düzenlemeleri ve planlamaları yapıp uygulamaya koyarak, ulusal güçlerin, kadınların ekonominin ve toplumun bütün sektörlerine katılımlarını sağlayacak bir birim oluşturulmasını öngörüyordu. Her bakanlıkta, ilgili bakan, programın gelişiminden sorumluydu ve yılda bir kez bakanlar kuruluna faaliyet raporunu sunmak zorundaydı. Eylem planına katılan on iki bakanlıktaki yardımcıların her ay bir araya gelerek yaptıkları toplantıları, başbakan adına kadınlardan sorumlu devlet bakanı yönetiyordu. Bakanlıklarda oluşturulan kadın komisyonları, bakanlığın yaptığı işleri ve sağlanan gelişmeleri gözlemleyip tahlil ediyorlardı.

VI. Uluslararası etkinlikler

Uluslararası kadın hareketlerini desteklemede ve kadın sorunlarıyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler'le birlikte yapılacak eylemlerde, İran dünya ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktaydı. Bu kapsamda, hükümet, Tahran'da "Pasifik Asya Kadınlar ve Gelişim Merkezi"ni kurma sorumluluğunu üstlenmişti. Ayrıca gene Tahran'da, 1979 yılında "Kadınların Gelişimi için Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü" kuruldu. Mexico'da yapılan "Dünya Kadınlar Konferansı" sonrası sağlanan gelişmeleri değerlendirmek için, beş yılda bir yapılan toplantının 1980 yılında Tahran'da yapılması kararlaştırılmıştı.

Büyük Kyros'un Fermanı

Ben Kyrosum, dünyanın hâkimi, büyük kral, güçlü hükümdar, Babil'in kralı, Akat ve Sümer topraklarının kralı, doğunun, batının, kuzeyin ve güneyin kralı, büyük Anshan kralı Kambiz'in oğlu, Anshan kralı, yüce kral Kyros'un torunu, bir kraliyet soyunun kurucusu, Bel ve Nabou'nun hükümranlığını beğendikleri kral, hükümranlığı Bel ve Nabou'nun kalplerini sevinçle dolduran kral. En iyi niyetlerle Babil'e girdiğim zaman, kral sarayına yerleşerek iktidarımı güçlendirdiğimde herkes memnundu ve sevinçliydi. Yüce tanrı Marduk Babil halkının beni sevmesini sağladı. Her gün ona şükretmeyi unutmuyordum. Ordum hiç güçlük çekmeden Babil içlerine kadar girdi. Askerlerimin hiçbirinin Akat ve Sümer topraklarında halka zulmetmesine izin vermedim. Babillilerin huzur içinde yaşamalarını sağlamak için onların ihtiyaçlarını karşıladım, çok sayıdaki tapınaklarına dokunmadım. Onlara acı veren boyunduruğu kaldırdım. Bırakıp gitmek zorunda kaldıkları evlerini yeniden oturulur hale getirdim. Çektikleri ıstıraba son verdim. Hükümdar yüce Marduk, yaptıklarımı görüp beğendi ve benim şahsımı, canımın canı oğlum Kambiz'i ve ordumu kutsadı; biz de onun şanlı varlığına şükranlarımızı sunduk. Dünyanın dört bir köşesinde, yukarıdaki denizlerden aşağıdaki denizlere kadar tahtlarına yerleşmiş oturan krallar, ayrıca batıdaki toprakların göçebe krallarının hepsi de bana büyük vergiler ödüyorlardı ve Babil kentinde ayaklarımı öpüyorlardı. Ashur, Suse, Agade, Eshnuna, Zamban, Meurnu ve Der kentlerinden Gutium topraklarına kadar Tigrislerin egemenliği altındayken, her yerde terk edilen tapınaklardaki tanrıları onardım ve sağlamlaştırdım, herkesi inancında serbest bıraktım. Halkları bir araya getirdim ve evlerini yeniden yaptım. Nabonid'in Babil'e getirerek tanrıların tanrısının gazabına neden olduğu Sümer ve Akat tanrılarını, yüce tanrı Marduk'un isteklerine uygun olarak, mabetlerinde rahat bıraktım, onlara zarar vermedim. Mabedine saygı gösterdiğim tanrıların her biri Bel ve Nabou'ya bana uzun bir ömür vermesi için her gün şefaatta bulunsunlar ve benden şöyle söz edebilsinler:

"Dilerim ki dindar Kral Kyros ve oğlu Kambiz..."

Kubbe Sarayı [Kahire] - 31 Ekim 1980

Rıza Pehlevi'nin İran halkına seslenişi

Her şeye kadir olan Tanrı adına, İran Anayasası'na ve anayasada yapılan değişikliklere uygun olarak, bugünden, yani 9 Aban 1359 (31 Ekim 1980)'dan başlayarak, yirmi birinci yaşıma girdiğim şu saatte, İran Şah'ı olarak sorumluluklarını ve yükümlülüklerimi üstlenmeye hazır olduğumu resmi olarak ilan ederim. Şu anda İran'ın içinde bulunduğu istisnai durum nedeniyle, anayasaya sadakat yemini töreni, Tanrı'nın lütfuyla, törenin yapılması için gerekli koşulların oluşacağı zamana ertelenmiştir.

Bugünden başlayarak, üç renkli şanlı İran bayrağı önünde ve kutsal Kuran üzerine yemin ederim ki bu yüce görevimi yerine getirirken, tüm yaşamımı, ulusumun bağımsızlığını ve hükümranlığını muhafaza etmeye ve İran halkının yasal haklarını korumaya adayacağım.

Ulusal birliğimizi sağlayarak, anayasaya sadık kalacak ve onu savunacağım.

Bizim temel yasamız, bireylerin ve toplumun haklarını güvence altına alır ve Şah'ın, yasamanın, yürütmenin ve yargının yetkilerini açıkça belirler. Ben de bu maddelerin uygulanmasına titizlikle saygı göstererek ve görevlerimin bilincinde olarak, üzerime düşeni yerine getireceğim ve anayasal düzeni koruyacağım.

"Sevgili yurttaşlarım, kardeşlerim,

Yüce babamın elim kaybından sonra, tarihimizin en karanlık dönemlerinden birinde bu kutsal görev bana emanet edildi. Ulusal ve manevi ilkelerimiz, tarihi prensiplerimiz ve kültürel değerlerimiz, uygarlığımız dahili bir tehdit altındayken, ülkemizin içinde bulunduğu anarşi ortamından ekonomik çöküntüden ve uluslararası alandaki itibar kaybımızdan cesaret alanlar topraklarımızın bütünlüğüne tecavüz ettiler; bunu şiddetle kınıyoruz.

"İranlılar doğuştan ulusal gurur ve yurttaşlık bilincine sahiptirler. Her birinizin ulusal kimliğinize, inancınıza ve gerçek İslamın kutsal prensiplerine, tarihi değerlerinize ve ulusal kültür mirasınıza gönülden bağlı olduğunuzu biliyorum; içinde bulunduğu koşullar ne olursa olsun, hiçbir halkın böyle bir savaşı isteme yeceğine eminim. Bu nedenle, çektiğiniz acıları anlıyor ve gözyaşlarınızı içinize akıttığınızı biliyorum. Acınızı yüreğimde hissediyorum. Gene biliyorum ki, sizler de benim gibi, bu karanlıklar içinde, tan yerinin ağarmak üzere olduğunu, yeni bir günün doğacağını biliyorsunuz. Bütün ruhunuzla ve bütün yüreğinizle, eskiden olduğu gibi, binlerce yıllık tarihimizin tekrar edeceğine ve bu kâbusun sona ereceğine inancınızın tam olduğunu da biliyorum. Işık karanlığı yenecek. Yaşadığımız acı deneyimlerden güç alarak, hep

birlikte, el ele vererek, ülkemizi yeniden inşa edeceğiz. Gerekli reformları yaparak ve hep beraber bütün gücümüzle çalışarak hedeflerimize ulaşacağız. Eşitliğin, özgürlüğün ve adaletin hâkim olduğu yeni bir İran kuracağız. Gerçek İslam inancının sevgiye ve bağışlamaya dayalı manevi değerlerinden aldığımız güçle, İran'ı dünyada hak ettiği yeri almış, mutlu ve onurlu bir ülke yapacağız."

Bu tarihi günde, yüzyıllar boyunca, İran'ın şanını korumak ve bağımsızlığını ve ulusal kimliğini muhafaza etmek için can vermiş olan kahramanların ve isimsiz askerlerin anısı önünde eğiliyorum. Vatanlarının kutsal toprakları üstünde ebediyyen huzur içinde uyusunlar! Korkunç olayların yaşandığı son yirmi ay boyunca, uluslarının onuruna duydukları sadakati yaşamlarıyla ödeyen İran ordusunun şehitlerinin ve bütün yurtseverlerin anıları önünde saygıyla eğiliyorum. Bu felaketleri yaşayan ailelerin acılarını bütün kalbimle paylaşıyorum. Ben de çok aziz bir varlığımın, oldukça erken bir yaşta, sürgün toprağında, hastalığının neden olduğu acılardan çok, vatanının uğradığı felaketlerden duyduğu üzüntüden tükenerek, tarifsiz ıstıraplar içinde sönüp gittiğini gördüğüm için bu ailelerin yaşadıkları acıyı çok iyi anlıyorum.

Uğradıkları hakaretlere, adaletsizliklere, aşağılamalara karşın, İran'ın kutsal toprağını ve vatanın toprak bütünlüğünü yiğitçe savunan Silahlı Kuvvetler mensuplarının gösterdikleri kahramanlıkları saygıyla anıyorum. Onların yaptıklarından gurur duyuyorum.

İran halkı, yüzyıllar boyunca, şaşırtıcı kahramanlık destanlarının kaynağı olmuştur. Bugünkü koşullar, belki de yeni bir yiğitlik sayfasının yazılmasına elverişlidir; bu sayfa, dünyanın gözünde gerçek İran'ın ve onun halkının yansıdığı sayfa olacaktır. Benim için, Tanrı'nın iradesiyle, ulusal görevimi yerine getireceğim yeni bir dönemin başladığı bugün, size yüreğimin içinden gelen sözlerle sesleniyorum. Daha şimdiden, cevabınızın bin yıllık şanlı tarihimizin değişmez sadık yankısı olacağını biliyorum.

Kardeşlik, eşitlik ve Tanrı sevgisi temeline dayalı ulusal birliğimizi yeniden kuralım. Kin ve intikam duygularını ve şerrin her türlü belirtisini ortadan kaldıralım.

Nerede olurlarsa olsunlar, iyi niyetli kadın-erkek bütün İranlıları selamlıyorum. Onlardan geleceğe olan sarsılmaz güvenlerini korumalarını, hangi koşullarda olursa olsun, İran'ın bağımsızlığını, ulusal kimliklerini ve inançlarını mutlak şekilde savunmalarını istiyorum.

İran'da ya da yabancı ülkelerde yaşayan bütün yurtseverlerden, vatanımızı kurtarmak için, saflarını yeniden sıklaştırmalarını bekliyorum.

Yüce İran halkının kaderini, her şeye kadir olan Tanrı'ya emanet ediyorum. Onun, İran'ın şanlı tarihini şerefle sürdüreceğine inanıyorum. Ulu Tanrı'dan, hepimizi bağışlamasını ve karşımıza çıkacak bütün engellere rağmen tüm insanlığa karşı sorumluluklarımızı üstlenerek ulusal görevlerimizi yerine getirmemize yardım etmesini niyaz ediyorum.

Tanrı İran'ı korusun!

Farah Pehlevi

Anılar

"Ne zaman o ... 9 Ocak sabahını hatırlasam, aynı derin acı gelir, yüreğime saplanır. Aylardan beri ateş ve kan içinde yaşayan başkentimiz sanki aniden soluğunu tutmuş gibiydi, insanın içini daraltan bir sessizlik çökmüştü Tahran'ın üzerine. O 16 Ocak günü ülkemizden ayrılıyorduk..."

Farah Pehlevi

16 Ocak 1979. İran için bir dönüm noktasıdır bu tarih. Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleştirilen İslam Devrimi, asırlara dayanan şahlık rejimini devirerek İslam Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Mollalar ve toprak ağalarının yanı sıra özgürlük yanlısı gençlerin de desteğini alan kökten dinciler, eski rejimin kalıntılarını bir bir temizlemekle meşguldürler. İşe şahlık yanlısı generallerin ve hükümet yetkililerinin idam edilmesiyle başlanır. Öfke ve hiddet hâkimdir ülkeye.

Saltanat artık yerini sürgüne bırakmıştır. İran'ın son Şahı Muhammet Rıza ve karısı, ayaklanmaların baş göstermesiyle birlikte ülkeyi terk etmiş, bir yandan tehditlerle boğuşurken, bir yandan da kendilerini kabul edecek bir ülke aramaya başlamışlardır. Üstelik Şah kanserdir.

Farah Pehlevi bugün hâlâ sürgün. Kocasını yaklaşık yirmi beş yıl önce kaybeden Pehlevi, çocuklarıyla birlikte Amerika'da yaşıyor. 65. yaş gününde yayımladığı *Anılar* adlı kitabında, peri masalı gibi başlayıp giderek kâbusa dönüşen yaşamını anlatıyor: Çocukluk yıllarını, evliliğini, İran'daki toplumsal ve siyasal değişimi, sürgün hayatını, uluslararası çıkarların yeri geldiğinde insan hayatını nasıl hiçe saydığını, giderek kızışan Ortadoğu'daki gelişmeleri, otuz bir yaşında hayata veda eden kızı Leylâ'yı ve tabii ki Şah'a ve ülkesine olan aşkını...

Anılar sadece bir anı kitabı değil, İran'ın yakın dönemine tanıklık eden tarihi bir belgedir.

ISBN 975-304-188-8

9 789753 041881